

**T.C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ**

**GÜVENLİK KÜLTÜRÜNÜN SOSYO-POLİTİK
İNŞASI: TÜRKİYE ÖRNEĞİ**

DOKTORA TEZİ

Danışman
Prof. Dr. Fikret BİRDİŞLİ

Hazırlayan
Aynur BAŞURGAN ATILGAN

MALATYA-2024

T.C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANA BİLİM DALI

GÜVENLİK KÜLTÜRÜNÜN SOSYO-POLİTİK İNŞASI: TÜRKİYE ÖRNEĞİ

Doktora Tezi

Hazırlayan
Aynur BAŞURGAN ATILGAN

Danışman
Prof. Dr. Fikret BİRDİŞLİ

MALATYA-2024

ONUR SÖZÜ

Prof. Dr. Fikret BİRDİŞLİ'nin danışmanlığında doktora tezi olarak hazırladığım **“GÜVENLİK KÜLTÜRÜNÜN SOSYO-POLİTİK İNŞASI: TÜRKİYE ÖRNEĞİ”** başlıklı bu araştırmanın, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın tarafımdan yazıldığını ve yararlandığım bütün yapıtların hem metin içinde hem kaynakçada yöntemine uygun biçimde gösterilenlerden oluştuğunu belirtir, bunu onurumla doğrularım.

09/ 10/ 2024

Aynur BAŞURGAN ATILGAN

ÖNSÖZ

Tez yazım sürecimde bana değerli vaktini ayıran, ilgisini hiç eksik etmeyen, yardımını hiç esirgemeyen, bilgi birikimi ve tecrübesiyle yol gösteren, çalışmanın her aşamasını büyük bir özveriyle takip eden ve beni destekleyip yönlendiren saygı değer danışmanım Sayın Prof. Dr. Fikret BİRDİŞLİ'ye tüm emekleri için sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Tez İzleme Komitesinde bulunan ve tez yazım süreci boyunca bilgilerinden ve tecrübelerinden yararlandığım saygı değer hocalarım Prof. Dr. Ahmet KARADAĞ ve Doç. Dr. Murat SEZİK'e, tez savunma jürimde yer alan ve kıymetli eleştirileri ile çalışmama katkı sağlayan Doç. Dr. Levent YİĞİTTEPE ve Doç. Dr. Serkan GÜNDOĞDU'ya teşekkürlerimi sunarım.

İyi bir akademisyen olma isteği ve hedefiyle çıktığım bu yolda maddi ve manevi desteklerini benden hiç esirgemeyen, sevgilerini ve ilgilerini hiç eksik etmeyen, her zaman yanımda olduklarını bildiğim canım annem Serap BAŞURGAN ile babam Ahmet BAŞURGAN'a sonsuz saygı, sevgi ve teşekkürlerimi sunuyorum.

En çok teşekkürü ise sevgili eşim Ali ATILGAN'a ediyorum. Sen bu yolun bana kazandırdığı en güzel yoldaşsın. Desteğin, sevgin, ilgin ve sabrın için sana minnettarım. Bu süreçte minik tekmeleriyle beni motive eden ve yakın zamanda dünyaya gelen sevgili oğlumuz Uraz'a da sonsuz sevgilerimi sunuyorum.

Yazmış olduğum bu tezi büyük bir gurur ve mutlulukla sevgili aileme ithaf ediyorum. Her şey sizin sayenizde. Saygılarımla...

Aynur BAŞURGAN ATILGAN

ÖZET

Doktora Tezi

GÜVENLİK KÜLTÜRÜNÜN SOSYO-POLİTİK İNŞASI: TÜRKİYE ÖRNEĞİ

Aynur BAŞURGAN ATILGAN

Malatya-2024

Danışman: Prof. Dr. Fikret BİRDİŞLİ

Güvenlik, varlıklarını koruyabilmeleri ve sürdürebilmeleri adına devletlerin temel görevlerinden biri olarak kabul edilmektedir. Bu durum güvenliğin, tüm devlet politikalarına ve faaliyetlerine yön veren, belirleyici bir unsur olduğunu göstermektedir. Yapılan literatür incelemesi sonucu, devletlerin güvenlik politikaları ile toplumun kültürü arasında bir etkileşim olduğu ve bu konu ile ilgili yapılan çalışmaların ‘Siyasal Kültür’ ve ‘Stratejik Kültür’ kavramları ile açıklanmaya çalışıldığı fark edilmiştir. ‘Siyasal Kültür’ toplumun politik tercihlerini ve davranışlarını betimlemek için kullanılırken, ‘Stratejik Kültür’ sosyo-politik inşa unsurlarının devletlerin dış politikalarına yansımaları hakkında öngörüler geliştirmek için kullanılmaktadır. Fakat her iki kavram da açıklamalarında devlet-toplum-kültür arasındaki etkileşimin sosyal psikolojiye dayalı kök nedenlerini ihmal ettiği için bu çalışmada ‘Güvenlik Kültürü’ kavramı tercih edilmiştir. Bu bağlamda güvenlik kültürünün bir sosyalizasyon süreci sonunda ortaya çıktığı düşünülmektedir. Bu sürecin; sosyolojik ve politik olmak üzere iki inşa boyutu bulunmaktadır. ‘Toplumsal ya da Sosyal Biliş’, ‘Schismogenesis veya Pygmalion Etkisi’ ve ‘Kültürel Farklılıklar’, güvenlik kültürünü inşa eden Sosyo-psikolojik faktörlerdir. ‘Güvenlikleştirme (Securitization)’, ‘Özgürleşme (Emancipation)’ ve ‘Ardıncılık (Bandwagoning)’ ise güvenlik kültürünün politik inşa boyutunu oluşturmaktadır. Bu doğrultuda çalışmanın birincil amacı; ‘Güvenlik Kültürü’ ekseninde çizilen bu teorik çerçeveyi açıklamaktır. Çalışmanın diğer bir amacı ise açıklanan teorik çerçeveyi ‘Türkiye ve Türk Dış/Güvenlik Politikası’ örneği üzerinden somutlaştırmaktır. Bu bağlamda çalışmanın teorik kısmını oluşturmak için güvenlik teorilerinden ve sosyal psikolojiden yararlanılacak birinci aşamada, bu iki alanın konuyla ilişkili olduğu düşünülen varsayımları arasında senteze gidilecektir. İkinci aşamada kuramsal çerçevenin pratikte geçerliliğini açığa çıkartmak için Türkiye’nin dış/güvenlik politikalarına odaklanılacaktır.

Anahtar Sözcükler: Güvenlik, Güvenlik Kültürü, Siyasal Kültür, Stratejik Kültür, Türk Dış Politikası.

ABSTRACT
PhD Thesis
THE SOCIO-POLITICAL CONSTRUCTION OF SECURITY CULTURE: THE
CASE OF TURKEY

Aynur BAŞURGAN ATILGAN

Malatya-2024

Supervisor: Prof. Dr. Fikret BİRDİŞLİ

Security is considered one of the fundamental duties of states to protect and sustain their assets. This situation shows that security is a determining factor that guides all state policies and activities. As a result of a literature review, it has been observed that there is an interaction between the security policies of states and the culture of society, and that studies on this topic have been explained using the concepts of “Political Culture” and “Strategic Culture”. While “Political Culture” is used to describe a society's political preferences and behaviors, “Strategic Culture” is employed to make predictions about how socio-political constructs reflect in states' foreign policies. However, since both concepts neglect the root causes of the interaction between state, society, and culture based on social psychology in their explanations, the concept of “Security Culture” has been preferred in this study. In this context, it is believed that security culture emerges as a result of a socialization process. This process has two dimensions of construction: sociological and political. “Social or Cognitive Perception”, “Schismogenesis or the Pygmalion Effect”, and “Cultural Differences” are the socio-psychological factors that shape security culture. On the other hand, “Securitization”, “Emancipation” and “Bandwagoning” form the political construction dimension of security culture. Accordingly, the primary aim of this study is to explain this theoretical framework drawn around the concept of “Security Culture”. Another aim of the study is to concretize the explained theoretical framework through the example of “Turkey and Turkish Foreign/Security Policy. In this regard, security theories and social psychology will be utilized to form the theoretical part of the study. In the first stage, a synthesis will be made between the assumptions of these two fields that are related to the subject. In the second stage, Turkey's foreign/security policies will be the focus to reveal the practical validity of the theoretical framework.

Keywords: Political Culture, Strategic Culture, Security, Security Culture, Turkish Foreign Policy.

GÜVENLİK KÜLTÜRÜNÜN SOSYO-POLİTİK İNŞASI: TÜRKİYE ÖRNEĞİ

İÇİNDEKİLER

ONUR SÖZÜ	I
ÖNSÖZ.....	II
ÖZET	III
ABSTRACT.....	IV
İÇİNDEKİLER	V
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	VII
1. GİRİŞ.....	1
2. GÜVENLİK KÜLTÜRÜ HAKKINDA LİTERATÜR ÖZETİ.....	14
3. GÜVENLİK KÜLTÜRÜ HAKKINDA KAVRAMSAL ANALİZ	24
3.1. Siyasal Kültür	24
3.2. Stratejik Kültür	33
3.3. Güvenlik Kültürü	43
4. GÜVENLİK KÜLTÜRÜNE TEORİK YAKLAŞIMLAR.....	54
4.1. Klasik Teoriler ve Güvenlik Kültürü	55
4.2. Eleştirel Teoriler ve Güvenlik Kültürü	65
4.2.1. Frankfurt Okulu	66
4.2.2. Galler (Aberystwyth/Welsh) Okulu.....	74
4.2.3. İngiliz Okulu	83
4.2.4. Paris Okulu.....	98
4.2.5. Kopenhag Okulu.....	109
4.3. Konstrüktivizm ve Güvenlik Kültürü	117
5. GÜVENLİK KÜLTÜRÜNÜN SOSYAL ve POLİTİK İNŞASI.....	136
5.1. Güvenlik Kültürü İnşasının Sosyo-Psikolojik Faktörleri.....	136
5.1.1. Toplumsal ya da Sosyal Bilis	136
5.1.2. Schismogenesis veya Pygmalion Etkisi.....	144
5.1.3. Kültürel Farklılıklar	147
5.2. Güvenlik Kültürü İnşasının Politik Faktörleri.....	149
5.2.1. Güvenikleştirme (Securitization)	150
5.2.2. Özgürleşme (Emancipation).....	156
5.2.3. Ardıncılık (Bandwagoning)	159
6. TÜRKİYE’NİN GÜVENLİK KÜLTÜRÜNÜN GELENEKSEL PROFİLİ	164

6.1. Güvenlik Kültürünün Temelleri: Osmanlı İmparatorluğu’ndan Türkiye Cumhuriyeti’ne.....	165
6.2. Türkiye’nin Güvenlik Kültüründe Eksepsiyonalizm	180
6.2.1. Teopolitik Eksepsiyonalizm: Ulus ve Kimlik İnşası.....	180
6.2.2. Jeopolitik Eksepsiyonalizm: NATO’nun Cephe Ülkesi	195
6.3. İmparatorluk Mirası Dost/Düşman Tanımlamaları.....	246
7. TÜRKİYE’NİN GÜVENLİK KÜLTÜRÜNÜN YENİ PROFİLİ.....	268
7.1. Yeni Eksepsiyonalizm.....	268
7.1.1. Yeni Teopolitik Eksepsiyonalizm: Laik Müslümanlık.....	268
7.1.2. Yeni Jeopolitik Eksepsiyonalizm: Merkez Ülke	312
7.2. Cumhuriyet Mirası: Yeni Dost/Düşman Tanımlamaları.....	340
8. GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇ.....	378
KAYNAKÇA	391

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1. Araştırmanın Modeli	11
Şekil 2. Güvenikleştirme Spektrumu	154

1. GİRİŞ

Güvenlik, insanlık tarihi kadar eski olmasının yanı sıra, tartışmalı ve muğlak bir olgudur. Güvenlik olgusunu açıklamaya yönelik kullanılan kavram ve tanımlamaların çeşitliliği de bu muğlaklığı ortaya koymaktadır. Bu belirsizliğin nedeni olarak birçok etkeni sıralamak mümkün olmakla birlikte temelde bu muğlaklık; korunacak olan referans nesnelerin ya da değerlerin farklılığından, farklı referans nesnelere göre algılanan tehditlerin farklı oluşundan ve dolayısıyla korumaya yönelik kullanılacak araçların farklılığından ya da zamansal-mekânsal farklılıklardan kaynaklanmaktadır.

Kavram üzerinde her ne kadar fikir birliğine varılmış bir tanım olmasa da, güvenlik kavramı ile ilgili yapılan çok sayıda tanımın “*hayatta kalma*”, “*varlığını sürdürme*”, “*varoluşsal bir tehdit veya tehlike ile karşı karşıya kalmama*”, “*tehditlerden veya tehlikelerden uzak olma*”, “*bir tehdidin veya tehlikenin olmaması*” gibi ifadeleri içermesi, farklı tanımlamaların işaret ettiği ortak noktalaradır.

Varlıklarını koruyabilmeleri ve sürdürebilmeleri adına devletlerin temel görevlerinden biri olarak kabul edilen güvenlik, bunun yanı sıra tüm devlet politikalarına ve faaliyetlerine yön veren, belirleyici unsurlardan biridir. Tüm bunlara karşın, güvenlik konusunun akademik alana taşınması ise henüz yenidir. Zamansal olarak güvenlik ile ilgili çalışmalar, İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra ortaya koyulmaya başlanmış ve bu dönemin çalışmaları konuyu realist bir perspektifle ele almıştır.

Devleti uluslararası ilişkilerin temel aktörü olarak kabul eden realist teoriye göre, uluslararası sistemde devletlerin güvenliklerini sağlayacak bir üst otoritenin olmaması, sistemin anarşik yapıda olmasına yol açmaktadır. Sistemin anarşik yapıda olması ise devletler arası güvensizliğe neden olduğundan, her devlet kendi güvenliğini sağlama konusunda tek başına hareket etmektedir. Realist teoride en önemli sorun olarak görülen devlet güvenliği, askeri unsurlarla özdeşleştirilmekte ve akademik alanda da bu boyutuyla ele alınmaktadır.

1990’lı yıllara kadar realist bir perspektifle ele alınan güvenlik konusu, 1990 sonrasında gerek Sovyetler Birliği’nin çöküşü ile sistemde yaşanan bu büyük ve beklenmedik değişikliğin açıklanamaması, gerekse bu çöküşün ardından etnik, dinsel ve kültürel çatışmaların küresel ölçekte yayılma göstermesi gibi nedenlerle, geleneksel Uluslararası İlişkiler teorilerinin yetersiz bulunmasına ve eleştirilmesine sebep olmuş, bu durum güvenlik alanında çalışan uzmanları farklı arayışlara itmiştir. Bu çabalar güvenliğe devlet merkezli bakışı zayıflatırken, birey ve toplum merkezli yaklaşımları güçlendirmiş, eleştirel teoriler üzerine çalışan araştırmacıların sayısı hızla artmıştır.

Eleştirel teoriler ile yakın bir ilişkisi olan konstrüktivist yaklaşım da, geleneksel teorilerin yetersiz görüldüğü noktalarda ki boşlukları doldurmak ve dünya üzerinde olup biteni açıklamak için daha iyi bir yöntem sunabilme çabası içine girmiştir. Bu doğrultu da konstrüktivistler, hâkim geleneksel Uluslararası İlişkiler teorilerine yönelik eleştirilere ve bu teorilerin göz ardı ettiği ‘Kimlik’, ‘Kültür’, ‘Söylem’, ‘Normlar’, ‘Değerler’, ‘Fikirler’, ‘Düşünsel Unsurlar’, ‘Bilişsel Süreçler’ gibi sosyal unsurlara odaklanarak, bu unsurları analizlerine dâhil etmişlerdir. Bu noktada konstrüktivist yaklaşımın en ayırt edici yönünün, sosyalliğe yapmış olduğu güçlü vurgudan kaynaklandığını söylemek mümkündür.

Konstrüktivizmin, uluslararası ilişkilere dair en temel iddiası, uluslararası yaşamın doğasının maddi olmaktan ziyade, sosyal olduğu yönündedir. Yaşadığımız dünyayı maddi (fiziki) ve sosyal bir mekân olarak ikiye ayıran konstrüktivistlere göre, dünyada yaşamak bizim fiziki varlığımızla ilgili bir olguyken, onu kullanışımız sosyal yanımızla ilgilidir ve bizler farkında olmasak bile sosyal dünyamızın yapım sürecine katılırız.¹ Bireylerin, toplumların ve devletlerin dâhil olduğu bu sosyal etkileşim sürecini inceleyen konstrüktivizm, sosyal dünyanın eylemler, inançlar, fikirler bağlamında oluştuğunu ve bunların aktörlerin davranışlarını etkilediğini vurgulamakta ve tüm bunların uluslararası sisteme/yapıya olan yansımaları incelemektedir. Konstrüktivistler, sistemi oluşturan tüm faktörlerin yine sistem ile karşılıklı bir etkileşim sürecinde inşa edildiğini öne sürmektedir.²

Uluslararası sistemi de aktörlerin eylemlerinden, paylaştığı ortak bilgilerden ve maddi kaynaklardan meydana gelen sosyal bir oluşum olarak gören konstrüktivistler, analizlerinde sadece uluslararası sisteme ya da sistemin yapısına odaklanmamış, incelemelerine aktörleri de dâhil etmişlerdir. Aktörlerin, içinde bulundukları sosyal, mekânsal ve tarihsel şartlar ile karşılıklı etkileşim içinde bulunduğunu ortaya koyarak, yapısal değişikliklerin ve devamlılıkların, aktörlere dayandığını öne sürmüşlerdir.³ Onlara göre aktörlerin sahip olduğu fikirler, inançlar ve değerler, aktörlerin sosyal ve siyasal eylemleri üzerinde belirleyici rol oynamakta ve bu unsurlar, aktörlerin sosyal kimliklerini şekillendirmektedir. İnşa edilebilen ve değişken bir kavram olan ‘Kimlik’,

¹ Ateş, Davut, “Uluslararası İlişkilerde Konstrüktivizm: Ortayol Yaklaşımının Epistemolojik Çerçevesi”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10 (1), 2008, s. 222.

² Wendt, Alexander, “Collective Identity Formation and the International State”, *American Political Science Review*, 88 (2), 1994, s. 385.

³ Klotz, Audie ve Cecelia Lynch, *Strategies for Research in Constructivist International Relations*, M. E. Sharpe, London, New York, 2007, s. 3.

‘Çıkar’ kavramını da kendisiyle birlikte inşa etmektedir.⁴ Kimlikler, çıkarların tanımlanmasına referans olurken, çıkarlar ise dış politikada alınan kararların ve aktörlerin eylemlerinin yönünü belirlemektedir.⁵ Bu açıdan “uluslararası sistemin aktörlerinin ne yaptığı ve ne oldukları arasında doğrudan bir ilişki vardır”.⁶ Aktörlerin kimlik ve çıkar tanımlamaları, devlet politikaları için büyük bir öneme sahip olmasının yanı sıra devletler arası ilişkilerde de belirleyicidir.⁷

Aktörler arasındaki farklılıklara işaret eden kimlik tanımlamaları, bu açıdan bakıldığında ‘ben’ ve ‘öteki’ arasındaki ilişkinin bir ürünüdür ve bu ayrıma dayanan kimliklendirmeler, güvenlik bağlamında düşünüldüğünde tehdit tanımlamalarını da içinde barındırmaktadır.⁸ Tehdit kavramı aktörlerin içinde bulundukları sosyal, siyasal, kültürel ve çevresel etmenlerin yanı sıra, tarihsel tecrübelerin de etkili olduğu karşılıklı sosyal bir etkileşim sürecinde inşa edilmektedir.⁹ Yani konstrüktivist yaklaşımda, toplumsal değerler, neyin tehdit olduğuna ve neyin olmadığına karar veren kültürel kimliklerdir.¹⁰ Başka bir deyişle konstrüktivist yaklaşımda kimlik, bir ülkenin diğerlerini dost ya da düşman olarak sınıflandırmasında veya ötekileştirmesinde temel değişkendir ve bu noktada güvende olma veya olmama durumu, kimliklerle ilgilidir.

Etnisite, inanç, normlar, değerler ve kültür gibi pek çok unsurdan etkilenecek şekillenene kimlikler, konstrüktivist yaklaşım da devletlerin tercihleri ve tercihler sonucundaki eylemleri anlamına gelmektedir. Devletler, diğer devletleri, onlara atfettikleri kimlikler üzerinden tanımladığından, kimlikler başkalarına sizin kim olduğunuzu söylerken, size de başkalarının kim olduğunu söylemektedir. Yani kimlikler aktörlerin kendi stratejilerini, çıkar veya tehdit tanımlamalarını belirlediği gibi; diğer aktörlerin stratejilerini veya olası eylemlerini asgari düzeyde öngörebilme fırsatını da bünyesinde taşımaktadır. Bu bakımdan kimlikler, asgari düzeyde de olsa diğer devletlerin strateji ve eylemlerinin tahmin edilebilirliğini sağlamakta, belirsizliği azaltmaktadır.¹¹

⁴ Wendt, Alexander, *Social Theory of International Politics*, Cambridge University Press, Cambridge, 1999, ss. 224-225.

⁵ Reus-Smit, Christian, “Konstrüktivizm”, *Uluslararası İlişkiler Teorileri*, (ed. Scott Burchill vd.), Küre Yayınları, İstanbul, 2014, s. 294, 297, 312.

⁶ Wendt, Alexander, “Anarchy is What States Make of It: The Social Construction of Power Politics”, *International Organization*, 46 (2), 1992, s. 398.

⁷ Wendt, “Anarchy is What States Make of It”, s. 402.

⁸ Katzenstein, Peter J., *The Culture of National Security: Norms and Identity in World Politics*, Colombia University Press, New York, 1996, ss. 18-19.

⁹ Sarıırtım, Helin, “Kimlik ve Güvenlik İlişkisine Konstrüktivist Bir Yaklaşım: “Kimliğin Güvenliği” ve “Güvenliğin Kimliği””, *Güvenlik Stratejileri*, 8 (16), 2012, ss. 224-225.

¹⁰ Krause, Keith ve Michael C. Williams, “Broadening the Agenda of Security Studies: Politics and Methods”, *Mershon International Studies Review*, 40 (2), 1996, s. 242.

¹¹ Hopf, Ted, “The Promise of Constructivism in International Relations Theory”, *International Security*, 23 (1), 1998, ss. 174-175.

Konstrüktivist yaklaşımda, aktörlerin davranışlarını etkileyen bir diğer unsurda ‘Kültür’ dür. Toplumlar tarafından tutumlar, inançlar ve değerler doğrultusunda, tarihsel süreçte inşa edilen ve kendilerinden sonraki nesillere aktarılan kültürler, diğer toplumların kültürleriyle etkileşim içerisinde. Bu yönü ile kültür, toplumlararası ilişkilerin inşa edilmesinde ve yeniden inşasında anahtar konumdadır. Farklı kültürler arasındaki bu yeniden inşa sürecinin olumlu ya da olumsuz anlamda nasıl şekillendiği ise, söz konusu farklı kültürlerin nasıl bir etkileşime sahip oldukları, birbirlerini nasıl algıladıkları ve birbirlerini nereye konumlandıkları (dost/düşman gibi) ile yakından ilgilidir.¹²

Konstrüktivist Yaklaşım’ın güvenlik çalışmalarına yansısı ise güvenliği, ‘Kimlik’ ve ‘Kültür’ gibi sosyal unsurlar çerçevesinde yorumlama çabasıyla başlamıştır. Konstrüktivistlere göre güvenlik olgusu, kültür tarafından tarihsel bir süreçte şekillenmektedir.¹³ Kültürün yanı sıra güvende olma veya olmama durumu, yukarıda da bahsedildiği üzere tehdit ve çıkar tanımlamalarını içinde barındıran kimliklerle de ilgilidir. Peter Joachim Katzenstein’in de altını çizdiği gibi “devletlerin askeri kararlarına dahi kültürel ve kimliksel nitelikler yön vermektedir.”¹⁴ Bu noktada özellikle güvenliğin sosyal ve siyasal inşa boyutuyla ilgilenen uzmanlar, kültür ve güvenlik arasındaki etkileşime odaklanmış ve bu konuda yapılan çalışmalar ‘Siyasal Kültür’ başlığı altında yürütülmüştür. Gabriel Almond ve Sidney Verba tarafından “bir toplumun siyasal sistemle ilgili inanç ve değerler dizgesi” olarak tanımlanan ‘Siyasal Kültür’ kavramının¹⁵ toplumların politik tercihlerini ve siyasal davranışlarını açıklama noktasında kullanışlıyken, kültürel faktörlerin devletlerin stratejik tercihlerine ve dış/güvenlik politikalarına yansımalarını açıklama noktasında yetersiz olduğu görülmektedir. Kültür ve devlet davranışları arasındaki bu etkileşim ise stratejik kültür kavramının gelişmesine katkı sağlamıştır. Siyasal kültürün, güvenlik çalışmalarına aktarımı sonucu türetilen ‘Stratejik Kültür’ kavramı¹⁶ Jack Snyder tarafından “stratejik bir toplumun üyelerinin, stratejik tercihle ilgili eğitim ya da taklit yoluyla edindikleri ve

¹² Keyman, E. Fuat, *Küreselleşme, Devlet, Kimlik/Farklılık: Uluslararası İlişkiler Kuramını Yeniden Düşünmek*, (çev. Simten Coşar), Alfa, İstanbul, 2000, s. 224.

¹³ Klotz ve Lynch, *Strategies for Research in Constructivist International Relations*, s. 17.

¹⁴ Katzenstein, *The Culture of National Security*, s. 2.

¹⁵ Almond, Gabriel A. ve Sidney Verba, *The Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations*, Princeton University Press, Princeton, 1963, ss. 11-14.

¹⁶ Lantis, Jeffrey. S., “Strategic Culture and National Security Policy”, *International Studies Review*, 4 (3), 2002, s. 87.

*birbirleriyle paylaştıkları alışlagelmiş davranış kalıplarının, şartlı duygusal reflekslerin ve fikirlerin toplamı” şeklinde tanımlamaktadır.*¹⁷

Ulusal çıkarların ve tehditlerin güvenlik politikalarını nasıl etkilediğine odaklanan ‘*Stratejik Kültür*’ çalışmaları, bu yönü ile devletlerin davranış kalıplarının açıklanmasında önemli bir yer tutmaktadır. Fakat toplumların dış dünyaya dair algı ve düşüncelerini, bu algı ve düşüncelerin oluşmasında nelerin etkili olduğunu açıklamada yetersiz kalması, bu durumu açıklamak için ‘*Güvenlik Kültürü*’ kavramının tercih edilmesine neden olmuştur. ‘*Siyasal Kültür*’ün bir alt alanı olan ‘*Güvenlik Kültürü*’ özetle “*toplumu oluşturan bireylerin ve toplumun güvenlik konusunda dış dünyayı anlamak ve anlamlandırmak için sahip olduğu tutum, algı, bilgi, norm ve değerleri*” ifade etmektedir.¹⁸

Birdişli ve Birdişli&Başurgan tarafından daha önce yapılan çalışmalarda¹⁹ ‘*Güvenlik Kültürü*’nün bir sosyalizasyon sürecinin ürünü olduğu, bu sürecin ‘*Sosyolojik*’ ve ‘*Politik*’ olmak üzere iki inşa boyutunun bulunduğu ileri sürülmüştür. ‘*Toplumsal ya da Sosyal Biliş*’, ‘*Schismogenesis veya Pygmalion Etkisi*’ ve ‘*Kültürel Farklılıklar*’ güvenlik kültürünü inşa eden sosyo-psikolojik faktörlerdir.²⁰ ‘*Güvenlikleştirme (Securitization)*’, ‘*Özgürleşme (Emancipation)*’ ve ‘*Ardıncılık (Bandwagoning)*’ ise güvenlik kültürünün politik inşa boyutunu oluşturmaktadır.²¹

Toplumsal ya da Sosyal Biliş, insanlar üzerindeki sosyal algı, sosyal yargı ve sosyal etkinin altında yatan zihin, beyin fenomenleri ve bu süreçlerin incelenmesi anlamına gelmektedir.²² Dolayısıyla bireylerin dış dünyaya ilişkin bilgileri yorumlama, analiz etme, anımsama ve kullanma biçimlerini ifade etmektedir. *Toplumsal ya da Sosyal*

¹⁷ Snyder, Jack. L., *The Soviet Strategic Culture: Implications for Nuclear Options*, Rand R-2154-AF, Santa Monica, California, 1977, s. 8.

¹⁸ Birdişli, Fikret, “Güvenlik Kültürü Üzerine Bir İnceleme: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Öğrencilerinin Güvenlik Algısı”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9 (43), 2016, s. 641; Birdişli, Fikret ve Aynur Başurgan, “Güvenlik Politikalarının Konstrüktivist Bir Unsuru Olarak Güvenlik Kültürü ve Türkiye Örneği”, *Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4 (4), 2017, s. 59; Birdişli, Fikret, “Güvenlik Kültürü”, *Güvenlik Çalışmaları Cilt-1*, (ed. Oktay Bingöl ve Ali Bilgin Varlık), Arel Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2020, s. 319.

¹⁹ Birdişli, “Güvenlik Kültürü Üzerine Bir İnceleme”, ss. 641-655; Birdişli ve Başurgan, “Güvenlik Politikalarının Konstrüktivist...”, ss. 58-78; Birdişli, “Güvenlik Kültürü”, ss. 311-334.

²⁰ Sosyal Psikoloji alanında sıkça atıf yapılan Gordon Willard Allport’un tanımına göre “*Sosyal Psikoloji, bireylerin düşünce, duygu ve davranışlarının, başkalarının gerçek, hayal edilen ya da ima edilen varlığından etkileniş tarzını bilimsel olarak anlama ve açıklama çabasıdır.*” Allport, Gordon W., “The Historical Background of Modern Social Psychology”, *Handbook of Social Psychology*, (ed. G. Lindzey ve E. Aronson) Reading, Mass: Addison-Wesley, 1968, ss. 1-80.

²¹ Birdişli ve Başurgan, “Güvenlik Politikalarının Konstrüktivist...”, s. 66; Birdişli, “Güvenlik Kültürü”, s. 319.

²² Carney, Dana R. ve Mahzarin R. Banaji, *Social Cognition*, https://sites.fas.harvard.edu/~mrbworks/articles/InPress_Cognition.pdf, (13.06.2021).

Bilişin temelinde, bir konu hakkında ‘*Hızlı ve Otomatik Düşünme (Zihinsel Şemalar ve Stereotipler)*’ ile ‘*Kontrollü Düşünme*’ yatmaktadır. *Kontrollü Düşünme*, ayrıntıya girmeyi ve araştırma yapmayı gerektirdiğinden, insanların çoğu genellikle daha düşük eforlu bir düşünme biçimi olan *Hızlı ve Otomatik Düşünme (zihinsel şemalar ve stereotipler)* yetileri ile dış dünyayı anlamayı ve anlamlandırmayı tercih etmektedir. *Zihinsel Şemalar*; bir konu hakkında daha önce edindiğimiz bilgiler, yaşam tecrübelerimiz ve kanaatlerimiz ile yeni durumları anlamamızı kolaylaştıran biliş setleridir. *Stereotipler* ise sosyal grupları algılamakta kullandığımız, kalıp yargılar olarak da isimlendirilen bir şema türüdür. Zihinsel şemalar ve stereotipler, bireylerin küçük yaşlarından itibaren gelişmeye başlamakta ve bu gelişim üzerinde politik, tarihsel, ekonomik, kültürel vb. birçok faktör etkili olmaktadır.²³ Bu bağlamda Hızlı ve Otomatik Düşünme biçiminin edilgen bir yapıda olduğunu söylemek mümkündür. Bu edilgenlik Hızlı ve Otomatik Düşünme biçimini gerek siyasal gerekse sosyal iktidar pratikleri aracılığı ile yönlendirilmeye açık hale getirmektedir. Buradan hareketle Hızlı ve Otomatik Düşünme biçimlerinin hâkim olduğu toplumlarda olgulara değil, algılara dayalı bir güvenlik kültürünün oluşacağı söylenebilir.²⁴

‘*Schismogenesis*’ kavramı antropolog Gregory Bateson tarafından gruplar arasındaki belirli sosyal davranış biçimlerini açıklamak için geliştirilmiştir. Bateson, Schismogenesis kavramını “*düşman tutumların adeta düşman davranışı teşvik ederek kendi gerekçesini sağlaması şeklinde ilerleyen etki-tepki zinciri*” olarak tanımlamaktadır.²⁵ Bateson’un Schismogenesis kavramı ile tanımlandığı ilişkinin sonucu ise ‘*Pygmalion Etkisi*’ olarak ifade edilmektedir. Özetle *Schismogenesis* ya da *Pygmalion Etkisi*, bireylerin ve/ya toplumların çevrelerinde meydana gelen olaylar ya da etkileşim içerisinde oldukları diğer bireyler/toplumlarla ilgili algılamalarına bağlı olarak gerçekleştirdikleri davranış kalıplarının, muhatabın davranışını da tetikleyerek onları tam da beklentilere uygun bir davranışa sevk etmesi demektir. Bu durum, karşılıklı düşmanlık ya da güvensizliğin, güvenlik kültürü açısından bir sibernetik çevrime dönüşmesine neden olacaktır.²⁶ Yapılan araştırmalar, toplumların kültürel farklılıkları nedeniyle dış

²³ Kağıtçıbaşı, Çiğdem ve Zeynep Cemalcılar, *Günümüzde İnsan ve İnsanlar: Sosyal Psikolojiye Giriş*, Evrim Yayınevi, İstanbul, 2014, ss. 154-155.

²⁴ Birdişli ve Başurğın, “Güvenlik Politikalarının Konstrüktivist...”, ss. 68-70; Başurğın, Aynur, “*Ulusal Güvenlik Politikaları ve Güvenlik Kültürü Arasındaki İlişkiselliği Ortaya Çıkarmaya Yönelik Ölçek Geliştirilmesi*”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş, 2018, ss. 49-52; Birdişli, “Güvenlik Kültürü”, ss. 319-322.

²⁵ Bateson, Gregory, *Steps to an Ecology of Mind*, Ballantine Books, New York, 1972, s. 61.

²⁶ Birdişli ve Başurğın, “Güvenlik Politikalarının Konstrüktivist...”, ss. 70-71; Başurğın, “*Ulusal Güvenlik Politikaları ve Güvenlik Kültürü...*”, ss. 52-53; Birdişli, “Güvenlik Kültürü”, ss. 322-323.

dünyayı da farklı biçimde algıladıklarını göstermektedir. Dolayısı ile kültürel farklılıkların güvenlik kültürü üzerinde etkili olduğunu söylemek mümkündür.²⁷

Kopenhag Ekolünün geliştirdiği ‘Güvenlikleştirme’ süreci ise güvenlik kültürünün politik inşa boyutunu oluşturmaktadır. Güvenlikleştirme, siyasal alan içinde çözülecek bir sorunun tehdit olarak tanımlanması yoluyla siyasal alanın belirlenmiş kurallarının dışına çıkartılması, özel siyasal bir durum ve/ya siyaset üstü bir durum olarak çerçevelenmesi ve böylelikle olağanüstü önlemlerin alınmasının mümkün kılınması anlamına gelmektedir.²⁸ Bir başka deyişle güvenlikleştirme, devlet, siyasal elitler vb. gibi güvenlikleştirme aktörlerinin referans nesnelere yönelik olan tehditleri algılama, tanımlama ve politika geliştirme süreci olarak ifade edilebilir.²⁹

Güvenlik kültürünün politik inşa boyutunu oluşturan ve Galler Ekolü için anahtar kavram konumunda olan ‘Özgürleşme’ “bireyleri fiziksel ve insani kısıtlamalardan kurtarmak” olarak tanımlanmaktadır. Özgürleşme ve güvenlik arasındaki ilişki ise Ken Booth tarafından “Güvenlik, tehditlerin yokluğu demektir. Özgürleşme ise insanların (birey ve grup olarak) serbest bir şekilde/koşullar altında yapacakları şeylerden alıkoyan sosyal, fizikî, ekonomik, siyasî ve diğer kısıtlamalardan kurtarılmasıdır. Savaş ve savaş tehlikesi sefalet, zayıf eğitim, siyasi baskı vb. bu engellerden sadece birkaçıdır. Güvenlik ve özgürleşme aynı madalyonun iki yüzü gibidir. Gerçek güvenliği güç veya düzen değil, özgürleşme üretmektedir. Böylece, özgürleşme teorik olarak güvenlidir.” şeklinde açıklanmaktadır.³⁰ Galler Ekolü’ne göre tehdit altında bile özgürlükleri kısıtlayarak daha fazla güvenliğe sahip olmak mümkün olmadığından, özgürleşme ve güvenlik bütüncül bir bakış açısı ile ele alınmaktadır.³¹ Dolayısıyla güvenliğin temel amacı özgürleşmedir.

Güvenlik kültürünün politik inşa boyutunu oluşturan bir diğer faktör ise ‘Ardıncılık’ stratejisidir. Devletler kimi zaman hegemonya tesis etmeye çalışan ya da potansiyel hegemon olan devletlere karşı, ittifaklar oluşturup gücü dengelemeye çalışırken; kimi zamanda kendilerine göre büyük bir güçten tehdit algıladıklarında, bu tehdidi dengelemeyi tercih etmektedir.³² Böyle bir durumda devletlerin tehdidin

²⁷ Birdişli ve Başurğın, “Güvenlik Politikalarının Konstrüktivist...”, s. 71; Başurğın, “Ulusal Güvenlik Politikaları ve Güvenlik Kültürü...”, s. 53; Birdişli, “Güvenlik Kültürü”, ss. 323-324.

²⁸ Buzan, Barry, Ole Waever ve Jaap de Wilde, *Security: A New Framework for Analysis*, Lynne Rienner Pub., Boulder, 1998, s. 24.

²⁹ Birdişli ve Başurğın, “Güvenlik Politikalarının Konstrüktivist...”, ss. 71-72; Başurğın, “Ulusal Güvenlik Politikaları ve Güvenlik Kültürü...”, ss. 53-54.

³⁰ Booth, Ken, “Security and Emancipation”, *Review of International Studies*, 17 (4), 1991, s. 319.

³¹ Booth, Ken ve Tim Dunne, *Terror in Our Time*, Routledge, New York, 2011, s. 162.

³² Walt, Stephen M., “Alliance Formation and the Balance of World Power”, *International Security*, 9 (4), 1985, ss. 3-43.

kaynağına tabi olacağını belirten Kenneth Waltz'a³³ göre tehdit kaynağıyla kurulan askeri, ekonomik veya diplomatik iş birliği vesilesiyle o güçten istifade edilmektedir.³⁴ Literatürde 'Ardıncılık'³⁵ olarak isimlendirilen bu strateji zayıf devletlerin, görece daha güçlü devletlerle birlikte hareket etmesi, güçlü olan tarafa yakınlaşarak ittifak veya koalisyon kurması, güçlü olan tarafın yanında yer alarak onu daha çok güçlendirmesi anlamına gelmektedir.³⁶

Bütün bu kavramsal ve kuramsal bilgiler ışığında, devletlerin güvenlik politikaları ile toplumun kültürü arasında bir etkileşim olduğundan hareketle çalışmanın temel varsayımı "Bir toplumun güvenlik kültürünün sosyolojik ve politik unsurlar tarafından inşa edildiği" ve "Bir toplumun güvenlik kültürü ile başta dış politikası olmak üzere, diğer pek çok devlet politikasına referans teşkil eden ulusal güvenlik politikaları arasında karşılıklı bir etkileşimin bulunduğu" yönündedir. Bu etkileşimi ortaya çıkarmak adına en uygun kuramın da devlet politikalarına etki eden kültürel ve kimliksel unsura yaptığı vurgu sebebi ile "Konstrüktivist Yaklaşım" olduğu düşünülmektedir. Ayrıca bu etkileşimin açığa çıkartılması öncelikle konunun güçlü bir biçimde teorik bir temele dayandırılması, ikinci olarak da konunun kavrama düzeyinde olumlu etkiler yaratacak, uygulamada ki pratiklerini açığa çıkaracak şekilde somut bir örnek üzerinden ele alınmasıyla mümkündür.

Yapılan literatür incelemesi sonucunda, ulaşılabilen basılı veya elektronik kaynaklar (kitap, makale, rapor vb.) doğrultusunda gerek İngilizce ve gerekse Türkçe literatürde, 'Güvenlik Kültürü' üzerine yapılan çalışmaların oldukça yetersiz olduğu görülmüştür. Literatürdeki bu boşluk çalışmanın temel motivasyonunu oluşturmaktadır. Bu bağlamda çalışmanın öncelikli amacı ve aynı zamanda özgün değeri 'Güvenlik Kültürü' ekseninde analitik bir çerçeve sunmaktır. Çalışmanın diğer bir amacı ise sunulan bu analitik çerçeveyi 'Türkiye ve Türk Dış/Güvenlik Politikası' üzerinden somutlaştırmaktır. Ayrıca böyle bir çalışmanın güvenlik politikalarının oluşum süreci, yönü ve içeriğini kavrayabilmek adına kullanışlı bir veri seti sunacağı da düşünülmektedir.

³³ Waltz, Kenneth N., *Theory of International Politics*, Random House, New York, 1979, s. 126.

³⁴ Kang, David C., "Between Balancing and Bandwagoning: South Korea's response to China", *Journal of East Asian Studies*, 9 (1), 2009, s. 8.

³⁵ Türkçe literatürde Ardıncılık yerine "Peşine Takılma", "Kazanan Tarafa Geçme", "Çoğunluğa Katılma", "Tabi Olma" ve "Eklemlenme" gibi kavramlarda kullanılmaktadır. Bu çalışmada Ardıncılık kavramının kullanılması tercih edilmiştir.

³⁶ Waltz, *Theory of International Politics*, s. 126.

Daha önce de bahsedildiği üzere güvenlik ile ilgili çalışmaların akademik alana taşınması zamansal olarak, İkinci Dünya Savaşı sonrasına denk düşmektedir ve yapılan çalışmalar İngilizce literatüre aittir. Türkiye açısından bakıldığında ise ‘*Güvenlik Çalışmaları*’nın, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler alanında, İngilizce literatüre kıyasla oldukça yeni olduğunu ve ‘*Güvenlik Çalışmaları*’na yönelik ilginin 2000’li yıllarda arttığını söylemek mümkündür.³⁷ Dolayısıyla İngilizce literatürle kıyaslandığında, Türkçe literatürde yer alan akademik çalışmaların nicel ve nitel hacmi oldukça düşük olmakla birlikte, akademik yeterli birikiminde henüz oluşmadığını söylemek mümkündür. ‘*Güvenlik Çalışmaları*’ ile ilgili oldukça yetersiz olan Türkçe literatüre, Türkiye ve Türk Dış/Güvenlik Politikası örneği üzerinden katkı sağlaması, bu çalışmayı önemli kıldığı düşünülen diğer objektif unsurlardandır. Hem nitelik, hem nicelik bakımından literatürde fark edilen eksik doğrultusunda, literatüre katkı sağlama amacı ise bu araştırmanın yapılmasının arkasındaki diğer bir itici güçtür.

Bu araştırmanın bir diğer amacı güvenlik politikalarının oluşumu ya da değişiminin nedenlerini konstrüktivist bir yaklaşımla, sosyal psikolojiye dayalı olarak açıklamaktır. Teori ve pratik arasında simbiyotik bir ilişki olduğu düşünülmektedir. Bu bağlamda güvenlik politikalarının oluşum sürecinin öngörülebilirlik, düzenlilik ve istikrar unsurlarının ortaya koyulabilmesi mümkün olacaktır. Bu kapsamda geliştirilen analitik çerçeve ve Türkiye örneği üzerinden ortaya koyulan sonuçların;

- a) Araştırmacı açısından güvenlik kültürü üzerinde bir uzmanlık birikimi oluşmasına, epistemolojik bilgisinin derinleşmesine,
- b) Alan yazını açısından literatürün gelişmesine bu konuda çalışma yapacak olan akademisyenlere rehberlik sağlayacak bir referans oluşumuna,
- c) Türkiye açısından güvenlik politikası karar vericilerine geliştirdikleri politikaların toplumsal tabanı ile ilgili fikir sahibi olabilecekleri bir akademik temel ve düzlem elde etmelerine,
- d) Türkiye’nin güvenlik politikalarının eleştirel analizi üzerinden öngörülebilirlik, düzenlilik ve istikrar unsurlarının açıklanabilmesine neden olabileceği düşünülmektedir.

Güvenlik Kültürü üzerine yapılan çalışmalar, güvenlik politikalarının kültür ile ilişkisini açıklama çabası içerisinde olsa da, bir sosyalizasyon sürecinin ürünü olan Güvenlik Kültürü’nün hangi sosyo-politik faktörler tarafından inşa edildiğini içermemektedir. Dolayısıyla bu çalışmanın araştırma soruları:

³⁷ Baskın, Yusuf Zakir, “*Türkiye’de Güvenlik Çalışmalarının Tarihsel Perspektiften Nitel Analizi*”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş, 2018, s. 30.

1. Uluslararası İlişkilerde realist yaklaşımın temel kavramlarından biri olan güvenlik ve bu kapsamda geliştirilen güvenlik politikaları pozitivizmi temel alan teorilerden başka alternatif disiplinlerarası bir yaklaşımla açıklanabilir mi?

2. Güvenlik politikalarının karar ve oluşum süreci, bu süreçte yer alan aktörlerin dışında saptanacak faktörlere de bağlanabilir mi? Bağlanabilirse bu faktörler neler olabilir?

3. Güvenlik politikalarına etki eden faktörleri açıklayan olası bir teori ile pratik arasındaki simbiyotik ilişki Türkiye özelinde nasıl açıklanabilir?

Araştırma sorularının yanı sıra bu araştırma için temel kabul edilen sayıtlar şunlardır:

S1. Güvenlik politikaları üst düzey politika olarak bir devletin ulusal ve uluslararası politikaları için referans niteliğindedir.

S2. Güvenlik politikaları tehditler ve çıkarlar bağlamında şekillenmektedir.

S3. Güvenlik politikaları genellikle toplumsal bir uzlaşya dayandırılır fakat toplumsal tartışmaya açık değildir.

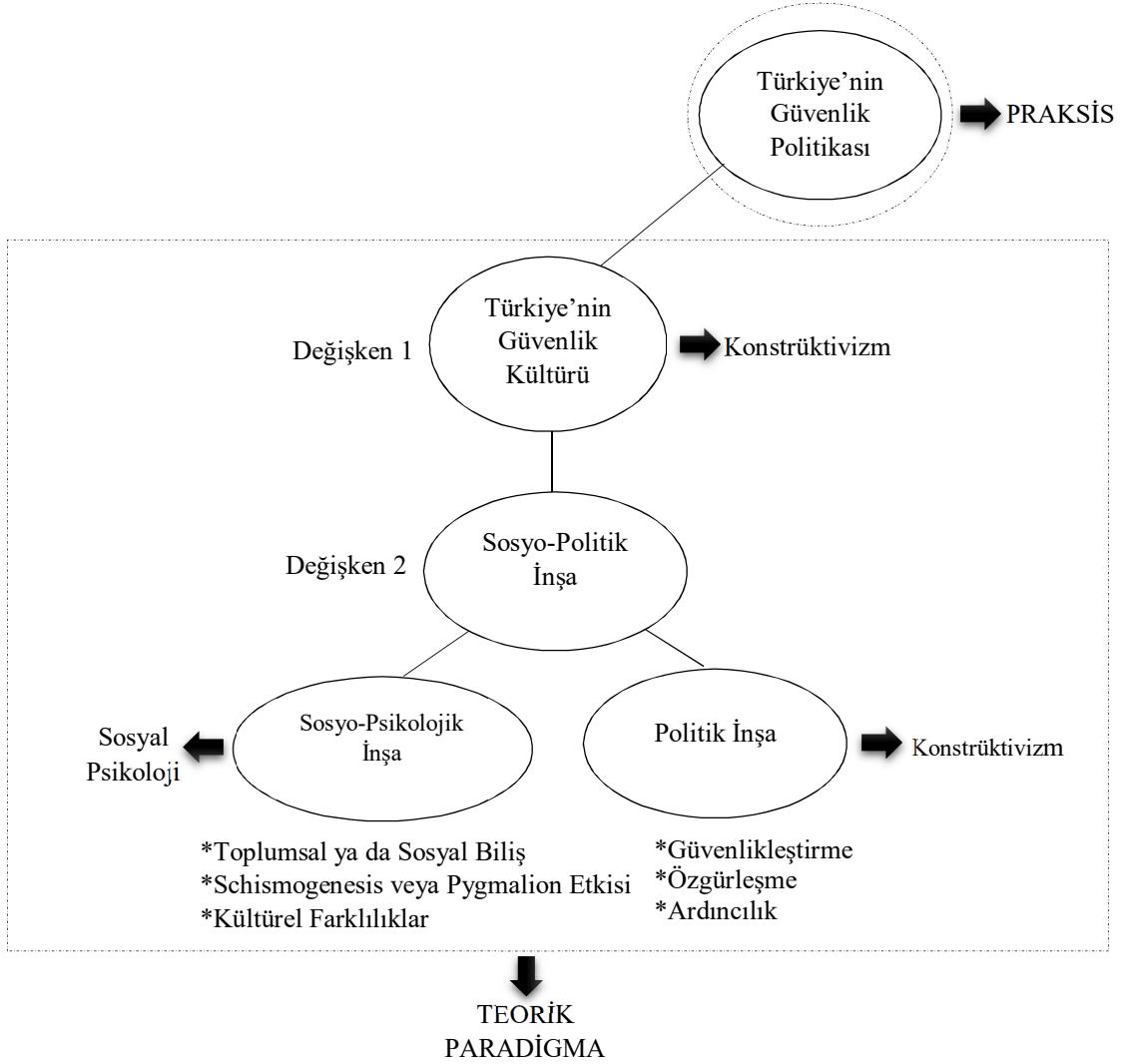
Bu sayıtların yanı sıra araştırma için belirlenen hipotezler ise şunlardır:

H1. Uluslararası İlişkilerde realist yaklaşımın temel kavramlarından biri olan güvenlik ve bu kapsamda geliştirilen güvenlik politikaları sosyal psikolojiye dayalı bir Konstrüktivist/Sosyo-Politik inşa sürecine dayanmaktadır.

H2. Bu Sosyo-Politik arka plan, karar vericiler üzerinde etkin bir rol oynadığı gibi güvenlik politikalarına olan toplumsal desteği ve Sosyo-Politik meşruiyeti de açıklamaktadır.

H3. Türkiye'nin güvenlik politikası Sosyo-Politik inşa süreci içinde oluşmuş kendine özgün bir güvenlik kültürüne dayalı olarak biçimlenmektedir.

Şekil 1. Araştırmanın Modeli

Bu çalışmanın algoritması bir paradigma ve praksiye dayalıdır. Bilimsel teorilerle praksis arasında ontolojik bir ilişki bulunduğundan bu araştırmanın varsayımları arasında simbiyotik bir ilişki mevcuttur. Çalışmanın paradigması konstrüktivizm ve sosyal psikolojiye dayandırılmıştır. Bu kapsamda çalışmanın bağımlı değişkeni güvenlik kültürü, bağımsız değişkeni ise sosyo-politik inşa sürecidir. Güvenlik politikaları bağımlı değişken olarak ele alındığında ise güvenlik kültürünün kendisi bağımsız değişken halini almaktadır. Bu durumda güvenlik politikaları, büyük oranda güvenlik kültürünün bir çıktısıdır. Burada güvenlik politikaları, uluslararası alanda yaşanan değişimlere karşı anlık tepki olarak değil, bir genel (grand) strateji olarak ele alınmaktadır. Bu çalışmanın odak noktası praksis değil, teorik paradigmadır. Praksise dolayısıyla değinilecektir.

Çalışmanın temel kavramlarından biri '*Güvenlik*', diğeri ise '*Güvenlik Kültürü*'dür. '*Güvenlik*' realist bir kavramken, '*Güvenlik Kültürü*' konstrüktivist bir

kavramdır. Fakat bu çalışma her iki kavramı bir paradigma içerisine sıkıştırma çabasını ifade eder.

Araştırmada benimsenen yöntem betimsel analiz yöntemidir. Araştırmanın teorik kesiminde, araştırmanın temel kavramları ve bu kavramların determinantları, literatürde tanımlandığı şekli ile ortaya konulacaktır. Bu kavramlar; ‘Güvenlik’, ‘Güvenlik Kültürü’, ‘Güvenlik Politikası’, ‘Toplumsal ya da Sosyal Biliş’, ‘Schismogenesis veya Pygmalion Etkisi’, ‘Kültürel Farklılıklar’, ‘Güvenlikleştirme’, ‘Özgürleşme’ ve ‘Ardıncılık’tan oluşmaktadır. ‘Güvenlik’ ve ‘Güvenlik Politikası’ kavramları realist teoriye göre; ‘Güvenlik Kültürü’ ve ‘Güvenlikleştirme’ kavramları konstrüktivizme göre; ‘Özgürleşme’ kavramı Galler Ekolü’ne göre; ‘Ardıncılık’ kavramı ittifak stratejilerine göre; ‘Toplumsal ya da Sosyal Biliş’, ‘Schismogenesis veya Pygmalion Etkisi’, ‘Kültürel Farklılıklar’ kavramları ise sosyal psikolojiye göre tanımlanacaktır. Araştırmanın katkı kesiminde ise öncelikle ‘Güvenlik Kültürü’ ile sosyo-politik inşa unsurları arasında bir ilişkisellik olup olmadığı aranacaktır. Bu ilişkisellik için Türkiye’nin güvenlik politikaları referans olarak alınacaktır.

Yapılan araştırmanın literatüre analitik ve amiripik katkılarının olacağı düşünülmekle birlikte elbette çalışma kendi içerisinde belli başlı zorlukları ve sınırlılıkları da barındırmaktadır. Dolayısıyla çalışmanın temel sınırlılıklarından en önemlisi, literatürde gözden kaçırılmış ya da yeteri kadar üzerinde durulmamış olan ‘Güvenlik Kültürü’ kavramını ele alan çalışmaların az olması ve özellikle de bu kavramın sosyo-politik boyutlarını ele alan çalışmaların olmamasıdır. Bu durum çalışmanın amacını ortaya koymak ve literatürdeki bu boşluğu doldurmaya katkı sağlamak için daha fazla çaba sarf etmeyi gerektirmektedir. İkinci bir sınırlılık ise zamanla ilgilidir. İnterdisipliner bir çalışma yapmak ve buradan elde edilen bulgulardan genellenebilir sonuçlara ulaşmak daha fazla ülkenin ve dolayısıyla daha fazla kültürün incelenmesini gerekli kılmaktadır. Bu da daha uzun bir zaman gerektirmektedir. Bu çalışmanın bir ‘Doktora Tezi’ olduğu ve Doktora programlarının da bir süreye bağlı olduğu düşünüldüğünde, çalışmanın tek ülke örneği üzerinden iddialarını ortaya koyacak olması çalışmanın sınırlılığı olmakla birlikte aynı zamanda da bir zorunluluğudur. Fakat buna rağmen çalışma, daha sonra yapılacak araştırmalara bir başlangıç noktası oluşturacak olması ve karşılaştırmalı çalışmalara kapı aralması bakımından özgünlüğünü koruyacaktır.

Çalışmanın analitik yapısı sekiz bölüm şeklinde kurgulanmıştır. Araştırmanın konusu, amacı, önemi, varsayımları, soruları, sayıltıları, hipotezleri, yöntemi ve sınırlılıklarını kapsayan giriş kısmından ardından, ‘Güvenlik Kültürü’ ile ilgili daha önce yapılan çalışmaları kapsayan ikinci bölüm yer alacaktır. Çalışmanın kavramsal

çerçevesinin çizildiği üçüncü bölümde ‘*Siyasal Kültür*’, ‘*Stratejik Kültür*’ ve ‘*Güvenlik Kültürü*’ kavramları detaylı bir şekilde açıklanmaya çalışılacaktır. Kavramsal çerçevenin ardından, çalışmanın kuramsal çerçevesinin ele alındığı dördüncü bölümde öncelikle ‘*Klasik Teoriler*’ başlığı altında Realist ve Liberal kuram ele alınacak; ‘*Eleştirel Teoriler*’ başlığı altında Frankfurt, İngiliz, Paris (Fransız), Galler (Aberystwyth/Welsh) ve Kopenhag Ekolü’ne yer verilecek; ardından çalışmanın muhtevası gereği Konstrüktivizmden bahsedilerek, güvenlik kültürüne dair emareler aranacaktır. Çalışmanın beşinci bölümünde güvenlik kültürünü inşa eden ‘*Sosyolojik*’ ve ‘*Politik*’ faktörlere değinilecektir. İlgili bölümde önce ‘*Sosyo-Psikolojik Faktörler*’ başlığı altında ‘*Toplumsal ya da Sosyal Biliş*’, ‘*Schismogenesis veya Pygmalion Etkisi*’ ve ‘*Kültürel Farklılıklar*’ ele alınacak; daha sonra ‘*Politik Faktörler*’ başlığı altında ‘*Güvenlikleştirme*’, ‘*Özgürleşme*’ ve ‘*Ardıncılık*’ açıklanmaya çalışılacaktır. Takip eden iki bölümde ise Türkiye’nin Güvenlik Kültürü ekseninde geleneksel ve yeni profili ortaya koyulacaktır. Çalışmanın son bölümünde ise, yapılan araştırma neticesinde elde edilen bulgular genel bir değerlendirmeye tabi tutularak sonuçlandırılacaktır.

2. GÜVENLİK KÜLTÜRÜ HAKKINDA LİTERATÜR ÖZETİ

Bu araştırma kapsamında yapılan literatür taraması doğrultusunda ‘*Güvenlik Kültürü*’ ile doğrudan ilintili 31 kaynağa erişim sağlanmıştır. Bu kaynakların 5 tanesi kitap, 4 tanesi kitap bölümü, 1 tanesi bülten, 14 tanesi makale, 1 tanesi çalışma kağıdı, 1 tanesi kitap incelemesi ve 5 tanesi yüksek lisans tezinden oluşmaktadır. Bu bölümün içeriği nitelik ayrımı (tez, kitap, makale vb.) yapılmaksızın, tarih sıralamasına göre düzenlenmiştir.

“*The Culture of National Security: Norms and Identity in World Politics*” başlıklı kitap 1996 yılında basılmış ve kitabın editörlüğünü Peter J. Katzenstein yapmıştır. Kitapta Ulusal Güvenlik Kültürü konusunda, önde gelen akademisyenler “*Tek kutuplu, iki kutuplu veya çok kutuplu bir dünyada mı yaşıyoruz?*”, “*Büyük savaşların tekrar edilmesini mümkün kılan hatta neredeyse kaçınılmaz hale getiren uluslararası bir düzene doğru mu ilerliyoruz?*”, “*Devletler arasındaki ideolojik çatışma azalıyor ya da artıyor mu?*” gibi soruların cevaplarını bulmaya çalışmıştır. Kitapta güvenlik çalışmaları, sosyoloji ile harmanlanmıştır.³⁸ Bu kitap İbrahim Efe tarafından 2014 yılında Türkçeye çevrilmiştir.³⁹

Andrew Latham tarafından kaleme alınan “*Constructing National Security: Culture and Identity in Indian Arms Control and Disarmament Practice*” başlıklı makale 1998 yılında Contemporary Security Policy dergisinde yayınlanmıştır. Bu çalışma, kültürel olarak koşullandırılmış fikirlerin, Hindistan’ın uluslararası güvenlik politikasını nasıl şekillendirdiği hakkındadır. Çalışma Hindistan’ın uluslararası güvenlik politikasında etkili olan baskın realist yaklaşımın doğasında var olan bazı zayıflıkları ortaya koymak ve gidermek amacıyla kaleme alınmıştır. Bu nedenle çalışma güvenlik politikalarının dayandığı fakat genellikle gizli olan kültürel öncüllere (yaygın olarak paylaşılan semboller, mitler, ikonlar, inançlar, gelenekler ve tutumlar) odaklanarak, kültür ve kimliğin Hindistan’ın uluslararası güvenlik politikasındaki rolünün bir ön değerlendirmesini sunmaktadır.⁴⁰

Ali L. Karaosmanoğlu tarafından hazırlanan “*The Evolution of the National Security Culture and the Military in Turkey*” başlıklı makale 2000 yılında Journal of International Affairs dergisinde yayınlanmıştır. Karaosmanoğlu’na göre, Türkiye’nin dış ve güvenlik politikasını anlamak için tarihi ve kültürel bağlam göz ardı edilmemelidir.

³⁸ Bkz. Katzenstein, *The Culture of National Security*.

³⁹ Bkz. Katzenstein, Peter J., *Milli Güvenlik Kültürü: Dünya Siyasetinde Normlar ve Kimlik*, (çev. İbrahim Efe), Sakarya Üniversitesi Kültür Yayınları, Sakarya, 2014.

⁴⁰ Bkz. Latham, Andrew, “Constructing National Security: Culture and Identity in Indian Arms Control and Disarmament Practice”, *Contemporary Security Policy*, 19 (1), 1998, ss. 129-158.

Türkiye'nin güvenlik kültürünün gelişiminde ordunun rolü, bu makalede özel ilgi alanı olarak ele alınmaktadır. Bu makalenin amacı “*Türkiye'nin ulusal güvenlik kültüründe nelerin değiştiği ve ordunun bu evrim sürecinde ki rolünün ne olduğu?*” sorularına cevap aramaktır. Nihayetinde, Türkiye'nin güvenlik kültürünün ordudan tamamen etkilenmediği, Soğuk Savaş sonrası dönemde sivil katılımın önem kazandığı sonucuna ulaşılmıştır.⁴¹

Hasan Kösebalaban'ın yazdığı “*Turkey's EU Membership: A Clash of Security Cultures*” başlıklı makale 2002 yılında yayınlanmıştır. Çalışmada Avrupa Birliği ve Türkiye'nin ulusal bağımsızlık konusunda ortak bir kanaate ulaşamadığı, Türkiye'de cereyan eden Avrupa Birliği'ne üyelik tartışmalarının, bir güvenlik kültürleri savaşı olduğu ortaya konulmuştur.⁴²

Jolyon Howarth tarafından kaleme alınan ve 2002 yılında yayınlanan “*The CESDP and the Forging of a European Security Culture*” başlıklı makale Avrupa'da Ortak Güvenlik ve Savunma Politikası'nın (AGSP) şekillendirilmesinin, Avrupa güvenlik kültürünün temel unsurlarının paralel inşasını gerektirdiğini ortaya koymaktadır.⁴³

Pınar Bilgin'in “*Türkiye-AB ilişkilerinde Güvenlik Kültürünün Rolü*” başlığını taşıyan bölüm ile katkı sunduğu, editörlüğünü Cem Karadeli'nin yaptığı “*Soğuk Savaş Sonrasında Avrupa ve Türkiye*” başlıklı kitap 2003 yılında yayınlanmıştır. Çalışma Türkiye ve Avrupa Birliği ilişkilerinde 1990'lardan sonra yaşanan değişimi ele almakta ve aynı döneme denk gelecek şekilde Türkiye ve Avrupa Birliği'nin güvenlik kültürleri arasında bir uçurum oluştuğunu ortaya koymaktadır. Çalışmada iki tarafında kendi güvenlik kültürlerinden kaynaklanan farklı güvensizliklerinin olduğu, bu ‘güvensizlikler’in Türkiye ve Avrupa Birliği'nin kimliklerini, çıkarlarını ve güvenlik kültürlerini oluşturma süreci içinde sosyal olarak (yeniden) üretildiği öne sürülmüştür. Bu doğrultuda çalışmada Türkiye ve Avrupa Birliği'nin güvenlik kültürlerinin Soğuk Savaş yıllarında aynı yönlerde gelişme kaydederken, Soğuk Savaş sonrası yıllarda ki yeniden üretilme sürecinde farklı yönlerle yol aldıkları iddia edilmektedir.⁴⁴

⁴¹ Bkz. Karaosmanoğlu, Ali L., “The Evolution of the National Security Culture and the Military in Turkey”, *Journal of International Affairs*, 54 (1), 2000, ss. 199-216.

⁴² Bkz. Kösebalaban, Hasan, “Turkey's EU Membership: A Clash of Security Cultures”, *Middle East Policy*, 9 (2), 2002, ss. 130-146.

⁴³ Bkz. Howarth, Jolyon, “The CESDP and the Forging of a European Security Culture”, *Politique Europeane*, 4 (8), 2002, ss. 88-109.

⁴⁴ Bkz. Bilgin, Pınar, “Türkiye-AB ilişkilerinde Güvenlik Kültürünün Rolü”, *Soğuk Savaş Sonrasında Avrupa ve Türkiye*, (ed. Cem Karadeli), Ayraç Yayınevi, Ankara, 2003.

Yasin Karayiğit'in 2006 yılında hazırlamış olduğu "*The Analysis of Turkey's Security Culture in Line With the Europeanization Process*" başlıklı tez çalışmasının amacı Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne üyelik sürecindeki güvenlik kültürünü analiz etmeye çalışmaktır. Çalışma iki tarafında güvenlik kültürlerinin tarihi gelişimini incelemekte ve Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne üyelik sürecinde güvenlik kültüründe meydana gelen değişiklikleri ortaya koymaktadır. Çalışma neticesinde Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne dâhil edilmesi gerektiği, böylelikle Türkiye'nin daha güvenli bir devlet haline geleceği iddia edilmektedir.⁴⁵

Özlem Savaş tarafından hazırlanan "*The Role of National Security Culture in Crisis Management: The Case of Kardak Crisis*" başlıklı tez çalışması 2008 yılında yayınlanmıştır. Çalışmanın amacı, uluslararası ilişkilerde güvenlikle ilgili krizlerin yönetiminde ulusal güvenlik kültürünün rolünün ve öneminin anlaşılmasına katkı sağlamaktır. Bu doğrultuda ulusal güvenlik kültürünün bir devletin tehditleri tanımlama şeklini nasıl etkilediği, tehdit algılarının bu tanımlara göre nasıl şekillendiği ve buna göre politika ya da kararların nasıl alındığı, çalışma da cevapları aranan sorulardır. Bu soruların cevaplarının, o devletin ulusal güvenlik kültüründe yattığını iddia eden çalışma, ulusal güvenlik kültürünün kriz yönetiminde ülkelerin temel kılavuzu olduğunu varsaymaktadır. 1996 yılında Türkiye ve Yunanistan arasında yaşanan Kardak Krizi çalışmada örnek olay olarak ele alınmıştır. Çalışmanın neticesinde Türk ulusal güvenlik kültürünün (tarihsel deneyimler, NATO üyeliği ve ordunun rolü gibi unsurlar), Kardak Krizi'nin yönetiminde Türkiye'nin nasıl hareket ettiğini belirlediği sonucuna ulaşılmıştır.⁴⁶

Monica Gariup tarafından hazırlanan "*European Security Culture: Langue, Theory and Policy*" başlıklı kitap 2009 yılında yayınlanmıştır. Kitap, fikirlerin, normların ve değerlerin, güvenliğin yanı sıra güvenlik ile ilgili kavramların inşası üzerindeki etkisinin ve kısmen de Avrupa Birliği güvenlik stratejisinin anlaşılmasını sağlamaya çalışmaktadır. Çalışmanın amacı, Avrupa Birliği'nin doğasına ilişkin tartışmaya girmek, kimlik inşası ve benlik kavramsallaştırmasının dinamiklerini anlamaktır. Bunun yanı sıra

⁴⁵ Bkz. Karayiğit, Yasin, "*The Analysis of Turkey's Security Culture in Line With the Europeanization Process*", (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bilkent Üniversitesi, İktisadi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2006.

⁴⁶ Bkz. Savaş, Özlem, "*The Role of National Security Culture in Crisis Management: The Case of Kardak Crisis*", (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bilkent Üniversitesi, İktisadi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2008.

kitap genel olarak güvenlik söylemlerinin analizi için bir model geliştirmeyi ve karmaşık sosyal-politik fenomenlere ilişkin genel bilgileri iletmeyi de amaçlamaktadır.⁴⁷

2010 yılında Serkan Bulut tarafından hazırlanan “*The Europeanization of Turkish Security Culture: a Reality or Myth?*” başlıklı tez çalışması Türkiye’nin Güvenlik Kültürü’nün Avrupalılaşması konusuna odaklanmaktadır. Çalışmada Türk Güvenlik Kültürü’nün geleneksel profilinin son yıllarda değişim sinyalleri verdiği ancak bu değişimlerin Türk Güvenlik Kültürü’nün Avrupalılaştığı anlamına gelip gelmeyeceği sorusuna cevap aranmaktadır. Çalışmanın neticesinde, Türk Güvenlik Kültürü’nde değişimler olduğu ancak Türkiye’nin ulaşmayı amaçladığı nihai hedeflerin hala geleneksel bir bakış açısı ile tanımlandığı sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca gerçek Avrupalılaşmanın, Avrupa hedefleri ve Avrupa araçları ile elde edilmesi gerektiği ve Türk Güvenlik Kültürü’nün Avrupa Güvenlik Kültürü çerçevesine uymadığı ifade edilmiştir. Dolayısıyla çalışma da Türk Güvenlik Kültürü’nde tanık olunan dönüşümün gerçek Avrupalılaşma olarak adlandırılmayacağı ve Türk Güvenlik Kültürü’nün Avrupalı bir nitelik kazanacak şekilde dönüştürülmediği ortaya konulmuştur. Çalışma ayrıca Türkiye’nin dış ve güvenlik politikası yöneliminin, Avrupa standartlarıyla uyumlu hale getirilmesinin giderek daha gerekli hale geldiğini iddia etmektedir.⁴⁸

“*Araştırma Merkezlerinin Yükselişi, Türkiye’de Dış Politika ve Ulusal Güvenlik Kültürü*” başlıklı kitap Bülent Aras, Şule Toktaş ve Ümit Kurt tarafından hazırlanmış ve 2010 yılında yayınlanmıştır. Kitap 2007-2010 yılları arasında Türkiye’nin güvenlik ve dış politika gündeminde yer alan, haliyle Türkiye’deki stratejik araştırma merkezlerinin de meşgalesi haline gelen konulara odaklanarak, araştırma merkezlerinin, ulusal güvenlik kültürünün şekillenmesinde ve dış politikanın belirlenmesindeki etkilerini ortaya koymaya çalışmaktadır. Saha araştırmasına dayanan bu çalışmada veriler, Türkiye’nin önde gelen araştırma merkezlerinin yöneticileri ve bu merkezlerin uzmanlarıyla yapılan mülakatlar ile toplanmıştır.⁴⁹ Bu kitabın incelemesi ise 2012 yılında Nihat Çelik tarafından yapılmış ve Uluslararası İlişkiler Dergisi’nde yayınlanmıştır.⁵⁰

⁴⁷ Bkz. Gariup, Monica, *European Security Culture: Langue, Theory and Policy*, Ashgate Publishing Limited, Farnham, 2009.

⁴⁸ Bkz. Bulut, Serkan, “*The Europeanization of Turkish Security Culture: a Reality or Myth?*”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi, İktisadi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2010.

⁴⁹ Bkz. Aras, Bülent, Şule Toktaş ve Ümit Kurt, *Araştırma Merkezlerinin Yükselişi, Türkiye’de Dış Politika ve Ulusal Güvenlik Kültürü* (1. Baskı), SETA Yayınları, Ankara, 2010.

⁵⁰ Bkz. Çelik, Nihat, “Bülent Aras, Şule Toktaş ve Ümit Kurt, *Araştırma Merkezlerinin Yükselişi, Türkiye’de Dış Politika ve Ulusal Güvenlik Kültürü*”, *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 9 (33), 2012, ss. 121-124.

2010 yılında yayınlanan “*Fifty Years of EU-Turkey Relations*” başlıklı kitaba Pınar Bilgin “*Security Dimension: A Clash of Security Cultures? Differences Between Turkey and the European Union Revisited*” başlıklı bölüm ile katkı sunmuştur. Bu çalışma Türkiye ile Avrupa Birliği’nin “güvenlik hakkında düşünme ve güvenlik sağlama” yolları arasındaki farklılıkların devam ettiğini ortaya koymaktadır. Avrupa Birliği politika yapıcıları Türkiye’nin bir ‘güvensizlik’ kaynağı olduğu konusunda endişelenmeye devam etmektedir. Türkiye’nin politika yapıcıları ise Avrupa Birliği’nin taleplerini karşılama konusunda, olası yansımalarını hesaplayarak temkinli davranmaktadır. Bilgin bu farklılıkların, Türkiye ve Avrupa Birliği’nin güvenlik kültürlerinden kaynaklandığını ileri sürmektedir.⁵¹

Margarita Šešelgytė tarafından hazırlanan ve 2010 yılında yayınlanan “*Security Culture of Lithuania*” başlıklı makale, Litvanya güvenlik kültürünün temel özelliklerini ortaya koymayı ve Litvanya güvenlik politikasının temel özelliklerini açıklamayı amaçlamaktadır. Makalenin ana argümanı, Litvanya’nın büyüklüğünün, coğrafi konumunun ve tarihi deneyimlerinin ülkenin güvenlik kültürünü şekillendirdiği ve güvenlik kültürünün mevcut güvenlik politikasını etkilediği yönündedir.⁵²

David G. Haglund tarafından hazırlanan ve 2011 yılında yayınlanan ““*Let’s Call the Whole Thing Off?*” *Security Culture as Strategic Culture*” başlıklı makale ‘Güvenlik Kültürü’ kavramını tanımlamaktadır. Çalışma güvenlik kültürü kavramını tanımlamanın yanı sıra bu kavramı başka bir kavramsal temelden yani ‘Stratejik Kültür’ kavramından ayırma girişiminin kafa karıştırıcı olduğunu ortaya koyma amacındadır.⁵³

Şule Toktaş ve Bülent Aras’ın yazdığı “*National Security Culture in Turkey: A Qualitative Study on Think Tanks*” başlıklı makale 2012 yılında Bilig’de yayınlanmıştır. Bu makale, İstanbul ve Ankara’da bulunan on dört düşünce kuruluşu üzerinde yapılan saha araştırmasıyla, düşünce kuruluşlarının ulusal güvenlik ve güvenlik kültürünün oluşturulmasında oynadıkları rolü incelemektedir. Bulgular, Türkiye’de ulusal güvenlik konusundaki stratejik tutumları açısından düşünce kuruluşlarının; eleştirel düşünce kuruluşları, orta konumlu düşünce kuruluşları ve uyumlu düşünce kuruluşları olarak üç gruba ayrıldığını göstermiştir. Toplanan verilerin sonuçlarına ilişkin olarak, Türkiye’de

⁵¹ Bkz. Bilgin, Pınar, “Security Dimension: A Clash of Security Cultures? Differences Between Turkey and the European Union Revisited”, *Fifty Years of EU-Turkey Relations*, (ed. Armağan Emre Çakır), Routledge, UK, 2010, ss. 67-82.

⁵² Bkz. Šešelgytė, Margarita, “Security Culture of Lithuania”, *Foreign Policy Research Centre In: Lithuanian Foreign Policy Review*, 2010, ss. 23-40.

⁵³ Bkz. Haglund, David, ““Let’s Call the Whole Thing Off?” Security Culture as Strategic Culture”, *Contemporary Security Policy*, 32 (3), 2011, ss. 494-516.

ulusal güvenliğin, çok uluslu örgütler tarafından da etkilenmeye başladığı ortaya koyulmuştur.⁵⁴

Tarık Oğuzlu tarafından hazırlanan “*Güvenlik Kültürü ve Türk Dış Politikası*” başlıklı makale 2015 yılında Bilig’de yayınlanmıştır. Bu makale güvenlik kültürünün Türk dış politikasına etkilerini incelemektedir. Çalışmada Türkiye’nin güvenlik kültürünün; Osmanlı İmparatorluğu mirası, Türkiye’nin jeopolitik şartları ve Cumhuriyetin kurucu zihniyeti gibi faktörler tarafından uzun bir tarihi süreç içerisinde olduğu ortaya koyulmuştur. Son yıllarda Türkiye’nin güvenlik kültüründe bazı değişikliklerin yaşandığını iddia eden çalışma, Türkiye’nin güvenlik kültürünü bir bağlam olarak incelemiş ve bu kültürün ana unsurlarını betimleyici bir bakış açısı ile ele almıştır. Makale aynı zamanda bu unsurların farklı zaman dilimlerinde nasıl farklı şekillerde yorumlanabileceğini göstermeye çalışmıştır.⁵⁵

Kai Roer tarafından hazırlanan “*Build a Security Culture*” başlıklı kitap 2015 yılında yayınlanmıştır. Kitap, güvenlik kültürü kavramını tanıtıcı niteliktedir. Çalışmada ayrıca; güvenlik uzmanları ve kültür inşası ilişkisine, güvenlik kültürünün neden ölçülmesi gerektiğine ve bunun nasıl yapılacağına, güvenlik kültürü çerçevesine ve inşasına odaklanılmaktadır.⁵⁶

Fikret Birdişli tarafından 2016 yılında yazılan “*Güvenlik Kültürü Üzerine Bir İnceleme: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Öğrencilerinin Güvenlik Algısı*” makalesi bir alan araştırması içermektedir. Anket analiz sonuçlarına göre öğrencilerin güvenlik algısının realist yaklaşımdan, liberal ve idealist yaklaşıma doğru değişme eğiliminde olduğu ortaya koyulmuştur. Ayrıca elde edilen bulgular doğrultusunda, Türkiye’nin konumu ve bölge ülkeleri ile ilişkileri bağlamında öğrencilerin düşüncelerinin reel politika ile uyum içinde olduğu saptanmıştır.⁵⁷

Mary Kaldor tarafından hazırlanan ve 2016 yılında yayınlanan “*Global Security Cultures: A Theoretical Framework for Analysing Security in Transition*” başlıklı makale, güvenlik kültürleri kavramını hem sosyoloji hem de siyaset bilimindeki diğer teorik çerçevelerle ilişkilendirerek kuramsal bir çerçeve ortaya koymayı amaçlamaktadır. Makale ayrıca güvenlik kültürünün, kültürleri eylem biçimleri açısından tanımlaması

⁵⁴ Bkz. Aras, Bülent ve Şule Toktaş, “National Security Culture in Turkey: A Qualitative Study on Think Tanks”, *Bilig*, 61, 2012, ss. 245-264.

⁵⁵ Bkz. Oğuzlu, Tarık, “Güvenlik Kültürü ve Türk Dış Politikası”, *Bilig* 72, 2015, ss. 223-250.

⁵⁶ Bkz. Roer, Kai, *Build a Security Culture*, IT Governance Publishing, United Kingdom, 2015.

⁵⁷ Bkz. Birdişli, “Güvenlik Kültürü Üzerine Bir İnceleme”.

bakımından yaygın olarak kullanılan ‘*Stratejik Kültür*’ teriminden nasıl farklılaştığını göstermektedir.⁵⁸

Eglė E. Murauskaitė tarafından hazırlanan ve 2016 yılında yayınlanan “*Lithuanian Security Culture: Contrasts and Contradictions*” başlıklı bülten Litvanya güvenlik kültürünün gelişimindeki zıtlık ve çelişkileri irdelemektedir.⁵⁹ Murauskaitė tarafından 2018 yılında yayınlanan “*Nuclear Matters: Lithuanian Security Culture in the Context of NATO Trends*” başlıklı makale ise Litvanya’nın 1990’daki bağımsızlığından bu yana güvenlik kültürünün gelişimi ile Sovyetler Birliği’nin çöküşünden bu yana NATO’nun nükleer silahlarla ilişkisinin evrimini birbirine paralel süreçler olarak incelemekte ve karşılaştırmaktadır.⁶⁰

Khurshid Khan ve Fouzia Amin tarafından hazırlanan ve 2016 yılında yayınlanan “*Understanding the Dynamics of National Security Culture of Pakistan*” başlıklı makale, Pakistan’ın güvenlik kültürünü incelemektedir. Dış kısıtlamalar ve iç güvensizliklerin bir sonucu olarak Pakistan’ın içe dönük bir güvenlik kültürü olduğunu ortaya koyan çalışma, bu zayıflıkları belirlemek ve bunların üstesinden gelebilmek için bir takım öneriler sunmayı amaçlamaktadır.⁶¹

Juliusz Piwowarski tarafından hazırlanan ve 2017 yılında yayınlanan “*Three Pillars of Security Culture*” başlıklı makale güvenlik kültürü kavramı, güvenliğin boyutlarının ana eksenini olarak ele almaktadır. Çalışmada güvenlik kültürü kavramı maddi, zihinsel ve manevi, yasal ve örgütsel güvenlik boyutları çerçevesinde incelenmektedir.⁶²

Fikret Birdişi ve Aynur Başurgan tarafından hazırlanan “*Güvenlik Politikalarının Konstrüktivist Bir Unsuru Olarak Güvenlik Kültürü ve Türkiye Örneği*” başlıklı makale 2017 yılında Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi’nde yayınlanmıştır. Çalışmanın temel varsayımı “*toplumun güvenlik kültürü ile ulusal güvenlik politikaları arasında karşılıklı bir etkileşimin bulunduğu, toplumun güvenlik*

⁵⁸ Bkz. Kaldor, Mary, “Global Security Cultures: A Theoretical Framework for Analysing Security in Transition”, *SİT*, 2016, <http://www.securityintransition.org/wp-content/uploads/2016/06/Security-Cultures-Working-Paper-2016.pdf> (06.02.2022).

⁵⁹ Bkz. Murauskaitė, Eglė E., “Lithuanian Security Culture: Contrasts and Contradictions”, *Foreign Policy Research Institute*, 2016, <http://www.fpri.org/article/2016/05/lithuaniansecurity-culture-contrasts-contradictions/> (06.02.2022).

⁶⁰ Bkz. Murauskaitė, Eglė E., “Nuclear Matters: Lithuanian Security Culture in the Context of NATO Trends”, *Lithuanian Annual Strategic Review*, 16, 2017-2018, ss. 35-58.

⁶¹ Bkz. Khan, Khurshid ve Fouzia Amin, “Understanding the Dynamics of National Security Culture of Pakistan”, *Strategic Studies*, 36 (4), 2016, ss. 17-37.

⁶² Bkz. Piwowarski, Juliusz, “Three Pillars of Security Culture”, *Security Dimensions International & National Studies*, 22, 2017, ss. 16-27.

kültürünün ise sosyo-politik unsurlar tarafından inşa edildiği” yönündedir. Çalışmanın genel eksenini bu unsurların açıklanması üzerine oturtulmuştur. Teorik çerçeve Türkiye ve Türk Dış Politikası üzerinden örnekler ile desteklenmeye çalışılmıştır. Bu çalışma güvenlik çalışmaları içinde özgün bir kavram olduğu düşünülen ‘Güvenlik Kültürü’nün teorik olarak temellendirilmesi sorunsalına odaklanmıştır.⁶³

Saša Mijalković ve Marija Popović Mančević tarafından 2018 yılında hazırlanan “*Contemporary Security Studies*” başlıklı kitabın içerisinde yer alan “*The Security Culture Theory*” başlıklı bölüm güvenlik kültürü teorisinin kökeni, taşıyıcıları, içeriği, boyutları, alanları ve düzeyleri hakkında ayrıntılı bilgi vermektedir.⁶⁴

“*Ulusal Güvenlik Politikaları ve Güvenlik Kültürü Arasındaki İlişkiselliği Ortaya Çıkarmaya Yönelik Ölçek Geliştirilmesi*” başlıklı tez çalışması Aynur Başurgan tarafından 2018 yılında hazırlanmıştır. Bu çalışmanın temel motivasyonu “*Bir devletin başta dış politikası olmak üzere diğer pek çok politikalarına referans teşkil eden güvenlik politikası ile toplumun güvenlik kültürü arasında yakın bir ilişki olduğu*” varsayımına dayandırılmıştır. Bu varsayımın sahada ampirik ölçümlerle test edilebilmesi için ‘*Güvenlik Kültürü Ölçeği*’ne gereksinim duyulmuş ancak literatürde bu konuda güvenilirliği kanıtlanmış bir algı ölçeğine rastlanmamıştır. Bu nedenle çalışmanın öncelikli hedefi, güvenilirliği ve geçerliği kanıtlanmış bir ölçek geliştirmek şeklinde saptanmıştır. Araştırmanın hipotezi ise “*Bir toplumun güvenlik kültürünün niteliği ve inşa boyutu (sosyo-politik bileşenleri) sahadan yapılacak ampirik ölçümlerle saptanabilir ve analiz edilebilir*” yönündedir. Çalışmada nitel ve nicel araştırma yöntemleri birlikte kullanılmıştır. Araştırmanın evreni Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi’nde okuyan öğrenciler olarak belirlenmiş, rastgele örneklem yoluyla seçilen öğrencilere anket uygulanmıştır. Çalışmanın neticesinde toplanan veriler doğrultusunda yapılan analizler, araştırmanın hipotezini doğrular niteliktedir.⁶⁵

Fikret Birdişli’nin “*Güvenlik Kültürü*” başlığını taşıyan bölüm ile katkı sunduğu, editörlüğünü Oktay Bingöl ve Ali Bilgin Varlık’ın yaptığı “*Güvenlik Çalışmaları Cilt-1*” başlıklı kitap 2020 yılında basılmıştır. Birdişli ilgili kitap bölümünde ‘*Güvenlik Kültürü*’ kavramının, güvenlik çalışmaları içinde ihmal edilen sosyo-psikolojik süreçlere odaklandığına dikkat çekmektedir. Çalışmada güvenlik politikalarını biçimlendiren davranışların arkasındaki psikolojik gerçeğin güvenlik kültürünün kök nedeni olduğu

⁶³ Bkz. Birdişli ve Başurgan, “Güvenlik Politikalarının Konstrüktivist...”.

⁶⁴ Bkz. Mijalković, Saša ve Marija Popović Mančević, “The Security Culture Theory”, *Contemporary Security Studies*, Academy of Criminalistic and Police Studies, Belgrade, 2018, ss. 57-66.

⁶⁵ Bkz. Başurgan, “Ulusal Güvenlik Politikaları ve Güvenlik Kültürü...”.

ortaya koyulmaktadır. Bu minvalde ilgili çalışma da güvenlik kültürünün tanımına ve bileşenlerine yer verilmekle birlikte ayrıca uygulamalı politikaya olan yansımalarından söz edilmektedir.⁶⁶

“Teknolojik Gelişmeler Çerçevesinde Değişen Güç Algısı, Güvenlik Kültürü Kavramı ve Ulus Devletin Güvenlik İnşası” başlıklı makale Burak Kürkçü tarafından hazırlanmış ve 2020 yılında Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi’nde yayınlanmıştır. Bu çalışmanın odak noktası; teknolojik gelişmelerin dışsal bir etkisi olarak ortaya çıkan güvenlik kültürünün, bireylere ve devlet dışı aktörlere büyük güçleri zorlayabilecekleri ölçüde güç kazandırıp kazandırmadığı ile geleneksel güç ve güvenlik algısındaki değişikliklerin ulus devletin etkinliğini azaltıp azaltmadığıdır. Çalışma neticesinde ulus devletin güç uygulama ve güvenlik kültürünü etkileme kabiliyetlerini kaybetmediği, aksine yeniden etkinleştiği sonucuna ulaşılmıştır.⁶⁷

“İstihbarat Kurumlarının Faaliyetlerinde Ulusal Güvenlik Kültürünün Rolü: ABD Örneği” başlıklı tez çalışması 2021 yılında İsmet Nacaroglu tarafından hazırlanmıştır. Çalışmada öncelikle istihbarat faaliyetleriyle ulusal güvenlik kültürü arasındaki ilişkiselliğe teorik olarak yaklaşmış, ardından Amerika Birleşik Devletleri örneği üzerinden bir inceleme yapılmıştır. Bu inceleme sürecinde yararlanılan kaynaklar tarihsel analiz, doküman analizi ve yorumlayıcı yaklaşım yöntemleri kullanılarak işlenmiştir. Çalışma neticesinde, bir devletin ulusal güvenlik kültürünün tespit edilerek istihbarat faaliyetlerinin yönünün büyük oranda öngörülebilir olduğu ve bu nedenle analiz aşamasında yardımcı bir kaynak olarak kullanılabileceği çıkarımına ulaşılmıştır.⁶⁸

Yapılan literatür taraması doğrultusunda güvenlik kültürünün genel olarak üç şekilde çalışıldığı görülmüştür. Bunlar;

a) Güvenlik kültürünü bağımsız değişken olarak ele alıp bir öngörüye ulaşmak amacıyla ulusal güvenlik kültürünün devletlerin dış politika ve güvenlik politikalarına etkisini inceleyen çalışmalar,

b) Güvenlik kültürünü bağlam olarak ele alıp incelenen olaylar arasındaki sebep-sonuç ilişkisinin anlaşılmasına yardımcı olması amacıyla ulusal güvenlik kültürünün kullanıldığı çalışmalar ve

⁶⁶ Bkz. Birdişili, “Güvenlik Kültürü”.

⁶⁷ Bkz. Kürkçü, Burak, “Teknolojik Gelişmeler Çerçevesinde Değişen Güç Algısı, Güvenlik Kültürü Kavramı ve Ulus Devletin Güvenlik İnşası”, *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 8 (21), 2020, ss. 198-210.

⁶⁸ Bkz. Nacaroglu, İsmet, “İstihbarat Kurumlarının Faaliyetlerinde Ulusal Güvenlik Kültürünün Rolü: ABD Örneği”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Polis Akademisi, Güvenlik Bilimleri Enstitüsü, Ankara, 2021.

c) Güvenlik kültürünü bağımlı değişken olarak ele alıp ulusal güvenlik kültürünün nasıl oluştuğunu inceleyen çalışmalardır.

Genel olarak bakıldığında literatür özeti kısmında yer alan çalışmaların neredeyse tamamının, güvenlik kültürünün devletlerin dış/güvenlik politikalarına etkisini incelediği ve güvenlik kültürünün nasıl oluştuğunu ele aldığını söylemek mümkündür. Bunun dışında bazı çalışmalarda teorik çerçevenin yokluğu da dikkat çekicidir.⁶⁹ Yöntemsel olarak ise çalışmaların birkaçının kantitatif olduğu⁷⁰, birkaçının mülakat yönteminden faydalandığı⁷¹, çoğunluğunun ise tarihsel bir anlatı içerdiği ve betimsel analiz yönteminden faydalandığı görülmüştür. Ayrıca Birdişli ve Başurgan tarafından yapılan çalışmalar⁷² haricindeki bazı eserler güvenlik kültürünün sosyolojik boyutunu ele almış olsa da⁷³ sosyal psikolojik kök nedenlerine değinmemektedir. Daha önce de belirtildiği üzere bu çalışmanın özgün değeri, konstrüktivist bir yaklaşımla devlet-toplum-kültür arasındaki etkileşimin sosyal psikolojiye dayalı nedenlerini açıklamak ve bu doğrultuda ‘Güvenlik Kültürü’ ekseninde analitik bir çerçeve sunmaktır.

⁶⁹ Bkz. Savaş, “*The Role of National Security Culture in Crisis Management*”; Nacaroglu, “*İstihbarat Kurumlarının Faaliyetlerinde Ulusal Güvenlik Kültürünün Rolü*”; Karaosmanoğlu, “*The Evolution of the National Security Culture...*”; Kösebalaban, “*Turkey’s EU Membership*”; Aras ve Toktaş, “*National Security Culture in Turkey*”.

⁷⁰ Bkz. Birdişli, “*Güvenlik Kültürü Üzerine Bir İnceleme*”; Birdişli ve Başurgan, “*Güvenlik Politikalarının Konstrüktivist...*”.

⁷¹ Bkz. Aras ve Toktaş, “*National Security Culture in Turkey*”; Aras, Toktaş ve Kurt, *Araştırma Merkezlerinin Yükselişi*.

⁷² Bkz. Birdişli ve Başurgan, “*Güvenlik Politikalarının Konstrüktivist...*”; Başurgan, “*Ulusal Güvenlik Politikaları ve Güvenlik Kültürü...*”; Birdişli, “*Güvenlik Kültürü*”.

⁷³ Bkz. Katzenstein, *The Culture of National Security*.

3. GÜVENLİK KÜLTÜRÜ HAKKINDA KAVRAMSAL ANALİZ

Güvenliğin sosyal ve siyasal inşa boyutuyla ilgilenen uzmanlar, kültür ve güvenlik arasındaki etkileşime odaklanmış ve bu konuda yapılan çalışmalar ‘*Siyasal Kültür*’ başlığı altında yürütülmüştür. Toplumun politik tercihlerini ve davranışlarını betimlemek için kullanılan ‘*Siyasal Kültür*’ kavramının⁷⁴ siyasal davranışı açıklama noktasında kullanışlıyken, kültürel faktörlerin devletlerin stratejik tercihlerine ve dış/güvenlik politikalarına yansımalarını açıklama noktasında yetersiz olduğu görülmektedir. Siyasal kültürün, güvenlik çalışmalarına aktarımı sonucu türetilen ‘*Stratejik Kültür*’ kavramı⁷⁵ sosyo-politik inşa unsurlarının devletlerin dış politikalarına yansımaları hakkında öngörüler geliştirmek için kullanılmaktadır. Fakat her iki kavram da açıklamalarında devlet-toplum-kültür arasındaki etkileşimin sosyal psikolojiye dayalı kök nedenlerini ihmal ettiği için bu çalışmada ‘*Güvenlik Kültürü*’ kavramı tercih edilmiştir. Siyasal kültürün bir alt alanı olan güvenlik kültürü “*toplumu oluşturan bireylerin ve toplumun güvenlik konusunda dış dünyayı anlamak ve anlamlandırmak için sahip olduğu tutum, algı, bilgi, norm ve değerleri*” ifade etmektedir.⁷⁶ Özetle siyasal kültür devlet davranışının dayandırıldığı sosyolojik form; stratejik kültür, sosyalizasyon sürecinin ortaya çıkarttığı algıya dayalı, ulusal güvenlik konusundaki davranış paternleri; güvenlik kültürü ise bu davranış paternini biçimlendiren sosyo-psikolojik değişkenlerdir.⁷⁷ Çalışmanın bu bölümünde ‘*Siyasal Kültür*’, ‘*Stratejik Kültür*’ ve ‘*Güvenlik Kültürü*’ kavramları detaylı bir şekilde açıklanmaya çalışılacaktır.

3.1. Siyasal Kültür

Kültür, sıklıkla kullandığımız ve duyduğumuz kavramların başında gelmektedir. Ancak kültür kavramı hem soyut olması, hem çok boyutlu olması, hem de farklı bilimsel disiplinlerin kavramın farklı yönlerine odaklanması gibi sebeplerle üzerinde mutabık kalınan tek bir tanıma sahip değildir. Dolayısıyla literatürde çok sayıda kültür tanımlaması ile karşılaşmak mümkündür.⁷⁸ İlgili oldukları alana göre farklılaştıkları noktalar söz konusu olsa da bu tanımlamalar özleri itibari ile birbirleriyle uyumluluk göstermektedir. Kültür kavramını İngilizce’de Antropoloji disipliniinde teknik bir terim

⁷⁴ Almond ve Verba, *The Civic Culture*, ss. 11-14.

⁷⁵ Lantis, “Strategic Culture and National Security Policy”, s. 87.

⁷⁶ Birdişli, “Güvenlik Kültürü Üzerine Bir İnceleme”, s. 641; Birdişli ve Başurgan, “Güvenlik Politikalarının Konstrüktivist...”, s. 59; Birdişli, “Güvenlik Kültürü”, s. 319.

⁷⁷ Birdişli ve Başurgan, “Güvenlik Politikalarının Konstrüktivist...”, s. 67.

⁷⁸ Alfred L. Kroeber ve Clyde Kluckhohn, 164 farklı kültür tanımının bulunduğunu ifade ederken, Abraham A. Moles, 250 farklı kültür tanımını derlemiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Kroeber, Alfred L. ve Clyde Kluckhohn, *Culture: A Critical Review of Concepts and Definitions*, Random House, Vintage, New York, 1952; Moles, Abraham A., *Kültürün Toplumsal Dinamiği*, (çev. Nuri Bilgin), Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, no: 21, İzmir, 1983.

olarak kullanan ilk isim, Edward Burnett Tylor'ın günümüzde de geçerliliğini koruyan ve sıkça kullanılan tanımı “*Kültür, toplumun bir üyesi olarak insanoğlunun kazandığı (öğrendiği) bilgi, inanç, sanat, hukuk, ahlak, gelenekler ve benzeri diğer yetenek ve alışkanlıkları kapsayan karmaşık bir bütündür*” şeklindedir.⁷⁹ Kültür, bireylerin daha önceki insan davranışlarını öğrenip, onları yorumlayıp, onlara yeni parçalar eklediği ve bunları kuşaktan kuşağa aktardığı bir birikim sürecini ifade etmektedir.

Kültür kavramını kendi amaç ve ihtiyaçları doğrultusunda, kendine özgü bir biçimde tanımlayan Siyaset Bilimi, siyasetin kültürel boyutunu ‘*Siyasal Kültür*’ kavramı çerçevesinde ele almaktadır. Siyasal kültür kavramını incelemeden önce siyaset kavramını tanımlamakta da fayda vardır. Tıpkı kültür kavramı gibi siyaset kavramının da tanımlanması noktasında bir fikir birliğinden bahsetmek mümkün değildir.⁸⁰ Ancak konu ile ilgili yapılan çalışmalarda en çok atıf yapılan Harold Laswell siyaseti “*kimin, nerede, ne zaman, ne elde edeceğinin otorite yoluyla belirlenmesi*” veya “*kaynakların ve değerlerin otorite yoluyla dağıtımı*” olarak tanımlamaktadır.⁸¹

Kültür ve siyaset arasındaki bağlantıyı kurma gereksiniminin bir anlatımı olan ‘*Siyasal Kültür*’ kavramını⁸², kültürü belirleyici bir değişken olarak ele alıp 1956 yılında yayınlanan “*Comparative Political Systems*” başlıklı çalışmasında kullanan ilk isim Gabriel A. Almond’dur.⁸³ Siyasal kültür üzerine yapılan karşılaştırmalı ilk çalışma da Gabriel Almond ve Sidney Verba tarafından yazılan “*The Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations*” adlı eserdir.⁸⁴ 1960’lı yıllarda Almond ve

⁷⁹ Tylor, Edward B., *Primitive Culture: Researches into the Development of Mythology, Philosophy, Religion, Language, Art and Custom*, J. Murray, Londra, 1871, I, s. 1’den aktaran Bozkurt Güvenç, *Kültür Konusu ve Sorunlarımız*, 2. baskı, Remzi Kitabevi Yayınları, İstanbul, 1985, s. 22.

⁸⁰ Siyaset kavramı hakkında yapılan farklı tanımlar için bkz. Heywood, Andrew, *Siyaset*, (ed. Buğra Kalkan), Liberte Yayınları, Ankara, 2006, ss. 3-15.

⁸¹ Laswell, Harold, *Politics: Who Gets What, When, How*, Meridian, Ohio, 1958’den aktaran Atilla Yayla, *Siyaset Teorisine Giriş*, Siyasal Kitabevi Yayınları, Ankara, 1998, s. 2.

⁸² Burke, Peter, *Kültür Tarihi*, (çev. Mete Tunçay), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2006, s. 147.

⁸³ Siyasal kültür kavramının kullanıldığı ilk çalışma için bkz. Almond, Gabriel A., “Comparative Political Systems”, *Journal of Politics*, 18, 1956, ss. 391-409. Ayrıca Almond’un terimi ilk kez 1956’da kullanması, bu tarihten önce siyasal kültürle ilgili hiçbir çalışma yapılmadığı anlamına gelmemektedir. Siyasal kültür konusuna dair ilk tartışmaların Antik Yunan’a dayandığı düşünülmektedir. Dönemin düşünürleri siyasete yönelik halkın duygu ve düşüncelerinin önemini belirten eserler vermiş, siyasal kurumların doğuşu, gelişimi ve yıkılışı bu minvalde açıklamaya çalışmışlardır. Siyasal kültür alanında yürüttükleri çalışmalarlarıyla bu konuya öncülük eden düşünürler arasında Perikles, Platon, Aristoteles, Machiavelli, Montesquieu, Tocqueville ve Rousseau’yu saymak mümkündür. Bkz. Kavanagh, Dennis, *Political Culture*, The Macmillan Press, London, 1972, s. 9.

⁸⁴ Günümüzde hala popüleritesi devam eden bu araştırma teorik yaklaşımı, araştırma modeli ve 5000 kişilik örnekleme ile alanındaki ilk sistematik, karşılaştırmalı ve büyük ölçekli siyasal kültür araştırmasıdır. Araştırma 1958-1962 yılları arasında ABD, İngiltere, Almanya, İtalya ve Meksika’da yapılmıştır. Almond ve Verba “*Birinci ve İkinci Dünya Savaşları esnasında Avrupa kıtasında demokratik rejimler önemli yaralar almışken, ABD ve İngiltere’de demokrasi varlığını neden/nasıl devam ettirebilmiştir?*” sorusundan

Verba'nın ardından Samuel Beer, Lucien Pye, Seymour Lipset ve Robert Dahl gibi Amerikalı siyaset bilimciler tarafından da kullanılmaya başlanan siyasal kültür kavramı, siyaset biliminin önemli bir ögesi haline gelmiştir.⁸⁵

Kültür ve siyaset kavramlarında olduğu gibi siyasal kültür kavramının tanımlanması noktasında da, referans alınan bileşen ya da öğelere göre geniş bir literatürden bahsetmek mümkündür. En bilineni Verba tarafından yapılan “*Siyasal kültür, herhangi bir insan topluluğundaki siyasi aksiyonun bütün yönleriyle içerisinde cereyan ettiği ve çerçeveyi belirleyen tecrübi inançların, açıklayıcı sembollerin ve değerlerin oluşturduğu sistemdir*” tanımlamasıdır.⁸⁶ Yine bilinen en genel tanımla Almond ve Verba'ya göre “*kültür, toplum üyelerinin sosyal objeler karşısındaki psikolojik yönelimlerini ifade ederken; siyasal kültür ise, siyasal eylem veya siyasal objeler karşısındaki siyasal yönelimlerini*” ifade etmektedir.⁸⁷ Beer ise siyasal kültürü “*iktidarın nasıl yapılanması ve ne yapması gerektiği konusunda bireylerin sahip olduğu değer, tutum ve duygularından oluşan inanışlar*” olarak tanımlamaktadır.⁸⁸ Pye'ye göre siyasal kültür “*siyasi sürece düzen ve anlam veren, siyasal sistem içinde bireylerin davranışlarını düzenleyen temel düşünce ve kuralları sağlayan tutumlar, inançlar ve duygular bütünüdür.*”⁸⁹

Daha öncede ifade edildiği üzere, siyasal kültür kavramı hakkında çok sayıda tanımlama mevcuttur ve bazı siyaset bilimciler siyasal kültür tanımlamalarını içeriğine göre tasniflendirmiştir. Bu konuda literatürde en sık karşılaşılan kategorizasyon Glenda M. Patrick'e aittir. Patrick, siyasal kültürün dört farklı tanıma dayanan, dört farklı kavramlaştırmasının bulunduğunu söylemekte ve bunları David Easton'un yapmış

hareketle, belirtilen ülkelerin siyasal kültürlerinin demokrasinin gelişmesine uygunluk derecesini, demokratik siyasal kültürün temellerini ve bunu yaratan faktörleri ortaya koymayı amaçlamıştır. Çünkü İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra birçok az gelişmiş ülke Batının teknolojisini ve bürokratik modelini birebir kopya etmiş olmasına karşın, demokrasiyi yerleştirmede büyük zorluklarla karşılaşmıştır. Bu başarısızlığın nedeni, bir rejim yaratmak için sadece ilkelerin, yasaların ya da kurumların aktarılmasının yeterli olmayışdır. Araştırma neticesinde varılan sonuç demokratik bir rejimi yaratmak ve toplumların demokrasi unsurlarını oturtabilmeleri için geleneksel siyasal kültürlerinin demokrasi için gereken temele hazır olması gerektiğidir. Çalışma ülkelerin sahip olduğu kültürel yapının, ülkenin rejiminin belirlenmesinde son derece önemli olduğunu ortaya çıkarmıştır. Ayrıca bu araştırma, siyasal kültür kavramının değişik boyutlarını ve sınıflandırmasını da kapsamaktadır. Siyasal kültür üzerine yapılan karşılaştırmalı ilk çalışma için bkz. Almond ve Verba, *The Civic Culture*.

⁸⁵ Gibbins, John R. (ed.), “Contemporary Political Culture: An Introduction”, *Contemporary Political Culture: Politics in a Postmodern Age*, Sage Publications, Londra, 1989, s. 3.

⁸⁶ Verba, Sidney, “Comparative Political Culture”, *Political Culture and Political Development*, (ed. Lucian W. Pye ve Sidney Verba), Princeton University Press, 1965, s. 513.

⁸⁷ Almond, Gabriel ve Sidney Verba (eds.), *The Civic Culture Revisited*, (2. Baskı), Sage Publications, Newbury Park, California, 1989, s. 33.

⁸⁸ Kavanagh, *Political Culture*, s. 10.

⁸⁹ Pye, Lucian W., “Introduction: Political Culture and Political Development”, *Political Culture and Political Development*, (eds. Lucian W. Pye ve Sidney Verba), Princeton, 1965, s. 7.

olduğu ‘Nesnel (Objective) Kavramsallaştırma’, Gabriel A. Almond, Barry B. Powell ve Sidney Verba’nın yapmış olduğu ‘Psikolojik veya Öznel (Subjective) Kavramsallaştırma’, Richard D. Fagen ve Robert C. Tucker’in yapmış olduğu ‘İçlemsel (Comprehensive) Kavramsallaştırma’, Lucian W. Pye’in yapmış olduğu ‘Bulgusal (Heuristic) Kavramsallaştırma’ şeklinde kategorize etmektedir.⁹⁰

Easton tarafından yapılan nesnel kavramsallaştırma “siyasal kültürün toplumdaki bireylerden üstün ve bağımsız, onları aşan, fakat aynı zamanda onları bir arada tutan davranış kalıpları, kurallar ve inançlardan oluşan bir bütünlük” olduğuna yöneliktir.⁹¹ Nesnel siyasal kültür kavramsallaştırmasında, siyasal kültürün sürekliliği siyasal sisteme bağlıdır. Easton, her toplumun kutsal siyasal-kültürel totem ya da tabulara sahip olduğunu ve bunların ihlal edilemeyeceğini savunmaktadır.⁹²

Almond, Verba ve Powell’un yapmış olduğu psikolojik veya öznel siyasal kültür kavramsallaştırması ise en basit hali ile nesnel kavramsallaştırmanın tam tersidir. Psikolojik veya öznel kavramsallaştırma, bireyleri aşan, onlardan bağımsız bir siyasal kültür algılamasını reddeden ve siyasal kültürün bireye içkin olduğunu varsayan bir yaklaşımdır. Psikolojik veya öznel siyasal kültür kavramsallaştırmasında, siyasal kültürün sürekliliği bireye bağlıdır. Psikolojik veya öznel siyasal kültür kavramsallaştırması, bireylerin siyasal nesnelere (devlet, iktidar, siyasi partiler, parlamento, baskı ve menfaat grupları gibi yapılar) ilişkin eğilimlerini (tutumlar, inançlar, tepkiler, tavırlar, değerler, istekler, idealler, hisler, tercihler ve değerlendir) algılamaya yöneliktir.⁹³

Psikolojik veya öznel kavramsallaştırmanın bireylerin inanç, tutum ve değerlerine vurgu yaparken, siyasal kültür değerlendirmesine ‘davranış’ı dâhil etmemesi eleştirilere sebep olmuştur. Bu eleştirilerden hareketle siyasal tutumları, davranıştan ayırmanın kabul edilemez olduğunu ileri süren Fagen ve Tucker, bireylerin siyasal nesnelere karşı yönelimleri ve davranışlarını bir çerçevede değerlendiren, içlemsel siyasal kültür

⁹⁰ Patrick, Glenda M., “Political Culture”, *Social Science Concept: A Systematic Analysis*, (ed. Giovanni Sartori), Beverly Hills, 1984, ss. 271-280’dan aktaran Ali Yaşar Sarıbay, *Global Bir Bakışla Politik Sosyoloji*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2000, ss. 63-64. Patrick’in siyasal kültür kavramsallaştırmaları haricinde John R. Gibbins tarafından yapılan “Linguistik” ve “Çoğulcu” siyasal kültür kavramsallaştırmaları da mevcuttur. Ayrıntılı bilgi için bkz. Gibbins, “Contemporary Political Culture”, s. 3.

⁹¹ Easton, David, *A Systems Analysis of Political Life*, John Wiley & Sons, New York, 1965.

⁹² Sarıbay, *Global Bir Bakışla Politik Sosyoloji*, s. 64.

⁹³ Diamond, Larry (ed.), “Introduction: Political Culture and Democracy”, *Political Culture and Democracy in Developing Countries*, Lynne Rienner Publishers, Boulder and London, 1994, s. 7; Özer, İnan, “Siyasal Kültür, Demokrasi ve Demokratik Değerler”, *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 7 (14), 1996, s. 84.

kavramsallaştırmasını geliştirmiştir.

İçlemsel kavramsallaştırma, bireyin siyasal alandaki davranışları ile zihinsel yapısı arasındaki ilişkiyi etkileyen bütün etmenleri siyasal kültürün kapsamı içinde ele almaktadır. Buna göre içlemsel kavramsallaştırma bireylerin örtük veya açık siyasal davranışları ile zihin yapısı arasındaki ilişkiyi, hem somut davranışlar hem de bu davranışları yönlendiren psikolojik etkenler bağlamında incelemektedir. Bu yaklaşım, bireylerin başta siyasal olmak üzere tüm davranışlarını nasıl bir zihinsel değerlendirme sürecinden geçirerek gerçekleştirdiklerini ortaya koymayı amaçlamaktadır. İçlemsel kavramsallaştırma, siyasal kültür kavramının alanını oldukça genişletmekte ve kavramı en kapsamlı biçimde incelemektedir.⁹⁴

Pye'nin bulgusal kavramsallaştırmasında ise siyasal kültür "*bir toplumun geleneklerini, kamu kurumlarının ruhunu, yurttaşlık ağını, kolektif akıl yürütmeyi, liderlerin üslubunu ve kodlarını içermektedir.*" Yani bu yaklaşım her toplumun siyasal kültürünü o topluma ait özgün verilerle değerlendirmektedir. Bulgusal kavramsallaştırma, her topluma ilişkin verilerin ampirik olarak araştırılıp, geçerliliği kanıtlanmış öğeler çerçevesinde o toplumun siyasal kültürüne ilişkin analizler yapma gereği üzerinde durmaktadır. Kısacası bulgusal kavramsallaştırma siyasal kültürün '*test edilebilirliği*' üzerinde durmaktadır. Çünkü öznel ve nesnel yönlerin bulgusal olarak işlevselleştikçe, siyasal kültür tanımlaması içerisinde yeterli konuma gelebileceği düşünülmektedir.⁹⁵

Siyasal kültür üzerine yapılan çalışmalarda genel olarak, bireyin içinde yaşadığı toplumun değerlerinin ağır bastığı nesnel kavramsallaştırma ile bireylerin siyasal nesnelere ilişkin eğilimlerini ön plana çıkaran psikolojik veya öznel kavramsallaştırmanın benimsendiği görülmektedir. Almond ve Verba, bireylerin siyasal nesnelere ilişkin sosyo-psikolojik eğilimlerinin üç tür olduğunu ve bu eğilimlerin aynı zamanda siyasal kültürün öğelerini/boyutlarını oluşturduğunu ifade etmektedir. Siyasal kültürün boyutları '*Bilişsel (Cognitive)*', '*Duygusal (Affective)*' ve '*Değerlendirici ya da Yargısal (Evaluative)*' olmak üzere üçe ayrılmaktadır.⁹⁶

Bilişsel Boyut; bireylerin siyasal sistem ve nesnelere ilişkin çeşitli yol ve

⁹⁴ Fagen, Richard R., *The Transformation of Political Culture in Cuba*, Stanford University Press, Stanford, California, 1969'dan aktaran Ali Yaşar Sarıbay, *Siyasal Sosyoloji*, (2. Baskı), Der Yayınları, İstanbul, 1998, s. 49.

⁹⁵ Pye, "Introduction: Political Culture and Political Development", s. 7; Sarıbay, *Global Bir Bakışla Politik Sosyoloji*, s. 65.

⁹⁶ Almond, Gabriel A. ve Verba, Sidney, *The Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations*, (3. Baskı), Sage Publications, Newbury Park, California, 1989, s. 15.

yöntemlerle elde ettiği bilgileri, inançları ve algılamaları kapsamaktadır. Bireyler kendilerini kuşatan siyasal sistem ve nesneler hakkındaki bilgileri sayesinde sistemi tanımaktadır. Bu boyut bilme, algılama, tanıma boyutu olarak da adlandırılmaktadır.

Duygusal Boyut; bireylerin, siyasal yapıyı, olayları ve kişileri duygusal dürtüleri ile algılamasını kapsamaktadır. Bireylerin kendilerini kuşatan siyasal sistem ve nesneler hakkındaki duygusal tepkilerinden oluşmaktadır.

Değerlendirici ya da Yargısal Boyut; bireylerin önceki kabullerinden yola çıkarak siyasal olana yönelik yeni olgu ve olayları değerlendirmesini kapsamaktadır. Bireyler, siyasal alana ilişkin çeşitli değer yargılarına sahiptir ve bu değer yargıları daha önceden edinilen bilgi ve tecrübelerle dayanmaktadır. Bu boyut bireylerin kendilerini kuşatan siyasal sistem ve nesneler hakkındaki yargılarından oluşmaktadır.

Birbirleri arasında organik bağlar bulunan bu üç boyut, genel özellikleri ülkeden ülkeye değişen, etnik gruplara göre farklılık gösteren ‘*Siyasal Kültür*’ü oluşturmaktadır.⁹⁷ Her ögenin/boyutun etki ve içeriğine göre farklı siyasal kültür çeşitleri oluşabilmektedir. Almond ve Verba, “*The Civic Culture*” başlıklı çalışmalarında ele aldıkları toplumların, siyasal ve sosyal yapıları ile toplumsal özelliklerini göz önünde bulundurarak ‘*Mahalli/Yöresel Siyasal Kültür (Parochial Political Culture)*’, ‘*Bağımlılık Siyasal Kültürü (Subject Political Culture)*’ ve ‘*Katılımcı Siyasal Kültür (Participant Political Culture)*’ olmak üzere üç tür siyasal kültürden bahsetmektedir.⁹⁸

⁹⁷ Çam, Esat, *Siyaset Bilimine Giriş*, (7. Baskı), Der Yayınları, İstanbul, 2000, s. 201.

⁹⁸ Almond ve Verba, *The Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations*, ss. 17-19. Almond ve Verba tarafından yapılan bu sınıflandırmanın dışında siyasal kültür araştırmalarının yeniden gözden geçirilmesi ve bir takım yeni araştırmalar yapılması sonucu farklı bazı siyasal kültür modellerinin de olabileceği dile getirilmiştir. Almond siyasal sistemin kültürel özelliklerini dikkate alarak “*Anglo-Amerikan Sistemlerindeki Hakim Siyasal Kültür (Anglo-American Political Culture)*”, “*Parçalanmış Kıta Avrupası Siyasal Kültürü (Multi-parties of Continental European Political Culture)*”, “*Endüstri Öncesi Toplumlara Özgü Siyasal Kültür (Pre-Industrial Political Culture)*” ve “*Totaliter Sistemlere Özgü Siyasal Kültür (Totalitarian Political Culture)*” olmak üzere dört tür siyasal kültürden söz etmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Almond, “Comparative Political Systems”, ss. 398-408; Kavanagh, *Political Science and Political Behaviour*, ss. 55-56. Daniel Elazar ise devletlerin tarihsel gelişimi ve siyasal alt-kültürlerini dikkate alarak yaptığı sınıflandırma da “*Ahlaki (Moralistic)*”, “*Bireyci (Individualistic)*” ve “*Gelenekçi (Tradionalistic)*” olmak üzere üç tür siyasal kültürden bahsetmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Harrigan, John J. ve David Nice, *Politics and Policy in States and Communities*, (9. Baskı), Longman, New York, 2005, s. 23. Huntington ve Dominguez siyasal kültürü “*Anlatımsal*” ve “*Araçsal*” olmak üzere iki kategoride ele almaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Huntington, Samuel P. ve Jorge Dominguez, *Siyasal Gelişme ve Siyasal Bozulma*, (çev. Ergun Özbudun), Siyasi İlimler Derneği Yayınları, Ankara, 1995, s. 24. Wildavsky’nin sınıflandırmasında “*Bireyselci (Individualism)*”, “*Eşitlikçi (Egalitarianism)*”, “*Kolektivist (Collectivism)*” ve “*Kaderci (Fatalism)*” olmak üzere dört siyasal kültür türünden bahsedilmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Wildavsky, Aaron, “Cultural Pluralism Can Both Strengthen and Weaken Democracy”, *Political Culture and Political Structure: Theoretical and Empirical Studies, Research on Democracy and Society*, (ed. Frederick D. Weil ve Mary Gautier), Greenwich/Connecticut, JAI Press Inc., London, 1994, ss. 164-165. Pierce, Lovrich ve Stell, bazı yerleşim merkezleri üzerine yaptıkları çalışmalarında siyasal kültürü “*Merkezi (Core)*”, “*Geleneksel (Traditional)*” ve “*Yeni Politikalar (New Politics)*” siyasal kültürü olmak üzere üçe ayırmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Pierce, John C. ve diğ.,

Mahalli/Yöresel Siyasal Kültür; kabile, köy, klan, soy, bölge, etnik kimlikler vb. gibi yerel siyasal kültürlerin birbirlerine eklenmesinden oluşan ve henüz yerel sınırları aşarak milli ölçekli kültür niteliği kazanmamış siyasal kültür tipidir.⁹⁹ Bu kültür tipine sahip toplumlarda siyasi nitelikli konulara ilişkin görüşler sınırlıdır. Bireyler siyasal sistemin varlığının, kendilerinin siyasal sisteme olabilecek etkilerinin ya da siyasal sisteme karşı yükümlülüklerinin bilincinde değildirler.¹⁰⁰ Bu nedenle, bireyler siyasal sistemin girdilerinden ve çıktılarından habersizdir. Siyasal kararların alınması noktasında katılım göstermeyen bireyler bu kararlardan etkilenmekte ve bu kararları uygulamaktadır. Bireylerin siyasal sisteme yönelik değişim beklentileri yok denecek kadar azdır ve bu siyasal kültür türü, siyasal istikrar açısından problemlidir.¹⁰¹ Toplumdaki bireylerin siyasete ve siyasal kültüre ilişkin yönelimleri dinsel nitelik taşıdığından bu siyasal kültür türü ‘*Dinsel Siyasal Kültür*’ olarak da adlandırılmaktadır. Almond ve Verba, bu kültür tipini merkezi olmayan geleneksel bir siyasal yapıyla eşleştirmektedir.¹⁰²

*Bağımlılık Siyasal Kültürü*¹⁰³; milli ölçekli bir siyasal kültür tipidir. Bu kültür tipine sahip toplumlarda siyasi nitelikli konulara ilişkin görüşler mevcuttur. Bireyler siyasal sistemin bir parçası olduğunun bilincindedirler, fakat sisteme nasıl etki edebileceklerinin farkında değildirler. Siyasal sistemi etkilemek noktasında sınırlı bir etkiye sahip olduğunu düşünen bireyler, bu sebeple siyasal anlamda aktif rol oynamazlar. Ancak mahalli/yöresel siyasal kültüre nazaran daha aktif olduklarını söylemek mümkündür. Bireyler siyasal sistemin girdi ve çıktıları konusunda bilgi sahibidirler. Ancak bireylerin siyasal sistemle olan ilişkileri çok yüzeysel olduğundan yoğun ve etkili bir siyasal katılım söz konusu değildir. Alınan kararlar bireylerin katılımı olmaksızın yönetenler tarafından alınmakta, yönetilenler ise bu kararlara uymaktadır.¹⁰⁴ Siyasal bilincin henüz olgunlaşmadığı bu siyasal kültür tipinde bireylerin, siyasete ve siyasal kültüre ilişkin yönelimleri kadere bir

Political Culture and Public Policy in Canada and the United States: Only a Border Apart? (Canadian Studies), Edwin Mellen Press, New York, 2000, ss. 40-43. Rosenbaum ise “*Bütünleştirilmiş (Integrated)*” ve “*Bölünmüş (Fragmented)*” siyasal kültür olarak ikili bir ayrım yapmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Rosenbaum, Walter A., *Political Culture*, Nelson Ltd, London, 1975, ss. 54-64. Yapılan bir başka ayrım ise “*Seçkin*” ve “*Kitle*” siyasal kültürü şeklindedir.

⁹⁹ Duverger, Maurice, *Siyasi Partiler*, (çev. Ergun Özbudun), (4. Baskı), Bilgi Yayınları, Ankara, 1993, s. 89.

¹⁰⁰ Huntington ve Dominguez, *Siyasal Gelişme ve Siyasal Bozulma*, s. 20.

¹⁰¹ Almond ve Verba, *The Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations*, ss. 17-18.

¹⁰² Almond ve Verba, *The Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations*, s. 21.

¹⁰³ Almond ve Verba’nın “The Civic Culture” başlıklı çalışmalarında “*Subject Political Culture*” olarak ele aldıkları siyasal kültür türünün Türkçe karşılığı diğer birçok araştırmada da yer aldığı şekliyle bu çalışmada da “*Bağımlılık Siyasal Kültürü*” olarak ele alınmıştır. Ancak bazı kaynaklarda “*Bağımlılık Siyasal Kültürü*” yerine “*Uyrukluk Siyasal Kültürü*”, “*Tebaa Siyasal Kültürü*” ve “*Vatandaşlık Siyasal Kültürü*” gibi ifadelerin kullanıldığı da görülmüştür.

¹⁰⁴ Almond ve Verba, *The Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations*, s. 17.

yapı üzerine kuruludur.¹⁰⁵ Almond ve Verba, bu kültür tipini merkeziyetçi otoriter bir siyasal yapıyla eşleştirmektedir.¹⁰⁶

Katılımcı Siyasal Kültür; milli ölçekli bir siyasal kültür tipidir. Bu kültür tipine sahip toplumlarda bireyler, siyasal sistemin girdi ve çıktıları hakkında bilgi sahibidirler. Ayrıca bireyler sisteme etki edebileceğine ve sistemi değiştirebileceğine yönelik bir değer yargısı taşımaktadırlar.¹⁰⁷ Bireyler, siyasi konulara ya da faaliyetlere karşı oldukça ilgili ve siyasete katılmaya isteklidirler. Siyasal kararların alınmasında etkili olacaklarına inanan bireyler, yönetenlerin aldıkları kararları uyulması zorunlu olarak algılamamakta ve alınan kararların tartışmaya açık olduğunu düşünmektedirler. Bireyler siyasal katılım için fırsatları değerlendirme yeteneği ve siyasal etkinlik duygusuna sahiptirler. Bu kültür tipinde siyasal bilinç yüksektir.¹⁰⁸ Almond ve Verba, bu kültür tipini demokratik bir siyasal yapıyla eşleştirmektedir.¹⁰⁹

Almond ve Verba'ya göre bu üç siyasal kültür modeli hiçbir toplumda homojen bir biçimde bulunmamaktadır. Sadece modellerden biri diğerlerine göre daha baskın rol oynamakta ve diğerinin önüne geçmektedir. Yani bir toplumun siyasal kültüründe üç modele ait ögelere aynı anda rastlamak mümkündür. Bu noktada Almond ve Verba, üç siyasal kültür modelinin bir arada bulunduğu '*Yurttaşlık Kültürü*' veya '*Sivil Kültür*' olarak adlandırdıkları siyasal kültür tipinin ortaya çıktığını ifade etmektedir. Almond ve Verba'ya göre bu heterojenlik demokrasinin gelişmesine yardımcı olmakta ve demokrasinin istikrarına olanak sağlamaktadır.¹¹⁰

Verba, tüm bu siyasal kültür modellerinin belirlenebilmesi için bazı ölçütlerle gerek olduğunu ifade etmekte ve bu ölçütleri '*Milli Özdeşleşme*', '*Vatandaş Özdeşleşmesi*', '*İktidar Uygulaması*' ve '*Karar Alma Süreci*' şeklinde sıralamaktadır.¹¹¹

Milli Özdeşleşme; bireylerin kendilerini ne ölçüde ulusal bütünlüğün bir parçası gibi gördüklerini ifade etmektedir. Bireyler kendilerini, milli düzey altındaki yapılara (kabile, etnik grup, bölge, din gibi) bağlı hissederken, milli ölçekli bir bütünlüğe aidiyet hissetmiyorsa siyasal gelişim süreci sancılı olmakta ve bu durum millet olma sürecini

¹⁰⁵ Almond ve Verba, *The Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations*, s. 18.

¹⁰⁶ Almond ve Verba, *The Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations*, s. 21.

¹⁰⁷ Almond ve Verba, *The Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations*, s. 19.

¹⁰⁸ Almond ve Verba, *The Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations*, s. 17.

¹⁰⁹ Almond ve Verba, *The Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations*, s. 21.

¹¹⁰ Kavanagh, Dennis, *Political Science and Political Behaviour*, George Allen and Unwin Ltd., London, 1983, s. 61.

¹¹¹ Pye, Lucian W. ve Sidney Verba (ed.), *Political Culture and Political Development*, Princeton, 1965, s. 527.

yani milli özdeşleşmeyi sekteye uğratmaktadır.¹¹²

Vatandaş Özdeşleşmesi; bireylerin kendilerini ne ölçüde aynı siyasal sistemi paylaşan bir topluluğun parçası gibi gördüklerini ifade etmektedir. Bireylerin, milli özdeşleşme dışında, toplumdaki diğer bireylerle de özdeşleşmesi, siyasal sistemin işleyişi açısından önemlidir. Vatandaş özdeşleşmesinin olmadığı toplumlarda siyasal sistemin işleyişinde birtakım aksaklıklar yaşanabilmektedir.¹¹³

İktidar Uygulaması; daha önce de bahsedildiği üzere kendilerini milli düzey altındaki yapılara bağlı hisseden bireyler, siyasi nitelikli konulardan habersiz ve bu konulara ilgisizdir. Ancak kendilerini milli ölçekli bir bütünlüğe bağlı hisseden bireyler siyasi nitelikli konulara karşı oldukça ilgili ve siyasete katılmaya isteklidirler. Bireylerin ilgileri doğrultusunda belirecek iktidar uygulamaları ise siyasal kültürün belirlenmesinde yol göstericidir.¹¹⁴

Karar Alma Süreci; daha önce de bahsedildiği üzere kendilerini milli ölçekli bir bütünlüğe bağlı hissetmeyen bireyler, siyasal karar alma sürecine katılma eğilimi göstermezler. Kendilerini milli ölçekli bir bütünlüğe bağlı hisseden bireyler ise siyasal kararların alınmasında belirleyici bir etkilerinin olacağına inanmakta, yönetenlerin aldıkları kararları uyulması zorunlu olarak algılamamakta ve bu kararlar üzerinde tartışabilmektedirler. Siyasete ilişkin kararların nasıl alındığına yönelik ilginin yoğun olduğu siyasal sistemlerde, hükümetler, halkın istekleri doğrultusunda kararlar almayı zorunlu hissedeceklerdir. Aksi takdirde, halk baskısı ve değişim isteği hükümet etme yetkisini ellerinden alabilecektir.¹¹⁵

Görüldüğü üzere siyasal kültür dış dünyayı algılama konusunda fikir, inanç ve ahlak gibi değerler üzerinden yoğunlukla bireylere ya da toplumlara odaklanarak siyasal tercih/politika ve davranışları açıklamaya çalışan bir kavramdır.¹¹⁶ Siyasal kültür bağlamında politikayı etkileyen kültürel etmenler; ‘Genel inanç, tutum ve davranış paternleri’, ‘Sembolik araçlar’, ‘İnanç ritüelleri’, ‘Sanat formları’, ‘Törenler’, ‘Kültürel pratikler (dil, söylemler, hikayeler ve günlük yaşama dönük ritüeller)’ gibi faktörlerden oluşmaktadır.¹¹⁷ Siyasal kültür çalışmalarının içerdiği bu alanlar incelendiğinde kültürün

¹¹² Yücekök, Ahmet N., *Siyasetin Toplumsal Tabanı (Siyaset Sosyolojisi)*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yay., No: 565, Ankara, 1987, s. 21.

¹¹³ Yücekök, *Siyasetin Toplumsal Tabanı*, s. 22.

¹¹⁴ Yücekök, *Siyasetin Toplumsal Tabanı*, ss. 22-23.

¹¹⁵ Yücekök, *Siyasetin Toplumsal Tabanı*, s. 23.

¹¹⁶ Almond ve Verba, *The Civic Culture*, ss. 11-14.

¹¹⁷ Swidler, Ann, “Culture in Action: Symbols and Strategies”, *American Sociological Review*, 51 (2), 1986, s. 273.

açık biçimde stratejik tercihleri yönlendirdiği de fark edilmektedir.¹¹⁸

Tüm bu açıklamalardan yola çıkarak siyaset bilimi için oldukça kullanışlı bir araç olan siyasal kültür kavramının, kültürel öğelerin stratejik tercihlere ve güvenlik politikalarına yansımalarını açıklama noktasında yetersiz kaldığı görülmektedir. Siyasal kültür kavramının açıklamakta yetersiz kaldığı alanları tanımlamak için çoğu yerde siyasal kültürün, güvenlik çalışmalarına aktarımı sonucu türetilen ‘*Stratejik Kültür*’ kavramı tercih edilmektedir.¹¹⁹

3.2. Stratejik Kültür

Strateji kavramı¹²⁰ dar anlamda “*savaşların nasıl kazanılacağına yönelik askeri taktik ve yöntemler*” olarak tanımlansa da kavramın içeriği zamanla genişlemiş ve askeri güç kullanımı şeklindeki dar anlamının dışına çıkmaya başlamıştır. Günümüzde çok boyutlu bir anlam yelpazesinde ve yaygın olarak kullanılan strateji kavramı geniş anlamda “*bir ulusun veya uluslar topluluğunun, barış ve savaşta benimsenen politikalara destek vermek amacıyla politik, ekonomik, psikolojik ve askeri güçleri bir arada kullanma bilimi ve sanatı*” olarak tanımlanmaktadır.¹²¹

Politik, ekonomik, psikolojik faktörlerin yanı sıra kültürel faktörlerinde stratejiler üzerinde biçimlendirici bir etkisinin olduğu düşünülmekte ve buna dair emarelere de yüzyıllar öncesinde verilen eserlerde rastlanmaktadır. Atina ve Sparta kent devletleri arasında patlak veren Peloponez Savaşı’nın öncesinde ve savaş esnasında gözlemlerde bulunan Thucydides’in, şehir devletlerinin davranışlarını anlamak için önce bu devletlerin siyasi ve kültürel farklılıklarının anlaşılması gerektiğinin üzerinde önemle durduğu görülmektedir.¹²² Sun ise “*The Art of War (Savaş Sanatı)*” adlı eserinde orduların kültüre yönlendirilmesi gerektiğini ve bunun zafer getireceğini ifade etmektedir.¹²³ Ayrıca özellikle ‘*kendini bilme*’ ve ‘*düşmanını tanıma*’ hususlarına vurgu yapan Sun Tzu’nun, düşmanını ve kendisini tanıyanın savaşlarda asla yenilmeyeceğine, kendisini tanıyıp düşmanını tanımayanın zaferle karşılaşabileceği gibi yenilgiye uğrayabileceğine, hem kendisini hem düşmanını tanımayanın kesinlikle yenilgiye uğrayacağına yönelik ifadesi strateji-kültür ilişkisi bağlamında değerlendirilmektedir.¹²⁴

¹¹⁸ Jasper, James M., “Culture, Knowledge, Politics”, *The Handbook of Political Sociology*, (ed. T. Janoski vd.), Cambridge University Press, Cambridge, 2005, s. 124.

¹¹⁹ Lantis, “Strategic Culture and National Security Policy”, s. 87.

¹²⁰ “Siyasal Kültür” başlığı altında “Kültür” kavramına yönelik açıklama yapıldığı için “Stratejik Kültür” ve “Güvenlik Kültürü” başlıkları altında tekrar bir açıklama yapılmamıştır.

¹²¹ Türk Dil Kurumu, <https://sozluk.gov.tr/>, 15.03.2022.

¹²² Bagby, Laurie M. Johnson, “The Use and Abuse of Thucydides in International Relations,” *International Organization*, 48 (1), 1994, s. 133.

¹²³ Tzu, Sun, *Savaş Sanatı*, (çev. Adil Demir), Kastaş Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 2008, s. 34.

¹²⁴ Tzu, *Savaş Sanatı*, s. 51.

Benzer şekilde Carl von Clausewitz'de “*On War (Savaş Üzerine)*” adlı eserinde düşmanın hem moral açıdan hem de fiziki güç unsurları bakımından iyi tanınması ve düşmanın kültür olarak özetlenebilecek moral yönünden çökertilmesi gerektiğini vurgulamaktadır.¹²⁵

Yakın tarihe bakıldığında ise özellikle Uluslararası İlişkiler ve Uluslararası Güvenlik alanlarında neredeyse 1980’li yılların başına kadar pek fazla ilgi çekmemiş olan kültür kavramının, devletlerin stratejilerine ve davranışlarına yönelik etkisini ortaya çıkarmak amacıyla ilgili alanlarda sıkça kullanılmaya başlandığı görülmektedir.¹²⁶ Strateji çalışmaları açısından da kültür-devlet stratejileri/davranışları etkileşimi incelenmeye değer olarak kabul edilmiş ve bu durum ‘*Stratejik Kültür*’ kavramının gelişimine olanak sağlamıştır. Alandaki çalışmalara temel teşkil eden ve ‘*Stratejik Kültür*’ kavramsallaştırmasının yer aldığı ilk çalışma ise 1977 yılında Jack Snyder tarafından hazırlanan “*The Soviet Strategic Culture: Implications for Nuclear Options (Sovyet Stratejik Kültürü: Sınırlı Nükleer Seçenekler için Çıkarımlar)*” adlı araştırma raporudur.¹²⁷ Bu raporun akademik alanda ilgi uyandırmasının ardından, farklı birçok stratejik kültür tanımlaması yapılmış, çeşitli yaklaşımlar ortaya atılmış ve stratejik kültüre yönelik çalışmalar yoğunlaşmıştır.

Literatürde stratejik kültür kavramının tanımlanması noktasında bir görüş birliği olmamakla birlikte¹²⁸, kavramı tanımlamaya yönelik çalışmaların çoğunun inançlar, fikirler, davranışlar, dünya görüşü, kolektif anılar, adet, alışkanlık, davranış biçimlerini de dâhil ederek çok boyutlu bir stratejik kültür tanımlaması barındırdığını söylemek mümkündür.¹²⁹ Ayrıca literatürde stratejik kültür çalışmalarına ilişkin genel kabul gören sınıflandırma ise Alastair Ian Johnston’a ait olan ve stratejik kültür çalışmalarını üç kuşağa ayıran yaklaşımdır.¹³⁰

Johnston, Snyder’in 1977 yılında yayımlanan raporunu birinci kuşak yaklaşımının başlangıcı olarak kabul etmektedir. Birinci nesil içerisinde; Jack Synder, Ken Booth,

¹²⁵ Lantis, Jeffrey S., “Strategic Culture: From Clausewitz to Constructivism”, *Strategic Insights*, 5 (10), 2005, s. 3.

¹²⁶ Lantis, “Strategic Culture and National Security Policy”, s. 87.

¹²⁷ Jack Snyder bu raporu Amerika Birleşik Devletleri Hava Kuvvetleri için hazırlamıştır. Snyder bu raporda nükleer çekişmenin yaşandığı yıllarda Amerika ve Sovyetler Birliği’nin nükleer stratejiye neden farklı baktıklarını açıklamaya çalışmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Snyder, *The Soviet Strategic Culture*.

¹²⁸ Poore, Stuart, “What is the Context? A Reply to the Gray-Johnston Debate on Strategic Culture”, *Review of International Studies*, 29 (2), 2003, s. 279.

¹²⁹ Meyer, Christoph O., “Convergence Towards a European Strategic Culture? A Constructivist Framework for Explaining Changing Norms”, *European Journal of International Relations*, 11 (4), 2005, s. 528.

¹³⁰ Johnston, Alastair Iain, “Thinking About Strategic Culture”, *International Security*, 19 (4), 1995, s. 36.

David Jones ve Colin S. Gray gibi isimler yer almaktadır. Bu kuşak, Amerika ve Sovyetler Birliği'nin nükleer strateji hakkında neden farklı düşündüklerini açıklamaya çalışmakta ve bu farklılıkların tarihi deneyimler, coğrafya ve siyasal kültür gibi çevresel faktörlerden kaynaklandığını iddia etmektedir.¹³¹

Snyder stratejik kültürü “stratejik bir toplumun üyelerinin stratejik tercihle ilgili eğitim ya da taklit yoluyla edindikleri ve birbirleriyle paylaştıkları alışlagelmiş davranış kalıplarının, şartlı duygusal reflekslerin ve fikirlerin toplamı olarak” tanımlamaktadır.¹³² Stratejik kültürü etkileyen ya da biçimlendiren faktörleri ise “Algılanan tehditler”, “Teknolojik gelişmeler”, “İnanç ve tutumlarla iç içe geçmiş güçlü bilişsel kapasite”, “Tarihsel miras (etnosentrizm, eksepsiyonalizm, tarih vizyonu)” ve “Politika yapım sürecinde yer alan diğer kurumların ve ordunun siyasette rolü konusundaki yaygın toplumsal kanaat ve inançlar” olarak sıralamaktadır.¹³³ Analizini kendi açıklamaları çerçevesinde şekillendiren Snyder raporunda, Amerika'nın sınırlı nükleer eylemlerine karşı Sovyetler Birliği'nin vereceği tepkilerin tespit edilemeyeceğini, Sovyetler'in kararlarını sınırlandıran stratejik kültür etkenlerinin belirlenerek durumun daha iyi anlaşılabilceğini belirtmiştir.¹³⁴ Bunun yanı sıra Snyder çalışmasında, Sovyetler'in sınırlı bir nükleer savaş çıkarabileceği görüşünü eleştirmekte ve Sovyet stratejik kültürünün böyle bir durumu önlemeyi esas aldığını, hatta Amerika'nın nükleer silah kullanmaya Sovyetler'den daha meyilli olduğunu ifade etmektedir.¹³⁵ Bir tehdit durumunda ise Sovyetler'in güç kullanmaya eğilimli olduğunu ve saldırıyı tercih edeceğini belirten Snyder'e göre Sovyetler bu nedenle nükleer gücünü geliştirmektedir.¹³⁶ Snyder, Sovyetler'in tarihsel deneyimlerinin Sovyet stratejik düşüncesini etkilediğini iddia etmektedir.¹³⁷

Gray ise nükleer bir savaşın planlanması ve hazırlanması konusunda Sovyetler Birliği'nin, Amerika karşısında avantajlı olduğunu savunmaktadır.¹³⁸ Sovyetler'in tarihlerinden dolayı güvenilmez olduğunu ve Amerika'nın kültür referanslı kısıtlamalarından kurtularak baskın bir nükleer savaş stratejisi edinmesi gerektiğini belirtmektedir.¹³⁹ Gray stratejik kültürü, Amerikan stratejik kültürü üzerinden “ulusal

¹³¹ Johnston, “Thinking About Strategic Culture”, s. 36.

¹³² Snyder, *The Soviet Strategic Culture*, s. 8.

¹³³ Snyder, *The Soviet Strategic Culture*, s. 94.

¹³⁴ Snyder, *The Soviet Strategic Culture*, s. 3.

¹³⁵ Snyder, *The Soviet Strategic Culture*, s. 40.

¹³⁶ Lantis, “Strategic Culture: From Clausewitz to Constructivism”, s. 3.

¹³⁷ Snyder, *The Soviet Strategic Culture*, s. 9.

¹³⁸ Gray, Colin S., “National Style in Strategy: The American Example”, *International Security*, 6 (2), 1981, ss. 38-43.

¹³⁹ Gray, Colin S., *Nuclear Strategy and National Style*, Hamilton Press, Lanham, 1986, s. 259.

tarihi tecrübenin, öz nitelendirmenin ve birçok farklı tecrübenin algılanmasından kaynaklanan güce ilişkin düşünme ve eylem modları” olarak tanımlamaktadır.¹⁴⁰ Gray’e göre, stratejik kültür, coğrafi, tarihi, ekonomik ve diğer benzersiz etkiler sonucu ortaya çıkmakta ve savunma politikalarının tartışıldığı bir sosyal çevre ortaya çıkarmaktadır. Ayrıca stratejik kültür karar alıcıların neden o kararı verdiğinin açıklanmasını kolaylaştırmaktadır. Ancak Gray’in üzerinde durduğu nokta stratejik kültürün, stratejik davranışların nedenini açıklamaktan ziyade, anlamak için gerekli bir unsur olduğudur.¹⁴¹ Gray stratejik kültür kavramının “kendimizi, ötekini ve ötekinin kendimiz hakkındaki düşüncesini daha iyi kavramada kullanışlı bir araç” olduğunu iddia etmektedir.¹⁴²

Stratejik kültürün üç etmenden oluştuğunu belirten Jones’a göre bu etmenlerin ilki etno-kültürel unsurlar, coğrafya ve tarihin oluşturduğu makro-çevre; ikincisi bir toplumun siyasi, ekonomik ve sosyal yapısının oluşturduğu toplumsal düzey ve üçüncüsü ise sivil-asker ilişkileri ve askeri kurumların oluşturduğu mikro düzeydir. Jones, saldırgan bir Sovyet stratejik kültürünü bu etmenlerin inşa ettiğini iddia etmektedir.¹⁴³ Ona göre Sovyet stratejik kültürü Rus coğrafyası ve tarihinde aranmalıdır. Geniş coğrafya, fakirlik, sürekli işgallerden oluşan tarih gibi unsurlar Sovyet stratejik kültürünü etkileyerek tehditlere karşı aşırı duyarlı, baskıcı ve saldırgan davranışlar sergilemesine neden olmaktadır.¹⁴⁴

Süper güçler ile stratejinin düşünsel temelleri arasındaki ilişkiye odaklanan Booth ise stratejik kültürü “bir ulusun bir tehdide karşı güç kullanırken; gelenekleri, görenekleri, değerleri, davranış şekilleri ile problem çözmede kullandığı belli yöntemleri” olarak tanımlamaktadır.¹⁴⁵ Stratejik kültürü devlet davranışlarını anlamada kullanışlı bir araç olarak gören Booth, stratejik kültürün savaş veya barış zamanlarında bir dizi davranış biçimi ortaya koyarak bu süreçleri şekillendirdiğini ifade etmektedir.¹⁴⁶ Ayrıca Booth stratejik kültürün kaynaklarının; tarih, coğrafya ve siyasi kültür olduğunu belirtmektedir.¹⁴⁷

¹⁴⁰ Gray, “National Style in Strategy”, s. 22.

¹⁴¹ Gray, Colin S., “Strategic Culture as Context: The First Generation of Theory Strikes Back”, *Review of International Studies*, 25 (1), 1999, ss. 49-50.

¹⁴² Gray, Colin S., “Comparative Strategic Culture”, *Parameters: U.S. Army War College*, XIV (4), 1984, s. 26.

¹⁴³ Jones, David R., “Soviet Strategic Culture”, *Strategic Power: USA/USSR*, (ed. Carl G. Jacobsen), Palgrave Macmillan, Londra, 1990, ss. 35-49.

¹⁴⁴ Jones, “Soviet Strategic Culture”, s. 45.

¹⁴⁵ Booth, Ken, *Strategy and Ethnocentrism*, 1. Baskı, Routledge, New York, 1979, s. 121.

¹⁴⁶ Booth, *Strategy and Ethnocentrism*, ss. 125-126.

¹⁴⁷ Booth, Ken, “Strategic Culture: Validity and Validation”, *Oxford Journal on Good Governance*, 2 (1), 2005, s. 25.

Birinci kuşak stratejik kültür yaklaşımının Johnston'a göre ciddi eksiklikleri bulunmaktadır. Bu kuşağın temel sorunlarından biri kavramın tanımlanması ile ilgilidir. Teknoloji, coğrafya, kültür, gelenekler, tarihsel tecrübe, stratejik uygulamalar, siyasal kültür, ulusal karakter, siyasal psikoloji, ideoloji, inanç ve hatta uluslararası sistemin yapısı, stratejik kültürle doğrudan ilgisi olan unsurlardır. Johnston'a göre bu unsurların tamamı farklı kategorilere aittir ve her bir unsur ayrı bir stratejik tercih tanımını ifade etmektedir. Eğer stratejik kültür, bu unsurların bir ürünü olarak nitelendirilirse; stratejik tercihin açıklaması, stratejik olmayan bir kültür anlamına gelmektedir.¹⁴⁸ Bu tanımlama bağlamında birinci kuşağın stratejik kültür yaklaşımına göre stratejik düşünce tek tip tutarlı bir stratejik davranış biçimi ortaya çıkarmaktadır. Ancak stratejik düşünce ve stratejik davranış arasında bir bağlantı bulunmadığında ya da tutarsızlık olduğunda, stratejik kültürün nasıl değerlendirilmesi gerektiği konusuna yönelik bir açıklama bulunmamaktadır.¹⁴⁹ Johnston ayrıca birinci kuşak yaklaşımının ortaya koyduğu tanımlamanın stratejik kültürün kaynaklarının neler olduğuna dair bir açıklama da bulunmadığını da belirtmektedir.¹⁵⁰ Ayrıca birinci kuşağın stratejik kültürün değişmediğine, zaman içinde homojen olduğuna ilişkin görüşleri de eleştirilmektedir.¹⁵¹

Johnston'a göre ikinci kuşak 1980'lerin ortalarında ortaya çıkmıştır. İkinci kuşak içerisinde Robin Luckham ve Bradley S. Klein gibi isimler yer almaktadır. İkinci nesil yazarlar değerlendirmelerini karar alıcılar üzerinden yapmaktadır. Onlara göre karar alıcıların düşündükleri ve söylemleri ile eylemleri arasında ciddi farklılıklar bulunmaktadır.¹⁵² Bu yazarlar, stratejik tercihlerin belirlenmesinde ya da sınırlandırılmasında, stratejik kültürden ziyade karar alıcıların şahsi çıkarlarının etkili olduğunu iddia etmektedir.¹⁵³ Stratejik kültürü politik hegemonya aracı olarak gören ikinci nesil yazarlar bu araçsallaşmanın tarihsel tecrübelerle yakından ilgili olduğunu öne sürerek stratejik kültürün araçsallaşmasının karar alıcıların bireysel tasarrufu olmadığını iddia etmektedirler.¹⁵⁴

Klein, bu durumu Amerikan hegemonyası üzerinden örneklendirmekte ve Amerika'nın Soğuk Savaş dönemindeki nükleer doktrinine odaklanmaktadır. Buna göre

¹⁴⁸ Johnston, "Thinking About Strategic Culture", s. 37.

¹⁴⁹ Johnston, "Thinking About Strategic Culture", s. 38.

¹⁵⁰ Johnston, "Thinking About Strategic Culture", s. 39.

¹⁵¹ Stone, Elizabeth, "Comparative Strategic Cultures Literature Review (Part I)", *Comparative Strategic Cultures Curriculum*, Fort Belvoir: Defense Threat Reduction Agency, 2006, s. 1.

¹⁵² Johnston, "Thinking About Strategic Culture", s. 39.

¹⁵³ Klein, Bradley S., "Hegemony and Strategic Culture: American Power Projection and Alliance Defence Politics," *Review of International Studies*, 14 (2), 1988, ss. 133-148.

¹⁵⁴ Johnston, "Thinking About Strategic Culture", s. 39.

Amerika sahip olduğu coğrafi avantajı, konvansiyonel ve nükleer silahlar gibi unsurları kullanarak, politikasının misilleme, caydırma ve savunma üzerine kurulu olduğunu, gerektiğinde de aktif bir karşı saldırı stratejisi benimseyeceğini belirtmektedir.¹⁵⁵ Klein, stratejik kültürü karar almada bir tür politik hegemonya aracı olarak ele almakta ve bu aracın karar alıcıların tehdit olarak gördüğü düşmanlarına karşı, şiddet kullanımını meşrulaştırdığını belirtmektedir.¹⁵⁶ Klein'e göre bu dönemde ilan edilen politika ile benimsenen saldırı stratejisi arasında ciddi bir fark bulunmaktadır. Stratejik kültür, karar alıcılar tarafından bir araç olarak kullanılmakta ve böylece benimsenen strateji için gerekli desteği sağlanmakta ve eylemi meşrulaştırmaktadır.¹⁵⁷ Stratejik kültürü “*tarihsel tecrübenin bir ürünü*” olarak gören Klein'e göre bu tarihsel tecrübeler, devletleri birbirinden ayırt etmektedir. Bu bağlamda farklı tarihsel tecrübelerle sahip toplum ve devletlerin, stratejik kültürlerinin de farklı olabileceği düşünülmektedir.¹⁵⁸

Johnston'un ikinci kuşağa yönelik eleştirisi, stratejik kültür ve stratejik davranış arasında bir bağlantı olduğunu iddia etmelerine rağmen bu bağlantıyı yeterince açıklayamamaları ile ilgilidir. Johnston'a göre bu durum stratejik kültür ve stratejik davranış arasında ki bağlantının kopuk ya da ilişkinin net olmamasından kaynaklanmaktadır.¹⁵⁹ Ayrıca Johnston, karar alıcıların davranışları ile stratejik kültür arasında bir bağ olmadığını, davranışın hegemon olan grubun çıkarları doğrultusunda ortaya çıktığını ve stratejik tercihlerin, stratejik kültüre göre değil hegemon grubun çıkarlarına göre belirlendiğini dile getirmektedir. Bu noktada devletler her ne kadar farklı stratejik kültürlerle sahip olsalar da neticede hegemon grup bunu kendi çıkarlarına yönelik kullanacağından, devletlerin benzer şekilde hareket edeceği düşünülmektedir. Bu sebeple de devlet davranışlarını birbirinden ayırt etmek mümkün olmayacaktır. Bu açıdan stratejik söylemin, stratejik davranış üzerinde bir etkisinin olup olmadığı da muğlaktır.¹⁶⁰

Johnston'a göre üçüncü kuşak 1990'larda ortaya çıkmıştır. Üçüncü kuşak içerisinde Alastair I. Johnston, Jeffrey Legro, Peter Katzenstein, Elizabeth Kier ve Stephen P. Rosen gibi isimler yer almaktadır. Stratejik kültürün araştırılabilirliği ile ilgilenen üçüncü nesil yazarlara göre bir kuramın faydalı olabilmesi için yanlışlanabilir olması gerekmektedir. Bu nesil yazarları, daha güvenilir ve geçerli testler yapabilmek

¹⁵⁵ Klein, “Hegemony and Strategic Culture”, s. 138.

¹⁵⁶ Klein, “Hegemony and Strategic Culture”, s. 136.

¹⁵⁷ Zaman, Rashed Uz, “Strategic Culture: A ‘Cultural’ Understanding of War”, *Comparative Strategy*, 28 (1), 2009, ss. 77-78.

¹⁵⁸ Klein, “Hegemony and Strategic Culture”, s. 136.

¹⁵⁹ Johnston, Alastair Iain, *Cultural Realism: Strategic Culture and Grand Strategy in Chinese History*, USA: Princeton University Press, 1998, s. 18.

¹⁶⁰ Johnston, *Cultural Realism*, ss. 40-41.

amacıyla stratejik kültür tanımının kapsamını ve değişkenlerin odağını daraltmışlardır. Stratejik kültür ve stratejik davranışı birbirinden ayırarak ele alan üçüncü nesil yazarlara göre stratejik davranış/kararlar ‘bağımlı değişken’ olarak kabul edilirken, stratejik kültür ‘bağımsız değişken’ olarak kabul edilmeli ve stratejinin davranış üzerindeki etkisi ölçülmelidir. Çünkü benzer bir olay karşısında, farklı toplum veya devletlerin farklı stratejik kültürüne sahip olabileceğinin düşünüldüğü gibi, aynı stratejik kültürü paylaşabilecekleri de düşünülmelidir. Daha öncede dile getirildiği üzere stratejik kültür her zaman stratejik davranış üzerinde etkili olmayabilir. Ayrıca üçüncü nesil yazarlar, stratejik kültürün kaynağını güncel pratiklerde ve tecrübelerde aramaktadır.¹⁶¹

Üçüncü nesil yazarlardan Rosen stratejik kültürü “uluslararası askeri davranışlar ile ilgili inanç ve varsayımlar, özellikle savaş kararı, saldırgan, yayılmacı veya savunmacı savaş usulleri ve savaş zamanında kabul edilebilir kayıplar ile ilgili düzeylere ilişkin görüşler” olarak tanımlamaktadır.¹⁶²

Johnston ise stratejik kültürü “her tarafa yayılan ve uzun süren stratejik tercihleri, devletler arası politika ilişkilerindeki askeri gücün rolü ve faydası kavramlarını formüle etmek suretiyle ve bu kavramları stratejik tercihleri benzersiz bir şekilde gerçekçi ve faydalı gösteren öyle bir gerçeklik atmosferi ile bezemek suretiyle oluşan bütünleştirilmiş sembol sistemleridir (tartışma yapıları, diller, analogiler ve metaforlar)” olarak tanımlamaktadır.¹⁶³ Ona göre stratejik kültür, stratejik çevrenin düzeni ile ilgili varsayımlar (merkezi paradigma) ve operasyonel seviyedeki varsayımlar olmak üzere iki unsurdan oluşmaktadır. Merkezi paradigma; devletler arası ilişkilerde savaşın rolü, çatışmanın doğası, düşmanın niteliği ve güç kullanımının etkisine odaklanmaktadır.¹⁶⁴ Operasyonel seviyedeki varsayımlar ise bir tehdit durumunda hangi seçeneklerin daha etkili olduğuna odaklanmaktadır.¹⁶⁵

Çalışmalarında en çok stratejik kültürün davranışı etkileyip etkilemediğine odaklanan Johnston, alandaki çalışmaların da en çok bu noktaya odaklanması gerektiğini savunmuştur. Çünkü devlet davranışlarını etkileyen birçok faktör vardır ancak bu faktörlere anlam veren unsur stratejik kültürdür.¹⁶⁶ Johnston’a göre stratejik kültür,

¹⁶¹ Johnston, *Cultural Realism*, ss. 41-42.

¹⁶² Rosen, Stephen Peter, *Societies and Military Power: India and Its Armies*, ABD: Cornell University Press, 1996, s. 21.

¹⁶³ Johnston, “Thinking About Strategic Culture”, s. 46.

¹⁶⁴ Johnston, Alastair I., “Learning Versus Adaptation: Explaining Change in Chinese Arms Control Policy in the 1980s and 1990s”, *The China Journal*, 35, 1996, s. 31.

¹⁶⁵ Johnston, *Cultural Realism*, s. 223.

¹⁶⁶ Johnston, “Thinking About Strategic Culture”, s. 34.

davranışsal tercihleri daraltan ve sınırlayan, düşünsel bir ortamdır.¹⁶⁷ Ayrıca stratejik tercih sıralaması yapan ve bu tercihlerin stratejik davranışa yansımaları test etmeye çalışan Johnston'a göre eğer sıralanmış stratejik tercihler ile stratejik davranış arasında yüksek bir korelasyon varsa o zaman stratejik kültür önemli anlamlılık ifade etmektedir.¹⁶⁸ Johnston böylelikle stratejik kültür ile davranış ilişkisini test ederek yanlışlanabilir bir teori ortaya atma imkânı elde etmektedir.

Johnston, birinci ve ikinci kuşağa nazaran üçüncü kuşak stratejik kültür çalışmalarının güçlü yönleri olduğunu iddia etmektedir. Üçüncü kuşak, stratejik davranış stratejik kültürden ayrı kabul etmesi ile birinci kuşaktan ayrılmaktadır. Ayrıca stratejik davranış bağımlı, stratejik kültürü bağımsız değişken olarak ele alan üçüncü kuşak, teorisinin test edilebilirliği yönünden de diğer kuşaklardan ayrılmaktadır.¹⁶⁹

Johnston'un incelemelerine ve eleştirilerine yönelik, Colin Gray'ın itirazı ile ikili arasında başlayan tartışmanın ardından '*Stratejik Kültür*' çalışmaları, akademik alanda daha fazla ilgi çeker hale gelmiştir. Gray, Johnston'a yönelik eleştirilerine "*Strategic Culture as Context: The First Generation of Theory Strikes Back (Bağlam Olarak Stratejik Kültür: Teorinin İlk Kuşağı Tekrar Saldırıyor)*" isimli çalışmasında yer vermiştir.¹⁷⁰ Johnston ise Gray'ın eleştirilerine "*Strategic Culture Revisited: Reply to Colin Gray (Gözden Geçirilmiş Stratejik Kültür: Colin Gray'e Bir Cevap)*" isimli çalışması ile cevap vermiştir.¹⁷¹

Gray'e göre en temel sorun, Johnston'un stratejik kültürün doğası, niteliği ve işleyişini yanlış anlamasından kaynaklanmaktadır. Stratejik kültür tanımına düşünce ve davranışları dâhil eden Gray'e göre stratejik kültüre, davranışa şekil veren bir bağlam ve aynı zamanda davranışın kurucu bileşeni olarak yaklaşılmalıdır.¹⁷² Çünkü stratejik davranış, stratejik kültürün ayrılmaz bir parçasıdır. Bu nedenle Gray, Johnston'u bir bütünün parçasını oluşturan kültür ve davranış yapay olarak ayırmakla suçlamaktadır. Gray, kültürün nedensel bir değişken olarak öngörüle bulunmak için kullanılamayacağını çünkü davranış etkileyen çok sayıda faktör olduğunu ve kültürün bunlardan sadece bir tanesi olduğunu iddia etmektedir. Fakat kültürün bağlam olarak aktörlerin davranışlarını

¹⁶⁷ Johnston, *Cultural Realism*, s. 36.

¹⁶⁸ Neuman, Iver B. ve Henrikki Heikka, "Grand Strategy, Strategic Culture, Practice: The Social Roots of Nordic Defence", *Cooperation and Conflict*, 40 (5), 2005, s. 8.

¹⁶⁹ Johnston, "Thinking About Strategic Culture", ss. 41-42.

¹⁷⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz. Gray, "Strategic Culture as Context", ss. 49-69.

¹⁷¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Johnston, Alastair Iain, "Strategic Culture Revisited: A Reply to Colin Gray", *Review of International Studies*, 25 (3), 1999, ss. 519-523.

¹⁷² Gray, "Strategic Culture as Context", ss. 50-51.

anlamaya katkı sağlayacağını belirtmektedir.¹⁷³ Böylece Gray, devlet davranışlarının birçok farklı nedeni olabileceğinin farkındalığıyla, stratejik kültürün, gelecekteki davranış için öngöründe bulunmak yerine günümüzdeki davranışı anlamak konusunda fayda sağladığı sonucuna varmaktadır.¹⁷⁴ Ayrıca Gray, Johnston'un fikirler, inançlar ve normları sıradan değişken olarak kullanmasını ve stratejik kültürü de davranışları açıklamakta fazla etkili bir bağımsız değişken olarak ele almasını eleştirmektedir.¹⁷⁵ Gray yanlışlanabilir bir teori fikrine de karşı çıkmakta ve sırf yanlışlanabilir teori elde etmek adına stratejik kültür ve davranışın ayrılmasını yanlış bulmaktadır.¹⁷⁶ Gray'in bir diğer eleştirisi de stratejik kültürün değişmesiyle ilgilidir. Gray'e göre stratejik kültür eski ve yeni tecrübelerin ışığında zaman içinde değişecektir. Fakat stratejik kültürün üçüncü nesil yazarların iddia ettiği gibi güncel pratik ve tecrübelerle dayanarak değiştiğini söylemek güçtür, çünkü ona göre kültür yavaş değişen bir olgudur.¹⁷⁷

Johnston ise stratejik kültürü, davranış dışı düşünsel bir değerlendirme olarak tanımlamakta ve stratejik kültürü oluşturan inanç ve fikirlerin, stratejik davranışa sebep olan öğelerden birisi olduğunu varsaymaktadır. Ona göre davranışların stratejik kültür tanımına dâhil edilmesi, bu kavramın hem girdi hem çıktı, hem neden hem sonuç olması gibi çelişkili bir durumu ortaya çıkarmakta ve stratejik tercihlerin arkasındaki nedenlerin açıklanmasını zorlaştırmaktadır. Johnston'a göre kültür ve davranış özdeş olamaz, kültür ancak davranışları etkileyen önemli bir değişken olabilir. Bu sebeple Johnston kültürün etkisini diğer kültürel olmayan değişkenlerden ayırmaya çalışmaktadır.¹⁷⁸ Ayrıca Johnston, stratejik davranış bağımlı bir değişken olarak ele almanın teorisinin test edilebilirliğini sağladığını belirtmektedir. Johnston, bir toplum veya devlette birden fazla stratejik kültürün var olabileceğini ya da birden fazla toplum veya devlete ait paylaşılan stratejik kültürün var olabileceğini kabul ederek, stratejik kültürü bilimsel olarak yanlışlanabilir hale getireceğini iddia etmektedir.¹⁷⁹

Stratejik kültür çalışmalarında Johnston tarafından yapılan üç kuşak ayrımı dışında yenilikçi bir yaklaşım olmadığı görülmektedir. Ayrıca Gray-Johnston tartışmasından sonra da, stratejik kültürün niteliği, değişimi, kapsamı ve kaynağı ile ilgili tartışmaların devam ettiğini söylemek mümkündür.

¹⁷³ Meyer, Christoph O., "The Quest for a European Strategic Culture-Changing Norms on Security and Defence in the European Union", Palgrave Macmillan, New York, 2006, s. 527.

¹⁷⁴ Gray, Colin S., *Modern Strateji*, (çev. Handan Öz), Truva Yayınları, İstanbul, 2008, ss. 135-136.

¹⁷⁵ Gray, "Strategic Culture as Context", s. 49.

¹⁷⁶ Gray, *Modern Strateji*, ss. 132-133.

¹⁷⁷ Gray, "Strategic Culture as Context", s. 52.

¹⁷⁸ Meyer, "The Quest for a European Strategic Culture-Changing...", s. 527.

¹⁷⁹ Johnston, "Strategic Culture Revisited", s. 523.

Coğrafya, iklim, tarihsel tecrübeler, siyasal sistem, mit ve semboller gibi çok sayıda faktör stratejik kültürün kaynakları arasında sayılmaktadır. Stratejik kültür kavramının kaynakları yazarların kabul ettikleri stratejik kültür tanımının kapsamına göre değişiklik göstermektedir. Howlett'e göre stratejik kültürün kaynakları arasında "coğrafya, iklim ve yer altı kaynakları, tarih ve tecrübe, siyasi yapı, savunma/askeri kurumlar, mitler ve semboller, transnasyonal normlar, kuşaklararası değişim ve teknolojinin rolü" gelmektedir. Howlett'e göre "büyük güçlere olan yakınlık, yaşamsal kaynaklara erişim ile ülkenin sınırlarının yapısı" gibi faktörler de stratejik kültürün şekillenmesinde büyük öneme sahiptir.¹⁸⁰

Lantis ise stratejik kültürün kaynaklarını 'Fiziksel', 'Politik' ve 'Sosyal/Kültürel' olarak sınıflara ayırmaktadır. Bir ülkenin coğrafi konumu, iklim ve doğal kaynakları, fiziksel çevrede meydana gelen kuşaklararası değişimler ve teknoloji, stratejik kültürün 'Fiziksel Kaynaklar'ını oluşturmaktadır. Stratejik kültürün 'Politik Kaynaklar'ını ise tarihi tecrübe ve tarihin yorumlanması, bir ülkenin politik sistemi, siyasal elitlerin düşünceleri, askeri kurumların yapısı ve sivil-asker ilişkileri oluşturmaktadır. Stratejik kültürün 'Sosyal-Kültürel Kaynaklar'ı arasında ideolojinin dramatik bir ifadesi olan mitler, düşünce ve eylem için sabit referans noktaları teşkil eden semboller ile kuşaktan kuşağa etkisini sürdüren belirleyici metinler sayılabilir.¹⁸¹

Stratejik kültürü şekillendiren unsurlarda zaman içinde meydana gelen değişikliklerin stratejik kültürde de değişime neden olacağı kabul edilmektedir. Bu değişim, stratejik kültür bir sürekliliğe sahip olduğundan, tarihsel süreç içerisinde çeşitli faktörlerin etkisiyle temelden veya aşamalı bir şekilde gerçekleşmektedir. Devletlerin kolektif hafızalarına etki eden devrim, savaş veya ekonomik kriz gibi travmatik olaylar yerleşmiş inanç ve değerleri zedeleyerek stratejik kültürde değişikliğe neden olmaktadır.¹⁸²

Görüldüğü üzere 'Stratejik Kültür' çalışmaları ulusal çıkarların ve tehditlerin, güvenlik politikalarını nasıl etkilediğine odaklanmakta ve stratejik tercihlerin kaynağını düşünsel ve kültürel unsurlarda aramaktadır. Bu doğrultuda stratejik çevreyi oluşturan semboller sistemi, bir devletin savaş ve çatışmaya yönelik düşünceleri ile ilgili geliştirdiği metafor ve tasvirlerin temel varsayımlarından meydana gelmektedir. Güvenliğin devletin temel varlık nedenlerinden biri olması ve tüm devlet eylemleri için referans bir politika

¹⁸⁰ Howlett, Darryl, "Strategic Culture: Reviewing Recent Literature", *Strategic Insights*, 4 (10), 2005, ss. 4-6.

¹⁸¹ Lantis, Jeffrey S., "Strategic Culture: From Clausewitz to Constructivism", *Defence Threat Reduction Agency-USA*, 2006, s. 17.

¹⁸² Lantis, "Strategic Culture: From Clausewitz to Constructivism", s. 26.

niteliği taşıması, stratejik kültür ile güvenlik arasındaki ilişkinin kaynağıdır.¹⁸³ Bu bağlamda stratejik kültür, kimlik ve çıkarları şekillendiren ve orta ya da uzun vadeli güvenlik politikalarını belirleyen motivasyonel bir unsurdur. Uluslararası alanda yaşanan olayların nasıl algılanacağına ve olası tepkilere yönelik öznel bir bakış açısı sunan stratejik kültür, devletler açısından uluslararası politikada süreklilik ve tutarlılığı sağlamaktadır.¹⁸⁴

Devlet davranışlarını etkilediği ölçüde önemli olan¹⁸⁵ ve devlet davranışlarının nedenlerini açıklarken bu davranışın sosyal tabanını ‘*Siyasal Kültür*’e dayandıran ‘*Stratejik Kültür*’ çalışmaları, bu yönü ile devletlerin davranış kalıplarının açıklanmasında önemli bir yer tutmaktadır. Fakat toplumların dış dünyaya dair algı ve düşüncelerini, bu algı ve düşüncelerin oluşmasında nelerin etkili olduğunu yani kültürün sosyal psikolojiye bakan yönünü açıklamada yetersiz kalmaktadır. Bu nedenle bu çalışmada bu durumu açıklamak için siyasal kültürün bir alt alanı olan ‘*Güvenlik Kültürü*’ kavramı tercih edilmiştir.

3.3. Güvenlik Kültürü

Güvenlik, insanlık tarihi kadar eski olmasının yanı sıra, tartışmalı ve muğlak bir olgudur. Güvenlik olgusunu açıklamaya yönelik kullanılan kavram ve tanımlamaların çeşitliliği de bu muğlaklığı ortaya koymaktadır. Bu belirsizliğin nedeni olarak birçok etkeni sıralamak mümkün olmakla birlikte, temelde bu muğlaklık, korunacak olan referans nesnelerin ya da değerlerin farklılığından; farklı referans nesnelerine göre algılanan tehditlerin farklı oluşundan ve dolayısıyla korumaya yönelik kullanılacak araçların farklılığından ya da zamansal-mekânsal farklılıklardan kaynaklanmaktadır.

Kavram üzerinde her ne kadar fikir birliğine varılmış bir tanım olmasa da, güvenlik kavramı ile ilgili yapılan çok sayıda tanımın “*hayatta kalma*”, “*varlığını sürdürme*”, “*varoluşsal bir tehdit veya tehlike ile karşı karşıya kalmama*”, “*tehditlerden veya tehlikelerden uzak olma*”, “*bir tehdidin veya tehlikenin olmaması*” gibi ifadeleri içermesi, farklı tanımlamaların işaret ettiği ortak noktalaradır.

Varlıklarını koruyabilmeleri ve sürdürebilmeleri adına devletlerin temel görevlerinden biri olarak kabul edilen güvenlik, bunun yanı sıra tüm devlet politikalarına ve faaliyetlerine yön veren, belirleyici unsurlardan biridir. Tüm bunlara karşın, güvenlik konusunun akademik alana taşınması ise İkinci Dünya Savaşı sonrasına denk

¹⁸³ Dunne, Tim, Amelia Hadfield ve Steve Smith, *Foreign Policy*, Oxford Publication, Oxford, 2012, s. 189.

¹⁸⁴ Birdişli, Fikret, *Uluslararası Politikayı Doğru Anlamak*, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2022, s. 211.

¹⁸⁵ Erdağ, Ramazan ve Tuncay Kardaş, “Türk Dış Politikası ve Stratejik Kültür”, *Türk Dış Politikası Yıllığı 2012*, (ed. Burhanettin Duran, Kemal İnâat ve Ufuk Ulutaş), SETA Yayınları, Ankara, 2013, s. 68.

düşmektedir. Güvenlik konusunu, 1940’lardan 1980’lere kadar neredeyse tamamen devletleri ilgilendiren askeri sorunlar çerçevesinde ve devletlerin güç politikaları ile özdeş yani ‘*Stratejik Çalışmalar*’ minvalinde ele alındığını söylemek mümkündür.¹⁸⁶

Soğuk Savaş yılları boyunca askeri konu ve sorunların gölgesinde kalan güvenlik, 1980’lerden itibaren askeri nitelik taşımayan konu ve tehditlerin belirginleşmeye başlaması ile birlikte Stratejik Çalışmalar’ın dar kalıbına sığmayan bir kavrama dönüşmüştür.¹⁸⁷ Yalnızca güvenlik tehditleri bazında değil, bu tehditlerden etkilenen özneler bakımından da değişim yaşanmış, kavramın tanımlanmasına yönelik kıstaslar çeşitlenmiş ve güvenlik gündemi genişlemiştir. Bu doğrultuda özellikle ‘*kültür*’ü kıstas olarak güvenlik-kültür ilişkisi üzerine odaklanan sosyolojik araştırmaların tarihi 1970’li yıllara kadar uzanmakla birlikte bu çalışma alanının popüler hale gelmesi 1990’lı yıllara denk düşmektedir. Sosyolojik araştırmaların amacı güvenlik çözümlemelerine toplumsal ve düşünsel etkenleri de dâhil etmektir. Bu yönü ile sosyolojik yaklaşımların, sosyal faktörleri göz ardı eden diğer yaklaşımların açıklamakta yetersiz kaldığı boşlukları doldurduğu iddia edilmektedir.¹⁸⁸ Sosyal faktörleri göz ardı eden yaklaşımların, güvenliğin belirli yönlerini açıklamak için gerekli olan ‘*ampirik araştırma ve teorik anlayış*’ yolunu kapattığı düşünülmektedir.¹⁸⁹ Bu anlamda, çoğu araştırmacı kültürel boyutun ‘*güvenliğin belirli yönlerini*’ açıklamada önemli olduğu konusunda hemfikiridir.¹⁹⁰

Güvenlik literatüründe ‘*Güvenlik Kültürü*’ olarak kavramsallaşan güvenlik-kültür ilişkisini Gray “*belirli bir coğrafi temelli güvenlik topluluğuna az ya da çok özgü olan, toplumsal olarak aktarılan zihin alışkanlıklarına, geleneklere ve tercih edilen operasyon yöntemlerine atıfta bulunma*” olarak tanımlamaktadır.¹⁹¹ Krause ise Oxford sözlüğündeki “*bir grubun veya insanlığın fikirler, gelenekler ve sosyal davranışları*” biçiminde yer alan kültür tanımını dikkate alarak güvenlik kültürünü “*tehditler ve tehdit edici unsurlara*

¹⁸⁶ Buzan, Barry, *People, States and Fear: An Agenda for International Security Studies in the Post-Cold War Era*, Harvester Wheatsheaf, New York, 1991, s. 2.

¹⁸⁷ Buzan, *People, States and Fear*, s. 12; Terriff, Terry, Stuart Croft, Lucy James ve Patrick M. Morgan, *Security Studies Today*, Polity Press, Cambridge, 1999, s. 4; Buzan, Barry ve Lene Hansen, *The Evolution of International Security Studies*, Cambridge University Press, Cambridge, 2009, s. 32.

¹⁸⁸ Kowert, Paul ve Jeffrey Legro, “Norms, Identity and Their Limits: a Theoretical Reprise”, *The Culture of National Security: Norms and Identity in World Politics*, (ed. Peter J. Katzenstein), Colombia University Press, New York, 1996, s. 496.

¹⁸⁹ Katzenstein, Peter J., *Cultural Norms and National Security: Police and Military in Postwar Japan*, Cornell University Press, Ithaca, 1998, s. 7.

¹⁹⁰ Krause, Keith, “Cross-Cultural Dimensions of Multilateral Non-Proliferation and Arms Control Dialogues: An Overview,” *Contemporary Security Policy*, 1998, 19 (1), s. 2.

¹⁹¹ Gray, Colin S., *War, Peace and Victory: Strategy and Statecraft for the Next Century*, Simon and Schuster, New York, 1990, s. 45

karşı toplum tarafından kalıcı ve paylaşılmış varsayımlar, inançlar ve davranışlar” olarak tanımlamaktadır.¹⁹² Harald Müller güvenlik kültürünü “belirli bir devletin güvenlik alanında düşünme ve eylemde bulunmaya yönelik güvenlikle ilgili sahip olduğu değerler, normlar, kurallar ve uygulamalar dizisi” olarak tanımlamaktadır.¹⁹³

Güvenlik kültürü “uluslararası sistemin doğasına ilişkin görüşler ve bunlarla ilgili bir semboller sistemi” ve “tehditlerin algılanması, önceliklendirilmesi ve tehditleri önlemenin, bunlarla mücadele etmenin en etkili yollarına yönelik tutumlar”dan oluşmaktadır.¹⁹⁴ Dolayısıyla güvenlik kültürü “devletlerin, belirli bir kişi veya grubun ya da alt grubun, tehdit ve tehlikeden uzak olmalarına yardımcı olan, sahip olduğu ve kullandığı fikirleri, gelenekleri ve sosyal davranışları” olarak da tanımlanmaktadır.¹⁹⁵

Güvenlik kültürü yaklaşımı; devletlerin içerisinde hareket ettikleri güvenlik çevresinin sadece maddi yapılardan oluşmadığı aynı zamanda kültürel/kurumsal bir içeriğe sahip olduğu ve bu kültürel/kurumsal çevrenin sadece güvenlik politikalarını değil aynı zamanda devletlerin kimliklerini de biçimlendirdiğine yönelik başlıca iki varsayıma dayanmaktadır. Kültürel/kurumsal çevre ise ‘uluslararası kurumlar ve rejimler’, ‘egemenlik kuralları ve uluslararası hukuk’, ‘dostluk-düşmanlık ilişkileri’ olmak üzere üç toplumsal yapıdan oluşmaktadır. Kültürel/kurumsal çevrenin kimlikler üzerinde; devletlerin varlığını sürdürme koşullarına ve devlet olma kalıplarının zaman içerisinde değişmesine yönelik etkileri söz konusudur. Bu açıdan devletlerin normal bir devlet olarak kabul görmelerinin ve meşru devlet kalıplarının çerçevesi kültürel/kurumsal çevre içerisinde çizilmektedir.¹⁹⁶

Güvenliğini sağlamak isteyen devletler, diğer devletlere karşı refleks geliştirebilmek için öncelikle o devletlerin maddi faktörlerine odaklanmışsalar da zaman içerisinde devlet davranışlarının anlaşılmasında kültürel unsurlardan da faydalanılmaya başlanmıştır.¹⁹⁷ Çünkü maddi faktörler o devletlerin kültürleriyle anlam kazanmaktadır. Katzenstein’de devletlerin içerisinde hareket ettikleri güvenlik çevresinin sadece maddi

¹⁹² Krause, Keith, “Cross-Cultural Dimensions of Multilateral Non-Proliferation and Arms Control Dialogues: An Overview”, *Culture and Security: Multilateralism, Arms Control and Security Building*, (ed. Keith Krause), Psychology Press, London, 1999, s. 1.

¹⁹³ Müller, Harald, “Security Cooperation”, *Handbook of International Relations*, (ed. W. Carlsnaes, T. Risse ve B. A. Simmons), Sage Publications, 2002, s. 381.

¹⁹⁴ Šešelgytė, “Security Culture of Lithuania”, s. 25.

¹⁹⁵ Roer, *Build a Security Culture*, s. 6.

¹⁹⁶ Jepperson, Ronald L., Alexander Wendt ve Peter Katzenstein, “Norms, Identity and Culture in National Security”, *The Culture of National Security: Norms and Identity in World Politics*, (ed. Peter J. Katzenstein), Columbia University Press, New York, 1996, s. 33.

¹⁹⁷ Yuan, Jing-Dong, “Culture Matters: Chinese Approaches to Arms Control and Disarmament”, *Contemporary Security Policy*, 19 (1), 1988, s. 85.

yapılardan oluşmadığını, aynı zamanda kültürel bir içeriğe sahip olduğunu, kültürel içeriğin de sadece güvenlik politikalarını değil aynı zamanda devletlerin kimliklerini de biçimlendirdiğini ortaya koymaktadır.¹⁹⁸ Devlet tercihlerini anlamamıza yardımcı olan kültür, aynı zamanda alınan kararların meşruiyetini veya güvenilirliğini de sağlamaktadır. Bu da kültürün devlet davranışı üzerindeki rolünü ortaya koymaktadır.¹⁹⁹

Güvenlik kültürü devletlerin/toplumların güvenliği nasıl tanımladıkları, hangi aktörlerin bu süreçte etkili oldukları, tehdit algılamalarının nasıl oluştuğu ve tehditlerle mücadelede hangi araçların kullandığıyla ilgilidir. Devletlerin ya da toplumların kimin/neyin güvenliği, neye karşı güvenlik, nasıl güvenlik sorularına verdikleri cevaplar o devletlerin ya da toplumların güvenlik kültürünü ortaya koymaktadır.²⁰⁰

Devletlerin kuruluşlarına dayanan kültürel, bilişsel, felsefi ve politik farklılıkları söz konusu olabilmektedir. Örneğin farklı kültürlerle sahip devletlerde, aktörlerin farklı sosyalleşme süreçlerinden dolayı stratejik yorumları da farklılık göstermektedir.²⁰¹ Katzenstein'e göre de farklı kültürlerle sahip devletlerin güvenlik hedeflerinin tanımı da farklılık göstermektedir.²⁰² Karar alıcıların içinde yetiştikleri kültürle örtüşen kararlar alacağı düşünülmektedir.²⁰³ Bunlar devletlerin davranış ve eylemlerini açıklamak için kültürün, güçlü bir anlatım gücüne sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Çünkü kültür, askeri stratejileri belirleyerek, devletlerin kim olduklarını ve ne yapmaları gerektiğini tanımlamakta, böylelikle devlet davranış ve eylemlerini şekillendirmektedir.²⁰⁴ Bu anlamda güvenlik kültürü, devletlerin özellikle diğer devletler ve uluslararası aktörlerle olan ilişkilerini o devletin güvenlik anlayışına ilişkin bileşenleriyle sınırlandırmaktadır. Bu bileşenler, o devletin özelliklerine bağlı olarak kültürden kültüre değişiklik göstermektedir. Bu bağlamda güvenlik kültürü, geçmişin mirasları aracılığıyla, güvenlik düşünce ve politikalarını şekillendiren, devlet yapılarına ve insanların zihinlerine içkin bir dizi özellik, değer ve önceliktir.

Güvenlik kültürü *“bir devletin/toplumun güvenlik, istikrar ve barışa ilişkin çıkarlarının ve değerlerinin siyasi aktörler tarafından nasıl algılandığını bildiren kalıcı ve yaygın olarak paylaşılan inançlar, gelenekler, tutumlar ve semboller”*dir. Krause'a

¹⁹⁸ Jepperson, Wendt ve Katzenstein, “Norms, Identity and Culture in National Security”, s. 33.

¹⁹⁹ Wildavsky, Aaron, “Choosing Preferences by Constructing Institutions: A Cultural Theory of Preference Formation”, *The American Political Science Review*, 81 (1), 1987, s. 3.

²⁰⁰ Williams, Paul D. (ed.), *Security Studies: An Introduction*, New York: Routledge, 2008, ss. 1-12.

²⁰¹ Johnston, “Thinking About Strategic Culture”, ss. 34-35.

²⁰² Katzenstein, *Cultural Norms and National Security*, s. 11.

²⁰³ Chafetz, Glenn, Hillel Abramson ve Suzette Grillot, “Culture and National Role Conceptions: Belarussian and Ukranian Compliance with the Nuclear Nonproliferation Regime”, *Culture and Foreign Policy*, (ed. Valerie Hudson), Colorado, 1997, ss. 184-185.

²⁰⁴ Farrell, Theo, “Culture and Military Power”, *Review of International Studies* 24, 1998, s. 408, 416.

göre bu tanım, politikaların altında yatan “*maddi yetenekler veya çıkarların karmaşık hesaplamalarını*” kültürel faktörlerin nasıl belirleyebileceğini anlamak için yararlıdır.²⁰⁵ Özellikle devletlerin tarihsel, sosyal ve kültürel deneyimlerinin şekillendirdiği güvenlik çıkarlarının anlaşılması noktasında güvenlik kültürü oldukça kullanışlı bir kavramdır. Latham’a göre de bir devletin politikalarının ardındaki ‘*kültürel öncülleri*’ keşfetmek için ‘*güvenlik kültürünün temel hatlarını*’ çizmek gerekmektedir.²⁰⁶ Ona göre güvenlik kültürü (siyasi, diplomatik ve stratejik kültürün bir alt kümesi olarak) geniş çapta sahip olunan anlam sistemlerinden, ifade edici sembollerden, benlik anlayışlarından ve bir devletin çıkarlarının ne şekilde olduğunu bildiren değerlerden oluşmaktadır.²⁰⁷

Güvenlik kültürünün devletlerin davranışlarını öngörmeye sağladığı avantajları özetlemek gerekirse; öncelikle güvenlik ve tehdit kavramları, devletlerin bakış açısından bağımsız olmadığından incelenen devletlerin güvenlik veya tehdit algısını anlamak ve davranışlarını öngörebilmek adına güvenlik kültürü çalışmalarının daha tutarlı sonuçlar vereceği düşünülmektedir.²⁰⁸ Diğer bir avantaj ise toplum içerisinde geniş bir alana yayılan kültürün değişimi zor ve yavaş olduğundan güvenlik kültürü çalışmalarının daha uzun süreli bir öngörü sağladığı düşünülmektedir.²⁰⁹ Son olarak güvenlik kültürü, devletleri siyasal, askeri ve ekonomik alanlarını bütünsel olarak ele aldığından kapsamlı bir çalışma sistematığının olduğu ve bu nedenle yanılma olasılığının daha az olduğu düşünülmektedir. Bu doğrultu da devletlerin davranışlarını öngörme konusunda güvenlik kültürü çalışmalarının avantajlara sahip olduğunu söylemek mümkündür.

Güvenlik kültürünün şekillenmesinde; ‘*Coğrafya*’, ‘*Tarihsel Deneyimler ya da Travmalar*’, ‘*Ulusal Kimlik*’, ‘*Uluslararası Sistemdeki Güç Dağılımında Sahip Olunan Yer*’, ‘*Din*’ ve ‘*İdeoloji*’ gibi unsurlar etkili olmaktadır.

Coğrafi özelliklerin devlet davranışlarını etkilediği ve bu durumun güvenlik çalışmalarına da yansıdığı görülmektedir. Tarihsel sürece bakıldığında devletlerin ilkel silahlarla savaştığı dönemlerde güvenliği sağlamak, saldırı ya da savunma stratejileri geliştirebilmek için coğrafi bilgiye önem verildiği görülmektedir. Bu duruma örnek olarak Sun Tzu’nun “*The Art of War (Savaş Sanatı)*” eserinde arazi şartlarının bilinmesinin galibiyet için gerekli olduğunu vurgulanması verilebilir.²¹⁰ Askeri

²⁰⁵ Krause, “Cross-Cultural Dimensions...”, 1998, ss. 3-11, 14.

²⁰⁶ Latham, “Constructing National Security”, s. 130.

²⁰⁷ Latham, “Constructing National Security”, s. 131.

²⁰⁸ Latham, “Constructing National Security”, s. 138.

²⁰⁹ Duffield, John S., “Political Culture and State Behavior: Why Germany Confounds Neorealism”, *International Organization*, 53 (4), 1999, s. 770.

²¹⁰ Tzu, *Savaş Sanatı*, s. 53.

teknolojinin gelişmesiyle coğrafi bilginin toplanmasının önceki dönemlere nazaran kolaylaştığını söylemek mümkündür. Bu gelişme ise dünya siyasetinde söz sahibi olmak için hangi coğrafi bölgelerin stratejik öneme sahip olduğunu ortaya koyan jeopolitik kuramların ve bu minvaldeki çalışmaların gelişimine olanak sağlamıştır.²¹¹ Soğuk Savaş döneminde ise bundan sonraki çatışmaların kimler arasında (hangi kültür/medeniyet ya da coğrafyalar) ve nasıl olacağının tartışılmaya başlandığı görülmektedir.²¹² Bu bilgilerden hareketle dönemselsel olarak farklılıklar söz konusu olsa da devletlerin içinde bulundukları coğrafyanın güvenlik kültürlerinin şekillenmesinde, tehdit veya çıkar algılamalarında etkili olduğu düşünülmektedir.

Bir devletin tarihsel deneyimleri ya da travmaları, örneğin ‘kahramanlık tarihi’ veya ‘sömürgecilik deneyiminin varlığı ve türü’ ya da kıtlık, savaş, göç, doğal afet gibi ulusal hafızada iz bırakan travmatik olaylar, kültürel inançları şekillendiren unsurlar arasında sayılmaktadır. Kahramanlık tarihinin varlığı, o devletin kendi kaderini kendisinin belirleyebileceği ve etkili bir uluslararası aktör olabileceği inancına yol açabilmektedir. Tarih boyunca o devletin kolonize olup olmadığı ya da sömürgeleri olup olmadığı da karar vericilerin üzerinde, kahramanlık tarihinin varlığındakine benzer ya da tam tersi bir inanca sebep olabilir.²¹³ Osmanlı İmparatorluğu’nun gücünü ve egemenliği altındaki toprakları kaybetmeye başlamasının ulus üzerinde bıraktığı olumsuz etki, Birinci Dünya Savaşı’nı kazanan devletlerle imzalan ve ağır şartlara sahip olan Sevr Antlaşması ile birlikte mirasçı olan Türkiye Cumhuriyeti’ne aktarılmıştır. Literatürde “Sevr Sendromu” olarak isimlendirilen bu tarihsel travma Türkiye Cumhuriyeti’nin toprak bütünlüğüne yönelik gelişmelere karşı daha duyarlı olmasına neden olmuştur.²¹⁴

Johnston’a göre “bir devletin düşünsel tarihinde derin kökleri olan değerler ve varsayımların” devlet davranışı üzerindeki olası etkileri hem teorik açıdan hem de politika araçları açısından ilgi çekicidir.²¹⁵ Bu bağlamda güvenlik kültürü de “uzun bir tarihsel deneyim sonucu evrimleşmiş ve ortak bilinçte veya ‘sağduyuda’ kök salmış, geniş çapta yankı uyandıran bir dizi fikir” içermektedir.²¹⁶ Latham’a göre de güvenlik kültürü

²¹¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Mackinder, Harold J., “The Geographical Pivot of History”, *Geographical*, 170 (4), 2004, ss. 298-321; Spykman, Nicholas J., *America’s Strategy in World Politics*, Harcourt, Brace and Company, New York, 1942.

²¹² Ayrıntılı bilgi için bkz. Huntington, Samuel P., “The Clash of Civilizations?”, *Foreign Affairs*, 72 (3), 1993, ss. 22-49.

²¹³ Breuning, Marijke, “Culture, History, Role: Belgian and Dutch Axioms and Foreign Policy Assistance Policy”, *Culture and Foreign Policy*, (ed. Valerie Hudson), Boulder, CO: Lynne Rienner, 1997, ss. 110-115, 119-120.

²¹⁴ Savaş, “The Role of National Security Culture in Crisis Management”, ss. 32-33.

²¹⁵ Johnston, “Thinking About Strategic Culture”, s. 63.

²¹⁶ Latham, “Constructing National Security”, s. 132.

sadece “*tarihin ve sosyalleşmenin bir ürünü değil, aynı zamanda politik ve sosyal tercihin bir ürünü*”dür.²¹⁷

Ulusal kimlik “*ulusun kültürel ve etnik kökeninin izini süren bir mirası*” içermekte ve bu ‘*kültürel oluşum*’ nesilden nesile aktarılmaktadır. Bu miras o ulusun “*kendine münhasır güçlü yönleri ve bu yönlerin temelleri*” ile “*ayırt edici zayıflıkları ve kırılğanlıkları*”nı da içinde barındırmaktadır.²¹⁸ Başka bir ifade ile ulusal kimlikler “*sahip olunan bütün ortak özellik ve değerlerin*” tamamını temsil eden bir yapı olarak kurgulanmaktadır.²¹⁹ Devletler bu kurgulamayı eğitim ve kültür aracılığıyla gerçekleştirmektedir.²²⁰ Bunu yaparken ulusu bir araya getiren ve toplum içindeki en önemli ortaklığı sağlayan ‘*ulusal dil*’ kullanılmaktadır.²²¹ Devletler kimlik ve kültürel farklılıkları resmi ideoloji ekseninde eriterek, toplumun bütün üyelerine ortak bir kimlik kazandırma amacındadırlar.²²² Devletler, uluslararası sistemdeki yerlerini kendi ulusal kimliğine göre belirlemektedir. Devletlerin sistemdeki diğer devletlere göre kendisini tanımlama şekli, o devletin dış politika yönelimine de yansımaktadır. Ulusal kimlikleri aracılığıyla kendi benzerlerini ve ötekilerini kurgulayan devletlerin, öteki ile ilişkileri ulusal kimliğe göre şekillenmektedir. Bu durum o devletin tarihsel deneyimleriyle bağlantılıdır.²²³ Çünkü bir devletin diğer devletlerle olan tarihsel ilişkileri, o devletin uluslararası sistem içindeki ittifaklardan uzak durma ya da bütünleşme tercihlerini, dost-düşman algılamalarını etkilemekte ve dolayısı ile o devletin hem ulusal kimliğini hem de güvenlik kültürünü şekillendirmektedir.

Devletlerin uluslararası sistemdeki güç dağılımında sahip olduğu yerin değişmesi güvenlik politikalarının değişmesine ve dolayısıyla da güvenlik kültürünün değişmesine neden olmaktadır. Bu duruma örnek olarak Osmanlı İmparatorluğu’nun kuruluş süreci, yükselme dönemi, duraklama dönemi ve çöküş dönemlerinde gücündeki değişimle orantılı olarak, uluslararası sistemdeki konumunun değişimi verilebilir. Yükselme döneminde saldırıya yönelik güvenlik politikaları benimsenirken, gücünün azalmasıyla birlikte savunmaya yönelik güvenlik politikaları benimsenmiştir.²²⁴ Görüldüğü üzere

²¹⁷ Latham, “Constructing National Security”, s. 133, 154.

²¹⁸ Banerjee, Sanjoy, “The Cultural Logic of National Identity Formation” *Culture and Foreign Policy*, (ed. Valerie Hudson), Boulder, CO: Lynne Rienner, 1997, ss. 33-34.

²¹⁹ Çeçen, Anıl, *Ulus Devlet: Türkiye Cumhuriyeti*, Kilit Yayınları, Ankara, 2009, s. 201.

²²⁰ Köksal, Şahin, *Küreselleşme Tartışmaları Işığında Ulus Devlet*, İlgi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2007, s. 191.

²²¹ Çoban, Savaş, *Küreselleşme, Ulus Devlet, Azınlıklar ve Dil*, Su Yayınları, İstanbul, 2005, s. 27.

²²² Köksal, *Küreselleşme Tartışmaları Işığında Ulus Devlet*, s. 191.

²²³ Latham, “Constructing National Security”, s. 133.

²²⁴ Karaosmanoğlu, “The Evolution of the National Security Culture...”, ss. 215-216.

uluslararası sistemde güç dağılımında sahip olunan yerin, ulusal güvenlik kültürünün şekillenmesinde etkili bir unsur olduğunu söylemek mümkündür.

Güvenlik kültürünün dayandığı normlar veya gelenekler gücünü “*toplumsal eylem sorunlarına birleşik bir yanıt sunmaya çalışan, son derece eklemelenmiş, bilinçli inanç ve ritüel sistem*” olan ideolojiden almaktadır. Normlar veya geleneklerin yanı sıra “*bir kişi, kuruluş veya bir toplum tarafından, her durumda öncelikleri belirleyen, davranışlarına yön vermek üzere bir standart olarak benimsenen ve/veya geliştirilen mantıksal ilkeler bütünü*” olarak tanımlanan değer sistemleri de güvenlik kültürünü şekillendirici etkiye sahiptir.²²⁵ Ayrıca bunların yanı sıra kültürel farklılıklar, tarihsel tartışmalar, fikri mülkiyet ve patent hakları, etnik, dinsel ve fikişel farklılıklar da güvenlik kültürünü etkileyen unsurlar arasında ele alınmaktadır.²²⁶ Güvenlik kültürünü şekillendiren unsurlar dikkate alındığında, güvenlik kültürünün durağan olmadığı, yeni deneyimler özümseledikçe, kodlandıkça ve kültürel olarak tercüme edildikçe zamanla değişebileceğini söylemek mümkündür.²²⁷

Genel olarak güvenlik kültürü, güvenliği yaratan veya güvenliğe katkıda bulunan, güvenliği tehdit etmeyen davranışlardır. Spesifik olarak güvenlik kültürü, güvenlik alanında kişisel, sosyal, ulusal ve uluslararası boyutlarda benimsenen bir davranış ve süreç olarak tezahür eden bir dizi tutum, bilgi, beceri ve kurallar bütünüdür.²²⁸ Spesifik tanımda ele alındığı üzere güvenlik kültürünün çeşitli boyutları bulunmaktadır. Literatürde güvenlik kültürünün boyutlarına ilişkin üç farklı sınıflandırma olduğu görülmektedir.

İlk sınıflandırmada güvenlik kültürünün ‘*Sivil (kişisel, sosyal, uluslararası ve küresel)*’ ve ‘*Profesyonel*’ olmak üzere iki boyutundan bahsedilmektedir. Bu iki boyut arasında ki bağlantı ne kadar sağlamısa, o kadar çok güvenlik söz edilebileceği iddia edilmektedir. Bu bağlantının kalitesi ise sosyal ve kültürel mirasın yanı sıra eğitim, politika, toplumun durumu (sosyal, politik ve ekonomik koşullar), uluslararası sistem ve diğer faktörlerden etkilenmektedir.²²⁹

İkinci sınıflandırmada da güvenlik kültürünün ‘*Öznel (Sübjektif)*’ ve ‘*Nesnel (Objektif)*’ olmak üzere iki boyutundan bahsedilmektedir.²³⁰ *Sübjektif boyut*; insan

²²⁵ Kowert ve Legro, “Norms, Identity and Their Limits”, s. 365, 367, 369.

²²⁶ Naim, Moises, *The End of Power: From Boardrooms to Battlefields and Churches to States, Why Being in Charge isn't What It Used to Be*, Basic Books, New York, 2013, s. 114.

²²⁷ Karaosmanoğlu, “The Evolution of the National Security Culture...”, s. 200.

²²⁸ Mijalković ve Mančević, “The Security Culture Theory”, s. 59.

²²⁹ Mijalković ve Mančević, “The Security Culture Theory”, s. 61.

²³⁰ Mijalković ve Mančević, “The Security Culture Theory”, s. 61.

bilinci, bilgisi, duyguları ve biyolojik içgüdüleri ile ilgilenmektedir. Bireylere öncelikle aile vasıtasıyla geleneksel değerler aktarılmakta ve böylelikle bu değerler korunmaktadır. Bu süreçte din, söz konusu değerlere ulaşmada ve bu değerleri korumada önemli bir rol oynamaktadır. Bir şeyi yapmanın uğursuz ya da günah olabileceği inancı mutlaka bundan kaçınma bilincinin oluşmasına katkıda bulunmaktadır. Ayrıca bireyler tüm eğitim türleri aracılığıyla da bilgi ve beceri kazanmaktadır. *Objektif boyut* ise insan davranışları ve bunların sonuçları ile ilgilenmektedir. Bu eylemler belirli bir sonuç elde etmek niyetiyle, belirli bir değeri korumak veya bir tehlikeyi ortadan kaldırmak için bilinçli ve isteyerek gerçekleştirilebileceği gibi içgüdüsel (refleks eylemi) ve bilinçsiz olarak da gerçekleştirilebilir. Refleks eyleminin varlığı, aslında farkında olunmasa da herkesin güvenlik kültürüne sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Bu anlamda güvenlik kültürünün yokluğundan değil, yeterince gelişmemiş olduğundan söz edilebilir.²³¹

Üçüncü sınıflandırmada köken ve taşıyıcıları itibariyle '*Bireysel (Individual)*', '*Kitlesel (Mass)*', '*Profesyonel (Professional)*', '*Ulusal (National)*', '*Uluslararası*' ve '*Küresel (International)*' olmak üzere güvenlik kültürünün altı boyutundan bahsedilmektedir.²³² *Bireysel güvenlik kültürü*; birey, aile veya mahalle gibi küçük bir topluluğun güvenlik kültürüdür. Ailede öğrenilen bireysel güvenlik kültürü eğitim süreci ile geliştirilerek yükseltilmektedir. Bireysel güvenlik kültürünün temel işlevi, aynı zamanda bireyin, ailenin ve çevresindeki insanların, toplumun değerlerinin korunmasıdır. *Kitlesel güvenlik kültürü*, toplumun güvenlik kültürünün bir sonucudur. Bir ulusun kültürünün, zihniyetinin ve kimliğinin önemli özelliklerinden biri olan kitlesel güvenlik kültürüne göre toplumlar az ya da çok güvenlik ve güvenliğin sağlanmasından sorumludur. *Profesyonel güvenlik kültürü*, meslek grupları ile ilgilidir ve işlevi bu grupların değerlerinin, çıkarlarının korunması ve geliştirilmesine yöneliktir.²³³ *Ulusal güvenlik kültürü*, devlet değer ve çıkarlarının korunmasında güvenlik kültürünün diğer düzeylerinin (bireylerin, toplumsal grupların) sinerjik etkilerinden oluşmaktadır. Ulusal güvenlik kültürü, ulusal güvenlik politikasının modelidir. Bu model, devletin uluslararası sistemdeki yapısal konumu, ulusal güvenliğe yönelik tehditlerin anlaşılması, bu tehditlerin belirlenmesine yönelik araçlar, tek taraflı veya çok taraflı eylemlere yönelik eğilimler ve yetenekler gibi hususları kapsamaktadır. Bu hususlar bir devletin diğer devletlere bakışı, ulusal kimlik gibi belirleyiciler kullanılarak tanımlanmaktadır. Ulusal güvenlik kültürü, bir devletin ve toplumun kendi güvenliğine yönelik benzersizliğini

²³¹ Mijalković ve Mančević, "The Security Culture Theory", s. 62.

²³² Mijalković ve Mančević, "The Security Culture Theory", s. 63.

²³³ Mijalković ve Mančević, "The Security Culture Theory", ss. 63-64.

barındırdığından ulusal kimliğin bir bileşenidir.²³⁴ *Uluslararası ve küresel güvenlik kültürü* ise bu güvenlik düzeylerinin gerçekleştiği süreçlerde devlet dışı ve uluslararası aktörlerin baskın davranış modelleri ile ilgilidir.²³⁵

Bireylerin, sosyal grupların, toplumların veya devletlerin çıkarlarını, değerlerini ve amaçlarını belirleme eylemi; aktörlerin kendilerine, başkalarına, devlete, uluslararası topluma ve korunması gereken tüm değerlere karşı sorumluluğu (sağlık, mülkiyet, ahlak, kültürel miras, çevre vb. gibi); bahsi geçen değerlerin korunması için yöntemler ve araçlar konusunda ki farkındalık (tehdit biçimlerinin, sonuçlarının farkındalığı, bu konudaki kişisel görev ve hakların farkındalığı); bu değerlerin korunmasına yönelik geliştirilen strateji; bir tehdidin kaynağını, şeklini ve taşıyıcısını tanıma; güvenlik durumunu iyileştirme, geliştirme arzusu gibi hususlar güvenlik kültürünün hem özünü hem de amaçlarını meydana getirmektedir.²³⁶ Güvenlik kültürü, güvenliğin amaçlarını ve uygulamalarını bir araya getirmenin yoludur ve bunu belirli bağlamlarda inceleyerek hem amaç, hem hedef, hem de uygulamalarda ki değişikliklere izin verebilecek veya vermeyecek tikanlıkları ve açıklıkları analiz etmektedir.²³⁷ Güvenlik kültürü aynı zamanda çeşitli güvenlik sorunlarının üstesinden gelebilmek için yenilikçi ve yaratıcı çözümler bulunmasına katkı sağlamaktadır.²³⁸

Güvenlik kültürüne ilişkin literatürde yapılan tartışmalar, güvenlik kültürüne üç farklı açıdan yaklaşıldığını göstermektedir.²³⁹ Birinci bakış açısına göre güvenlik kültürü bağımsız bir değişken olarak kabul edilmekte ve ülkelerin dış/güvenlik politikaları üzerine olan etkileri, diğer alternatif değişkenlerle karşılaştırmalı olarak ele alınmaktadır.²⁴⁰ Güvenlik kültürü burada sebep olarak görülmekte ve bu sebebin belli sonuçları nasıl ortaya çıkardığı üzerinde durulmaktadır. Ülkelerin dış/güvenlik politikalarının oluşumunda, güvenlik kültürünün etkisinin ne derece olduğunu göstermek bu çalışmaların araştırma motivasyonudur. Bu bakış açısına göre güvenlik kültürü verili olarak kabul edilmekte ve karakteristik özellikleri biliniyor varsayılmaktadır. Önemli olan bağımsız bir değişken olarak kabul edilen güvenlik kültürünün ölçülebilmesi ve gözlemlenebilmesi yoluyla bazı güvenlik davranışlarını nasıl ortaya çıkardığını

²³⁴ Kirchner, Emil J. ve James Sperling (ed.), *National Security Cultures-Patterns of Global Governance*, Routledge, London/New York, 2010, ss. 11-13.

²³⁵ Mijalković ve Mančević, "The Security Culture Theory", s. 65.

²³⁶ Mijalković ve Mančević, "The Security Culture Theory", ss. 60-61.

²³⁷ Kaldor, "Global Security Cultures", s. 6.

²³⁸ Mijalković ve Mančević, "The Security Culture Theory", s. 61.

²³⁹ Bloomfield, Alan, "Time to Move On: Reconceptualizing the Strategic Culture Debate", *Contemporary Security Policy*, 33 (3), 2012, ss. 437-461.

²⁴⁰ Johnston, "Thinking About Strategic Culture", s. 35.

göstermesidir. Burada amaç güvenlik kültürünün etkilerini objektif ve gözlemlenebilir bir şekilde sunmaktır. Çünkü güvenlik kültürü özünde sosyal ve zihinsel bir gerçekliktir, bu gerçeklikte kendisini ortaya çıkardığı etkiler üzerinden gösterebilmektedir.²⁴¹

İkinci bakış açısı güvenlik kültürünün nasıl oluşturulduğunu incelemektedir. Kültür, insanlar ve toplumlar arası etkileşime bağlı olduğundan önceden verili olarak kabul edilmemektedir. Bu bakış açısında güvenlik kültürü, bağımlı değişken olarak kabul edilmektedir. Güvenlik kültürü tarihsel süreç içerisinde yavaş yavaş şekillenmektedir. Savaşlar, zaferler ve mağlubiyetler, coğrafi şartların ortaya çıkardığı bazı stratejik davranış kodları gibi unsurlar her devletin kendine has mirasını oluşturmakta ve bu miraslar zaman içinde o devletin güvenliği nasıl tanımlayacağını belirlemektedir. İkinci bakış açısına göre bu mirasları ortaya çıkaran tarihi ve politik süreçler incelenmelidir. Güvenlik kültürü bu yaklaşımda sonuç olarak görülmektedir.²⁴²

Üçüncü bakış açısı ise güvenlik kültürünü ne bağımsız ne de bağımlı değişken olarak ele almaktadır. Bu bakış açısı güvenlik kültürünü bir bağlam ve ara değişken olarak görmektedir. Sebep-sonuç ilişkisinin anlaşılmasında güvenlik kültürü, arka planı sunan bağlam olarak kabul edilmektedir. Çünkü politika yapıcılarının bazı değişkenlere atfettikleri anlam onların içinde yaşadıkları ve sahip oldukları güvenlik kültürüne bağlı olarak değişmektedir.²⁴³ Bu aktörler kendi anlam dünyaları çerçevesinde değişkenleri anlamakta ve yorumlamaktadır. Aktörlerin anlam dünyalarının en önemli parçaları ise güvenlik kültürüdür. Bazı devletlerin dost, bazı devletlerin düşman olarak görülmesi, sadece askeri ve ekonomik güç kapasitesine bağlı olarak şekillenmemekte, aktörlerin sahip oldukları güvenlik kültürleri de dost-düşman algılamasında etkili olmaktadır.²⁴⁴

Görüldüğü üzere tanım, içerik, boyut ve yaklaşım olarak güvenlik kültürü literatüründe ki çalışmalar ortak bir payda da kesişmemektedir. Bu nedenle literatürde, güvenlik kültürü kavramının ne olduğu ve güvenlik kültürü çalışılırken konunun veya öznenin hangi yönlerine bakılması gerektiği, hangi boyut düzleminde çalışılacağı noktasında bir belirsizlik olduğunu söylemek mümkündür. Bu çalışma özelinde güvenlik kültürü devlet düzleminde ele alınmaktadır. Ayrıca bu çalışma nasıl oluştuğunu incelemesi bağlamında güvenlik kültürünü hem bağımlı değişken, hem de dış/güvenlik politikaları üzerine olan etkilerini incelemesi bağlamında bağımsız değişken olarak ele almaktadır.

²⁴¹ Oğuzlu, “Güvenlik Kültürü ve Türk Dış Politikası”, ss. 225-226.

²⁴² Oğuzlu, “Güvenlik Kültürü ve Türk Dış Politikası”, s. 226.

²⁴³ Gray, “Strategic Culture as Context”, s. 51.

²⁴⁴ Oğuzlu, “Güvenlik Kültürü ve Türk Dış Politikası”, s. 227.

4. GÜVENLİK KÜLTÜRÜNE TEORİK YAKLAŞIMLAR

Bağımsız bir alan olarak Uluslararası İlişkiler disiplininin ortaya çıkışı Birinci Dünya Savaşı ertesinde gerçekleşmiştir.²⁴⁵ Uluslararası İlişkiler disiplinin temel alanlarından biri olan güvenliğin bilimsel çalışmaların konusu olması ve ayrı bir çalışma alanı haline gelmesi ise İkinci Dünya Savaşı esnasına denk düşmektedir. Güvenliğin özerk bir çalışma alanı haline gelmesine yönelik ilk adımlar 1940'lı yıllarda atılmış olsa da alan esas olarak 1950'lerin ortalarından itibaren gelişmeye başlamış ve günümüzde pek çok teori ile ekolü barındıran bir çatı haline dönüşmüştür.²⁴⁶

Uluslararası İlişkiler disiplininin gelişimini sağlayan ve birbirlerini tamamlama ya da eleştirme ekseninde gerçekleşen teorik tartışmaların²⁴⁷, Güvenlik Çalışmaları'nı da etkilediğini söylemek mümkündür. Güvenlik Çalışmaları neredeyse 1980'li yıllara kadar Uluslararası İlişkiler disiplini domine eden ve bu nedenle de “*Uluslararası İlişkilerin Teorisi*” olarak anılan realist kuram çerçevesinde şekillenmiştir.²⁴⁸ Günümüzde dallara ayrılan Güvenlik Çalışmaları'nın alt kollarından birisi olan Stratejik/Realist Güvenlik Çalışmaları aslında Uluslararası İlişkilerin realist paradigmasından farklı bir analiz çerçevesine sahip olmayıp, güvenliğin kavramsallaştırılmasında realist teorilerin temel varsayımlardan yararlanmaktadır.²⁴⁹

Güvenlik öznesini devlet, güvenlik gündemini askeri sorunlar/tehditler olarak ele alan realist paradigmanın 1980'li yıllara kadar güvenlik analizlerinde başat konumda olması herhangi bir alternatifinin bulunmadığı veya eleştirilere hedef olmadığı anlamına

²⁴⁵ Burchill, Scott ve Andrew Linklater, “Analiz Çerçevesi”, *Uluslararası İlişkiler Teorileri*, (ed. Scott Burchill vd.), Küre Yayınları, İstanbul, 2012, s. 18.

²⁴⁶ Waever, Ole ve Barry Buzan, “Teoriye Dönüş Sonrası: Güvenlik Çalışmalarının Geçmişi, Bugünü ve Geleceği”, *Çağdaş Güvenlik Çalışmaları*, (ed. Alan Collins, çev. Nasuh Uslu), Uluslararası İlişkiler Kütüphanesi, İstanbul, 2017, s. 396.

²⁴⁷ Kast edilen Uluslararası İlişkiler alanında çalışma yapan bilim insanları arasında gerçekleşen ve ‘*Büyük Tartışma (Great Debate)*’ olarak adlandırılan ontolojik, epistemolojik, metodolojik görüş ayrılıklarıdır. Bu çalışmada bu tartışmalara yönelik açıklama yapılmasının sebebi, bu çalışmanın muhtevasının söz konusu teorilerin disiplinin gelişiminde ki konumunun ya da katkısının ortaya konulmasından ziyade, Güvenlik Çalışmaları'na yansımaları incelemek üzerine kurulu olmasıdır.

²⁴⁸ Aydın, Mustafa, “Uluslararası İlişkilerin Gerçekçi Teorisi: Kökeni, Kapsamı, Kritiği”, *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 1 (1), 2004, s. 34. Stratejik Çalışmalar ve realizm arasındaki bağlantı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Williams, Michael C., “Neo-Realism and the Future of Strategy”, *Review of International Studies*, 19 (2), 1993, ss. 103-121; Booth, Ken, “Security and Self: Reflections of a Fallen Realist”, *Critical Security Studies: Concepts and Cases*, (der. Keith Krause ve Michael C. Williams), University of Minnesota Press, Minneapolis, 1997, ss. 83-120.

²⁴⁹ Realist Güvenlik Çalışmaları hakkında genel bilgi için bkz. Terriff vd., *Security Studies Today*, ss. 29-65; Sheehan, Michael, *International Security: An Analytical Survey*, Lynne Rienner Publishers, Boulder, Londra, 2005, ss. 5-25; Kolodziej, Edward A., *Security and International Relations*, Cambridge University Press, Cambridge, 2005, ss. 127-150; Morgan, Patrick, “Security in International Politics: Traditional Approaches”, *Contemporary Security Studies*, (der. Alan Collins), Oxford University Press, Oxford, 2007, ss. 13-25.

gelmemektedir. 1960'lı yıllarda liberal gelenek, realist güvenlik anlayışına çeşitli eleştiriler yöneltmiştir. 1970'lerden itibaren ise güvenlik öznelerinin ve gündeminin genişletilmesi yönünde başlayan tartışmalar, takip eden yıllarda alevlenerek devam etmiştir. Güvenliğin yalnızca askeri sorunlar/tehditler olarak algılanmaması gerektiğine ve devlet merkezli analizlerin yetersiz olduğuna yönelik alternatif bakış açıları, klasik güvenlik yaklaşımlarının sorgulanmasına neden olmuştur. Klasik teorilere yönelik tenkitler bütünü olarak görebileceğimiz '*Eleştirel Teoriler*' ise Uluslararası İlişkiler disiplininde 1980'li yılların ortalarından itibaren yer edinmeye başlamış, bunun güvenlik çalışmalarına yansması ise 1990'ların başında gerçekleşmiştir.

Uluslararası politikayı güç-çıkarcı ilişkileri üzerinden analiz eden realist güvenlik yaklaşımları, uluslararası politikanın ana aktörü olarak devlete odaklanmaktadır. Eleştirel güvenlik yaklaşımlarını, realist yaklaşımlardan ayıran husus ise devletlerin de tehdit kaynağı olabileceği, bu sebeple devlet yerine bireye ve onun özgürleşmesine odaklanılması gerektiği düşüncesidir.²⁵⁰ Eleştirel yaklaşımlarla yakın bir ilişkisi bulunan konstrüktivizmi, realist yaklaşımlardan ayıran husus ise realist yaklaşımda göz ardı edilen 'kimlik', 'kültür', 'normlar', 'değerler', 'fikirler', 'düşünsel unsurlar', 'bilişsel süreçler' gibi sosyal unsurlara odaklanması ve bu unsurları analizlerine dâhil etmesidir.

Yapılan açıklamalar doğrultusunda bu bölümde, öncelikle '*Klasik Teoriler*' başlığı altında Realist ve Liberal kuram ele alınacak; ardından tek bir teorik yaklaşımdan ziyade farklı teori ve ekoller bütünü olarak görebileceğimiz '*Eleştirel Teoriler*' başlığı altında Frankfurt, İngiliz, Paris (Fransız), Galler (Aberystwyth/Welsh) ve Kopenhag ekolüne yer verilecek; son olarak çalışmanın muhtevası gereği Konstrüktivizm'den bahsedilerek, güvenlik kültürüne dair emareler aranacaktır.

4.1. Klasik Teoriler ve Güvenlik Kültürü

Realist teorisyenler aslında doğrudan bir güvenlik kuramı ortaya koymamış olsalar da onların öne sürdüğü savlar ve kavramsallaştırmalar, güvenlik literatürüne ciddi katkılarda bulunmuştur. Bu yönü ile realist paradigmanın, klasik güvenlik yaklaşımının ontoloji, terminoloji ve metodolojisinin oluşumunda önemli bir rol oynadığını söylemek mümkündür.

Realizm en basit hali ile çıkarları etrafında hareket eden devletlerin, üst bir otoritenin olmadığı uluslararası sistemde bu çıkarlarını hayata nasıl geçirdiklerini anlamaya çalışan ve devletlerin başarısını, çıkarlarını hayata geçirebilme kapasitesiyle

²⁵⁰ Baylis, John, "Uluslararası İlişkilerde Güvenlik Kavramı", *Uluslararası İlişkiler*, 5 (18), 2008, s. 81.

ölçen teorik bir yaklaşımdır.²⁵¹ Realist yaklaşım zaman içerisinde kendisine yöneltilen eleştiriler doğrultusunda ana damardan kopmadan yeniden yorumlanmış ve ‘Klasik’, ‘Neo/Yapısal (Structural)’ ve ‘Neoklasik’ realizm olarak farklı ekollere ayrılmıştır.

Realizm kendi içerisinde farklı ekollere ayrılrsa da, bütün ekolleri bir arada tutan ve onları realizm çatısı altında birleştiren ortak varsayımlardan bahsetmek mümkündür. Stephen M. Walt’un da belirttiği gibi “*tek bir realist teori yoktur, realist gelenek, ortak varsayımları paylaşan bir ailedir.*”²⁵² Oynadığı merkezi rol nedeniyle ‘Devlet’in uluslararası politikanın temel aktörü olarak kabul edilmesi; devletler arası ilişkilerin, bu ilişkileri düzenleyecek ya da devletleri birbirinden koruyacak bir üst otoritenin bulunmadığı anarşik bir ortamda yürütülmesi; anarşik ortamda devletlerin, ‘*self-help (kendi kendine yardım)*’ düzeninde güvenliklerini sağlamak amacıyla güç maksimizasyonunu öncelemesi ve kendi hedefleri doğrultusunda diğer devletlerle güç mücadelesine girişmesi; hedeflerini gerçekleştirirken kuvvet kullanma tehdidinde bulunmaya ya da kuvvet kullanımına meyilli olması, realist teori ailesinin ortak olarak savunduğu varsayımlardır.²⁵³

Kendinden sonraki farklı ekoller sebebi ile sonradan ‘Klasik Realizm’ olarak adlandırılan teorinin kökenleri, realizmin entelektüel ataları olarak anılan Thucydides, Niccolo Machiavelli, Sun Tzu, Hobbes ve Carl von Clausewitz’in eserlerine²⁵⁴ dayanmaktadır.²⁵⁵ Realizmin öncülleri olarak kabul edilen bu yazarlar devletleri hırs sahibi, açgözlü birimler olarak görmekte, tüm devletlerin amaçlarının daha fazla güç elde etmek olduğunu savunmaktadırlar. Onlara göre devletlerin bu amaçlarının özünde, devletlerin insan doğası ile özdeşleştirilen karakteri bulunmaktadır.²⁵⁶ “*Bireyler gibi devletler de doymak bilmez bir güç arzusu içindedir; özünde bencillik-kötü niyet olan devletler egemen olma arzusu ile hareket etmektedirler.*”²⁵⁷ Güç pesinde koşan egoist

²⁵¹ Balcı, Ali, “Realizm”, *Uluslararası İlişkilere Giriş*, (ed. Şaban Kardaş ve Ali Balcı), Küre Yayınları, İstanbul, 2018, s. 119.

²⁵² Walt, Stephen M., “The Enduring Relevance of the Realist Tradition”, *Political Science: State of the Discipline*, (der. Ira Katznelson ve Helen V. Milner), W.W. Norton & Company, New York, Londra, 2002, s. 199.

²⁵³ Glaser, Charles L., “Realizm”, *Çağdaş Güvenlik Çalışmaları*, (ed. Alan Collins, çev. Nasuh Uslu), Uluslararası İlişkiler Kütüphanesi, İstanbul, 2017, ss. 14-15.

²⁵⁴ Bahsedilen eserler için bkz. Thucydides, *History of the Peloponnesian War*, Penguin Classics, United Kingdom, 1972; Machiavelli, Niccolo, *The Prince*, Penguin Classics, United Kingdom, 1995; Tzu, *Savaş Sanatı*; Hobbes, Thomas, *Leviathan*, Penguin Classics, United Kingdom, 1981; Clausewitz, Carl von, *On War*, Penguin Classics, United Kingdom, 1982.

²⁵⁵ Yurdusev, A. Nuri, “Uluslararası İlişkiler Öncesi”, *Devlet, Sistem ve Kimlik, Uluslararası İlişkilerde Temel Yaklaşımlar*, (der. Atilla Erarp), İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, ss. 15-55.

²⁵⁶ Donnelly, Jack, *Realism and International Relations*, Cambridge University Press, Cambridge, 2000, ss. 43-80.

²⁵⁷ Wolfers, Arnold, “The Pole of Power and the Pole of Indifference”, *World Politics*, 4 (1), 1951, s. 42.

varlıklar olan devletlerin saldırgan eğilimlerini engelleyebilecek bir üst makam da bulunmamaktadır. Güç maksimizasyonu ile ilgilenmeyen devletler bu şartlar altında yok olma tehlikesi ile karşı karşıya kalmaktadır.²⁵⁸ Bu nedenle devletler hem güçlü olmaya yönelik eğilimleri, hem de tüm devletlerin sahip olduğu bu eğilimin yaratacağı kendini koruma güdüsü ile maksimum güce erişme mücadelesine girişmektedirler. Realizmin entelektüel atalarının bu görüşlerini, İkinci Dünya Savaşı sonrasında Uluslararası İlişkiler literatürüne taşıyan ve realist (veya Klasik Realist) düşünce ekolünü geliştiren isimler ise Edward H. Carr²⁵⁹ ve Hans Morgenthau'dur.²⁶⁰

Uluslararası politikanın ana aktörünün devlet olduğu yaklaşımı realizmin entelektüel öncüsü Thucydides'den bu yana realist teoriler içerisindeki yerini korumaktadır.²⁶¹ Uluslararası örgütler, ticari şirketler ya da sivil toplum kuruluşları gibi oluşumlar sistem içerisinde işleyen birimler olsa da, bunlar devletler gibi otonom ve egemen aktörler olmadığından ikincil konumdadır. Sistemin tek aktörü olarak görülen devlet ise rasyonel hareket eden bütüncül bir oluşumdur.²⁶²

Devleti güvenliğin öznesi olarak ilan eden realistler için '*hayatta kalma (survival)*' en öncelikli amaçtır. Hayatta kalmak isteyen devletler kendi güvenlikleri konusunda ancak kendilerine güvenebilecekleri için kendi başlarının çaresine bakmak (self-help) amacıyla askeri güç maksimizasyonuna yönelmektedir.²⁶³ Daha fazla güç elde etmek için saldırgan politikalar izleyen devletleri durduracak bir üst otorite de bulunmamaktadır. Kenneth Waltz, bu durumu "*savaşlar olur, çünkü onları engelleyecek hiçbir şey yoktur*" şeklinde ifade etmektedir.²⁶⁴

Realist anlayışına göre, güvenliğe yönelik tehditlerin kökeninde çoğunlukla diğer devletler ve onların sahip olduğu askeri kapasiteler yatmaktadır.²⁶⁵ Dolayısıyla devletler arası iş birliği mümkün değildir. Bunun yanı sıra realistler devletin bekası için elzem olan askeri-stratejik konuları '*yüksek politika (high politics)*'; ekonomik, sosyal, kültürel ve çevresel meseleleri ise '*alçak politika (low politics)*' olarak görmektedir.

²⁵⁸ Wolfers, "The Pole of Power and the Pole of Indifference", ss. 41-42.

²⁵⁹ Carr, Edward H., *The Twenty Years' Crisis 1919-1939: An Introduction to the Study of International Relations*, Macmillan, Londra, Basingstoke, 1946.

²⁶⁰ Morgenthau, Hans, *Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace*, Alfred A. Knopf-McGraw Hill, New York, 1948, 1960 ve 1985.

²⁶¹ Kokaz, Nancy, "Moderating Power: A Thucydidean Perspective", *Review of International Studies*, 27 (1), 2001, ss. 29-30.

²⁶² Balci, "Realizm", s. 125.

²⁶³ Miller, Benjamin, "The Concept of Security: Should it be Redefined?", *The Journal of Strategic Studies*, 24 (2), 2001, s. 17.

²⁶⁴ Waltz, Kenneth N., *İnsan, Devlet ve Savaş: Teorik Bir Analiz*, (çev. Enver Bozkurt, Selim Kanat ve Serhan Yalçın), Asil Yayınları, Ankara, 2009.

²⁶⁵ Miller, "The Concept of Security", s. 17.

Klasik realist teorinin yukarıda açıklanan varsayımlarına yönelik çeşitli eleştiriler, özünden kopmadan realist yaklaşımı yeniden yorumlama çabalarını beraberinde getirmiştir.²⁶⁶ Bu doğrultuda Kenneth N. Waltz²⁶⁷ devletlere ve devletlerin rasyonel davranışlarına yoğunlaşmak yerine odağı uluslararası sisteme yönelterek realist teoriyi dönüştürmüştür.²⁶⁸ Başka bir ifade ile klasik realizmin eleştirildiği, aktör temelli analizlerin popülaritesini kaybettiği ve yapısal analizlerin gündemde olduğu dönemde, Waltz realizmi yapısal bir çizgide yeniden yorumlamıştır.²⁶⁹ Waltz'un bu çabası ileride 'Neorealizm' ya da 'Yapısal Realizm' olarak adlandırılacak teoriye temel teşkil etmiştir.

Neorealizm en basit hali ile uluslararası sistemin yarattığı kısıtlama ya da fırsatların, devlet davranışlarını anlama bakımından temel öneme sahip olduğunu ileri sürmektedir.²⁷⁰ Neorealizme göre uluslararası politika, ancak klasik realizmin devlet düzeyindeki açıklamalarına yapının etkisini de ekleyince tam olarak anlaşılabilir.²⁷¹ Neorealizm'in analizinde sistemik faktörlere, özellikle de sistemin yapısına, yer vermesi bu teorinin 'Sistemik' ya da 'Yapısalcı' realizm olarak da adlandırılmasına sebep olmuştur.

Klasik realistlere göre güç elde etme arzusu insanın doğasında var olan bir durumdur ve devletlerin maksimum güç elde etme arzusunun temeli insan doğasında aranmalıdır. Klasik realizmde 'güç' bir 'amaç'tır.²⁷² Neo realistlere göre ise güç elde etme arzusu uluslararası sistemin anarşik yapısından kaynaklanmaktadır. Waltz'a göre anarşik yapıdaki sistemde her devletin öncelikli amacı egemenliğini ve güvenliğini korumaktır. Dolayısı ile Neorealizmde 'güç' bir 'amaç' olmaktan ziyade, gerektiğinde başvurulabilecek bir 'araç'tır. Neorealizmde devletlerin nihai amacı 'güç' değil 'güvenlik'tir.²⁷³

Neorealistlere göre devletlerin güvenliğini sağlamaya dönük faaliyetleri, diğer devletlerce güvenlik tehdidi olarak algılanabilmektedir. Bu durum sistemin anarşik doğası sebebi ile sistemde güvensizlik ortamı yaratabilmektedir. Dolayısı ile

²⁶⁶ Waltz'un uluslararası politika üzerine çalışanlar için neorealizm ile klasik realizmin ortaklaştıkları ve ayrıldıkları boyutlarıyla karşılaştıran çalışması için bkz. Waltz, Kenneth N., "Realist Thought and Neo-Realist Theory", *Journal of International Affairs*, 44 (1), 1990, ss. 21-37.

²⁶⁷ Waltz, *Theory of International Politics*.

²⁶⁸ Glaser, "Realizm", s. 17.

²⁶⁹ Balci, "Realizm", s. 133.

²⁷⁰ Glaser, "Realizm", s. 15.

²⁷¹ Waltz, "Realist Thought and Neo-Realist Theory", s. 34.

²⁷² Waltz, "Realist Thought and Neo-Realist Theory", s. 35; Forde, Steven, "International Realism and the Science of Politics: Thucydides, Machiavelli, and Neorealism", *International Studies Quarterly*, 39 (2), 1995, s. 143.

²⁷³ Waltz, "Realist Thought and Neo-Realist Theory", s. 36.

neorealizmde güvenlik tehdidi, klasik realizmde olduğu gibi diğer devletlerden ve onların daha fazla güç elde etme arzusundan kaynaklanmamakta, uluslararası sistemin anarşik yapısından kaynaklanmaktadır.²⁷⁴ Waltz’a göre “*gerekli yetkiyle donatılan ve kendi kendine eylem yapabilme kabiliyetine sahip üst bir otorite*”nin bulunmaması olarak tanımlanan anarşi, güvenliğe yönelik tehditlerin kaynağıdır.²⁷⁵ Uluslararası sistemin anarşik yapısı ve bu yapıdan doğan *self-help* düzeni kimsenin kimseye güvenmediği bir ortam yaratmaktadır. Bu ortam sebebi ile güvenlik endişesine kapılan devletler sadece kendi güçlerini artırarak varlıklarını koruma ve güvenliklerini sağlamaya yönelmektedir.²⁷⁶ Neorealizmin güvenlik tehdidi anlayışının özündeki güvenlik ikilemi de tam da bu noktada doğmaktadır. Waltz kavramı ilk kez kullanan John H. Herz’e atıfla²⁷⁷ güvenlik ikilemini “*diğerlerinin niyetlerinden emin olmayan devletlerin güvenlik için silahlanarak kısır döngü yarattıkları bir durum*” olarak tanımlamaktadır.²⁷⁸

Güvenlik ikileminin özünde yatan savunma ve saldırı refleksleri, neorealist kuram içerisinde onun temel varsayımlarını kabul eden ancak ondan farklılaşan ‘*Savunmacı (Defensive) Realizm*’ ve ‘*Saldırgan (Offensive) Realizm*’ ayrımını beraberinde getirmiştir. Savunmacı realistler, güvenlik ikileminin ortaya çıkmasını önlemek ve daha güvenli bir ortam sağlamak için devletlerin daha ılımlı politikalar izlemesi ve “*güvenliği sağlamanın en iyi yolu agresif politikalar izlemektir*” düşüncesinden sıyrılarak yayılcı politikalarını sınırlandırması gerektiğini savunmaktadır. Devletlerin gücünü devamlı olarak artırmak istemesinin çok akıllıca bir strateji olmadığını belirten savunmacı realistlere göre, devletlerin güvenliklerini sağlamak için uygun miktarda güç edinmeye çalışmaları en iyi yoldur. Temel amacı güvenliğini sağlamak olan devletler, bunun için güce dayalı agresif politikalar izlemek yerine, güce dayalı savunmacı politikalar izlemelidir.²⁷⁹ Saldırgan realizme göre ise anarşik bir ortamda varlığını sürdürebilmek için devletlerin daha güçlü olması gerekmekte ve askeri açıdan ne kadar güçlü olunursa o kadar güvende olunacağı düşünülmektedir. Saldırgan realizmde, sistemde hayatta kalmayı garanti altına almak için en önemli unsur, diğer devletleri

²⁷⁴ Schweller, Randall L., “Neorealism’s Status Quo Bias: What Security Dilemma?”, *Security Studies*, 5 (3), 1996, s. 90.

²⁷⁵ Waltz, *Theory of International Politics*, ss. 79-81, 96-99.

²⁷⁶ Schweller, “Neorealism’s Status Quo Bias”, s. 91; Waltz, *Theory of International Politics*, s. 105.

²⁷⁷ Herz, John J., “Idealist Internationalism and the Security Dilemma”, *World Politics*, 2 (2), 1950, ss. 157-180.

²⁷⁸ Waltz, *Theory of International Politics*, ss. 186-187.

²⁷⁹ Taliaferro, Jeffrey W., “Security Seeking Under Anarchy: Defensive Realism Revisited”, *International Security*, 25 (3), 2001, s. 129.

caydıracak hatta onların zararına olacak düzeyde askeri güce sahip olmaktır. Onlara göre devletlerin saldırgan düşünecek ve bazen de saldırgan davranacak kadar güce sahip olması durumunda, güvenlik neredeyse tamamen garanti altına alınmış olmaktadır.²⁸⁰ Savunmacı ve saldırgan realizm arasında ki temel farklılık özetle, anarşik bir uluslararası sistemde nasıl hareket edileceği ile ilgilidir.

Uluslararası sistemin yapısı üzerinden devlet davranışlarını açıklayan Neorealizmin, sistemde meydana gelen değişim ve dönüşümleri açıklamakta zorlanmaya başlaması Neoklasik Realist²⁸¹ yaklaşımın ortaya çıkmasını sağlamıştır. Neoklasik Realizm, Neorealizmin devlet davranışlarının sebebi konusunda sistemik faktörlere yaptığı vurguyu eleştirerek, devletler üzerindeki sistemik baskının devlet düzeyindeki faktörlerle açıklanması gerektiğini savunmaktadır. Bu noktada da diğer realist teorilerden ayrılmaktadır.²⁸²

Neoklasik realizmde güvenlik sorunlarının kaynağı hem iç faktörlerde, hem de sistemik unsurlarda aranmaktadır.²⁸³ Neoklasik realizmde, güç ve anarşi gibi unsurlar kadar devlet adamlarının algılamaları ile devletlerin iç politikaları da, devletlerin niyet ve eylemleri üzerinde etkili olmaktadır.²⁸⁴ Neoklasik realistlere göre dış ve güvenlik politikalarına dair kararlar devlet adamları ya da elitler tarafından verildiğinden, devlet adamlarının değerlendirmeleri göz ardı edilmemelidir. Zakaria'ya göre “uluslararası politikanın aktörleri devletler değil, devlet adamlarıdır ve onların güçle ilgili algılamaları objektif ölçümlerden daha önemlidir”.²⁸⁵

Yapılan açıklamalar doğrultusunda Klasik ve Neorealist teoride devlet merkezli bir yaklaşım sergilendiğini, devlet güvenliğinin en önemli sorun olarak görüldüğünü, devlet güvenliği sağlandığında toplum/birey güvenliğinin de sağlanacağını varsayıldığını ve güvenliğin askeri unsurlarla özdeşleştirildiğini söylemek mümkündür. Bu açıdan bakıldığında kültürel unsurların göz ardı edildiği, toplumun ya da bireylerin

²⁸⁰ Martin, Susan B., “From Balance of Power to Balancing Behavior: The Long and Winding Road”, *Perspectives on Structural Realism*, (ed. Andrew K. Hanami), Macmillan, New York, 2003, s. 67.

²⁸¹ Neoklasik Realizm kavramı ilk olarak Gideon Rose tarafından 1998 yılında yayınlanan “*Review: Neoclassical Realism and Theories of Foreign Policy*” makalesinde kullanılmıştır. Bkz. Rose, Gideon, “Neoclassical Realism and Theories of Foreign Policy”, *World Politics*, 51 (1), 1998, ss. 144-172.

²⁸² Rose, “Neoclassical Realism and Theories of Foreign Policy”, ss. 144-145.

²⁸³ Neoklasik realist literatürdeki bu ortak görüş için bkz. Rose, “Neoclassical Realism and Theories of Foreign Policy”, ss. 150-151; Schweller, Randall L., “The Progressiveness of Neoclassical Realism”, MIT Press, Cambridge, MA, 2003, s. 320; Walt, “The Enduring Relevance of the Realist Tradition”, s. 211; Devlen, Balkan ve Özgür Özdamar, “Neoclassical Realism and Foreign Policy Crises”, *Rethinking Realism in International Relations: Between Tradition and Innovation*, (der. Patrick James, Annette Freyberg-Inan ve Ewan Harrison), Johns Hopkins University Press, Baltimore, 2009.

²⁸⁴ Taliaferro, “Security Seeking Under Anarchy”, s. 142.

²⁸⁵ Zakaria, Fareed, *From Wealth to Power: The Unusual Origins of America's World Role*, Princeton University Press, Princeton, 1998, s. 42.

fikirlerinin ve algılarının önemsenmediği görülmektedir. Neoklasik realist yaklaşım ise devlet adamlarının fikirlerine ve algılarına önem vermesi bakımından diğer realist teorilerden ayrılmaktadır. Bu bakımdan güvenlik kültürüne yönelik kısmi emarelere sadece Neoklasik realist yaklaşımda rastlanıldığı söylenebilir.

Realist yaklaşımların sorgulanması ve eleştirilmesi, alternatif kuramsal yaklaşımların oluşmasına zemin hazırlamıştır. Bu yaklaşımlardan biri olan Liberalizm, Uluslararası İlişkiler teorisi olarak yirminci yüzyılda etkili olmaya başlamış olsa da, aslında yaklaşımın felsefi kökenleri Aydınlanma Çağı'na (1688-1789) dayanmaktadır.²⁸⁶ Liberalizmin entelektüel ataları arasında John Locke, David Hume, Adam Smith, Baron Charles L. Montesquieu, Jean Jacques Rousseau, Voltaire, Immanuel Kant ve Hugo Grotius gibi bilim insanlarını saymak mümkündür.²⁸⁷

Liberalizm en basit hali ile bireyin doğuştan özgür olduğunu varsayan ve devlet-güvenlik anlayışında da bireyi odak noktasına alan bir yaklaşımdır. Doğuştan sahip oldukları hakların güvence altına alınması için özgür bireylerin bir araya gelerek oluşturduğu devlet, bireyin özgürlüğü ve güvenliğinin sağlanması noktasında temel aktör olarak kabul edilmektedir. Liberalizme göre gücünü yönettiği bireylerden alan devletin temel görevi, özgür bireyler üzerinde kendi iradesini tesis etmek değil, bireylerin özgürlüklerini kullanmalarını mümkün kılmak ve güvenliklerini tesis etmektedir.²⁸⁸ Liberaller için “*En iyi devlet en az yönetme iddiasında olan devlettir.*”²⁸⁹

Uluslararası örgütler ve kurumlar, uluslararası rejimler, çokuluslu şirketler, sivil toplum kuruluşları, çıkar grupları, siyasi partiler, devlet bürokrasileri ve bireyler gibi devlet içi/dışı birimleri de aktör olarak ele alan liberalizm, devleti bu birimlerden bağımsız, onların üzerinde veya onlar adına hareket eden bir varlık olarak kabul etmemektedir.²⁹⁰ Liberalizm devletlerin önemli aktörler olduğunu kabul etmekte, fakat diğer aktörlere de aynı derecede önem vermektedir.²⁹¹ Nitekim realistler devleti

²⁸⁶ Oğuzlu, Tarık, “Liberalizm”, *Uluslararası İlişkilere Giriş*, (ed. Şaban Kardaş ve Ali Balcı), Küre Yayınları, İstanbul, 2018, s. 149.

²⁸⁷ Bkz. Grotius, Hugo, *Savaş ve Barış Hukuku*, (çev. Seha L. Meray), Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1967; Montesquieu, Baron de, *Spirit of Laws*, (çev. Berna Günen), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2021; Rousseau, Jean Jacques, *Toplumsal Sözleşme*, (çev. Cenap Karakaya), İletişim Yayınları, İstanbul, 2020; Kant, Immanuel, *Ebedi Barış Üzerine Felsefi Deneme*, *Fol Kitap*, Ankara, 2021.

²⁸⁸ Oğuzlu, “Liberalizm”, s. 149.

²⁸⁹ Henkin, Louis, “Law and Politics in International Relations: State and Human Values”, *The Evolution of Theory in International Relations*, (ed. Robert L. Rothstein), University of South Carolina Press, South Carolina, 1992, ss. 166-167.

²⁹⁰ Oğuzlu, “Liberalizm”, s. 151.

²⁹¹ Morgan, Patrick, “Liberalizm”, *Çağdaş Güvenlik Çalışmaları*, (ed. Alan Collins, çev. Nasuh Uslu), Uluslararası İlişkiler Kütüphanesi, İstanbul, 2017, s. 28.

insanoğlunun bulabildiği en ileri düzeydeki siyasi örgütlenme modeli olarak görürken, liberaller devletin ötesine geçebilmenin ve devlet üstü yapılar oluşturmaının mümkün olduğundan bahsetmekte ve devleti diğer aktörlerin üzerinde konumlandırmadığını açıkça ortaya koymaktadır.²⁹²

Devlet davranışı üzerinde uluslararası sistemin doğası ve yapısının önemli etkilere sahip olduğunu kabul eden liberalizm, sistemik unsurların tek başına devlet davranışlarını anlamak için yeterli olmadığını ileri sürmektedir. Liberallere göre uluslararası sistemi ve devlet davranışlarını anlamak için iç aktörlerin gücü ve öncelikleri ile devletlerin nasıl yönetildikleri veya hangi rejime sahip oldukları yani iç siyasi sistemlerinin doğası daha önemlidir.²⁹³

Sistemin anarşik yapısının, içeride ne kadar farklı olsalar da devletleri dış politikalarında benzer davranış kalıpları sergilemeye ittiğini savunan realistlerin aksine liberaller, devletlerin temelde benzer olmadığını ve uluslararası politikanın işleyiş şeklinin devletlerin özelliklerindeki farklıları yansıttığını savunmaktadır. Devlet davranışlarını anlamak için devletin içine bakmak gerektiğini dile getiren liberallere göre dışsal farklılıkları, içsel farklılıklar yaratmaktadır.²⁹⁴

Liberaller ayrıca diğer devletler için tehdit olarak algılanan askeri gücün sınırlandırılmasını önermekte ve realistlerin ortaya koyduğu yüksek politika-alçak politika arasında var olduğuna inanılan öncelik sıralamasını reddetmektedirler. Alçak politika olarak kabul edilen konuların en az yüksek politika olarak kabul edilen konular kadar önemli olduğunu iddia etmektedirler.²⁹⁵

Uluslararası düzenin ve istikrarın devletler arası iş birliklerinin artması ile sağlanacağını belirten liberalizme göre, bir devletin iş birliğini tercih etmesi o devletin çıkarlarından ödün verdiği anlamına gelmemektedir. Bir devletin çıkarı diğer devletlerin çıkarına bağlı olduğundan iş birliği yapmamak o devletin dar görüşlü olduğu anlamına gelmektedir.²⁹⁶ Çünkü iş birliğinin sağladığı uluslararası etkileşim ve bağımlılık, kazançları artıracığı gibi olası yanlış anlaşılmalara ve savaşların önüne geçerek barış ortamını tesis edecektir.²⁹⁷ Liberalizme göre normal olan durum barış durumudur, savaş

²⁹² Oğuzlu, "Liberalizm", s. 152.

²⁹³ Morgan, "Liberalizm", s. 29.

²⁹⁴ Oğuzlu, "Liberalizm", ss. 151-152.

²⁹⁵ Oğuzlu, "Liberalizm", s. 154.

²⁹⁶ Kegley, Jr. Charles W., "Neoidealist Moment in International Studies? Realist Myths and the New International Realities", *International Studies Quarterly*, 37 (2), 1993, s. 142.

²⁹⁷ Zacher, Mark W. ve Richard A. Matthew, "Liberal International Theory: Common Needs, Divergent Strands", *Contraversies in International Relations Theory, Realism and the Neoliberal Challenge*, (ed. Charles W. Kegley), St. Martin's Press, New York, 1995, ss. 110, 117-118.

ise anormal olan durumdur.²⁹⁸ Devletlerin ortak çıkarları olduğu müddetçe sistemin anarşik ve kaotik yapısı onların iş birliği yapmalarını engelleyemez.²⁹⁹ Devletlerin üzerinde bir üst otorite olmasa da normlar, değerler, uluslararası rejimler, uluslararası hukuk ve uluslararası kurum/örgütler, sistemin anarşik yapısını zayıflatıp iş birliğinin gerçekleşmesine yardımcı olacak zemini hazırlamaktadır.³⁰⁰ Devletler arası iş birliği söz konusu olduğunda devletler birbirlerini tehdit olarak görüp ortadan kaldırmaya çalışmazlar. Liberalizm de, realizmin öngördüğü gibi devletler arası ilişkilerde savaş ve çatışma kaçınılmaz son değildir, sistemin anarşik yapısına rağmen devletler arası iş birliği mümkündür.³⁰¹

Uluslararası sistemde aktörler arası iş birliği kanallarının nasıl oluşturulacağı üzerine yoğunlaşan liberal anlayış, disiplin içi bilimsel gelişmelere paralel olarak yeni formlarda kendini göstermiştir. Bu çerçevede ‘Fonksiyonalizm’, ‘Plüralizm’ ve ‘Transnasyonalizm’ gibi liberalizmin fraksiyonları olan kuramlar, iş birliği ve bütünleşme gibi kavramlar üzerinden güvenliği tesis etmeye yönelik analizler ortaya koymuştur. Güvenliğin sağlanmasında aktörler arasındaki iş birliği ve karşılıklı bağımlılığa vurgu yapan *fonksiyonalizm*, bu etkileşimin devletler arasındaki güveni artıracığı, hatta bu etkileşimin kapsamı ne kadar geniş olursa kalıcı güvenlik ve barış ortamının o kadar kolay inşa edileceğini ifade etmektedir.³⁰² Mantığını fonksiyonalizmden alan *neofonksiyonalizm* ise öncelikle teknik ve ekonomik alanlarda başlayan bütünleşmenin yayılarak başka alanları da kapsayacağı ve nihayetinde siyasi alanı da içine alacağı şeklinde özetlenebilecek ‘*spill-over*’ kavramına odaklanarak analizler yapmaktadır. Bu şekilde genişleyerek artan iş birliğinin aktörler arasındaki güvenlik sorunsalını ortadan kaldıracağı düşünülmektedir.³⁰³ Fonksiyonalizmin temel savlarını referans alan *plüralist* ve *transnasyonalist* kuramlar ise güvenliğin sağlanması için sistemdeki her aktörü içine alan ve bu aktörlerin her birbirinin diğeri ile çok farklı

²⁹⁸ Williams, Andrew, *Liberalism and War*, Routledge, New York, 2006.

²⁹⁹ Oğuzlu, “Liberalizm”, s. 153.

³⁰⁰ Axelrod, Robert ve Robert O. Keohane, “Achieving Cooperation Under Anarchy: Strategies and Institutions”, *Neorealism and Neoliberalism*, (ed. David A. Baldwin) Columbia University Press, New York, 1993, ss. 85-115.

³⁰¹ Oğuzlu, “Liberalizm”, s. 149, 152, 154.

³⁰² Mitrany, David, “A Working Peace System”, *The European Union: Readings on the Theory and Practice of European Integration*, (ed. Brent F. Nelsen ve Alexander C-G. Stubb), Lynne Rienner Publishers, 1994, ss. 77-99.

³⁰³ Haas, Ernst B., “The Balance of Power: Prescription, Concept, or Propaganda”, *World Politics*, 5, 1953, ss. 442-477.

boyutlarda ki etkileşimini anlatan karmaşık karşılıklı bağımlılığı gündeme getirmektedir.³⁰⁴

İşbirliği ve bütünleşmeye yönelik bu yaklaşımların önermelerini daha da geliştiren Joseph Nye ve Robert O. Keohane, *Neoliberal* yaklaşımı ortaya koymuştur.³⁰⁵ Klasik liberalizmin temel varsayımlarını referans alan neoliberalizm, uluslararası kurumlar ve iş birliği üzerine eğilerek liberalizme katkıda bulunmuştur. Neoliberalizm uluslararası kurumlar üzerine eğilmesi sebebi ile '*Neoliberal Kurumsalcılık*' olarak da isimlendirilmektedir.³⁰⁶

Neoliberaller, realistler gibi devletleri kendi bencil çıkarları peşinde koşan temel aktörler olarak tanımlamakta ve sistemin yapısının anarşik olduğunu kabul etmektedirler. Fakat bu durumun devletler arasındaki ilişkilerin çatışma ve savaş odaklı olacağı sonucunu doğurmadığını, devletlerin iş birliğinden kaçınacakları anlamına gelmediğini savunurlar.³⁰⁷ Neoliberaller devletler arasında iş birliğinin, üst bir otoritenin yokluğunda dahi geliştirilebileceğini göstermeye çalışmaktadır. Neoliberallere göre devletler arasındaki iş birliği, devletlerin davranışlarını düzenleyen kurallar bütünü anlamına gelen kurumlar dâhilinde organize edilebilmektedir.³⁰⁸ Kurumların varlığı devletler arası ilişkilerde güven ortamının oluşmasına katkıda bulunurken devletleri verdikleri sözleri tutmaya ve birbirlerinin niyetlerine güven duymaya teşvik etmektedir.³⁰⁹ Neoliberallere göre devletlerin iş birliği yapmalarını mümkün kılan bir diğer önemli faktörde birçok devletin diğerinin ne kazandığını umursamadan kendi kazancını artırmaya çalışmasıdır.³¹⁰

Yapılan açıklamalar doğrultusunda Liberal ve Neoliberal teorinin tıpkı realistler gibi, devletleri kendi çıkarları peşinde koşan temel aktörler olarak tanımladığı ve sistemin doğasının anarşik olduğunu kabul ettikleri görülmektedir. Realist ve liberal anlayış, birinin devlet davranışlarını anlamak için uluslararası sistemin anarşik doğasına odaklanması, diğerinin uluslararası sistemin doğasının yanı sıra iç siyasi sistemin doğasını (devletin nasıl yönetildiği ve hangi rejime sahip olduğu) da analizlerine dâhil

³⁰⁴ Burton, John W., *World Society*, Cambridge University Press, Cambridge, 1972.

³⁰⁵ Burchill, Scott, "Liberalizm", *Uluslararası İlişkiler Teorileri*, (ed. Scott Burchill vd.), Küre Yayınları, İstanbul, 2012, s. 97.

³⁰⁶ Andreatta, Filippo ve Mathias Koenig-Archibugi, "Which Synthesis? Strategies of Theoretical Integration and Neorealist-Neoliberal Debate", *International Political Science Review*, 31 (2), 2010, s. 209.

³⁰⁷ Mcmillan, John, "Liberal Internationalism", *International Relations Theory for the Twenty-First Century*, (ed. Martin Griffiths), Routledge, New York, 2007, ss. 21-34; Burchill, "Liberalizm", s. 97; Oğuzlu, "Liberalizm", s. 150.

³⁰⁸ Burchill, "Liberalizm", s. 97.

³⁰⁹ Oğuzlu, "Liberalizm", s. 150.

³¹⁰ Burchill, "Liberalizm", s. 98.

etmesi noktasında farklılaşmaktadır. Ayrıca liberal anlayışın uluslararası sistemde aktörler arası iş birliğinin nasıl oluşturulacağı üzerine yoğunlaştığı ve bu çerçevede normlar, değerler gibi unsurlara vurgu yaptığını söylemek mümkündür. Bu açıdan bakıldığında yüksek politika-alçak politika ayrımının reddedilmesine karşın kültürel unsurlara sadece iş birliği bağlamında yer verildiği görülmektedir. Ayrıca devlet davranışlarının açıklanması noktasında, toplum ya da bireylerin, fikirlerinden ve algılamalarından ya da kültürel faktörlerden ziyade iç siyasetin doğasına odaklanılması sebebi ile liberal anlayışta da güvenlik kültürüne yönelik emarelere rastlanmadığını söylemek mümkündür.

4.2. Eleştirel Teoriler ve Güvenlik Kültürü

Realist ve Liberal yaklaşımların temel varsayımlarının sorgulanması, eleştirel kuramsal yaklaşımların oluşmasına zemin hazırlamıştır. Klasik yaklaşımların devlet merkezli oluşu, güç ve tehdit kavramlarını askeri boyut üzerinden ele alışı, ekonomik istikrarsızlık, siyasi baskılar, nüfus fazlalığı, göç, yoksulluk, hastalıklar, çevre sorunları vb. gibi konuları sorun alanı olarak görmeyişi, eleştirilerin odak noktası olan hususlar. Çünkü hem aktörler devletten, uluslararası örgütlere, çokuluslu şirketlere, sivil toplum kuruluşlarına, bölgesel ya da yerel yönetimlere, gruplara ve bireylere kadar genişlemiş; hem güç kavramının kapsamı askeri gücün yanı sıra siyasi güç, ekonomik güç, demografik güç, psikososyal güç, bilimsel ve teknolojik güç olarak çeşitlenmiş; hem de tehdit kavramının kapsamı askeri olmayan tehditleri de içine alacak şekilde derinleşmiştir. Bu bağlamda eleştirel teorilerin, klasik yaklaşımlardan önemli oranda ayrıştığını söylemek mümkündür.

Eleştirel teori, aslında klasik yaklaşımları eleştiren birçok ekol ve teoriyi kapsayan bir çatı olarak nitelendirilebilir. Ancak bu noktada büyük harflerle yazılan Eleştirel Teori ile küçük harflerle yazılan eleştirel teoriyi birbirinden ayırmak gerekmektedir. Eleştirel Teori, Frankfurt Okulu'nu ifade etmek için kullanılmaktadır. Küçük harflerle yazılan eleştirel teori ise klasik yaklaşımları eleştiren teorileri ifade etmek için kullanılmaktadır.³¹¹ Ayrıca eleştirel teoriler, inşa edilirken büyük ölçüde Frankfurt Okulu'nun temel ilke ve varsayımlarından yararlanmıştır.³¹² Bu sebeple bu bölümde öncelikle Frankfurt Okulu'na yer verilecek, ardından Galler (Aberystwyth/Welsh) Okulu,

³¹¹ Bilgin, Pınar, "Güvenlik Çalışmalarında Yeni Açılımlar: Yeni Güvenlik Çalışmaları", *Stratejik Araştırmalar*, 8 (14), 2010, ss. 70-95.

³¹² Yalvaç, Faruk, "Eleştirel Teori", *Uluslararası İlişkilere Giriş*, (ed. Şaban Kardaş ve Ali Balcı), 8. Baskı, Küre Yayınları, İstanbul, 2018, s. 223.

İngiliz Okulu, Paris (Fransız) Okulu ve Kopenhag Okulu gibi eleştirel teoriler ele alınacaktır.

4.2.1. Frankfurt Okulu

1923 yılında Frankfurt'da *Toplumsal Araştırmalar Enstitüsü*'sü bünyesinde bir araya gelen bir grup bilim insanı, daha sonra Frankfurt Okulu olarak adlandırılacak kurumun temellerini atmıştır. Max Horkheimer, Theodor Adorno, Herbert Marcuse, Friedrich Pollock, Walter Benjamin, Leo Lowenthal ve Erich Fromm gibi bilim insanları okulun birinci kuşak üyeleri arasında sayılmaktadır. Okulun ikinci kuşak düşünürlerinden en bilinen ve Uluslararası İlişkiler disiplini en çok etkileyen isim ise Jürgen Habermas'dır.³¹³ Okul teorisyenlerinin görüşlerinin şekillenmesinde Immanuel Kant, Georg Wilhelm Friedrich Hegel, Karl Marks, Friedrich Nietzsche, Sigmund Freud ve Max Weber'in çalışmaları etkili olmuştur.³¹⁴

Frankfurt Okulu'nun araştırma konuları dolayısı ile çalışma alanları oldukça geniştir ve kısacası Okul mevcut her şeyin eleştirisine odaklanmıştır. Bu doğrultuda Okul'un "*Aydınlanma, akıl, bilim, modernlik, pozitivizm, psikanaliz, Marksizm, Nazizm, faşizm, otoriteryanizm, kimlik, liberalizm, aile, sanat, estetik, edebiyat, ahlak, din, kitle kültürü ve burjuva toplumu*" gibi çeşitli konularda eleştirilerinin yoğunlaştığı söylenebilir. Her birinin müstakil bir çalışma konusu olabileceği bu eleştiri alanları, genel olarak Marksizm eleştirisi, modernizm eleştirisi, kültür endüstrisi eleştirisi, aydınlanma eleştirisi, pozitivizm eleştirisi başlıkları altında ele alındığından, bu çalışmada da bu başlıklar altında ele alınacaktır.

Frankfurt Okulu'nun Marksizm'e yönelik eleştirisine, kısaca Marksizm'i açıkladıktan sonra yer vermenin daha uygun olacağı düşünülmektedir. Marksizm, Karl Marks ve Friedrich Engels'in çalışmalarına dayanan, tarihi diyalektik materyalist yöntemle yorumlayan bir kuramdır. Marks ve Engels'e göre tarih; avcılık ve toplayıcılıktan başlayıp, modern kapitalizme dek farklı üretim tarzlarının birbirini yerinden ettiği ve ekonomik çıkar ya da ihtiyaçların, güç ilişkilerini etkilediği bir süreçtir. Baskı altında tutulan ezilen sınıflarla, egemen güçler arasındaki çatışma kimi zaman örtülü, kimi zaman açıktan, ama daima devam etmiştir. Marksizm, kapitalizmin yarattığı ve üretim araçlarının mülkiyeti ya da kontrolü bağlamında tanımlanan toplumsal sınıfların (burjuvazi ve proletarya) gelişmesi ve büyümesiyle, sınıflar arası çatışmanın

³¹³ Slater, Phil, *Frankfurt Okulu Kökeni ve Önemi*, (çev. Ahmet Özden), Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 1998, s. 9.

³¹⁴ Held, David, *Introduction to Critical Theory: From Horkheimer to Habermas*, University of California Press, California, 1980, s. 16.

arttığını ileri sürmekte, bu mücadelenin son aşamada proletaryanın gerçekleştireceği bir devrimle, burjuvazinin egemenliğine son vereceğini iddia etmektedir. Tarihi, bir sınıf mücadelesi tarihi olarak ele alan Marks'a göre, ezen sınıf ile ezilen sınıf arasındaki mücadele daima yeni bir ekonomik, siyasal ve toplumsal sistemin doğmasıyla sonuçlanmaktadır. Toplumun kurumsal ve ideolojik yapısının tamamen ekonomik üretim ilişkileri tarafından belirlendiğini varsayan Marks ve Engels'e göre, siyasal kuruluşlar ekonomik alt yapıya göre şekillenen üst yapılardır yani ekonomik sistemi denetleyebilen, siyasal sistemi de denetlemektedir. Devletler ekonomik yapıyı sürdürme ve güçlendirmeye yaramaktadır. Marksizm, sosyalist devrimin önce burjuvazinin ortadan kalkmasına yol açarak devletin de ortadan kalkacağı ve ardından toplumsal eşitlik, özgürlüğün sağlanacağını öngörmektedir.³¹⁵ Frankfurt Okulu teorisyenleri başlangıçta Marksist yönelimli ya da Marksizm'i geliştirme amacı ile yola çıkmış olsalar da özellikle 1930'lardan itibaren Marksist köklerinden yavaş yavaş kopmaya başlamışlardır. Bu kopuşta Marksizm'in sadece ekonomik ilişkilere odaklanması ve geleneksel Marksist teorinin yirminci yüzyıl gelişmelerini açıklamakta yetersiz kalması önemli rol oynamıştır.³¹⁶ Bu nedenle Frankfurt Okulu teorisyenleri Marksizm'i teorik düzlemde yeniden değerlendirme, var etme ve geliştirme yoluna gitmişlerdir.³¹⁷

Frankfurt Okulu'nun Modernizm'e yönelik eleştirisine, kısaca Modernizm'i açıkladıktan sonra yer vermenin daha uygun olacağı düşünülmektedir. Modernlik ya da modernite; kısaca geçmiş ve gelenekselden kopuş, yenileşme, değişme ve gelişme ile ilgilidir. Bilimsel anlamda rasyonelitenin ve pozitivistimin ön plana çıkması, kültürel anlamda bireylerin dünyevileşmesi, siyasal anlamda demokrasilerin oluşması ve ekonomik anlamda endüstrileşme ile birlikte üretim ve tüketim odaklı toplum yapısının ortaya çıkmasıdır. Frankfurt Okulu mensupları ise özellikle modern dünyada rasyonelleşme üzerinde durmaktadır. Okul rasyonelleşmeyle "*fabrika, ordu, bürokrasi, okul ve kültür endüstrisi gibi kurumlar tarafından geliştirilen, daima etkili ve sonuç verici örgütsel teknikler vasıtasıyla toplumsal yaşamın bütün alanlarına yayılan yönetsel ve siyasal tahakkümü*" kastetmektedir.³¹⁸ Modern birey ise varlığını devam ettirebilmek için rasyonelleşmeye uymak zorunda kalmakta, bu zorunluluk modern toplumda ki bireylerin silikleşmesine neden olmaktadır. Eleştirel düşünemeyen ya da eleştirel düşünme yetisini

³¹⁵ Marx ve Engels, *Komünist Parti Manifestosu*, Sol Yayınları, Ankara, 1997, ss. 9-26.

³¹⁶ Sterling-Folker, Jennifer, "Postmodern and Critical Theory Approaches", *Making Sense of International Relations Theory*, (der. Jennifer Sterling-Folker), Lynce Rienner, Boulder, Colorada, 2006, s. 158.

³¹⁷ Kızılcılık, Sezgin, *Frankfurt Okulu*, Anı Yayıncılık, Ankara, 2013, s. 466.

³¹⁸ Benhabib, Seyla, "Modernlik ve Eleştirel Kuramın Çıkamazları", *Frankfurt Okulu*, (çev. Salih Akkanat, ed. H. Emre Bağce), Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2015, s. 88.

kaybeden bireyler ise tek tipleşmektedir.³¹⁹ Modernite böylelikle özgürlük arzusunu yok etmekte ve özgürlüğün uygulanma ihtimalini ortadan kaldırmaktadır.³²⁰

Modernitenin bir sonucu olarak ortaya çıkan kültür endüstrisi ise en basit haliyle, kapitalizmle beraber kültürün endüstrileşip, ticaret mantığına göre dizayn edilerek yeniden üretilmesidir. Modern çağda kültür bir yaşam alanı halinden çıkmış, alınıp satılan ve kar edilen bir tüketim alanı haline gelmiştir. Kültür endüstrisi, tüketime uygun düşecek şekilde kültürü üretme ve tüketimi de kendi ürettiklerine uygun güdüleyecek şekilde kültürü tüketme işlevselliğine sahiptir.³²¹ Yani tüketilecek ürünler için önce altyapı oluşturulmakta ve sonra ürünler piyasaya sürülmektedir ki bu durumda üretilenlerin tüketilmemesi söz konusu olmamaktadır.³²² Kültürel ürünlerin değeri, tüketilebilir olmasıyla ölçülmekte ve kültür endüstrisi bireyi sürekli bir tüketime yönlendirmektedir. Birey bu ürünleri tüketerek aslında bir yaşam biçimini de benimsemektedir.³²³ Frankfurt Okuluna göre kültür endüstrisi; kültürü metalaştırmakta ve bireyi sonradan üretilmiş, yapay ihtiyaçlara yönlendirmektedir. Tüketimle benimsenen yaşam biçimi, bireyleri tek tipleştirmekte ve böylece tek boyutlu düşünce ya da davranışlar ortaya çıkmaktadır. Kültür araçsallaştırılarak, kültür endüstrisi yoluyla tahakküm aracı olarak kullanılmakta ve bireyler mevcut durumu olduğu gibi kabul etmeye zorlanmaktadır. Kültür endüstrisinin bireyi özgürleştirmeyi ve mutlu etmeyi hedeflediği iddia edilse de, Frankfurt Okulu'na göre insan yaşamına ait her şeyi bir nesne haline getirdiğinden özgürleştirici olmaktan çok uzaktır.³²⁴

Frankfurt Okulu'nun Aydınlanmaya yönelik eleştirisi ise bilim, teknoloji, totaliterlik ve araçsal akıl noktasındadır.³²⁵ Aydınlanma düşüncesiyle birlikte insanlar kendi kaderlerini tayin edebileceklerine ve akıl yolu ile çevrelerini değiştirip, toplumsal ilerlemenin yolunu açmanın mümkün olduğuna inanmıştır.³²⁶ Aydınlanmanın böylelikle akla yüklediği bilgi üretme ve toplumu kontrol etme işlevi, akli araçsallaştırdığı gerekçesi ile Eleştirel Teori'nin hedefi olmuştur. Çünkü insanlar modern toplum da varlığını devam ettirmek için doğa üstüne hâkimiyet kurmuş, ancak aklını kullanarak özgürleşme fırsatını

³¹⁹ Horkheimer, Max, *Akıl Tutulması*, (çev. Orhan Koçak), Metis Yayınları, İstanbul, 2016, ss. 128-129.

³²⁰ Benhabib, "Modernlik ve Eleştirel Kuramın Çıkmazları", s. 93.

³²¹ Adorno, Theodor W., *Kültür Endüstrisini Yeniden Düşünürken*, (çev. Bülent O. Doğan), Cogito, 2003, s. 76.

³²² Horkheimer, Max ve Theodor W. Adorno, *Aydınlanmanın Diyalektiği*, (çev. Nihat Ülner ve Elif Öztarhan Karadoğan), Kabcı Yayınevi, İstanbul, 1995, s. 89.

³²³ Marcuse, Herbert, *Tek Boyutlu İnsan*, (çev. Seçkin Çağan), May Yayınları, İstanbul, 1968, s. 27.

³²⁴ Adorno, Theodor, *Minima Morallia*, (çev. Orhan Koçak ve Ahmet Doğukan), Metis Yayınları, İstanbul, 1998, s. 206.

³²⁵ Kızılcıkelik, *Frankfurt Okulu*, s. 200.

³²⁶ Yalvaç, "Eleştirel Teori", ss. 223-224.

kaybetmiştir.³²⁷ Özgürleştirici ve eleştirel düşünme kapasitesini kaybeden akıl, insana hâkim olma biçimine dönüşmüş ve onu kontrol etmek amacıyla kullanılmaya başlanmıştır. Bu sebeple Aydınlanma ‘totaliter’ olarak tanımlanmaktadır.³²⁸ İnsanların eleştirel aklını kazanıp onu tekrardan kullanmasıyla, özgürleşmenin şartları yeniden oluşturulabilir, böylece insanlar bağımsızlık potansiyellerini ortaya koyacakları iyi toplumu oluşturmaya yönelebilir.³²⁹

Aydınlanma ile ilişkili olan pozitivizm, somut niteliğe sahip olmayan yani deney ve gözleme dayalı olmayan bilginin bilimsel olmadığının savunulduğu felsefi bir görüştür. Öznellikten ziyade nesnelliğin savunulduğu pozitivizm, bu manada insana ait değer yargılarını dışarıda bıraktığından insan bilgisini bilimle sınırlamaktadır. Pozitivizmin bu bilim anlayışı, yani sosyal bilimlerin deney ve gözlem yöntemini benimsemesi, bu yönüyle insan dünyasının karmaşıklığını ve çok yönlülüğünü görememesi, modern dönemde bireyin yitmesi, bireysel farklılıkların silikleşmesi, tek tipleşmesi, sadece var olana odaklanması ve onu kutsallaştırması Frankfurt Okulu tarafından eleştirilmektedir.³³⁰ Çünkü pozitivizmin bilim anlayışı, toplumun değişim ve dönüşümünün durmasına neden olmaktadır. Bireysel farklılıkları ortadan kaldıran pozitivizm, böylelikle araçsal aklı toplumsal düzen içerisindeki egemenliğini sürdüren bir ideoloji haline getirmektedir.³³¹ Pozitivist teoriler toplumsal gerçeği değişmez olarak gören, gözlem ve deney yoluyla doğrulama gerektiren geleneksel anlayıştır. Bu anlayış kendisini toplumdan soyutlar ve bu nedenle toplumu değiştirme amacını üstlenmez. Deney ve gözlemden ziyade daha karmaşık bir değerlendirme süreci gerektiren Eleştirel Teori ise daha özgür şartlar yaratmak üzere toplumun değişimi amacını üstlenir. Fikir ve kavramların belirli tarihsel ortamlarda ortaya çıktığını savunan Eleştirel Teori bu nedenle değişimin mümkün olduğunu belirtir.³³² Bu Uluslararası İlişkiler açısından şu anlama gelmektedir: Uluslararası İlişkiler değişmez özellikleri olan sabit bir alan değildir, yani tarihsel olarak oluşmuştur. Ancak ana akım pozitivist teoriler, devletler sistemini değişmez bir başlangıç noktası olarak almakta ve uluslararası sistemin içerdiği birçok eşitsizliği ve adaletsizliği görmezden gelmektedirler. Eleştirel Teorinin amacı bu

³²⁷ Horkheimer, Max, *Critical Theory: Selected Essays*, Continuum, New York, 1972.

³²⁸ Horkheimer, Max ve Thedor W. Adorno, *The Dialectic of Enlightenment*, Allen Lane, Londra, 1973, s. 6.

³²⁹ Horkheimer, *Critical Theory*, 1972.

³³⁰ Bottomore, Thomas B., *Frankfurt Okulu*, (çev. Ahmet Çiğdem), Vadi Yayınları, Ankara, 1997, s. 18.

³³¹ Horkheimer, *Akıl Tutulması*, s. 94; Bottomore, *Frankfurt Okulu*, s. 29.

³³² Horkheimer, Max, *Metafiziğe En Son Saldırı: Geleneksel ve Eleştirel Kuram*, (çev. Mustafa Tüzel), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2005; Guess, Raymond, *Eleştirel Teori-Habermas ve Frankfurt Okulu*, (çev. Ferda Keskin), Ayrıntı Yayınevi, İstanbul, 2002, s. 85.

yapıların eleştirilip, değiştirilmesi ve insanların daha eşitlikçi ve özgür bir toplumsal yaşam elde edebilmesidir.³³³

Uluslararası İlişkiler'deki eleştirel teorinin genel olarak iki ayrı araştırma geleneğinden kaynaklandığını ifade etmek mümkündür. Bunlardan birincisi Frankfurt Okulu ve özellikle Habermas'ın görüşlerinden yola çıkan eleştirel okuldur. İkincisi ise Marksist düşünür Antonio Gramsci'nin görüşlerini geliştirerek Uluslararası İlişkiler'e uygulayan eleştirel teoridir.³³⁴

Birinci yaklaşıma yön veren Habermas insanların karşılıklı iletişimle daha özgür, kapsayıcı ve eşit bir toplum yaratabilmesinin şartlarını incelemektedir. Özgürleşmeyi de bu kapsamda tanımlayan Habermas'a göre herkesin açık bir diyalog aracılığıyla katılabileceği toplumsal ve siyasal şartların oluşması özgürleşmedir.³³⁵ Habermas insanın özgürleşmesi için eşit ve özgür taraflar arasında kapsayıcı, zora dayanmayan açık bir iletişim ve diyalog ideali öngörmektedir. Bu ideal, insanlar ve devletler arasında serbest tartışmanın yapılabileceği, ulusal ve uluslararası bir kamusal alanın ortaya çıkmasının da ilk şartıdır. Kamusal alan, bir arada yaşamayı düzenleyebilecek evrensel adalet ilkelerine ve farklı anlayışlar arasında ki uzlaşmayı sağlamaya yöneliktir. Tarafların açık diyaloguna dayanan bu hakikat arayışına Habermas '*İletişimsel Ussallık*'³³⁶ adını vermektedir. İletişimsel ussallığın, şartlarını belirlemeye yönelik bir '*söylem etiği*'³³⁷ geliştiren Habermas'a göre, biz kendimizin ve ihtiyaçlarımızın farkına diğerleriyle diyaloga girerek vardığımızdan, ideal iletişim toplumunda insanlar sadece kendilerini değil '*diğerini*' de dikkate almaktadır. Böylelikle özgürleşme sürecine herkesin katılımı sağlanmaktadır. Burada sorun gerçek bir açık diyalog sürecinin birbirlerinden çok farklı ve zıt çıkarları olan bir toplumda nasıl gerçekleşeceğidir. Habermas bunun zorluğunu kabul etmekle birlikte, yine de uğraşılması gereken bir ideal olarak benimsemektedir.³³⁸

Habermas'ın yukarıda bahsedilen temel fikirlerini alıp uluslararası ilişkiler açısından geliştiren, birinci yaklaşımın en bilindik temsilcisi ise Andrew Linklater'dır.³³⁹

³³³ Devetak, Richard, "Eleştirel Teori", *Uluslararası İlişkiler Teorileri*, (ed. Scott Burchill vd.), Küre Yayınları, İstanbul, 2012, s. 222.

³³⁴ Yalvaç, "Eleştirel Teori", s. 227.

³³⁵ Shapcot, Richard, "Critical Theory", *Oxford Handbook of International Relations*, (der. Christian Reus Smith ve Duncan Snidal), Oxford University Press, Oxford, 2008, s. 331.

³³⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. Habermas, Jürgen, *İletişimsel Eylem Kuramı*, (çev. Mustafa Tüzel), Kabalcı Yayınları, İstanbul, 2001.

³³⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. Habermas, Jürgen, *Kamusal Alanın Yapısal Dönüşümü*, (çev. Tanıl Bora ve Mithat Sancar), İletişim Yayınları, İstanbul, 2012.

³³⁸ Yalvaç, "Eleştirel Teori", s. 226.

³³⁹ Devetak, Richard, "Critical Theory", *Theories of International Relations*, (ed. Scott Burchill vd.), Palgrave Macmillan, Londra, 2009, s. 159. Andrew Linklater'ın konu ile ilgili temel eserleri için bkz. Linklater, Andrew, *Men and Citizen in the Theory of International Relations*, Macmillan Press, Londra,

Linklater'ın geliştirdiği eleştirel teori uluslararası sistemin en önemli ahlaki çelişkisine odaklanmaktadır.³⁴⁰ İnsan hem bir devletin vatandaşdır, hem de potansiyel olarak bir dünya vatandaşıdır. Dolayısı ile insanın hem bir vatandaş olarak kendi devletine karşı yükümlülükleri vardır, hem de bir dünya vatandaşı olarak bütün insanlığa karşı yükümlülükleri vardır. Bu çelişkinin çözümü için Linklater kapsayıcı bir evrensel ahlaki toplumun oluşmasını öngörmektedir. Evrenselci bir bakış açısı ile öznelarası kurulmuş ilkelere dayanan kapsayıcı, eşit ve adil bir iletişim ve söylem topluluğu fikrini geliştirmeye yönelik Linklater, böylece insanların farklı toplumsal formasyonlar içinde de özgürlük temelli birlikte varoluşunun mümkün koşullarını ifade eden bir açıklama geliştirdiğini ileri sürmektedir.³⁴¹ Ayrıca Linklater'ın eleştirel teorisi, hem Realizm hem de Marksizmin ötesine gitmeyi amaçlamaktadır. Çünkü Linklater'a göre ne Realizm ne de Marksizm uluslararası ilişkilerin yeterli açıklamasını yapamamaktadır.³⁴²

İkinci yaklaşıma yön veren Gramsci ileri sürdüğü 'Hegemonya' kavramı ile iktidar-toplum ilişkilerini Marksist bir perspektifle yeniden değerlendirmiştir.³⁴³ Gramsci'nin iktidar analizinin çatı kavramını oluşturan hegemonya, 'zor (fiziki güç)' ile 'rıza' (ahlaki ve kültürel ikna)' birleştiren sosyal ve siyasal bir kontrol tarzıdır.³⁴⁴

Yönetici sınıf tarafından devlete bahşedilen rol, toplumun geri kalanını düzen altına alabilme kapasitesine sahip olmasıdır. Ancak yönetici sınıf adına yönetilenleri denetleme görevini yerine getiren devletin elinde, yalnızca resmi 'zor' (yani polis asker kanunlar vb. gibi) araçları bulunmamaktadır. Devletin yönetilenleri denetlemesini sağlayan araçların büyük kısmı, onlara olan biteni düzenin, rutinin veya günlük hayatın normal bir parçasıymış gibi gösterecek olan 'rıza' (yani medya, aile, eğitim sistemi, ideolojiler, kültür, sivil toplum örgütleri, bilim, felsefe vb. gibi) araçlarıdır. Zor araçları bizzat devlet eliyle üretilir ve faaliyet gösterirken, rıza araçlarının üretildiği yer sivil toplumdur. Devlet, sivil toplumu kontrol etmeyi, sivil toplumca üretilen araçlarla sağlayan bir aygıt işlevi görmektedir. Zor araçlarının üretildiği yeri 'siyasal toplum', rıza araçlarının üretildiği yeri 'sivil toplum' olarak nitelendiren Gramsci bu ilişkiler

1982; Linklater, Andrew, *Beyond Realism and Marxism: Critical Theory and International Relations*, Macmillan Press, Londra, 1990; Linklater, Andrew, *The Transformation of Political Community: Ethical Foundations of Post-Westphalian Era*, Polity Press, Cambridge, 1998.

³⁴⁰ Linklater, *Beyond Realism and Marxism*.

³⁴¹ Linklater, *Men and Citizen in the Theory of International Relations*.

³⁴² Linklater, *Beyond Realism and Marxism*.

³⁴³ Okur, Mehmet Akif ve Hakan Övünç Ongur, "Uluslararası İlişkilerde Eleştirel Teori", *Uluslararası İlişkiler Teorileri*, (der. Ramazan Gözen), İletişim Yayınları, İstanbul, 2016, s. 294.

³⁴⁴ Gill, Stephan ve David Law, "Global Hegemony and the Structural Power of Capital", *Gramsci, Historical Materialism and International Relations*, (ed. Stephen Gill), Cambridge University Press, Cambridge, s. 93.

yumağında türeyen kavramı ise ‘Hegemonya’ olarak adlandırmaktadır.³⁴⁵ Hegemonya’nın hayata geçmesi için yönetilen sınıfların, hâkim sınıfın dünya görüşünü, ahlaki ve kültürel değerlerini içselleştirmesi gerekmektedir.³⁴⁶ Yönetilen sınıfların rızasını kazanmak yani zordan ziyade rızanın hâkim oluşu, hegemonik bir düzenin karakteristiği olarak görülmektedir.³⁴⁷ Hegemonya aracılığı ile yönetilen sınıfların çıkarları, hâkim sınıflarınla ilişkilendirilmektedir.³⁴⁸ Hâkim sınıf ve yönetilen sınıf böylece rızalarını kendiliğinden gösterdikleri, gönüllü kabule dayalı bir hâkimiyet ortamında birbirine bağlanmaktadır.³⁴⁹ Yönetilenler, hâkim sınıfın hedeflediklerini desteklerken; hâkim sınıf da yönetilenlerin çıkarlarına dikkat etmekte, onları üretim ilişkilerindeki pozisyonlarından kaynaklanan eğilim ve talepleri ile diğer ideallerinden doğan arzularını tatmin etmek suretiyle yönetmekte, böylece siyasal mutabakat sağlanmaktadır.³⁵⁰ Gramsci, hegemon grup etrafında oluşan bu istikrarlı koalisyonları ‘Tarihsel Blok’ olarak adlandırmaktadır.³⁵¹ Tarihsel blok “siyasi ve sivil toplum arasında ortaya çıkan organik ilişki” şeklinde tanımlanabilir.³⁵²

Hegemonya da rıza unsuru hâkim olsa da bu zor unsurunun bütünüyle ortadan kaybolduğu anlamına gelmemektedir. Zor ve rıza, yalnızca teoride birbirinden ayrılabilir.³⁵³ Hegemonik bir yapıda sosyal düzen, rızaya dayalı sosyal kontrol araçlarına daha fazla yer verilmek suretiyle yeniden üretilmektedir.³⁵⁴

Gramsci’nin görüşlerini temel alıp geliştiren, ikinci yaklaşımın en bilinen temsilcisi ise Robert A. Cox’dur.³⁵⁵ Cox hegemonya kavramını uluslararası ilişkilerin

³⁴⁵ Okur ve Ongur, “Uluslararası İlişkilerde Eleştirel Teori”, ss. 296-297.

³⁴⁶ Gramsci, Antonio, *Selections From the Prison Notebooks of Antonio Gramsci*, (çev. Quintin Hoare ve (der.) Geoffrey Nowell Smith), International, New York, 1978, s. 328.

³⁴⁷ Gill ve Law, “Global Hegemony and the Structural Power of Capital”, s. 93; Mouffe, Chantal, “Hegemony and Ideology in Gramsci”, *Gramsci and Marxist Theory*, Routledge, Londra, 1979, s. 181.

³⁴⁸ Mittelman, James H., “World Order Studies and International Political Economy”, *Alternatives*, 9 (3), 1983, s. 331.

³⁴⁹ Robinson, William I., *Promoting Polyarchy: Globalization, US Intervention, and Hegemony*, Cambridge University Press, Cambridge, 1996, ss. 21-22.

³⁵⁰ Augelli, Enrico ve Craig N. Murphy, “Gramsci and International Relations: a General Perspective with Examples From Recent US Policy Toward the Third World”, *Gramsci, Historical Materialism and International Relations*, (der. Stephen Gill), Cambridge University Press, Cambridge, 1993, s. 130.

³⁵¹ Gramsci, *Selections From the Prison Notebooks of Antonio Gramsci*, s. 366.

³⁵² Gill ve Law, “Global Hegemony and the Structural Power of Capital”, s. 93.

³⁵³ Robinson, *Promoting Polyarchy*, s. 22.

³⁵⁴ Robinson, William I., “Globalization, the World System, and “Democracy Promotion” in U. S. Foreign Policy”, *Theory and Society*, 25 (5), 1996, s. 628.

³⁵⁵ Robert Cox’un konu ile ilgili temel eserleri için bkz. Cox, Robert W., “Social Forces, States and World Orders: Beyond International Relations Theory”, *Millennium: A Journal of International Studies*, 10 (2), 1981, ss. 126-155; Cox, Robert W., “Gramsci, Hegemony and International Relations: An Essay in Method”, *Millennium: A Journal of International Studies*, 12 (2), 1983, ss. 162-175; Cox, Robert W., “Social Forces, States and World Orders: Beyond International Relations Theory”, *Approaches to World*

dinamiğini incelemek için kullanmaktadır.³⁵⁶ Uluslararası ilişkilerde hegemonya, bir ülkenin diğerleri üstündeki hâkimiyeti ya da emperyalizmi demek değildir. Uluslararası ilişkilerde hegemonya “*hâkim sınıfları aracılığı ile uluslararası alanda hegemonyasını elde etmiş bir devletin, hegemonyasının diğer devlet ve sınıflar tarafından evrenselliğinin kabulü ve mevcut sisteme rıza göstermesi*” anlamına gelmektedir.³⁵⁷

Cox ayrıca daha önce Horkeimer’a atıfla bahsedilen ‘*Pozitivist (Geleneksel)*’ ve ‘*Eleştirel Teori*’ ayrımını ondan ödünç alarak, kendi eleştirel teorisini geliştirmek için ‘*sorun çözücü*’ ve ‘*eleştirel teori*’ arasında bir ayrım yapmıştır.³⁵⁸ Ona göre sorun çözücü teoriler mevcut sistemi veri alıp sadece sistem içindeki sorunların çözümü ile ilgilenirken, eleştirel teori sistemi sorgular ve sistemdeki potansiyel değişim unsurlarının belirlenmesine ağırlık verir. Eleştirel teori, sorun çözücü teorilerin mevcut olanı sonsuzlaştıran ve doğallaştıran tarih dışı yaklaşımını eleştirmektedir.³⁵⁹

Eleştirel teorisine ‘*Tarihsel Yapılar Yaklaşımı*’ adını veren Cox, yaklaşımın özünün insan eylemini içinde bulunduğu tarihsel şartlar içinde değerlendirmek ve alternatif gelişme olasılıklarını ifade eden rakip yapıları araştırmak olduğunu belirtmektedir.³⁶⁰ Cox tarihsel yapıların incelenmesinde, üretim ilişkilerine dikkat çekmektedir. Bu sebeple Marks’ın görüşlerini temel almakta yani tarihsel materyalist bir yöntem benimsemektedir.³⁶¹ Ancak üretim ilişkileri burada sadece ekonomik faaliyetler olarak tanımlanmamakta, üretim aynı zamanda maddi üretimin yer aldığı fikirler, kurumlar ve toplumsal pratikleri de içermektedir.³⁶²

Linklater ve Cox’un yanı sıra eleştirel teoriyi farklı yönlerde geliştirmek isteyen başka teorisyenler de bulunmaktadır. Bu teorisyenlerden biri olan Richard Ashley, eleştirel teorisinin potansiyelinden, mevcut uluslararası ilişkiler gelenekleri çerçevesinde nasıl yararlanılabileceğini göstermek istemektedir. Ashley’in asıl hedefi pozitivist, yapısalcı ve faydacı bulduğu Neorealizmi eleştirerek, özgürleşmeye yönelik alternatif bir

Order, (ed. Robert W. Cox ve Timothy J. Sinclair), Cambridge University Press, Cambridge, 1996, ss. 317-348.

³⁵⁶ Cox, “Gramsci, Hegemony and International Relations”, ss. 39-40.

³⁵⁷ Yalvaç, “Eleştirel Teori”, s. 231.

³⁵⁸ Cox, “Social Forces, States and World Orders”.

³⁵⁹ Cox, “Social Forces, States and World Orders”, ss. 133-134.

³⁶⁰ Cox, “Social Forces, States and World Orders”, ss. 100-101.

³⁶¹ Leysens, Anthony, *The Critical Theory of Robert W. Cox: Fugitive or Guru?*, Palgrave Macmillan, New York, 2008, ss. 558-559.

³⁶² Yalvaç, “Eleştirel Teori”, s. 231.

dünya politikası anlayışı geliştirmektedir.³⁶³ Mark Hoffmann³⁶⁴ ve Mark Neufeld³⁶⁵ gibi diğer bazı düşünürler de eleştirel teorinin, Frankfurt Okulu geleneğinden yararlanarak tartışmalara katkıda bulunmuştur.

Özetle; Frankfurt Okulu ilk olarak kendisinden önceki geleneksel teorilerin sorgulamadan kabul ettiği araştırma nesnelerini (başta devlet olmak üzere, savaş, barış vb.) mercek altına almakta ve bu nesnelerin kendilerine bakılan perspektife göre anlamlandırıldığını ya da biçimlendiğini varsaymaktadır. İkinci olarak Frankfurt Okulu var olan uluslararası yapıyı ve onun niteliğini evrensellik yerine tarihsellik içerisinde algılayarak, uluslararası yapının değişmezliği iddiasını reddetmektedir. Frankfurt Okulu ayrıca Marksist Uluslararası İlişkiler literatürünün içine düştüğü bazı yanlışları düzeltmeyi amaçlamaktadır. Buna göre Marksizm'in sınıf ve üretim ilişkileri temelli dar varsayımları bilhassa Habermas'ın '*İletişimsel Ussallık*' ve '*Söylem Etiği*' gibi kavramlarından yararlanılarak kültür, toplumsal öğrenme süreçleri, özgürleşme ve birey gibi yeni alanlara açılarak zenginleştirilmiştir.³⁶⁶ Son olarak Frankfurt Okulu ile toplumların birbiriyle iletişime geçme ve gerçek bir uluslararası toplum meydana getirme olasılıkları, realizm, liberalizm ve onların türevlerinin öngördüğü, sınırlı askeri ve kurumsal tekniklerin izin verdiğine oranla çok daha genişletilmiştir.³⁶⁷

Yapılan açıklamalar doğrultusunda Frankfurt Okulu'nun varsayımlarının kültür ve güvenliğe yönelik emareler içermediğini söylemek mümkündür. Ancak Frankfurt Okulu'nun görüşleri Uluslararası İlişkiler disiplini yönelik katkılarının yanı sıra, belirli Uluslararası İlişkiler konularına da uyarlanarak, özellikle eleştirel güvenlik yaklaşımlarının gelişmesinde etkili olmuştur.³⁶⁸

4.2.2. Galler (Aberystwyth/Welsh) Okulu

Ken Booth'un başını çektiği, Richard Wyn Jones, Andrew Linklater, Keith Krause ve Michael Williams gibi akademisyenler tarafından da temsil edilen Eleştirel Güvenlik

³⁶³ Richard Ashley'in konu ile ilgili temel eserleri için bkz. Ashley, Richard K., "Political Realism and Human Interests", *International Studies Quarterly*, 25 (2), 1981, ss. 204-236; Ashley, Richard K., "The Poverty of Neorealism", *Neorealism and its Critics*, (ed. Robert O. Keohane), Columbia University Press, New York, 1986, s. 294.

³⁶⁴ Bkz. Hoffman, Mark, "Critical Theory and the Inter-Paradigm Debate", *Millennium*, 16 (2), 1987, ss. 231-250.

³⁶⁵ Bkz. Neufeld, Mark A., *The Restructuring of International Relations Theory*, Cambridge University Press, Cambridge, 1995.

³⁶⁶ Diez, Thomas ve Jill Steans, "A Useful Dialogue? Habermas and International Relations", *Review of International Studies*, 31 (1), 2005, ss. 127-140.

³⁶⁷ Linklater, Andrew, "The Achievements of Critical Theory", *International Theory: Positivism and Beyond*, (der. Steve Smith, Ken Booth ve Marysia Zalewski), Cambridge University Press, Cambridge, 1996, ss. 279-281.

³⁶⁸ Yalvaç, "Eleştirel Teori", s. 227.

Çalışmaları, Galler/Aberystwyth Ekolü olarak da tanımlanmaktadır.³⁶⁹ Galler Ekolü'nün hem Habermas ve Andrew Linklater geleneğiyle tanımlanan Frankfurt Okulu'ndan, hem de Gramsci'nin görüşlerini geliştiren Robert Cox'un eleştirel yaklaşımından etkilendiğini söylemek mümkündür. Bu entelektüel arka plan Galler Ekolü'nün, geleneksel güvenlik yaklaşımını eleştirmesinin yanı sıra, güvenliği yeniden kavramsallaştırmasına ve güvenliği 'Özgürleşme (*Emancipation*)' ile bağdaştırarak alternatif bir kuramsal çerçeve geliştirmesine olanak sağlamıştır.³⁷⁰

Galler Ekolü işe ilk olarak 'eleştirel' ve 'güvenlik' kavramlarının, kendileri için ne anlama geldiğini açıklamak ile başlamaktadır. Çünkü onlar için bu terimlerin net bir şekilde anlaşılması, tutarlı bir teoriye ulaşmak için gereklidir. Ken Booth'a göre, güvenlik kavramı, bireyden tüm insanlığa kadar toplumun çeşitli düzeylerindeki teorileri ve uygulamaları kucaklayarak, kapsamlı bir şekilde düşünülmelidir. Eleştirel kavramı, tüm güvenlik kavramsallaştırmalarının belirli politik teorik konulardan kaynaklandığını kabul ederken, hâkim yapıların, süreçlerin ve ideolojilerin dışında durmaya çalışan bir bakış açısı anlamına gelmektedir. Eleştirel güvenlik ise uluslararası siyasetin akademik disiplini içinde geliştirilen ve dünya siyasetinde güvenlik hakkında eleştirel bilgi arayışıyla ilgilenen bir konu-alan çalışmasıdır.³⁷¹

Galler Ekolü, geleneksel teorilerin temel varsayımlarını sorgulayarak, gelenekselden uzaklaşmanın mümkün ve gerekli olduğunu göstermeye çalışmaktadır. Booth gelenekselden kopuşun gerekliliğini "dünya güvenliğine ilişkin eski düşüncelerin bedeli her gün milyonlarca insanın ölümü, hastalığı, yoksulluğu ve baskısı altında ödenir" ifadeleri ile özetlemektedir.³⁷²

Geleneksel teorilerde anarşik bir yapı olarak sunulan uluslararası sistemde, eleştirel teorisyenlere göre hem güvenliği sağlamak, hem de iş birliği yapmak mümkündür. Geleneksel teoriler madalyonun yalnızca bir yüzünden bahsetmekte ve anarşinin

³⁶⁹ Burke, Anthony, "What Security Makes Possible: Some Thoughts on Critical Security Studies", *Working Paper in Australian National University*, 1, 2007, s. 6; Mutimer, David, "Critical Security Studies: A Schismatic History", *Contemporary Security Studies*, (ed. Allan Collins), Oxford University Press, 2007, ss. 93-105.

³⁷⁰ Kolasi, Klevis, "Eleştirel Teori ve Güvenlik: Kimin İçin Güvenlik?", *Uluslararası İlişkilerde Güvenlik Kavramı: Teorik Değerlendirmeler*, (der. Emre Çıtak ve Osman Şen), Uluslararası İlişkiler Kütüphanesi, İstanbul, 2014, s. 147; Booth, Ken, "War, Security and Strategy: Towards a Doctrine for a Stable Peace", *New Thinking About Strategy and International Security*, (ed. Ken Booth), Harper Collins Academic, London, 1991, s. 373.

³⁷¹ Booth, Ken, "Critical Explorations", *Critical Security Studies and World Politics*, (ed. Ken Booth), Lynne Rienner Publishers, London, 2004, s. 15.

³⁷² Booth, Ken, "Beyond Critical Security Studies", *Critical Security Studies and World Politics*, (ed. Ken Booth), Lynne Rienner Publishers, London, 2004, s. 260.

alternatif sonuçlarını görmezden gelmektedirler.³⁷³ Anarşik uluslararası sistem, devletlere sınırlı seçenekler sunmakta ve devletlerde oyunu bu kısıtlamalar çerçevesinde oynamak zorunda kalmaktadır. Hayatta kalma, kendi kendine yardım ve savaş hali, hem anarşinin özellikleri, hem de anarşinin devletler üzerindeki kısıtlamalarının sebepleridir. Anarşik uluslararası sistemin sonuçlarından biri olan kendi kendine yardım, devletler için hiçbir çıkış yolu bırakmamaktadır. Böylece devletler potansiyel bir tehdit olarak diğer devlet/devletlerin peşine düşmekte ve hayatta kalmak için askeri kapasitelerini artırmaktadırlar. Bu durum devletleri güvenli olmaktan çok sürekli güvensizliğe yani güvenlik ikilemine sürüklemektedir.³⁷⁴ Bu nedenle Galler Ekolü anarşinin ‘*kötümser çağrışımlarını*’ reddetmekte, güç ilişkilerinin ve kendi kendine yardımın uluslararası sistemin doğal bir sonucu olmadığını göstermeye çalışmaktadır.³⁷⁵ Geleneksel teorilere göre sistemin anarşik karakteri sebebi ile ortak norm ve çıkarlara dayalı bir ‘*güvenlik topluluğu*’ üretilmemektedir. Ancak Galler Ekolü’ne göre kendi kendine yardım sistemine alternatif olan ‘*ortak güvenlik*’ yaklaşımı, anarşik uluslararası sistemde de mümkündür. Ekol anarşinin iyimser yanlarını teşvik ederek, anarşik sistemde kaçınılmaz olarak görülen silahlı çatışmadan, kaçınabileceğini iddia etmektedir.³⁷⁶

Geleneksel yaklaşımlarda dünya devletçi bir bakış açısıyla algılanmakta, devletin dünya siyasetinde tek önemli aktör olduğunu vurgulamakta ve devlet tek güvenlik sağlayıcı birim olarak kabul edilmektedir.³⁷⁷ Fakat Galler Ekolü devletin rolü konusunda şüphelidir ve Richard Falk bu endişeyi “*modern devletler, insan ihtiyaçlarını karşılamak için çok büyük ve giderek birbirine bağımlı hale gelen bir gezegenin rehberliğinin gereklilikleriyle baş edemeyecek kadar küçüktür*” diyerek açıklamaktadır.³⁷⁸ Ayrıca dünyada milyonlarca insanın, diğer saldırgan devletlerden ziyade kendi devletlerinin acımasız yönetimi nedeniyle tehdit altında olduğu varsayılmaktadır.³⁷⁹ Richard Wyn Jones’a göre de “*ulusal güvenlik adına hükümetler tarafından satın alınan silahlar ve tahakkuk eden yetkiler, vatandaşlarının özgürlüğüne ve fiziksel güvenliğine yönelik çok*

³⁷³ Booth, “Critical Explorations”, ss. 14-15.

³⁷⁴ Waltz, Kenneth N., “The Anarchic Structures of World Politics”, *International Politics*, (ed. Robert J. Art ve Robert Jerwis), Harper Collins, New York, 1996, s. 59.

³⁷⁵ Booth, “War, Security and Strategy”, 1991, s. 337.

³⁷⁶ Krause, Keith, “Critical Theory and Security Studies”, *YCISS Occasional Paper*, 33, 1996, s. 20.

³⁷⁷ Booth, Ken ve Peter Vale, “Critical Security Studies and Regional Insecurity: The Case of Southern Africa”, *Critical Security Studies*, (ed. Keith Krause ve Michael Williams), University of Minnesota Press, Minnesota, 1997, s. 334.

³⁷⁸ Booth, Ken, “Security in Anarchy: Utopian Realism in Theory and Practice”, *International Affairs*, 67 (3), 1991, s. 541.

³⁷⁹ Alker, Hayvard, “Emancipation in the Critical Security Project”, *Critical Security Studies and World Politics*, (ed. Ken Booth), Lynne Rienner Publishers, London, 2004, s. 191.

*daha güçlü tehditlerdir.*³⁸⁰ Bu anlamda madalyonun diğer yüzüne de bakan Galler Ekolü devleti çözümün parçasından çok, sorunun parçası olarak ele almaktadır. Ekol devletin yok edilmesinden bahsetmemekte, devlete atfedilen rolün diğer aktörler arasında dağıtılmasını önermektedir. Devletin bir güvenlik sağlayıcısı olarak rolünü de sorgulayan Galler Ekolü'ne göre güvenlik bütüncül bir şekilde değerlendirilmelidir. Buda tüm analiz seviyelerinin dikkate alınması gerektiği anlamına gelmektedir.³⁸¹ Çünkü tehditlerin ayrışması ve farklılaşması, bu tehditlerle başa çıkacak aktörlerinde farklılaşmasını gerektirmektedir. Booth bu argümanı “*güvenliğin referans nesnesi artık yalnızca devlet olmamalı, aynı zamanda en alt düzeyde bireysel insanı ve en üst düzeyde dünya toplumunu da kapsamalıdır*” şeklinde desteklemektedir.³⁸² Çünkü artık bireyler, etnik gruplar, milletler ve küresel topluluk, güvenlik konularının alternatif aktörlerini oluşturmaktadır.³⁸³

Galler Ekolü, güvenliği askeri tehditlerle özdeşleştirmeyi reddetmekte ve güvenlik gündeminin askeri konulara ek olarak diğer konuları da içerecek şekilde genişletilmesi gerektiğini savunmaktadır.³⁸⁴ Nitekim Soğuk Savaş'ın sona ermesi de güvenlik gündeminin daha geniş bir zeminde tartışılmasına olanak sağlamıştır.³⁸⁵ Önceleri devletlerin toprak birliğine yönelik askeri tehditleri kapsayan geleneksel dar güvenlik anlayışı, daha sonra bireyin günlük olarak karşılaştığı uluslararası göç, milliyetçilik, çevresel bozulma, ekonomik çöküş, hastalık, yoksulluk, siyasi baskı, insan hakları ihlalleri gibi güvenlik gündeminde daha önce ihmal edilen konuların gün yüzüne çıkması ile genişlemiştir.³⁸⁶ Sorunu çözmenin ilk adımı bu tehditlerin farkına varmaktır. Çağımızdaki güvensizliklerin nedeni olan ekonomik ve sosyal eşitsizlikler ya da çevresel kısıtlamalar gibi sorunlar ‘*düşmansız tehditler*’dir ve askeri tehditlere göre farklı özelliklere sahiptir.³⁸⁷ Dolayısıyla referansa bağlı olarak farklılaşan tehditlere karşı, farklı çözümler üretmek gerekmektedir.³⁸⁸ Ekol’e göre örneğin, çevresel tehditler askeri

³⁸⁰ Wyn Jones, Richard, “Part 2: Traditional and Critical Security Studies”, *Security, Strategy and Critical Theory*, (ed. Richard Wyn Jones), Lynne Rienner, Boulder Co., 1999, s. 99.

³⁸¹ Booth ve Vale, “Critical Security Studies and Regional Insecurity”, s. 334.

³⁸² Booth, “War, Security and Strategy”, s. 341.

³⁸³ Booth, “Critical Explorations”, s. 14-15.

³⁸⁴ Booth, “Critical Explorations”, s. 14-15.

³⁸⁵ Wyn Jones, “Part 2: Traditional and Critical Security Studies”, s. 105.

³⁸⁶ Booth, “Security and Emancipation”, s. 318; Wyn Jones, Richard, “‘Message in a Bottle’? Theory and Praxis in Critical Security Studies”, *Contemporary Security Policy*, 16 (3), 1995, ss. 309-310.

³⁸⁷ Cheeseman, Graeme, “Military Force(s) and In/ Security”, *Critical Security Studies and World Politics*, (ed. Ken Booth), Lynne Rienner Publishers, London, 2004, s. 71.

³⁸⁸ Bilgin, Pinar, “Individual and Societal Dimensions of Security”, *International Studies Review*, 5, 2003, s. 212.

yollarla çözümlenemeyeceğinden güvenlik gündeminin genişletilmesi elzemdir.³⁸⁹ Bu genişleme “*bireylerin ve grupların yaşamlarının iyileştirilmesini*” içerecek şekilde olmalıdır.³⁹⁰ Çünkü Galler Ekolü’ne göre güvenlik salt devletin hayatta kalmasının aksine bireyler için “*olumlu yaşam koşulları*” anlamına gelmektedir.³⁹¹

Tehditlerin genişletilmesi konusunda bazı endişelerin söz konusu olduğunu söylemek mümkündür. Stephan Walt güvenlik alanını genişletmenin ‘*entelektüel tutarsızlık*’ getireceğinden endişe etmektedir. Ancak Booth, sınırlı entelektüel sınırların, geniş olanlardan daha riskli olması nedeniyle bunun makul bir endişe olmadığını dile getirmektedir. Booth’a göre entelektüel sınırlar yapay olarak yaratılmakta ve sorunların çoğunu kapının dışında bırakmaktadır. Şimdi bu unutulmuş konular kapıyı çalmakta ve entelektüel alanda yer edinmeye çalışmaktadır.³⁹²

Anarşik sistem altında güvenliğin mümkün olduğundan ve hep en kötü durum senaryosu ile bitmediğinden; aktörler listesindeki tüm birim seviyelerinden; tehditlerin mahiyetindeki yeniliklerden ve yeni gündemlerden bahseden Galler Ekolü, güvenliği yeniden kavramsallaştırmaya çalışmaktadır.³⁹³ Güvenlik kavramını dar ve dışlayıcı tanımlamak yerine, yeniden inşa etmeyi amaçlayan Ekol, güvenliği derinleşen ve genişleyen boyutuyla ele almaktadır.³⁹⁴ Bu doğrultuda Galler Ekolü’nün üç temel ilkesinin bulunduğunu söylemek mümkündür. Bu ilkeler “*güvenliğin temel nesnesi olarak bireyi almak*”, “*güvenliği derinleştirmek veya onun türetilmiş bir kavram olduğunu kabul etmek*” ve “*güvenliği özgürleşmeye bağlamak*” şeklinde sıralanabilir.³⁹⁵

a. Güvenliğin Temel Nesnesi Olarak Bireyi Almak

Geleneksel güvenlik anlayışında ‘*kimin güvenliği*’ sorusunun cevabı ‘*Devlet*’tir. Realist paradigmanda devletin çıkarı, ulus olarak tanımlanan toplumun ya da halkın çıkarı olarak da kabul edilmektedir.³⁹⁶ Bu yaklaşım devleti, birey ve devlet arasındaki çıkarların uyumunu temsil eden birleşik bir aktör olarak görmekte ve bireylerin güvenliğini, ait oldukları devletin güvenliğine bağlamaktadır.³⁹⁷ Eleştirel teorilerden bakıldığında,

³⁸⁹ Mearsheimer, John J., Paul Rogers, Richard Little, Kristof Tepesi, Chris Brown ve Ken Booth, “Roundtable: The Battle Rages On”, *International Relations*, 19 (3), 2005, s. 340.

³⁹⁰ Booth ve Dunne, *Terror in Our Time*, s. 161.

³⁹¹ Booth, Ken, *Theory of World Security*, Cambridge University Press, Cambridge, 2007, s. 108.

³⁹² Wyn Jones, “Part 2: Traditional and Critical Security Studies”, s. 106.

³⁹³ Smith, Steve, “The Contested Concept of Security”, *Critical Security Studies and World Politics*, (ed. Ken Booth), Lynne Rienner Publishers, London, 2005, s. 42; Booth ve Vale, “Critical Security Studies and Regional Insecurity”, s. 332; Wyn Jones, “‘Message in a Bottle’? Theory and Praxis in Critical Security Studies”, ss. 309-310; Booth, *Theory of World Security*, s. 2.

³⁹⁴ Booth, “Security and Emancipation”, s. 317.

³⁹⁵ Kolasi, “Eleştirel Teori ve Güvenlik: Kimin İçin Güvenlik?”, s. 142.

³⁹⁶ Buzan ve Hansen, *The Evolution of International Security Studies*, ss. 26-30.

³⁹⁷ Wyn Jones, “Part 2: Traditional and Critical Security Studies”, s. 95.

devletin çıkarının bir bütün olarak toplumun ya da halkın çıkarı olduğu iddiası yani geleneksel yaklaşımın bu bütüncül devlet anlayışı, aslında ulus tanımlaması dışında kalanlar için bir güvensizlik kaynağıdır. Diğer bir deyişle geleneksel anlayışa göre bir ‘ulusun’ güvenliği o ‘ulus’ tanımlaması dışında kalanların yani ‘ötekilerin’ güvensizliği ile eşittir. Dolayısı ile devletler, kendi vatandaşları için güvensizliğin kaynağı olabilmektedir.³⁹⁸

Devleti güvenliğin temel referans nesnesi olarak ele almak, amaçlarla araçların karıştırılması anlamına gelmektedir. Başka bir deyişle devlet, güvenliği sağlamanın araçlarından biridir.³⁹⁹ Çünkü Galler Ekolü için güvenliğin anlamı, insani değerlerin korunması gerekliliğinden gelmektedir ve devletler tam da bu ihtiyacın aracıdır.⁴⁰⁰ Yani devletin araçsallığı, bireyler amaç olarak kabul edildiği sürece anlam kazanmaktadır. Bu durum devletin bir güvenlik sağlayıcısı olarak hareket etmesi için, insanın varlık nedeni olduğu anlamına gelmektedir. Bu nedenle Galler Ekolüne göre güvenlik, referans nesnesi ancak birey olarak tanımlandığında anlam kazanmaktadır.⁴⁰¹ Booth’a göre güvenliği yeniden tanımlamak için ‘*kimin güvenliği sağlanmalı*’ sorusunu sormak ve cevap olarak ‘Devlet’ yerine ‘Birey’i koymak, dolayısı ile birey güvenliğini nihai amaç olarak kabul etmek atılacak ilk adımdır.⁴⁰² Çünkü devletler çoğu zaman kendi güvenlik kaygılarını, bireylerin güvenlik kaygılarından daha öncelikli hale getirmekte ve vatandaşlarının ihtiyaçlarını ya da çıkarlarını görmezden gelmektedirler.⁴⁰³ Wyn Jones’a göre de askeri, siyasal, ekonomik, çevresel ve toplumsal tehditler başta bireyleri etkilediği için, bireyleri güvenliğin referans nesnesi yapmak güvenliğin temel amacı olmalıdır. Sonuç olarak devletler, bireylerden meydana gelen topluluklardır. Wyn Jones’a göre Eleştirel Güvenlik Çalışmaları, zaten mevcut dünya düzeninden dolayı güvensiz duruma düşen bireyleri analizin odak noktası yapmakla ilgilidir.⁴⁰⁴ Bireysel güvenliğe odaklanması doğrultusunda Galler Ekolü “*sessizler, temsil edilmeyenler ve güçsüzleri*” temsil

³⁹⁸ Booth, “Security and Emancipation”, s. 320; Wyn Jones, ““Message in a Bottle”? Theory and Praxis in Critical Security Studies”, s. 310; Booth, “Security and Self”, s. 93.

³⁹⁹ Booth, “Security and Emancipation”, s. 320.

⁴⁰⁰ Booth, *Theory of World Security*, s. 228.

⁴⁰¹ Wyn Jones, “Part 2: Traditional and Critical Security Studies”, s. 114.

⁴⁰² Booth, Ken, “Two Terrors One Problem”, *Globalisation, Security, and the Nation-State: Paradigms in Transition*, (der. Ersel Aydın ve James N. Rosenau) State University of New York Press, Albany, 2005, s. 42.

⁴⁰³ Bilgin, Pınar, Ken Booth ve Richard Wyn Jones, “Security Studies: the Next Stage?”, *Nacao e Defesa*, 84 (2), 1998, s. 149; Booth, “Security in Anarchy”, s. 540.

⁴⁰⁴ Buzan ve Hansen, *The Evolution of International Security Studies*, s. 206; Wyn Jones, ““Message in a Bottle”? Theory and Praxis in Critical Security Studies”, s. 310.

etmektedir. Yani Ekol ‘*en savunmasız*’ bireylere odaklanmakta ve onları özgür kılmayı amaçlamaktadır.⁴⁰⁵

Bireyleri güvenliğin referans nesnesi olarak almak, diğer nesneleri (devlet veya diğer kolektif varlıklar gibi) dışlamak anlamına gelmemektedir.⁴⁰⁶ Çünkü bireyler, diğer nesnelerinin içerisine dâhil olabildiğinden, yani birey aynı zamanda bir devletin parçası olduğundan, tüm nesneler beraber dikkate alındığı sürece anlamlılık kazanmaktadır. Başka bir deyişle, bireyleri sosyal bağlamı ile birlikte referans olarak almak, bireylerin dâhil olduğu daha büyük bağlamları araştırma şansını beraberinde getirmektedir.⁴⁰⁷ Bu bireylerin deneyimlerinin ve kimliklerinin önemi nedeniyle gereklidir. Galler Ekölü, büyük resmi değerlendirebilmek için bireyleri güvenliğin referans nesnesi olarak benimsemektedir.⁴⁰⁸ Ekol’ün birey güvenliğini merkeze almayı önermesi, devlet güvenliğinin tamamen geri plana itildiği anlamına da gelmemektedir.⁴⁰⁹

b. Güvenliği Derinleştirmek veya Güvenliğin Türetilmiş Bir Kavram Olduğunu Kabul Etmek

Booth’a göre güvenlik ya da güvensizlik; doğal, sabit, değişmez ve bireylerin dışında değil, insanların kendileri tarafından sosyal olarak inşa edilen durumlardır. İki durumda bireylerin onu nasıl inşa ettiğine bağlıdır ve inşa sürecinin kendisi de belirli dünya görüşlerine ya da söylemlere dayanmaktadır. Bu nedenle Galler Ekölü’ne göre, alternatif bir güvenlik teorisi ortaya koyabilmek için atılacak en önemli adım, güvenlik kavramının dayandığı siyasi teoriyi, dünya görüşünü ve varsayımları açığa çıkartmaktır. Bu açıdan ‘*eleştirel güvenlik*’ girişimi sadece güvenlik kavramının dar ve askeri boyutunun ötesinde insan güvenliği, ekonomi güvenliği, toplum güvenliği, çevre güvenliği gibi konuları içerecek şekilde genişlemesi değildir.⁴¹⁰ Galler Ekölü güvenliğin önce derinleşmesini, daha sonra bir dizi referans nesnesi tarafından karşılaşılan güvensizlik çeşitlerini dikkate alabilmek için güvenlik anlayışının genişlemesini savunmaktadır. Booth’a göre genişleme, derinleşmeden doğmaktadır. Başka bir deyişle derinleşme, yeni bir ontoloji ve epistemolojinin inşasını sağladığından, bu teorik arka plana bağlı olarak gündemler genişlemektedir.⁴¹¹

⁴⁰⁵ Wyn Jones, “‘Message in a Bottle’? Theory and Praxis in Critical Security Studies”, s. 311; Bilgin, Booth ve Wyn Jones, “Security Studies: the Next Stage?”, s. 155.

⁴⁰⁶ Linklater, Andrew, “The Changing Contours of Critical International Relations Theory”, *Critical Theory and World Politics*, (ed. Richard Wyn Jones), Lynne Rienner, Boulder Co., 2001, s. 27.

⁴⁰⁷ Wyn Jones, “Part 2: Traditional and Critical Security Studies”, s. 115.

⁴⁰⁸ Wyn Jones, “Part 2: Traditional and Critical Security Studies”, s. 117.

⁴⁰⁹ Bilgin, “Güvenlik Çalışmalarında Yeni Açılımlar”, s. 77.

⁴¹⁰ Booth, “Security and Self”, s. 106.

⁴¹¹ Booth, “Critical Explorations”, ss. 14-15.

Güvenliği derinleştirmek Booth'a göre devlet dışındaki birimlerin (bireyler, milletler, gruplar gibi) analiz odağı yapılması değil, güvenliğin türetilmiş bir kavram olduğunu kabul etmektir. Kişilerin ve toplumların güvenlik anlayışı, onların siyasi bakışı ve felsefî dünya görüşünden türemektedir.⁴¹² Güvenliği türetilmiş bir kavram olarak görmek, güvenlik ile ilişkilendirilen farklı tutum ve davranışların, farklı siyasi-felsefi teorilere dayandığını ortaya çıkarmaktır. Buna göre güvenlik anlayışımız siyaset hakkındaki görüş ve varsayımlarımızdan meydana gelmektedir.⁴¹³ Farklı güvenlik anlayışlarının temelinde farklı siyasi teoriler yatmaktadır.⁴¹⁴ Dolayısı ile güvenlik, farklı dünya görüşlerine ve farklı söylemlere bağlı olarak farklı anlamlar kazanmakta, temelde yatan farklı siyasi teoriler, farklı güvenlik anlayışları sunmaktadır.⁴¹⁵ Örneğin; güvenliğin referans nesnesi, güvenliğe yönelik tehditler ve güvenliği sağlama yöntemleri, bir Marksist ve bir Realist tarafından farklı anlaşılmaktadır.⁴¹⁶ Dolayısı ile güvenliğin temel unsurları (referans nesnesi, tehditler gibi) hiçbir zaman tarafsız ve bağımsız olarak kavramsallaştırılmamaktadır. Bu nedenle Galler Ekolü'ne göre güvenlik türetilmiş bir kavramdır.⁴¹⁷

Booth'a göre güvenliğin türetilmiş değil de mutlak ve değişmez bir kavram olduğunu kabul etmek, tarihsel olarak dünyayı daha az güvenli bir yer yapmıştır.⁴¹⁸ Galler Ekolü bu nedenle derinleşme aracılığıyla, güvenlik konularını siyaset teorisinin parçası olarak değerlendirmekle ilgilenmektedir.⁴¹⁹ Güvenliği “*siyaset içinde içkin bir değer*” ve “*siyasetin kalbinde yer alan bir davranış tarzı*” olarak tanımlayan⁴²⁰ Ekol'e göre siyaset, neleri tehdit olarak gördüğümüzü, neleri korumamız gerektiğini kısacası güvenliği nasıl tanımladığımızı belirlemektedir.⁴²¹ Bu nedenle Galler Ekolü ‘*güvenlik*’ konularını siyasallaştırmayı, ‘*güvenliği*’ devlet dışındaki güvenlik nesnelerinin sorunlarını dile getirmek ve çözüme kavuşturmak için kullanmayı önermektedir. Çünkü güvenlik konularını siyasallaştırmak, yani siyaset teorisinin alanına çekmek, sorunların

⁴¹² Booth, “Security and Self”, ss. 104-119.

⁴¹³ Booth, *Theory of World Security*, s. 150.

⁴¹⁴ Smith, “The Contested Concept of Security”, ss. 27-28.

⁴¹⁵ Booth, Ken, *New Thinking About Strategy and International Security*, (ed. Ken Booth), Harper Collins Academic, London, 1991, ss. 15-16; Booth, *Theory of World Security*, s. 161.

⁴¹⁶ Booth, Ken, “Introduction to Part 1”, *Critical Security Studies and World Politics*, (ed. Ken Booth), Lynne Rienner Publishers, Boulder CO., 2005, s. 21.

⁴¹⁷ Booth, *Theory of World Security*, s. 150.

⁴¹⁸ Booth, “Security and Self”, ss. 104-119.

⁴¹⁹ Booth, *Theory of World Security*, s. 158.

⁴²⁰ Booth ve Dunne, *Terror in Our Time*, s. 154.

⁴²¹ Booth, “Security and Emancipation”, ss. 313-326; Booth, “Security and Self”, s. 106.

güvenlik nesnelerinin yararına çözülmesine olanak tanımaktadır.⁴²² Sonuç olarak güvenliği siyaset teorisi ile birleştirmek, mevcut güvenlik/güç ilişkilerini eleştirmek için olduğu kadar, onları yeniden inşa etmek için de bir sentez oluşturmaktadır.⁴²³ Bu anlamda Eleştirel Teori'den türeyen bir güvenlik anlayışı, onu bir özgürleşme süreci olarak incelemektedir.⁴²⁴

c. Güvenliği Özgürleşmeye Bağlamak

Galler Ekolü insanlığı, içinde bulunduğu korku ve güvensizlik durumundan özgürleştirecek/kurtaracak güvenliğe ilişkin alternatif bir kuramsal çerçeve geliştirmeyi amaçlamaktadır. Nitekim Galler Ekolü'nü diğer eleştirel güvenlik yaklaşımlarından ayıran en önemli özellikte; güvenlik sorunsalını *özgürleşme* ekseninde ele almasıdır.⁴²⁵ Ekol için anahtar kavram konumunda olan özgürleşme "*bireyleri fiziksel ve insani kısıtlamalardan kurtarmak*" olarak tanımlanmaktadır.⁴²⁶ Özgürleşme ve güvenlik arasındaki ilişki ise Booth tarafından "*Güvenlik, tehditlerin yokluğu demektir. Özgürleşme ise insanların (birey ve grup olarak) serbest bir şekilde/koşullar altında yapacakları şeylerden alıkoyan sosyal, fizikî, ekonomik, siyasî ve diğer kısıtlamalardan kurtarılmasıdır. Savaş ve savaş tehlikesi sefalet, zayıf eğitim, siyasî baskı vb. bu engellerden sadece birkaçıdır. Güvenlik ve özgürleşme aynı madalyonun iki yüzü gibidir. Gerçek güvenliği güç veya düzen değil, özgürleşme üretmektedir. Böylece, özgürleşme teorik olarak güvenliktir.*" şeklinde açıklanmaktadır.⁴²⁷ Galler Ekolü'ne göre tehdit altında bile özgürlükleri kısıtlayarak daha fazla güvenliğe sahip olmak mümkün olmadığından, özgürleşme ve güvenlik bütüncül bir bakış açısı ile ele alınmaktadır.⁴²⁸ Dolayısıyla güvenliğin temel amacı özgürleşmedir. Çalışmanın sonraki bölümünde 'Özgürleşme' yaklaşımı detaylı olarak ele alınacağından, burada kısaca değinmenin yeterli olduğu düşünülmüştür.

Yapılan açıklamalar doğrultusunda Galler Ekolü'nün geleneksel güvenlik yaklaşımını; uluslararası sistemi anarşik bir yapı olarak sunması, 'Devlet'e merkezi rol atfetmesi, güvenlik gündemini askeri tehditlerle sınırlaması sebebiyle eleştirdiği görülmektedir. Kendi eleştirileri doğrultusunda güvenliği yeniden kavramsallaştırmaya

⁴²² Bilgin, Pınar, "Critical Theory", *Security Studies: An Introduction*, (der. Paul D. Williams), Routledge, New York, 2008, ss. 99-100.

⁴²³ Booth, *Theory of World Security*, s. 149.

⁴²⁴ Bilgin, "Critical Theory", s. 96.

⁴²⁵ Krause, Keith ve Michael C. Williams, "From Strategy to Security: Foundations of Critical Security Studies", *Critical Security Studies*, (ed. Keith Krause ve Michael Williams), University of Minnesota Press, Minnesota, 1997, s. 48.

⁴²⁶ Booth, "Security and Emancipation", s. 319.

⁴²⁷ Booth, "Security and Emancipation", s. 319.

⁴²⁸ Booth ve Dunne, *Terror in Our Time*, s. 162.

alışan ekol bu doğrultuda güvenliği ‘zgrleşme’ ile bağdaştırmaktadır. ‘Birey’e ve ‘bireyin tüm kısıtlardan kurtarılması’ anlamında özgürleşmeye odaklanan Ekol’n güvenliğe bakış açısı da bu çizgidedir. Dolayısı ile güvenlik-kültür ilişkiselliğine yönelik emarelere rastlanmadığını söylemek mümkündür.

4.2.3. İngiliz Okulu

İngiliz Okulu’nun, Uluslararası İlişkiler disiplini içerisinde sistemli bir yaklaşım olarak ortaya ıkışı İkinci Dünya Savaşı sonrasına rastlamaktadır.⁴²⁹ Savaş sonrası dönemde köken olarak İngiliz olan ya da farklı ülkelerden olup İngiliz akademik geleneğini benimseyen Martin Wight, Hedley Bull, Adam Watson, Alan James, John Vincent ve Herbert Butterfield gibi isimlerin içinde yer aldığı bir grup akademisyen, uluslararası ilişkilerin doğa bilimlerinin yöntemleri ile incelenemeyeceğini, böyle bir yaklaşımın uluslararası ilişkiler gibi son derece karmaşık bir konuyu büyük bir sığlığa sürükleyeceğini iddia ederek, uluslararası ilişkilerinin temel konularını tartışmaya başlamışlardır.⁴³⁰ Bu tartışmaları 1959 yılında Britanya *Uluslararası Politika Teorisi Komitesi*’nin (British Committee on the Theory of International Politics) kuruluşu izlemiş ve varlığını fiilen 1984 yılına kadar sürdüren komite, bu tarihe dek İngiliz Okulu’nun kurumsal merkezi olmuştur.⁴³¹

Temel ilgi alanları Uluslararası İlişkiler teorisinin doğası, g dengesi ve uluslararası anarşik sistemde düzen gibi konular olan⁴³² İngiliz Okulu’nun, yayın faaliyetlerinin en yoğun olduğu dönem 1970’li yıllardır.⁴³³ 1980’li yılların ortalarında Neorealizmin Uluslararası İlişkiler teorisinin hakim yaklaşımı olmaya bařlaması⁴³⁴, geri planda kalan okulun varlığı, zgnlyę, terminolojisi ve zayıf noktaları çerçevesinde ki

⁴²⁹ Palabıyık, Mustafa Serdar, “İngiliz Okulu”, *Uluslararası İlişkiler Teorileri*, (der. Ramazan Gözen), 4. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017, s. 221.

⁴³⁰ Lyons, Gene M., “The Study of International Relations in Great Britain: Further Connections”, *World Politics*, 38 (4), 1986, s. 627; Palabıyık, “İngiliz Okulu”, s. 217.

⁴³¹ Palabıyık, “İngiliz Okulu”, s. 221.

⁴³² Uluslararası İlişkiler teorisinin doğasına yönelik çalışma için bkz. Wight, Martin, “Why Is There No International Theory?”, *Diplomatic Investigations: Easy in The Theory of International Politics*, (ed. Hebert Butterfield ve Martin Wight), Allen and Unwin, London, 1966, ss. 17-35; Bull, Hedley, “International Theory: a Case for a Classical Approach”, *World Politics*, 18 (3), 1966, ss. 361-367. G dengesi kavramına yönelik alışma için bkz. Wight, Martin, “The Balance of Power”, *Diplomatic Investigations: Easy in The Theory of International Politics*, (ed. Hebert Butterfield ve Martin Wight), Allen and Unwin, London, 1966, ss. 149-175; Butterfield, Herbert, “The Balance of Power”, *Diplomatic Investigations: Easy in The Theory of International Politics*, (ed. Hebert Butterfield ve Martin Wight), Allen and Unwin, London, 1966, ss. 132-148. Anarşik uluslararası sistemde dzen arayışı ile ilgili alışma için bkz. Bull, Hedley, “Society and Anarchy in International Relations”, *Diplomatic Investigations: Easy in The Theory of International Politics*, (ed. Hebert Butterfield ve Martin Wight), Allen and Unwin, London, 1966, ss. 35-50.

⁴³³ Bkz. Bull, Hedley, *The Anarchical Society: A Study of Order in World Politics*, Columbia University Press, New York, 1977; Wight, Martin, *Systems of States*, Leicester University Press, London, 1977.

⁴³⁴ Linklater, Andrew ve Hidemi Suganami, *The English School of International Relations: a Contemporary Reassessment*, Cambridge University Press, Cambridge, 2006, s. 25.

tartışmaları/eleştirileri beraberinde getirmiştir.⁴³⁵ Nitekim Roy Jones'in '*İngiliz Okulu*' ifadesini ilk kez kullanarak kuramı eleştirmesi ve farkında olmadan yaklaşımın isim babası olması da aynı döneme denk düşmektedir.⁴³⁶ 1990'ların başında yeniden toparlanmaya başlayan okul 2000'li yıllarda adeta yeniden doğmuştur. Söz konusu yıllarda Tim Dunne, Nicholas Wheeler, Hidemi Suganami, Andrew Linklater, Robert Jackson, Barry Buzan ve Richard Little gibi araştırmacılar da okulun gelişimine katkı sağlamışlardır.⁴³⁷

İngiliz akademik geleneğini bir teori yapan ve mensuplarının, kendilerini bu ekolün bir ferdi saymalarını sağlayan bir takım ortak özellikleri mevcuttur. Bu özelliklerden birincisi, ekol mensuplarının kendilerini ayrı bir teorik çatının altında tanımlamalarıdır. Buna göre uluslararası ilişkiler, baskın Realist paradigmanın dışına çıkılarak, etik değerlerinde tartışmalara dâhil edildiği normatif bir teori olarak değerlendirilmektedir.⁴³⁸ Ayrıca tartışmalarını bir takım ortak soru, varsayım ve kavram çerçevesinde gerçekleştiren ekol mensupları arasında, bir çeşit usta-çırak ilişkisi de bulunmaktadır. Örneğin Hedley Bull, İngiliz Okulu'nun kurucularından Martin Wight'ın öğrencisidir. Ekol mensupları arasındaki bu kişisel bağların, ekol içerisinde ortak bir bilinç yarattığını söylemek mümkündür.⁴³⁹

İkinci ortak özellik; 1960'lı yılların ortalarından itibaren sosyal bilimlerde etkili olmaya başlayan, uluslararası ilişkilerin tıpkı doğa bilimlerinde olduğu gibi mantıksal ve matematiksel kurallar, katı doğrulama ve yanlışlama süreçleri içerisinde ele alınabileceğini iddia eden Davranışçı metodolojiyi eleştirmeleridir.⁴⁴⁰ Ekol mensupları Davranışçı metodoloji yerine uluslararası ilişkilerin tarihsel ve toplumsal derinliğine odaklanan bir metodoloji benimsemektedir. Çünkü tarihçi/yorumcu metodoloji, bilimsel yaklaşımın değişmez olarak kabul ettiği pek çok kavramın aslında hangi süreçler sonucunda ortaya çıktığını ve nasıl evrildiğini anlamayı sağlamaktadır.⁴⁴¹ Ayrıca İngiliz

⁴³⁵ Palabıyık, "İngiliz Okulu", ss. 223-224.

⁴³⁶ İlgili çalışma için bkz. Jones, Roy, "The English School of International Relations: a Case for a Closure", *Review of International Studies*, 7, 1981, ss. 1-13. Ayrıca yaklaşımı tanımlamaya yönelik literatürde "Uluslararası Toplum Yaklaşımı", "İngiliz Kurumsalcılığı", "Rasyonalizm", "İngiliz Gerçekçiliği", "Uluslararası İlişkiler Kuramı Komitesi" veya "Grotiusçuluk" gibi ifadelerin de kullanıldığı görülmüştür. Ancak bu çalışmada literatürdeki en yaygın kullanım şekli olan "İngiliz Okulu"nun kullanılması tercih edilmiştir.

⁴³⁷ Ergül Jorgensen, F. Aslı, "İngiliz Okulu", *Uluslararası İlişkilere Giriş: Tarih, Teori, Kavram ve Konular*, (ed. Şaban Kardaş ve Ali Balcı), Küre Yayınları, İstanbul, 2018, ss. 190-191.

⁴³⁸ Dunne, Tim, *Inventing International Society: A History of the English School*, Palgrave Macmillan, New York, 1998, ss. 9-11.

⁴³⁹ Dunne, *Inventing International Society*, ss. 5-7.

⁴⁴⁰ Bull, "International Theory", 1966, s. 362.

⁴⁴¹ Dunne, Tim, "The English School", *International Relations Theories: Discipline and Diversity*, (ed. Tim Dunne, Milja Kurki ve Steve Smith), Oxford University Press, Oxford, 2010, s. 139.

Okulu, Davranışçı metodolojinin aksine toplumu ve toplumla ilgili herhangi bir konuyu incelerken, inceleyen değer yargılarından bağımsız hareket edemeyeceğini savunmaktadır.⁴⁴²

Üçüncü ortak özellik ise İngiliz Okulu mensuplarının ikilemlerden haz etmemesi ve ikilem yerine ya sentez geliştirmeye ya da birbirinden farklı görüşleri bir arada değerlendirebilecek esnekliği sağlamaya çalışmalarıdır. Davranışçı metodolojinin uluslararası ilişkilerin temel kavramları arasında ikilemler ortaya koyan (iç-dış, anarşi-düzen vb. gibi) yaklaşımının aksine tarihçi/yorumcu metodoloji, bu ikilemleri bir orta yol (via media) bularak aşmayı, sentezleyerek bir araya getirmeyi amaçlamaktadır.⁴⁴³ Nitekim Uluslararası İlişkiler disiplininin de *Realist*, *Devrimci* ve *Rasyonalist* teorilerin sentezinden oluştuğunu belirten Wight'ın bu yaklaşımı disiplin içerisinde 'Üç Gelenek' olarak anılmaktadır.⁴⁴⁴

Köklerini Hobbes ve Machiavelli gibi düşünürlerde bulan 'Realist Gelenek' uluslararası ilişkilerin temel aktörünü devlet olarak kabul etmekte ve devletler arası ilişkilere güç odaklı bir açıklama getirmektedir. Anarşik bir uluslararası yapı içerisinde yer alan devletler realistlere göre daima bir çatışma içerisindeydir.⁴⁴⁵ Realistler devletlerin daima çatışma içerisinde olduğu bu yapıda düzen sağlamanın son derece zor olduğunu varsaymaktadır. Bu nedenlerle realistlere göre uluslararası toplumun varlığından söz etmek mümkün değildir.⁴⁴⁶

Köklerini Immanuel Kant ve Karl Max gibi düşünürler de bulan 'Devrimci Gelenek' sadece devletleri değil, bireyleri de uluslararası ilişkilerin aktörlerinden kabul etmektedir.⁴⁴⁷ Devrimci gelenek ortak norm ve kurallar çerçevesinde tüm insanlar tarafından kurulan toplumun barışa ulaşabileceğini savunmaktadır. Devletin sınırlarını aşan bir küresel birliktelikten bahseden devrimci gelenek, uluslararası toplumun bütününe oluşturan parçaların uluslararası toplumun kendisini aşacağından bahsetmektedir. Dolayısı ile Devrimci gelenek uluslararası toplumdan ziyade bir dünya devletinden söz etmektedir.⁴⁴⁸

⁴⁴² Dunne, "The English School", s. 139.

⁴⁴³ Fredericks, Jörg, *European Approaches to International Relations Theory: A House with Many Mansions*, Routledge, London, 2004, s. 90; Dunne, "The English School", s. 136.

⁴⁴⁴ Wight, Martin, *International Theory: The Three Traditions*, Leicester University Press, London, 1991, ss. 15-16.

⁴⁴⁵ Bull, Hedley, *The Anarchical Society: A Study of Order in World Politics*, Columbia University Press, New York, 1995, s. 23.

⁴⁴⁶ Ergül Jorgensen, "İngiliz Okulu", s. 192.

⁴⁴⁷ Ergül Jorgensen, "İngiliz Okulu", s. 192.

⁴⁴⁸ Wight, *International Theory*, s. 8.

Realist gelenek, devlet merkezliliği, güç ve çatışma odaklılığı; Devrimci gelenek ise insan merkezliliği, etik kurallar vurgusu ve küresellik odaklılığı ile uluslararası teorinin iki ucunu oluşturmaktadır. Wight bu iki ucun arasına üçüncü gelenek olarak tanımladığı *Rasyonalizm*'i yerleştirmektedir. Köklerini Hugo Grotius'ta bulan '*Rasyonalist Gelenek*', Realizm gibi devlet merkezli bir analize daha yakın olmakla birlikte, devlet dışı aktörleri de son derece önemli olarak kabul etmektedir. Ayrıca uluslararası ortamın anarşik olduğu fakat bu durumun aktörler arasında temel düzeyde iş birliği yapılmasının önüne geçemeyeceği de savunulmaktadır.⁴⁴⁹ Dolayısıyla Rasyonalizm, Realizmden farklı olarak uluslararası sistemin anarşik yapısı altında da, devletlerin ve devlet dışı aktörlerin bir arada bir düzen kurabileceklerini iddia etmektedir. Çünkü Rasyonalistlere göre, devletler bekalarını ve refahlarını sağlamak adına kurallar oluşturma ve onlara uyma kapasitesine sahiptirler.⁴⁵⁰ Bu kuralların çeşitli kurumlar aracılığıyla etkili olmasının sağlanacağı ve bunun devletlere anarşik yapı içerisinde bir düzen oluşturma imkânı sunacağı iddia edilmektedir.⁴⁵¹ Dolayısıyla devletlerin ortak kural ve kurumlardan yola çıkarak meydana getirdikleri bir uluslararası toplumdan bahsetmek mümkündür.⁴⁵²

Bir orta yol olarak tanımlanan Rasyonalizm, Realizm ve Devrimciliğin reddi anlamına gelmemektedir. Bu duruma Wight üç geleneğin "*sonsuz kadar paralel bir biçimde uzanan demir yolu hatları*" gibi birbirinden bağımsız düşünce yapıları olmadığını, zaman zaman kesişen, zaman zaman birbirinden uzaklaşan, birbirlerini etkileyen, hatta besleyen yapılar olduklarını ifade ederek açıklık getirmektedir.⁴⁵³ Ona göre uluslararası ilişkileri bütüncül bir şekilde anlayabilmek ancak bu üç geleneği bir arada değerlendirmekle mümkündür.⁴⁵⁴

Üç gelenek yaklaşımı, İngiliz Okulu'nun '*Üç Uluslararası Yapı*' kavramsallaştırmasının da temelini teşkil etmektedir.⁴⁵⁵ Bu yapılar Realizm geleneği ile özdeşleştirilen '*Uluslararası Sistem*', Devrimcilik geleneği ile özdeşleştirilen '*Dünya Toplumu*' ve Rasyonalizm geleneği ile özdeşleştirilen '*Uluslararası Toplum*'dur.⁴⁵⁶

⁴⁴⁹ Ergül Jorgensen, "İngiliz Okulu", s. 192.

⁴⁵⁰ Bellamy, Alex J., "The English School", *International Relations Theory for the Twenty-First Century: An Introduction*, (der. Martin Griffiths), Routledge, Londra/New York, 2007, s. 79.

⁴⁵¹ Bull, *The Anarchical Society*, 1995, s. 24.

⁴⁵² Ergül Jorgensen, "İngiliz Okulu", s. 192.

⁴⁵³ Wight, *International Theory*, s. 260.

⁴⁵⁴ Little, Richard, "The English School's Contribution to the Study of International Relations", *European Journal of International Relations*, 6, 2000, s. 398.

⁴⁵⁵ Palabıyık, "İngiliz Okulu", s. 231.

⁴⁵⁶ Bellamy, "The English School", s. 80.

Uluslararası sistem ya da devletler sistemi; iki veya daha fazla devletin birbirleriyle düzenli ya da düzensiz, doğrudan ya da dolaylı fark etmeksizin yeteri kadar etkileşim içerisinde bulunması ve bu ilişkinin birbirlerinin kararları ya da davranışları üzerinde etki edecek seviyede olması durumunda ortaya çıkmaktadır. Uluslararası sistemde her devlet bir oluşumun parçası gibi hareket ederek, bir diğerini hesaba katmak durumundadır.⁴⁵⁷ Diğer bir ifadeyle, her devletin diğer devletlerin politikalarını bilip, bu doğrultuda kendi politikalarını oluşturacak seviyede etkileşim içerisinde olmaları, uluslararası sistemin oluşması için yeterlidir. Buzan’a göre uluslararası sistem, devletlerin arasındaki güç politikaları ile ilişkilidir ve neredeyse tamamen devlet merkezlidir.⁴⁵⁸

Dünya toplumu; “*insan topluluğunun tüm bölümlerini birbirine bağlayan*” ortak çıkarları ve değerleri ifade etmektedir.⁴⁵⁹ Manning dünya toplumunu “*tüm insanlığın*” toplumu olarak tanımlamaktadır.⁴⁶⁰ Dünya toplumu, insana merkezi bir konum atfetmesi sebebi ile diğer uluslararası yapılardan ayrılmaktadır. Dünya toplumunda bireyle uluslararası yapı arasındaki aracı kurum olan devlet ortadan kalkmakta, devlet merkezli uluslararası ilişkiler algısının ötesine yani “*küresel sosyal etkileşimin bütününe*” odaklanılmaktadır.⁴⁶¹ Ancak teoride dünya toplumu kavramı, bir gerçeklik olarak değil, yalnızca bir ideal olarak görülmektedir.⁴⁶²

*Uluslararası toplum ya da devletler toplumu*⁴⁶³; ortak çıkar ve değerlerin bilincinde olan bir grup devletin, hem ortak kurumların işleyişini paylaştıklarında, hem de birbirleriyle ilişkilerinde kendilerini bağlayan ortak kurallar dizisini, kendi rızaları ile kabul ettiklerinde ortaya çıkmaktadır.⁴⁶⁴ Dolayısı ile uluslararası toplumda, uluslararası sistemde olduğu gibi devletlerin birbirleriyle belli seviyede etkileşimde olmaları yetersiz kalmakta ve daha derin bir ilişkiden söz edilmektedir. Nitekim bir uluslararası toplumun

⁴⁵⁷ Bull, *The Anarchical Society*, 1995, ss. 9-10.

⁴⁵⁸ Buzan, Barry, *From International To World Society? : English School Theory and The Social Structure of Globalisation*, Cambridge University Press, New York, 2004, s. 7.

⁴⁵⁹ Bull, Hedley, “Introduction: Martin Wight and the Study of International Relations”, *Systems of States*, (ed. Martin Wight ve Hedley Bull), Leicester University Press, Leicester, 1977, s. 279.

⁴⁶⁰ Manning, Charles A.W., *The Nature of International Society*, Macmillan Press, London, 1975, s. 177.

⁴⁶¹ Bull, *The Anarchical Society*, 1995, s. 269; Little, “The English School’s ...”, s. 411.

⁴⁶² Bull, Hedley, “Justice in International Relations: The 1983 Hagey Lectures (1984)”, *Hedley Bull on International Society*, (ed. Kai Alderson ve Andrew Hurrell), Macmillan Press, London, 2000, s. 222.

⁴⁶³ İngiliz Okulu teorisyenlerinin üçlü uluslararası yapı içerisinde, kendilerinin ortaya attığı ‘*Uluslararası Toplum*’ kavramı üzerine daha fazla eğildiğini ve bu nedenle bu kavramın açıklanmasına hem kuramın kendisinde hem de bu çalışma özelinde ağırlık verildiğini söylemek yerinde olacaktır.

⁴⁶⁴ Bull, *The Anarchical Society*, 1995, s. 13.

varlığı, bir uluslararası sistemin varlığını gerektirirken, her uluslararası sistemin bir uluslararası toplum oluşturmayacağı bunun göstergesidir.⁴⁶⁵

Uluslararası sistemden, uluslararası topluma geçiş için gerekli şartların neler olduğu ve uluslararası toplumun oluşumu hususunda Wight, Bull ve Watson farklı noktalara odaklanmaktadır. Wight uluslararası toplumu “*dünya üzerinde görülebilecek en kapsayıcı, devletlerden müteşekkil, üye sayısı az ve üyelerin birbirinden farklı ve ‘ölümsüz’ olduğu bir toplum*” olarak tanımlamaktadır. Wight’a göre uluslararası toplumun oluşumu için devletlerin arasındaki ortak çıkarların varlığı kadar, üyeler arasında bir dereceye kadar ortak bir kültürel birliğin varlığı da oldukça önemlidir. Hatta ona göre ortak bir kültür olmadan uluslararası toplum kurulamaz.⁴⁶⁶ Bull ise “*devletlerin arasında düzenli bir etkileşim olmasını ve bu etkileşimin devletleri birbirlerini gözeterek karar almaya ya da davranmaya yöneltmesini*” uluslararası sistem⁴⁶⁷; “*ortak çıkar ve değerlerin farkında olan, birbirleri ile ilişkilerinde ortak kurallara, ortak kurumlara bağlı olduklarını bilen devletlerin bir araya gelmesini*” uluslararası toplum olarak tanımlamaktadır.⁴⁶⁸ Bull’a göre devletler arasında dilsel, kültürel veya dinsel birlik olmadan da uluslararası toplum oluşabilir. Bull gücün kullanımını sınırlayan, devletler arası anlaşmalara uyulmasını sağlayan ve mülkiyet haklarını koruyan kuralların varlığının uluslararası toplumun kurulması için yeterli olduğunu ifade etmektedir.⁴⁶⁹ Watson’da uluslararası toplumu “*birbirlerini gözeterek karar almanın yanında, ilişkilerini yürütmek üzere aralarında diyalog ve onay ile ortak kurallar ve kurumlar oluşturan ve bu oluşumların devamının ortak çıkarlarına olduğunu kabul eden ülkeler (daha genel*

⁴⁶⁵ Bull, Hedley, “The European International Order”, *Hedley Bull on International Society*, (ed. Kai Alderson ve Andrew Hurrell), Macmillan Press, Londra, 2000, ss. 170-187; Bull, *The Anarchical Society*, 1995, ss. 13-14.

⁴⁶⁶ Wight, *Systems of States*, s. 33. Ayrıca Wight, farklı tipte uluslararası toplumların var olup olamayacağını sorgulamış ve bu minvalde uluslararası toplumları sınıflandırmıştır. Wight’ın ilk sınıflandırmasında ‘*Uluslararası Devlet Sistemi* (International State Systems)’ ve ‘*Süzeren Devlet Sistemi* (Suzerain State Systems)’ olmak üzere iki uluslararası toplum tipinden bahsedilmektedir. *Uluslararası Devlet Sistemi*; egemen devletler tarafından tesis edilen, egemen devletlerin kendi egemenliklerinin üzerinde bir egemenlik tanımadığı ve ancak birbirlerinin egemenliğini ve bağımsızlığını tanıdıkları sürece var olabildikleri sistemlerdir. *Süzeren Devlet Sistemi* ise siyasi yapılar içerisinde bir tanesinin diğerlerine göre daha baskın olduğu ve diğer yapıların, baskın olanın koyduğu kuralları gönüllü veya gönülsüz olarak kabul etmek durumunda kaldığı yani daha hiyerarşik, birinin diğerine ya da diğerlerine hükmettiği sistemlerdir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Wight, *Systems of States*, ss. 23-24. Wight’ın ikinci sınıflandırmasında ‘*Birincil*’ ve ‘*İkincil*’ olmak üzere iki uluslararası toplum tipinden bahsedilmektedir. Ona göre birincil sistemler, devlet veya devlet dışı aktörler tarafından oluşturulmuş bölgesel sistemler iken, ikincil sistemler kendisini oluşturanların bizzat birincil sistemler olduğu yapılardır. Diğer bir deyişle ikincil sistemler, birincil sistemlerin bir araya gelmesiyle oluşmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Wight, *Systems of States*, ss. 16-17.

⁴⁶⁷ Bull, *The Anarchical Society*, 1995, ss. 9-10.

⁴⁶⁸ Bull, *The Anarchical Society*, 1995, s. 13.

⁴⁶⁹ Bull, *The Anarchical Society*, 1995, ss. 4-5.

*tanımıyla egemen siyasi topluluklar) grubu” olarak tanımlamaktadır.*⁴⁷⁰ Uluslararası toplumun oluşumu ve evrimini sarkaç metaforu üzerinden anlatan Watson’a göre, sarkacın bir ucunda ‘*mutlak bağımsızlık*’ olarak adlandırılan egemen devletlerden oluşan uluslararası toplum; diğer ucunda ‘*mutlak imparatorluk*’ olarak adlandırılan egemen toplulukların bir emperyal merkez tarafından yönetildikleri imparatorluklar yer almaktadır. Ona göre sarkacın iki ucu da pratikte mevcut olamayacak teorik kategorilerdir.⁴⁷¹ Bu iki aşırı uç arasında, mutlak bağımsızlıktan mutlak imparatorluğa doğru uzanan düzlemde sırasıyla hegemonya ve dominyon kategorileri yer almaktadır. Dolayısıyla sarkaç uluslararası toplumdan imparatorluğa doğru kayarken, topluluklar giderek daha fazla hâkim gücün etkisine girmektedir. Watson, dünya tarihi boyunca uluslararası toplumların bu iki uç arasında savrulduğunu ortaya koymaktadır.⁴⁷²

Uluslararası toplum fikri temelde, bireylerin kendilerinin şekillendirdikleri toplumlarda yaşadıkları gibi, devletlerin de kendilerinin şekillendirdikleri uluslararası toplumda yaşayabileceğine dayanmaktadır. Devletin merkezi konumda olduğu uluslararası toplum fikrinde, uluslararası sistemin anarşik yapıda olduğu da kabul edilmektedir.⁴⁷³ Ancak anarşik sistemde düzenin sağlanabileceği savunulmaktadır. Bull’a göre “*eğer birileri diğeriyle çatışma halinde ise, düzensizlikten bahsedilebilir*”; düzen ise kısaca “*bir örüntüye göre birinin diğeri ile ilişki içerisinde olduğu*” anlamına gelmektedir. Bull uluslararası düzeni ise “*uluslararası toplumun öncelikli ve temel ihtiyaçlarını sağlayacak ve idame ettirecek eylem kalıbı*” olarak tanımlamaktadır.⁴⁷⁴ Ona göre bireylerinde, devletlerinde bir toplum içerisinde yaşamasının en temel sebebi ‘*düzen arayışı*’dır.⁴⁷⁵ Devletler, yapıları ve ulusal çıkarları birbirlerinden farklı olsa da, düzenin devam etmesinin kendi çıkarlarına uygun olduğunu anladıklarından, kendi rızaları ile uluslararası toplumun bir parçası olmayı seçmektedirler.⁴⁷⁶ Çünkü uluslararası toplumda düzenin sağlanması, uluslararası toplumun üye devletlerinin varlığının, egemenliğinin ve bağımsızlığının korunması; evrensel ve kalıcı barışın sağlanması ve şiddetin sınırlandırılması amaçlarına hizmet etmektedir.⁴⁷⁷ Dolayısıyla uluslararası toplumun olmaması durumunda savaş ve çatışmaların yaşanacağı; uluslararası toplumun olması

⁴⁷⁰ Buzan, *From International To World Society?*, s. 98.

⁴⁷¹ Watson, Adam, *The Evolution of International Society*, Routledge, London, 1992, s. 13.

⁴⁷² Watson, *The Evolution of International Society*, ss. 14-16.

⁴⁷³ Palabıyık, “İngiliz Okulu”, s. 241.

⁴⁷⁴ Bull, *The Anarchical Society*, 1995, s. 3.

⁴⁷⁵ Bull, *The Anarchical Society*, 1995, s. 4.

⁴⁷⁶ Bull, *The Anarchical Society*, 2000, s. 206.

⁴⁷⁷ Bull, *The Anarchical Society*, 1995, ss. 16-18.

durumunda ise oluşan düzen sayesinde devletlerin güvensizliklerinin tam olarak ortadan kalkmasa bile azalacağı düşünülmektedir.⁴⁷⁸

Uluslararası toplumda düzenin nasıl sağlanacağına yönelik olarak Bull üç farklı kural grubundan bahsetmektedir. İlk kural Bull tarafından ‘*dünya siyasetinin temel veya anayasal normatif ilkesi*’ olarak tanımlanan devletlerin bir toplum oluşturup o toplum içerisinde yaşayabilmesidir. İkincisi Bull’un ‘*bir arada yaşama kuralları (rules of coexistence)*’ olarak tanımladığı, uluslararası hukuk kuralları tarafından şekillendirilmiş olan devletlerin anlaşmalara uyması ya da güç kullanım kontrolü gibi kurallardır. Üçüncüsü ise Bull’un ‘*iş birliği kuralları (rules of cooperation)*’ olarak tanımladığı devletlerin yalnızca siyasi, stratejik seviyede değil, ekonomik ve sosyal seviyede de iş birliği yapabilmelerine olanak sağlayan kurallardır.⁴⁷⁹ Bu kural gruplarının işe yarayabilmesi ve uluslararası düzenin devamı için, kuralların varlığının salt tanınması yeterli değildir.⁴⁸⁰ Bu kuralların etkili olması için devletler tarafından oluşturulması, yorumlanması, meşrulaştırılması, tanınması, uyarlanması ve korunması gerekmektedir. Bu ise ancak uluslararası toplumunun kurumları vasıtasıyla gerçekleştirebilir.⁴⁸¹

Kurumdan kasıt, ille de bir organizasyon veya idari mekanizma değil, ortak hedeflerin gerçekleştirilmesine yönelik şekillendirilmiş bir dizi alışkanlık ve pratiklerin bütünüdür. Anlaşmaları, yerleşmiş davranış kalıplarını ve ortak bir anlayışın ürünü olan resmi olmayan düzenlemeleri, bu kurumları belirleyen pratiklerden saymak mümkündür.⁴⁸² Bull’a göre bu kurumlar; ‘*Güç Dengesi*’, ‘*Uluslararası Hukuk*’, ‘*Diplomasi*’, ‘*Savaş*’ ve ‘*Büyük Güçlerin Uyum*’dur.⁴⁸³

Güç dengesi, bir gücün diğerlerini tehlikeye atacak kadar baskın olmadığı bir durumu yani gücün eşit dağılımını ifade etmektedir. Bull güç dengesini “*hiçbir gücün diğerine tamamıyla üstünlük sağlamadığı ve kuralları diretemediği durum*” olarak tanımlamakta⁴⁸⁴, hatta güç dengesinin algısal dahi olabileceğini ve gücün dengelendiğine dair genel bir inancın bile güç dengesi yaratabileceğini ileri sürmektedir.⁴⁸⁵ Herbert Butterfield ise güç dengesinin isleyişini “*bir güç diğerlerine ağır basarsa, diğer güçler*

⁴⁷⁸ Wight, Martin, “Western Values in International Relations”, *Diplomatic Investigations: Easy in The Theory of International Politics*, (ed. Hebert Butterfield ve Martin Wight), Allen and Unwin, London, 1966, ss. 102-103; Booth, Ken ve Nicholas J. Wheeler, “Uncertainty”, *Security Studies: An Introduction*, (der. Paul D. Williams), Routledge, New York, 2008, s. 139.

⁴⁷⁹ Bull, *The Anarchical Society*, 1995, ss. 67-70.

⁴⁸⁰ Bull, *The Anarchical Society*, 1995, ss. 56-57.

⁴⁸¹ Bull, *The Anarchical Society*, 1995, s. 112.

⁴⁸² Bull, *The Anarchical Society*, 1995, s. 71.

⁴⁸³ Bull, *The Anarchical Society*, 1995, ss. 97-194.

⁴⁸⁴ Bull, *The Anarchical Society*, 1995, s. 101.

⁴⁸⁵ Bull, *The Anarchical Society*, 1995, s. 103.

onu dengelemek için bir araya gelirler” şeklinde ifade etmektedir.⁴⁸⁶ Görüldüğü üzere ‘güç dengesi’ bir uluslararası ilişkiler sistemi ya da dış politikanın temel bir ilkesi, hatta uluslararası politikada temel bir kurum olarak tasarlanmıştır.⁴⁸⁷ Güç dengesi kurumunun uluslararası düzeni sağlamadaki fonksiyonlarını; devletlerin kendi kurallarını diğerlerine dayatamaması, devletler arası bağımlılığın sürmesini sağlaması ve uluslararası hukuku mümkün kılması şeklinde sıralamak mümkündür. Şöyle ki, eğer bir devlet sistemdeki tek hakim güç değilse diğerlerine kural dayatması mümkün olmayacaktır. Bir devletin sistemde baskın konuma geçmemesi için ise diğer devletler zaten birbirleri ile iş birliği yapmaya yöneleceklerdir. Sistemdeki devletlerin hiçbirisi kural dayatmaya ya da çiğnemeye yetecek baskınlığa sahip olmadığından, uluslararası hukukun isleyişi de mümkün olacaktır.⁴⁸⁸ Görüldüğü üzere güç dengesi, uluslararası düzen için; düzende uluslararası toplum için kurucu bir unsurdur.⁴⁸⁹

Uluslararası hukuk, devletlerin ve diğer aktörlerin birbirleriyle ilişki kurmalarını sağlayan ve hukuk statüsüne sahip kabul edilen bir kurallar bütünüdür.⁴⁹⁰ Uluslararası toplum içerisindeki devletlerin birbirleri ile ilişkilerinde uymayı taahhüt ettikleri kurallar bütünü olan uluslararası hukukun, uluslar üstü bir yürütme organı olmadığından yaptırımı yoktur. Uluslararası hukukun işlerliği genellikle devletlerin ortak rızası ile sağlanmaktadır. Dolayısı ile uluslararası hukuk, her zaman adalet anlamına gelmemektedir. Kimi zaman uluslararası hukukun en önemli görevi sadece düzeni sağlamaktır.⁴⁹¹ Uluslararası hukukun düzenleyici işlevine vurgu yapan Watson, uluslararası hukuku uluslararası toplumda düzeni sağlamak için tasarlanmış trafik kurallarına benzetmektedir.⁴⁹² Bull’a göre de uluslararası hukukun işlevi, kendisinin üçlü bir sınıflandırma yaparak ele aldığı kurallara, devletler ve diğer aktörler tarafından uyum sağlanmasına yardımcı olmaktadır.⁴⁹³ Uluslararası hukukun varlığı, uluslararası toplumun var olduğunun en büyük ispatıdır.⁴⁹⁴ Çünkü uluslararası hukuk sadece uluslararası toplumu düzenleyen bir unsur değil; aynı zamanda uluslararası toplum

⁴⁸⁶ Butterfield, “The Balance of Power”, s. 132.

⁴⁸⁷ Wight, *International Theory*, ss. 164-165.

⁴⁸⁸ Wight, *International Theory*, ss. 166-167.

⁴⁸⁹ Vincent, R. John, “Order in International Politics”, *Order and Violence: Hedley Bull and International Relations*, (ed. J. D. Bruce Miller ve R. John Vincent), Oxford University Press, Oxford, 1990, s. 50.

⁴⁹⁰ Bull, *The Anarchical Society*, 1995, s. 127.

⁴⁹¹ Watson, Adam, *Diplomacy: The Dialogue Between States*, Routledge, London, 1984, ss. 40-41.

⁴⁹² Watson, *Diplomacy*, s. 30.

⁴⁹³ Bull, *The Anarchical Society*, 1995, s. 135.

⁴⁹⁴ Bull, *The Anarchical Society*, 1995, ss. 122-124; Wight, *Systems of States*, s. 107.

tarafından oluşturulmuş bir disiplindir.⁴⁹⁵ Bu nedenle uluslararası hukuk, uluslararası toplumun belkemiğini oluşturmaktadır.⁴⁹⁶

Diplomasi, dünya siyasetinde yer alan devletler ve diğer kuruluşlar arasındaki ilişkilerin resmi görevliler tarafından barışçıl yollarla yürütülmesidir.⁴⁹⁷ Watson diplomasiyi, ortak hedefler peşinde koşan devletlerin savaştan kaçınmak için geliştirdikleri diyalog ve müzakere yöntemi olarak tanımlamaktadır.⁴⁹⁸ Wight'e göre diplomasi, ihtilaflı çıkarları görüşmeler ve uzlaşma yoluyla düzenleme çabasıdır.⁴⁹⁹ Diplomasinin uluslararası düzenin sağlanmasında, devletlerin siyasi liderleri ile diğer aktörler arasındaki iletişimi kolaylaştırmak; anlaşmaların müzakere edilmesini sağlamak; yabancı ülkeler hakkında istihbarat veya bilgi toplamak; uluslararası ilişkilerde meydana gelen sürtüşmelerin etkilerini en aza indirmek ve uluslararası toplumunun varlığını sembolize etmek gibi birtakım işlevleri bulunmaktadır.⁵⁰⁰ Diplomasinin sona erdiği yerde, savaş kurumu devreye girmektedir.

Savaş kavramını Bull, siyasi birimlerin birbirlerine karşı yürüttükleri örgütlü şiddet olarak tanımlamaktadır. Ona göre şiddet, siyasi bir birim adına gerçekleştirilmedikçe ve bir siyasi birim adına gerçekleştirilen şiddet, başka bir siyasi birime yönelik olmadıkça savaş olarak sayılmamaktadır.⁵⁰¹ Savaşın hem uluslararası toplum açısından hem de bir bütün olarak devletler sisteminin kabul ettiği ortak değerler, kurallar ve kurumlar açısından ikili bir yönü vardır. Bir yönü ile uluslararası toplumdaki düzensizliğin belirtisi olan savaş, devletler tarafından sınırlandırılması gereken bir tehdit olarak görülmektedir. Diğer taraftan, bir devlet politika aracı ve uluslararası sistemin şekillendiricisi olarak savaş, uluslararası toplumun kendi amaçlarına ulaşmak için kullandığı bir araçtır. Özellikle uluslararası toplum perspektifinden savaş, güç dengesinin korunmasının, uluslararası hukukun uygulanmasının ve güçlendirilmesinin bir aracıdır.⁵⁰² İki yönlülüğünü korumaya devam etmekle birlikte savaşın uluslararası topluma yönelik bir tehdit olduğu algısı daha ağır basmaktadır. Bu nedenle uluslararası toplum, meşru

⁴⁹⁵ Nardin, Terry, "Legal Positivism as a Theory of International Society", *International Society: Diverse Ethical Perspectives*, (der. David R. Mapel ve Terry Nardin), Princeton University Press, Princeton, 1998, s. 21.

⁴⁹⁶ Mayall, James, *World Politics: Progress and its Limits*, Polity Press, Cambridge, 2000, s. 94.

⁴⁹⁷ Bull, *The Anarchical Society*, 1995, ss. 156-157.

⁴⁹⁸ Watson, *Diplomacy*, s. 11.

⁴⁹⁹ Wight, Martin, *Power Politics*, (ed. Hedley Bull ve Carstaan Holbraad), Leicester University Press, Leicester, 1978, s. 89.

⁵⁰⁰ Bull, *The Anarchical Society*, 1995, ss. 163-166.

⁵⁰¹ Bull, *The Anarchical Society*, 1995, s. 178.

⁵⁰² Bull, *The Anarchical Society*, 1995, s. 181.

müdafa sebebiyle başvurulduğu durumlar haricinde savaşı kanun yaptırımını olarak görmek konusunda isteksizdir.⁵⁰³

Büyük güçler Bull tarafından, ortak kurallar ve kurumlar aracılığı ile etkileşimde bulunan, birbirine bağlı, bağımsız bir siyasi topluluk olarak tanımlanmaktadır. Bull büyük güçler kavramlaştırması ile uluslararası toplumda statü açısından karşılaştırılabilir iki veya daha fazla gücün varlığına işaret etmektedir. Ona göre tek bir büyük güç olamaz. Ayrıca büyük güçler olarak ifade edilen ülkelerin, askeri güç açısından ön sıralarda olduğu da belirtilmektedir. Diğer devletler tarafından tanınması gereken büyük güçlerin aynı zamanda kendi liderleri, halkları tarafından da belirli özel haklara ve görevlere sahip olduğu düşünülmektedir.⁵⁰⁴

Bull büyük güçlerin uluslararası düzenin sağlanmasına yönelik katkılarını, güçler dengesini korumak; eylemlerinin diğer devletler için kriz yaratmamasını sağlamaya çalışmak ya da krizleri kontrol altında tutmak; mümkün olduğunca savaştan kaçınmak, eğer kaçınmak mümkün değilse savaşın kapsamını sınırlamak; güçlerinin baskın olduğu alanlarda kontrolü sağlamaya istekli olmak; uluslararası toplumda ortak politikaları teşvik etmek için iş birliği yapmaya istekli olmak; uluslararası toplumun genişlemesi için doğan fırsatları değerlendirmeye istekli olmak ve uluslararası toplumun yeniden üretilmesine yardımcı olmak şeklinde sıralamaktadır.⁵⁰⁵ Fakat büyük güçler genellikle, dengeyi korumak yerine alt üst etmeye, krizleri kontrol etmekten çok kışkırtmaya, savaşları sınırlamaktan çok kazanmaya çabalamakta yani düzenden çok düzensizliği teşvik edecek şekilde davranmaktadırlar.⁵⁰⁶

Düzen/adalet ikilemi konusunda İngiliz Okulu içerisinde ‘Çoğulcu (*plüralist*)’ ve ‘Dayanışmacı (*solidarist*)’ yaklaşım olmak üzere bir bölünme söz konusudur. Bu bölünme genel hatlarıyla uluslararası toplumun doğası, insan hakları, insani müdahale, uluslararası müdahale, uluslararası hukukun niteliği gibi konulardaki fikir ayrılıklarından kaynaklanmaktadır.⁵⁰⁷

Hedley Bull, Robert Jackson ve James Mayall’ın başına çektiği ‘Çoğulcu’ yaklaşım adını, her bir devletin iyi yaşam ile ilgili kendine has bir bakış açısına sahip olduğunu ve uluslararası toplumun niteliksel olarak farklı devletlerden oluştuğunu ileri

⁵⁰³ Bull, *The Anarchical Society*, 1995, ss. 190-191.

⁵⁰⁴ Bull, *The Anarchical Society*, 1995, ss. 194-197.

⁵⁰⁵ Little, Richard, “The Balance of Power and Great Power Management”, *The Anarchical Society in a Globalized World*, (eds. Richard Little ve John Williams), Palgrave Macmillan, New York, 2006, s. 110; Bull, *The Anarchical Society*, 1995, ss. 199-220.

⁵⁰⁶ Bull, *The Anarchical Society*, 1995, s. 201.

⁵⁰⁷ Palabıyık, “İngiliz Okulu”, s. 238.

süren anlayıştan almaktadır.⁵⁰⁸ Realizme daha yakın duran çoğulcu yaklaşım uluslararası toplumu, katı denecek bir devlet merkezilikle tanımlamaktadır. Devlet merkeziliği eleştiren görüşlere Bull, devletlerin geçmişte var olduğunu, gelecekte de var olmaya devam edeceğini; biz onaylasak da onaylamasak da varlığını sürdüreceğini; devletin yanında diğer aktörlerin de bulunduğunu ancak, birincil aktörün devlet olduğunu; uluslararası toplumda düzenin devletin üzerine kurulduğunu ifade ederek karşı çıkmaktadır.⁵⁰⁹ Kısacası çoğulcuların, güçlü bir uluslararası toplum ve devlet yapısı öngördüklerini söylemek mümkündür.⁵¹⁰

Çoğulcular için devletler, insan toplumunun en temel siyasi örgütlenmesi olduğundan, egemenlik kavramının hukuki ve siyasi önceliği vardır. Devlet egemenliğinin esas olduğu, bu egemenliğin karşılıklı olarak tanındığı ve garanti altına alındığı, devlet egemenliğine yönelik hiçbir müdahalenin hoş görülmediği bir yapı olan uluslararası toplum ise anarşi altında düzen arayışının bir sonucudur. Çoğulculara göre devlet, anarşik yapı altında düzeni sağlayacak tek kurumdur; devletin egemenliğine yapılacak herhangi bir müdahale (ekonomik, askeri, siyasi veya insani) düzeni bozup uluslararası toplumun kaosa sürüklenmesine neden olabilir.⁵¹¹ ‘Müdahale etmeme’ prensibi olarak adlandırılan bu durum, uluslararası toplumda devletlerin egemenlik hakkını tanımlamaktadır ve egemenlik hakkı açıkça müdahaleden kaçınmayı gerektirmektedir.⁵¹²

Çoğulculara göre insan haklarının korunması doğrudan düzenin amaçlarından biri olmadığından, düzenin amacı uluslararası toplumun kendisinin korunması olduğundan ve insan haklarını korumaya yönelik bile olsa yapılacak müdahalenin düzeni bozacağı düşünüldüğünden, insani müdahaleden de kaçınılması gerekmektedir. Bull’un ifadesiyle “Eğer her bireyin hakkı dünya politikasının konusu olursa ve bu birey, vatandaşı olduğu devletin sınırlarını aşan bir biçimde hak iddia ederse, o devletin egemenliği sorgulanacak ve erozyona uğrayacaktır, bu durum da egemen devletler sistemini felce uğratacaktır.”⁵¹³ Çoğulcular için müdahale etmeme prensibini ve dolayısı ile egemenlik hakkını geçersiz

⁵⁰⁸ Jorgensen, Knud Erik, *International Relations Theory: A New Introduction*, Palgrave Macmillan, New York, 2010, s. 110.

⁵⁰⁹ Bull, Hedley, “The State’s Positive Role in World Affairs”, *Hedley Bull on International Society*, (ed. Kai Alderson ve Andrew Hurrell), Palgrave Macmillan Press, London, 2000, ss. 140-141.

⁵¹⁰ Waever, Ole, “International Society-Theoretical Promises Unfulfilled?”, *Cooperation and Conflict*, 27 (1), 1992, s. 104.

⁵¹¹ Buzan, *From International To World Society?*, ss. 46-47.

⁵¹² Vincent, R. John, *Nonintervention and International Order*, Princeton University Press, Princeton New Jersey, 1974, s. 14.

⁵¹³ Bull, *The Anarchical Society*, 1995, s. 152.

kılabilecek durumlar; kendini koruma ve güç dengesinin sürdürülmesidir.⁵¹⁴ Buradan hareketle güvenlik hususunda, çoğulcuların uluslararası güvenliğin sağlanmasına odaklandıklarını söylemek mümkündür.⁵¹⁵

Uluslararası hukuk konusunda da pozitivist hukuk anlayışını benimseyen Çoğulcu yaklaşıma göre uluslararası hukuk; devletler tarafından üretilen ve karşılıklı olarak tanınan kurallardan oluşmaktadır. Kısacası uluslararası hukukun devlet dışında başka bir kaynağı yoktur. Dolayısıyla devletler arası ilişkilerden doğmuş olan bir hukuk bireylere uygulanamaz. Uluslararası hukukun öznesi devletler, nesnesi ise bireylerdir. Bireyler uluslararası hukuktan ancak tabii oldukları devlet aracılığı ile yararlanabilirler.⁵¹⁶

Özetle çoğulcuların devlet, egemenlik, uluslararası toplum, insan hakları, müdahale ve uluslararası hukuka yönelik savunuları; düzen-adalet ikileminde, düzene öncelik verdiğini gösterir niteliktedir. Onlara göre adalete öncelik verilmesi düzenin bozulacağı anlamına gelmektedir.⁵¹⁷

John Vincent, Tim Dunne ve Nicholas Wheeler'ın başına çektiği 'Dayanışmacı' yaklaşım, adını bireylerin güvenliği ve refahı konusunda devletlerin dayanışması anlayışından almıştır.⁵¹⁸ Devrimciliğe daha yakın duran Dayanışmacılara göre uluslararası toplumun odak noktasını devletler değil, bireyler oluşturmaktadır. Dayanışmacı görüşte "bir insani örgütlenme olarak görülen" devlet, bireylerin haklarını korumakla mükellef olan aracı bir kurumdur. Dayanışmacı görüşte insanlık bir bütün olarak değerlendirilmekte ve devletlerin yapay sınırlarının insanların haklarının korunmasında engelleyici bir rolü olamayacağı savunulmaktadır. Dolayısıyla onlara göre uluslararası toplum devletlerin değil, bireylerin haklarının korunması ile ortaya çıkmaktadır.⁵¹⁹ Bu nedenle dayanışmacılar güvenlik hususunda uluslararası toplumunun, insan güvenliğini sağlanmasına odaklanmaktadır.⁵²⁰

Dayanışmacıların uluslararası hukuk anlayışı ise doğal hukuk anlayışına dayanmaktadır. Bireylerin yalnızca insan olmalarından kaynaklanan hakları olduğunu, bu hakların uluslararası hukukun bir parçası olduğunu ve devletlerin bu hakları korumakla

⁵¹⁴ Bull, Hedley, "The Grotian Conception of International Society", *Diplomatic Investigations: Easy in The Theory of International Politics*, (ed. Hebert Butterfield ve Martin Wight), Allen and Unwin, London, 1966, s. 63.

⁵¹⁵ Çıtak, Emre ve Osman Şen (der.), *Uluslararası İlişkilerde Güvenlik: Teorik Değerlendirmeler*, Uluslararası İlişkiler Kütüphanesi, İstanbul, 2014, s. 73.

⁵¹⁶ Vincent, R. John, *Human Rights and International Relations*, Cambridge University Press, Cambridge, 1995, s. 44.

⁵¹⁷ Dunne, *Inventing International Society*, s. 11.

⁵¹⁸ Jorgensen, *International Relations Theory*, s. 110.

⁵¹⁹ Buzan, *From International To World Society?*, s. 47.

⁵²⁰ Çıtak ve Şen, *Uluslararası İlişkilerde Güvenlik*, s. 73.

yükümlü olduğunu savunan doğal hukukta, insan hakları diğer hukuk kurallarından önceliklidir. Çoğulcu yaklaşımın aksine bireyleri uluslararası hukukun öznelere olarak kabul eden dayanışmacılar, uluslararası toplumun üyeleri olan insanların haklarını korumak için yapılan müdahalelerin, devletin egemenliğini tehdit etse bile uluslararası hukuka uygun olduğunu savunmaktadır.⁵²¹ Dolayısıyla devletler bireylerin haklarını korumadıklarında ya da korumakta yetersiz kaldıklarında insani müdahale dayanışmacılar tarafından gerekli görülmektedir. Bu durum dayanışmacıların düzen-adalet ikileminde, adalete öncelik verdiği anlamına gelmektedir. Çoğulcuların aksine dayanışmacılar adalete öncelik verilmesinin düzenin bozulacağı anlamına gelmediğini, aksine düzenin ancak adaletle sağlanabileceğini savunmaktadırlar.⁵²²

Buzan İngiliz Okulu'nun düzen/adalet ikilemini, yine İngiliz okulunun orta yol bulmayı amaçlayan yöntemi ile aşmaya çalışmıştır. Buzan'a göre dayanışmacılık ve çoğulculuğu birbirine zıt iki görüş olarak değerlendirmek yerine, bir düzlemin iki ucu olarak görmek ve uluslararası toplumun bu iki ucun arasında bir yerde varlığını sürdürdüğünü kabul etmek daha doğru bir yaklaşım olacaktır. Buna göre devletlerin uluslararası toplum içindeki rolünü tamamen dışlamadan, ancak bireylerin haklarının da korunmasını sağlayacak şekilde daha gevşek bir egemenlik algısı, orta yol oluşturmak için daha uygun olabilir. Böylelikle devletlerin egemenliği, düzeni bozacak şekilde ihlal edilmez; yani büyük güçlerin insani müdahale bahanesi ile küçük devletlerin iç işlerine müdahale etmesini engelleyecek kadar güçlü bir egemenlik kavramı oluşturulur. Diğer taraftan da bireylerin hakları uluslararası hukuk çatısı altında garanti altına alınır; böylelikle devletler bireylerin haklarını bilerek korumadığı veya kapasitelerinin yetersizliği nedeniyle koruyamadığı durumlarda, uluslararası toplumun bireylerin haklarını koruması sağlanabilir. Dolayısıyla egemenlik, ne insani müdahaleyi aşırı derecede kolaylaştıracak kadar gevşek, ne de insani müdahaleyi imkânsız hale getirecek kadar katı olmalıdır.⁵²³ Düzeni adalete, adaleti düzene tercih etmek yerine, bu ikilikler arasında bir denge kurulması gerekmektedir.

Görüldüğü üzere İngiliz Okulu, '*Uluslararası Toplum*' ve uluslararası toplumda düzenin sağlanmasına odaklanmaktadır. Ancak bu okulun '*Uluslararası Sistem*' ve '*Dünya Toplumu*' kategorilerinin varlığını reddettiği anlamına gelmemektedir. Bilakis tarihsel süreklilik içerisinde bu kategorilerin birbirlerine evrilebilmesi ihtimal dâhilindedir. Ayrıca Okulu'nun uluslararası toplum algısı da, statik, değişmez ve katı

⁵²¹ Bull, *The Anarchical Society*, 1995, s. 64.

⁵²² Buzan, *From International To World Society?*, s. 47.

⁵²³ Buzan, *From International To World Society?*, s. 49.

değildir. Aksine uluslararası toplum tarih içerisinde oluşan, zaman içerisinde farklı formlara dönüşebilen, daralan, genişleyen, adeta organik bir yapıdır. Hatta uluslararası toplumun varlığını sonsuza kadar sürdüremeyebileceği de kabul edilmekte, ancak uluslararası toplum var olduğu sürece de iyileştirilmesi için gerekenin yapılması gerektiği ifade edilmektedir.⁵²⁴

İngiliz Okulu'nun '*Uluslararası Sistem*', '*Dünya Toplumu*' ve '*Uluslararası Toplum*' üçlemesi onun katı devlet merkezci Uluslararası İlişkiler disiplinine getirdiği önemli bir esneklik olarak değerlendirilebilir.⁵²⁵ Ancak okulun üç farklı uluslararası yapıya odaklanması, bu yapıları açıklayabilmek için üç farklı yöntemden yararlanmasını zorunlu kılmıştır. Diğer bir deyişle İngiliz Okulu'nda hem kavramsal hem de metodolojik bir çoğulculuktan (farklı bilgi ve anlayışları buluşturmayı amaçlayan) bahsetmek mümkündür.⁵²⁶ Ayrıca okulun üç farklı uluslararası yapıya odaklanması sadece metodolojik bir çoğulculuğu zorunlu kılmakla kalmamış, farklı uluslararası yapılar analiz birimi olarak ele aldığından, analiz seviyesi noktasında da farklı epistemolojik ve ontolojik yaklaşımlar benimsenmiştir.⁵²⁷ İngiliz Okulu gerek ontolojik, gerek epistemolojik, gerek terminolojik, gerekse metodolojik olarak çoğulcu bir yaklaşım geliştirdiğinden, diğer Uluslararası İlişkiler teorileri ile arasındaki sınırlar zaman zaman belirsizleşebilmektedir. İngiliz Okulu'nun bir taraftan diğer Uluslararası İlişkiler teorilerinde olduğu gibi net ve özel varsayımlar üretememesine sebep olan çoğulcu ve eklektik yapısı diğer taraftan okulu, diğer Uluslararası İlişkiler teorilerinden ayıran en önemli ve özgün özelliğidir.⁵²⁸ Ancak okulun bu özgünlüğü aynı zamanda en önemli zayıf noktalarından biridir. İngiliz Okulu'nun bu çoğulcu ve eklektik yapısı, tutarsız ve birbirleriyle bağdaşması zor görünen fikirlerin (Realizm ve Devrimcilik) bir araya getirilme çabası olarak görüldüğünden eleştirilmektedir. Ayrıca hem kuramlar, hem de kavramlar arasında ki sınırların net olmaması, yani fazla eklektiklik İngiliz Okulu'nun

⁵²⁴ Palabıyık, "İngiliz Okulu", s. 238.

⁵²⁵ Palabıyık, "İngiliz Okulu", s. 235.

⁵²⁶ İngiliz Okulu'nun metodolojik açıdan çoğulcu olması ile kastedilen Martin Wight'ın *Realist, Devrimci ve Rasyonalist* teorilerin sentezinden oluşan "*Üç Gelenek*" yaklaşımı ve Hedley Bull'un '*Uluslararası Sistem*', '*Dünya Toplumu*' ve '*Uluslararası Toplum*' olarak kavramsallaştırdığı "*Üç Uluslararası Yapı*"dır. Navari, Cornelia, "Introduction: Methods and Methodology in the English School", *Theorising International Society: English School Methods*, (ed. Cornelia Navari), Palgrave Macmillan, Londra/ New York, 2009, s. 4.

⁵²⁷ İngiliz Okulu'nun analiz seviyesinin devlet merkezci mi ya da sistem merkezci mi olduğuna yönelik farklı yaklaşımlar söz konusudur. Fakat yöntemsel çoğulculuğun bir sonucu olarak İngiliz Okulu'nun tek bir analiz seviyesinin olmadığını söylemek mümkündür. Uluslararası sisteminin anlaşılması daha devlet merkezli bir analiz gerektirirken, uluslararası toplum için daha az devlet merkezli, dünya toplum içinse daha küresel bir analiz birimi tercih edilebilir. Palabıyık, "İngiliz Okulu", s. 227.

⁵²⁸ Palabıyık, "İngiliz Okulu", s. 241.

hantallaşmasına yol açmıştır. Dolayısıyla İngiliz Okulu'nun çoğu zaman karşıt yönlere aynı anda bakmaya çalıştığı için yeterince etkin ve yetkin olamadığı düşünülmektedir.⁵²⁹

Yapılan açıklamalar doğrultusunda Uluslararası İlişkiler disiplinin *Üç Gelenek* yani *Realist*, *Devrimci* ve *Rasyonalist* teorilerin sentezinden oluştuğu, üç gelenek yaklaşımının da *Üç Uluslararası Yapı* (*uluslararası sistem*, *dünya toplumu* ve *uluslararası toplum*) kavramsallaştırmasının temelini teşkil ettiği görülmektedir. Daha çok kendilerinin ortaya attığı '*Uluslararası Toplum*' kavramını açıklama çabası içerisinde olan İngiliz Okulu, kültürel unsurlara uluslararası toplumun oluşumu bağlamında kısmi olarak yer vermektedir ki, bu konuda farklı görüşlerin olduğu daha önce de belirtilmiştir. Güvenlik konusundaki açıklamalarında kültürel unsurlara rastlanmayan İngiliz Okulu, bu konuyu daha ziyade '*düzen*' bağlamında ele almaktadır. Okul düzenin nasıl sağlanacağına yönelik '*kurallar*'dan ve kuralların etkili olması için '*kurumlar*'dan bahsetmektedir.

4.2.4. Paris Okulu

Paris Ekolü'nün argümanlarının temelinde post-yapısalcılığın izlerine rastlandığından, işe öncelikle post-yapısalcılıktan başlamanın yerinde olacağı düşünülmektedir. Ağırlıklı olarak Jacques Derrida ve Michel Foucault olmak üzere Fransız filozofların çalışmalarından beslenen post-yapısalcı yaklaşımlar, Uluslararası İlişkiler disiplininde 1980'li yılların sonlarına doğru etkisini göstermeye başlamıştır. Sosyal kuramı, Uluslararası İlişkiler kuramı ile buluşturan post-yapısalcı yaklaşımlar, ontolojik ve epistemolojik açılardan diğer kuramsal yaklaşımlardan farklılaşmaktadır.⁵³⁰ Post-yapısalcılara göre mevcut teoriler, uluslararası ilişkilerin doğası ve işleyişini yeterince yansıtamamaktadır.⁵³¹ Bu nedenle post-yapısalcılar, geleneksel teorilerin sorgulamadan verili kabul ettiği egemen devlet, anarşik sistem, pozitivist metodoloji gibi konuları tartışmaya açmıştır.⁵³²

Uluslararası İlişkilerin geleneksel teorileri, devlete merkezi bir konum atfetmektedir. Devleti temel aktör olarak kabul etmek, farklı aktörlerin ikincil durumda olduğunu ima etmektir. Bu diğer tüm aktörlerin refah ve güvenliğinin, devletin refah ve güvenliğine bağlı olduğunun kabulüdür. Yani devlet olmadan, birey veya topluluktan söz

⁵²⁹ Finnemore, Martha, "Exporting the English School?", *Review of International Relations*, 27 (3), 2001, s. 509.

⁵³⁰ Aydın Düzgüt, Senem, "Post-Yapısalcı Yaklaşımlar ve Uluslararası İlişkilerin Temel Kavramları", *Uluslararası İlişkiler*, 12 (46), 2015, s. 155.

⁵³¹ Kardaş, Tuncay ve Ramazan Erdağ, "Postyapısalcılık ve Uluslararası İlişkiler", *Uluslararası İlişkiler Teorileri*, (der. Ramazan Gözen), İletişim Yayınları, İstanbul, 2016, s. 380.

⁵³² Ashley, Richard K., "The Achievements of Post-structuralism", *International Theory: Positivism and Beyond*, (ed. Steve Smith, Ken Booth ve Marysia Zalewski), Cambridge University Press, Cambridge, 1996, ss. 245-246.

edilememektedir. Ayrıca devletler arası savaş dışında şiddetin hiçbir formu dikkate değer bir araştırma konusu olarak ele alınmamaktadır. Yani Uluslararası İlişkiler disiplinde realizm ve liberalizmin çeşitli varyasyonları hâkimdir.⁵³³ Post-yapısalcı yaklaşım ise devletin uluslararası sistemin önemli özelerinden biri olduğunu kabul etmekte, varlığını reddetmemekte ancak bu merkezi rolü tek başına paylaşılmaz olarak sahiplenmesini tartışmaktadır.⁵³⁴ Ayrıca post-yapısalcı yaklaşıma göre devleti merkeze alan geleneksel teorilerin temelinde, aslında kendi çıkarları uğruna egemen devleti icat etmeyi akıl etmiş rasyonel insan figürü yatmaktadır. Bu nedenle geleneksel Uluslararası İlişkiler teorileri, akıl merkezli modern söylemi tekrarlayan ve ayrı birer teori olarak değil, modernite projesinin özgün ve etkili söylemleri olarak varlıklarını sürdürmektedir.⁵³⁵

Post-yapısalcılar devletin hangi pratikler aracılığıyla dünya siyasetinde en önemli ve tekil aktör haline geldiğini, egemen devletin nasıl mümkün kılındığını, bunların söylemsel düzlemde nasıl doğal ve değişmez gerçekliler olarak sunulduğunu sorgulamaktadır.⁵³⁶ Bunların gerçekleşmesinde realizm ve varyasyonları başta olmak üzere Uluslararası İlişkiler kuramlarının oynadığı role dikkat çeken post-yapısalcılar bu durumu eleştirmekte⁵³⁷ ve “devletin tarihi olarak inşası ve yeniden inşası meselesine” odaklanmaktadır.⁵³⁸ Ayrıca devlet merkezliği üreten egemenlik söyleminden de uzaklaşmanın yollarını arayan post-yapısalcılar devlet egemenliği paradigmasının dünya siyasetinde siyasi seçenekleri kısıtladığına da dikkat çekmektedirler.⁵³⁹

Geleneksel teoriler devletlerin üzerinde, onların gücünü dizginleyebilecek bir otorite yokluğu anlamına gelen anarşik, düzensiz, belirsiz ve kaotik bir uluslararası sistem öngörmekte ve bu ön kabul ile hareket etmektedirler. Post-yapısalcılara göre ise Uluslararası İlişkiler teorilerinin yanıtlaması gereken esas soru, uluslararası sistemde anarşinin nasıl ortadan kaldırılacağı değil, anarşi anlatısının uluslararası siyaset metinlerince nasıl ve hangi amaçla bir problematik haline getirildiği olmalıdır. Bir başka deyişle, post-yapısalcı teorinin asıl hedefi, anarşinin kaçınılmazlığı üzerinde yoğunlaşan

⁵³³ Kardaş ve Erdağ, “Postyapısalcılık ve Uluslararası İlişkiler”, s. 383.

⁵³⁴ Devetak, Richard, “Post-yapısalcılık”, *Uluslararası İlişkiler Teorileri*, (ed. Scott Burchill vd.), Küre Yayınları, İstanbul, 2012, s. 273.

⁵³⁵ Keyman, E. Fuat, “Eleştirel Düşünce: İletişim, Hegemonya, Kimlik/Fark”, *Devlet, Sistem ve Kimlik: Uluslararası İlişkilerde Temel Yaklaşımlar*, (der. Atila Eralp), İletişim Yayınları, İstanbul, 2006, s. 253.

⁵³⁶ Campbell, David, “Poststructuralism”, *International Relations Theories: Discipline and Diversity*, (der. Tim Dunne, Milja Kurki ve Steve Smith), Oxford University Press, Oxford, 2010, ss. 216-217; Ashley, Richard K., “The Geopolitics of Geopolitical Space: Toward a Critical Social Theory of International Politics”, *Alternatives*, 12 (2), 1987, ss. 403-434.

⁵³⁷ Balcı, Ali, “Dış Politika: Yeni Bir Kavramsallaştırma Bağlamında Egemenlik Mitinin Analizi”, *Uluslararası İlişkiler*, 7 (28), 2011, s. 12.

⁵³⁸ Devetak, “Post-yapısalcılık”, s. 262.

⁵³⁹ Aydın Düzgüt, “Post-Yapısalcı Yaklaşımlar ve Uluslararası İlişkilerin Temel Kavramları”, s. 159.

metinleri yeniden okuyup, değerlendirek onun “keyfi bir siyasal inşa” olduğunu hatırlatmaktadır.⁵⁴⁰

Post-yapısalcılara göre geleneksel teorilerin ne söyledikleri değil, söylemlerinin nasıl etkiler doğurduğu asıl sorunsaldır.⁵⁴¹ Geleneksel yaklaşımların kendi bakış açıları çerçevesinde yaptığı değerlendirmelerin, uluslararası olayları anlayabilmek için yeterli olmadığını ortaya koyan post-yapısalcılara göre, geleneksel yaklaşımlar baskın konuları sebebi ile alternatif yaklaşım ve değerlendirme imkânlarını da engellemektedir. Bu nedenle post-yapısalcılık, dünya politikasının doğası ve işleyişinin yanı sıra, egemenlik, dış politika, devlet, güvenlik, savaş, barış gibi kavram ya da konuların yeniden okunması ve değerlendirilmesi gerektiğini savunmaktadır.⁵⁴² Çünkü bu kavramlar ve konular post-yapısalcılığa göre her zaman ve zemine uygun, herkes için geçerli, bağımsız anlamlar taşıyamaz. Uluslararası ilişkilerde sıkça rastlanan bu kavramlar tıpkı daha önce bahsedilen anarşi kavramında olduğu gibi üretilen, siyasal çıkar hesaplamalarının etkisinde şekillenen kavramlardır.⁵⁴³

Uluslararası İlişkilerin geleneksel teorilerinin benimsediği pozitivist metodoloji, uluslararası siyaseti ilgilendiren olayların tıpkı doğa bilimlerinde olduğu gibi gözlem yoluyla anlaşılabilceğini, hatta bazılarının laboratuvar ortamında deney yoluyla tekrarlanabileceğini varsaymaktadır. Dünya siyasetinde meydana gelen olayların belirli düzenlilikler içinde seyrettiği kabul edildiğinden, gelecek hakkında tahminlerde bulunulabileceğini öngören pozitivist metodoloji, bu tahminlerin doğa bilimlerinin yöntemlerine başvurularak çürütülebileceğini veya birer teori haline getirilebileceğini iddia etmektedir.⁵⁴⁴ Post-yapısalcılık, pozitivist metodolojiyi reddederek, bu metodolojik tekçiliği sorgulamaya açmıştır.⁵⁴⁵ Herhangi bir gerçekliğin varlığına şüpheyile yaklaşan post-yapısalcılığa göre, gerçeklik tarihsel olarak meydana gelen geçici anlamlardan, öznel bir yorumdan öteye gidememektedir. Başka bir başka deyişle, geleneksel teorilerin önceden verili olarak kabul ettiği dış dünya, onun okuyucusundan önce var olamamaktadır. Dolayısıyla pozitivist metodolojinin gözleme, tekrara ve deneye bağlı varsayımları, varlığı önceden kestirilemez bir dünya karşısında çaresiz duruma

⁵⁴⁰ Ashley, Richard K., “Untying the Sovereign State: A Double Reading of the Anarchy Problematique”, *Millennium Journal of International Studies*, 17 (2), 1988, s. 229.

⁵⁴¹ Devetak, “Post-yapısalcılık”, s. 254.

⁵⁴² Kardaş ve Erdağ, “Postyapısalcılık ve Uluslararası İlişkiler”, s. 380.

⁵⁴³ Kardaş ve Erdağ, “Postyapısalcılık ve Uluslararası İlişkiler”, s. 383.

⁵⁴⁴ Smith, Steve, “Positivism and Beyond”, *International Theory: Positivism and Beyond*, (ed. Steve Smith, Ken Booth ve Marysia Zalewski), Cambridge University Press, Cambridge, 1996, s. 16.

⁵⁴⁵ Lapid, Yosef, “The Third Debate: On the Prospects of International Theory in a Post-Positivist Era”, *International Studies Quarterly*, 33 (3), 1989, ss. 235-254.

düşmektedir. Ayrıca geleneksel uluslararası siyasetin kesintisiz olarak kabul ettiği tarih ve tarihsel olaylar da, post-yapısalcı tarih anlayışıyla bağdaşmamaktadır. Çünkü tarih Foucault'un da bahsettiği gibi bir kesintiler, kırılmalar ve çakışmalar toplamıdır.⁵⁴⁶

Post-yapısalcılık bütün bu saptamaları yaparken 'bilgi-iktidar', 'söylem (discourse)', 'soybilim (genalogy)', 'yapı söküm (deconstruction)' ve 'çift okuma (double reading)' gibi temel eleştirel kavram ve yöntemleri kullanmaktadır.⁵⁴⁷

Post-yapısalcılar bilgi üretim sürecini siyasi bir mesele olarak ele aldığından 'bilgi' ve 'iktidar'ı birbirlerini etkileyen ve destekleyen kavramlar olarak görmektedir.⁵⁴⁸ Foucault'a göre "bilgi ve iktidar doğrudan birbirini ima etmektedir" ve bilgi içermeyen bir iktidar ilişkisinden bahsetmek mümkün değildir.⁵⁴⁹ Ona göre bilgi ve iktidar kavramının iç içe olması, bilginin kullanılmasının iktidar gücünün oluşumunda ki stratejik etkisi ile bağlantılıdır. Bu yaklaşıma göre iktidardan bilgiye, bilgiden de iktidara ulaşmak mümkündür. Bilgi-iktidar ilişkisinde üretilen geçerli ve sürekli bilgi, iktidarın sürekliliğine ve geçerliliğine katkı sunmaktadır. Bu bağlamda iktidarlara kendilerine meşruluk ve aynı zamanda işlevsellik kazandırdığı için bilgiyle alışveriş içinde olmak durumundadır.⁵⁵⁰ Dolayısıyla bilgiyi de iktidar pratiklerinden ayrı düşünmek mümkün değildir. Bilgi ile iktidar arasındaki bu döngüsel ilişki, devlet ve aktörler tarafından uluslararası sistemde sıkça kullanılan bir argümandır. Bilgi hem dış politika yoluyla, devletlerin ve aktörlerin uluslararası sistemde başat güç olma ya da hegemonyalarını inşa etme süreçlerinde ve söylemlerinde; hem de iç politikada yönettikleri topluma kararlarını uygulatabilme konusunda, en temel yönetim meşrulaştırma araçlarından biridir.⁵⁵¹

Post-yapısalcılar, bilgi-iktidar ilişkisindeki bilgiyi, iktidar tarafından üretilen bir 'araç' olarak kavramaktadır.⁵⁵² İktidarı ise egemenlik ve onu elinde bulunduranlar ile buna katlanmak zorunda olanlar arasındaki bir güç ilişkisinden ziyade, aktörler ve süreçler arası işleyen bir güç ilişkisi olarak kavramaktadır.⁵⁵³ Post-yapısalcıların ilgilendiği şey bireyin iktidarın yanında mı karşısında mı durduğu değil, bireyin nasıl hem

⁵⁴⁶ Walker, Rob J., "Realism, Change and International Political Theory", *International Studies Quarterly*, 31 (1), 1987, ss. 65-86.

⁵⁴⁷ Kardaş ve Erdağ, "Postyapısalcılık ve Uluslararası İlişkiler", s. 384.

⁵⁴⁸ Shapiro, Michael, *Cinematic Political Thought: Narrating Race, Nation and Gender*, Edinburg, 1999, s. 1.

⁵⁴⁹ Foucault, Michel, *Toplumu Savunmak Gerekir*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2002, s. 27.

⁵⁵⁰ Çelebi, Vedat, "Michel Foucault'da Bilgi, İktidar ve Özne İlişkisi", *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 5 (1), 2013, s. 514.

⁵⁵¹ Karakaş, Mehmet, "İktidar İlişkileri Açısından Bilim ve Sosyoloji", *AKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 4 (1), 2002, ss. 159-160.

⁵⁵² Çelebi, "Michel Foucault'da Bilgi, İktidar ve Özne İlişkisi", s. 521.

⁵⁵³ Foucault, Michel, *Hapishanenin Doğuşu*, İmge Yayınları, Ankara, 2013.

iktidarın etmeni hem de aracısı olduğunun analizini yapmak ve iktidarın kendisini oluşturan bireyler aracılığıyla nasıl yayıldığını düşünmektir.⁵⁵⁴

Post-yapısalcı yaklaşımda, bilginin üretilmesi ve iktidar ilişkilerinin ortaya çıkmasında ‘söylem’ kurucu role sahiptir. Söylem, bilgi üretiminde, iletiminde veya gerçekliği yansıtmada da saf tarafsız bir rol oynamamaktadır. Söylem, çeşitli iktidar biçimlerine eklemlenerek meşruiyet kazanmaktadır. Bilginin sadece sunumunda değil, üretilmesinde de aktif rol oynayan söylemler, bu yönü ile hem dünyayla ilgili bilgiyi, hem aktörleri, hem de aktörlerin şahsi kanaatlerini, amaçlarını ve edimlerini şekillendirmektedir.⁵⁵⁵ İktidar kavramıyla da doğrudan ilişkili olan söylemler, üretildikleri toplum ya da aktörler tarafından bilgi-iktidar ilişkisine dâhil edilmektedirler. Foucault da söylemlerin ve söylemsel oluşumların, iktidarın oluşmasında ve bu iktidarın kullanılmasında önemli bir araç olduğunu ifade etmektedir.⁵⁵⁶ Post-yapısalcı yaklaşıma göre uluslararası siyasette hiyerarşik ve dışlayıcı iktidar ilişkisi ya da pratiklerinin; ne şekilde inşa edildiği, hangi söylemsel araçlar ile nasıl egemen konuma yükseldiği ve alternatiflerinin ne olabileceği incelenmelidir.⁵⁵⁷

Post-yapısalcı yaklaşıma göre sosyal ve siyasal gerçeklikler, söylemlerle doğrudan bağlantılıdır. Sosyal ve siyasal gerçeklikler, söylemlerin pratikteki yansımaları ile birlikte inşa edilmekte ve söylemlerin eylemlere dönüşmesiyle birlikte kurgulanmaktadır.⁵⁵⁸ Post-yapısalcılara göre çeşitli söylemsel sunum tekniklerinin kullanılmasıyla, gerçek yansıtılmaktan çok inşa edilmekte veya kurgulanmakta, bu da gerçek ve kurgusal olanın iç içe geçmesine neden olmaktadır. Bu yüzden belli toplumsal ve tarihsel şartların etkisinde ortaya çıkan söylemler, hem söyleyen, hem de dinleyen için aynı anlamlara gelmemektedir. Bu nedenle gerçekliklerin objektif değil, sosyal ve tarihsel açıdan özgün şartlar altında üretilmiş olduğu kabul edilmektedir.⁵⁵⁹ Mesela post-yapısalcı yaklaşım tarihi, sonradan kurulmuş bir söylem birliği olarak görmektedir. Bu nedenle tarih, kendi kırıkları, çatlakları ve kesintileri üzerinde meydana gelen olayların bir yeniden anlatısından ibaret olarak tanımlanmaktadır.⁵⁶⁰

⁵⁵⁴ Çelebi, “Michel Foucault’da Bilgi, İktidar ve Özne İlişkisi”, s. 514.

⁵⁵⁵ Kardaş ve Erdağ, “Postyapısalcılık ve Uluslararası İlişkiler”, ss. 381-382.

⁵⁵⁶ Keskin, İbrahim, “Sosyolojik Teoriler Bağlamında Yapısalcı Analizin İmkânı ve Sınırlılıkları”, *Beytülhikme*, 1 (2), 2011, ss. 62-87.

⁵⁵⁷ Foucault, Michel, “The Order of Discourse”, *Language and Politics*, (ed. Michael J. Shapiro), NYU Press, New York, 1984, ss. 108-138.

⁵⁵⁸ Kardaş ve Erdağ, “Postyapısalcılık ve Uluslararası İlişkiler”, s. 386.

⁵⁵⁹ Kardaş ve Erdağ, “Postyapısalcılık ve Uluslararası İlişkiler”, s. 382.

⁵⁶⁰ Foucault, Michel, *Bilginin Arkeolojisi*, (çev. Veli Urhan), Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2011, s. 33.

Post-yapısalcı yaklaşıma göre sosyal ve siyasal gelişmeleri analiz edebilmek için, gelişmelerin dayandırıldığı söylemsel dinamiklerin ve kurgulanma şeklinin ortaya çıkartılması gerekmektedir. Böylelikle alternatif söylemsel bilgiler ve siyaset pratikleri oluşturulabilmektedir. Burada amaç sadece söylem yoluyla doğallaştırılan bazı yapıların söylemsel inşasının ortaya konulması yoluyla alternatif imkânlarının da araştırılmasıdır.⁵⁶¹ Söylem analizi, kavramlara yüklenen anlamları ve bilgi-iktidar ilişkisini anlamının en etkili yöntemi olarak post-yapısalcılık tarafından öne çıkartılmaktadır.⁵⁶² Soybilim⁵⁶³, yapısöküm ve çift okuma metotları ise post-yapısalcılıkta kullanılan en yaygın söylem analizi yöntemlerindendir.

Soybilim, söylemlerin nasıl kurulduğunu açıklayabilecek bir tür tarih incelemesidir ve post-yapısalcı yaklaşımda söylemi iktidar ilişkileri içinde tanımlayarak ele almaktadır. Soybilim, iktidarı elinde bulunduranlar ile buna katlanmak zorunda olanlar arasında kurulan ilişkilerin tarihinde kelimelere yüklenen anlamları araştırma işidir.⁵⁶⁴ Başka bir ifadeyle soybilim, bilginin arkasında bulunan ama nesnel sayılabilmek için kendisini sürekli gizleyen iktidarı gözler önüne sermektedir. Bu yönü ile soybilim, bilgi-iktidar ilişkisini de tescil etmektedir.⁵⁶⁵

Soybilime göre tek bir doğru tarih algısı yerine aynı anda var olan, farklı tarihsel anlamların incelemesi yapılmalıdır. Yani post-yapısalcılığa göre her zaman alternatif bir yorum söz konusudur. Dolayısıyla bir olayın ya da gelişmenin özünü ortaya çıkarmaktan daha önemli olan, söz konusu olay ya da gelişmeyi biçimlendiren ve oluşumu etkileyen faktörlerin açığa çıkartılmasıdır.⁵⁶⁶ “*Soybilim perspektifinden bakıldığında tarih, gerçeğin ve anlamın belirlenmesine tanıklık etmemektir.*” Bu bağlamda tarih, bilgi-iktidar perspektifinde art arda süre gelen bir sistematik içerisinde ele alınmakta ve yeniden üretilmektedir.⁵⁶⁷ Soybilim, bu süreç içerisinde açık ya da gizli tüm etmenleri bulup ifşa etmekte ve tarihin gerçek yüzünü göstermektedir. Bu yönüyle tek bir tarih olmadığı, senkronize bir şekilde farklı tarihlerin aynı zaman diliminde bulunduğu söylenebilir.⁵⁶⁸

⁵⁶¹ Aydın Düzgüt, Senem, “Avrupa Birliği-Türkiye İlişkilerine Postyapısalcı Yaklaşım: Almanya Örneğinde Dış Politika ve Söylem Analizi”, *Uluslararası İlişkiler*, 8 (29), 2011, s. 50.

⁵⁶² Foucault, Michel, *Power/Knowledge: Selected Interviews and Other Writings, 1972-1977*, (ed. Colin Gordon), 1980, ss. 109-133.

⁵⁶³ Soybilim (genealogy) kelimelerin belli bir zaman aralığında, evrensel olarak değil tarihsel/anlık olarak yüklendikleri anlamları araştırma olarak tanımlanmaktadır. Revel, Judith, *Michel Foucault Güncelliğin Bir Ontolojisi*, (çev. Kemal Atakay), Otonom Yayıncılık, İstanbul, 2005, ss. 79-87.

⁵⁶⁴ Foucault, *Power/Knowledge*, ss. 109-133.

⁵⁶⁵ Devetak, “Post-yapısalcılık”, s. 250.

⁵⁶⁶ Devetak, “Post-yapısalcılık”, ss. 250-251.

⁵⁶⁷ Foucault, Michel, “Nietzsche, Genealogy, History”, *Interpreting Politics*, (ed. M.T. Gibbons), Londra, s. 228.

⁵⁶⁸ Devetak, “Post-yapısalcılık”, s. 250.

Soybilim açısından tüm tarih, farklı siyasi iradelerin bitmek tükenmek bilmeyen güç mücadelesi olarak okunmaktadır.⁵⁶⁹

‘Yapısöküm’ ise “herhangi bir metin içinde geçen kavramların metnin bütünlüğü açısından tutarsız ve ikircikli kullanımlarından yola çıkarak, metnin yazarının kurduğu kavramsal ayrımların başarısızlığını açıklamak amacıyla geliştirilmiş” bir yöntemdir.⁵⁷⁰ Yapısöküm sağlam ve değişmez olarak görülen herhangi bir şeyin, hem inşası hem de yıkımı ile ilgilidir. Bunu kavram ve karşıtlıkların etkilerini ve zararlarını göstererek, karşıt kavramların aralarındaki ilişkiyi açığa çıkararak ve yıkararak yapmaktadır.⁵⁷¹ Post-yapısalcılara göre iki kavram arasındaki karşıtlık ne açıktır ne de bir karşıtlık içermektedir. Karşıtlık ilişkisi içinde olduğu varsayılan kavramlardan (doğru-yanlış, iyi-kötü, içsel-dışsal, savaş-barış, kendi-öteki gibi) biri diğerine mutlaka üstündür. Birbirlerine içkin olan bu karşıtlıklar kendi başlarına değil, birlikte değerlendirildiklerinde bir anlam ifade etmektedir. Yani her şey zıttı ile birlikte, zıddı yüzünden vardır.⁵⁷²

Yapısöküm bir taraftan kavramların nasıl meydana geldiğini ve aralarındaki bütünlüğü ortaya koyarken, diğer taraftan da kavramlar arasındaki istikrarsızlığı göstererek bu ilişkiyi yıkmaktadır.⁵⁷³ Derrida kavramlar arasındaki istikrarsız ilişkiyi göstermek ve istikrarı sağlamak için ‘çift okuma’ yöntemine başvurmaktadır. Buna göre ilk okuma metne hâkim fikrin anlaşılması için yapılmaktadır. Burada metnin aslına sadık kalınarak, metnin iç bütünlüğünü ortaya koymak amaçlanmaktadır. Başka bir ifadeyle amaç, bir metnin ya da söylemin nasıl meydana getirildiğini, inşa edildiğini ayrıntılı bir biçimde ortaya koymaktır. İkinci okuma ise ezber bozan okumadır. Ezber bozan okuma, metin bünyesindeki iç çelişkileri ve bu çelişkilerin üstünün nasıl örtüldüğünü yani istikrarsızlığa sebep olan unsurları ortaya çıkartarak göstermektedir. Çift okumanın amacı, tek ve nihai bir okumanın olmadığını göstermek ve iç bütünlüğü sağlamak adına üzeri örtülen çelişkiler ile bunun nasıl yapıldığını ortaya koymaktır.⁵⁷⁴ Derrida’ya göre

⁵⁶⁹ Ashley, “The Geopolitics of Geopolitical Space”, s. 409.

⁵⁷⁰ Sarup, Madan, *Post-yapısalcılık ve Postmodernizm*, (çev. Abdülbaki Güçlü), Bilim Sanat Yayınları, Ankara, 2004, ss. 54-55.

⁵⁷¹ Derrida, Jacques, *Gramatoloji*, Bilgesu Yayınları, Ankara, 2011, 1. Bölüm; Devetak, “Post-yapısalcılık”, ss. 257-258.

⁵⁷² Ongur, Hakan Övünç, “Kimlik, Uluslararası İlişkilerde Kuram Yapımı ve 11 Eylül 2001 Olayları”, *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17, 2010, s. 142; Devetak, “Post-yapısalcılık”, ss. 257-258.

⁵⁷³ Devetak, “Post-yapısalcılık”, s. 258.

⁵⁷⁴ Devetak, “Post-yapısalcılık”, ss. 259-260.

bu yolla metin yapı söküme uğratılarak, metin içindeki hâkim düşünce geçersiz kılınana kadar okuma sürdürülmelidir.⁵⁷⁵

Okuma ve anlama/yorumlama eyleminin biricikliği üzerinde duran post-yapısalcı yaklaşım⁵⁷⁶ yapısöküm ve çift okuma tekniklerini kullanarak ardında iktidar ilişkilerini gizleyen herhangi bir metni hallaç pamuğu gibi atmaya, ifşa etmeye çalışmaktadır. Bu doğrultuda Derrida metin kavramının edebi anlamda salt kitap olarak tanımlanmasına karşı çıkmakta ve kavramın dünyayı, gerçekliği ve tarihi dışlamadığını ortaya koyarak, metni “*dünyanın gerçek tarihi*” olarak tanımlamaktadır.⁵⁷⁷ Bu metinlerin, dinamik ve sürekli değişen birer inşa olduğunu ortaya koymaktadır. Ayrıca metinler anlamını diğer metinlere, kavramlara ve nesnelere referansla kurabilmektedir.⁵⁷⁸ Post-yapısalcılara göre gerçeklik, metinlerin karşılıklı ilişkisinden üretilmekte ve metinlerarası eleştirel bir sorgulamayı gerektirmektedir.⁵⁷⁹

Post-yapısalcılığın yukarıda bahsedilen kavram, argüman ve yöntemleri zaman içerisinde güvenlik çalışmaları alanında kendisine yer edinmeye başlamıştır. Aslında post-yapısalcılığın unsurlarını güvenliğe dair bir yaklaşım olarak bir araya getiren isim Didier Bigo’dur. Dolayısıyla Bigo bir nevi eleştirel güvenlik çalışmaları içerisinde konumlandırabileceğimiz Paris Ekolü’nün kurucusudur. Paris Ekolü, güvenlik çalışmalarında disiplinler arası bir bakış açısı benimsemekte; güvenliğin sadece “*hayatta kalma*” olarak algılanmasını sorgulamakta ve güvenliği bir ‘*güvenlik(siz)leştirme ((in)securitization)*’ sürecinin sonucu olarak ele almaktadır.

Paris Ekolü, güvenlik çalışmaları üzerindeki Uluslararası İlişkiler disiplininin egemenliğini reddetmekte ve kriminoloji, siyaset sosyolojisi, hukuk, sosyoloji, psikoloji gibi disiplinlerden de faydalanılması gerektiğini dile getirerek, interdisipliner bir bakış açısı benimsemektedir. Bigo’ya göre, güvenliği yalnızca uluslararası ilişkiler perspektifinden incelemek mümkün değildir. Ancak güvenlik çalışmaları Uluslararası İlişkiler disiplini çerçevesinde gelişim gösterdiğinden, diğer disiplinlerin katkılarını çoğunlukla görmezden gelmekte ve diğer disiplinlerden faydalanmayı reddetmektedir.⁵⁸⁰

⁵⁷⁵ Uçan, Hilmi, “Modernizm/Postmodernizm ve J. Derridanın Yapısökümcü Okuma ve Anlamlandırma Önerisi”, *Turkish Studies*, 4 (8), 2009, s. 2301.

⁵⁷⁶ Barthes, Roland, *Image, Music, Text*, (çev. Stephen Heath), Noonday Press, New York, 1999, ss. 142-148.

⁵⁷⁷ Derrida, Jacques, *Limited Inc*, Northwestern University Press, Evanston, Illinois, 1988, s. 148.

⁵⁷⁸ Kardaş ve Erdağ, “Postyapısalcılık ve Uluslararası İlişkiler”, s. 384.

⁵⁷⁹ Der Derian, James, “The Boundaries of Knowledge and Power in International Relations”, *International/Intertextual Relations: Postmodern Readings of World Politics*, (der. James Der Derian ve Michael J. Shapiro), Lexington, New York, 1989, ss. 3-10.

⁵⁸⁰ Bigo, Didier ve Anastasia Tsoukala (ed.), *Terror, Insecurity and Liberty: Illiberal Practices of Liberal Regimes After 9/11*, Routledge, New York, 2008, s. 1.

Bu nedenle güvenlik, yalnızca bir uluslararası ilişkiler sorunu olarak anlaşılmaktadır.⁵⁸¹ Paris Okulu, uluslararası ilişkilerin güvenlik üzerinde bir tekele sahip olduğu fikrini reddetmekte, Uluslararası İlişkilerin bir alt disiplini olarak görülen güvenlik anlayışına meydan okumaktadır.⁵⁸²

İç-dış güvenlik ayrımını da reddeden Paris Ekolü, güvenliği sadece dışarıda yani uluslararası alanda “*hayatta kalma*” olarak ele alan ve bunun dışında herhangi bir anlamını tartışmayı reddeden devletçi anlayışları da eleştirmektedir.⁵⁸³ Çünkü güvenliğin, dışarıya odaklanması ve hayatta kalma olarak algılanması, güvenliğin yorumunun parçalı olmasına sebebiyet vermektedir.⁵⁸⁴

Geleneksel anlayışta dünya, içeri/yerli ile dışarı/yabancı olmak üzere ikiye ayrılmakta ve içeride kalan topluluk ya da millet düzeni temsil ederken, dışarıda bırakılan topluluk, millet ya da devletler ise potansiyel bir tehdit olarak görüldüğünden, düzensizliği temsil etmektedir.⁵⁸⁵ Paris Ekolü anarşik, düzensiz, belirsiz ve kaotik bir dış yapı karşısına düzenli, hukuk ve adaletin gözetildiği bir iç yapı konulması fikrine karşı çıkmaktadır.⁵⁸⁶ Çünkü ekole göre geleneksel anlayışta güvenlik uluslararası alanda hayatta kalma ile ilgili görülmekte ve sağlık, yoksulluk gibi kaygılar güvenlik gündeminin dışında bırakılarak, bu konular bir ‘*hukuk*’ ve ‘*düzen*’ sorununa indirgenmektedir.⁵⁸⁷ Tehlikeli dışarı ile güvenli içeri ikileminin kurgusal olduğunu iddia eden ekole göre bu kurgu, devletin ortaya çıkmasında ve toplum nezdinde meşruiyetini kazanmasında önemli rol oynamaktadır. İçerideki istikrarsızlığın ve düzensizliğin önünü almak için dış politikasını sıklıkla dışarıdaki düşman devletlerin veya dış tehditlerin varlığına dayandıran devletler bu nedenle kimliklerini sürekli düşman aramak durumunda kalarak inşa ederler. Çünkü bu dış tehditler ve düşmanların varlığı, içerideki bizin inşasında ki temel unsurdur.⁵⁸⁸ Devletler tarafından söylemler aracılığıyla inşa edilen kimlikler, hiçbir ontolojik gerçekliğe dayanmadığı ve inşa edilmiş oldukları için aslında

⁵⁸¹ Balzacq, Thierry, Tuğba Başaran, Didier Bigo, Emmanuel-Pierre Guittet ve Christian Olsson, “Security Practices”, *The International Studies Encyclopedia Online*, Robert A. Blackwell Publishing, 2010, s. 1.

⁵⁸² Bigo, Didier, “International Political Sociology”, *Security Studies: An Introduction*, (ed. Paul Williams), Taylor & Francis, 2008, s. 118.

⁵⁸³ Bigo, “International Political Sociology”, s. 116.

⁵⁸⁴ Bigo, “International Political Sociology”, s. 122; Bigo ve Tsoukala, *Terror, Insecurity and Liberty*, s. 1.

⁵⁸⁵ Kardaş ve Erdağ, “Postyapısalcılık ve Uluslararası İlişkiler”, ss. 382-383.

⁵⁸⁶ Kardaş ve Erdağ, “Postyapısalcılık ve Uluslararası İlişkiler”, s. 384.

⁵⁸⁷ Bigo, “International Political Sociology”, s. 118.

⁵⁸⁸ Kardaş ve Erdağ, “Postyapısalcılık ve Uluslararası İlişkiler”, s. 384.

“hiçbir kimlik gerçek kimlik değildir” ancak toplumlar tarafından ‘gerçek(miş) gibi’ algılanmaktadır.⁵⁸⁹

Paris Ekolü güvenliğin tanımı konusunda fikir birliği olmamasına ve tartışmalı bir kavram olarak ele alınmasına da karşıdır. Ekol, güvenliği verili bir gerçeklik değil, sosyal bir inşa olarak ele almaktadır. Dolayısıyla güvenliğin tanımı ‘kim için güvenlik’ ya da ‘nasıl bir güvenlik’ sorularına verilen cevaplardan ziyade, güvenliğe dair pratikler üzerine inşa edilmektedir. Çünkü Paris Ekolü için güvenlik, yeni sorun ya da tehditlerinin ortaya çıkmasıyla ilgili değildir, güvenlik ihtiyacının kendisi bu yeni sorun ya da tehditlerin güvenlik(siz)leştirme (bir tehdidin inşası ve bu tehdide olağanüstü önlemlerle yanıt verilmesi) pratikleri yoluyla ortaya çıkarılmasıyla ilgilidir. Dolayısıyla, güvenliğin sağlanması için ortaya koyulan pratikler bizzatıhi güvenliğin tanımını yapmaktadır. Yani ekol açısından güvenliğin tek başına bir anlamı yoktur.⁵⁹⁰ Paris Ekolü güvenliği, güvenlik(siz)leştirme sürecinin bir sonucu olarak anlamakta ve bu süreçleri siyasetin rutinleştirilmiş uygulamalarıyla ilgili görmektedir.⁵⁹¹ Bu süreçler güvenlik, güvensizlik, korku ve tehlike gibi kavramların inşasında da merkezi rol oynamaktadır.⁵⁹² Bu süreçler güvenlik adına hareket eden aktörlerin (güvenlik profesyonelleri)⁵⁹³ hem konuşma eylemlerini yani söz edimlerini, hem de güvenlik uygulamalarını içermektedir.⁵⁹⁴

Paris Ekolü’ne göre, güvenlik(siz)leştirme sürecinde söz edimlerinin merkezi bir rolü olsa da, söz edimleri tek başına belirleyici değildir.⁵⁹⁵ Bunun nedeni, söz edimlerinin, farklı güvenlik tanımları ve çeşitli çıkarlar için verilen mücadelenin bir sonucu olmasıdır.⁵⁹⁶ Başka bir deyişle güvenlik adına hareket eden aktörler, hem güvenliğin tanımı, hem de korunması gereken referans nesneye yönelik farklı bakış açılarına sahip olabilmektedir. Bu nedenle, Paris Okulu güvenlik(siz)leştirme sürecine dâhil olan aktörleri analiz etmek yerine, güvenlik uygulamalarının etkilerine odaklanmaktadır.⁵⁹⁷

⁵⁸⁹ Connolly, William E., “Identity and Difference in Global Politics”, *International/Intertextual Relations: Postmodern Readings of World Politics*, (der. James Der Derian ve Michael J. Shapiro), Lexington, New York, 1989, s. 331.

⁵⁹⁰ Bigo, “International Political Sociology”, ss. 123-124.

⁵⁹¹ Balzacq vd., “Security Practices”, s. 3.

⁵⁹² Balzacq vd., “Security Practices”, s. 2.

⁵⁹³ Güvenlik profesyonelleri ile kast edilen; ordu, jandarma, sahil güvenlik, polis, göçmen bürosu yetkilileri, gümrük muhafaza memurları, istihbaratçılar, özel güvenlikçiler, sağlık ve finans sektörlerindeki risk analistleri vd. Bigo ve Tsoukala, *Terror, Insecurity and Liberty*; Bigo, “International Political Sociology”, 2008, s. 122.

⁵⁹⁴ Bigo, “International Political Sociology”, s. 116.

⁵⁹⁵ Bigo ve Tsoukala, *Terror, Insecurity and Liberty*, s. 5; Bigo, “International Political Sociology”, 2008, s. 124.

⁵⁹⁶ Bigo ve Tsoukala, *Terror, Insecurity and Liberty*, ss. 4-5.

⁵⁹⁷ Balzacq vd., “Security Practices”, s. 3; Bigo ve Tsoukala, *Terror, Insecurity and Liberty*, s. 5.

Paris Ekolü'ne göre güvenlik kavramsallaştırmasının merkezinde güvenlik adına hareket eden aktörlerin siyaset anlayışları yer almaktadır ve güvenlik bu aktörlerin meşrulaştırma pratiklerine bağlı olarak anlam kazanmaktadır. Ekol perspektifinden güvenlik ve güvensizliğin tanımı, kimin korunması gerektiğini, neyin feda edileceğini, şiddet ve zorlamanın referans nesnesinin kim olduğunu, belli bir yetkiyle beyan edebilen aktörler arasındaki siyasi mücadeleyle ilgilidir. Güvenliğin merkezinde, bir aktörün seçimi yattığından, kimilerinin güvenliği, kimilerinin güvensizliği anlamına gelebilmektedir.⁵⁹⁸ Ekole göre güvenliğin, güvensizliği azalttığına ilişkin geleneksel anlayışın aksine, güvenlik, güvensizliğin tersi anlamına gelmemektedir. Çünkü bazı aktörleri güvence altına almayı amaçlayan güvenlik uygulamaları, diğerleri için güvensizlik yaratabilmekte, böylece maksimum güvenlik girişimleri daha fazla güvensizliğe neden olabilmektedir.⁵⁹⁹ Yani herkes için, aynı anda mutlak güvenlik durumunun oluşması mümkün değildir.⁶⁰⁰ Nitekim Paris Okulu da güvenliğin küresel ve herkes için olamayacağını savunmaktadır.⁶⁰¹

Görüldüğü üzere Paris Ekolü kullandığı argümanlar ve sahip olduğu bakış açısıyla; ontolojik, epistemolojik ve metodolojik açılardan diğer kuramsal yaklaşımlardan farklılaşmaktadır. Ancak gerek Uluslararası İlişkiler disiplininin uzak olması, hatta gereğinden fazla sosyolojik olması, gerekse güvenlik kavramını devlet gibi bir aktörü dışlayarak, güvenlik adına hareket eden aktörler seviyesinde tartışıyor olması bakımından eleştirilmektedir.

Yapılan açıklamalar doğrultusunda Paris Okulu'nun geleneksel kuramları ve onların güvenlik hususuna bakış açılarını eleştirdiği görülmektedir. Okul uluslararası ilişkilerde ve güvenlik çalışmalarında sıkça kullanılan '*devlet*', '*anarşi*', '*egemenlik*', '*dış politika*', '*savaş*', '*barış*', '*tehdit*' hatta '*güvenlik*' kavramının kendisinin bile üretildiğini, çıkar hesaplamaları doğrultusunda şekillendirildiğini, kurgulandığını, inşa edildiğini iddia etmektedir. Söylem yoluyla inşa edilen bu kavramların, nasıl ve hangi amaçlarla problematik haline getirildiğini inceleyen Paris Okulu için asıl sorun ise söylemlerin nasıl etkiler doğurduğudur. Analizlerini yaparken çeşitli eleştirel kavram ve yöntemleri kullanan Okul'un odağında kültürel unsurlar yer almamaktadır.

⁵⁹⁸ Bigo, "International Political Sociology", s. 123; Bigo ve Tsoukala, *Terror, Insecurity and Liberty*, s. 2.

⁵⁹⁹ Balzacq vd., "Security Practices", s. 2.

⁶⁰⁰ Bigo, "International Political Sociology", ss. 125-126.

⁶⁰¹ Bigo, Didier, "Security and Immigration: Towards a Governmentality of Unease", *Alternatives* 27, 2002, s. 70.

4.2.5. Kopenhag Okulu

Realist güvenlik anlayışının eleştirisi üzerinden gelişen ve bu minvalde konstrüktivist yaklaşımdan da faydalanan Kopenhag Okulu, güvenliğin tanımı, referans nesnesi ve metodolojisine yönelik daha geniş kapsamlı bir çerçeve çizibilme girişiminin parçasıdır. Kopenhag Okulu hem Güvenlik Çalışmaları'nı salt askeri sorunlara ve devlet merkezli yaklaşımlara indirgeyen realist yaklaşımın ötesine geçmeye çalışmakta, hem de her konunun güvenlik sorunu olarak görülmesinin, güvenlik kavramının içini boşaltacağından kaygı duymaktadır. Bu durum Kopenhag Okulu'nu, hem kavramsal araçlar geliştirmesi bakımından, hem de Güvenlik Çalışmaları alanında yeni bir teori üretmeye akademik ilgi duyması bakımından motive etmiştir.⁶⁰² Nitekim Kopenhag Okulu Güvenlik Çalışmaları literatürüne '*Sektörel Güvenlik Yaklaşımı (Sectoral Security Approach)*', '*Bölgesel Güvenlik Kompleksi (Regional Security Complex)*' ve '*Güvenlikleştirme (Securitization)*' teorisi ile katkı sağlamıştır.

Kopenhag Okulu'nun temeli 1985 yılında Danimarka Parlamentosu tarafından Kopenhag Üniversitesi bünyesinde kurulan *Barış ve Çatışma Araştırma Merkezi (Centre for Peace and Conflict Research)*'nin, Avrupa Güvenliği çalışma grubunun "*Avrupa Güvenliği'nin Askeri-Olmayan Boyutları*" başlıklı projesinin hayata geçirilmesi ile atılmıştır.⁶⁰³ Proje grubunun amacı, Soğuk Savaş'ın sona erdiği bir dönemde, mevcut şartların Avrupa güvenliği için doğuracağı sonuçları ele almaktır. İlk araştırmacıları Frankfurt'taki Barış Araştırmaları Enstitüsü başkanı Egbert Jahn (direktör), Pierre Lemaitre ve Ole Waever olan projenin ilk meyvesi ise 1987 yılında yayınlanan "*European Security-Problems of Research on Non-Military Aspects*" başlıklı rapordur.⁶⁰⁴ Bu raporda güvenlik sorunları geleneksel anlamda tanımlanmakta ve bu çerçevede Avrupa güvenliği de Avrupa'daki askeri düzen veya tüm askeri kuvvetlerin düzeni ile eş değer görülmektedir.⁶⁰⁵

⁶⁰² Huysmans, Jef, "Revisiting Copenhagen: Or, on the Creative Development of a Security Studies Agenda in Europe", *European Journal of International Relations*, 4 (4), 1998, s. 482.

⁶⁰³ Merkez; "*Askeri Yeniden Yapılandırma*", "*Avrupa Güvenliği*", "*Dönüşen Avrupa'da İskandinav ve Baltık Güvenliği*", "*Küresel Yönetişim ve Barış*", "*Devlet-içi Çatışma: Nedenler ve Barış Stratejileri*" başlıklı beş araştırma grubu çerçevesinde faaliyetlerini yürütmüştür. 1996 yılında Danimarka Araştırma ve Bilgi Teknoloji Bakanlığı'nın altında devlet merkezli bir araştırma kurumuna dönüşen merkezin adı "*Copenhagen Peace Research Institute (COPRI)*" olarak değiştirilmiştir. Enstitü 1 Ocak 2005'te Danimarka Uluslararası İlişkiler Enstitüsü ile birleştirilerek kapatılmıştır. Bkz. Akgül Açıkmeşe, *Sinem, "Kopenhag Okulu ve Realist Güvenlik Çalışmaları'nda Aktör, Tehdit ve Politika: Avrupa Güvenliğe Üzerine Bir Değerlendirme"*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara, 2008, s. 143.

⁶⁰⁴ Bkz. Egbert, Jahn, Pierre Lemaitre ve Ole Waever, "European Security-Problems of Research on Non-Military Aspects", *Copenhagen Papers* 1, 1987.

⁶⁰⁵ Jahn, Lemaitre, Waever, "European Security", s. 11.

Merkezde düzenlenen bir konferansta sunulan bildirilerin Waever, Lemaitre ve gruba sonradan katılan Elzbieta Tromer tarafından derlendiği “*European Polyphony: Perspectives Beyond East-West Confrontation*” başlıklı kitap 1989 yılında yayınlanmıştır. Hazırlık sürecinde gruba Barry Buzan’ın da dâhil olduğu bu kitap Avrupa’da 1980’lerin sonunda yaşanan gelişmeleri hem bölgesel hem de ülkesel bakış açılarıyla değerlendirmekte, Doğu ve Batı Avrupa devletlerindeki güvenlik anlayışlarını incelemektedir.⁶⁰⁶

Gruba Morten Kelstrup’un da dâhil olmasının ardından, ekibin tümünün yazarlığını yaptığı “*The European Security Order Recast: Scenarios for the Post-Cold War Era*” başlıklı eser ise 1990 yılında yayınlanmıştır. Bu eserde Barry Buzan tarafından geliştirilen sektörel güvenlik yaklaşımı ve bölgesel güvenlik kompleksi teorisi⁶⁰⁷ ortak bir çerçevede ilk defa ele alınarak Avrupa güvenliğine uyarlanmıştır.⁶⁰⁸

Kopenhag Okulu yukarıda bahsi geçen çalışmalarda, özellikle 1980’lerden sonra yaşanan gelişmelerin Avrupa güvenliğini nasıl etkilediği üzerine yoğunlaşmış ve Avrupa güvenlik dinamiğindeki gelişmelerin açıklanmasında kavramsal yenilikler üzerinde durmuştur. Ayrıca 1990 yılında yayınlanan kitapta askeri tehditlerin başat nitelikte olduğu ancak güvensizliğin tek nedeni olmadığı, güvensizliklerin askeri olmayan nitelikteki konulardan da kaynaklanabileceği ifade edilmektedir.⁶⁰⁹ Bu çerçevede, Avrupa’daki askeri çekişmenin de, askeri olmayan güvensizliklerden kaynaklandığı belirtilmekte ve askeri olmayan unsurların, askeri unsurlar üzerindeki etkisinin araştırılmasının önemi vurgulanmaktadır.⁶¹⁰ Askeri olmayan tehditlerin ancak askeri tehditler ile bağlantılı olduğu durumlarda ve devleti etkilediği sürece Güvenlik Çalışmaları kapsamına dâhil edilebileceğini ileri süren Kopenhag Okulu’nun, bahsi geçen çalışmalar çerçevesinde kendini realist görüşe daha yakın konumlandığını söylemek mümkündür.⁶¹¹

1993 yılında yayınlanan “*Identity, Migration and the New Security Agenda in Europe*” başlıklı derleme kitap ile birlikte ise Kopenhag Okulu ilk dönemlerinde sahip

⁶⁰⁶ Bkz. Waever, Ole, Pierre Lemaitre ve Elzbieta Tromer, *European Polyphony: Perspectives Beyond East-West Confrontation*, Springer, 1989.

⁶⁰⁷ Bkz. Buzan, *People, States and Fear*.

⁶⁰⁸ Bkz. Buzan, Barry, Morten Kelstrup, Pierre Lemaitre, Elzbieta Tromer ve Ole Waever, *The European Security Order Recast: Scenarios for the Post-Cold War Era*, Pinter Publishers, Londra/New York, 1990.

⁶⁰⁹ Buzan vd., *The European Security Order Recast*, ss. 5-6.

⁶¹⁰ Buzan vd., *The European Security Order Recast*, s. 10.

⁶¹¹ Bkz. Jahn, Lemaitre, Waever, “European Security”; Buzan vd., *The European Security Order Recast*, s. 15.

olduğu bakış açısından uzaklaşmaya başlamıştır.⁶¹² Bu kitapla birlikte Kopenhag Okulu, devlet egemen anlayıştan koparak, toplumların da güvenlik tehditleri ile karşı karşıya kalabileceği görüşünü benimsemiş ve toplumları da güvenlik öznesi/aktörü olarak kabul etmiştir. Ayrıca devletlerin karşılaştığı güvenlik tehditlerini daha geniş tanımlayarak önceki çalışmalarına kıyasla realist güvenlik yaklaşımından biraz daha uzaklaşan bir tutum sergilemiştir. Bu çerçevede, devletlerin askeri konularla ilişkisi olduğu sürece, askeri olmayan tehditlerden etkileneceği görüşü terk edilmiş ve artık devletlerin, ekonomik, siyasi, çevresel vb. sorunları da tehdit olarak algılayabilecekleri kabul edilmiştir.⁶¹³ Kopenhag Okulu'nun bahsi geçen çalışmayla, geleneksel yaklaşımların ötesine attığı adımlar, bu kitabın akademik camiada yankı uyandırmasına sebep olmuştur. Bunun üzerine Bill McSweeney genelde bu kitabı, özelde de Buzan'ı eleştiren “*Identity and Security: Buzan and the Copenhagen School*” başlıklı makalesinde ekibi ilk defa ‘Kopenhag Okulu’ olarak tanımlamıştır.⁶¹⁴ Buzan ve Waever ise bu eleştiriye cevaben yazdıkları “*Slippery? Contradictory? Sociologically Untenable? The Copenhagen School Replies*” başlıklı makalede teorik yaklaşımlarını tanımlayan bu ismi onayladıklarını ortaya koymuşlardır.⁶¹⁵

1998 yılında yayınlanan “*Security: A New Framework for Analysis*” başlıklı kitap ile birlikte ise Kopenhag Okulu dünyanın farklı bölgelerindeki güvenlik dinamikleri üzerine yoğunlaştığından, Avrupalı niteliğinden kopmaya başlamıştır.⁶¹⁶ Okul bu kitapta hem her türlü aktör ve tehdidi güvenlik analizine dâhil etmiş, hem de insanoğlunu tehdit eden her şeyin güvenlik sorunu yaratmadığı görüşünü benimseyerek güvenlik kavramının özünü yitirmesini engellemiştir.⁶¹⁷ Böylelikle ne tepki olarak doğduğu geleneksel güvenlik yaklaşımlarına; ne de tam geleneksel anlayışın öteki ucunda yer alan ve herkesin, her şeyin güvenlik kapsamında ele alınabildiği yaklaşımlara uyan bir güvenlik anlayışı benimseyen okul, kendi argümanlarını geliştirerek üçüncü bir yol oluşturmuştur. Bu yaklaşım dil felsefesi, siyaset teorisi, realist ve sosyal inşacı perspektifleri

⁶¹² Bkz. Waever, Ole, Barry Buzan, Morten Kelstrup ve Pierre Lemaitre, *Identity, Migration and the New Security Agenda in Europe*, Pinter Publishers, Londra, 1993.

⁶¹³ Waever, Ole, “Societal Security: The Concept”, *Identity, Migration and the New Security Agenda in Europe*, (ed. Ole Waever vd.), Pinter Publishers, Londra, 1993, ss. 24-26.

⁶¹⁴ Bkz. McSweeney, Bill, “Identity and Security: Buzan and the Copenhagen School”, *Review of International Studies*, 22 (1), 1996, ss. 81-93.

⁶¹⁵ Bkz. Buzan, Barry ve Ole Waever, “Slippery? Contradictory? Sociologically Untenable? The Copenhagen School Replies”, *Review of International Studies*, 23 (2), 1997, ss. 241-250.

⁶¹⁶ Huysmans, “Revisiting Copenhagen”, s. 490.

⁶¹⁷ Buzan, Waever ve Wilde, *Security: A New Framework for Analysis*.

harmanlayarak Güvenlik Çalışmalarına yeni bir çerçeve kazandırmıştır.⁶¹⁸ Ayrıca Ole Waever imzası taşıyan Güvenikleştirme teorisi⁶¹⁹ de ilk kez bu çalışmada ortak bir çerçeve olarak benimsenmiştir.⁶²⁰

2003 yılında yayınlanan “*Regions and Powers: The Structure for International Security*” başlıklı kitapta ise Kopenhag Okulu dünyayı dokuz güvenlik bölgesine ayırarak, bu bölgelerdeki güvenlik dinamiklerini analiz etmiştir. Ayrıca okulun teorik çerçevesini oluşturan sektörel güvenlik, bölgesel güvenlik kompleksi ve güvenikleştirme yaklaşımları ilk kez bu kitapta bir arada ele alınarak harmanlanmıştır.⁶²¹

Kopenhag Okulu’nun özünü oluşturan üç ana yaklaşımdan biri olan sektörel güvenlik yaklaşımı daha önce de belirtildiği üzere ilk kez Buzan tarafından ortaya atılmış, fakat zaman içinde geliştirilerek Kopenhag Okulu’nun ortak simgelerinden biri haline gelmiştir.⁶²² Güvenliğin askeri boyutuna orantısız bir önem atfedildiğini düşünen Buzan’a göre güvenliğin sadece askeri boyuta indirgenmesi, karşılıklı bağımlılığı artan bir dünyanın gerektirdiği analiz derinliği ve genişliğini barındırmamaktadır. Dolayısıyla geleneksel güvenlik anlayışının, güvenliği tek bir sektör (askeri) ile sınırlayan yaklaşımını reddeden Kopenhag Okulu güvenlik analizlerini ‘*Askeri*’, ‘*Ekonomik*’, ‘*Politik/Siyasi*’, ‘*Toplumsal*’ ve ‘*Çevresel*’ olmak üzere beş sektör üzerinden gerçekleştirmektedir.⁶²³

Askeri güvenlik; devletlerin saldırı-savunmaya dayalı silahlı kabiliyetleri ve birbirlerinin niyetleri hakkındaki algılamaları arasında karşılıklı etkileşime ilişkindir.⁶²⁴ Bu sektörde referans nesne devlettir ve devletin ülkesel bütünlüğüne yönelik tehditler (örneğin; devlet içi ayrılıkçı, devrimci, terörist hareketler) ağırlıklı olarak dışsal ve askeri anlamda tanımlanmaktadır.⁶²⁵

Politik/Siyasi güvenlik; devletlerin örgütsel istikrarı, hükümet sistemleri ve onlara meşruiyet veren ideolojilere ilişkindir.⁶²⁶ Bu sektörde yönetici otoritenin meşruiyeti,

⁶¹⁸ Waever, Ole, “Securitisation: Taking Stock of a Research Programme in Security Studies”, *PIPES*, Chicago, 2003, s. 8.

⁶¹⁹ Bkz. Waever, Ole, “Security, the Speech Act: Analysing the Politics of a Word”, *Centre for Peace and Conflict Research*, 1989; Waever, Ole, “Securitisation and Desecuritisation”, *On Security*, (ed. Ronnie D. Lipschutz), Columbia University Press, New York, 1995, ss. 46-86; Waever, Ole, *Concepts of Security*, University of Copenhagen Press, Copenhagen, 1997.

⁶²⁰ Buzan, Waever ve Wilde, *Security: A New Framework for Analysis*.

⁶²¹ Bkz. Buzan, Barry ve Ole Waever, *Regions and Powers: The Structure of International Security*, Cambridge Studies in International Relations, Cambridge University Press, Cambridge, 2003.

⁶²² Buzan, *People, States and Fear*.

⁶²³ Buzan, Waever ve Wilde, *Security: A New Framework for Analysis*, ss. 49-163.

⁶²⁴ Buzan vd., *The European Security Order Recast*, s. 4.

⁶²⁵ Buzan, Waever ve Wilde, *Security: A New Framework for Analysis*, ss. 49-70.

⁶²⁶ Buzan vd., *The European Security Order Recast*, s. 4.

devletin sahip olduğu ideoloji ve örgütsel istikrarın korunması güvenliğin referans nesneleridir. Siyasi güvenlik sektörünün merkezinde devlet egemenliğine yönelik tehditler yer almaktadır. Devlet egemenliğine yönelik tehditler, askeri nitelikli de olabileceği için siyasi sektöre yönelik tehditleri “devlet egemenliğine yönelik askeri olmayan tehditler” olarak ele almak gerekmektedir. Bu tehditler, devlet otoritesinin kendi toplumunun unsurları tarafından tehdit edildiği ve devletin kendi toplumuna yönelik temel tehdit kaynağı haline gelebildiği güvenlik durumlarına yol açan ideolojik ve devlet-altı nitelikte olabilir. Ayrıca devletlerin, diğer devletlerce örneğin, diplomatik olarak tanınmaması gibi konular da siyasi güvenliğe yönelik tehditler olarak nitelendirilebilmektedir.⁶²⁷

Ekonomik güvenlik; devletin gücünü ve refahını kabul edilebilir düzeyde sürdürebilmek için kaynaklara, finansmana ve pazarlara erişime ilişkindir. Ekonomik sektörün referans nesnelerini; bireylerden devletlere, devletlerden küresel ekonomik sisteme kadar geniş bir yelpazede ele almak mümkündür.⁶²⁸

Toplumsal güvenlik; dil, kültür, dini ve ulusal kimlik ile geleneklerin, geleneksel kalıplarının, gelişimi için kabul edilebilir koşullar dâhilinde sürdürülebilirliğine ilişkindir.⁶²⁹ Toplumsal güvenlik sektöründe, toplumların biz duygusuna zarar verebilecek nitelikteki; dil-kültür değişimi, entegrasyon ve göç gibi çeşitli dinamikler tarafından tehdit edildiği durumlar ele alınmaktadır.⁶³⁰

Çevre güvenliği; tüm diğer insani teşebbüslerin varlığının dayandığı gerekli destek sistemi olarak yerel ve gezegenin biyosferinin korunmasına ilişkindir.⁶³¹ Çevresel güvenlik sektöründe referans nesne alanı oldukça geniştir ve bu olası alanlar çeşitli canlı türlerinin bekası, gezegenin iklim yapısının ya da biyolojik çeşitliliğin korunması gibi sorunları içerebilmektedir.⁶³²

Kopenhag Okulu’nun güvenliği sektörlerine ayırmakta ki analitik amacı, güvenlik analizlerinde karmaşıklığı azaltmaktır. Bir bütünün ayrılmaz parçaları olan bu sektörlerin, her birinin değerleri, referans nesneleri ve varoluşsal tehdidi kendine özgüdür. Sektörel yaklaşım her bir güvenlik sektörünün referans nesnelerinin ve bu nesnelere yönelik tehditlerin tasnif edilmesi ile ilgilidir.⁶³³

⁶²⁷ Buzan, Waever ve Wilde, *Security: A New Framework for Analysis*, ss. 141-162.

⁶²⁸ Buzan vd., *The European Security Order Recast*, s. 4; Buzan, Waever ve Wilde, *Security: A New Framework for Analysis*, ss. 95-117.

⁶²⁹ Buzan vd., *The European Security Order Recast*, s. 4.

⁶³⁰ Buzan, Waever ve Wilde, *Security: A New Framework for Analysis*, ss. 119-140.

⁶³¹ Buzan vd., *The European Security Order Recast*, s. 4.

⁶³² Buzan, Waever ve Wilde, *Security: A New Framework for Analysis*, ss. 71-93.

⁶³³ Buzan, Waever ve Wilde, *Security: A New Framework for Analysis*, s. 27.

Kopenhag Okulu'nun özünü oluşturan ikinci yaklaşım olan bölgesel güvenlik kompleksi, daha önce de belirtildiği üzere tıpkı sektörel güvenlik yaklaşımında olduğu gibi ilk kez Buzan tarafından ortaya atılmış ve bu yaklaşımda zaman içinde geliştirilerek Kopenhag Okulu'nun ortak simgelerinden biri haline gelmiştir.⁶³⁴ Kopenhag Okulu'na göre tehditleri, ortaya çıktıkları coğrafyayı dikkate alınmadan doğru analiz edebilmek mümkün değildir. Devletleri tek tek ele almanın ya da uluslararası sistemi bir bütün olarak ele almanın da sağlıklı sonuçlar vermeyeceği iddia edilmektedir. Güvenlik dinamikleri ilişkisel olduğundan, bir devletin güvenlik dinamiklerini etkileyen diğer devletler göz ardı edilerek yapılan analizler sağlıklı olmayacaktır. Küresel olarak dünya, güvenlik anlamında bir entegrasyon halinde olmadığından, küresel analizler yapmak da pek mümkün değildir.⁶³⁵ Dolayısıyla doğru sonuçlara ulaşacak analizler yapabilmek için bölgesel yaklaşım bir gerekliliktir.

Bölge; belirli bir derecede sosyal (etnisite, ırk, dil, din, kültür, tarih ve ortak mirasa sahip olduğu bilinci), ekonomik (ticaret yolları, ekonomik birliktelik), siyasi (rejim tipi, ideoloji) veya organizasyonel (resmi bölgesel kurumların varlığı) bakımdan müşterek bağ ve coğrafi ilişkiyle birbirlerine bağlanmış sınırlı sayıda devlet şeklinde tanımlanmaktadır.⁶³⁶ Buzan bu tanıma, güvenlik bağlarının da bir coğrafyayı bölge haline getirebileceğini ekleyerek kapsamı genişletmiştir. Ona göre tüm devletler güvenlik konusunda birbirlerine bağımlıdır ve bu bağımlılık devletlerin birbirlerine olan mesafeleri ile orantılıdır. Güvenlik etkileşimleri ile var olan bu bölgeler Buzan tarafından '*Bölgesel Güvenlik Kompleksi*' olarak tanımlanmaktadır.⁶³⁷ Kopenhag Okulu dünyayı; Kuzey Amerika, Güney Amerika, Avrupa, Sovyet-sonrası alan, Orta Doğu, Güney Afrika, Orta Afrika, Güney Asya ve Doğu Asya olmak üzere dokuz güvenlik bölgesine ayırmaktadır.⁶³⁸

"Ulusal güvenlikleri makul biçimde birbirinden ayrı düşünülemez kadar temel güvenlik kaygıları bakımından yeterli ölçüde birbirine bağlı devletler grubunu" simgeleyen bölgesel güvenlik komplekslerinin⁶³⁹ bir takım ayırt edici özellikleri bulunmaktadır. Bu özellikleri iki ya da daha çok devletten oluşması; kompleksleri

⁶³⁴ Buzan, *People, States and Fear*, ss. 105-115.

⁶³⁵ Buzan ve Waever, *Regions and Powers*, s. 43.

⁶³⁶ Hettne, Björn, "Beyond The New Regionalism", *Key Debates in New Political Economy*, (ed. A. Payne), Routledge, London, 2006, s. 129; Hurrell, Andrew, "Regionalism in Theoretical Perspective", *Regionalism and World Politics: Regional Organization and International Order*, (ed. Andrew Hurrell ve L. Fawcett), Oxford University Press, New York, 1995, s. 38.

⁶³⁷ Buzan ve Waever, *Regions and Powers*, s. 46, 466-467; Buzan, *People, States, and Fear*, s. 106.

⁶³⁸ Buzan ve Waever, *Regions and Powers*, s. xvi, 42.

⁶³⁹ Buzan, *People, States and Fear*, s. 106.

oluşturan devletlerin ‘coğrafi açıdan tutarlı’ bir grup içinde yer alması ve komplekslerin sınırlarının coğrafi olarak belirlenmesi; devletler arasındaki güvenlik ilişkilerinin askeri ve siyasi sektörlerdeki konuları kapsamaması;⁶⁴⁰ devletler arasındaki güvenlik bağımlılığının (negatif yani düşmanlık noktasında bir bağımlılık mı ya da pozitif yani dostluk noktasında bir bağımlılık mı olduğuna bakılmaksızın) sürekli olmasa da, köklü ve istikrarlı olması, şeklinde sıralamak mümkündür.⁶⁴¹ Ayrıca “Güvenlik kompleksi, aktörlerin kendilerini kompleks olarak tanımlaması ile değil, analiz edenin güvenlik etkileşimi bağlamında ortaya çıkan güvenlik bağımlılığına dair yorumu çerçevesinde tanımlanmaktadır.”⁶⁴²

Kopenhag Okulu’nun özünü oluşturan üçüncü yaklaşım olan güvenlikleştirme ise daha önce de belirtildiği üzere ilk kez Waeber tarafından ortaya atılmış⁶⁴³ ve bu yaklaşımda zaman içinde geliştirilerek Kopenhag Okulu’nun ortak simgelerinden biri haline gelmiştir. İnsanoğlunu tehdit eden her şeyin güvenlik sorunu yaratmadığı görüşünü benimseyen Kopenhag Okulu, bunun dışında bir tutum benimsemenin Güvenlik Çalışmaları alanını sınırlarından yoksun hale getireceğini düşünmektedir. Her şeyin güvenlik sorunu olarak algılanmasını engellemek için bulunan formül ise “Güvenlikleştirme” yaklaşımıdır. Bu yaklaşıma göre, bir sorun ilgili aktör tarafından, söylem doğrultusunda tehdit olarak inşa edilmediği sürece güvenlik tehdidi olarak nitelendirilemez. Güvenlikleştirme, öncelikle bir sorunun ilgili aktörler tarafından herhangi bir referans nesnenin varlığına yönelik tehdit olarak algılanması ve ilgili aktörlerin algılanan tehdide yönelik siyasi süreçler dışına taşan olağanüstü önlemler almasını mümkün kılan söz edimle inşa sürecidir.⁶⁴⁴ Bu çalışmanın sonraki bölümünde ‘Güvenlikleştirme’ yaklaşımı detaylı olarak ele alınacağı için, bu kısımda sadece tanımlamasının yapılması ile yetinilmiştir.

Yapılan açıklamalar doğrultusunda Kopenhag Okulu’nun Realist güvenlik anlayışının eleştirisi üzerinden geliştiği görülmektedir. Güvenliğin tanımı, referans nesnesi ve metodolojisine yönelik daha geniş kapsamlı bir çerçeve çizmeyi amaçlayan Okul bu doğrultuda Güvenlik Çalışmaları alanında hem yeni kavramsal araçlar geliştirmiş, hem de yeni teoriler üretmiştir. Literatüre ‘Sektörel Güvenlik Yaklaşımı’,

⁶⁴⁰ Buzan, *People, States and Fear*, s. 106; Buzan, Waeber ve Wilde, *Security: A New Framework for Analysis*, s. 15.

⁶⁴¹ Buzan ve Waeber, *Regions and Powers*, s. 47; Buzan, Waeber ve Wilde, *Security: A New Framework for Analysis*, s. 15.

⁶⁴² Buzan, Waeber ve Wilde, *Security: A New Framework for Analysis*, s. 20, 34, 47.

⁶⁴³ Waeber, “Security, the Speech Act”; Waeber, “Securitisation and Desecuritisation”; Waeber, *Concepts of Security*.

⁶⁴⁴ Buzan, Waeber ve Wilde, *Security: A New Framework for Analysis*, s. 24.

‘*Bölgesel Güvenlik Kompleksi*’ ve ‘*Güvenlikleştirme*’ teorisi ile katkı sağlayan Okulun yaptığı açıklamalar doğrultusunda güvenlik minvalinde kültürel unsurlara yer vermediği görülmektedir.

Genel bir değerlendirme yapmak gerekirse eleştirel teorilerin geliştirdikleri kavramlar, kullandıkları metotlar ve türettikleri alternatif kuramsal çerçeveler birbirlerinden farklı olsa da aslında ortaya çıkış sebeplerinin aynı olduğunu söylemek mümkündür; “*geleneksel teorilerin uluslararası ilişkilerin doğası ve işleyişini yeterince yansıtamaması, açıklayamaması*”. Buradan yola çıkan eleştirel teoriler, geleneksel teorilerin yetersiz görüldüğü noktalarda ki boşlukları doldurmaya; bu teorilerin göz ardı ettiği noktalara odaklanmaya; dünya üzerinde olup biteni kavramak için daha açıklayıcı yöntemler sunmaya, daha kullanışlı kavramsal araçlar üretmeye ve güvenliğe ilişkin alternatif kuramsal çerçeveler ortaya koymaya çalışmaktadır. Bunları yaparken de tüm eleştirel teorilerin temel olarak aynı noktalara odaklandığı görülmektedir; uluslararası ilişkilerin doğa bilimlerinin yöntemleri ile incelenemeyeceğini ortaya koymak, geleneksel teorilerin sorgulamadan verili kabul ettiği kavramları ve konuları mercek altına alarak yeniden okumak ve değerlendirmek, devletin rolünü sorgulamak ve güvenliği sadece askeri tehditlere indirgemeyi reddetmek. Bu noktalara yönelik, eleştirel teorilerin ortaya koyduğu varsayımlarda benzerlik göstermektedir. Bu doğrultuda eleştirel teoriler, geleneksel teorilerin verili kabul ettiği kavramların ve konuların siyasi ya da sosyal etkiler dâhilinde şekillendiğini ifade etmekte, bu insanın nasıl ve hangi amaçla yapıldığına odaklanmaktadır. Uluslararası ortamın anarşik olduğunu kabul eden eleştirel teoriler bu durumun hem güvenliğin sağlamanın önünde, hem de aktörler arasında temel düzeyde iş birliği yapılmasının önünde bir engel teşkil etmeyeceğini savunmaktadır. Devletlerin uluslararası sistemin önemli öznelerinden biri olduğunu da kabul eden eleştirel teoriler; devletin temel aktör olduğuna ve merkezi rolüne ilişkin açıklamaları reddederek, analizlerinin odak noktasına bireyi ve bireysel değerleri koymaktadırlar. Ayrıca tüm eleştirel teoriler güvenlik gündeminin askeri tehditlerin ötesine geçtiğini, tehditlerin farklılaştığını, haliyle bu tehditlerle başa çıkacak aktörlerinde farklılaştığını, dolayısıyla güvenlik gündeminin genişlediğini ortaya koymaktadırlar.

Daha öncede bahsedildiği üzere aynı yolda farklı kavramsal araç ve metotlarla yürüyen, bu doğrultuda ortaya koydukları alternatif kuramsal çerçevelerde birbirlerinden ayrılan eleştirel teoriler, bu çalışmanın hem kavramsal, hem varsayımsal olarak merkezinde yer alan güvenlik-kültür ilişkiselliğine yönelik kapsayıcı argümanlar barındırmamaktadır. Bu ilişkiselliği ortaya çıkarmak adına en uygun kuramın, genelde

devlet, özelde güvenlik politikalarına etki eden kültürel ve kimliksel unsurlara yaptığı vurgu sebebiyle, eleştirel teoriler ile yakın bir ilişkisi bulunan ‘*Konstrüktivist Yaklaşım*’ olduğu düşünülmektedir.

4.3. Konstrüktivizm ve Güvenlik Kültürü

Zaman içerisinde kendisini farklı bilim alanlarında da gösteren konstrüktivizmin⁶⁴⁵ kökleri aslında felsefe, sosyoloji ve psikoloji disiplinlerine dayanmaktadır.⁶⁴⁶ Bu yaklaşımın Uluslararası İlişkiler disiplinine taşınması ise 1980’li yıllara denk düşmektedir. Konstrüktivizm teriminin Uluslararası İlişkiler disipliniyle tanışması Nicholas Greenwood Onuf tarafından 1989 yılında kaleme alınan “*World of Our Making: Rules and Rule in Social Theory and International Relations*” başlıklı çalışma ile gerçekleşmiştir.⁶⁴⁷ Alandaki ilk kullanım Onuf’a ait olsa da, konstrüktivizmi popülerleştiren kişi Alexander Wendt’tir.⁶⁴⁸ Onuf’un çalışmaları konstrüktivizmin felsefi altyapısını oluşturmaya, Wendt’in çalışmaları ise felsefi altyapı üzerine kuram inşa etmeye yöneliktir.⁶⁴⁹ Bu iki isim dışında; Friedrich Kratochwil, Emanuel Adler, Peter Katzenstein, Richard Ashley ve John Ruggie gibi bilim insanlarını da önde gelen konstrüktivistler arasında saymak mümkündür.⁶⁵⁰

Konstrüktivizm de diğer eleştirel teoriler gibi geleneksel teorilerin yetersiz görüldüğü noktalarda ki boşlukları doldurmak ve dünya üzerinde olup biteni açıklamak için daha iyi bir yöntem sunabilme çabasının ürünüdür. Bu doğrultu da konstrüktivistler, geleneksel Uluslararası İlişkiler teorilerine yönelik eleştirilere ve bu teorilerin göz ardı ettiği *kimlik, kültür, değerler, fikirler, düşünsel unsurlar, bilişsel süreçler, söylem, normlar, kurallar ve kurumlar* gibi sosyal unsurlara odaklanarak, bu unsurları analizlerine dâhil etmişlerdir. Böylelikle Uluslararası İlişkilerin geleneksel kuramlarının terminolojisinde merkezi konumda olan ve verili olarak kabul edilen güç, anarşi, iş birliği, tehdit, çıkar ve güvenlik gibi kavramların sosyal unsurlar çerçevesinde yeniden yorumlanmasına olanak sağlayan konstrüktivistler, bu kavramların süreç içerisinde

⁶⁴⁵ Konstrüktivizm, bazı kaynaklarda Türkçe’ye “İnşacı”, “Sosyal İnşacı” veya “Yapılandırmacı Yaklaşım” şeklinde çevrilerek kullanılmaktadır. Çevirilerin yanlış olmadığı, aksine yaklaşımın içeriğini kapsayıcı olduğunu söylemek mümkündür. Ancak bu çalışmada literatürde çok daha yaygın kullanılan orijinal adlandırmanın kullanılması tercih edilmiştir.

⁶⁴⁶ Agius, Christine, “Sosyal İnşacılık”, *Çağdaş Güvenlik Çalışmaları*, (ed. Alan Collins ve çev. Nasuh Uslu), Uluslararası İlişkiler Kütüphanesi, İstanbul, 2017, s. 89.

⁶⁴⁷ Onuf, Nicholas, *World of Our Making: Rules and Rule in Social Theory and International Relations*, University of South Carolina Press, Columbia, 1989.

⁶⁴⁸ Wendt, “Anarchy is What States Make of It”; Wendt, *Social Theory of International Politics*.

⁶⁴⁹ Ateş, “Uluslararası İlişkilerde Konstrüktivizm”, s. 230.

⁶⁵⁰ Sarıertem, “Kimlik ve Güvenlik İlişkisine Konstrüktivist Bir Yaklaşım”, s. 183.

sosyal olarak inşa edilmiş olduklarını ve kendilerine yüklenen anlamlar sayesinde gerçeklik kazandıklarını savunmaktadır.⁶⁵¹

Epistemolojik açıdan bilginin, ontolojik açıdan ise sosyal gerçekliğin inşasına odaklanan konstrüktivizm⁶⁵², bir taraftan rasyonel kuramlar (realizm ve liberalizm) gibi gözleme dayalı yöntemleri benimsemekte, devletlerin uluslararası politikada en temel aktör olduğunu savunmakta ve geleneksel/maddi güç unsurlarının (askeri ve ekonomik güç gibi) da dikkate alınması gerektiğini vurgulamakta; diğer taraftan eleştirel/post-pozitivist teoriler gibi kimliklerin, fikirlerin, normların, değerlerin, kuralların ve kültürün uluslararası politikayı anlamada etkili olabileceğini savunmaktadır. Bu nedenle konstrüktivizm, rasyonel teorilerle, eleştirel/post-pozitivist teoriler arasında köprü kuran, orta yolcu (via-media) bir yaklaşım olarak değerlendirilmektedir.⁶⁵³ Bu karma yaklaşımın doğası ve özü konusunda çok az netlik ve hatta çok az fikir birliği olması sebebiyle Uluslararası İlişkiler teorileri spektrumunda nereye yerleştirileceği (ayrı bir teori mi, yaklaşım mı, yoksa bir yöntem mi olduğuna yönelik) ise tartışmalıdır.⁶⁵⁴ Örneğin; Ted Hopf konstrüktivizmi bir “yaklaşım” olarak değerlendirirken⁶⁵⁵, Jeffrey Checkel konstrüktivizmin, “*metodolojik bir çerçeve*” olduğunu ileri sürmektedir.⁶⁵⁶

Kavramı disiplinle tanıştıran Onuf’a göre konstrüktivizm en basit haliyle “*insanların ve toplumların birbirlerini kurduğu ya da oluşturduğu*” anlamına gelmektedir.⁶⁵⁷ Onuf’un konstrüktivizmi “*insanların sosyal varlıklar*” olduğu ve çevresiyle etkileşim halinde olan insanların toplumu, toplumun da insanları sürekli inşa ettiği iddiasına dayanmaktadır.⁶⁵⁸ Bu, süreklilik arz eden ve karşılıklı işleyen bir süreçtir. Onuf, benzer bir mantığı yapı (sistem) ve yapan (aktör, amil) ilişkisi için de kurmaktadır. Onuf’a göre insanlar, yapanlardır, insanların oluşturduğu toplum ise yapıdır. Kökeni Anthony Giddens’in “*Yapılanma (structuration)*” teorisine dayanan yapı-yapan

⁶⁵¹ Ateş, Davut, “Konstrüktivizm, Tek Kutupluluk ve Amerikan Hegemonyası”, *Uluslararası Hukuk ve Politika*, 5 (20), 2009, s. 80; Onuf, *World of Our Making*, s. 56.

⁶⁵² Guzzuni, Stefano, “A Reconstruction of Constructivism in International Relations”, *European Journal of International Relations*, 6 (2), 2000, s. 160.

⁶⁵³ Wendt, *Social Theory of International Politics*, s. 40; Onuf, *World of Our Making*, ss. 36-43; Adler, Emanuel, “Seizing the Middle Ground: Constructivism in World Politics”, *European Journal of International Relations*, 3 (3), 1997, ss. 319-364.

⁶⁵⁴ Adler, “Seizing the Middle Ground”, s. 320. Teori kitaplarının büyük çoğunluğunda Konstrüktivizm ayrı bir kuram olarak ele alınmaktadır.

⁶⁵⁵ Hopf, “The Promise of Constructivism in International Relations Theory”, s. 182.

⁶⁵⁶ Checkel, Jeffery T., “The Constructivist Turn in International Relations”, *World Politics*, 50 (2), 1998, s. 335.

⁶⁵⁷ Onuf, *World of Our Making*, s. 36.

⁶⁵⁸ Onuf, *World of Our Making*, ss. 35-42.

ilişkisinde de karşılıklı inşa söz konusudur.⁶⁵⁹ Onuf birey ve toplum, yapı ve yapan arasındaki karşılıklı inşa sürecini yaklaşımının merkezine koymaktadır.⁶⁶⁰ İnşa sürecinin temelinde ise ‘konuşmak’ yani ‘söz edimi (speech acts)’ yatmaktadır.⁶⁶¹ İnsanları ve toplumu birbirine bağlayan ve karşılıklı olarak birbirlerini inşa etmeye yönlendiren şey Onuf’a göre konuşma eylemi ile oluşan ‘sosyal kurallar’dır.⁶⁶²

Onuf’un konstrüktivizminde insanlar dünyalarını konuşarak kurmakta, yani sözcükler eylemleri oluşturmaktadır. Yani Onuf’un yaklaşımının temeli “konuşmak yapmaktır” argümanına dayanmaktadır.⁶⁶³ Bu doğrultuda söylem, hem toplumsal inşa için, hem de her türden sosyal ilişki ve yapıyı anlamak için ayrıcalıklı bir araç konumundadır. Çünkü bireyler isteklerini önce söylemleri ile ifade etmekte, daha sonra isteklerini söylemleri ile amaca dönüştürmekte ve amaçları doğrultusundaki eylemlerini de söylemleri ile desteklemektedirler. Onuf’a göre tüm konuşmalar, kendinden bağımsız bir gerçekliği inşa ettiği için eylem olarak görülmektedir. Eylemler ise kurallar vasıtasıyla sosyal dünyayı inşa etmektedir. Onuf bireylerin konuşarak inşa ettikleri dünyaların bir araya gelmesiyle de uluslararası ilişkilerin oluştuğunu ileri sürmekte, yani tüm sosyal gerçeklikler gibi uluslararası ilişkilerin de insanlar tarafından inşa edildiğini vurgulamaktadır.⁶⁶⁴

Görüldüğü üzere Onuf yapıların ve gerçekliklerin sosyal olarak inşa edildiğini, bu insanın, konuşma eylemi ve konuşma eylemi ile oluşan kurallar doğrultusunda gerçekleştiğini kabul etmekte, inşa eden aktör olarak ise birey ve dolayısıyla toplumu görmektedir. Tam olarak bu noktalarda Onuf ile görüş ayrılığı yaşayan Wendt’te yapıların ve gerçekliklerin sosyal olarak inşa edildiğini kabul etmektedir. Ancak Wendt’e göre bu inşa aktörler arasında oluşan kolektif bilgi ve anlamlar, başka bir deyişle öznelerarasıcılık (intersubjectivity)⁶⁶⁵, doğrultusunda gerçekleşmektedir ve inşa eden aktör ise

⁶⁵⁹ Yapılanma teorisi, yapı ve yapanın birbirine karşılıklı bağımlılığını vurgulamaktadır. Yapılanma teorisiyle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Giddens, Anthony, *Central Problems in Social Theory: Action, Structure and Contradiction in Social Analysis*, Macmillan, Londra, 1979; Giddens, Anthony, *New Rules of Sociological Method: A Positive Critique of Interpretative Sociologies*, The Polity Press, Cambridge, 1998.

⁶⁶⁰ Onuf, *World of Our Making*, s. 56.

⁶⁶¹ Onuf, *World of Our Making*, s. 126; Onuf, Nicholas, “Constructivism: A User’s Manuel”, *International Relations In A Constructed World*, (ed. Vendulka Kubalkova, Nicholas Onuf ve Paul Kowert), M. E. Sharpe, New York, 1998, s. 59.

⁶⁶² Onuf, “Constructivism: A User’s Manuel”, s. 59.

⁶⁶³ Onuf, *World of Our Making*, s. 232.

⁶⁶⁴ Ateş, “Uluslararası İlişkilerde Konstrüktivizm”, ss. 213-235.

⁶⁶⁵ “Öznelerarasılık” kavramı, en basit tanımıyla bir nesnenin, farklı öznelerce ortak tanımlanmasını ifade etmektedir. Öznelerin sahip olduğu ortak bakış açısı ya da düşünce, karşılıklı etkileşim içerisinde ortak bir gerçeklik inşa etmektedir. Gillespie, Alex ve Flora Cornish, “Intersubjectivity: Towards a Dialogical

devletlerdir. Bu noktada Wendt'in birey ve devlete aynı düzlemde baktığını söylemek yerinde olacaktır. Yani Wendt devletleri, toplumdaki bireye benzeten bir tutum içerisinde.⁶⁶⁶ Bireye ait tüm nitelikleri devlette de görme eğilimindeki bu yaklaşıma göre, devletlerin de tıpkı bireyler gibi istekleri, arzuları, niyetleri, beklentileri, inançları, korkuları, algıları, duyguları, çıkarları vardır ve bu unsurlar devletlerin davranışlarına yön vermektedir.⁶⁶⁷ Yani Wendt'in yaklaşımında “*devletler de insandır*”, çünkü devletler insan temelli kurumlardır.⁶⁶⁸ Bu doğrultuda Wendt devletleri “*sosyal bir varlık/yapı*”, uluslararası ilişkileri ise sosyal olarak inşa edilen “*sosyal bir alan*” olarak tanımlamaktadır.⁶⁶⁹

Wendt'in üzerinde önemle durduğu ve çalışmalarının temeline oturttuğu konu ise ‘*Kimlik*’tir. Wendt kimlik kavramını “*bir şeyi olduğu şey yapan*” ne ise onu ifade etmek için kullanmaktadır.⁶⁷⁰ Kimlik hususunda da bireylerin de kimliği ve çıkarları olduğu ile ilgili saptamalardan yola çıkarak, benzer şekilde devletlerin de kimlikleri ve çıkarları olduğunu savunmaktadır.⁶⁷¹ Karmaşık olan gündelik hayatı basite indirmek ve daha anlaşılır kılmak için kendilerini ve çevrelerini etnik, cinsel, ideolojik ve dinsel etkenleri göz önünde bulundurarak farklı kimlik gruplarına ayıran insanların, eylemleri de tanımladıkları kimlikler üzerinden şekillenmektedir.⁶⁷² Tıpkı insanlar gibi devletlerde, diğer devletleri dil, din, ırk veya kültürel etkenler üzerinden kategorize etmektedir. ‘*Ben*’ ve ‘*Öteki*’ olarak tanımlanan kimliklerde devletlerin eylemleri üzerinde belirleyici olmaktadır.⁶⁷³

Yapılan açıklamalar doğrultusunda konstrüktivizmin temel iddiaları özetle; “*Uluslararası politikanın yapısının maddi değil, sosyal, düşünsel ve kültürel temellere dayalı olduğu*”, “*bu temellerin aktörlerin eylemlerini etkilediği ve bu eylemlerin aktörlerin diğer aktörlerle aralarında paylaştıkları kolektif bilgi ve anlamlara, başka bir*

Analysis”, *Journal for the Theory of Social Behaviour*, London, 40 (1), 2009, ss. 19-20; Viotti, Paul R. ve Mark V. Kauppi, *International Relations Theory*, Longman Pearson Education, 2012, s. 405.

⁶⁶⁶ Wendt, Alexander, “The State as Person in International Relations Theory”, *Review of International Studies*, 30 (2), 2004, ss. 289-316.

⁶⁶⁷ Wendt, *Social Theory of International Politics*, s. 197; Jackson, Patrick Thaddeus, “Hegel’s House, or ‘People are States too’”, *Review of International Studies*, 30 (2), 2004, ss. 281- 287.

⁶⁶⁸ Wendt, *Social Theory of International Politics*, s. 215.

⁶⁶⁹ Sarıertem, “Kimlik ve Güvenlik İlişisine Konstrüktivist Bir Yaklaşım”, s. 184.

⁶⁷⁰ Wendt, Alexander, *Uluslararası Siyasetin Sosyal Teorisi*, (çev. Helin Sarı Ertem vd.), Küre Yayınları, İstanbul, 2012, s. 279.

⁶⁷¹ Jackson, Patrick Thaddeus, “Is the State a Person? Why Should We Care?”, *Review of International Studies*, 30 (2), 2004, ss. 255-258; Sarıertem, “Kimlik ve Güvenlik İlişisine Konstrüktivist Bir Yaklaşım”, ss. 197-198.

⁶⁷² Mercer, Jonathan, “Anarchy and Identity”, *International Organization*, 49 (2), 1995, ss. 229-252.

⁶⁷³ Emeklier, Bilgehan, “Uluslararası İlişkiler Disiplininde Epistemolojik Paradigma Tartışmaları: Postpozitivist Kuramlar”, *Bilge Strateji*, 3 (4), 2011, s. 168.

*deyişle öznelarasıcılığa, bağlı olarak sosyal yapıları oluşturduğu” ve “bu temellerin aktörlerin sadece eylemlerini değil, kimlik ve çıkarlarını da inşa ettiği” şeklindedir.*⁶⁷⁴ Bu noktada konstrüktivist yaklaşımın en ayırt edici yönünün, sosyallığe yapmış olduğu güçlü vurgudan kaynaklandığını söylemek mümkündür.⁶⁷⁵

Konstrüktivizmin, uluslararası ilişkilere dair en temel iddiası, uluslararası yaşamın doğasının maddi olmaktan ziyade, sosyal olduğu yönündedir. Yaşadığımız dünyayı maddi (fiziki) ve sosyal bir mekân olarak ikiye ayıran konstrüktivistlere göre, dünyada yaşamak bizim fiziki varlığımızla ilgili bir olguyken, onu kullanışımız sosyal yanımızla ilgilidir ve bizler farkında olmasak bile sosyal dünyamızın yapım sürecine katılırız.⁶⁷⁶ Bireylerin, toplumların ve devletlerin dâhil olduğu bu sosyal etkileşim sürecini inceleyen konstrüktivizm, sosyal dünyanın eylemler, inançlar, fikirler bağlamında oluştuğunu kabul etmekte ve bunların aktörlerin davranışlarını etkilediğini vurgulamaktadır. Tüm bunların uluslararası yapıya olan yansımalarını inceleyen konstrüktivistler, sistemi oluşturan tüm faktörlerin yine sistem ile karşılıklı bir etkileşim sürecinde inşa edildiğini öne sürmektedir.⁶⁷⁷

Uluslararası ilişkileri “*bir çeşit sosyal ilişkiler yumağı*” olarak gören konstrüktivistlere göre bu alan aktör (yapan) ve yapı arasında ki karşılıklı sosyal etkileşimin bir ürünüdür.⁶⁷⁸ Wendt’e göre yapı-yapan ilişkisinde, bu iki düzey birbirinden ayıramayacağı gibi birinin diğerine üstünlüğü de söz konusu değildir. Eşit görülen bu iki düzey karşılıklı olarak birbirini inşa etmektedir. Yani geleneksel teorilerde yapandan bağımsız anarşik olarak kabul edilen sistem, konstrüktivistlere göre aktörler tarafından inşa edilmektedir. Nitekim Wendt’e göre de anarşi, devletlerin ondan ne anladığı ve onu nasıl oluşturduğuyla alakalıdır, çünkü devletler uluslararası sistemi ve dolayısıyla bu anarşik yapıyı kendileri inşa etmektedir.⁶⁷⁹ Konstrüktivistlere göre herhangi bir kavram, tanımlandığında anlam kazanmakta ve gerçeklik haline gelmektedir. Gerçeklik böylelikle inşa edilmektedir. Wendt’in anlatmak istediği sistemin yapısının anarşik olduğuna inanan ve bunu böyle tanımlayan aktörlerin, anarşinin varlığını verili olarak kabul edip sistemi

⁶⁷⁴ Wendt, Alexander, “Constructing International Politics”, *Theories of International Relations*, (eds. Stephen Chan ve Cerwyn Moore), Sage Publications, London, 2005, s. 201; Wendt, “Collective Identity Formation and the International State”, s. 385.

⁶⁷⁵ Checkel, Jeffery T., “Social Constructivisms in Global and European Politics”, *ARENA Working Papers*, 15 (03), 2003, s. 2.

⁶⁷⁶ Ateş, “Uluslararası İlişkilerde Konstrüktivizm”, s. 222.

⁶⁷⁷ Wendt, “Constructing International Politics”, s. 201; Wendt, “Collective Identity Formation and the International State”, s. 385.

⁶⁷⁸ Wendt, Alexander, “The Agent-Structure Problem in International Relations Theory”, *International Organization*, 41 (3), 1987, s. 340.

⁶⁷⁹ Wendt, “Anarchy is What States Make of It”, s. 392, 395, 397.

de buna göre inşa ettikleridir. Yani sistemde yer alan aktörler, anarşiyi devam ettirdiği için anarşi varlığını korumaktadır. Dolayısıyla aktörlerin eylemleri de anarşik sistem okumalarına göre şekillenmektedir.⁶⁸⁰

Geleneksel yaklaşımlarda sistemin temel özelliği olarak görülen anarşinin varlığını, konstrüktivistler de uluslararası politikada devletlerin üstünde bir otorite olmadığını belirterek kabul etmektedir. Ancak geleneksel yaklaşımlardan farklı olarak anarşi kavramını verili kabul etmemekte, anarşi kavramının sosyal içeriğine ve bu minvalde yorumlanmasına odaklanmaktadırlar. Çünkü anarşinin yalnızca pratik sonuçları üzerine yoğunlaşan geleneksel teoriler sosyal boyutunu ihmal etmişlerdir. Aktörler anarşi kavramını sosyal unsurlar çerçevesinde yeniden tanımladıklarında sistemin farklı bir yapıya bürünebileceği ya da var olan anarşi anlayışının değişiklik gösterebileceği düşünülmektedir. Konstrüktivistlere göre anarşi realistlerin varsaydığının aksine, tek tip olmak durumunda değildir ve mutlaka çatışmalara yol açmamaktadır.⁶⁸¹

Uluslararası sistemde üç tip anarşinin mümkün olabileceğini belirten Wendt'e göre ilk tip anarşinin kaynağı Thomas Hobbes'tur. Hobbes'çu anarşide devletler bencildir, birbirlerini düşman olarak algılamakta ve dolayısıyla birbirlerini yok etmeye çalışmaktadırlar. Aktörleri sınırlandıran hiç bir şey bulunmayan bu sistemde, devletlerin varlığını devam ettirmesi askeri güçlerine bağlıdır. Tarihte çoğunlukla Hobbes'çu anarşi anlayışı geçerli olmuştur. İkinci tip anarşinin kaynağı ise John Locke'tur. Wendt'in Westphalia Barışı ile başladığını ileri sürdüğü Locke'çu anarşide, devletler ilişkilerini, uluslararası hukuka uygun olarak karşılıklı egemenlik hakkının kabulü üzerine inşa etmektedir. Locke'çu anarşide taraflar birbirlerini düşman olarak görmediğinden, birbirlerinin yaşam ve özgürlük haklarını önemsemektedir. Birbirlerini rakip olarak gören taraflar üst otorite olmadığı halde, birbirleriyle iş birliği yapabilmektedir. Bu anarşi tipinde devletler, şiddet konusunda kendilerini sınırlandırmakta, sadece güvenliklerini korumak için şiddete başvurmaktadır. Üçüncü tip anarşinin kaynağı ise Immanuel Kant'tır. Kant'çı anarşide, devletler birbiriyle ortak çıkarlar geliştirmekte ve dolayısıyla taraflar arasında dostça ilişkiler benimsenmektedir. Kant'çı anarşi kural olarak şiddete başvurmamayı ve karşılıklı yardımı benimsemektedir. Anlaşmazlıkların barışçıl yollardan çözülmesine yönelik kanallar tercih edilmektedir. Uluslararası politika da Kant'çı anarşinin izleri 20. yüzyılın sonlarından itibaren görülmeye başlanmıştır.

⁶⁸⁰ Agius, "Sosyal İnşacılık", s. 89.

⁶⁸¹ Wendt, Alexander, "Constructing International Politics", *International Security*, 20 (1), 1995, s. 72.

Wendt'e göre yapısal dönüşüm bu üç tip anarşinin birbirine doğru geçişi ile gerçekleşmektedir.⁶⁸²

Analizlerinde sadece uluslararası sisteme ya da sistemin yapısına odaklanmayan konstrüktivistler, incelemelerine aktörleri de dâhil etmişlerdir. Aktörlerin içinde bulundukları sosyal, mekânsal ve tarihsel şartlar ile karşılıklı bir etkileşim içinde olduğunu ortaya koyan konstrüktivistler, yapısal değişikliklerin ve devamlılıkların aktörlerle de ilgili olduğunu öne sürmüşlerdir.⁶⁸³ Aktörün kim olduğuna işaret eden 'Kimlik' ve aktörlerin ne istediğine işaret eden 'Çıkar' kavramları da yapının kurucu unsurları olarak tanımlanmaktadır. Buna göre kimlikler, çıkarları belirlemekte, çıkarları peşinde koşan aktörlerin ürettikleri söylem, eylem, davranış ve politikalar da yapıyı inşa etmektedir. Yapıda, kimlikleri ve çıkarları etkileme kapasitesine sahiptir.⁶⁸⁴ Wendt'e göre kimlik ve çıkar kavramlarındaki değişimler, yapısal dönüşümlerde etkili olmaktadır.⁶⁸⁵ Yani "Yapısal değişimler, aktörlerin kim olduklarını ve ne istediklerini tanımladıklarında meydana gelmektedir".⁶⁸⁶

Aktörlerin sahip olduğu fikirler, inançlar ve değerler; aktörlerin kimliklerini şekillendirmekte, kimlikler ise aktörlerin politika, söylem, eylem ve davranışları üzerinde belirleyici rol oynamaktadır. İnşa edilebilen ve değişken bir kavram olan 'Kimlik', 'Çıkar' kavramını da kendisiyle birlikte inşa etmektedir.⁶⁸⁷ Kimlikler, çıkarların tanımlanmasına referans olurken, çıkarlar ise dış politikada alınan kararların ve aktörlerin eylemlerinin yönünü belirlemektedir.⁶⁸⁸ Bu açıdan "uluslararası sistemin aktörlerinin ne yaptığı ve ne oldukları arasında doğrudan bir ilişki vardır".⁶⁸⁹

Aktörler çıkarlarını ve politikalarını, söylemleri aracılığıyla ifade etmektedir. Dolayısıyla, aktörlerin kendilerini nasıl tanımladıkları yani kimlikleri, buna bağlı olarak çıkarları, söylemleri üzerinden anlaşılabilir. Başka bir deyişle aktörlerin kimlikleri verili değildir ve kimlikler söylem yoluyla inşa edilmektedir.⁶⁹⁰ Kimlik bize aktörlerin kim olduğunu, onların önceliklerinin ya da çıkarlarının ne olduğunu ve onların

⁶⁸² Wendt, *Social Theory of International Politics*, ss. 246-312.

⁶⁸³ Klotz ve Lynch, *Strategies for Research in Constructivist International Relations*, s. 3.

⁶⁸⁴ Onuf, Nicholas, "The Constitution of International Society", *The European Journal of International Law*, 5 (1), 1994, s. 10.

⁶⁸⁵ Wendt, *Uluslararası Siyasetin Sosyal Teorisi*, ss. 285-287.

⁶⁸⁶ Wendt, *Uluslararası Siyasetin Sosyal Teorisi*, s. 410.

⁶⁸⁷ Wendt, *Social Theory of International Politics*, ss. 224-225.

⁶⁸⁸ Reus-Smit, "Konstrüktivizm", s. 294, 297, 312.

⁶⁸⁹ Wendt, "Anarchy is What States Make of It", s. 398.

⁶⁹⁰ Kaya, Sezgin, "Uluslararası İlişkilerde Konstrüktivist Yaklaşımlar", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 63 (3), 2008, s. 106.

önceliklerinin eylemlerini nasıl etkileyebildiğini söylemektedir.⁶⁹¹ Yani kimlikler, aktörlerin dış politikalarının oluşumuna etki etmektedir. Dış politika yapım sürecinde devletler önce kendisini tanımlamakta (saldırgan, barışçı ya da rekabetçi vb. gibi) ve bu doğrultuda ulusal kimliklerini belirlemektedir. Daha sonra tanımladığı kimliğe uygun davranış şekilleri oluşturmakta ve ulusal çıkarlarını tanımlamaktadır. Yani kimlik, çıkardan önce gelmektedir ve kimlikten bağımsız bir çıkar analizi yapmak mümkün değildir.⁶⁹² Sonraki aşamada ise kimlik temelli oluşturulan ulusal çıkarlara uygun davranış kalıpları ve öncelikler belirlenerek dış politika yapımına başlanmaktadır. Aktörlerin eylemleri nihayetinde de sosyal yapılar oluşmaktadır.⁶⁹³

Konstrüktivistlere göre devletler kendi kimliklerine, inandıkları değerlere, benimsedikleri normlara, kurallara uygun olarak davranmayı tercih etmektedir. Yani devletlerin, dış politika kararlarının alınmasında genel olarak '*Uygunluk Mantığı*'nin etkisi görülmektedir.⁶⁹⁴ Görüldüğü üzere aktörlerin kimlik ve çıkar tanımlamaları, devlet politikaları için büyük bir öneme sahiptir ve dolayısıyla devletler arası ilişkilerde de belirleyicidir.⁶⁹⁵

Devleti temel aktör olarak gören konstrüktivistler, devlet dışı aktörlerin varlığını küçümsememekle birlikte, devlet dışı aktörlerin henüz devletler kadar belirleyici konuma gelmediklerini ifade etmektedir. Dolayısıyla onlara göre uluslararası sistemde olan bitenler ancak devletler arasındaki ilişkiler analiz edilerek incelenebilmektedir. Bu doğrultuda temel aktör olarak görülen devletin kimliği "*devleti yönetenlerin, kamuya yönelik açıklamalarında belirttikleri devletin doğası ve amacıyla ilgili düşünceler bütünü*" olarak tanımlamaktadır.⁶⁹⁶ Başka bir deyişle bir devletin kimliği, o devletin uluslararası politikadaki haklarını, sorumluluklarını ve yükümlülüklerini tanımlamaktadır ve bu tanımlama diğer aktörlere göre yapılmaktadır. Yani bir devlet kendini tanımlarken, diğer devletleri de tanımlamaktadır ve devlet kimlikleri uluslararası sistemde, aktörlerin karşılıklı kabulü ile pratiğe dökülmektedir. Kimlikler bu öznelarası kabule bağlı olarak

⁶⁹¹ Agius, "Sosyal İnşacılık", s. 91.

⁶⁹² Wendt, *Social Theory of International Politics*, s. 106.

⁶⁹³ Hopf, "The Promise of Constructivism in International Relations Theory", s. 172.

⁶⁹⁴ Barnett, Michail, "Constructivism", *The Globalization of World Politics*, (ed. John Baylis vd.), Oxford University Press, Oxford, 2011, s. 155; Demirtaş, Birgül, "İnşacılık", *Uluslararası İlişkilere Giriş*, (ed. Şaban Kardaş ve Ali Balcı), Küre Yayınları, İstanbul, 2018, s. 177; Viotti ve Kauppi, *International Relations Theory*, s. 289.

⁶⁹⁵ Wendt, "Anarchy is What States Make of It", s. 402.

⁶⁹⁶ Lynch, Marc, "Abandoning Iraq: Jordan's Alliances and the Politics of State Identity", *Security Studies*, 8 (2-3), 1998-1999, s. 349.

şekillenip, gelişmektedir.⁶⁹⁷ Başka bir ifadeyle aktörler kimliklerini başkalarıyla karşı karşıya geldiklerinde ve onlarla karşılıklı ilişkiye girdiklerinde oluşturmaktadır.⁶⁹⁸

Etnisite, inanç, normlar, değerler ve kültür gibi pek çok kolektif unsurdan etkilenererek şekillenen kimlikler, konstrüktivist yaklaşım da devletlerin tercihleri ve tercihler sonucundaki eylemleri anlamına gelmektedir. Devletler, diğer devletleri, onlara atfettikleri kimlikler üzerinden tanımladığından, kimlikler başkalarına sizin kim olduğunuzu söylerken, size de başkalarının kim olduğunu söylemektedir. Yani kimlikler aktörlerin kendi stratejilerini, çıkar veya tehdit tanımlamalarını belirlediği gibi; diğer aktörlerin stratejilerini veya olası eylemlerini asgari düzeyde öngörebilme fırsatını da bünyesinde taşımaktadır. Bu bakımdan kimlikler, asgari düzeyde de olsa diğer devletlerin strateji ve eylemlerinin tahmin edilebilirliğini sağlamakta; belirsizliği azaltmaktadır.⁶⁹⁹

Wendt kimlikleri ‘*Kişisel/Şahsi* ya da *Kurumsal Kimlik*’, ‘*Tip* ya da *Tür Kimlik*’, ‘*Rol Kimlik*’ ve ‘*Kolektif* ya da *Sosyal Kimlik*’ olmak üzere dört kategoriye ayırmaktadır.⁷⁰⁰ *Kişisel kimlik*, diğer aktörlerle henüz etkileşime girilmeden sahip olunan, aktörlerin kendileri tarafından oluşturulan, özlerinde bulunan, kendisini gerçekleştirdiği kimlik türüdür. Kişisel kimlikler aktörleri, diğerlerinden ayıran temel özelliklere odaklanmaktadır ve bir aktör sadece bir tane kişisel kimliğe sahip olabilmektedir. Wendt kişisel kimliği diğer kimliklerin içinde var olabileceği bir platform olarak görmektedir.⁷⁰¹

Tip kimlik ise sosyal bir kategoriye, statüye veya sınıflandırmaya ait bir tanımlamadır. Deneyim, yetenek, tutum, bilgi, değer, ideoloji, ortak tarihi özellikler gibi aktörler tarafından paylaşılan unsurları içeren tip kimliklerde önemli olan bu unsurların sosyal nitelik taşımasıdır. Bir aktör aynı anda birden fazla tip kimliğe sahip olabilmektedir.⁷⁰²

Rol kimliği, ‘öteki’ ile ilişki düzeyinde tanımlanan ve var olan kimliktir. Yani öteki olmadan, bir aktör rol kimliğini oluşturamamaktadır. Ancak öteki ile iletişime, etkileşime geçen aktör içinde bulunduğu duruma göre davranış kalıbı geliştirebilmekte ve rol kimliğini oluşturabilmektedir. Rol kimlik aktörün sosyal yapı içinde nerede durduğunu ve öteki tarafından nasıl görüldüğünü içermektedir.⁷⁰³

⁶⁹⁷ Demirtaş, “İnşacılık”, s. 173.

⁶⁹⁸ Agius, “Sosyal İnşacılık”, s. 91.

⁶⁹⁹ Hopf, “The Promise of Constructivism in International Relations Theory”, ss. 174-175.

⁷⁰⁰ Wendt, *Uluslararası Siyasetin Sosyal Teorisi*, ss. 279-280.

⁷⁰¹ Wendt, *Uluslararası Siyasetin Sosyal Teorisi*, s. 280; Wendt, *Social Theory of International Politics*, ss. 225-226.

⁷⁰² Wendt, *Social Theory of International Politics*, ss. 225-226.

⁷⁰³ Wendt, *Uluslararası Siyasetin Sosyal Teorisi*, s. 283.

Kolektif kimlik bir aktörün diğer aktörlerin bakış açısını dikkate alarak kendine atfettiği anlamlar bütünüdür. Aktörler çok sayıda kolektif kimliğe sahip olabilirler.⁷⁰⁴ Kolektif kimlikler ben ve öteki ayrımının ortadan kalkmaya başladığı, orta noktada bulunduğu süreç sonucunda meydana gelmektedir.⁷⁰⁵ Rol ve tip kimliklerinin birleşimi olan kolektif kimlik, ortak değerlerin, amaçların olduğu, aynı duygu ve düşüncenin paylaşıldığı bir bakıma çıkar ortaklığına dayalı bir anlayışı temsil etmektedir.⁷⁰⁶ Wendt tarafından ‘*Özdeşleşme*’ olarak isimlendirilen bu süreç ben ve ötekinin bir aradalığını yani ‘*Bizi*’ ifade etmektedir. Bu bağlamda kolektif kimlik, aktörler arasında ortak değerlerin, hedeflerin, amaçların olduğu, aynı duygu ve düşüncenin paylaşıldığı bir bakıma çıkar ortaklığına dayalı bir anlayışın ürünüdür.⁷⁰⁷ Bu özellikleri sebebiyle kolektif kimlikler Kant’çı anarşiyle uyum gösterir niteliktedir.⁷⁰⁸

Wendt’e göre kolektif kimlik ‘*Karşılıklı Bağımlılık*’, ‘*Ortak Kader*’, ‘*Homojenlik*’ ya da ‘*Benzerlik*’ ve ‘*Kendini Sınırlama*’ olarak sıralanan değişkenlerden meydana gelmektedir. *Karşılıklı bağımlılık* ile aktörlerin ‘psikolojik’ (düşünsel) boyutta ki karşılıklı bağımlılığından bahsedilmektedir.⁷⁰⁹ Aktörlerin birbirlerinin kazanım ya da kayıplarını kendilerininmişçesine içselleştirmeleri, psikolojik düzeyde bir karşılıklı bağımlılık örneğidir. *Ortak kader* anlayışı ise aktörlerin kendi refahını veya bekasını, grubun kaderine bağlaması ile ilgilidir.⁷¹⁰ *Homojenlik* ile de devletlerin temel kurumsal biçimleri ve iç yapılarının benzerlik düzeyleri kast edilmektedir.⁷¹¹ Devletler kolektif kimliğe sahip olduklarında, bu değişkenler sebebi ile diğer devletlerin çıkarlarını içselleştirmektedir. Ancak bu durum kendi ulusal çıkarlarından tamamen vazgeçmeleri anlamına gelmemektedir. Bu nedenle devletler bazen kendi ulusal çıkarlarını dikkate almakta, kolektif çıkarları ise göz ardı edebilmektedir. Wendt’e göre bu durum kolektif kimliğin oluşumunda ki temel problemdir ve devletler bunu ancak ‘*kendini sınırlayarak*’ aşabilir. Kendini sınırlama, kolektif kimliğe sahip tüm aktörler arasında karşılıklı olmalıdır. Yani diğerinin de kendini sınırlayacağına ilişkin duyulan inanç ve güven durumu *kendini sınırlama* olarak tanımlanmaktadır.⁷¹²

⁷⁰⁴ Wendt, “Collective Identity Formation and the International State”, s. 385.

⁷⁰⁵ Wendt, *Uluslararası Siyasetin Sosyal Teorisi*, s. 285.

⁷⁰⁶ Wendt, *Social Theory of International Politics*, ss. 229-233

⁷⁰⁷ Wendt, *Social Theory of International Politics*, s. 229.

⁷⁰⁸ Bozdağlıoğlu, Yücel, “Constructivism and Identity Formation: an Interactive Approach”, *Uluslararası Hukuk ve Politika*, 3 (11), 2007, ss. 121-134.

⁷⁰⁹ Wendt, *Uluslararası Siyasetin Sosyal Teorisi*, ss. 418-424.

⁷¹⁰ Wendt, *Uluslararası Siyasetin Sosyal Teorisi*, ss. 425-429.

⁷¹¹ Wendt, *Uluslararası Siyasetin Sosyal Teorisi*, ss. 429-434.

⁷¹² Wendt, *Uluslararası Siyasetin Sosyal Teorisi*, ss. 434-444.

Wendt söz konusu kimliklerin, oldukça nadir görülen bir durum olsa da devletlerin kendiliğinden ömürlerini tamamlamaları yoluyla yok olabileceği gibi; toplumsal etkileşimler sonucu sosyal olarak öğrenilip, taklit edilerek dönüşüme uğrayabileceğini ya da değişebileceğini de ifade etmektedir. Kimlikte meydana gelen dönüşüm ve değişim, çıkarların, diğer aktörlere yüklenen anlamların, hatta kimlik ve çıkarlar yapının kurucu unsurları olduğu için yapının da değişmesi ve dönüşmesi anlamına gelmektedir.⁷¹³

Konstrüktivist yaklaşımda yapıyı kavramak için kullanılan, aktörler tarafından içselleştirildiği ölçüde de kimliğin bir parçası haline gelerek çıkarları ve tercihleri biçimlendiren unsurlardan biri de ‘*Normlar*’dır. Normlar aktörler arasında paylaşılan fikirler, bilgiler, yorumlar, anlamlar, değerler, inançlar ve varsayımlar sonucu oluşmaktadır.⁷¹⁴ Normlar, belirli bir kimliğe sahip olan aktörden beklenen uygun davranış standartlarıdır.⁷¹⁵ Aktörlerin kendilerini nasıl tanımladıklarının bir parçası olan normlar, aktörlere eylemleri konusunda rehberlik etmektedir.⁷¹⁶ Başka bir deyişle normlar, aktörlerin kendileri için neyin uygun olup, olmadığına karar vermelerini sağlayan bilişsel haritalardır.⁷¹⁷

Konstrüktivizm de doğru veya yanlış olan davranışların sınırlarını çizen normlar işlevleri bakımından; ‘*Düzenleyici (Regulative)*’ ve ‘*Oluşturucu (Constitutive)*’ normlar olarak ikiye ayrılmaktadır. *Oluşturucu normlar*, aktörlerin oluşum sürecine doğrudan katkı sağlamaktadır. Aktörlerin kimliğini tanımlamakta, böylelikle onun davranışlarını ve çıkarlarını oluşturmaktadır. *Düzenleyici normlar* ise belli bir kimliğin nasıl hareket edeceğini söyleyen standartlardır. Düzenleyici normlar sadece kuralları koyup sınırlamaları belirlemektedir. Egemenlik üzerinden örnek verecek olursak; düzenleyici norm aktörlerin egemen olarak tanınmak için nasıl davranmaları gerektiğini söylemektedir. Oluşturucu norm ise düzenleyici normun talimatlarına uygun davranarak söz konusu aktörün egemen hale gelmesi, diğer aktörler tarafından da egemen aktör olarak tanınması, çıkarlarının ve önceliklerinin egemenlik unsuru tarafından şekillendirilmesidir.⁷¹⁸

⁷¹³ Wendt, *Social Theory of International Politics*, s. 341.

⁷¹⁴ Katzenstein, *The Culture of National Security*, s. 5.

⁷¹⁵ Finnemore, Martha ve Kathryn Sikkink, “International Norm Dynamics and Political Change”, *International Organization*, 52 (4), 1998, s. 891.

⁷¹⁶ Agius, “Sosyal İnşacılık”, s. 93.

⁷¹⁷ Flockhart, Trine, *Foreign Policy*, Oxford University Press, UK, Flockhart, 2012, ss. 82-84.

⁷¹⁸ Katzenstein, *The Culture of National Security*, s. 5, 18-19, 22-23; Hopf, “The Promise of Constructivism in International Relations Theory”; Barnett, “Constructivism”, s. 152; Finnemore ve Sikkink, “International Norm Dynamics and Political Change”, s. 891.

Normların yanı sıra konstrüktivizmin üzerinde önemle durduğu bir başka unsur da bir kısmı resmi ve yazılı olan, bir kısmı ise resmi ve yazılı olmayan ‘Kurallar’dır. Daha öncece de bahsedildiği üzere Onuf’a göre genel anlamda tüm sosyal ilişkiler, özel olarak da uluslararası ilişkiler kurallar tarafından şekillenmektedir.⁷¹⁹ Başka bir deyişle yapı ve yapanın karşılıklı birbirini inşa etmesi kurallar sayesinde mümkün olmaktadır.⁷²⁰ Aktörler kuralları inşa ederken, kurallarda aktörleri inşa etmektedir. Kuralların var olabilmeleri ve anlamlarını sürdürebilmeleri için aktörlere ihtiyacı vardır.⁷²¹ Kurallar aktörlere ne yapmaları gerektiğini söylemektedir.⁷²² Kurala uyma/uymama seçenekleri bulunan aktör, yaptığı seçim doğrultusunda eylemde bulunmaktadır.⁷²³ Uluslararası ilişkilerde aktörler çoğu zaman kurallara göre hareket etmeyi tercih etmektedir. Çünkü kurallar aktörlerin tercih yapmasını kolaylaştırmakta, onlara rehberlik ederek amaçlarına daha rahat ulaşmalarına yardımcı olmaktadır.⁷²⁴ Yani uluslararası sistemde bir üst otorite olmasa da devletler yine de dönemin geçerli kurallarına uymayı tercih etmektedir.⁷²⁵

Aktörlerin kurallara uyması ya da onları ihlal etmesi, kurallar koyması ya da onları kaldırmasına yönelik, kurallara ilişkin her türden davranışı ‘faaliyet’ olarak tanımlanmaktadır.⁷²⁶ Aktörlerin niyetleri doğrultusunda gerçekleşen faaliyetler ile mevcut kuralların oluşturduğu örüntüler ise ‘Kurum’ları meydana getirmektedir. Yani kurumlar, aslında kurallardan ve kuralların uygulamalarından oluşmaktadır. Kurallar ve faaliyetler, aktörlerin çıkarlarına göre biçimlenmektedir. Aktörler kendi kimlik ve çıkarları doğrultusunda yaptıkları faaliyetler sonucu kurumlara şekil verdiğinden, kurumlar kısaca kimlik ve çıkarların oluşturduğu yapılar olarak da tanımlanabilir.⁷²⁷

Aktörlerin davranışlarını etkileyen bir diğer unsurda ‘Kültür’dür. İçerisinde yetişilen kültürel yapı aktörlerin davranış kalıplarına yön verirken, aktörlerin davranışları da kültürel yapılara yön vermektedir. Dolayısı ile kültür, aktörlerin kimlikleri ve çıkarları üzerinde de etkilidir. Konstrüktivist yaklaşımda kimlik, kültür ile anlamlandırılmakta, yani kimlik, kültür ile başlamaktadır. Kimliğin belirleyicisi olan kültür konstrüktivistler

⁷¹⁹ Onuf, *World of Our Making*, s. 164; Onuf, Nicholas, *Making Sense, Making Worlds Constructivism in Social Theory and International Relations*, Routledge, Londra, 2013, ss. 4-5.

⁷²⁰ Griffiths, Martin, Steven C. Roach ve M. Scott Solomon (ed.), *Fifty Key Thinkers in International Relations*, (çev. CESREN), Nobel Yayınları, Ankara, 2011, ss. 130-136.

⁷²¹ Kaya, “Uluslararası İlişkilerde Konstrüktivist Yaklaşımlar”, s. 97.

⁷²² Onuf, *World of Our Making*, s. 51.

⁷²³ Onuf, “Constructivism: A User’s Manuel”, s. 60.

⁷²⁴ Kratochwil, Friedrich V., *Rules, Norms and Decisions*, Cambridge University Press, Cambridge, 1995, s. 10; Onuf, *Making Sense, Making Worlds Constructivism in Social Theory and International Relations*, s. 5.

⁷²⁵ Demirtaş, “İnşacılık”, s. 175.

⁷²⁶ Onuf, “Constructivism: A User’s Manuel”, s. 59,69.

⁷²⁷ Onuf, “Constructivism: A User’s Manuel”, s. 60, 74.

tarafından, ortak tecrübeler ve eylemlere belli bir anlam kazandıran uygulamalar dizisi olarak görülmektedir.⁷²⁸

Toplumlar tarafından tutumlar, inançlar ve değerler doğrultusunda, tarihsel süreçte inşa edilen ve kendilerinden sonraki nesillere aktarılan kültürler, diğer toplumların kültürleriyle etkileşim içerisindedir. Bu yönü ile kültür, toplumlararası ilişkilerin inşa edilmesinde ve yeniden inşasında anahtar konumdadır. Dolayısıyla konstrüktivist yaklaşımda kültür, hem kendi içerisinde kendine has öğeleri barındıran hem de kendisinden farklı kültürlerle etkileşimi sonucunda yeniden inşa edilen bir durumdur. Farklı kültürler arasındaki bu yeniden inşa sürecinin olumlu ya da olumsuz anlamda nasıl şekillendiği ise, söz konusu farklı kültürlerin nasıl bir etkileşime sahip oldukları, birbirlerini nasıl algıladıkları ve birbirlerini nereye konumlandıkları (dost/düşman gibi) ile yakından ilgilidir.⁷²⁹

Konstrüktivistlere göre güvenlik olgusu da, kültür tarafından tarihsel bir süreçte şekillenmektedir.⁷³⁰ Güvenlik ile kast edilen konstrüktivizmde devlet temel aktör olarak ele alındığından ‘ulusal güvenlik’ tir. Tarih, coğrafya ve kültürel değerler üzerinden tanımlanan ulusal güvenlik ise ‘ulusal kimlik’ ile yakından bağlantılıdır. Devletlerin güvenliğe yönelik tercihlerinin belirleyicisi, yaşanan sorunların içeride veya dışarıda olması fark etmeksizin, ulusal güvenliğin ne derece tehdit edildiği ya da tehlikede olduğu ile ilgilidir. Ulusal güvenliğin sağlanması doğrudan devletin bekasını ilgilendirdiğinden, ‘ulusal kimliğin korunması’ da ulusal çıkar tanımlarında ilk sırayı almaktadır. Bu açıdan bakınca güvenlik ‘devletlerin bağımsız kimliklerini ve işlevsel bütünlüklerini korumaları’, bunlara yönelik herhangi bir tehlikeden ve tehditten uzak olmaları anlamına gelmektedir. Hayatta kalabilmek tüm aktörler için en önemli meseledir ve kendi varlığını devam ettirme güdüsüyle hareket eden devlet için hayatta kalabilmenin en önemli yolu kimliğini koruyabilmektir.⁷³¹

Aktörler arasındaki farklılıklara işaret eden kimlik tanımlamaları, bu açıdan bakıldığında ‘ben’ ve ‘öteki’ arasındaki ilişkinin bir ürünüdür ve bu ayrıma dayanan kimliklendirmeler, güvenlik bağlamında düşünüldüğünde, tehdit tanımlamalarını da içinde barındırmaktadır.⁷³² Tehdit kavramı aktörlerin içinde bulundukları sosyal, siyasal, kültürel ve çevresel etmenlerin yanı sıra, tarihsel tecrübelerin ya da travmaların da etkili

⁷²⁸ Agius, “Sosyal İnşacılık”, s. 93.

⁷²⁹ Keyman, *Küreselleşme, Devlet, Kimlik/Farklılık*, s. 224.

⁷³⁰ Klotz ve Lynch, *Strategies for Research in Constructivist International Relations*, s. 17.

⁷³¹ Buzan, *People, States and Fear: An Agenda for Security in the Post Cold War Era*, ss. 18-19.

⁷³² Katzenstein, *The Culture of National Security*, ss. 18-19.

olduğu karşılıklı sosyal bir etkileşim sürecinde inşa edilmektedir.⁷³³ Yani konstrüktivist yaklaşımda, toplumsal değerler, neyin tehdit olduğuna ve neyin olmadığına karar veren kültürel kimliklerdir.⁷³⁴ Başka bir deyişle konstrüktivist yaklaşımda kimlik, kültür ve tehdit algılamaları, bir ülkenin diğerlerini dost ya da düşman olarak sınıflandırmasında veya ötekileştirmesinde temel değişkendir. Bu noktada güvende olma veya olmama durumu, ötekinin nasıl algılandığıyla yani kimliklerle ilgilidir. Devletler, kimlik, kültür ve algıları üzerinden oluşturdukları güvenlik politikalarını, gerçek tehditler üzerinden şekillendirdikleri gibi yapay tehditler üreterek onlar üzerinden de şekillendirebilmektedir. Böylelikle güvenlik yaklaşımları doğrultusunda alınabilecek güvenlik önlemleri meşru hale getirilebilmektedir. Görüldüğü üzere konstrüktivizm, güvenlik yaklaşımını güvenlik ile kimlik, kültür ve algılama arasındaki bağlantı üzerine kurarak inşa etmektedir.⁷³⁵ Başka bir ifade ile konstrüktivist yaklaşımda güvenlik, ‘kimlik’ ve ‘kültür’ kavramları ile iç içedir. Nitekim Peter Joachim Katzenstein’in de altını çizdiği gibi, “*devletlerin askeri kararlarına dahi kültürel ve kimliksel nitelikler yön vermektedir.*”⁷³⁶

Güvenliğini sağlamak isteyen devletler, diğer devletlere karşı refleks geliştirebilmek için öncelikle o devletlerin maddi faktörlerine odaklanmışsalar da zaman içerisinde devlet davranışlarının anlaşılmasında kültürel unsurlardan da faydalanılmaya başlanmıştır.⁷³⁷ Çünkü maddi faktörler o devletlerin kültürleriyle anlam kazanmaktadır. Katzenstein’de devletlerin içerisinde hareket ettikleri güvenlik çevresinin sadece maddi yapılardan oluşmadığını, aynı zamanda kültürel bir içeriğe sahip olduğunu, kültürel içeriğin de sadece güvenlik politikalarını değil aynı zamanda devletlerin kimliklerini de biçimlendirdiğini ortaya koymaktadır.⁷³⁸ Devlet tercihlerini anlamamıza yardımcı olan kültür, aynı zamanda alınan kararların meşruiyetini veya güvenilirliğini de sağlamaktadır. Bu da kültürün devlet davranışı üzerindeki rolünü ortaya koymaktadır.⁷³⁹

Devletlerin kuruluşlarına dayanan kültürel, bilişsel, felsefi ve politik farklılıkları söz konusu olabilmektedir. Farklı kültürlere sahip devletlerde, aktörlerin farklı sosyalleşme süreçlerinden dolayı stratejik yorumları da farklılık göstermektedir.⁷⁴⁰ Katzenstein’e göre de farklı kültürlere sahip devletlerin güvenlik hedeflerinin tanımı da

⁷³³ Sarıırttem, “Kimlik ve Güvenlik İlişkisine Konstrüktivist Bir Yaklaşım”, ss. 224-225.

⁷³⁴ Krause ve Williams, “Broadening the Agenda of Security Studies”, s. 242.

⁷³⁵ Sandıklı, Atilla ve Bilgehan Emekler, “Güvenlik, Barış, Barış ve Çatışma Çözümleri”, *Güvenlik Yaklaşımlarında Değişim ve Dönüşüm*, (ed. Atilla Sandıklı), Bilgesam Yayınları, İstanbul, 2012, s. 41.

⁷³⁶ Katzenstein, *The Culture of National Security*, s. 2.

⁷³⁷ Yuan, “Culture Matters”, s. 85.

⁷³⁸ Jepperson, Wendt ve Katzenstein, “Norms, Identity and Culture in National Security”, s. 33.

⁷³⁹ Wildavsky, “Choosing Preferences by Constructing Institutions”, s. 3.

⁷⁴⁰ Johnston, “Thinking About Strategic Culture”, ss. 34-35.

farklılık göstermektedir.⁷⁴¹ Karar alıcılarında içinde yetiştikleri kültürle örtüşen kararlar alacağı düşünülmektedir.⁷⁴² Bunlar devletlerin davranış ve eylemlerini açıklamak için kültürün, güçlü bir anlatım gücüne sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Çünkü kültür, askeri stratejileri belirleyerek, devletlerin kim olduklarını ve ne yapmaları gerektiğini tanımlamakta, böylelikle devlet davranış ve eylemlerini şekillendirmektedir.⁷⁴³

Devletlerin dost-düşman algılaması ve buna yönelik söylemleri, devletler arası ilişkinin sosyal yapısı tarafından belirlenmektedir. Bir ülkenin askeri açıdan çok güçlü olması ille de komşuları tarafından tehdit olarak algılanması anlamına gelmemektedir.⁷⁴⁴ Yani “*dostların anarşisi düşmanların anarşisinden farklıdır*”.⁷⁴⁵ Başka bir deyişle düşmanın taşıdığı bir silah, dostun taşıdığı bir silahtan farklı bir anlama sahiptir; düşmanlık maddi değil, sosyal bir ilişkidir.⁷⁴⁶ Bu da devletlerin sadece maddi güç unsurlarına bakılarak diğer devletlerle arasındaki ilişkinin niteliğinin anlaşılamayacağını, aktörler arasındaki ilişkinin sosyal boyutlarının da mutlaka dikkate alınması gerektiğini gösterir niteliktedir.⁷⁴⁷

Konstrüktivistlere göre yapılan analizlerde sadece ekonomik ve askeri güç gibi maddi unsurlara odaklanmak yetersiz kalmaktadır. Elbette bu unsurlar da önemlidir ve mutlaka dikkate alınmalıdır, ancak bu unsurların yanı sıra değer yargılarına, normlara, kurallara, söylemlere, aktörlerin kendi aralarında paylaştıkları anlam dünyalarına, inançlarına ve fikirlerine de bakmak gerekmektedir. Wendt’e göre uluslararası yapı ve aktörler arası ilişkiler hem maddi, hem de sosyal unsurların tamamından oluşmaktadır. Ancak iki unsur kıyaslandığında sosyal unsur ona göre daha ağır basmaktadır. Wendt maddi unsurların da önemli olduğunu kabul etmekte, ancak bu unsurların dahi ancak sosyal unsurlar sayesinde anlam kazandığını düşünmektedir. Çünkü maddi unsurlar herkes için aynı anlamlara gelmekte ve aynı düzeyde etki göstermektedir. Ancak sosyal unsurlar aktörlerin algılamalarına, tanımlamalarına, bakış açılarına ve etkileşimlerine dayalı anlam kazanmaktadırlar.⁷⁴⁸ Wendt gibi Onuf da maddi ve sosyal unsurların keskin çizgilerle birbirinden ayıramayacağını ve böyle bir ayrımın doğru da olmayacağını, iki unsurun birbirini içerdiğini ve bu unsurların birbirlerinden bağımsız

⁷⁴¹ Katzenstein, *Cultural Norms and National Security*, s. 11.

⁷⁴² Chafetz, Abramson ve Grillot, “Culture and National Role Conceptions”, ss. 184-185.

⁷⁴³ Farrell, “Culture and Military Power”, s. 408, 416.

⁷⁴⁴ Wendt, *Social Theory of International Politics*, ss. 24-25.

⁷⁴⁵ Wendt, “Collective Identity Formation and the International State”, s. 388.

⁷⁴⁶ Wendt, Alexander, “Identity and Structural Change in International Politics”, *The Return of Culture and Identity in IR Theory*, (ed. Yosef Lapid ve Friedrich Kratochwil), Lynne Rienner Publisher, London, 1996, s. 50.

⁷⁴⁷ Demirtaş, “İnşacılık”, s. 173.

⁷⁴⁸ Wendt, *Social Theory of International Politics*; Onuf, *World of Our Making*, s. 40

tanımlanamayacağını, dolayısıyla birbirlerinin zıttı gibi algılanmamaları gerektiğini savunmaktadır. Konstrüktivistlere göre sosyal unsurlar; maddi unsurları organize etmekte, yönlendirmekte, planlamakta ve hayata geçirmektedir.⁷⁴⁹

Aktörler arası ilişkilerde sosyal unsurların etkili olmasının, ille de iş birliği ve kalıcı barış sağlayamayabileceğini söylemek yerinde olacaktır. Devletler arasındaki ilişkilerde çatışmanın mı yoksa iş birliği ve barışın mı hâkim olacağı, aktörlerin kendi aralarında paylaştıkları bilgi ve anlamlara bağlıdır.⁷⁵⁰ Aynı zamanda sosyal yapıyı da oluşturan bu anlayış, aktörlerin eylemleri üzerinde de belirleyicidir. Birbirlerini nasıl algıladıkları ve tanımladıkları paylaştıkları anlamlara, fikirlere ve bilgilere bağlı olan aktörlerin birinin, diğerine yüklediği anlam, o aktörün davranışını tayin etmektedir.⁷⁵¹ Wendt'e göre hareketlerimize yön veren ve onları şekillendiren şey kolektif bilgi ve anlamlardır. Yani aktörler kolektif bilgi ve anlamları paylaşarak kimliklerini, oluşan kimlikler çıkarlarını, çıkarlar ise davranışları inşa etmektedir.⁷⁵²

Tüm bu varsayımları doğrultusunda Uluslararası İlişkiler disiplindeki geleneksel teorilerden birçok konuda farklılaşan konstrüktivizmin kendi içerisinde de farklı kollara ayrıldığını söylemek mümkündür. Yani literatür incelendiğinde tek bir konstrüktivizmden bahsedilmediği görülmektedir. Aktörlerin ve yapıların karşılıklı olarak inşa edildiği, uluslararası yapıların aktör etkileşimleri doğrultusunda oluştuğu, kimliklerin de aktörlerin etkileşimi yoluyla oluştuğu ve kimliklerin çıkarları inşa ettiği, sosyal unsurların etkisi ve açıklayıcılığı gibi bir takım ortak paydaları, argümanları ve kabulleri bulunan ancak meseleleri ele alış biçimleri değişiklik gösteren farklı konstrüktivizm versiyonları mevcuttur.⁷⁵³ Farklılıklar her versiyonun, değişik inceleme ya da araştırma nesneleri saptamış olmalarından kaynaklanmaktadır.⁷⁵⁴ Örneğin; Onuf'un çalışmaları uluslararası politikada kuralların davranışları oluşturunca etkisine odaklanmakta⁷⁵⁵, Kratochwil ve Ruggie'nin çalışmaları sistemi oluşturan uluslararası kurumlara ve öznelerarasıcılığa vurgu yapmakta⁷⁵⁶, Finnemore ve Sikkink

⁷⁴⁹ Onuf, *World of Our Making*, ss. 35-40.

⁷⁵⁰ Wendt, "Anarchy is What States Make of It", s. 392.

⁷⁵¹ Wendt, "Collective Identity Formation and the International State", ss. 384-396.

⁷⁵² Wendt, "Anarchy is What States Make of It", s. 400; Adler, "Seizing the Middle Ground", s. 324.

⁷⁵³ Ruggie, John G., "What Makes The World Hang Together? Neo-Utilitarianism and the Social Constructivist Challenge", *International Organization*, 52 (4), 1998, s. 880; Viotti ve Kauppi, *International Relations Theory*, s. 278; Reus-Smit, "Konstrüktivizm", ss. 294-295.

⁷⁵⁴ Wiener, Antje, "Constructivism: The Limits of Bridging Gaps", *Journal of International Relations and Development*, 6 (3), 2003, s. 257, 260.

⁷⁵⁵ Onuf, *World of Our Making*; Onuf, "Constructivism: A User's Manual".

⁷⁵⁶ Kratochwil, Friedrich ve John Gerard Ruggie, "International Organisation: A State of the Art on an Art of the State", *International Organization*, 40 (4), ss. 753-776.

açıklamalarında normları ön planda tutmakta⁷⁵⁷, Wendt'in yaptığı çalışmalar ise aktörlerin kimlikleri ve çıkarları üzerinde durmaktadır.⁷⁵⁸ Araştırma nesnelerindeki farklılıkların yanı sıra epistemoloji ve metodoloji konularında da versiyonlar arasında görüş ayrılıkları bulunmaktadır.⁷⁵⁹

Türlerine ilişkin net bir ayırım ve bir fikir birliği bulunmayan konstrüktivizmin temelde iki kampa ayrıldığını söylemek mümkündür⁷⁶⁰: ‘*Geleneksel (Conventional) Konstrüktivizm*’ ve ‘*Eleştirel (Critical)/Radikal (Radical) Konstrüktivizm*’. Geleneksel konstrüktivizm, normları, kuralları ve kimlikleri temel analiz birimi olarak ele almakta ve bu unsurların aktörlerin davranışlarını belirlemede daha etkili olduğunu savunmaktadır. Eleştirel konstrüktivizm de söylemlerin önemini vurgulamakta, dil aracılığıyla manaların uyumlaştırılması, konuşma faaliyetleri ve metinsel analizler gibi konulara ağırlık vermektedir.⁷⁶¹

⁷⁵⁷ Finnemore ve Sikkink, “International Norm Dynamics and Political Change”.

⁷⁵⁸ Wendt, “The Agent-Structure Problem in International Relations Theory”; Wendt, “Anarchy is What States Make of It”; Wendt, “Collective Identity Formation and the International State”; Wendt, *Social Theory of International Politics*.

⁷⁵⁹ Viotti ve Kauppi, *International Relations Theory*, ss. 291-292; Ruggie, “What Makes the World Hang Together?”, ss. 880-883.

⁷⁶⁰ Literatürde farklı yazarlar konstrüktivizmi; esin kaynakları, entelektüel kökenleri, çözümleme düzeyleri, epistemolojik ve yöntemsel konumları açısından sınıflandırarak farklı türlere ayırmıştır. Peter J. Katzenstein, Robert O. Keohane ve Stephen D. Krasner tarafından yapılan sınıflandırma da konstrüktivizm “*Geleneksel*” ve “*Eleştirel*” olmak üzere iki gruba ayrılmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Katzenstein, Peter J., Robert O. Keohane ve Stephen D. Krasner, “International Organization and the Study of World Politics”, *International Organization*, 52 (4), 1998, ss. 645-685. Jeffery T. Checkel, Geleneksel-Eleştirel konstrüktivizm ayırımına ilaveten bir de “*Açıklayıcı (Interpretative) Konstrüktivizm*” den bahsetmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Checkel, Jeffery T., “Social Constructivisms in Global and European Politics: A Review Essay”, *Review of International Studies, British International Studies Association*, 30, 2004, ss. 229-244. Reus-Smit ise konstrüktivizmi “*Sistemik*”, “*Aktör-merkezli (Birim-düzey)*” ve “*Bütüncül*” olmak üzere üçe ayırmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Reus-Smit, “Konstrüktivizm”, ss. 279-310. Stephan Walt ise konstrüktivizmin birçok alt boyutu olduğunu bunların üç ana başlık altında toplanabileceğini belirtmektedir. İlk yaklaşım anarşinin devletler tarafından nasıl anlaşıldığına odaklanmakta ve anarşinin realist argümanlarla açıklanamayacağını belirten Wendt'in görüşlerini içermektedir. Diğer yaklaşım ulus devletlerin geleceğine odaklanmaktadır. Bir diğer yaklaşım normların rolüne odaklanmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Walt, Stephen M., “International Relations: One World, Many Theories”, *Foreign Policy*, Special Edition: Frontiers of Knowledge No. 110, 1998, ss. 29-46. Ruggie de konstrüktivizmi bir takım alt gruplara ayırmanın mümkün olduğu iddiasındadır ve bu doğrultuda konstrüktivizmi “*Neoklasik*”, “*Postmodernist*” ve “*Natüralistik*” olarak üç ana gruba ayırarak ele almaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ruggie, “What Makes The World Hang Together?”, ss. 855-885. Geleneksel-Eleştirel konstrüktivizm ayırımını yapan Ted Hopf bunun yanı sıra izlenen metotlar bağlamında da konstrüktivizmi “*Normatif*”, “*Sistemik*” ve “*Sosyal*” olmak üzere üç farklı kola ayırmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Hopf, Ted, *Social Construction of International Politics: Identities and Foreign Policies, Moscow, 1955 and 1999*, Cornell University Press, 2002, s. 278. Karin M. Fierke konstrüktivizmi “*Geleneksel*” ve “*Tutarlı*” olmak üzere ikiye ayırarak sınıflandırmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Fierke, Karin Marie, “Constructivism”, *International Relations Theories: Discipline and Diversity*, (ed. Tim Dunne, Milja Kurki, Steve Smith), Oxford University Press, New York, 2007, ss. 166-184.

⁷⁶¹ Hopf, “The Promise Of Constructivism in International Relations Theory,” ss. 171-200; Checkel, “Social Constructivisms in Global and European Politics”, s. 230-231.

Elbette konstrüktivizm de tıpkı diğer tüm teoriler gibi eleştirilere maruz kalmıştır. Özellikle Uluslararası İlişkiler spektrumundaki yerinin belirsizliği, sosyal unsurlara yapmış olduğu güçlü vurgu, devleti temel aktör olarak ele alması, normlara verdiği önem, maddi güç unsurlarına yönelik indirgemeci tutumu, ‘kimlik’ unsuruna atfettiği değer bağlamında konstrüktivizme yönelik ciddi eleştiriler söz konusudur.⁷⁶² Ayrıca Wendt’in “kimlikler ve kültür, benim değinmediğim, iç faktörlerden de etkilenmektedir”⁷⁶³ ifadesinden hareketle, kimliğin ve kültürün inşasında aktörlerin iç dinamiklerini göz ardı ettiği, bununda açıklayıcılık noktasında eksikliklere sebep olduğu hususunda da eleştiriler mevcuttur.⁷⁶⁴ Ancak eksik yönleri olmasına, Uluslararası İlişkiler disiplini için alışılmadık ve karmaşık bir düşünme şekli önermesine, çeşitli itirazlar ve eleştiriler ile karşılaşmasına karşın konstrüktivizmin, hızla değişen uluslararası koşulları açıklamada başarılı olduğunu söylemek mümkündür.⁷⁶⁵

Çalışma bağlamında da gerek tanımlamaya yönelik açıklamaların öznelarasıcılığı içermesi, gerek dayandığı varsayımların sosyal unsurları öncelemesi, gerekse sosyal unsurlar tarafından şekillendirilmesi bağlamında güvenlik kültürünü açıklamaya yönelik en uygun kuramın, temel argümanları göz önüne alındığına ‘Konstrüktivizm’ olduğu düşünülmektedir.

Konstrüktivizm dış ve güvenlik politikalarında devlet davranışlarının nedenini sosyal olarak inşa edilmiş gerçeklerde aramaktadır. Eleştirel yaklaşımların geneli ise eylemin kaynağını araştırırken özne tarafından üretilen söyleme, dile odaklanmakta, yani toplumsal ilişkilerin ve bu ilişkiye katılanların düşüncülerinin, anlayışlarının ve tecrübelerinin söylemler tarafından belirlendiği düşünülmektedir. Ancak bu yaklaşımda öznenin bilişsel ve psikolojik yönü ihmal edilmektedir. Oysaki söylem ve dil, bilişsel ve psikolojik arka planın dışı vurumudur. Güvenlik Kültürü, güvenlik çalışmaları içinde ihmal edilen bu bilişsel ve psikolojik sürece odaklanmaktadır. Başka bir ifade ile güvenlik çalışmalarında konstrüktivizm kimlik, kültür ve fikirler üzerinden sosyal gerçekliği; eleştirel yaklaşımlar ise söylem ve dil üzerinden özneyi analiz etmektedir. Güvenlik kültürü, konstrüktivizm ve diğer eleştirel yaklaşımların analitik kavramlarının kaynağını

⁷⁶² Karacasulu, Nilüfer, “Uluslararası İlişkilerde İnşacılık Yaklaşımları”, *Post Modern Uluslararası İlişkiler Teorileri Cilt 2*, (der. Tayyar Arı), Dora Yayıncılık, İstanbul, 2014, s. 119. s. 105-124; Demirtaş, “İnşacılık”, s. 175.

⁷⁶³ Wendt, *Social Theory of International Politics*, s. 27.

⁷⁶⁴ Bozdağlıoğlu, Yücel, “Konstrüktivizm ve Rol Teorisi: Kimlik, Rol ve Dış Politika Analizi”, *Uluslararası İlişkilerde Postmodern Analizler-I*, (der. Tayyar Arı), MKM Yayınları, Bursa, 2012, ss. 137-142.

⁷⁶⁵ Kubalkova, Vendulka, Nicholas Onuf ve Paul Kowert, “Constructing Constructivism”, *International Relations In A Constructed World*, (ed. Vendulka Kubalkova, Nicholas Onuf ve Paul Kowert), M. E. Sharpe, New York, 1998, s. 4.

sosyal psikolojiye dayandırmaktadır. Çünkü fikirler ve yapının nasıl oluştuğunu incelemek için bireylerin içinde yer aldığı ve etkileşim içinde bulunduğu sosyolojik yapının yanı sıra, psikolojik anlarını da çalışmalara dâhil etmeye ihtiyaç vardır. Buna göre güvenlik politikalarını biçimlendiren davranışların arkasındaki psikolojik gerçeklik, güvenlik kültürünün kök nedenidir.⁷⁶⁶

Konstrüktivist yaklaşımın kökenleri her ne kadar sosyoloji ve psikoloji alanlarına dayanıyor olsa da ya da konstrüktivist yaklaşım çalışmada bahsi geçen diğer yaklaşımlara nazaran aktörlerin bilişsel ve psikolojik yönüne daha fazla eğilmiş olsa da, yukarıda da bahsedildiği üzere aktörlerin iç dinamiklerini göz ardı ettiği ya da yeteri kadar değinmediği gerekçesiyle eleştirilmektedir. Bu nedenle, yukarıda yapılan diğer açıklamalar doğrultusunda, güvenlik kültürünü açıklama noktasında en uygun kuram olsa da tek başına yetersiz olabileceği düşünülmektedir. Açıklayıcılık noktasında görülen bu eksiklik, bu çalışmada konstrüktivizm ve sosyal psikolojiden birlikte faydalanılarak, söz konusu yaklaşım ve alanın konuyla ilişkili olduğu düşünülen varsayımları arasında senteze gidilerek giderilmeye çalışılacaktır.⁷⁶⁷ Dolayısıyla çalışmanın esas amacı faydalanılan bu yaklaşım ve alanın; tüm kavramlarının ya da temellerinin derinlemesine açıklanmasından ya da tartışılmasından ziyade; yaklaşımın temel varsayımlarının, söz konusu alanın da konuyla ilişkili olduğu düşünülen kısımlarının ortaya koyulması ve güvenlik kültürünün bu minvalde açıklanmasıdır. Çizilen bu çerçeve doğrultusunda çalışmanın sonraki bölümünde güvenlik kültürünün sosyo-psikolojik ve politik bileşenlerine yer verilecektir.

⁷⁶⁶ Birdişli, “Güvenlik Kültürü”, ss. 313-315.

⁷⁶⁷ Literatürde konstrüktivizm ve psikoloji disiplinleri arasında ilgi çekici bağlar kuran çalışmalar mevcuttur. Ayrıntılı bilgi için bkz. Shannon, Vaughn P. ve Paul A. Kowert (ed.), *Psychology and Constructivism in International Relations: An Ideational Alliance*, The University of Michigan Press, Ann Arbor, 2012; Raskin, Jonathan D., “Constructivism in Psychology: Personal Construct Psychology, Radical Constructivism, and Social Constructivism”, *American Communication Journal*, 2002, 5 (3), ss. 1-26.

5. GÜVENLİK KÜLTÜRÜNÜN SOSYAL ve POLİTİK İNŞASI

Güvenlik politikalarına yön veren karar alıcılar, dış dünya ya da dost ve düşman ayrımı gibi güvenlik politikalarını etkileyecek konularda, içinde yetiştikleri toplumun o konuya yönelik tutumunu kararlarına yansıtmaktadır. Diğer bir ifade ile güvenlik politikaları ihtiyaç duyduğu toplumsal desteği, güvenlik kültürü olarak tanımladığımız kültürel çevrimden almaktadır. Bu yönü ile toplumların güvenlik kültürü, güvenlik politikaları için bir sosyal kontrat niteliği taşımaktadır.⁷⁶⁸

Siyaset Sosyolojisi alanında yapılan çalışmalar da toplumların güvenlik kültürünün bir sosyalizasyon süreci sonunda ortaya çıktığını göstermektedir. Bu durumda toplumların güvenlik kültürünün ‘*Sosyolojik*’ ve ‘*Politik*’ olmak üzere iki inşa boyutunun olduğu görülmektedir.⁷⁶⁹ Dolayısı ile bu bölümde öncelikle güvenlik kültürünün sosyolojik ve sosyo-psikolojik inşa boyutu, ardından güvenlik kültürünün politik inşa boyutu ele alınacaktır.

5.1. Güvenlik Kültürü İnşasının Sosyo-Psikolojik Faktörleri

Güvenlik kültürü, güvenlik politikası karar sürecinde yer alan aktörlerin ve içinde yer aldıkları toplumun, kendileri hakkında ve dış dünyaya yönelik taşıdıkları kanaat ve inançlarını, dost-düşman patenlerini sosyo-psikolojiye dayalı olarak açıklayan bir kavramdır. Bu tanıma bağlı olarak güvenlik kültürünün sosyalizasyon sürecini oluşturan sosyo-psikolojik faktörleri ‘*Toplumsal ya da Sosyal Biliş*’, ‘*Schismogenesis veya Pygmalion Etkisi*’ ve ‘*Kültürel Farklılıklar*’ şeklinde sıralamak mümkündür.⁷⁷⁰

5.1.1. Toplumsal ya da Sosyal Biliş

Sosyal dünyayı anlamak ve anlamlandırmak için bilgiye ihtiyacımız vardır. Bu bilgiyi nasıl seçtiğimiz, hangi yollarla topladığımız, nasıl yorumladığımız, ne şekilde anımsadığımız ve nasıl kullandığımız ise oldukça önemlidir.⁷⁷¹ Bizlerin hem kendimiz hakkında hem de sosyal dünyaya yönelik bilgilerimiz doğrultusunda sahip olduğumuz düşünceler ve edindiğimiz izlenimler ‘*Toplumsal ya da Sosyal Biliş*’ olarak

⁷⁶⁸ Birdişli, *Uluslararası Politikayı Doğru Anlamak*, s. 213.

⁷⁶⁹ Birdişli ve Birdişli&Başurğın tarafından da daha önce yapılan çalışmalarda güvenlik kültürünün bir sosyalizasyon sürecinin ürünü olduğu, bu sürecin sosyolojik ve politik olmak üzere iki inşa boyutu bulunduğu ileri sürülmüştür. Bkz. Başurğın, “*Ulusal Güvenlik Politikaları ve Güvenlik Kültürü...*”, s. 1; Birdişli, “*Güvenlik Kültürü Üzerine Bir İnceleme*”, ss. 641-655; Birdişli ve Başurğın, “*Güvenlik Politikalarının Konstrüktivist...*”, ss. 58-78; Birdişli, “*Güvenlik Kültürü*”, ss. 311-334.

⁷⁷⁰ Birdişli ve Başurğın, “*Güvenlik Politikalarının Konstrüktivist...*”, ss. 70-71; Başurğın, “*Ulusal Güvenlik Politikaları ve Güvenlik Kültürü...*”, ss. 52-53; Birdişli, “*Güvenlik Kültürü*”, ss. 322-323.

⁷⁷¹ Aronson, Elliot, Timotny D. Wilson ve Robin M. Akert, *Sosyal Psikoloji*, (çev. Okhan Gündüz), Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2012, s. 131.

adlandırılmaktadır. En genel tanımıyla Toplumsal ya da Sosyal Biliş, bizim toplumsal dünyaya ilişkin bilgileri yorumlama, analiz etme, anımsama ve kullanma biçimimizdir.⁷⁷²

Sosyal dünyaya yönelik bu düşünme biçimi, bizlerin davranışlarını belirleyen en önemli etkenlerin başında gelmektedir. Çünkü bireyler bilgiyi toplamakta, değerlendirmekte, düzenlemekte ve işlemekte, bu doğrultuda sonuçlara ulaşmakta ve böylece kararlar alıp bu kararları uygulamaktadır. Bu bağlamda Toplumsal ya da Sosyal Biliş, bireyin sosyal dünyaya ilişkin bilgiyi alıp düzenlemesi ve bu girdilere bağlı olarak yargılara ulaşması şeklinde de tanımlanabilir.⁷⁷³

Bireyler yaşadığı sosyal dünyayı elinden geldiğince doğru algılamaya çalışmaktadır. Fakat bu süreçte birçok açıdan yanılmak, yanlış düşünce ya da izlenimlere kapılmak da mümkündür. Çünkü herhangi bir durumla ilgili doğru yargıya varmak ve basit ya da karmaşık seçimler yapabilmek için gerekli olan verilerin tümünü önceden toplamak neredeyse olanaksızdır. Verileri önceden toplamak mümkün olsa bile buna ne zaman ne de enerji yetecektir.⁷⁷⁴ Bireylerin yaşadıkları sosyal dünya ile ilgili beklentilerinin olması da sosyal dünyanın doğru algılanmasını engellemektedir. Hatta bireylerin beklentileri, bireyleri koşullandırarak içinde bulunulan sosyal dünyanın doğasını da değiştirebilmektedir. İçinde yaşadığımız dünya hakkındaki bu güdümlü düşüncünün temel nedenleri şu şekilde sıralanabilir⁷⁷⁵:

- a. Kendimizle ilgili olumlu bir görüşe sahip olma gereksinimi yani öz saygı
- b. Dünyayı doğru görme gereksinimi yani sosyal biliş
- c. Kendi çevremiz üzerinde belirli bir oranda kontrol sahibi olma gereksinimi yani otonomi.

Sosyal psikoloji uzmanlarına göre, bu güdülerin sevkiyle yaşadıkları sosyal dünyayı keşfetmeye ve anlamaya çalışan bireyler bu eylemlerini iki farklı sosyal biliş türü ile gerçekleştirmektedirler. Bunlardan birisi ‘*Hızlı ve Otomatik Düşünme*’ diğeri ise ‘*Kontrollü Düşünme*’dir. Bireyler bu iki düşünüş biçimi doğrultusunda yaşadıkları sosyal dünyayı algılamakta ve ona uygun davranışlar sergilemektedir. Bu düşünüş biçimleri bireyler için algılar ve tutumlar aracılığıyla kültürel bir çerçeve çizmektedir.⁷⁷⁶

⁷⁷² Gökdağ, Rüçhan, “Sosyal Biliş”, *Sosyal Psikoloji 1*, (ed. Sezen Ünlü), Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Yayını, Eskişehir, 2011, s. 37; Baron, Robert A., Donn Byrne ve Jerry Suls, *Exploring Social Psychoogy*, Allyn and Bacon, 3. Baskı, Massachusetts, 1989.

⁷⁷³ Baron vd., *Exploring Social Psychoogy*.

⁷⁷⁴ Aronson vd., *Sosyal Psikoloji*, s. 60.

⁷⁷⁵ Aronson vd., *Sosyal Psikoloji*, s. 61.

⁷⁷⁶ Aronson vd., *Sosyal Psikoloji*, s. 132; Kağıtçıbaşı ve Cemalcılar, *Günümüzde İnsan ve İnsanlar*, s. 101.

Hızlı ve otomatik düşünme, düşük eforlu bir düşünme biçimidir. Bilinçdışı, kasıtsız, istemsiz bir düşünme biçimi olarak da tanımlanmaktadır. Hızlı ve otomatik düşünme karşılaştığımız yeni durumları, zahmetsiz bir şekilde önceki deneyimlerimizden edindiğimiz sosyal bilgi ile bağlantı kurarak, hızlı bir şekilde anlamamızı sağlamaktadır. Dolayısıyla bir konu, bir kişi, bir durum, bir olay ya da bir nesne hakkında daha önce edindiğimiz bilgiler, yaşam tecrübelerimiz, inançlarımız ve kanaatlerimiz yeni durumları anlamamızı kolaylaştıran zihinsel şemaları oluşmaktadır.⁷⁷⁷

Bireyler karşılaştıkları her yeni durum, olay ya da insanı; zihinsel şemaları kullanarak değerlendirmektedir. Birey yeni bilgilerle karşılaştığında var olan bilişsel şemaları, bu bilgileri süzmekte, seçmekte, kodlamakta ve yeni ya da var olan bilişsel yapılar içinde bütünleştirmektedir. Eğer bilgi var olan bilişsel şemalar içerisinde mevcutsa bilgiyi bellekten geri çağırmaktadır (bilginin bellekte aranıp bulunup geri getirilmesi). Şemalar kullanılarak yapılan bu değerlendirmeler; çok hızlı, etkili ve üzerinde düşünülmeden kendiliğinden gerçekleşmektedir. Başka bir ifade ile zihinsel şemalar karşılaşılan yeni durum ya da kişilere yönelik ilk tepkileri belirleyen hızlı, kısa yollardır.⁷⁷⁸

Şemalar kendi içerisinde '*Kendilik-Benlik Şemaları*', '*Kişi Şemaları*', '*Rol Şemaları*' ve '*Olay Şemaları (Kalıp/Senaryo)*' olarak türlere ayrılmaktadır. *Benlik Şemaları*, kişinin kendisi ile ilgili bilgileri alması ve bu bilgileri işlemesi üzerine odaklanan bilişsel yapılardır. *Kişi Şemaları*, diğer insanlara yönelik bilgilerimizi, duygu ve düşüncelerimizi organize eden bilişsel yapılardır. Bildiğimiz (tanıdığımız) hemen hemen her insan için bir '*kişi şeması*'na sahibizdir. Kişi şemaları belirli bir kişi veya belli bir özelliğe sahip kişiler hakkında olabilir. *Rol Şemaları*, belirli rollerde bulunan kişilere ilişkin oluşturulan bilişsel yapılardır. *Olay Şemaları* sık karşılaşılan olaylara ilişkin oluşmuş bilişsel yapılardır. Olay şemaları, olayların nedenlerine ya da tipik sonuçlarına yönelik bilgileri içerir. Şemalar kendi içerisinde türlere ayrılmış olsa da bu türlerin tümünün sosyal biliş üzerinde ki etkisi benzerdir.⁷⁷⁹

Zihinsel şemalar farkına varılan, üzerine düşünülen ve anımsanan bilgileri etkilemektedir. Şemalar bilgi işleme sürecini kolaylaştırmakta ve hızlandırmaktadır. Şemalara sahip olan bireyler, bulundukları bir ortamda kendilerine ulaşan pek çok bilgiyi ekonomik olarak kullanabilmektedir. Bir olayla ilgili şemalara sahip olduğunda, o olay

⁷⁷⁷ Aronson vd., *Sosyal Psikoloji*, s. 133.

⁷⁷⁸ Milburn, Michael A., *Sosyal Psikolojik Açıdan Kamuoyu ve Siyaset*, (çev. Ali Dönmez ve Veli Duyan), İmge Kitabevi, Ankara, 1998.

⁷⁷⁹ Milburn, *Sosyal Psikolojik Açıdan Kamuoyu ve Siyaset*; Baron vd., *Exploring Social Psychoogy*.

ya da kişi ile ilgili bilgi daha rahat ve farklı özellikleriyle anımsanabilmektedir. Şemalar anımsamayı ve otomatik çıkarsamayı kolaylaştırmaktadır. Hatta bir konu ya da olay hakkındaki bilgi boşluğu şemalar aracılığıyla kolayca doldurabilmekte ve böylelikle yorum yapmak kolaylaşmaktadır. Şemalar beklentilerin biçimlenmesine de yol açmaktadır. Bazı zihinsel şemaların oluşumunda duygular etkili olmakta ve bu şemalar kullanılmak durumunda kalındığında, yapılan değerlendirmelere doğal olarak duygular da karışmaktadır. Şemaların yukarıda sayılan avantajları yanı sıra duygularında değerlendirmelere dâhil edilmesi bir dezavantaj olarak görülmektedir. Bunun dışında şemaların, bilgilerin üzerinde fazla düşünülmeden kabul edilmesi ya da birbiri ile ilişkisi olmasa da şema ile tutarlı olan bilgiler sayesinde düşüncedeki boşlukların doldurulması ve bu durumların insanı doğru olmayan değerlendirmelere götürmesi; insanları hatalı ya da gerçekçi olmayan beklentiler içine sokması; tepkilerde esneklik tanımaması ya da sert tepki biçimlerine neden olması gibi dezavantajları da bulunmaktadır.⁷⁸⁰

Şema çok genel bir terimdir; başka insanlar, kendimiz, sosyal roller ve belirli olaylar gibi birçok şey hakkındaki bilgilerimizi kapsamaktadır.⁷⁸¹ Şemalar, belli kişiler, toplumsal roller, kendimiz ve kimi objelere ilişkin tutumlar olabileceği gibi, gruplara ilişkin ya da toplumsal olayların algılanmasına ilişkin de olabilir.⁷⁸² Bir sosyal gruba atfedilen şemalar ‘*Stereotip (Kalıp yargı)*’ olarak adlandırılır.⁷⁸³

Stereotip “*bir grup hakkındaki inanç, bir grubun başka bir grup hakkındaki duygusallaşmış, basitleşmiş ve çoğunlukla karikatürize edilmiş, tecrübeyle çok az değişmiş olan inancı*” şeklinde tanımlanabilir.⁷⁸⁴ Stereotipler bir sosyal sınıfın bütün üyeleri tarafından paylaşıldığına inanılan özellikler topluluğudur. Bu inançlar toplumsaldır ve çevreden öğrenilmiştir. Stereotipler farklı toplumlar hakkında olabileceği gibi, aynı toplum içerisinde farklı değerlere sahip çeşitli gruplar veya bölgeler hakkında da olabilir. Stereotipler cinsiyet, ırk, meslek, fiziksel görünüş, yerleşim yeri, bir örgüt ya da gruba üye olma gibi ayırt edici bir özelliğe dayanan özel bir şema türüdür. Bu anlamda kalıp yargı insanları kategorilere koyan ve aralarında ki farklılıkları gözetmeksizin bir grubun hemen hemen bütün üyelerine aynı karakteristik özellikleri atfederek genelleştirme yapan bir düşünme biçimidir. Kalıp yargı bireyin dâhil edildiği gruba

⁷⁸⁰ Taylor, Shelley E., Letitia Peplau ve David O. Sears, *Social Psychology*, Prentice Hall, New Jersey, 2000; Gökdağ, “Sosyal Biliş”, s. 51.

⁷⁸¹ Aronson vd., *Sosyal Psikoloji*, s. 135.

⁷⁸² Gökdağ, “Sosyal Biliş”, s. 39.

⁷⁸³ Aronson vd., *Sosyal Psikoloji*, s. 135.

⁷⁸⁴ Kızılcıkelik, Sezgin ve Yaşar Erjem, *Açıklamalı Sosyoloji Terimler Sözlüğü*, Atilla Kitabevi, Ankara, 1994, s. 52.

atfedilen özellikleri göstermesi ile harekete geçmektedir. Kalıp yargısal düşünmenin en temel niteliği hızlı ve etkili olmasıdır.⁷⁸⁵

Şemalar ve stereotipler bireysel tecrübeler doğrultusunda oluşabildiği gibi dışarıdan yapılan girdilerle de oluşabilmekte ve bir kez oluştuktan sonra yeni girdiler söz konusu olsa da değişime karşı direnmektedirler. Şemalar ve stereotipler, bir kişi, grup, olay, konu ya da durum hakkında üzerinde fazla düşünmeden karar verdiğimiz durumlarda işimizi kolaylaştırmaktadır. Bilgi eksikliğinin söz konusu olduğu durumlarda boşlukları hızlıca doldurmamızı, olup bitene zahmetsizce anlam vermemizi sağlayan şemalar ve stereotipler bu yönü ile özellikle karmaşık durumların anlaşılmasına yardımcı olmaktadır. Dolayısı ile bir konu hakkında bilğimiz ne kadar az ise boşlukları doldurmak için şemalara ve stereotiplere o kadar çok başvururuz.⁷⁸⁶

Dünya üzerinde ki tüm insanlar Hızlı ve Otomatik düşünme biçimlerine sahiptir yani dünyayı anlamak için hepimiz şema ve stereotipleri kullanırız. İçinde yaşadığımız kültür ise bize dünyayı anlama ve yorumlama biçimlerimizi etkileyen zihinsel yapılar aşılacaktır. Kültür düşünme biçimlerinin hepsini değil, tüm insanlarda gözlemlenen otomatik düşünme biçimlerini etkiler. Öte yandan, genel olarak insanların dünyaya yönelik bazı temel algılama ve düşünme biçimlerinin de kültürden etkilendiğini söylemek mümkündür.⁷⁸⁷

Hızlı ve otomatik düşünme biçimlerinin içeriği, yaşadığımız kültürden etkilenmektedir. Özellikle şemalar kültürel etkilerin kendini gösterdiği önemli alanlardan biridir. İçinde yaşadığımız kültürün temel parçaları ile ilgili şemalarımız, diğer şemalarımıza göre daha çok gelişmiştir. İnsan zihni sosyal dünyada hareket etmemize ve sosyal dünya ile ilgili düşünmemize yardım eden araçlarla dolu bir alet kutusu gibidir. Bu aletleri herkes kullanabilir, ancak hangi aletlerin daha çok tercih edildiği içinde büyüdüğümüz kültür ile ilişkilidir.⁷⁸⁸

Kültür ve zihinsel yapılar arasında ki ilişkiselliğe yönelik Richard Nisbett ve arkadaşları tarafından yapılan araştırma doğrultusunda Batı kültürlerinde yetişen insanların genellikle çözümleyici düşünme tarzına sahip oldukları ortaya koyulmuştur. Çözümleyici düşünme tarzında nesnelerin çevrelerindeki bağlam düşünülmeden,

⁷⁸⁵ Gökdağ, "Sosyal Biliş", ss. 42-43.

⁷⁸⁶ Aronson vd., *Sosyal Psikoloji*, s. 752.

⁷⁸⁷ Aronson vd., *Sosyal Psikoloji*, ss. 156-157.

⁷⁸⁸ Norenzayan, Ara ve Steven J. Heine, "Psychological Universals: What Are They and How Can We Know?", *Psychological Bulletin*, 231 (5), 2005, ss. 763-784.

nesnelerin özelliklerine odaklanılmaktadır.⁷⁸⁹ Doğu Asya’da (örneğin, Çin, Japonya ya da Kore) yetişen insanlarda ise daha çok bütünselci düşünme tarzı görülmektedir. Bütünselci düşünme tarzında genel bağlama, özellikle de nesneler arasındaki ilişkilere daha çok odaklanılmaktadır.⁷⁹⁰ Bu farklılığın nedeni Nisbett’e göre Doğu ile Batı’nın felsefe geleneklerinde yatmaktadır. Doğu düşüncesini, her şeyin birbiri ile bağlantılı ve görece olduğunu vurgulayan Konfüçyüs, Taoizm ve Budizm felsefeleri etkilemiştir. Batı düşüncesini ise nesneleri bağlamlarından bağımsız olarak yöneten yasalara odaklanan Yunan felsefe geleneği, yani Aristo ve Platon etkilemiştir.⁷⁹¹ Nisbett ve arkadaşlarının yaptıkları bu araştırma görüldüğü üzere farklı kültürlerle sahip toplumların düşünce biçimlerinin de içinde yaşadıkları kültür doğrultusunda şekillendiğini ortaya koyar niteliktedir. Bunun yanı sıra, farklı düşünme tarzları aynı zamanda farklı kültürlerdeki mevcut çevresel farklılıklardan da kaynaklanıyor olabilir. Aslında bütün kültürlerde ve bütün insanlarda hem bütünsel düşünme, hem de çözümleyici düşünme yeteneği bulunmaktadır (yani zihinsel alet kutularında aynı aletler bulunmaktadır). Ancak yaşadıkları çevre, hatta kendilerini hangi çevrenin etkilediği, bütünsel düşünme ya da çözümleyici düşünme tarzlarından birinin daha ağır basmasına neden olmaktadır (zihinsel alet kutusundan hangi aletlerin tercih edileceği içinde yaşanan kültür ile ilişkilidir).⁷⁹²

Şemalar ve stereotipler yaşadığımız sosyal dünya ile ilgili bilgilerimizi ve tutumlarımızı düzenleyen zihinsel yapılar olduğundan, güvenlik kültürü açısından da önemleri büyüktür. Uluslararası Politika, toplumun geneli için anlaşılması zor olgu ve olaylarla doludur. Şemalar ve stereotipler, toplumsal açıdan bu karmaşık olay ve olguların anlaşılmasında yardımcı olmaktadır. Devletler açısından ise şemalar ve stereotipler, devletler arası bir sorunun çözümüne yönelik uzlaşma sağlanması ya da ilişkilerin geliştirilmesi yönünde önemli engellere ya da kolaylıklara neden olabilmektedir. Çünkü daha önce yaşanmış tarihsel tecrübeler devletler arası ilişkilere olumlu ya da olumsuz yönde yansımaktadır. Örneğin; Türkler ile Yunanlılar, Azerbaycanlılar ile Ermeniler arasında geçmişte yaşanan olumsuz hatıralar, gelecek nesillere bu zihinsel yapılar aracılığı ile aktarılmaktadır. Bu durum devletler ya da toplumlar arasında uzlaşmaz

⁷⁸⁹ Masuda, Takahiko ve Richard E. Nisbett, “Culture and Change Blindness”, *Cognitive Science*, 30, 2006, ss. 381-399.

⁷⁹⁰ Nisbett, Richard E., *The Geography of Thought: How Asians and Westerners Think Differently and Why*, Free Press, New York, 2003; Nisbett, Richard E., Kaiping Peng, Incheol Choi ve Ara Norenzayan, “Culture and Systems of Thought: Holistic Versus Analytic Cognition”, *Psychological Review*, 108 (2), 2001, ss. 291-310; Norenzayan, Ara ve Richard E. Nisbett, “Culture and Causal Cognition”, *Current Directions in Psychological Science*, 9 (4), 2000, ss. 132-135.

⁷⁹¹ Nisbet, *The Geography of Thought*, 2003.

⁷⁹² Norenzayan, Ara, Incheol Choi ve Kaiping Peng, “Perception and Cognition”, *Handbook of Cultural Psychology*, (ed. Dov Cohen ve Shinobu Kitayama), Guilford Press, New York, 2007, ss. 569-594.

tutumun kalıtsal nedenlerini oluşturmaktadır. Bu devletler ya da toplumlar karşılaştıkları sorunu çözmeye çalışırken birbirleri hakkında sahip oldukları şema ve stereotipleri çantalarında taşımaya devam etmektedirler.⁷⁹³ Güvenlik politikalarına yansımaları açısından ise karar alıcılar toplumda yer edinmiş, var olan şema ve stereotipleri kullanılarak ya da dışarıdan yapılan girdilerle yeni şema ve stereotipler oluşturarak yürüttükleri politikalara toplumsal destek sağlamakta ya da bu desteği artırabilmektedirler. Örneğin; bir devlete ya da topluma yönelik oluşmuş tarihsel düşmanlık ya da güvensizliğin, o devlete karşı hükümetçe yürütülen politikalarda katalizör rolü oynadığını söylemek yanlış olmaz.⁷⁹⁴

Bazı durumlarda her zaman önceden hazır bir şema ve stereotipimiz bulunmaz ya da elimizde ki bilgiler bizi karar ve yargıya vardıracak kadar güçlü değildir. Bazen de hemen hemen her kişi, grup, olay ya da durum için birçok şema ve stereotipimiz bulunur ki hangisini kullanacağımıza karar veremeyiz. Günlük yaşamımızda da yaptığımız seçimlerin çoğunda tüm seçenekleri uzun uzadıya inceleyemeyiz. Böyle durumlarda genellikle ‘*Heuristic*’ olarak adlandırılan, sezgisel kestirme yol anlamına gelen, zihinsel kısa yolları kullanırız. Hızlı ve otomatik düşünmede yararlanılan zihinsel stratejiler ve kısa yollar çoğu zaman çok kullanışlı ve bizim yararımıza çalışmakla birlikte, her zaman en iyi çıkarımlara ve en doğru kararlara varmamızı sağlamayabilirler. Bunun sebebi kullandığımız zihinsel kısa yolun söz konusu durum için uygun olmaması ya da yanlış uygulanmasından kaynaklanabilir. Fakat yine de bu zihinsel stratejiler bizi kararsızlığın gri alanlarından kurtararak makul zamanlar içinde bir sonuca ulaşmamızı sağlamaktadır. Sosyal bilişte insanların aklına en kolay gelen hızlı ve etkin bir şekilde yargıya varmak için başvurduğu zihinsel karar kıstası ‘*Sezgisel Kestirme*’ olarak tanımlanmaktadır. Mevcut sezgisel kestirme yollarının birçok durumda iyi bir strateji olduğu söylenebilir.⁷⁹⁵

Sosyal dünyayı anlamak ya da bir yargıya varmak için bireyler; akla ilk geleni kullanma, temsili özelliklere göre anlamlandırma, diğer insanların da kendileri gibi düşündüğünü düşünme, gerçekte var olmayan ilişkileri algılama, diğer bireylere kullanması için belirli fikir ve kategoriler verme ya da optimistik formülasyonlar oluşturma gibi çeşitli zihinsel kestirme yolları kullanmaktadır.⁷⁹⁶

Uluslararası politika ve güvenlik konusunda da insanlar karşılaştıkları durumları, zihinsel stratejiler üzerinden anlamlandırmaktadır. Dış politika alanında bir ülke ile

⁷⁹³ Birdişli, *Uluslararası Politikayı Doğru Anlamak*, s. 215.

⁷⁹⁴ Birdişli ve Başurğan, “Güvenlik Politikalarının Konstrüktivist...”, s. 69.

⁷⁹⁵ Aronson vd., *Sosyal Psikoloji*, ss. 144-146; Kağıtçıbaşı ve Cemalcılar, *Günümüzde İnsan ve İnsanlar*, s. 125.

⁷⁹⁶ Baron vd., *Exploring Social Psychoogy*.

yaşanan problemde sorunun kaynaklarını irdelemek ya da proaktif düşünmek yerine sorunun örneğin, Doğu-Batı rekabeti gibi nedenlere bağlanması zihinsel stratejilere bir örnektir.⁷⁹⁷

Hızlı ve otomatik düşünme biçimlerini ve zihinsel stratejileri ‘devre dışı’ bırakan bireyler bir durumu yavaş ve dikkatli bir şekilde değerlendirip analiz etmektedir.⁷⁹⁸ *Kontrollü düşünme* olarak adlandırılan bu düşünce biçimi ise kasıtlı, bilinçli, istemli ve yüksek efor-çaba yani zihinsel enerji gerektirmektedir. Bireyler genellikle istençli olarak kontrollü düşünmeyi etkinleştirmekte ve ne düşündüklerinin bütünüyle farkında olmaktadır. Yalnızca tek bir şeyi bilinçli, kontrollü bir şekilde düşünebilen bireylerin zihninde, arka planda herhangi bir bilinçli çaba gerektirmeyen Hızlı düşünme ise otomatik çalışmaya devam edebilmektedir. İstençli olarak etkinleştirilen kontrollü düşünme ise yine istençli olarak devre dışı bırakılabilmektedir.⁷⁹⁹

Bireyler gündelik hayatlarında çoğunlukla otomatik düşünme biçimini kullanmaktadır. Gerekli motivasyonun ve enerjinin olması durumunda aynı sosyal bilgiyi *derinlemesine* işlemek ve bu zahmetli süreç sonucunda bir yargıya varmak yani kontrollü düşünme biçimi de, hızlı ve otomatik düşünme biçimi kadar olmasa da sık başvuru bir yöntemdir.⁸⁰⁰ Çoğu zaman bu iki düşünme biçimi birlikte uyum içinde çalışabilmektedir.⁸⁰¹ Nitekim kontrollü düşünmenin amacı hızlı ve otomatik düşünmenin denetim ve dengesini sağlamaktır. Zihinsel düşünüş biçimlerinin kendi içerisinde bir denetim mekanizması olmasına karşın çoğu insan bu süreçlerin olduğu haliyle yeterince iyi olduğunu düşünmekte ve dolayısıyla iyileştirici bir hamleye gerek görmemektedir. Bu sebeple bireyler genellikle vardıkları yargılara, olması gerekenden daha fazla güvenmektedir.⁸⁰²

İnsanlar eylemlerini bilinçli olarak denetlediklerini de zannedebilmektedir. Fakat Daniel Wegner’e göre insanların eylemlerini bilinçli bir istemle kontrol ettiğini sanması bir yanılsamadan ibarettir. Çünkü eylemlerimiz aslında otomatik düşüncemiz ya da dış çevremiz tarafından kontrol edilmektedir.⁸⁰³ İnsanlar bazen olaylar üzerinde gerçekte olduğundan daha fazla kontrol sahibi olduklarını zannetmekte, bazen de olayları fark ettiklerinden daha fazla kontrol ediyor olabilmektedirler. Yani eylemlerimize ne kadar

⁷⁹⁷ Birdişi ve Başurgan, “Güvenlik Politikalarının Konstrüktivist...”, s. 69.

⁷⁹⁸ Aronson vd., *Sosyal Psikoloji*, s. 131.

⁷⁹⁹ Aronson vd., *Sosyal Psikoloji*, s. 164.

⁸⁰⁰ Kağıtçıbaşı ve Cemalcılar, *Günümüzde İnsan ve İnsanlar*, s. 101.

⁸⁰¹ Aronson vd., *Sosyal Psikoloji*, s. 131.

⁸⁰² Aronson vd., *Sosyal Psikoloji*, s. 168.

⁸⁰³ Wegner, Daniel M., *The Illusion of Conscious Will*, MIT Press, Cambridge, 2002; Wegner, Daniel M., “Precis of The Illusion of Conscious Will”, *Behavioral & Brain Sciences*, 27, 2004, ss. 649-659.

kendimizin neden olduğu ile ilgili olarak bizim bilinç düzeyinde hissettiklerimiz ile aslında ne kadarına neden olduğumuz gerçeği arasında bir kopukluk olabilir. Bu kopukluğa karşın, bilinçli, kontrollü düşünme bazen denetimi ele alıp davranışlarımızı etkileyebilmektedir. Bunun sonuncunda ise düşünce ya da davranışlarımız bazen daha iyiye, bazense daha kötü evrilebilmektedir.⁸⁰⁴

5.1.2. Schismogenesis veya Pygmalion Etkisi

Sahip olduğumuz stereotipler, belirli bir gruba ya da grubun üyelerine yönelik beklentileri beraberinde getirmektedir. Stereotipler, belirli bir kültür içerisinde yer alan her grup ya da grup üyeleri için beklenen davranış kalıpları üzerinde belirleyici bir rol oynamaktadır. Bu beklentileri ise sosyal norm ve yaptırımlar hayata geçirmektedir. Bireyler ise sosyal normlara karşı gelmek ve bu nedenle yaptırımlarla yüzleşmek yerine kendilerinden beklenenler doğrultusunda hareket etmeyi yeğlemektedir. Dolayısı ile grup ya da grup üyeleri isteyerek ya da istemeyerek beklentilere uygun davranışlar sergilediğinde, kendilerine yönelen beklenti temelli stereotip gerçekleşmiş olmaktadır.⁸⁰⁵ Örneğin; geçmişte belirli koşullar altında saldırgan eğilimler sergileyen ve bizim zihnimize ‘*saldırgan*’ olarak kodladığımız bir devletin, ileride benzer koşullar söz konusu olduğunda, geçmiştekine benzer bir davranış sergilemesini bekleriz. Bu tür beklentimizin altında, tüm koşullar benzer olduğunda gelecekteki davranışın geçmişteki davranışın tekrarı olacağına ilişkin öğrenimlerimiz yatmaktadır. Başka bir ifade ile aktörler arasındaki kimliklendirmeler “*ötekinin saldıracağı korkusu veya beklentisi*” üzerine inşa edilebilmektedir ve doğası gereği bunun gerçekleşme ihtimali söz konusu olmaktadır.⁸⁰⁶

Beklentiler, hem bireyin kendi (beklentiye giren kişi) davranışına, hem de hedefin (beklentiye girilen birey ya da grup) davranışına yön vermektedir.⁸⁰⁷ Beklentiler davranışlara ‘*Algısal Uyum* ya da *Algısal Yanlılık*’ ve ‘*Davranışsal Uyum*’ olmak üzere iki şekilde yön vermektedir. Beklentiye giren birey bazı durumlarda sosyal olayları, beklentilere tutarlı olacak şekilde algılamakta, yorumlamakta ve hatırlamaktadır. Beklentiye giren bireyin zihninde gerçekleşen bu algılamada eğer bireyin beklentisine uygun davranışlar sergileniyorsa birey buna dikkat etmekte, eğer bireyin beklentisine

⁸⁰⁴ Aronson vd., *Sosyal Psikoloji*, s. 162.

⁸⁰⁵ Demirtaş, H. Andaç, “Temel Beklenti Etkisi: Kendini Gerçekleştiren Kehanet”, *Ayrımcılık: Çok boyutlu Ortamlar*, (der. Kenan Çayır ve Müge Ayan Ceyhan), Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2012, s. 33; Demirtaş, H. Andaç, “Sosyal Sınıflandırma, Kişiler Arası Beklentiler ve Kendini Doğrulayan Kehanet”, *İletişim Araştırmaları*, 2 (2), 2004, ss. 33-53.

⁸⁰⁶ Karakaşlı, Karin, “*Sakımlan Göze Öteki Batar*”, *Radikal* 2, 7 Haziran 2009, s. 4.

⁸⁰⁷ Ramachandran, Vilanayur S., “Expectation”, *Encyclopedia of Human Behavior* 2, Academic Press, San Diego, 1994, s. 312.

uygun davranışlar sergilenmiyorsa birey bunu istisna saymaktadır. Bu durum ‘Algısal Uyum ya da Algısal Yanlılık’ olarak tanımlanmaktadır.⁸⁰⁸ ‘Davranışsal Uyum’ ise hedefin, bireyin sahip olduğu stereotip ve beklentilerine uyum sağlayacak şekilde davranması ile sonuçlanan süreci ifade etmektedir. Bu süreç ‘Kendini Doğrulayan Kehanet’ veya ‘Pygmalion (Beklenti) Etkisi’ olarak da adlandırılmaktadır.⁸⁰⁹

Pygmalion Etkisini alan yazında ilk ele alan Sosyolog Robert Merton kavramı ‘Kendini Gerçekleştiren Kehanet’ olarak isimlendirmiş ve “bir durumun yanlış tanımının, yeni bir davranışa yol açmasıyla birlikte, başlangıçta yapılan yanlış tanımın gerçekleşmesi” şeklinde tanımlamıştır.⁸¹⁰ Merton’a göre bir duruma ilişkin tanımlamalar, kehanet ya da beklentiler bir süre sonra bu durumun ayrılmaz bir parçası haline gelmekte ve buda daha sonraki gelişmeleri etkilemektedir. Kendini doğrulayan kehanet, başlangıçta, durumun yeni bir davranışa yol açan yanlış bir tanımlamasından ibaretken, sonunda, temelde yanlış olan bir durumu gerçeğe dönüştürmektedir.⁸¹¹ Merton’un ardından Rosenthal ve arkadaşlarının 1960’lı yıllardaki araştırmaları da, araştırmacının deneklerini bilinçli ya da bilinçsiz olarak kendi beklentilerini doğrulayacak davranışlara itecek şekilde etkileyebildiklerini göstermiştir.⁸¹²

‘Pygmalion (Beklenti) Etkisi’ veya ‘Kendini Doğrulayan Kehanet’ süreci bilinçlilik ya da kasıt içermediğinden otomatik düşünmenin bir örneğidir ve yapılan araştırmalar neticesinde bu sürecin üç adımda gerçekleştiği ortaya koyulmuştur. Sürecin ilk adımında beklentiye giren kişi, hedefe ya da hedef kitleye ilişkin stereotiplere dayalı, çoğunlukla asılsız beklentiler oluşturmaktadır. İkinci adımda beklentiye giren kişi, hedefe ya da hedef kitleye istikrarlı bir şekilde beklentileri doğrultusunda davranmakta ve

⁸⁰⁸ Hamilton, David L., Steven J. Sherman ve Catherine M. Ruvolo, “Stereotype-Based Expectancies; Effects on Information Processing and Social Behavior”, *Journal of Social Issues*, 46 (2), 1990, ss. 35-60; Miller, Dale T. ve William Turnbull, “Expectancies and Interpersonal Process”, *Annual Review of Psychology*, 37, 1986, s. 233; Darley, John M. ve Russell Fazio, “Expectancy Confirmation Processes Arising in the Social Interaction Sequence”, *American Psychologist*, 35 (10), 1980, ss. 867-868.

⁸⁰⁹ Jussim, Lee, “Self-fulfilling Prophecies”, *The Blackwell Encyclopedia of Social Psychology*, (der. Antony S. R. Manstead, Miles Hewstone), Blackwell Press, Cambridge, 1996, s. 110.

⁸¹⁰ Merton, Robert K., “The Self-Fulfilling Prophecy”, *Antioch Review*, 8 (2), 1948, s. 195.

⁸¹¹ Merton, “The Self-Fulfilling Prophecy”, s. 194.

⁸¹² Bu araştırma öğretmen ve öğrenci etkileşiminde Pygmalion Etkisi’ni ele almaktadır. Araştırma da öğrencilere yaygın olarak kullanılan bir zeka testi uygulamış, daha sonra öğretmenlere rastlantısal olarak seçilen ve diğer sınıf arkadaşlarından herhangi bir farkı olmayan bir grup öğrencinin ilerleyen zamanda bu test tekrar uygulandığında büyük bir zihinsel gelişme gösterecekleri ifade edilmiştir. Aynı test aynı öğrencilere tekrar uygulandığında, zihinsel gelişim göstereceği söylenen öğrencilerin gerçekten de dikkate değer bir zihinsel gelişme gösterdikleri görülmüştür. Öğretmenlerin, gelişim göstereceği söylenen öğrencilere yönelik olumlu beklentileri ve bu beklentileri öğrencilere çeşitli yollarla (daha çok ilgi göstermek ve teşvik edici davranmak gibi) iletmiş olmaları, öğrencilerin kendilerine ilişkin algılarını da olumlu yönde etkileyerek onları daha fazla çalışmaya güdülemiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Rosenthal, Robert ve Lenore Jacobson, *Pygmalion in the Classroom: Teacher Expectation and Pupils’ Intellectual Development*, Holt, Rinehart & Winston, New York, 1968.

hedefin davranışını da etkilemektedir. Üçüncü adımda da hedef ya da hedef kitle, kendisine yönelik beklentiler ile uyumlu davranışlar sergilemektedir.⁸¹³

'Pygmalion (Beklenti) Etkisi' veya 'Kendini Doğrulayan Kehanet'e göre neyi beklersek onun gerçekleşme olasılığı daha yüksektir. Fakat beklentilerimizin kendini gerçekleştirilmeme olasılığı da söz konusudur. Yani beklentiler 'Kendini Doğrulamayan Kehanet' süreci ile de sonuçlanabilir.⁸¹⁴ Yapılan araştırmalar kendini gerçekleştiremeyen kehanetin de var olduğunu göstermekle birlikte, kendini doğrulayan kehanetin ortaya çıkma olasılığının, kendini doğrulamayan kehanete kıyasla çok daha yüksek olduğunu ortaya koymaktadır. Bu nedenle kendini gerçekleştiren kehanet 'kural', kendini gerçekleştiremeyen kehanetin ise 'istisna' olarak görülmektedir.⁸¹⁵

Literatürde 'Pygmalion Etkisi'nin hem olumlu hem olumsuz beklentileri içerdiği yönünde bir fikir birliği bulunmakla birlikte, bazı çalışmalarda kavramın daha ziyade pozitif beklentilerin pozitif sonuçlar doğurmasını ifade etmek için kullanıldığı görülmüştür. Pygmalion etkisinin negatif görünümüne yani olumsuz beklentilerin davranışları olumsuz yönde etkilemesi durumu ise 'Golem Etkisi' olarak isimlendirilmektedir.⁸¹⁶ Olumlu ya da olumsuz beklentilerin birey ve hedefin davranışları üzerinde herhangi bir etkisinin olmaması ise 'Galatea Etkisi' olarak ifade edilmektedir.⁸¹⁷ Bu çalışmada literatürün geneli ile uyumlu olarak 'Pygmalion Etkisi'nin hem olumlu hem olumsuz beklentileri içerdiği kabul edilmektedir.

Antropolog Gregory Bateson tarafından gruplar arasındaki belirli sosyal davranış biçimlerini açıklamak için geliştirilen 'Schismogenesis' kavramı⁸¹⁸, Bateson tarafından "düşman tutumların adeta düşman davranışı teşvik ederek kendi gerekçesini sağlaması şeklinde ilerleyen etki-tepki zinciri" olarak tanımlanmaktadır.⁸¹⁹ Bateson'un Schismogenesis kavramı ile tanımlandığı ilişkinin sonucunu, Pygmalion Etkisi olarak ifade etmek mümkündür. Schismogenesis ya da Pygmalion Etkisi, özetle bireylerin ve/ya toplumların çevrelerinde meydana gelen olaylar ya da etkileşim içerisinde oldukları diğer

⁸¹³ Madon, Stephanie, Jennifer Willard, Max Guyll ve Kyle C.Scherr, "Self-fulfilling Prophecies: Mechanisms, Power and Links To Social Problems", *Social And Personality Psychology Compass*, 5 (8), 2011, s. 578.

⁸¹⁴ Miller ve Turnbull, "Expectancies and Interpersonal Process", s. 235.

⁸¹⁵ Miller ve Turnbull, "Expectancies and Interpersonal Process", s. 255.

⁸¹⁶ McNatt, D. Brian, "Ancient Pygmalion Joins Contemporary Management: A Metaanalysis of the Result", *Journal of Applied Psychology*, 85 (2), 2000, ss. 314-322.

⁸¹⁷ McNatt, D. Brian ve Timothy A. Judge, "Boundary Conditions Of The Galatea Effect: A field Experiment And Constructive Replication", *Academy of Management Journal*, 47 (4), 2004, s. 551.

⁸¹⁸ Türkçe karşılığı bulunmayan Schismogenesis kavramı, her ne kadar "Ayrılarak Doğma" gibi bir anlama geliyorsa da bu tanımlama Schismogenesis'i tam olarak ikame edememektedir. Birdişli ve Başurgan, "Güvenlik Politikalarının Konstrüktivist...", s. 70.

⁸¹⁹ Bateson, *Steps to an Ecology of Mind*, 61.

bireyler/toplumlarla ilgili algılamalarına bağlı olarak gerçekleştirdikleri davranış kalıplarının, muhatabın davranışını da tetikleyerek onları tam da beklentilere uygun bir davranışa sevk etmesi demektir.⁸²⁰

Bateson ‘*Simetrik Schismogenesis (Symmetrical Schismogenesis)*’ ve ‘*Tamamlayıcı Schismogenesis (Complementary (Asymmetrical) Schismogenesis)*’ olmak üzere iki tür Schismogenesisden söz etmektedir. *Simetrik Schismogenesis*, durumunda taraflar karşılarında gördükleri güç belirtilerine göre tepki göstermektedir. Taraflardan birinin gösterdiği kuvvet ve kararlık karşısında, diğerleri daha etkili bir kuvvet ve kararlılık gösterme yolunu seçmektedir. Güvenlik politikalarından biri olan caydırıcılık ve nükleer rekabet, simetrik schismogenesis sonucudur. Simetrik schismogenesis, çatışan taraflar arasında kendini öne çıkarma duygusunu beslemekte ve rasyonel müzakere ya da anlaşma ihtimalini ortadan kaldırmaktadır. *Tamamlayıcı Schismogenesis* ise zıt varsayımlardan doğmakta ve ikili ilişkilerin kopmasına neden olmaktadır. Tamamlayıcı Schismogenesis’de taraflardan biri karşı tarafın güç ve kararlılığı karşısında gerilerken, diğerleri bu zayıflık belirtisi üzerine kendi kararlılığını ve gücünü daha da artırma yolunu seçmektedir. Bu durum uluslararası alanda tipik olarak merkez-perifer ilişkisinde görülen bir etkileşimdir. Tamamlayıcı schismogenesis ulusal planda ise kendisini egemen ve azınlık gruplar arasındaki ilişkide göstermektedir. Toplumda çoğunluğu oluşturan etnos, bir azınlığın varlığını ancak azınlığın canla başla egemen değerleri kabul ettiğini ve bu egemen kurallara göre yaşamaya istekli olduğunu göstermesi koşuluyla kabul edebilmektedir. Kısacası tamamlayıcı schismogenesis, karşılıklı taraflardan her birinin öteki tarafın ihtiyacı olan bir şeyi karşıladığı bir ilişkidir.⁸²¹ Özetle Schismogenesis güvenlik politikalarında karşılıklı düşmanlık ya da güvensizlik bağlamında güvenlik kültürü açısından bir sibernetik çevrime neden olmaktadır.⁸²²

5.1.3. Kültürel Farklılıklar

Genel olarak insanların dünyaya yönelik bazı temel algılama ve düşünme biçimleri, içinde yaşadıkları kültürden etkilenmektedir. İçinde yaşadığımız kültür, bizlere dünyayı anlama ve yorumlama biçimlerimizi etkileyen zihinsel yapılar aşılacaktır. Bu

⁸²⁰ Birdişli ve Başurğın, “Güvenlik Politikalarının Konstrüktivist...”, ss. 70; Başurğın, “*Ulusal Güvenlik Politikaları ve Güvenlik Kültürü...*”, s. 52; Birdişli, “Güvenlik Kültürü”, ss. 322-323; Birdişli, *Uluslararası Politikayı Doğru Anlamak*, s. 216.

⁸²¹ Bauman, Zygmunt, *Sosyolojik Düşünmek*, (çev. Abdullah Yılmaz), Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2017, ss. 62-64.

⁸²² Birdişli ve Başurğın, “Güvenlik Politikalarının Konstrüktivist...”, s. 70; Başurğın, “*Ulusal Güvenlik Politikaları ve Güvenlik Kültürü...*”, s. 52; Birdişli, “Güvenlik Kültürü”, ss. 322-323; Birdişli, *Uluslararası Politikayı Doğru Anlamak*, s. 216.

doğrultuda kültür, otomatik düşünme biçimlerimizi (özellikle şemaları) etkilemektedir.⁸²³ İçinde yaşadığımız kültürün temel parçaları ile ilgili şemalarımız, diğer şemalarımıza göre daha çok gelişmiştir. Daha önce de ifade edildiği gibi insan zihni sosyal dünyada hareket etmemize ve sosyal dünya ile ilgili düşünmemize yardım eden araçlarla dolu bir alet kutusu gibidir. Bu aletleri herkes kullanabilir, ancak hangi aletlerin daha çok tercih edildiği içinde büyüdüğümüz kültür ile ilişkilidir.⁸²⁴

Daha öncede bahsedildiği üzere Nisbett ve arkadaşları tarafından yapılan araştırma doğrultusunda Batı kültürlerinde yetişen insanların genellikle çözümleyici düşünme tarzına sahip oldukları⁸²⁵, Doğu kültürlerinde yetişen insanların ise daha çok bütünselci düşünme tarzına sahip oldukları ortaya koyulmuştur.⁸²⁶ Bu araştırmada da görüldüğü üzere farklı kültürlerle sahip toplumların düşünce biçimleri de içinde yaşadıkları kültür doğrultusunda şekillenmektedir. Aslında bütün kültürlerde ve bütün insanlarda hem bütünsel düşünme hem de çözümleyici düşünme yeteneği bulunmaktadır (yani zihinsel alet kutularında aynı aletler bulunmaktadır). Ancak yaşadığımız çevre ya da bizi hangi çevrenin etkilediği, bütünsel düşünme ya da çözümleyici düşünme tarzlarından birinin daha ağır basmasına neden olmaktadır (yani zihinsel alet kutusundan hangi aletlerin tercih edileceği içinde yaşanılan kültür ile ilişkilidir).⁸²⁷

Toplumsal ya da Sosyal Biliş üzerine yapılan açıklamalardan yola çıkarak insanların çoğunluğunun ‘*Kontrollü Düşünme*’ yerine ‘*Hızlı ve Otomatik Düşünme (şemalar ve stereotipler)*’ biçimine daha yatkın olduklarını söylemek mümkündür. Bu yatkınlık bizi toplumların iç ya da dış politikalar konusunda, şemalar ve stereotipler yoluyla tutum ya da davranışlar sergilediği sonucuna ulaştırır. Daha önce de bahsedildiği üzere Hızlı ve Otomatik Düşünme tarzında dışarıdan yapılan girdilerle yeni şema ve stereotipler oluşturulabilmektedir. Dolayısı ile dış etkenlere, yönlendirmelere açık olan bu düşünme tarzında, kısa ve uzun vadeli stratejilerle toplumu belli bir davranışı sergilemeye yönlendirmek mümkündür. Böylelikle ulusal çıkarları doğrultusunda politikalar geliştiren Batılı ülkeler, geliştirdikleri politikalara yönelik toplumsal destek bulmakta zorlanmazken, Doğulu ülkeler ulusal çıkarlarını daha geniş tabanlı ve bölgesel politikalarda aramayı tercih etmektedir. Panslavizm, Pantürkizm, Panarabizm, Pangermenizm gibi politikalar böyle bir yaklaşımın sonucudur. Kültürel farklılıklar

⁸²³ Aronson vd., *Sosyal Psikoloji*, ss. 156-157.

⁸²⁴ Norenzayan ve Heine, “Psychological Universals”, ss. 763-784.

⁸²⁵ Masuda ve Nisbett, “Culture and Change Blindness”, ss. 381-399.

⁸²⁶ Nisbett, *The Geography of Thought*; Nisbett vd., “Culture and Systems of Thought”, ss. 291-310; Norenzayan ve Nisbett, “Culture and Causal Cognition”, ss. 132-135.

⁸²⁷ Norenzayan vd., “Perception and Cognition”, ss. 569-594.

felsefi temellere dayandığından düşünce ve yaşam biçiminde yaşanan köklü değişikliklere, inkılaplara, devrimlere ve modernizasyon çabalarına bağlı olarak değişebilmekte ve toplumlarda zaman zaman kültürel kaymalara da sebep olabilmektedir. Örneğin; Osmanlı döneminde dış politikada önce İslamcılık daha sonra ise Türkçülük üzerinden bölgesel ve kolektif politikalar takip edilmek istenirken, Cumhuriyet döneminde Batı felsefesini ve yaşam biçimini benimseyen Atatürk, Türkiye'nin dış politikasını öznel ulusal çıkarlar üzerine şekillendirmek istemiş ve felsefi açıdan Türkiye'de bir eksen kaymasına neden olmuştur. Fakat bu değişim tüm yönleriyle kökleşemediğinden Türkiye, Doğudan bakıldığında Batılı, Batıdan bakıldığında Doğulu bir toplum gibi görülmektedir.⁸²⁸

Görüldüğü üzere devletlerin kuruluşlarına dayanan kültürel, bilişsel ve politik farklılıkları söz konusu olabilmektedir. Farklı kültürlerle sahip devletlerde, aktörlerin farklı sosyalleşme süreçlerinden dolayı stratejik yorumları da farklılık göstermektedir.⁸²⁹ Katzenstein'e göre de farklı kültürlerle sahip devletlerin güvenlik hedeflerinin tanımı da farklılık göstermektedir.⁸³⁰ Karar alıcılarında içinde yetiştikleri kültürle örtüşen kararlar alacağı düşünülmektedir.⁸³¹ Bunlar devletlerin davranış ve eylemlerini açıklamak için kültürün, güçlü bir anlatım gücüne sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Çünkü kültür, askeri stratejileri belirleyerek, devletlerin kim olduklarını ve ne yapmaları gerektiğini tanımlamakta, böylelikle devlet davranış ve eylemlerini şekillendirmektedir.⁸³² Özetle toplumların kültürel farklılıkları, güvenlik kültürünün inşa sürecinde önemli bir yer tutmaktadır.

5.2. Güvenlik Kültürü İnşasının Politik Faktörleri

Güvenlik kültürünün '*Sosyolojik*' ve '*Politik*' olmak üzere iki inşa boyutunun olduğundan daha öncede bahsedilmiş ve sosyo-psikolojik inşa unsurları önceki başlıkta ele alınmıştır. Çalışmanın bu bölümünde de güvenlik kültürünün '*Politik*' inşa boyutunu oluşturan '*Güvenlikleştirme (Securitization)*', '*Özgürleşme (Emancipation)*' ve '*Ardıncılık (Bandwagoning)*' ele alınacaktır.

⁸²⁸ Birdişli ve Başurğın, "Güvenlik Politikalarının Konstrüktivist...", s. 71; Başurğın, "*Ulusal Güvenlik Politikaları ve Güvenlik Kültürü...*", s. 53; Birdişli, "Güvenlik Kültürü", ss. 323-324; Birdişli, *Uluslararası Politikayı Doğru Anlamak*, ss. 217-218.

⁸²⁹ Johnston, "Thinking About Strategic Culture", ss. 34-35.

⁸³⁰ Katzenstein, *Cultural Norms and National Security*, s. 11.

⁸³¹ Chafetz, Abramson ve Grillot, "Culture and National Role Conceptions", ss. 184-185.

⁸³² Farrell, "Culture and Military Power", s. 408, 416.

5.2.1. Güvenlikleştirme (Securitization)

Stratejik kültür üzerine çalışmaları bulunan Snyder elitlerin özel bir sosyalizasyon sonucu ortaya çıkan bir stratejik kültürü, güvenlik ve askeri konulara eklemleyerek ulusal ve uluslararası politikalarını yürüttüklerini ileri sürmüştür.⁸³³ Buradan hareketle güvenlik kültüründe politik inşa sürecinin nasıl işlendiği konusuna iyi bir örnek olarak Kopenhag Okulu'nun geliştirdiği yaklaşımlardan biri olan '*Güvenlikleştirme (Securitisation)*' teorisini ele almak yerinde olacaktır.

Güvenlikleştirme teorisi ilk defa Ole Waever tarafından ortaya atılmış⁸³⁴, sonrasında ise Kopenhag Okulu'nun simgesi haline gelmiştir. Okul güvenlikleştirmeyi "*siyasi bir topluluk içinde bir şeyin, değerli bir öznenin varlığına yönelik tehdit olarak kabul edilmesi ve bu tehditle başa çıkmak için acil ve istisnai önlemler alınması çağrısına olanak sağlayan sùjeler arası bir anlayışın inşa edildiği söylemsel süreç (söz edimi)*" olarak tanımlamaktadır.⁸³⁵ Kopenhag Okulu'nun güvenlikleştirme teorisini geliştirirken dil felsefesinin inceleme konularından biri olan söz edim (speech act) kuramından faydalandığı⁸³⁶, bu kuramı siyaset teorisi unsurları⁸³⁷ ile harmanladığı ve sosyal inşacılık yaklaşımını da kullanarak kendilerine has bir söz edimi anlayışı geliştirdiğini söylemek mümkündür.

Güvenlikleştirme teorisinde ilk olarak bir konunun, değer atfedilen *referans nesnesine* yönelik *varoluşsal tehdit* oluşturduğuna ilişkin *güvenlikleştirme aktörleri* tarafından söz ediminde bulunulması gerekir. Waever'e göre "*elitler, bir sorunu güvenlik sorunu olarak ilan ettiğinde, o sorun güvenlik sorunudur.*"⁸³⁸ Burada sorunun gerçekten bir tehdit oluşturup oluşturmadığı önemli değildir, sorunun tehdit olarak sunulması yeterlidir.⁸³⁹ Referans nesnesine yönelik varoluşsal tehdidin, güvenlik sorunu olarak

⁸³³ Snyder, *The Soviet Strategic Culture*, s. 8.

⁸³⁴ Waever, "Security, the Speech Act".

⁸³⁵ Buzan ve Waever, *Regions and Powers*, s. 491.

⁸³⁶ Güvenlikleştirme teorisinde, söz edimi teorisinin iki önemli yazarı olan Austin ve Derida'nın izleri görülmektedir. Kopenhag Okulu kimi zaman Austin, kimi zaman da Derida'nın görüşlerini ön plana çıkaran, sentez bir söz edimi yaklaşımı geliştirmiştir. Austin ve Derida'nın görüşlerinin ortak noktası, her tümcenin aslında bir edim (eylem) içerdiği ve söz edimlerinin yeni bir gerçeklik inşa ettiğidir. Bu doğrultuda Kopenhag Okulu da güvenliğin söylem ile inşa edildiğini öne sürmektedir. Kopenhag Okulu'nun çalışmalarında Austin ve Derida'nın izlerini görmek için bkz. Waever, "Security, the Speech Act"; Buzan, Waever ve Wilde, *Security: A New Framework for Analysis*; Buzan ve Waever, *Regions and Powers*, 2003.

⁸³⁷ Siyasal alan dışındaki bir konunun siyasal alana oradan da güvenlik alanına taşınması süreci olarak tanımlanan güvenlikleştirme yaklaşımının siyasal niteliği üzerinde Alman hukuk filozofu ve siyaset teorisyeni Carl Schmitt'in etkili olduğu görülmektedir. Schmitt'in izlerini görmek için bkz. Waever, "Security, the Speech Act"; Buzan, Waever ve Wilde, *Security: A New Framework for Analysis*.

⁸³⁸ Waever, "Security, the Speech Act", s. 54.

⁸³⁹ Buzan, Waever ve Wilde, *Security: A New Framework for Analysis*, s. 24.

etiketlenmesi, rutin siyasi süreçler ötesinde *olağanüstü önlemlerin* alınmasını meşrulaştıracaktır. Böylece güvenlik sorunu ile baş etmek üzere olağanüstü önlemler alınacaktır. Referans nesnesine yönelik varoluşsal tehditlere ilişkin söyleme ve alınacak olağanüstü önlemlere *alımlayıcı kitle*⁸⁴⁰ ikna olmalı, rıza göstermelidir. Güvenliğin kapsamının söz edim yolu ile inşa edildiği bu süreç, Kopenhag Okulu tarafından ‘*Güvenlikleştirme Süreci*’ olarak tanımlanmaktadır.⁸⁴¹ Güvenlikleştirme sürecinin temel öğelerini şu şekilde sıralamak mümkündür;

a. Referans Nesne (Referent Objects): “*varlığı/bekası tehdit edilen ve meşru beka iddiasına hakkı olan objeler*” olarak tanımlanır.⁸⁴² Örneğin; Devlet, Küresel Ekonomik Sistem, Ekonomik/Finansal Kuruluşlar, Ekosistem, Ulus, Egemenlik, Kimlik, Din vb. gibi.

b. Güvenlikleştirme Aktörleri (Securitizing Actors): “*bir objenin varlığına yöneltilen bir tehdit bulunduğunu ilan ederek sorunları güvenlikleştiren birim*” olarak tanımlanır. Ülke olarak herkes güvenlikleştirme aktörü olabilmektedir. Örneğin; Siyasi liderler, bürokrasi, hükümet, lobi, baskı grupları, sivil toplum kuruluşları, siyasi partiler, aktivistler vb. gibi. Ancak güvenlikleştirme söyleminde bulunan aktörün alımlayıcı kitleyi ikna edebilecek kabiliyete sahip olması gerekmektedir.⁸⁴³ Bu bağlamda, devlet yetkililerinin bir konuyu güvenlikleştirmelerinin, diğer güvenlikleştirici aktörlere nazaran daha kolay olacağını söylemek yanlış olmayacaktır. Nitekim alımlayıcı kitlede, genellikle devlet yetkilileri ya da kurumları tarafından öne sürülen güvenlik iddialarını onaylama eğilimindedir.⁸⁴⁴ Onaylama eğiliminin temelinde devlet yetkilileri ya da kurumlarının anayasal olarak meşru ve siyasal yetki sahibi olması yatmaktadır. Dolayısıyla alımlayıcı kitle bu birimlerin ortak çıkarlar çerçevesinde hareket ettiğini varsaymakta ve bu nedenle de devlet yetkililerine ya da kurumlarına inanıp, güvenmektedir. Ayrıca onaylama eğiliminin temelinde devlet yetkilileri ya da kurumlarının, alımlayıcı kitlenin bilgisi dışındaki verilere ve istihbarata ulaşabilme kabiliyetine sahip olması da yatmaktadır. Bu durum kendi imkânları doğrultusunda bilgiye erişemeyen alımlayıcı kitlenin, anayasal açıdan meşru yetkili ve kurumlara güvenmesini sağlamaktadır.⁸⁴⁵

⁸⁴⁰ Literatürde “Alımlayıcı Kitle” yerine; “İlgili Kitle”, “Dinleyici Kitle”, “İzleyici Kitle” ve “Hedef Kitle” gibi ifadelerin kullanıldığı görülmüştür.

⁸⁴¹ Buzan, Waever ve Wilde, *Security: A New Framework for Analysis*, s. 27.

⁸⁴² Buzan, Waever ve Wilde, *Security: A New Framework for Analysis*, s. 36.

⁸⁴³ Buzan, Waever ve Wilde, *Security: A New Framework for Analysis*, s. 36, 40.

⁸⁴⁴ Bilgin, Pinar, “Making Turkey’s Transformation Possible: Claiming ‘Security-speak’ not Desecuritization!”, *South East European and Black Sea Studies*, 7 (4), 2007, s. 568.

⁸⁴⁵ Balzacq, Thierry, “The Three Faces of Securitization: Political Agency, Audience and Context”, *European Journal of International Relations*, 11 (2), 2005, s. 188.

c. *Varoluşsal Tehdit (Existential Threats)*: olağan koşulları bozan ya da bozacağı düşünülen beklenmedik sorunlardır. Var olan bir sorunu tehdit kabul etmek ya da var olmayan bir sorunu tehditleştirmek güvenlikleştirme aktörünün verdiği karar doğrultusunda başlayan bir süreçtir. Burada önemli olan güvenlikleştirme aktörünün sorunları söylem yoluyla tehdit olarak sunmasıdır. Örneğin; diğer devletlerin askeri yetenekleri, piyasalardaki istikrarsızlıklar, iflas, kıtlık, iklim değişiklikleri, doğal kaynakların tüketimi, ideolojik tehditler, diplomatik tanımama, göç, entegrasyon, dil ve kültür değişimi vb. gibi.

d. *Alımlayıcı Kitle (Audience)*: güvenlikleştirme aktörünün onay almaya çalıştığı hedef kitledir. Alımlayıcı kitlenin rolü, güvenlikleştirme aktörünün söylemi doğrultusunda referans nesnenin varlığının tehdit edildiğine ikna olmak/olmamak ve alınan olağanüstü tedbirlere rıza gösterip/göstermemekle sınırlıdır.⁸⁴⁶ Örneğin; Halk, toplumun bir kesimi, parlamento, siyasi partiler vb. gibi.

e. *Olağanüstü Önlemler (Extraordinary Measures)*: Sorunların tehdit olarak etiketlenmesinin ardından rutin siyasi süreçlerin ötesinde acil ve olağanüstü önlemlerin alınması mümkün hale gelmektedir. Örneğin; kuvvet kullanımı, hakların sınırlandırılması, zorunlu askerlik, vergi uygulama vb. gibi.⁸⁴⁷

Güvenlikleştirme sürecinin öğeleri, sektörel güvenlik yaklaşımına göre değişiklik gösterebilmektedir. Örneğin askeri sektörde; referans nesne-devlet, diğer devletlerin askeri kabiliyetlerini artırması-varoluşsal tehdit, güvenlikleştirme aktörü-hükümet, alımlayıcı kitle-halk ve alınacak olağanüstü önlem-zorunlu askerlik olabilir. Çevre sektöründe ise referans nesne-ekosistem, kaynak kıtlığı-varoluşsal tehdit, güvenlikleştirme aktörü-baskı grupları ya da sivil toplum kuruluşları, alımlayıcı kitle-siyasi partiler ve alınacak olağan üstü önlem-kaynak kullanımı sınırlandırmak olabilir.⁸⁴⁸

Kopenhag Okulu'na göre, güvenlikleştirme aktörlerinin sorunu referans nesnesine yönelik varoluşsal bir tehdit olarak ele alması ve sunması, güvenlikleştirme için tek başına yeterli değildir. Burada sadece bir '*Güvenlikleştirme Hamlesi (Securitizing Move)*'nden bahsedilebilir.⁸⁴⁹ Güvenlikleştirmenin söz konusu olabilmesi için alımlayıcı kitlenin, referans nesnesine yönelik varoluşsal tehditlere ilişkin söyleme ve alınacak

⁸⁴⁶ Waever, "Securitisation", ss. 11-12.

⁸⁴⁷ Buzan, Waever ve Wilde, *Security: A New Framework for Analysis*, s. 24.

⁸⁴⁸ Güvenlikleştirme süreci öğelerinin, sektörel güvenlik yaklaşımına göre gösterdiği değişiklik için Bkz. Buzan, Waever ve Wilde, *Security: A New Framework for Analysis*, ss. 22-23; Emmers, Ralf, "Güvenlikleştirme", *Çağdaş Güvenlik Çalışmaları*, (ed. Alan Collins, çev. Nasuh Uslu), Uluslararası İlişkiler Kütüphanesi, İstanbul, 2017, s. 132.

⁸⁴⁹ Literatürde "Güvenlikleştirme Hamlesi" yerine; "Güvenlikleştirme Girişimi", "Güvenlikleştirme Hareketi", "Güvenlikleştirme Adımı" gibi kullanımların olduğu da görülmüştür.

olağanüstü önlemlere ikna olması, rıza göstermesi gerekmektedir. Alımlayıcı kitle tehdit olarak sunulan duruma ikna olmamış, alınacak olağanüstü tedbirlere rıza göstermemiş ise burada da güvenlikleştirme hamlesi söz konusudur.⁸⁵⁰ Alımlayıcı kitlenin tehdit olarak sunulan duruma ikna edilmesi, bu tehdide yönelik alınacak olan her türlü önlemin ya da yürütülecek olan politikanın işlerliği açısından oldukça önemlidir.⁸⁵¹

Kopenhag Okulu'na göre, başarılı bir güvenlikleştirmenin içsel ve dışsal koşulları bulunmaktadır. İçsel koşullar söz edimi ile ilgilidir. Güvenlikleştirme aktörü varoluşsal bir tehditten, geri dönüşü olmayan bir noktadan ve olası bir çıkış yolunun olmamasından söz ederek bir olay örgüsü inşa ettiğinde, alımlayıcı kitlenin ikna edilmesi kolaylaşmaktadır. Dışsal koşullar ise güvenlikleştirme aktörü ve tehditler ile ilgilidir. *İlk dışsal koşul* güvenlikleştirme söyleminde bulunan aktörün alımlayıcı kitleyi ikna edebilecek kabiliyete ve otoriteye sahip olmasıdır. *İkinci dışsal koşul* ise geçmişe dönük çeşitli deneyimler sonucunda kanıksanmış tehditlere işaret edilmesine yöneliktir. Geriye dönük bu vurgulama da alımlayıcı kitlenin daha kolay ikna olmasını sağlamaktadır. İçsel ve dışsal koşullar alımlayıcı kitlenin onayını '*kolaylaştırıcı koşullar (facilitating conditions)*'dir.⁸⁵²

Yapılan açıklamalar doğrultusunda güvenlikleştirmenin iki aşamalı bir süreç olduğunu söylemek mümkündür. İlk aşama bir konunun güvenlikleştirme aktörleri tarafından, referans objelerden birisi için tehdit haline geldiğini betimlemektir. Bu aşamaya '*Tehdit Algılama Aşaması (Threat Perceptiotı Stage)*' denilmektedir. İkinci aşama ise alımlayıcı kitlenin, sorunun gerçekten bir güvenlik tehdidi oluşturduğu yönünde ikna edilmesi sürecidir. Bu aşamaya '*İkna Aşaması (Persuasiveness Stage)*' adı verilmektedir. Böylelikle güvenlikleştirmenin gerektirdiği olağanüstü önlemler hayata geçirilebilir.⁸⁵³

Güvenlikleştirme, herhangi bir kamusal sorunun siyasal alanın dışından (non-politicized), siyasal alana (politicized), oradan da güvenlik alanına (securitized) uzanan geniş bir spektruma yerleştirilmesi ile gerçekleşmektedir.⁸⁵⁴

⁸⁵⁰ Buzan, Waever ve Wilde, *Security: A New Framework for Analysis*, s. 25.

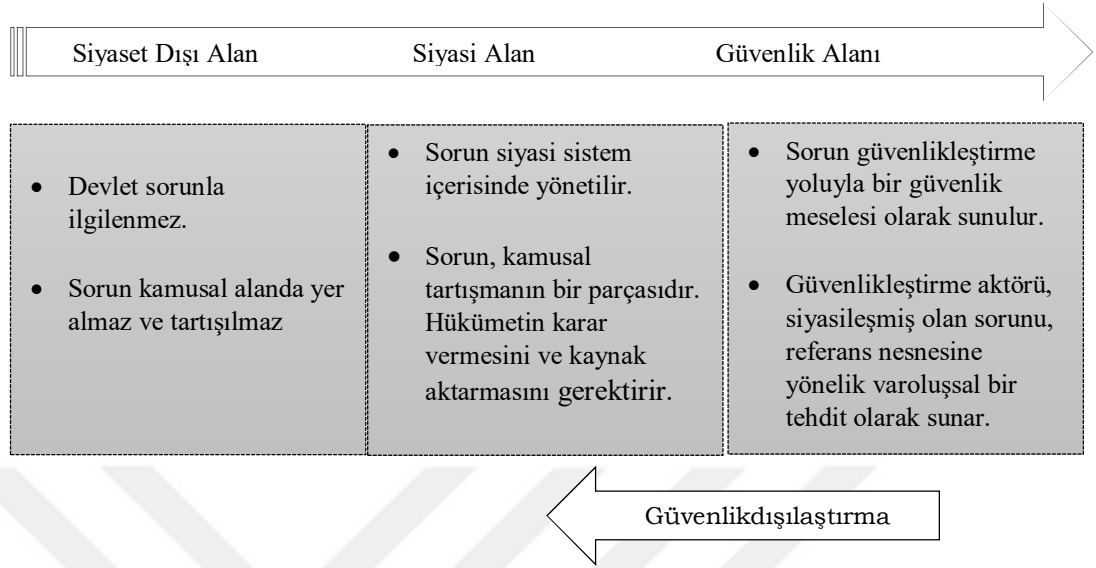
⁸⁵¹ Emmers, "Güvenlikleştirme", ss. 133-34.

⁸⁵² Buzan, Waever ve Wilde, *Security: A New Framework for Analysis*, ss. 32-33.

⁸⁵³ Emmers, "Güvenlikleştirme", ss. 132-33.

⁸⁵⁴ Emmers, "Güvenlikleştirme", s. 133; Waever, "Securitisation", s. 10.

Şekil 2. Güvenikleştirme Spektrumu

Sorun siyaset dışı alanda iken devlet bu sorunla ilgilenmemekte ve bu sorun kamusal alanda tartışılmamaktadır. Sorun, siyasal alana taşındığında yani siyasallaştığında kamusal tartışmanın bir parçası haline gelmektedir. Hükümet, siyasallaşan sorun ile ilgili karar almakta ve bu karar doğrultusunda soruna kaynak aktarmaktadır. Böylece sorun, toplumu da ilgilendirir hale gelmektedir. Sorunun varoluşsal bir tehditmiş gibi sunulması, olağan siyasi prosedürlerin dışına çıkılması, çözüme yönelik acil ve olağanüstü önlemlerin alınması ise sorunu güvenlikleştirme yoluyla güvenlik alanına taşımaktadır.⁸⁵⁵ Güvenikleştirme, sorunu özel bir siyaset türü ya da siyaset üstü bir mesele olarak etiketlemektir. Kopenhag Okulu'nun "güvenikleştirme, siyasileştirmenin aşırı ucudur" ifadesi bu durumu en iyi şekilde özetlemektedir.⁸⁵⁶

Sorun güvenlikleştirme yoluyla güvenlik alanına taşındığında, sürecin doğası gereği bir otorite ortaya çıkmakta ve bu otorite özgürlüklerin kısıtlanması, hakların sınırlandırılması, kuvvet kullanımı vb. gibi olağanüstü önlemleri uygulama yetkisine sahip olmaktadır. Bu durum gereğinden fazla güvenlikleştirmeye yol açabilmekte ve 'korku toplumları' yaratabilmektedir.⁸⁵⁷ Bu nedenle Kopenhag Okulu güvenlikleştirmeyi kaçınılması gereken bir süreç olarak görmekte ve olabildiğince konu ya da sorunun

⁸⁵⁵ Buzan, Waever ve Wilde, *Security: A New Framework for Analysis*, ss. 23-24; Waever, "Securitisation", s. 10.

⁸⁵⁶ Buzan, Waever ve Wilde, *Security: A New Framework for Analysis*, s. 29; Waever, "Securitisation", s. 10.

⁸⁵⁷ Waever, "Securitisation and Desecuritisation", s. 64; Buzan, Waever ve Wilde, *Security: A New Framework for Analysis*, s. 206.

güvenlik gündeminden çıkarılmasını önermektedir.⁸⁵⁸ Bu anlamda ‘*Güvenlikdışılaştırma (Desecuritization)*’⁸⁵⁹ daha önce tehdit olarak sunulan ve kabul edilen sorunun, güvenlik gündeminden çıkarılarak artık tehdit olarak kabul edilmemesi ve bu sorunun siyasal alan içerisinde çözümlenmesi sürecidir.⁸⁶⁰ Waever “*çatışmaların çözümü perspektifinde, izlenecek yol, daha fazla güvenlik üretmek yerine, genellikle güvenlikdışılaştırmaktır*” ifadesi ile güvenlikdışılaştırmanın ideal bir seçenek olduğunu ortaya koymaktadır.⁸⁶¹

Güvenlikdışılaştırma sürecini üç aşama olarak ele almak mümkündür. Güvenliğin veya güvenlik kaygılarının hâkim olduğu süreç ilk aşama, güvenlikdışılaştırma süreci ikinci aşama, güvenlik kaygılarının olmadığı süreç ise üçüncü aşamadır. Güvenlikdışılaştırma süreci iki şekilde gerçekleşmektedir. İlk olarak, daha önce referans nesneye yönelik varoluşsal tehdit algılayan ve olağanüstü tedbirler alınması yönünde alımlayıcı kitleyi ikna etmiş olan güvenlikleştirme aktörü, tehdidin doğasında değişiklik algılamakta ve bunun artık tehdit edici özelliğini kaybettiğini düşünmektedir. İkinci olarak ise hem güvenlik söyleminde bulunan aktör hem de alımlayıcı kitle, tehdit olarak gördükleri şey ile kendi aralarındaki ilişkide niteliksel bir değişiklik algılamaktadır. Güvenlikdışılaştırma için üç yol izlenebilir;⁸⁶²

a. Konuşmama Stratejisi: henüz güvenlikleştirilmemiş konular için, konudan tehdit olarak bahsetmeyerek siyasal alanda kalmasını sağlamak, daha önce güvenlikleştirilen konular için ise o konu ve güvenlik arasında bağ kurulmaması, konu ile ilgili güvenlik bağlamı söylemde bulunulmaması gerekmektedir.

b. Dönüştürme Stratejisi: güvenlikleştirilmiş bir konunun güvenlik alanından siyasal alana taşınması için çabalamak, böylelikle konu ile güvenlik arasında inşa edilmiş bağın aktif olarak ortadan kaldırılması hedeflenmektedir.

c. Yönetme Stratejisi: dönüştürme stratejisi başarılamıyorsa, hâlihazırda güvenlikleştirilmiş konulara daha fazla güvenlik sorunu haline getirilmeyecek şekilde yaklaşılarak güvenlikleştirmeyi yönetmek, böylelikle güvenlikleştirme faaliyetinin başarısının azaltılması amaçlanmaktadır.

⁸⁵⁸ Waever, “Securitisation and Desecuritisation”, ss. 56-57; Buzan, Waever ve Wilde, *Security: A New Framework for Analysis*, s. 210.

⁸⁵⁹ Literatürde “Güvenlikdışılaştırma” yerine; “Güvenliksizleştirme”, Ters Güvenlikleştirme” gibi farklı kullanımlar olduğu da görülmüştür.

⁸⁶⁰ Waever, “Securitisation”, s. 12; Waever, “Securitisation and Desecuritisation”, s. 56.

⁸⁶¹ Waever, “Securitisation”, ss. 12-13.

⁸⁶² Waever, Ole, “The EU as a Security Actor: Reflection from a Pessimistic Constructivist on Post-Sovereign Security Orders”, *International Relations Theory and the Politics of European Integration*, (ed. Morten Kelstrup ve Michael C. Williams) Routledge, Londra, New York, 2000, s. 253.

Güvenlikdışlaştırma sürecinin, teorinin orijinalinde güvenlikleştirme süreci kadar ayrıntılandırılmadığını söylemek yanlış olmayacaktır. Güvenlikdışlaştırma sürecinde güvenlikleştirmede olduğu gibi bir söz edimine gereksinim olup olmadığı; güvenlikdışlaştırıcı bir aktörün ya da alımlayıcı kitlenin olup olmadığı; güvenlikdışlaştırma sürecinin, güvenlikleştirme sürecinin karşıtı mı yoksa çıktısı mı olduğu gibi konular tartışmalıdır. Bu minvalde güvenlikleştirme ve güvenlikdışlaştırma teorisinin bir taraftan yoğun ilgi görürken, diğer taraftan yoğun eleştirilere maruz kaldığını söylemek mümkündür.

5.2.2. Özgürleşme (Emancipation)

Ken Booth'un başını çektiği, Richard Wyn Jones, Andrew Linklater, Keith Krause ve Michael Williams gibi akademisyenler tarafından temsil edilen Galler/Aberystwyth Ekolü⁸⁶³ daha önce de bahsedildiği üzere geleneksel güvenlik yaklaşımını eleştirmekte, güvenliği yeniden kavramsallaştırmaya çalışmakta ve güvenliği '*Özgürleşme (Emancipation)*' ile bağdaştırarak alternatif bir kuramsal çerçeve geliştirmeye çabalamaktadır.⁸⁶⁴

Geleneksel teorilerin, anarşik bir yapı olarak sunduğu uluslararası sistem; dünya siyasetinde tek önemli aktör ve tek güvenlik sağlayıcı birim olarak sunduğu devlet; salt askeri tehditlerle özdeşleştirilen güvenlik gündemi gibi temel varsayımlarını sorgulayan Galler Ekolü, gelenekselden uzaklaşmanın mümkün ve gerekli olduğunu göstermeye çalışmaktadır.

Anarşik uluslararası sistem altında hem güvenliği sağlamanın, hem de iş birliği yapmanın mümkün olduğundan; devletlerin çözümün parçasından çok, sorunun parçası da olabileceğinden ve bu nedenle devlete atfedilen rollerin diğer aktörler arasında dağıtılması gerektiğinden; aktörler listesinde tüm birim seviyelerinden; tehditlerin mahiyetindeki yeniliklerden ve yeni gündemlerden bahseden Galler Ekolü bu doğrultuda güvenliği yeniden kavramsallaştırmaya çalışmaktadır.⁸⁶⁵ Daha öncede bahsedildiği üzere Galler Ekolü güvenliği yeniden kavramsallaştırmak adına kendisine "*güvenliğin temel nesnesi olarak bireyi almak*", "*güvenliği derinleştirmek veya onun türetilmiş bir kavram olduğunu kabul etmek*" ve "*güvenliği özgürleşmeye bağlamak*" şeklinde sıralayabileceğimiz üç temel ilke edinmiştir.⁸⁶⁶ Daha önceki bölümde ilk iki ilke ayrıntılı

⁸⁶³ Burke, "What Security Makes Possible", s. 6; Mutimer, "Critical Security Studies", ss. 93-105.

⁸⁶⁴ Kolasi, "Eleştirel Teori ve Güvenlik", s. 147; Booth, "War, Security and Strategy", s. 373.

⁸⁶⁵ Smith, "The Contested Concept of Security", s. 42; Booth ve Vale, "Critical Security Studies and Regional Insecurity", s. 332; Wyn Jones, "'Message in a Bottle'? Theory and Praxis in Critical Security Studies", ss. 309-310; Booth, *Theory of World Security*, s. 2.

⁸⁶⁶ Kolasi, "Eleştirel Teori ve Güvenlik: Kimin İçin Güvenlik?", s. 142.

olarak açıklandığından, bu bölümde doğrudan ‘Özgürleşme’ kavramından ve kavramın güvenlik ile ilişkisinden bahsedilecektir.

Galler Ekolü için anahtar kavram konumunda olan özgürleşme “*bireyleri fiziksel ve insani kısıtlamalardan kurtarmak*” olarak tanımlanmaktadır.⁸⁶⁷ Bireyler düzeyinde ulaşılacak özgürleşme, kolektif özgürleşme yönünde de pozitif sonuçlar doğuracaktır. Gerçek özgürleşmenin merkezinde yer alan Booth’un “*Sen olmadıkça özgürleşmem*” ifadesi özgürleşmenin başkalarıyla birlikte gerçekleştirilebileceğini ortaya koymaktadır.⁸⁶⁸ Dolayısı ile diğer insanları kucaklamak gerçek özgürleşme için çok önemli bir noktadır.⁸⁶⁹ Ekol’e göre tüm insanlığın özgürleşme yönünde hareket etmesi gerekmektedir. Bu ise tüm insanlığın “*insanın gelişmesine ve baskıdan uzaklaşmasına*” ihtiyacı olduğu anlamına gelmektedir. Bütün insanlar, tam insani idrak doğrultusunda baskıdan uzaklaşmalıdır.⁸⁷⁰ Bu nedenle Galler Ekolü, dünyanın herhangi bir yerinde bulunan ve insanların yaşamlarını olumsuz etkileyen, önlerine engeller koyan, kendilerini gerçekleştirmelerini sınırlandıran çeşitli kısıtlamaları açığa çıkarmayı hedeflemektedir. Aynı zamanda bu kısıtlamaları sürekli kılan veya onları doğallaştıran güvenlik bilgisi ve pratiğine meydan okumayı, güvenlik gündeminin merkezinde görmektedir. İnsanlar ne kadar güvende olursa, o kadar özgürleşmiş olacaklardır.⁸⁷¹

Ekol özgürleşme anlayışını tam olarak açıklamak için, özgürleşmenin ne olmadığını da açıklamaktadır. Galler Ekolü’ne göre özgürleşme sonu olan bir nokta değil, bir süreçtir. Özgürleşme, daha iyi bir gelecek için sabit bir fikir ya da bir plan değildir. Özgürleşme “*bir hedeften çok bir yön*”dür.⁸⁷² Süreç nosyonu özgürleşmenin merkezinde yer aldığından, bir öncekine göre daha özgür bir düzen elde edilse bile, daha özgür bir düzene ulaşmak her zaman mümkündür.⁸⁷³

Özgürleşmenin aşamalı reformlar aracılığıyla elde edilebileceğini öngören⁸⁷⁴ Booth bu anlamda özgürleşmenin zaman ve mekândan bağımsız evrensel/objektif bir kavram olmadığını dile getirmektedir.⁸⁷⁵ Bu bağlamda teori de özgürleşmenin üç role sahip

⁸⁶⁷ Booth, “Security and Emancipation”, s. 319.

⁸⁶⁸ Booth, Ken, “Three Tyrannies”, *Human Rights in Global Politics*, (ed. Tim Dunne ve Nicholas J. Wheeler), Cambridge University Press, Cambridge, 1999, s. 42.

⁸⁶⁹ Booth, “Three Tyrannies”, s. 65.

⁸⁷⁰ Booth, “Three Tyrannies”, s. 42.

⁸⁷¹ Peoples, Columba ve Nick Vaughan-Williams, *Critical Security Studies An Introduction*, Routledge, New York, 2014, s. 25.

⁸⁷² Wyn Jones, Richard, “On Emancipation: Necessity, Capacity, and Concrete Utopias”, *Critical Security Studies and World Politics*, (ed. Ken Booth), Lynne Rienner Publishers, Boulder CO., 2005, s. 230; Booth, “Three Tyrannies”, s. 41.

⁸⁷³ Wyn Jones, “On Emancipation”, s. 230.

⁸⁷⁴ Peoples ve Vaughan-Williams, *Critical Security Studies An Introduction*, s. 28.

⁸⁷⁵ Bilgin, Booth ve Wyn Jones, “Security Studies: the Next Stage?”, s. 153.

olduğu belirtilmektedir.⁸⁷⁶ İlk olarak, özgürleşme felsefi bir dayanak rolü oynamaktadır.⁸⁷⁷ Çünkü sosyal dünyada nesnel bir nihai gerçek yoktur, ancak öznelarası olarak yaratılan pragmatik bir gerçek vardır ve özgürleşme, pragmatik hakikat iddialarının temelini oluşturmaktadır. Bu bağlamda özgürleşme, herhangi bir hakikat iddiasını ciddiye alıp almamaya karar vermede çok önemli bir rol oynamaktadır. İkinci olarak, özgürleşme stratejik bir süreç gibi görülmektedir ve daha iyi bir dünya düzeni yaratmayı amaçladığından “*iyi niyetli ve reformist adımlar*” gerektirmektedir.⁸⁷⁸ Son olarak, özgürleşme taktik bir hedef olarak görülmektedir. Çünkü Ekol’e göre teoriler sadece dünyayı açıklamamakta, aynı zaman da açıklamaya çalıştıkları dünyayı şekillendirmektedir.⁸⁷⁹ Özgürleşmenin hedeflerinden biri de güvenliğin araçlarını ve amaçlarını tasvir etmek, belirli araçlar ve amaçlar arasında seçim yapmanın yolunu göstermektir.⁸⁸⁰

Galler Ekolü insanlığı, içinde bulunduğu korku ve güvensizlik durumundan özgürleştirecek/kurtaracak güvenliğe ilişkin alternatif bir kuramsal çerçeve geliştirmeyi amaçlamaktadır. Nitekim Galler Ekolü’nü diğer eleştirel güvenlik yaklaşımlarından ayıran en önemli özellikte; güvenlik sorunsalını özgürleşme (emancipation) ekseninde ele almasıdır.⁸⁸¹

Özgürleşme ve güvenlik arasındaki ilişki Booth tarafından “*Güvenlik, tehditlerin yokluğu demektir. Özgürleşme ise insanların (birey ve grup olarak) serbest bir şekilde/koşullar altında yapacakları şeylerden alıkoyan sosyal, fizikî, ekonomik, siyasî ve diğer kısıtlamalardan kurtarılmasıdır. Savaş ve savaş tehlikesi sefalet, zayıf eğitim, siyasî baskı vb. bu engellerden sadece birkaçıdır. Güvenlik ve özgürleşme aynı madalyonun iki yüzü gibidir. Gerçek güvenliği güç veya düzen değil, özgürleşme üretmektedir. Böylece, özgürleşme teorik olarak güvenlidir.*” şeklinde açıklanmaktadır.⁸⁸²

Galler Ekolü’ne göre güvenliğin incelenmesinin temel amacı özgürleşmedir. Çünkü özgürleşme sürecinde korkunun, acının, açlığın ve yoksulluğun yokluğu anlamında güvenlik temel unsurdur.⁸⁸³ Ekol güvenliği, özgürleşmenin başarılmasıyla

⁸⁷⁶ Smith, Steve, “The Increasing Insecurity of Security Studies: Conceptualizing Security in The Last Twenty Years”, *Contemporary Security Policy*, 20 (3), 1999, s. 90.

⁸⁷⁷ Booth, Ken “Introduction to Part 3”, *Critical Security Studies and World Politics*, (ed. Ken Booth), Lynne Rienner Publishers, Boulder CO., 2005, s. 182.

⁸⁷⁸ Booth, “Three Tyrannies”, ss. 43-44.

⁸⁷⁹ Bilgin, “Critical Theory”, s. 96.

⁸⁸⁰ Wyn Jones, “On Emancipation”, s. 229.

⁸⁸¹ Krause ve Williams, “From Strategy to Security”, s. 48.

⁸⁸² Booth, “Security and Emancipation”, s. 319.

⁸⁸³ Bilgin, “Critical Theory”, s. 100.

eşitlemektedir.⁸⁸⁴ Özgürlük ve güvenlik arasındaki ilişkiyi, iki ayrı değer arasında bir denge kurma ihtiyacı olarak görmeyen Galler Ekolü aksine, özgürlük ve güvenliği bölünmez ahlaki değerler olarak görmektedir.⁸⁸⁵ Ekol'e göre terör tehdidi altında bile özgürlükleri kısıtlayarak daha fazla güvenliğe sahip olmak mümkün olmadığından, özgürleşme ve güvenlik bütüncül bir bakış açısı ile ele alınmaktadır.⁸⁸⁶

5.2.3. Ardıncılık (Bandwagoning)

Devletlerin temel amacı çıkarlarını maksimize etmek ve kendisine karşı oluşan ya da oluşabilecek tehditleri bertaraf edip güvenliğini sağlayarak varlığını devam ettirmektir. Doğası gereği anarşik bir yapıya sahip olan uluslararası sistemde, çıkarları birbirleriyle çatışma halinde olan devletler, böyle bir ortamda güvenliklerini tek başlarına sağlayacak güce sahip değillerse, bunu sağlayabilmek adına diğer devletlerle iş birliği (ittifak) içerisinde olmayı tercih etmektedir. Bu ittifaklar, devletlerin hem çıkarlarını maksimize etmek, hem de güvenliklerini sağlamak için ortaya koydukları doğal bir reflekstir.⁸⁸⁷ Devletler ittifak tesis ederken ya '*Dengeleme (Balancing)*' ya da '*Ardıncılık (Bandwagoning)*' stratejilerinden birini tercih etmektedir.⁸⁸⁸

Dengeleme stratejisi, Kenneth Waltz tarafından geliştirilen '*Güç Dengesi Teorisi (Balance of Power Theory)*' bağlamında kavramsallaştırılmaktadır. Uluslararası sistemin temel aktörleri olan devletlerin öncelikli amacı varlıklarını sürdürmek, nihai hedefleri ise varlıklarını sürdürebilmeyi garanti altına almak adına diğerlerinden daha güçlü (hegemon) olmaktır. Devletler bu hedeflerini gerçekleştirmek için askeri kapasitelerini artırmaya ve ekonomik olarak daha fazla zenginleşmeye çalışmakta, çıkarları doğrultusunda eğer gerekliyse çeşitli ittifaklar kurmaya ya da kurulan ittifakları bozmaya yönelik hamleler yapmaktadır.⁸⁸⁹ Genelde sistemde ki en güçlü ve hedefleri doğrultusunda saldırgan eylemler sergilemekten çekinmeyen potansiyel hegemon devletler, sistemdeki diğer devletlerin egemenlikleri ve dolayısıyla varlıkları için tehdit

⁸⁸⁴ Booth, "Security and Emancipation", s. 319; Booth, *Theory of World Security*, s. 111.

⁸⁸⁵ Booth, "Security and Emancipation", s. 323.

⁸⁸⁶ Booth ve Dunne, *Terror in Our Time*, s. 162.

⁸⁸⁷ Healy, Brian ve Arthur Stein, "The Balance of Power in International History: Theory and Reality", *The Journal of Conflict Resolution*, 17 (1), 1973, s. 34.

⁸⁸⁸ Walt, "Alliance Formation and the Balance of World Power", s. 2. Literatürde yer alan "*Dengeleme*" ve "*Ardıncılık*" dışındaki diğer ittifak stratejilerine; hem her birinin kendi içinde de ayrımlar olduğu göz önüne alınarak tamamının burada ele alınmasının çalışmanın hacmini çok genişleteceği sebebiyle, hem de çalışmanın muhtevasının dışında kalmaları sebebi ile yer verilmemiştir. Nitekim "*Dengeleme*" ve "*Ardıncılık*" stratejileri iki kutbu temsil etmektedir. Bunların dışında kalan diğer stratejilerin, çizilebilecek bir ittifak stratejileri spektrumunda bu iki strateji arasına yerleştirilebileceğini söylemek mümkündür.

⁸⁸⁹ Waltz, Kenneth N., "America as a Model for the World? A Foreign Policy Perspective", *Political Science and Politics*, 24 (4), 1991, ss. 667-670.

niteliğindedir.⁸⁹⁰ Sistemin anarşik yapısı da devletleri hiçbir devletin hegemonik niyetler sergileyemeyeceği bir denge oluşturmaya zorlamaktadır. Bu nedenle hegemonya tesis etmeye çalışan devletlere karşı, görece güçsüz devletler tarafından ittifak oluşturulmakta ve böylelikle güç dengelenmeye çalışılmaktadır. Kısacası belirli bir güç karşısında diğer güç(ler) ile beraber olma durumu *güç dengesi* olarak tanımlanırken⁸⁹¹; hegemon olmaya yönelik girişimde bulunan güce karşı zayıf tarafı desteklemek⁸⁹² ve bu güce karşı ittifaklar tesis etmek ise '*Dengeleme*' olarak tanımlanmaktadır.⁸⁹³

Devletler her zaman güce karşı ittifak oluşturup, gücü dengeleme yoluna gitmemektedir. Devletler kendilerine göre görece büyük bir güçten, tehdit algıladıklarında, güç yerine tehdidi dengelemeyi de tercih edebilmektedir.⁸⁹⁴ Waltz, bu durumda devletlerin tehdidin kaynağına tabi olacağını belirtmektedir.⁸⁹⁵ Yani tehdit kaynağı ile askeri, ekonomik veya diplomatik iş birliği tesis edilerek, o güçten istifade edilmektedir.⁸⁹⁶ Literatürde '*Ardıncılık*' olarak isimlendirilen bu strateji, Uluslararası İlişkiler çalışmalarında ilk kez 1942 yılında Quincy Wright tarafından kullanılmış ve görece güçsüz devletler tarafından tercih edildiği için '*mazlum politikası (underdog policy)*' olarak betimlemiştir.⁸⁹⁷ Kavram her ne kadar ilk kez Wright tarafından kullanılmış olsa da, ardıncılık ve dengeleme stratejilerini karşılaştırarak, onu popüler hale getiren kişi Kenneth Waltz'dur.⁸⁹⁸

Waltz dengelemeyi güçlü olan tarafın zayıflatılması veya zayıf tarafın desteklenmesi, güçlendirilmesi olarak tanımlamaktadır. Ardıncılık ise zayıf devletlerin; görece daha güçlü devletlerle birlikte hareket etmesi, güçlü olan tarafa yakınlaşarak ittifak veya koalisyon kurması, güçlü olan tarafın yanında yer alarak onu daha çok güçlendirmesi anlamına gelmektedir.⁸⁹⁹ Dengeleme ve ardıncılık stratejilerinin refleksleri birbirlerine karşıt olsa da⁹⁰⁰, özleri itibarıyla her iki strateji de güvenlik arayışında olan devletlerin ürettiği davranış şekilleridir.⁹⁰¹

⁸⁹⁰ Walt, "Alliance Formation and the Balance of World Power", s. 4.

⁸⁹¹ Waltz, *Theory of International Politics*, s. 118.

⁸⁹² Waltz, "America as a Model for the World?", s. 669.

⁸⁹³ Kang, "Between Balancing and Bandwagoning", s. 8.

⁸⁹⁴ Walt, "Alliance Formation and the Balance of World Power", ss. 3-43.

⁸⁹⁵ Waltz, *Theory of International Politics*, s. 126.

⁸⁹⁶ Kang, "Between Balancing and Bandwagoning", s. 8.

⁸⁹⁷ Wright, Quincy, *A Study of War*, University of Chicago, Chicago, 1942, s. 136.

⁸⁹⁸ Waltz, *Theory of International Politics*, s. 125.

⁸⁹⁹ Waltz, *Theory of International Politics*, s. 126.

⁹⁰⁰ Walt, Stephen M., "Alliance Formation in Southwest Asia: Balancing and Bandwagoning in Cold War Competition", *Dominoes and Bandwagons: Strategic Beliefs and Great Power Competition in the Eurasian Rimland*, (ed. Jack L. Snyder ve Robert Jervis), Oxford University Press, New York, 1991, s. 55.

⁹⁰¹ Waltz, Kenneth N., "Evaluating Theories", *The American Political Science Review*, 91(4), 1997, s. 915.

Waltz'a göre bir devletin peşine takılmak, anarşik uluslararası sistemde devletlerin önceliği olan hayatta kalma amacını tehlikeye sokmaktadır.⁹⁰² Çünkü onları tehdit eden şey zaten güçlü taraftır. Dolayısı ile zayıf tarafta daha güvenli olacaklardır.⁹⁰³ Bu nedenle Waltz'a göre anarşik uluslararası sistemde devletlerin eğilimi dengeleme stratejisinden yana olmalıdır/olmaktadır. Çünkü dengeleme, anarşik uluslararası sistemde devlete daha çok özgürlük alanı tanımaktadır. Devletler güvenliklerini eğer yapabiliyorlarsa güçlerini artırarak '*iç dengeleme (internal balancing)*' yoluyla kendi imkânları dâhilinde sağlamaya çalışmaktadır. Tek başlarına güvenliklerini sağlayamayacak devletler ise görece güçsüz devletlerle ittifaklar kurarak '*dış dengeleme (external balancing)*' yolunu tercih etmektedir.⁹⁰⁴

Stephen Walt'a göre de ardıncılık görece zayıf güçlerin; daha güçlü olana karşı tavizler vermesine (hatta bazı durumlarda egemenlik konusunda bile), üzerine kurulan ya da kurulabilecek baskıyı kabul etmesine, kendilerine verilecek ikincil role rıza göstermesine, daha güçlü olanın yasal olmayan eylemlerine karşı tolerans göstermesine ve güçlü olan tarafından sömürülmesine neden olabilmektedir.⁹⁰⁵ Görüldüğü üzere ittifak ilişkisine girilen devlete güven esasına dayalı olan ardıncılık stratejisi tüm neden olabilecekleri sebebiyle oldukça risklidir.⁹⁰⁶ Dolayısıyla hem Waltz hem de Walt, devletlerin gücü dengelemesi gerektiğinin altını çizmektedir. Ancak Walt ardıncılık stratejisini '*Tehdit Dengesi Teorisi (Balance of Threat Theory)*'ne göre yorumlamakta ve devletlerin güç yerine tehdidi dengelemeyi seçtiğini ifade etmektedir. Yani Walt'a göre, uluslararası sistem içinde devletlerin dengeleyici davranışlarında yol gösterici güdü güç değil tehdittir. Dolayısıyla devletlerin ittifak davranışlarında da '*tehdit*' belirleyici hale gelmektedir. Ayrıca Walt, tehditlerin yanı sıra devletlerin daha fazla kazanç elde etmek istemesinin de ardıncılık stratejisinin benimsenmesine neden olabileceğini ifade etmektedir.⁹⁰⁷

⁹⁰² Waltz, *Theory of International Politics*, s. 126.

⁹⁰³ Schweller, Randall S., "Bandwagoning for Profit: Bringing the Revisionist State Back In", *International Security*, 19 (1), 1994, s. 87; Waltz, Kenneth N., *Uluslararası Politika Teorisi*, (ed. Çınar Özen), (çev. O. S. Binatlı), Phoenix Yayınları, Ankara, 2015, s. 159.

⁹⁰⁴ Sangiovanni, Mette Eilstrup, "The End of Balance of Power Theory? A Comment on Wohlforth et al.'s 'Testing Balance of Power Theory in World History'", *European Journal of International Relations*, 15 (2), 2009, s. 347; Wendt, Alexander, *Uluslararası Siyasetin Sosyal Teorisi*, (çev. Helin Sarı Ertem ve Suna Gülfer İhlamur Öner), Küre Yayınları, İstanbul, 2016, ss. 135-136.

⁹⁰⁵ Walt, "Alliance Formation in Southwest Asia", s. 4, 55; Harrison, Ewan, *The Post-Cold War International System: Strategies, Institutions and Reflexivity*, Routledge, London, 2004, s. 15.

⁹⁰⁶ Walt, Stephen M., "Alliances in a Unipolar World", *World Politics*, 61 (1), 2009, s. 109.

⁹⁰⁷ Walt, Stephen M., *The Origins of Alliances*, Cornell University Press, Ithaca and London, 1990, ss. 17-26.

Walt hem tehdit hem kazanç unsurlarını referans alarak ardıncılık stratejisini kendi içinde ‘*Savunmacı Ardıncılık (Bandwagoning for Defense)*’ ve ‘*Saldırgan Ardıncılık (Bandwagoning for Offense)*’ olarak ikiye ayırmaktadır.⁹⁰⁸ *Savunmacı ardıncılık* ile kast edilen, devletlerin bir çeşit yatıştırma stratejisi izleyerek potansiyel saldırgan devletten kendilerine yönelebilecek ve toprak bütünlüklerini, bağımsızlıklarını tehlikeye sokacak saldırılara maruz kalmaktan kaçınmasıdır. Bu ardıncılık tipinde; saldırgan davranan devleti, güvenlik tehdidi olarak algılayan diğer devlet, saldırgan devlete karşı daha güçlü üçüncü bir devletle ittifak ilişkisi kurmaktadır. *Saldırgan ardıncılık* ile kast edilen ise görece zayıf devletlerin tehlike algıladığı devlet ile iş birliği yapması ya da ittifak tesis etmesidir. Daha çok savaş dönemlerinde ortaya çıkan saldırgan ardıncılık stratejisinin motivasyonu, görece zayıf devletlerin güçlü devletlerle ittifak kurarak bu gücün gelecekteki kazanımlarından pay almak istemesine dayanmaktadır.⁹⁰⁹ Walt devletlerin güç yerine tehdidi dengelemeyi seçtiklerini belirtse de, gücü dengelemenin sistem için daha güvenli olduğunu da ifade etmektedir.⁹¹⁰

Devletler bir nevi gücü dengeleme stratejisinin oluşturacağı maliyet ile tehdidi dengeleme stratejisinin maliyeti arasında tercih yapmaktadır. Bu bakımdan görece zayıf devletlerin dengeleme yapabilme kapasiteleri hem askeri, hem ekonomik açıdan sınırlıdır. Ardıncılığa göre daha yüksek maliyetli bir seçenek olan dengeleme stratejisine başvuran devletlerin başarısız olma ihtimali de oldukça yüksektir.⁹¹¹ Bu durumda uzun dönemde dengeleme stratejisine göre daha az maliyetli ve çoğu zaman daha karlı olduğu düşünülen ardıncılık stratejisinin iyi bir alternatif olduğunu söylemek mümkündür.

Devletler ardıncılık stratejisini seçerek; tehdit eden gücü bastırmayı, diğer güçlü tehditleri dengelemeyi, daha tehlikeli olan zayıf taraftan uzak durmayı, büyük güçlerle iş birliği yapma imkânı elde etmeyi, kendilerine karşı oluşmuş ya da oluşabilecek iç ve dış tehditleri minimize ederek güvenliklerini garanti altına almayı, müttefik eksikliğini gidermeyi, ekonomik iş birliği yaparak kar elde etmeyi, yeteneklerini geliştirmeyi, siyasi olarak masada söz sahibi olabilmeyi, güçlünün zafer ganimetlerinden pay almayı, kısacası kazançlarını artırmayı ve kayıplarını azaltmayı tercih etmektedir.⁹¹²

⁹⁰⁸ Benzer şekilde Randall L. Schweller da ardıncılık stratejisinin “*Savunmacı*” ve “*Saldırgan*” türlerinin bulunduğunu savunmaktadır. Bkz. Schweller, “Bandwagoning for Profit”, ss. 72-107.

⁹⁰⁹ Walt, *The Origins of Alliances*, ss. 21-22; Walt, “Alliance Formation and the Balance of Power”, ss. 3-43; Schweller, “Bandwagoning for Profit”, ss. 72-107; Labs, Eric, “Beyond Victory: Offensive Realism and the Expansion of War Aims”, *Security Studies*, 6 (4), 1997, ss. 1-49.

⁹¹⁰ Walt, “Alliance Formation and the Balance of World Power”, s. 4.

⁹¹¹ Özlük, Erdem, “Dengeleme mi Peşine Takılmak mı?: Dış Politika Stratejilerini Yeniden Düşünmek”, *Akademik Bakış*, 10 (20), 2017, s. 233.

⁹¹² Walt, “Alliance Formation and the Balance of World Power”, ss. 8; Schweller, “Bandwagoning for Profit”, s. 77, 79, 81; Walt, *The Origins of Alliances*, ss. 29-31, 218; Walt, Stephen M., “Balancing and

Görüldüğü üzere devletler varlığını devam ettirmek ve güvenliğini sağlamak amacıyla tehdit algıladığı güçlü devletin yanında olabileceği gibi çıkarlarına uygun olması sebebiyle de bu devletle yakınlaşabilmektedir. Dolayısıyla ardıncılığı, bir devletin birtakım kazanımlar elde etmek üzere, üstün bir devlete yakınlaşması olarak tanımlamak da mümkündür.⁹¹³

Randall L. Schweller'da, tıpkı Walt gibi devletlerin ittifak davranışını belirleyen ana unsurun tehdit olduğunu belirtmekle birlikte⁹¹⁴, çıkarların da devletlerin ittifak davranışları üzerinde belirleyici bir etkiye sahip olduğunu ileri sürmektedir.⁹¹⁵ Ardıncılık stratejisini 'Çıkar Dengesi Teorisi (*Balance of Interest Theory*)' bağlamında formüle eden Schweller'e göre devletler bu stratejiyi tercih etmek için tehdit edilmeyi beklememektedir, beklemelerine gerekte yoktur. Güçlü devletlerin, güçleriyle zayıf devletlerin dikkatini çektiğini ifade eden Schweller'e göre⁹¹⁶ çoğu devlet ardıncılık stratejisini kazanç elde etmek amacıyla seçmektedir.⁹¹⁷

Daha güvenli olduğu gerekçesiyle dengeleme stratejisinin tercih edilmesi, genel eğiliminde bu yönde olduğu, dolayısıyla dengeleme stratejisinin öncelenmesi gerektiği gibi konularda ki tartışmaları gereksiz bulan Schweller, tarihsel olarak devletlerin hem ardıncılık hem de dengeleme stratejilerini kullandıklarını ifade etmektedir. Hatta ardıncılık stratejisine nadir başvurulduğunu düşünen Waltz ve Walt'ın aksine ardıncılık stratejisinin de, dengeleme kadar yaygın kullanıldığını ortaya koymaktadır.⁹¹⁸ Schweller'a göre asıl önemli olan devletlerin hangi koşullar altında, hangi motivasyonlarla bu iki stratejiden birini seçtiğini anlamaya çalışmaktır.⁹¹⁹ Çünkü devletlerin ardıncılık stratejisine başvurmasını gerektiren motivasyonlarla, dengeleme stratejisine başvurmasını gerektiren faktörler birbirinden farklıdır. Ona göre, dengeleme stratejisi devletlerin sahip olduklarını korumak için; ardıncılık stratejisi ise hem devletlerin sahip olduklarını korumak hem de sahip olmadıklarını elde etmek için kullanılmaktadır.⁹²⁰

Bandwagoning", *The Origins of Alliances*, Cornell University Press, Ithaca and London, 1990, s. 173; Donnelly, Jack, "Realism", *Theories of International Relations*, (ed. Scott Burchill, Andrew Linklater, Richard Devetak vd.), Palgrave Macmillian, New York, 2005, s. 35.

⁹¹³ Kang, "Between Balancing and Bandwagoning", s. 4.

⁹¹⁴ Schweller, "Bandwagoning for Profit", s. 81.

⁹¹⁵ Schweller, "Neorealism's Status Quo Bias", s. 108.

⁹¹⁶ Schweller, "Bandwagoning for Profit", s. 81.

⁹¹⁷ Schweller, "Bandwagoning for Profit", s. 79.

⁹¹⁸ Schweller, "Bandwagoning for Profits", ss. 93-98; Sweeney, Kevin ve Paul Fritz, "Jumping on the Bandwagon: An Interest-Based Explanation for Great Power Alliances", *The Journal of Politics*, 66 (2), 2004, s. 429; Schroeder, Paul, "Historical Reality vs. Neo-Realist Theory", *International Security*, 19 (1), 1994, s. 117.

⁹¹⁹ Schweller, "Bandwagoning for Profit", s. 106.

⁹²⁰ Schweller, "Bandwagoning for Profit", ss. 93-98.

6. TÜRKİYE’NİN GÜVENLİK KÜLTÜRÜNÜN GELENEKSEL PROFİLİ

‘Güvenlik Kültürü’ ekseninde çizilen teorik paradigma ve analitik çerçevenin pratikteki karşılığını açığa çıkartmak yahut kavramak, konunun somut örnek/ler üzerinden ele alınmasıyla mümkün olacağından, çalışmanın bu ve bundan sonraki bölümünde ‘Türkiye ve Türk Dış/Güvenlik Politikası’ üzerinden bir okuma yapılacaktır.

Daha öncede ifade edildiği üzere çalışmanın temel varsayımı devletlerin güvenlik politikaları ile toplumun kültürü arasında bir etkileşim olduğundan hareketle “*Sosyolojik ve politik unsurlar tarafından inşa edilen güvenlik kültürünün, başta dış politika olmak üzere, diğer pek çok devlet politikasına referans teşkil eden ulusal güvenlik politikalarıyla arasında karşılıklı bir ilişkisellik bulunduğu*” yönündedir. Dolayısıyla çalışmanın bu ve bundan sonraki bölümünde hem Türkiye’nin güvenlik kültürünü inşa eden sosyo-politik unsurlar, hem de söz konusu ilişkiselliği ortaya koyabilmek adına Türkiye’nin dış ve güvenlik politikaları referans olarak alınacaktır. Bu doğrultuda hem uluslararası, hem de Türkiye’nin ulusal kültürel/kurumsal güvenlik çevresinde ortaya çıkan gelişmelere yer verilecektir. Burada ‘iç’erisi ve ‘dış’arısının biriyle önemli oranda ilişkili olduğunun altı çizilmelidir.

Türkiye’nin güvenlik kültürü denilince başlangıç noktası olarak Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşunu referans almak gerekmektedir. Fakat Türkiye’nin de bir öncesi, kuruluşunun arka planı bulunmaktadır ve güvenlik kültürüne yönelik yapılacak bir analizin, o devletin tarihsel geçmişi göz ardı edilerek hedefine ulaşması mümkün değildir. Dolayısıyla Türk güvenlik kültürünün tarihsel kökleri Osmanlı İmparatorluğu dönemine dek uzandığından, Türkiye’nin Osmanlı arka planına değinmek önem arz etmektedir.

‘Osmanlı’dan günümüze’ olarak düşünüldüğünde oldukça geniş bir zaman diliminden bahsedilmektedir. Ancak o günden bugüne, tüm tarihsel olaylara, olgulara ve tartışmalara yer vermek hem çalışmanın sınırlılıkları düşünüldüğünde mümkün değildir, hem de çalışmanın amacının dışına çıkmasına sebep olacaktır. Dolayısıyla güvenlik kültürü ekseninde çizilen teorik paradigma ve analitik çerçeveye bağlı kalınarak bazı tarihsel olay/olgulara geniş biçimde yer verilirken, bazılarını kısaca değinilecek, bazıları ise göz ardı edilecektir. Bu durum bir olay ya da olgunun diğerinden daha önemli olduğu anlamına gelmemekte, çalışmanın konusu ve amacı bakımından daha uygun olduğu anlamına gelmektedir. Bu doğrultuda “*çalışmanın kuramsal bakış açısını yansıtmayı, ele alınan olay ve olguların tercihinde filtreleme rolü üstlenmiştir*” denilebilir.

Çalışmanın geniş bir tarih aralığını kapsıyor oluşu, bütünü parçalara ayırmayı gerekli kılmaktadır. Literatürün geneli ile uyumlu olarak Soğuk Savaş'ın sona ermesi bu çalışma minvalinde de bir ayraç işlevi görmektedir. Dolayısıyla çalışmanın bu bölümü Osmanlı döneminden başlayıp, Soğuk Savaş'ın sona ermesine dek olan zaman dilimini kapsamaktadır. Çalışmanın bu bölümünde, altı yüz yılı aşkın bir devlet tarihine sahip olan Osmanlı İmparatorluğu'nun sadece son dönemlerine yer verileceği ayrıca belirtilmelidir. Çalışmanın sonraki bölümünde ise Soğuk Savaş sonrası dönem ele alınacaktır. Bölümlerin kendi iç kurgusunda tarihsel dönemleme yapılırken de, çalışmanın konusu ve amacına uygunluğu doğrultusunda hem uluslararası, hem de ulusal konjonktürdeki kırılma noktaları dikkate alınmıştır. Ayrıca çalışmanın analitik çerçevesi dolayısıyla tercih edilen olay veya olguların aktarımında kronolojik bir sıralama gözetilmediği ve kronolojik bir anlatım izlenmediği de belirtilmelidir. Bu noktada çalışmanın kuramsal bakış açısını yansıtan konular üzerinde durulacağının tekrar altı çizilmelidir.

6.1. Güvenlik Kültürünün Temelleri: Osmanlı İmparatorluğu'ndan Türkiye Cumhuriyeti'ne

Bir İslam devleti olan Osmanlı İmparatorluğu, dış ilişkilerini de İslami hukuk ilkeleri doğrultusunda yürütmüş ve tüm dünyayı İslam egemenliğine sokmayı amaçlamıştır.⁹²¹ Avrupa karşısında üstün olduğu dönemlerde ilişkilerini kendi benimsediği ilkeler doğrultusunda kolaylıkla sürdüren Osmanlı, on yedinci yüzyılda güç dengesinin siyasi, askeri, toplumsal ve ekonomik anlamda kendi aleyhine bozulması, hatta Avrupa'nın gerisinde kalmaya başlamasıyla, bu anlayışını değiştirmek durumunda kalmıştır. Osmanlı'nın Avrupa üzerinde yüzyıllarca süren askeri ve siyasal üstünlüğünün neredeyse tamamen ortadan kalktığının göstergesi ise 1699 yılında imzalanan Karlofça Antlaşması olmuştur.⁹²² İlk büyük çaplı toprak kaybına neden olan bu antlaşma, Osmanlı'nın güvenlik anlayışında da köklü bir değişimi beraberinde getirmiştir. Güç bakımından üstün olduğu süreç boyunca dışa dönük ve saldırgan bir güvenlik anlayışına sahip olan Osmanlı, bu tarihten itibaren sürekli savunmaya yönelik bir güvenlik anlayışı benimsemek durumunda kalmıştır.⁹²³ Bu antlaşma dış ilişkilerdeki zayıflığı ilan ettiği gibi içeride de sorunların artmasına yol açmıştır.⁹²⁴

⁹²¹ İnalıcık, Halil, "Türk Diplomasi Tarihinin Sorunları", *Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç*, (ed. İsmail Soysal), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1999, s. XVI.

⁹²² Uzunçarşılı, İsmail H., *Osmanlı Tarihi, Cilt IV, Bölüm I, Karlofça Antlaşması'ndan XVIII. Yüzyılın Sonuna Kadar*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1978, s. 1.

⁹²³ Karaosmanoğlu, "The Evolution of the National Security Culture...", s. 201.

⁹²⁴ Sander, Oral, *Anka'nın Yükselişi ve Düşüşü: Osmanlı Diplomasi Tarihi Üzerine Bir Deneme*, İmge Kitabevi, Ankara, 2012, ss. 134-135.

Osmanlı'nın üstünlüğünü yitirdiği dönem ile Avrupa'da toplumsal ve siyasal anlamda köklü değişikliklerin yaşandığı dönem, hemen hemen aynı zamanlara denk gelmektedir. Değişimlerin başlangıcı olan Westphalia Barışı'nın öncesi dönemde Avrupa'da; sınırların belirgin olmadığı, siyasal otoritenin iç içe geçtiği ve siyasal birimlerin birbirlerinin etki alanlarına müdahale edebildiği bir düzen hâkimdir.⁹²⁵ Bu düzende çatışmalar, çeşitlilik sebebiyle mezhepsel anlaşmazlıklardan kaynaklanmakta ve ittifaklar da mezhebe dayalı oluşturulmaktadır.⁹²⁶ Mezhep çeşitliliğine rağmen tek bir Hristiyan Avrupa toplumundan bahsedilen bu düzende toplum; içerisi ve dışarı, yani Hristiyan (ben) ve Hristiyan olmayan (öteki) şeklinde ayrılmaktadır.⁹²⁷

Westphalia sonrası dönemde ise egemenlik ilkesi temelinde yeni bir devletler sistemi gelişmeye başlamış ve egemen devletler tek meşru otorite haline gelmiştir. Böylelikle devletler birbirlerinin egemenliklerini tanımaya ve birbirlerinin alanlarına müdahale etmemeye başlamışlardır. Birbirlerinin alanlarına müdahale etmeme ilkesini kabul eden devletler, egemenlik kurumu aracılığıyla otoritelerini ulusal düzeyde inşa etme fırsatı bulmuşlardır.⁹²⁸

Kısacası Westphalia sonrasında Avrupa'da bağımsız egemen-eşit devletler ortaya çıkmıştır.⁹²⁹ Devletler teorik olarak egemen-eşit kabul edilse de, pratikte güçleri bakımından eşit değildir ve görece daha güçlü olan devletler diğerleri üzerinde hegemonya tesis etmeye çalışmaktadır. Ancak yeni Avrupa düzeninde, devletlerin hegemonya tesis etmeye çalışması kabul edilmemekte, kendi aralarındaki ilişkilerde emperyal eğilimlerin önüne geçilmek istenmektedir.⁹³⁰ Bunu sağlayabilmek içinse 'Uluslararası Hukuk', 'Güçler Dengesi' ve 'Diplomasi' gibi yeni 'kurallar' ve 'kurumlar' gerekli hale gelmiştir.⁹³¹

Westphalia sonrası yeni Avrupa düzeninde çatışmaların kaynağında dinin yerini, ulusal çıkar almıştır.⁹³² Yeni Avrupa düzeninde din ve ideolojik farklılıklar, ulusal ya da toplumsal düzeyde varlığını sürdürmeye devam etse de uluslararası alanda önemini

⁹²⁵ Bacık, Gökhan, *Modern Uluslararası Sistem: Köken, Genişleme, Nedensellik*, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2007, s. 22.

⁹²⁶ Watson, Adam, *The Evolution of International Society: A Comparative Historical Analysis*, Routledge, London, 1992, s. 191.

⁹²⁷ Watson, *The Evolution of International Society*, s. 139; Bacık, *Modern Uluslararası Sistem*, s. 24.

⁹²⁸ Krasner, Stephen D. (ed.), "Problematic Sovereignty", *Problematic Sovereignty: Contested Rules and Political Possibilities*, Columbia University Press, New York, 2001, s. 2.

⁹²⁹ Watson, *The Evolution of International Society*, s. 186.

⁹³⁰ Little, Richard, *The Balance Of Power in International Relations: Metaphors, Myths and Models*, Cambridge University Press, Cambridge, 2007, s. 4.

⁹³¹ Uluslararası alanın kurallarına ve kurumlarına yönelik ayrıntılı bilgi için bkz. Bull, *The Anarchical Society*, 1995, ss. 97-194.

⁹³² Watson, *The Evolution of International Society*, s. 191.

yitirmeye başlamıştır. Bu doğrultuda ittifaklarda, ulusal çıkarlar temelinde tanımlanmıştır.⁹³³ Ulusal egemenliklerini de dini temelde tanımlamaktan vazgeçmeye başlayan devletler, sekülerleşmeye de başlamıştır. Devlet yönetimindeki sekülerleşme 1789 yılında gerçekleşen Fransız Devrimi ile iyice belirginlik kazanmıştır. Ayrıca Fransız Devrimi ile birlikte milliyetçiliğin yükselişi, ulusal düzeyde toplumun homojenleştirilmesiyle sonuçlanırken, uluslararası düzeyde egemenliğin milliyetçi bir temelde tanımlanmasıyla sonuçlanmıştır.⁹³⁴

Avrupa’da yaşanan bu gelişmelerden, artık eski gücüne sahip olmayan Osmanlı İmparatorluğu da payına düşeni almıştır. Önceden Avrupa ile ilişkilerini savaş kurumu aracılığıyla yürüten Osmanlı, askeri gücünün de zayıflamasıyla ilişkilerini diplomasi kurumu aracılığıyla yürütmeye başlamıştır. Osmanlı tarafından, Avrupa diplomatik geleneklerinin ve kurallarının yanı sıra, Avrupa kaynaklı uluslararası hukukun da giderek benimsendiği bir süreç yaşanmıştır.⁹³⁵ Başka bir ifadeyle Avrupa devletler sisteminin kuralları ve kurumları, İmparatorluğun savunulmasında belirleyici hale gelmeye başlamıştır. Egemenlik alanlarının kesin çizgilerle ayrıldığı, iç işlerine müdahalenin yasaklandığı ve güçler dengesi aracılığıyla devletlerin güvenliklerinin sağlanmaya çalışıldığı Westphalia sonrası yeni Avrupa düzeni, toprak ve güç anlamında kayıplar yaşamaya başlayan Osmanlı’nın toprak bütünlüğünü koruması ve güvenliğini sağlayabilmesi açısından önem kazanmıştır.⁹³⁶

Osmanlı Devleti bu süreçte toprak bütünlüğünü korumak ve güvenliğini sağlayabilmek adına sürekli savunmaya yönelik statükocu bir güvenlik anlayışı benimsemek durumunda kalmıştır.⁹³⁷ Bu bakımdan benimsenen statükocu anlayışın, içinde bulunulan ortamın bir sonucu olduğunu söylemek mümkündür. Mevcut durumu koruma çabasını ifade eden statükocu yaklaşım, İmparatorluğun uzun süre ayakta kalmasını sağlamıştır. Dolayısıyla statükoculuğun Osmanlı’dan günümüze, Türkiye’nin hem güvenlik kültürünü, hem de güvenlik politikasını şekillendirici unsurlardan biri olduğunu söylemek mümkündür. Ayrıca statükocu yaklaşım, hem Osmanlı’nın, hem Türkiye’nin sürekli dengeleri gözetken politikalar geliştirmesinde de etkili olmuştur. Bu

⁹³³ Bacık, *Modern Uluslararası Sistem*, s. 23.

⁹³⁴ Ozan, Emre, “İnşacı Kuram Çerçevesinde Türkiye’nin Yakın Dönem Güvenlik Politikasında Tarih, Kültür ve Kimliğin Rolü (1998-2012)”, Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara, 2015, s. 63.

⁹³⁵ Lewis, Bernard, *Modern Türkiye’nin Doğuşu*, (çev. Metin Kıratlı), Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2000, s. 36.

⁹³⁶ Ozan, “İnşacı Kuram Çerçevesinde Türkiye’nin ...”, ss. 63-64.

⁹³⁷ Karaosmanoğlu, “The Evolution of the National Security Culture...”, s. 201.

minvalde geliştirilen ittifak stratejileri de; uluslararası alanda duruma göre gücü veya tehdidi dengeleme biçiminde kendini göstermiştir.⁹³⁸

Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren Avrupa/Batı ile olan ilişkilerinde, Batı'yı model olarak görmek ya da almak gibi bir düşüncesi olmamıştır.⁹³⁹ Hatta Avrupa karşısında üstün olduğu dönemlerde Osmanlı için Batı, fetihlerin yapılacağı bir rota olarak görülmüştür. Kuruluşundan itibaren yüzü her zaman Avrupa'ya dönük olan Osmanlı'nın zayıflamaya başlamasıyla Batı'ya bakışı değişmiştir. Batı karşısında önce üstünlüğünü, ardından varlığını yitirme tehlikesiyle karşılaşan Osmanlı, Batılılaşma yoluna giderek devleti '*kurtarma*'ya çalışmıştır.⁹⁴⁰ Bu açıdan bakıldığında Batılılaşma, ilk olarak Osmanlı Devleti'nin kendisini tehdit altında hissettiği Batı'ya karşı savunma ve ona rağmen onun araçlarına başvurarak var olma mücadelesi biçiminde gündeme gelmiştir.⁹⁴¹ Yani Osmanlı'da Batılılaşma sürecini başlatan temel güdünün '*güvenlik*' olduğunu söylemek mümkündür. Devletin güvenliğini sağlamak amacıyla, bir araç olarak devletin gündemine giren Batılılaşma, zamanla kimlik inşa edici bir unsura dönüşmüştür.⁹⁴² Dolayısıyla Batılılaşma da, Osmanlı'dan günümüze, Türkiye'nin güvenlik kültürünün/politikalarının şekillenmesinde etkili olmuştur.

Batılılaşma, Osmanlı'nın Westphalia sonrası dönemde Avrupa'da ortaya çıkan yeni devletler sisteminin bir parçası olmak istemesi bağlamında da düşünülmelidir. Çünkü Avrupa karşısında üstünlüğünü kaybetmiş Osmanlı algılamalarında Batı, güçlü olmakla bir tutulmaktadır. Dolayısıyla Osmanlı, Avrupa devletler sistemine dâhil olarak karşılaştığı iç ve dış tehditlerin üstesinden gelebilmeyi hedeflemektedir. Bu dönemde yaşanan sürekli toprak kayıpları Osmanlı için en büyük güvenlik sorunlarından biridir.⁹⁴³ Diğer bir sorun ise Fransız Devrimi ile birlikte yükselişe geçen milliyetçiliğin ideolojik etkileridir.⁹⁴⁴ Bu etki doğrultusunda yaşanan iç ayaklanmaların sebep olduğu toprak kayıpları da Osmanlı'nın diğer bir güvenlik sorunudur. Ayrıca yaşanan ayrılıkçı iç

⁹³⁸ Kürkcüoğlu, Ömer, ““Dış Politika” Nedir? Türkiye’deki Dünü ve Bugünü”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 35 (1), 1980, s. 313.

⁹³⁹ Mardin, Şerif, *Türk Modernleşmesi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006, s. 11.

⁹⁴⁰ İnsel, Ahmet, *Türkiye Toplumunun Bunalımı*, Birikim Yayınları, İstanbul, 2002, s. 40.

⁹⁴¹ Kaliber, Alper, “Türk Modernleşmesini Sorunsallaştıran Üç Ana Paradigma Üzerine”, *Modern Türkiye’de Siyasal Düşünce Cilt III: Modernleşme ve Batıcılık*, (der., Uygur Kocabaşoğlu), İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, s. 107; Deringil, Selim, *Simgeden Millete: II. Abdülhamit’ten Mustafa Kemal’e Devlet ve Millet*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007, s. 23.

⁹⁴² Dağı, İhsan D., “Transformation of Islamic Political Identity in Turkey: Rethinking the West and Westernization”, *Turkish Studies*, 6 (1), 2005, s. 22.

⁹⁴³ Tuncer, Hadiye, “Viyan Kongresi “Doğu Sorunu” ve Büyük Güçler (1815-1856)”, *Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç*, (ed. İsmail Soysal), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1999, ss. 61-69.

⁹⁴⁴ Zürcher, Erik Jan, *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi*, (çev. Yasemin Saner Gönen), İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s. 47.

ayaklanmalar, Hristiyanların durumunu savunmak bahanesiyle bazen askeri, bazense diplomatik kanallardan dış müdahaleleri de beraberinde getirmiş, bu müdahaleler ayaklanmaların başarıya ulaşmasında da etkili olmuştur.⁹⁴⁵ Osmanlı Devleti ayaklanmaları bastırması ya da galip gelmesi durumunda bile, herhangi bir kazanç sağlayamaz pozisyona gelmiştir.⁹⁴⁶ Toprak bütünlüğünün sağlanması konusunda çok ciddi ayrılıkçı iç ayaklanmalarla karşılaşan ve mücadele eden Osmanlı'nın sahip olduğu bu tarihsel miras, hem toplumun hem de politika yapıcılarının zihninde, etkisi bugün dahi süren psikolojik izler bırakmıştır. Bu izler Türkiye'nin güvenlik kültürünü biçimlendiren en önemli öğeler arasındadır.⁹⁴⁷

Osmanlı, toprak kayıplarını önlemek, mevcut topraklarının bütünlüğünü sağlamak, egemenlik haklarını güvence altına almak ve iç işlerine karışılmasını önlemek amacıyla Avrupa devletler sistemine dâhil olmayı bir hedef olarak görmüştür. Aslında Osmanlı İmparatorluğu 1856 yılında imzalan Paris Antlaşması ile Avrupa devletler sistemine resmi olarak kabul edilmiştir. Ancak bu kabul kâğıt üzerinde kalmış, Avrupa Osmanlı'yı hiçbir zaman devletler sisteminin eşit bir üyesi olarak kabul etmemiştir.⁹⁴⁸ Yani bu antlaşma her ne kadar Osmanlı'nın toprak bütünlüğünün ve bağımsızlığının Avrupa devletlerinin ortak garantisi altına alındığını teyit ediyor olsa da, Osmanlı her zaman ortadan kaldırılması gereken bir devlet olarak görülmüş, bunun için sadece en uygun zaman beklenmiştir.⁹⁴⁹ Kısacası Osmanlı, Avrupa'nın 'ötekisi'dir.⁹⁵⁰

Westphalia sonrası yeni Avrupa düzeni her ne kadar seküler bir temele dayanıyor olsa da Hristiyanlığın halen önemli bir etken olarak varlığını sürdürmesi, Osmanlı'nın Avrupa devletler sisteminin bir parçası olarak görülmemesinin en önemli nedenlerindendir. Yani Hristiyan olmak Avrupa devletler sisteminin bir parçası olabilmenin ön şartı olarak görülmeye devam etmektedir.⁹⁵¹ Bu zihniyetin yanı sıra Osmanlı'nın artık yıkılmak üzere olması da, Avrupa devletler sisteminin eşit bir üyesi

⁹⁴⁵ Akşin, Sina, "Fransız İhtilalinin II. Meşrutiyet Öncesi Osmanlı Devleti Üzerindeki Etkileri Üzerine Bazı Görüşler", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 49 (3), 1994, s. 26; Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, s. 85.

⁹⁴⁶ Hale, William, *Türk Dış Politikası: 1774-2000*, (çev. Petek Demir), Arkeoloji ve Sanat Yayınları İstanbul, 2003, s. 28.

⁹⁴⁷ Aydın, Mustafa, "Securitization of History and Geography: Understanding of Security in Turkey", *Southeast European and Black Sea Studies*, 3 (2), 2003, s. 168.

⁹⁴⁸ Yurdusev, A. Nuri ve Esin Yurdusev, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa Devletler Sistemine Girişi ve 1856 Paris Konferansı", *Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç (15-17 Ekim 1997, Ankara) Sempozyuma Sunulan Tebliğler*, (ed. İsmail Soysal), Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1999, ss. 137-147.

⁹⁴⁹ İnalçık, "Türk Diplomasi Tarihinin Sorunları", s. XVI.

⁹⁵⁰ Neumann, Iver B. ve Jennifer M. Welsh, "The Other in European Self-definition: an Addendum to the Literature on International Society", *Review of International Studies*, 17 (4), 1991, s. 345.

⁹⁵¹ Bridge, F. Roy ve Roger Bullen, *The Great Powers and the European States System 1814-1914*, Pearson Longman, London, 2005, s. 3.

olarak kabul edilmesini engellemektedir.⁹⁵² Zaten Avrupa devletleri de dağılması kaçınılmaz görünen Osmanlı'nın topraklarının paylaşılmasına yönelik politikalar izlemektedir. Hareket alanı iyice daralan Osmanlı ise elde olanı korumaya çabalamak yerine, olabildiğince az kaybetmeye çabalamaya başlamıştır.⁹⁵³

Diplomatik bir yalnızlığa sürüklenen Osmanlı, varlığını korumak ve sürdürmek adına dünya savaşı patlak vermeden önce ittifak arayışına girişse de, diğer devletler bunun artık mümkün olmadığını öne sürerek, Osmanlı ile herhangi bir ittifaka yanaşmamışlardır.⁹⁵⁴ Başka bir deyişle Osmanlı'yı ayakta tutmak yerine paylaşmayı tercih etmişlerdir. Yapılacak ittifakın güvenliğini sağlayacak tek çözüm olduğuna inanan Osmanlı ise yalnız kalmamak adına elindeki tek seçeneği değerlendirmek durumunda kalmıştır.⁹⁵⁵ Bu doğrultuda yükselişi ile Avrupa güçler dengesini altüst eden, emperyal emellere sahip olmayan, sömürgeleri arasında Müslüman ülkeler bulunmayan ve Müslüman dostu bir imaj çizen Almanya, ayakta kalmaya çalışan Osmanlı için yeni bir müttefik olmuştur.⁹⁵⁶

Osmanlı İmparatorluğu'nun yaşadığı gerileme sadece dış ilişkilerinde değil iç politikasında da önemli değişimleri beraberinde getirmiştir. Dış ilişkileri askeri gücüne dayanan Osmanlı, iç siyasal düzeninde ise padişahın ve merkezin gücüne dayanan bir geleneğe sahiptir.⁹⁵⁷ Askeri gücünü yitiren Osmanlı'da iç siyasal düzen de bozulmaya başlamış, bu durum yenilenme ihtiyacını doğurmuştur. Erken dönemde gerçekleştirilen reformlar öncelikli olarak padişahın ve merkezin gücünü koruyarak, yeniden inşa etmeyi amaçlamıştır.⁹⁵⁸ Kısmen başarılı olunsa da bu durum uzun sürmemiştir. Özellikle Karlofça Antlaşması'nın ardından dış ilişkilerde Avrupa kaynaklı kuralların ve kurumların benimsenmesinin yanı sıra, barışçıl politikaların öncelenmesi, Batı usulü sivil bürokrasinin gelişmesini ve devlet yönetimindeki etkisini artırmasını sağlarken, padişahın ve merkezin gücünü giderek azaltmıştır. Bu dönemde sivil bürokratlar devlet yönetimine hâkim olmaya ve padişahı bağımsız hareket etmeye başlamıştır. Başka bir ifadeyle Osmanlı dış ilişkilerinin yanı sıra iç siyasal düzeninde de Avrupa'ya benzemeye

⁹⁵² Sander, *Anka'nın Yükselişi ve Düşüşü*, s. 146.

⁹⁵³ Özyüksel, Murat, "Abdülhamit Dönemi Dış İlişkileri", *Türk Dış Politikasının Analizi*, (ed. Faruk Sönmezoğlu), Der Yayınları, İstanbul, 2004, s. 5.

⁹⁵⁴ Tokay, A. Gül, "II. Meşrutiyet Dönemi Dış İlişkileri: 1908-1914", *Türk Dış Politikasının Analizi*, (der. Faruk Sönmezoğlu), Der Yayınları, İstanbul, 1998, s. 43.

⁹⁵⁵ Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, s. 166.

⁹⁵⁶ Özyüksel, "Abdülhamit Dönemi Dış İlişkileri", s. 8.

⁹⁵⁷ Kunt, Metin, "Siyasal Tarih (1600-1789)", *Türkiye Tarihi 3: Osmanlı Devleti 1600-1908*, (ed. Sina Akşin), Cem Yayınevi, İstanbul, 1997, s. 59.

⁹⁵⁸ Heper, Metin, *Türkiye'de Devlet Geleneği*, (çev. Nalan Soyarık), Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2012, s. 71.

başlamıştır.⁹⁵⁹ Dış politikadaki gücünü, iç siyasal düzenin gücüne bağlayan Osmanlı'da Batıcılık böylece; hem dış politika da, hem iç siyasette, hem de toplumsal yaşamda hâkim olmaya başlamıştır.⁹⁶⁰

Batı'nın askeri kurum ve teknolojilerini örnek almak, gerçekleştirilen idari ve mali reformların yanı sıra modern eğitimle ilgili reformlar yapmak, Batılılaşma sürecinin erken dönem işaretlerindendir.⁹⁶¹ 1839 yılında ilan edilen Tanzimat Fermanı ise Osmanlı'da Batılılaşmanın başlangıcı olarak kabul edilmektedir.⁹⁶² Tanzimat Fermanı aynı zamanda Osmanlı'da askeri ve sivil bürokrasinin yükselişi ve sivil bürokrasinin belli bir derecede özerklik kazanması açısından da bir dönüm noktası olarak kabul edilmektedir.⁹⁶³ Ancak bürokrasi hiçbir zaman devlet karşıtı bir tavır takınmamış, aksine devlete hizmet etmek ve devleti yüceltmek gibi bir anlayış benimsemiştir.⁹⁶⁴

Toplumdan bağımsız ve ondan üstün bir kurum olarak yüceltilen devlet, güvenlik anlayışının da merkezi konumundadır. Dolayısıyla askeri bürokrasi oldukça önemlidir. Osmanlıda ilk reform girişimlerinin orduda gerçekleştirilmiş olması da verilen önemi ortaya koyar niteliktedir. İlk reform girişimlerinin orduya yönelik olmasının temel sebebi ise önce iç, sonra dış güvenliğe verilen öncelikten kaynaklanmaktadır. Çünkü güvenlik sağlanmadan gerçekleştirilecek reformların yararsız olacağı düşünülmektedir. Ayrıca reformlara muhalif olan kesimlerin, diğer reformlara kıyasla askeri reformlara karşı çıkmadıkları, yani güvenlik önceliğinin tüm kesimlerce kabul edildiği görülmektedir.⁹⁶⁵

Osmanlı'da güvenliğin sağlanması noktasında her zaman için öncelikli bir role sahip olan ordunun, modernleşmenin de öncülü haline gelmesi, orduyu devlet yönetiminde de ayrıcalıklı bir konuma taşımıştır. Toplumsal ve politik yaşamda etkin bir rol oynayan ordu gündelik politikalardan uzak durarak, politika üstü bir konuma yerleştirilmiştir.⁹⁶⁶ Böylelikle politikacıların, askeri işlere karışmasının önüne geçilmiştir. Ancak görünürde siyaset dışında kalan askerler, güvenliğin tanımlanması ve sağlanmasına yönelik politikaların belirlenmesinde siyasi roller üstlenmişlerdir.⁹⁶⁷

⁹⁵⁹ Ortaylı, İlber, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, Alkım Yayınları, İstanbul, 2006, s. 87.

⁹⁶⁰ Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, s. 235.

⁹⁶¹ Mardin, *Türk Modernleşmesi*, ss. 10-11; Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, ss. 63-64.

⁹⁶² Akşin, Sina, *Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi: 1789-1980*, İmaj Yayınevi, Ankara, 2001, s. 17.

⁹⁶³ Akşin, "Fransız İhtilalinin II. Meşrutiyet Öncesi ...", ss. 27-28.

⁹⁶⁴ Hanioglu, M. Şükrü, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Zihniyet, Siyaset ve Tarih*, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2006, s. 80.

⁹⁶⁵ Hale, William, *Türkiye'de Ordu ve Siyaset İlişkisi: 1789'dan Günümüze*, (çev. Ahmet Fethi), Hil Yayın, İstanbul, 1996, s. 23.

⁹⁶⁶ Hanioglu, M. Şükrü, *Preparation for a Revolution: The Young Turks, 1902-1908*, Oxford University Press, New York, 2001, s. 294.

⁹⁶⁷ Mardin, Şerif, *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008, s. 221.

Dolayısıyla Osmanlı'dan günümüze ordu, hem güvenlik kültürünü, hem de güvenlik politikalarını biçimlendiren önemli unsurlardan biri olagelmıştır.

Askeri reformların yanı sıra idari, mali ve eğitim alanlarına yönelik reformları da kapsayan Tanzimat Fermanı, toplumsal anlamda da bir takım yenilikleri beraberinde getirmiştir. Ferman o güne dek hep üstün durumda olan Müslüman halk (Millet-i Hakime)⁹⁶⁸ ile Müslüman olmayan halk (Millet-i Mahkûme)⁹⁶⁹ arasında eşitlik uygulamasını başlatarak, toplumun yeniden örgütlenmesini sağlayacak yolu açmıştır. Eşitlik ilkesi, '*Osmanlıcılık*'⁹⁷⁰ siyasetine de temel teşkil etmiş ve Tanzimat döneminin resmi politikası haline gelmiştir.⁹⁷¹ Ancak Tanzimat reformunun empoze etmeye çalıştığı '*Osmanlı kimliği*' yalnızca '*Müslüman Türkler*' için benimsenebilir bir kimlik olduğundan, gayr-i müslimler tarafından rağbet görmemiş, hatta Arap kökenli olan ya da olmayan diğer Müslümanlar için kendi etnik ve İslami kimliklerine karşı dayatılan bir kimlik olarak görülmüştür.⁹⁷² Tanzimat Fermanı'nın ikinci aşaması gibi görünen Islahat Fermanı (1856) ise Müslüman halkın '*hâkim millet*' imtiyazını tamamen ortadan kaldırarak, din farkı gözetmeksizin '*Osmanlı Vatandaşı*' kimliği yaratmaya çabalamıştır.⁹⁷³ Böylelikle bir nevi Avrupa devletlerinin Osmanlı'nın içişlerine karışmasını önlemekte amaçlanmıştır. Bu süreçte Avrupa devletler sisteminin bir parçası olma yani "*onlardan olma*" ve yapılan reformlarla da "*onlar tarafından onaylanma*" gibi bir çaba içerisine giren Osmanlı İmparatorluğu bu şekilde varlığını korumaya çalışmıştır.⁹⁷⁴

Yenilenme çabalarına karşı olanlar, bu reformlara yönelik güçlü bir muhalefet oluşturmıştır. Reformlara yönelik en güçlü ve etkili muhalefet ise Tanzimat

⁹⁶⁸ Osmanlı İmparatorluğu bünyesinde yaşayan Sünni Müslümanlardan oluşan halk. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ortaylı, İlber, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Millet Sistemi", *Türkler*, C. X, (ed. Hasan Celal Güzel), Ankara, 2002, ss. 216-220.

⁹⁶⁹ Osmanlı İmparatorluğu bünyesinde yaşayan Müslüman olmayan halk, egemenlik altına alınan millet. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ercan, Yavuz, "Türkiye'de Azınlık Sorununun Kökeni (Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Gayrimüslimler)", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 20, 2006, ss. 1-15.

⁹⁷⁰ Osmanlıcılık, İmparatorluk bünyesindeki tüm dini gruplar arasında birliği sağlamak ve devletin bütünlüğünü korumak amacıyla Osmanlılığı temel alan bir düşünüş ve eylem ya da siyasal bir kimlik olarak tanımlanabilir. Osmanlıcılık ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Karpaz, Kemal H., "Tarihsel Süreklilik, Kimlik Değişimi ya da Yenilikçi, Müslüman, Osmanlı ve Türk Olmak", *Osmanlı Geçmişi ve Bugünün Türkiye'si*, (çev. Sönmez Taner), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, ss. 19-50.

⁹⁷¹ İnalçık, Halil, "Tanzimat Nedir?", *Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, (der. Halil İnalçık ve Mehmet Seyitdanlıoğlu), Phoenix Yayınları, Ankara, 2006, s. 29.

⁹⁷² Karpaz, "Tarihsel Süreklilik, Kimlik Değişimi", s. 32.

⁹⁷³ Mardin, *Türk Modernleşmesi*, s. 14.

⁹⁷⁴ Ereker, Fulya, "Dış Politika ve Kimlik: İnşacı Perspektiften Türk Dış Politikasının Analizi", *Yayımlanmamış Doktora Tezi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2010, s. 106.

bürokrasisinin kendi içerisinde çıkmıştır.⁹⁷⁵ ‘Yeni Osmanlılar’⁹⁷⁶ olarak adlandırılan bu muhalif grup bünyesinde (liberalizm, İslamcılık, Türkçülük ve sosyalizm gibi) çok farklı görüşleri barındırıyor olsa da⁹⁷⁷; Tanzimat reformlarına ve mevcut yönetime yönelik duydukları hoşnutsuzluk etrafında birleşmiştir.⁹⁷⁸ Yeni Osmanlılar duydukları hoşnutsuzluğun liberal reformlar ve meşruti/anayasal bir yönetimle giderilebileceğine inanmaktadır.⁹⁷⁹

Batılılaşmaya karşı olmayan ancak Tanzimat reformlarının Osmanlı’nın kültürel benliğini kaybetmesine sebep olduğuna ve bu reformların Batılı güçlere taviz vermek amacıyla yapıldığına inanan Yeni Osmanlılar, bu süreçte İslami temellerin görmezden gelinmesine karşı çıkmaktadır.⁹⁸⁰ Çünkü erken dönem reformlarında belirleyici konumda olan dini bürokrasinin (ulema) önemi kısmen devam ediyor olsa da, Batılılaşma hareketiyle birlikte azalmaya başlamış, nitekim yapılan reformlarla birlikte ulemanın yetkileri de sınırlandırılmıştır.⁹⁸¹ Yeni Osmanlılar Batı’yı taklit etmek yerine, İslam’a dönülürse, Osmanlı’nın eski parlak günlerine dönebileceğini ve Batı karşısında eskisi gibi üstün konuma gelebileceğini savunmaktadır. İslami düzenden kopuşa verilen bir tepki açısından bakıldığında, Yeni Osmanlıların ‘İslamcılık’⁹⁸² akımının öncüleri olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.⁹⁸³

II. Abdülhamit döneminde, devleti kurtarmak adına resmi politika olarak görülen İslamcılık, aynı zamanda kimlik inşasının da önemli bir bileşeni haline gelmiştir.⁹⁸⁴ Osmanlı İmparatorluğu sınırları içerisinde yaşayan Müslümanlar arasında bir birlik

⁹⁷⁵ Zürcher, *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi*, ss. 102-103.

⁹⁷⁶ 1865-1876 yılları arasında Şinasi, Namık Kemal, Mithat Paşa, Ziya Paşa ve Ali Suavi gibi yazar veya fikir adamlarının bir araya gelmesi sonucu oluşan, Tanzimat reformlarını yeterli bulmayan ve Osmanlı milliyetçiliğini savunan İslamcı çizgiye sahip bir topluluktur. Yeni Osmanlılar ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Mardin, Şerif, *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*, (çev. Mümtaz’er Türköne, Fahri Unan ve İrfan Erdoğan), İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.

⁹⁷⁷ Ortaylı, *İmparatorluğu En Uzun Yüzyılı*, s. 265; Mardin, Şerif, “Yeni Osmanlılar ve Siyasi Fikirleri”, *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi Cilt VI*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s. 1700.

⁹⁷⁸ Lewis, *Modern Türkiye’nin Doğuşu*, s. 151.

⁹⁷⁹ Mardin, *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*, ss. 91-93.

⁹⁸⁰ Koçak, Cemil, “Osmanlı/Türk Siyasi Geleneğinde Modern Bir Toplum Yaratma Projesi Olarak Anayasanın Keşfi: Yeni Osmanlılar ve I. Meşrutiyet”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt I: Cumhuriyet’e Devreden Düşünce Mirası, Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi*, (der. Tanıl Bora ve Murat Gültekin), İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s. 81.

⁹⁸¹ Heper, Metin, *Türk Kamu Bürokrasisinde Gelenekçilik ve Modernleşme: Siyaset Sosyolojisi Açısından Bir İnceleme*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1977, ss. 56-57.

⁹⁸² İslam’ı bir bütün olarak sosyal, politik, idari ve hukuki bakımdan ‘yeniden’ hayata hâkim kılmak; İmparatorluğun İslam kimliği altında birleşmesini savunan bir ideoloji. İslamcılık ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Kara, İsmail, *Türkiye’de İslamcılık Düşüncesi I-II*, Dergah Yayınları, İstanbul, 2011.

⁹⁸³ Mardin, *Türk Modernleşmesi*, s. 91; Çetinsaya, Gökhan, “İslami Vatanseverlikten İslam Siyasetine”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt I: Cumhuriyet’e Devreden Düşünce Mirası: Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi*, (der. Tanıl Bora ve Murat Gültekin), İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s. 271.

⁹⁸⁴ Deringil, *Simgeden Millete*, s. 29.

kurmak amacıyla kullanılan İslamcılık, Osmanlıcılık ile birleştirilerek bir ‘*Osmanlı milleti kimliği*’ yaratma ideolojisine dönüşmüştür. İslam, Müslüman halkı bir araya getirmeyi sağlayacak ortak kimlik ve vatandaşlığın sosyal bir unsuru olarak görülmüştür.⁹⁸⁵ İslamcılığın dış politikaya dönük yüzü ise ülke dışındaki Müslümanları, Halifelik ekseninde birleştirme amacı taşıyan ‘*Panislamizm*’ politikası olmuştur. Bu politikayla, geniş Müslüman sömürge kitlelerine sahip olan sömürgeci devletlere karşı, sömürge Müslümanlarını Halifelik gücüyle ayaklandırılabilecek potansiyeli bir tehdit olarak canlı tutulmaya çalışılmıştır.⁹⁸⁶ Bu açıdan bakıldığında İslamcılığı, güvenliği sağlamaya yönelik bir savunma ideolojisi olarak değerlendirmekte mümkündür.⁹⁸⁷

Devletin kurtarılması için Yeni Osmanlılar tarafından bir araç olarak görülen anayasal düzene geçiş hedefi, 1876’da Kanun-i Esasi’nin (I. Meşrutiyet) ilanı ile gerçekleşmiş ancak bu durum çok uzun sürmemiştir.⁹⁸⁸ 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı’nın (93 Harbi) yaşanması, bu savaş sonucu Osmanlı ordusunun yenilgiye uğraması gibi gelişmelerin ardından anayasanın askıya alınması ve parlamentonun da kapatılmasıyla (1878) Yeni Osmanlılar sahneden inmiştir. Yeni Osmanlıların yerini, büyük oranda onlardan etkilenen ve fikri temelleri onların düşünceleri üzerine şekillenen, onların devamı niteliğinde ki ‘*Jön Türkler*’ almıştır. Tıpkı Yeni Osmanlılar gibi Jön Türklerde, farklı düşüncelere sahip kişilerin, vatanı kurtarma ve bunun için anayasal yönetime geçiş hedefi etrafında bir araya gelmesiyle oluşan muhalif bir gruptur.⁹⁸⁹ Bu grup 1889’da ‘*İttihad-ı Osmani*’ adıyla ilk muhalefet örgütünü kurmuş, daha sonra bu örgütün adı ‘*İttihat ve Terakki Cemiyeti*’ olarak değiştirilmiştir.⁹⁹⁰ Dönemin en etkili muhalefeti olması ve bu nedenle etkin olmak isteyen diğer muhalif gruplarında onların arasına katılmak istemesiyle Jön Türkler/İttihat ve Terakki Cemiyeti, diğer muhalif grupların altında toplandığı bir çatıya dönüşmüştür. Ayrıca Jön Türklerin ve cemiyetin etkisinin hızla yayılması, ordu mensuplarının da bu oluşumlara dâhil olmasını beraberinde getirmiştir. Muhalefetin giderek artması ve örgütlenmesi, II. Meşrutiyet’e giden yolu açarken, ilan edilmesinde de etkin bir rol oynamıştır.⁹⁹¹

⁹⁸⁵ Çetinsaya, “İslami Vatanseverlikten İslam Siyasetine”, s. 271.

⁹⁸⁶ Kara, İsmail, “İslam Düşüncesinde Paradigma Değişimi: hem Batılılaşım hem de Müslüman Kalalım”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt I: Cumhuriyet’e Devreden Düşünce Mirası: Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi*, (der. Tanıl Bora ve Murat Gültekin), İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, s. 236.

⁹⁸⁷ Karpaz, Kemal, *Türk Dış Politikası Tarihi*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2012, ss. 47-61.

⁹⁸⁸ Koçak, “Osmanlı/Türk Siyasi Geleneğinde ...”, s. 81.

⁹⁸⁹ Zürcher, *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi*, s. 130.

⁹⁹⁰ Zürcher, *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi*, s. 112.

⁹⁹¹ Hanioglu, M. Şükrü, *Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük, C.I (1889-1902)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s. 645.

İzlenen baskıcı politikalar, muhalif hareketleri bir süreliğine bastırır da sonlandıramamıştır. Tüm bu muhalefetin Batılılaşma sürecini kesintiye uğratacağı düşünülse de, aksine Batılılaşma yoğun bir biçimde devam etmiştir.⁹⁹² Hatta önceki dönemlerde ‘seçici’ olan Batılılaşmanın (yani teknoloji, idari, mali, askeri, eğitim alanları ile sınırlı) yerini ‘topyekûn Batılılaşma’ fikri almaya başlamıştır. Yeni Osmanlılardan etkilenmiş olsalar da, Jön Türkler Batılılaşma konusuna onlar kadar eleştirel yaklaşmamış, aksine hayatın her alanını Batılaştırmaya çabalamışlardır.⁹⁹³ Batı; teknolojisi, kültürü ve düşünce dünyasıyla bir bütün olarak algılanmaya başlandığından, Batılılaşmanın da topyekûn olması gerektiği düşüncesine varılmıştır.⁹⁹⁴ Nitekim Osmanlı da yüzyıllarca ‘öteki’ olarak gördüğü Avrupa’nın karşısında geriledikçe ve zayıfladıkça, ona daha fazla benzemeye başlamıştır. Bir taraftan Batılaşırken diğer taraftan Batıya karşı sürekli bir kuşku duyan Osmanlı’da, duyulan şüpheyeye rağmen, Batılılaşma uygarlaşmanın tek yolu olarak görülmüştür. Bu bakış açısı da seçici değil, topyekûn Batılılaşma eğiliminin önünü açmıştır.⁹⁹⁵ Dolayısıyla Osmanlıdan günümüze, yenilenme, uygarlaşma, çağdaşlaşma, modernleşme gibi süreçler doğrudan Batılılaşma ile özdeşleştirilmektedir.⁹⁹⁶

İdeolojik anlamda ise yeni bir anlayış ortaya koymayan, kendisinden önceki dönemleri dayanak noktası alan Jön Türkler için var olan ideolojilerde (Osmanlıcılık ve İslamcılık) devleti kurtarmanın aracı olmaktan öte anlamlar taşımamıştır. Buna karşın Jön Türklerin yola Osmanlıcılık olarak çıktığını ve dolayısıyla yeniden inşa edilen anayasal rejimin resmi ideolojisinin de Osmanlıcılık olduğunu söylemek mümkündür. İslamcılık ise gerektiğinde siyasal bir araç olarak kullanılmıştır.⁹⁹⁷ Ancak başta Balkanlardaki gayrimüslimler, sonra da Türk olmayan Müslüman halklar arasında milliyetçiliğin yükselişiyle birlikte, özellikle 1908 sonrasında yaşanan savaşlar ve toprak kayıpları Osmanlıcılığın resmi politika olarak sürdürülmesini olanaksızlaştırmıştır.⁹⁹⁸ Bu

⁹⁹² Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, s. 177.

⁹⁹³ Ahmad, Feroz, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, (çev. Yavuz Alogan), Kaynak Yayınları, İstanbul, 2002, ss. 47-48.

⁹⁹⁴ Toker, Nilgün ve Serdar Tekin, “Batıcı Siyasi Düşüncenin Karakteristikleri ve Evreleri: Kamusuz Cumhuriyetten Kamusuz Demokrasiye”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt III: Modernleşme ve Batıcılık*, (der. Uygur Kocabaşoğlu), İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, s. 83.

⁹⁹⁵ Mardin, *Türk Modernleşmesi*, ss. 23-81.

⁹⁹⁶ Kahraman, Hasan Bülent, “Bir Zihniyet, Kurum ve Kimlik Kurucusu Olarak Batılılaşma”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt III: Modernleşme ve Batıcılık*, (der. Uygur Kocabaşoğlu), İletişim Yayınları, İstanbul, 2007, ss. 125-126.

⁹⁹⁷ Zürcher, Erik Jan, “Jön Türkler, Müslüman Osmanlılar ve Türk Milliyetçileri: Kimlik Politikaları, 1908-1938”, *Osmanlı Geçmişi ve Bugünün Türkiye’si*, (der. Kemal H. Karpat), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2004, s. 265.

⁹⁹⁸ Yaşanan savaşlar ve toprak kayıpları ile kast edilen Bosna-Hersek’in kaybedilmesi (1908), Trablusgarp Savaşı (1911-1912) ve Balkan Savaşları (1912-1913)’dır. Georgeon, François, *Osmanlı-Türk*

nedenle İmparatorluğun çöküşünü engellemek ve yeni bir düzen oluşturmak için, fikir düzeyinde zaten önceki dönemlerde de var olan ‘Türkçülük’⁹⁹⁹ ideolojisi resmi politika haline gelmiştir. Devlet yönetiminin Türkçülüğe yönelmesinde, milliyetçiliğin yükselişiyle birlikte yaşanan savaşlar ve toprak kayıplarının yanı sıra, milli ekonomi anlayışının doğması ve Türk burjuvazisinin oluşmaya başlaması gibi gelişmelerde etkili olmuştur.¹⁰⁰⁰

Devletin varlığını sürdürebilmesi adına izlenen politikalara, yapılan reformlara ve gündeme gelen ideolojilere rağmen Osmanlı İmparatorluğu’nu kurtarmak mümkün olmamıştır. Bunun nedenleri arasında; Avrupa’daki güçler dengesinin bozulmasını, Osmanlı’nın ekonomik bağımsızlığını önemli ölçüde yitirmesini, Osmanlı’nın ordunun güçlendirilmesi ve modernleştirilmesi konusunda yetersiz kalmasını, Osmanlı’nın yaşadığı savaşlar ve toprak kayıpları doğrultusunda siyasi bağımsızlığının da tehlikeye girmesini saymak mümkündür. Bu şartlar altında dağılması önlenemeyen Osmanlı, 1914 yılında patlak veren Birinci Dünya Savaşı’yla resmen tarihe karışmıştır. Osmanlı’nın savaş halini sonlandıran Mondros Ateşkes Antlaşması İtilaf güçlerine, Osmanlı topraklarının paylaşılması doğrultusunda yapılan gizli antlaşmalar çerçevesinde tanıdığı işgal etme hakkına ek olarak, kendi güvenliklerini tehdit edecek bir durumda herhangi bir stratejik noktayı işgal etme hakkı da tanımıştır.¹⁰⁰¹ İtilaf güçleri tarafından hiç zaman kaybedilmeden kullanılan bu hak doğrultusunda da Osmanlı toprakları işgal edilmeye başlanmıştır.¹⁰⁰²

Mevcut işgallere tepki verilemeyen bu süreçte, barış antlaşması yapmak dışında bir seçenek kalmamışken, Anadolu’da ulusal bir direniş hareketi örgütlenmeye başlamıştır.¹⁰⁰³ Böylelikle işgal edilen ya da gayr-i Müslimlere verilmesi beklenen bölgelerde Milli Mücadele/Türk Kurtuluş Savaşı başlamıştır.¹⁰⁰⁴ Milli Mücadele’de; İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin girişimleriyle Müslümanlık-Türklük kimliği temelinde

Modernleşmesi 1900-1930: Seçilmiş Makaleler, (çev. Ali Berktaş), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2006, s. 2.

⁹⁹⁹ Tüm Türk halkının kültürel ve politik birliğini ve yükselmesini amaçlayan harekettir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Gökalp, Ziya, *Türkçülüğün Esasları*, (der. Mahir Ünlü ve Yusuf Çotuksöken), İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1987.

¹⁰⁰⁰ Toprak, Zafer, *Türkiye’de “Milli İktisat” 1908-1918*, Yurt Yayınları, Ankara, 1982, ss. 22-35.

¹⁰⁰¹ Mondros Ateşkes Antlaşması, 30 Ekim 1918’de imzalanmıştır. Ülman, Haluk, *Birinci Dünya Savaşına Giden Yol ve Savaş*, İmge Kitabevi, Ankara, 2002, ss. 328-324.

¹⁰⁰² Oran, Baskın, “Mondros Silah Bırakışması”, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt I: 1919-1980*, (der. Baskın Oran), İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, ss. 111-112.

¹⁰⁰³ Ahmad, Feroz, “Osmanlı İmparatorluğu’nun Sonu”, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Sonu ve Büyük Güçler*, (der. Marian Kent), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999, s. 20.

¹⁰⁰⁴ Milli Mücadele/Türk Kurtuluş Savaşı 19 Mayıs 1919’da başlamış, 24 Temmuz 1923’de imzalanan Lozan Antlaşması ile sona ermiştir.

kurulmuş küçük boyutlu yerel direniş örgütleri (Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri) ile Müslüman esnaf, toprak sahibi ve köylülerin bileşiminden oluşan Kuvay-i Milliye hareketleri önemli bir dinamik oluşturmuştur.¹⁰⁰⁵ Milli Mücadele’de Müslümanlık-Türklük kimlikleri birbirinden ayrılmamış, hatta mücadeleyi birleştirici bir unsur olarak İslamiyet özellikle baskın bir biçimde vurgulanmıştır.¹⁰⁰⁶ Kısacası İslam seferber edici unsur olarak kullanılmıştır.¹⁰⁰⁷

Başlangıçta işgallere karşı halkı direniş için harekete geçirmekte güçlük çekilse de, Anadolu’da başlayan Yunan işgali halkı seferber etmede önemli bir itici güç olmuştur. Hatta Yunan işgaline karşı koyma iradesini Türk ulusal bilincinin ilk işareti olarak görmek mümkündür.¹⁰⁰⁸ Anadolu’nun Yunan işgaline uğraması, Mustafa Kemal’in Anadolu’ya geçmesi ve direniş örgütlerinin tek bir çatı altında onun etrafında toplanmasını takiben Erzurum Kongresi¹⁰⁰⁹ ile başlayan süreç, Sivas Kongresi¹⁰¹⁰, Misak-ı Milli’nin yayınlanması ve Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin açılması ile sonuçlanmıştır.¹⁰¹¹

Bahsi geçen bölgesel kongrelerde vatanın “*milli hudutlar içinde bölünmez bir bütün olduğu*” ve “*dışarıdan gelen her türlü saldırıya karşı koyulacağı*” duyurulmuştur. Bir bakıma Milli Mücadele’nin tam bağımsızlığa dair dış politikasının temel hedefleri belirlenmiştir.¹⁰¹² Milli Mücadele’nin dış politikasının ‘*resmi metni*’ olarak adlandırabileceğimiz Misak-ı Milli’nin özünde ise Arap nüfusun çoğunlukta olduğu Orta Doğu topraklarının ve işgal altındaki diğer toprakların çoğunun gelecekteki durumunun

¹⁰⁰⁵ Zürcher, *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi*, s. 198; Oran, “Mondros Silah Bırakışması”, s. 112.

¹⁰⁰⁶ Somel, Selçuk Akşin, “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Türk Kimliği”, *Cumhuriyet, Demokrasi ve Kimlik*, (der. Nuri Bilgin), Bağlam Yayınları, İstanbul, 1997, s. 79.

¹⁰⁰⁷ Özbudun, Ergun, “Milli Mücadelede ve Cumhuriyetin Resmi Belgelerinde Yurttaşlık ve Kimlik Sorunu”, *Cumhuriyet, Demokrasi ve Kimlik*, (der. Nuri Bilgin), Bağlam Yayınları, İstanbul, 1997, ss. 63-70.

¹⁰⁰⁸ Anadolu’da ki Yunan işgali Mayıs 1919’da başlamıştır. Yıldız, Ahmet, *Ne Mutlu Türküm Diyebilene: Türk Ulusal Kimliğinin Etno-Seküler Sınırları (1919-1938)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, s. 92.

¹⁰⁰⁹ Erzurum Kongresi 23 Temmuz-7 Ağustos 1919 tarihleri arasında toplanmıştır. Erzurum Kongresi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Goloğlu, Mahmut, *Erzurum Kongresi*, Nüve Matbaası, Ankara, 1968.

¹⁰¹⁰ Sivas Kongresi 4-11 Eylül 1919 tarihleri arasında toplanmıştır. Sivas Kongresi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Goloğlu, Mahmut, *Sivas Kongresi*, Başnur Matbaası, Ankara, 1969.

¹⁰¹¹ Misak-ı Milli kararları 28 Ocak 1920’de kabul edilmiş ve 17 Şubat 1920’de kamuoyuna açıklanmıştır. Türkiye Büyük Millet Meclisi, 23 Nisan 1920’de açılmıştır. Göktürk, Eren Deniz, “1919-1923 Dönemi Türk Milliyetçilikleri”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt IV: Milliyetçilik*, (der. Tanıl Bora), İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s. 110.

¹⁰¹² Sonyel, Salahi, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika-I*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1995, ss. 135-136.

orada yaşayan halkın tercihinin bırakılması ile Müslümanların çoğunlukta yaşadığı toprakların ayrılmaz bir bütün olduğu kabul edilmiştir.¹⁰¹³

Misak-ı Milli'nin yayınlanmasını takiben İtilaf kuvvetlerinin İstanbul'u işgal etmesi üzerine, bu işgale direniş göstermek için Ankara'da Türkiye Büyük Millet Meclisi açılmıştır. Millet Meclisi hükümetinin göreve başlamasının ardından İtilaf devletleri, Osmanlı Devleti ile yapılacak barış antlaşması koşullarını belirlemiştir.¹⁰¹⁴ Osmanlı başta kendisine sunulan ve oldukça ağır şartlara sahip olan Sévres (Sevr) Antlaşması'nı kabul edemeyeceğini bildirirse de, sonradan İtilaf kuvvetlerinin baskısıyla antlaşmayı imzalamıştır.¹⁰¹⁵ Ancak Millet Meclisi hükümeti bu antlaşmayı Misak-ı Milli'ye aykırı olduğu gerekçesiyle kabul etmemiştir.¹⁰¹⁶

Milli Mücadele'de yavaş yavaş alınan başarıların sonunda Türk Kurtuluş Savaşı Mudanya Ateşkes Antlaşması'yla fiilen sona ermiştir. Bu antlaşma aynı zamanda Osmanlı İmparatorluğu'nu da hukuken sona erdirmiştir.¹⁰¹⁷ Ateşkesin ardından İtilaf devletleri barış görüşmelerini yapmak üzere Millet Meclisi hükümetine konferans çağrısında bulunmuştur. Bu doğrultuda gerçekleşen Lausanne (Lozan) Konferansı'nda Türk tarafı tam bağımsızlık noktasında herhangi bir ödün vermekten kaçınmış, kapitülasyonlar ve benzeri uygulamaların da asla kabul edilmeyeceği vurgulanmıştır.¹⁰¹⁸ Konferans sonunda gerekli bazı ödümler dışında istediklerini elde etmeyi başaran Türk tarafı, Lozan Antlaşması'nı imzalamıştır.¹⁰¹⁹

İmzalandığı dönemde devam eden Türk Kurtuluş Savaşı'nın Türklerin galibiyetiyle sonuçlanması ve yerine Lozan Antlaşması'nın imzalanıp uygulamaya konulmasıyla Sevr Antlaşması geçerliliğini kaybetmiştir. Buna rağmen Sevr Antlaşması,

¹⁰¹³ Oran, Baskın, "1919-1923: Dönemin Bilançosu", *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt I: 1919-1980*, (der. Baskın Oran), İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, ss. 105-106.

¹⁰¹⁴ Oran, Baskın, "Sevres Barış Antlaşması", *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt I: 1919-1980*, (der. Baskın Oran), İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, ss. 124-138.

¹⁰¹⁵ Sevr Antlaşması, 10 Ağustos 1920'de imzalanmıştır. Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, s. 228.

¹⁰¹⁶ Sonyel, Salahi, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika-II*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2003, ss. 132-140.

¹⁰¹⁷ Mudanya Ateşkes Antlaşması, 3 Ekim 1922'de imzalanmıştır. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika-II*, s. 289.

¹⁰¹⁸ Lozan Konferansı ve barış antlaşması ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Oran, Baskın "Lausanne Barış Antlaşması", *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt I: 1919-1980*, (der. Baskın Oran), İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, s. 218.

¹⁰¹⁹ Lozan Antlaşması, 24 Temmuz 1923'de imzalanmıştır. Lozan Antlaşması ile yeni kurulan devletin egemenlik hakları tam anlamıyla tanınmış, kapitülasyonlar yani ekonomik bağımlılık ortadan kalkmış, iç işlerine karışmama ilkesi kabul edilmiştir. Oran, "Lausanne Barış Antlaşması", s. 222. Konferans ve antlaşmayla ilgili ayrıca bkz. *Lozan Konferansı: Tutanaklar, Belgeler*, (çev. Seha L. Meray), Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1993; *Lozan Barış Antlaşması: Lozan'da İmzalanan Sözleşmeler, Senetler, Barış Andlaşmasına Ekli Mektuplar ve Montrö Boğazlar Sözleşmesi*, (der. T.C Dışişleri Bakanlığı), Ankara, 1984.

Osmanlı İmparatorluğu'nun mirasçısı olan Türkiye'nin zihnine, Avrupa'nın her daim Türkiye'yi bölmeyi hedeflediğine yönelik bir inanç ya da beklenti yerleşmesine sebep olmuştur. Literatürde '*Sevr Sendromu*' olarak isimlendirilen, Türkler ile Batı dünyasının geçmişine ve Batı'ya duyulan güvensizliğe dayanan bu tarihsel travma, Türkiye'nin toprak bütünlüğüne yönelik gelişmelere karşı daha duyarlı olmasına neden olmuştur.¹⁰²⁰ Bu psikolojinin altında, koşullar benzer olduğunda gelecekteki davranışın geçmişteki davranışın tekrarı olacağına ilişkin öğrenimler yatmaktadır. Ayrıca bir devletin tarihinde yatan bu tarz travmaların sebep olduğu inanç ya da beklentiler, o devletin davranış ve politikalarını etkilediği gibi¹⁰²¹, beklentiye girilen hedefin davranışına da yön vermektedir.¹⁰²² Doğası gereği gerçekleşme ihtimali söz konusu olan bu tarz inanç, korku veya beklentilergüvenlik kültürünü de şekillendirmektedir.¹⁰²³

Yerel direniş örgütleri ve bölgesel kongrelerle başlayan Milli Mücadele süreci, işgal kuvvetlerinin 30 Ağustos 1922'de kesin olarak yenilgiye uğratılması ve 29 Ekim 1923'te Türkiye Cumhuriyeti'nin ilanıyla sonuçlanmıştır. Osmanlı Devleti'ni kurtarmak mümkün olmamış, bundan sonrasında devletin nasıl kurtarılacağı sorusunun yerini yeni devletin nasıl kurulacağı sorusu almıştır. Yeni devleti kurma misyonunu zaferle sonuçlanan mücadelenin önderi olarak ortaya çıkan Mustafa Kemal yüklenmiştir.¹⁰²⁴ Milli mücadele aynı zamanda, tarihsel ve fikirsal arka planına daha önceden değinilen '*Türk Ulusal Kimliği*'nin inşasında ki kilometre taşlarından biri olmuştur. Cumhuriyet öncesi dönemden başlayan Türk ulusal kimliği inşası Cumhuriyet sonrasında da sürmüş, hatta bu inşa süreci Cumhuriyet'in ilk yıllarında Türkiye'nin güvenlik kültürünü biçimlendiren en önemli öge haline gelmiştir.

Özetlemek gerekirse Osmanlı İmparatorluğu, uluslararası ortamdan kaynaklanan güvenlik sorunlarını statükoculuk ve Batıcılık ekseninde; ulusal düzeydeki iç sorunlarını ise Osmanlıcılık, İslamcılık ve Türkçülük ekseninde çözümlemeye çalışmıştır. Uluslararası ve ulusal kültürel/kurumsal alanda farklı çözüm stratejileri ortaya atılmış olsa da aslında bu iki düzeyi birbirinden kesin çizgilerle ayırmak mümkün değildir. Çünkü Osmanlı'nın dış ilişkilerine hâkim olan Batıcılık, ulusal düzeydeki Batılılaşmaya paralel bir seyir izlemiştir. Ulusal düzeyde gelişen Osmanlıcılık, İslamcılık ve Türkçülük gibi ideolojiler ise kendilerine has kimlik tanımlamalarıyla doğru orantılı bir dış politika

¹⁰²⁰ Savaş, "*The Role of National Security Culture in Crisis Management*", ss. 32-33.

¹⁰²¹ Johnston, "*Thinking About Strategic Culture*", s. 63.

¹⁰²² Ramachandran, "*Expectation*", s. 312.

¹⁰²³ Karakaşlı, "*Sakınılan Göze Öteki Batar*", s. 4.

¹⁰²⁴ Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, s. 228; Keyman, A. Fuat, "*Atatürk ve Dış Politika Vizyonu*", *Türk Dış Politikası 1919-2008*, (der. Haydar Çakmak), Platin Yayınları, Ankara, 2008, s. 157.

yönelimi içermiştir. Aslında bütün bu ideolojik akımları da birbirinden kesin çizgilerle ayırmak mümkün değildir. Hepsi birbirinin içine geçmiş durumdadır ve nihayetinde hepsi aynı amaca hizmet etmektedir; devletin varlığını sürdürmek ve devleti kurtarmak.¹⁰²⁵ Sonuç olarak ortaya koyulan tüm çözüm stratejileri bir yandan Osmanlı'nın yok olma sürecine eşlik ederken, diğer yandan kimlik inşa edici pratiklere dönüşerek uluslaşmaya doğru evrilmiştir. Osmanlı'yı kurtarmaya yetmeyen çabalar, yeni kurulan devletin güvenlik kültürünün temel yapı taşları haline gelmiştir.¹⁰²⁶

6.2. Türkiye'nin Güvenlik Kültüründe Eksepsiyonalizm

Eksepsiyonalizm ülkelerin, uluslararası politikada kendini ayrıcalıklı görme halidir. Türk eksepsiyonalizmine yönelik iddialar Nymalm ve Plagemann'a¹⁰²⁷ göre Osmanlı İmparatorluğu boyunca gelişen, Cumhuriyet'in kuruluşundan (1923) sonra da varlığını sürdüren ve 2000'li yıllarla birlikte güçlü bir şekilde yeniden ortaya çıkan İslam ile devlet arasındaki benzersiz ilişkiye dayanmaktadır. Türk siyasetinin devlet ile İslam arasındaki *laiklik* olarak adlandırılan belirli kurumsal ilişkisinin yanı sıra, Türk eksepsiyonalizmi tipik olarak iki diğer ilgili öğeye atıfta bulunur. Bunlar Osmanlı geçmişi ve coğrafi konumudur. Bu başlık altında Türkiye'nin siyaset, din ve devlet/iktidar mekanizması arasında her türlü formdaki ilişkiyi içeren teopolitik ile devletlerin coğrafi özellikleriyle politikaları arasındaki ilişkileri içeren jeopolitik bakımdan eksepsiyonalist yaklaşımı ele alınmaya çalışılacaktır.

6.2.1. Teopolitik Eksepsiyonalizm: Ulus ve Kimlik İnşası

Birinci Dünya Savaşı'nı takip eden yıllarda ulusal kültürel/kurumsal alanda köklü değişimler yaşanmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılması ve 1923'te Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması, yeni bir ulus-devlet inşa sürecinin başlangıcıdır. Yeni ulus-devleti kurma misyonunu ise zaferle sonuçlanan Kurtuluş mücadelesinin önderi olarak ortaya çıkan Mustafa Kemal yüklenmiştir.¹⁰²⁸ O dönem yaşanan tüm askeri ve siyasi mücadelelerden zaferle çıkan Kemalist kurucu ideolojinin temel amacı ise bağımsız bir ulus-devlet kurmak, modern bir kimlik inşa etmek ve modernleşmek/Batılaşmak olmuştur.¹⁰²⁹

¹⁰²⁵ Karpaz, "Tarihsel Süreklilik, Kimlik Değişimi", s. 48.

¹⁰²⁶ Yörük, Zafer, "Politik Psişe Olarak Türk Kimliği", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt IV: Milliyetçilik*, (der. Tanıl Bora), İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s. 310. ss. 309-324.

¹⁰²⁷ Nymalm, Nicola ve Johannes Plagemann, *International Studies Review*, 21(1), 2019, s.27.

¹⁰²⁸ Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, s. 228; Keyman, "Atatürk ve Dış Politika Vizyonu", s. 157.

¹⁰²⁹ Kemalizm veya Atatürkçülük, Türkiye Cumhuriyeti'nin Atatürk İlkeleri'ni (Milliyetçilik, Cumhuriyetçilik, Laiklik, İnkılapçılık, Halkçılık, Devletçilik) esas alan kurucu ideolojisidir. Kemalist ideoloji ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Çeçen, Anıl, *Atatürk ve İdeoloji*, Türk Dil Kurumu Yayını, Sayı 359, 1981.

Yeni bir ulus-devlet inşa etme görevini üstlenen Cumhuriyet rejimi, dönemin uluslararası konjonktürünün kendisine güvenli bir ortam sunuyor olması sebebiyle öncelikle bütün enerjisini iç bütünleşmeye harcamıştır. Bu doğrultuda ilk olarak siyasal alanın yeniden düzenlenmesine çabalanmış ve devlet üniter bir yapıda yeniden örgütlenmiştir.¹⁰³⁰ Üniter yapının inşası; toplumsal farklılıkların bir kenara itilmesini, tüm toplumun ortak bir ülkü etrafında birleştirilmesini ve muhalif görüşlerin etkisiz hale getirilmesini gerektirmiştir. Bu gereklilikleri Cumhuriyet Halk Fırkası, çok partililiğe yönelik ilk denemeler esnasında yaşanan olaylar sonucu diğer partilerin kapatılması sebebiyle tek başına üstlenmiştir.¹⁰³¹

O dönem kurulan ve Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk muhalefet partisi olan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın Şeyh Said İsyanı'nı¹⁰³² desteklediğine dair iddiaların ardından Takrir-i Sükûn Kanunu çıkarılmıştır. Bu kanunda başta irtica (gericilik) ve rejim karşıtı hareketler olmak üzere, toplumun düzenini ve emniyetini bozacak tüm teşebbüslerin tehdit olarak algılandığı ortaya koyulmuştur.¹⁰³³ Nitekim Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nda, muhalefet karşısında hükümete çok geniş yetkiler veren bu kanun doğrultusunda kapatılmıştır. Mustafa Kemal'e yönelik yapılan suikast girişimi ise hükümete, rejim muhalifi tüm kadroları tasfiye etme imkânı vermiştir. Böylelikle o dönem kurulan diğer partiler kapatılmış, sakıncaları kabul edilmesine rağmen Cumhuriyet rejiminin kurmak istediği yapının hayata geçirilmesi amacıyla tek partili bir yönetim tercih edilmiştir.¹⁰³⁴ Yaşanan muhalif olaylar, yeni devletin tehdit ve güvenlik algılamalarını şekillendirmesi sebebiyle oldukça önemlidir.

Yeni rejimin ulus-devlet inşa sürecinde sivil-asker ilişkileri de değişim geçirmiştir. Osmanlı döneminde toplumsal yaşamda etkin bir rol oynayan ordu her ne kadar gündelik politikalardan uzak, politika üstü bir konuma yerleştirilmişse de¹⁰³⁵, zaman içerisinde ordunun güvenliğin tanımlanması ya da sağlanmasına yönelik politikaların belirlenmesinde siyasi roller üstlendiği ve siyasette etkisini giderek artırdığı

¹⁰³⁰ Okutan, Cevat ve Fulya Ereker, "Türk Dış Politikasının Belirlenmesinde Rejim unsuru", *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4 (8), 2005, s. 191.

¹⁰³¹ Mustafa Kemal'in 9 Eylül 1923'de '*Halk Fırkası*' adıyla kurduğu partinin adının başına, 10 Kasım 1924'te '*Cumhuriyet*' sözcüğü eklenmiş, 1935'de ise '*Fırka*' sözcüğü değiştirilerek, '*Cumhuriyet Halk Partisi*' adı benimsenmiştir. Yetkin, Çetin, *Türkiye'de Tek Parti Yönetimi 1930-1945*, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1983, ss. 29-30.

¹⁰³² 13 Şubat-15 Nisan 1925 tarihleri arasında Doğu Anadolu'da yeni rejime ve merkezi yönetime karşı gerçekleşen isyan hareketidir.

¹⁰³³ Takrir-i Sükûn Kanunu, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde 4 Mart 1925'te kabul edilmiştir. *Resmi Ceride*, Sayı 87, (1341/1924, 4 Mart: 6).

¹⁰³⁴ Yetkin, *Türkiye'de Tek Parti Yönetimi 1930-1945*, ss. 29-30.

¹⁰³⁵ Hanioglu, *Preparation for a Revolution*, s. 294.

görülmüştür. Bu durum ordunun savaşma yeteneğini köreltmüş ve bunun zararları da Birinci Dünya Savaşı'nda kendisini göstermiştir.¹⁰³⁶ Nitekim Kurtuluş Savaşı'nda da halk desteğine ihtiyaç duyulması, ordunun savaşma yeteneğinin köreltiğinin başka bir göstergesidir. Ayrıca siyasete aktif olarak devam eden bazı ordu mensuplarının, yeni rejime ve Mustafa Kemal'in liderliğine muhalif olduğu da görülmüştür. Tüm bu sebepler neticesinde, rejime yönelik muhalefetin tasfiye edildiği sırada ordu mensuplarının da aktif siyaset yapmasının önüne geçilmiştir. Böylelikle siyasal hayatın dışına çıkarılan ordu mensuplarının, siyasal alanda rakip bir güç odağı oluşturabilme ihtimalleri de engellenmiştir.¹⁰³⁷ Öyle ki 1930'larda Kemalizmin yeni rejimin resmi ideolojisi haline gelmesiyle birlikte, Kemalist düşünce ve ilkelere muhalefet etmemek bir siyasal düşüncenin, ideolojinin ya da partinin siyasal düzen içerisinde kalabilmesinin ön koşulu haline gelmiştir.¹⁰³⁸

Rejime yönelik muhalefetin yanı sıra toprak bütünlüğünün korunması ve ulusal bağımsızlık da dönemin öncelik verilen meselelerinden olmuştur. Çünkü daha öncede ifade edildiği gibi Sevr Antlaşması'nın travması, toprak bütünlüğünün korunması ve ulusal bağımsızlık konusundaki kaygıları güçlendirici niteliktedir.¹⁰³⁹ Yeni devletin sınırları Misak-ı Milli temelinde belirlenmiş, Lozan Antlaşması'yla da toprak bütünlüğü ve ulusal bağımsızlık güvence altına alınmıştır.¹⁰⁴⁰ Toprak bütünlüğünün korunması için ayrıca ulusal bütünlüğün sağlanmasına da önem verilmiştir. Bu doğrultuda siyasi, dini ve etnik, bütün farklılıklar, ulusal bütünlüğün sağlanmasına karşı tehdit olarak algılanmış ve istikrarsızlık kaynağı olarak görülmüştür.¹⁰⁴¹

Yeni rejimin ulus-devlet inşasında önem verdiği başka bir mesele ise ekonomik bağımsızlığın ve istikrarın sağlanması olmuştur. Nitekim ekonomik güvenliğin sağlanması açısından Lozan Konferansı sürecinde üzerinde en hassasiyetle durulan konulardan biri kapitülasyonların kaldırılması olmuş, Lozan Antlaşması ile birlikte ise kapitülasyonlar tamamen kaldırılmıştır. Daha sonra imzalanan başka sözleşmeler doğrultusunda Osmanlı borçları konusu da kısmen bir çözüme ulaştırılmıştır. Yine Lozan

¹⁰³⁶ Hale, *Türkiye'de Ordu ve Siyaset İlişkisi*, ss. 59-60.

¹⁰³⁷ Lerner, Daniel ve Richard D. Robinson, "Swords and Ploughshares: The Turkish Army as a Modernizing Force", *World Politics*, 13 (1), 1960, s. 21.

¹⁰³⁸ Çiftçi, Kemal, *Tarih, Kimlik ve Eleştirel Kuram Bağlamında Türk Dış Politikası*, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2010, s. 192.

¹⁰³⁹ Bilgin, Pınar, "Turkey's Changing Security Discourses: The Challenge Of Globalisation", *European Journal of Political Research*, 44 (1), 2005, s. 184.

¹⁰⁴⁰ Oran, "Lausanne Barış Antlaşması", ss. 223-237.

¹⁰⁴¹ Göle, Nilüfer, "The Quest for The Islamic Self Within the Context of Modernity", *Rethinking Modernity and National Identity in Turkey*, (ed. Sibel Bozdoğan ve Reşat Kasaba), University of Washington Press, Seattle, 1997, s. 84.

Antlaşması'yla 1929 yılına dek gümrük tarifelerinin değiştirilmemesi yükümlülüğü getirildiğinden, söz konusu dönemde dışa açık bir ekonomi politikası izlenmek zorunda kalmıştır. Bu bir zorunluluk gibi görünse de, aslında Türkiye'nin Batılı (kapitalist) sistem içerisinde kalacağının sinyalleri İzmir İktisat Kongresi'nde¹⁰⁴² de verilmiştir. Böylelikle yeni rejimin ekonomi politikası, Batılı devletlerin ekonomi anlayışıyla uyumlu olmuştur. Gümrük tarifelerindeki sınırlamanın kaldırılacağı yıl, tüm dünyayı etkileyen büyük bir ekonomik krizin ortaya çıkışı sebebiyle, bu tarihten itibaren yine özel sermayeye dayanan ama devlet korumacılığının da önem kazandığı bir ekonomi politikası izlenmiştir. Bu dönemde özel sermayenin zayıf olması sebebiyle devletin belirli alanlarda bizzat yatırım yapmak zorunda olmasına karşın, devletin bu konuda yetersiz olması korumacı politikaları zorunlu kılmıştır. Zamanla korumacılık ve devletçiliğin¹⁰⁴³ sentezlendiği bir ekonomik yaklaşım benimsenmiştir.¹⁰⁴⁴

Yeni rejimin ulus-devlet inşa sürecinde toplumsal alanda da köklü değişimler meydana gelmiştir. Toplumsal alanda hem kimliğin, hem de bu kimliğe uyumlu ulusun inşası bir dizi modernleştirici reformla¹⁰⁴⁵ gerçekleştirilmeye çalışılmıştır.¹⁰⁴⁶ Modernleşmeye yönelik köklü ve radikal reformların hayata geçirilmesi istikrar gerektirdiğinden, bu reformlar devlet eliyle gerçekleştirilmiştir.¹⁰⁴⁷ Başka bir ifadeyle ulus-devletin inşası ve modernleşme yönündeki köklü reformlar, muhalefetin tasfiyesiyle birlikte tek parti rejiminin kontrolü altında otoriter bürokratik elitler tarafından yürütülmüştür.¹⁰⁴⁸ Kemalist ideolojinin taşıyıcılığını üstlenen bürokratik elitler, medeniyeti Batıdan ibaret kabul etmiş ve Türkiye'yi bu doğrultuda modernleştirmeyi

¹⁰⁴² İzmir İktisat Kongresi veya I. İktisat Kongresi, 17 Şubat-4 Mart 1923 tarihleri arasında gerçekleşmiştir. İzmir İktisat Kongresi ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. İnan, Afet, *İzmir İktisat Kongresi 17 Şubat-4 Mart 1923*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1982.

¹⁰⁴³ Kemalist ideolojinin ilkelerinden olan '*Devletçilik*', Türk toplumunun modernleştirilmesi, kalkınması ve gelişmesinin devlet eliyle olabileceğini öne süren görüş, öğretidir.

¹⁰⁴⁴ Boratav, Korkut, *Türkiye İktisat Tarihi: 1908-2009*, İmge Kitabevi, Ankara, 2013, ss. 59-60.

¹⁰⁴⁵ Bahsedilen reformlar; Saltanatın kaldırılması (1 Kasım 1922); Hilafetin kaldırılması (3 Mart 1924); Eğitimin birleştirilmesi (3 Mart 1924); Şeriye ve Evkaf Vekaleti'nin kaldırılması (3 Mart 1924); Şeriye Mahkemeleri'nin Kapatılması (8 Nisan 1924); Şapka kanunu ile fesin yasaklanması (25 Kasım 1925); Tekke ve zaviyelerin kapatılması, birtakım dini unvanların kaldırılması (30 Kasım 1925); Uluslararası takvim ve saatin kullanılmaya başlanması (26 Aralık 1925); Medeni kanunun yürürlüğe girmesi (4 Ekim 1926); Anayasadan dinsel hükümlerin kaldırılması (10 Nisan 1928); Latin alfabesinin kabul edilmesi (1 Kasım 1928); Soyadı kanunu (21 Haziran 1934); Din adamlarının mabet ve ayinler dışında dini kıyafetler giymelerinin yasaklanması (3 Aralık 1934); Kadınlara seçme ve seçilme hakkının tanınması (5 Aralık 1934); Laikliğe anayasada yer verilmesi (5 Şubat 1937).

¹⁰⁴⁶ Ünüvar, Kerem, "İttihatçılıktan Kemalizme: İhya'dan İnşaya", *Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce Cilt I: Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası: Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi*, (der. Tanıl Bora ve Murat Gültekin), İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s. 108.

¹⁰⁴⁷ Erol, Mehmet S. ve Emre Ozan, "Türk Dış Politikasında Süreklilik Unsuru Olarak Siyasal Rejim", *Gazi Akademik Bakış*, 4 (8), 2011, s. 24.

¹⁰⁴⁸ Çiftçi, Tarih, Kimlik ve Eleştirel Kuram Bağlamında Türk Dış Politikası, s. 192.

vazife edinmiştir. Dolayısıyla Batılı olmayan modernleşme reddedilerek, Batı modernliği benimsemiş ve evrensel değerlerle çatışan yerel kültürel unsurların ortadan kaldırılması hedeflenmiştir.¹⁰⁴⁹

Cumhuriyet öncesi dönemde Batı'ya karşı kendisini savunma ve devleti kurtarmaya yönelik anlayış, Cumhuriyet rejimiyle birlikte yerini ulus-devletin Batılı bir modernleşme ile inşa edilmesini öngören bir anlayışa bırakmıştır.¹⁰⁵⁰ Hatta bu doğrultuda o zamana dek devleti kurtarmak adına bir araç olarak görülen Batılılaşma, Cumhuriyet döneminde Kemalizm ile birlikte ideolojileşmiştir.¹⁰⁵¹ Nitekim Kemalist ideolojinin özünü de Batılılaşma yoluyla modernleşme oluşturmaktadır.¹⁰⁵² Bu ideolojik algılayış bir yandan yeni ulus-devletin kimliğini inşa ederken, diğer yandan güvenlik kültürünü şekillendirme işlevi de görmüştür.

'Ben' ve 'öteki' arasındaki ilişkinin ürünü olan kimlikler, bu dönemde sadece dost-düşman tanımlamalarındaki 'öteki' ile ilişki doğrultusunda inşa edilmemiştir. Kimlik inşasında, 'ben'in ne olmak istediğini tanımlayan 'öteki' de oldukça etkili ve önemlidir.¹⁰⁵³ Dolayısıyla Türkiye bağlamında o dönem, benzemeye çalışılan 'öteki' konumunda olan Batı, yeni Cumhuriyet'in kimlik tanımlanmasında önemli bir rol oynamıştır. "*Avrupa modeline uygun bağımsız bir Türk ulus-devleti yaratma*" amacı doğrultusunda Türkiye'nin Batı'nın kültür ve değerlerini tam anlamıyla içselleştirmesi hedeflenmiştir.¹⁰⁵⁴ Böylelikle sadece Avrupa devletler sisteminin bir parçası değil, Avrupa medeniyetinin de bir parçası olmak istenmiştir. Bu bağlamda Batılı olmak, Batı ailesine dâhil olabilmek, Batı tarafından kabul edilmek ya da tanınmak, yeni ulus-devletin kimlik inşasında önemli bir rol oynamıştır.¹⁰⁵⁵ Ancak Türkiye'nin Batı yönelimli oluşu, Avrupa devletleri açısından, Osmanlı'dan beri süregelen 'öteki'lik konumunda bir değişme neden olmamıştır. Kısacası Osmanlı gibi Türkiye'de, Avrupa'nın 'ötekisi' olmaya devam etmiştir.¹⁰⁵⁶

¹⁰⁴⁹ Ozan, "İnşacı Kuram Çerçevesinde Türkiye'nin ...", s. 86.

¹⁰⁵⁰ Kaliber, "Türk Modernleşmesini Sorunsallaştıran Üç Ana Paradigma Üzerine", s. 107; Deringil, *Simgeden Millete*, s. 23.

¹⁰⁵¹ Ünüvar, "İttihatçılıktan Kemalizme: İhya'dan İnşaya", s. 140.

¹⁰⁵² Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri III (1918-1937), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1961, s. 68.

¹⁰⁵³ Wendt, *Social Theory of International Politics*, s. 325.

¹⁰⁵⁴ Sander, Oral, "Türkiye'nin Dış Politikasında Sürekliliğin Nedenleri", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 37 (3-4), 1982, s. 107.

¹⁰⁵⁵ Ereker, "Dış Politika ve Kimlik", s. 79; Ozan, "İnşacı Kuram Çerçevesinde Türkiye'nin ...", s. 85.

¹⁰⁵⁶ Ereker, "Dış Politika ve Kimlik", s. 176.

Kimlik inşasında, ‘ben’in ne olmak istemediğini tanımlayan ‘öteki’ de oldukça etkili ve önemlidir.¹⁰⁵⁷ ‘Öteki’ olarak tanımlanan şey mutlaka bir başka devlet olmak zorunda değildir; ‘öteki’ bazen farklı bir fikir ya da ideoloji, bazen de geçmiş ve tarih olabilmektedir.¹⁰⁵⁸ Çünkü bir ülkede birden fazla kimliğe ve bu kimliklerin her birinin farklı ‘öteki’ tanımlamalarına rastlamak, bu nedenle ‘iç’ ya da ‘tarihi’ ötekilerden bahsetmek mümkündür.¹⁰⁵⁹ Bu bağlamda yeni devletin kimliğinin bir diğer ‘öteki’si de, Osmanlı geçmişi olmuştur. Türkiye’nin tarihsel ve toplumsal gerçekliğine içsel bu ‘öteki’ İslam’ı referans aldığından, Osmanlı’yı ‘öteki’leştirmek, İslam’ı da ‘öteki’leştirmek anlamına gelmiştir.¹⁰⁶⁰ Böylece Türkiye Cumhuriyeti inşa edilirken bir yandan Batılılaşma ekseninde devlet-toplum inşası ve modernleşme gerçekleştirilmeye çalışılmış, diğer yandan yeni devleti Osmanlı/İslam geçmişinden ayıran sınırlar çizilmeye başlanmıştır.¹⁰⁶¹ Yapılan reformlarda bir yandan Batılı modern kimliği inşa etmeye çalışırken, diğer yandan Osmanlı/İslam geçmişini ‘öteki’leştirme işlevi üstlenmiştir.¹⁰⁶²

Osmanlı/İslam geçmişini ‘öteki’leştirmek, ‘biz’ duygusunu sağlayarak kolektif kimliğe referans olacak bir geçmişin ya da tarihin yeniden inşasını gerektirmiştir. Bu ihtiyaç *Türk Tarih Tezi*¹⁰⁶³ ve *Güneş Dil Teorisi*¹⁰⁶⁴ ile giderilmeye çalışılmıştır. Türk Tarih Tezi ve Güneş Dil Teorisi, kimlik inşa sürecinde ihtiyaç duyulan, kolektif hafızaya referans olacak mit, anı ve semboller yaratma amacına hizmet etmiştir.¹⁰⁶⁵

¹⁰⁵⁷ Zehfuss, Maja, *Constructivism in International Relations: The Politics of Reality*, Cambridge University Press, Cambridge, 2002, ss. 84-86.

¹⁰⁵⁸ Hopf, *Social Construction of International Politics*, s. 278.

¹⁰⁵⁹ Bozdağlıoğlu, Yücel, *Turkish Foreign Policy and Turkish Identity: A Constructivist Approach*, Routledge, 2003.

¹⁰⁶⁰ Bora, Tanıl, “Cumhuriyetin İlk Döneminde Milli Kimlik”, *Cumhuriyet, Demokrasi ve Kimlik*, (der. Nuri Bilgin), Bağlam Yayınları, İstanbul, 1997, s. 58.

¹⁰⁶¹ Kaliber, “Türk Modernleşmesini Sorunsallaştıran Üç Ana Paradigma Üzerine”, s. 109.

¹⁰⁶² Yörük, “Politik Psişe Olarak Türk Kimliği”, s. 312.

¹⁰⁶³ 1932 yılında yapılan I. Türk Tarih Kongresi’yle şekillenen Türk Tarih Tezi, İslam öncesi Türk tarihine önem vermekte ve Türklerin köklerini Orta Asya’ya dayandırmaktadır. Ayrıca bu tez Türklerin tüm büyük medeniyetlerin oluşumunda önemli bir rol oynadıklarını ileri sürmektedir. Yine bu tezde Anadolu’nun ilk yerli sakinlerinin Türkler olduğu, dolayısıyla Anadolu’nun Türk anavatanı olduğu ortaya koyulmuştur. Türk Tarih Tezi ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. *Türk Tarihinin Ana Hatları: Kemalist Yönetimin Resmi Tarih Tezi*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1999.

¹⁰⁶⁴ 1936 yılında yapılan Türk Dil Kongresi’nde ortaya çıkan Güneş Dil Teorisi, Türk ırkının tarihini dil yoluyla keşfetmekte ve Türk dil ve ırkını, Avrupa dil ve ırkının kaynağı olarak ele almaktadır. Güneş Dil Teorisi ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. İnan, Abdülkadir, *Güneş-Dil Teorisi Üzerine Ders Notları*, Devlet Matbaası, İstanbul, 1936.

¹⁰⁶⁵ Smith, Anthony D., *Milli Kimlik*, (çev. Bahadır Sina Şener), İletişim Yayınları, İstanbul, 1999, ss. 163-164.

Kimlik inşa sürecinde Kemalist ideolojinin ilkelerinden biri olan ‘*Milliyetçilik*’ de öne çıkan unsurlardan olmuştur.¹⁰⁶⁶ Aksini iddia eden tezler olmakla birlikte¹⁰⁶⁷ Kemalist milliyetçiliğin etnik-soya dayalı ırkçı bir temele sahip olmadığı/olamayacağı toprak temelli bir milliyetçilik olduğu konusunda yaygın görüş birliği mevcuttur. Bu çerçevede yer alan görüşlere göre Kemalist milliyetçilik; ırkçı olmayan, birleştirici, laik, barışçı ve medeniyetçi bir milliyetçiliktir.¹⁰⁶⁸ Daha öncede ifade edildiği üzere zaten yeni rejim, imparatorluk mirası çoklu etnik ve dini yapıyı reddetmekte ve homojen bir ulus yaratmak istemektedir. Bu doğrultuda yeni ulus-devletin kimliği de ‘*Türk vatandaşlığı*’ üzerine inşa edilmiştir.¹⁰⁶⁹ Nitekim Mustafa Kemal’in kendi ulus tanımlaması da “*Türkiye Cumhuriyet’ini kuran Türkiye halkına Türk milleti denir*” şeklinde, etnik kökene referans vermeyen bir tanımlamadır.¹⁰⁷⁰ Türk vatandaşlığı ise anayasal olarak “*Türkiye ahalisine din ve ırk farkı olmaksızın vatandaşlık itibarıyla Türk ıtlak olunur*” şeklinde tanımlanmıştır.¹⁰⁷¹ Türk ulusal kimliğinin inşası Cumhuriyet’in ilk yıllarında Türkiye’nin güvenlik kültürünü biçimlendiren en önemli öge haline gelmiştir.

Kemalist milliyetçiliğin ulus kavrayışını “*Millet; dil, kültür ve ülkü birliği ile birbirine bağlı vatandaşların teşkil ettiği siyasi ve toplumsal heyettir*” ifadesi daha kapsamlı bir biçimde ortaya koyar niteliktedir.¹⁰⁷² Böylece milliyetçilik dil, kültür ve ülkü birliği ile tanımlanır hale gelmiştir. Milliyetçilik boyutunda dil birliği, kolektif kimliğin ve ‘biz’ bilincinin varlığının işareti olduğu gibi, aynı zamanda kimlik inşa sürecinin de önemli unsurlarındandır.¹⁰⁷³ Bu nedenle hem modernleştirici reformlar, hem de anayasal olarak dile yönelik bir takım çalışmalar yapılmıştır.¹⁰⁷⁴ Kültür birliğiyle ise yapılan reformlarla kültürel alandan Osmanlı/İslam unsurlarının silinmesi ve tam anlamıyla

¹⁰⁶⁶ Yıldız, Ahmet, “Kemalist Milliyetçilik”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt II: Kemalizm*, (der. Ahmet İnsel), İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, s. 222.

¹⁰⁶⁷ Kemalist milliyetçiliğin etnik-soya dayalı ırkçı bir temele sahip olduğuna yönelik ayrıntılı bir çalışma için bkz. Yıldız, *Ne Mutlu Türküm Diyebilene*.

¹⁰⁶⁸ Feyzioğlu, Turhan, *Atatürk ve Milliyetçilik*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Ankara, 1996, ss. 44-96.

¹⁰⁶⁹ Çalış, Şaban H., *Hayaletbilimi ve Hayali Kimikler: Neo-Osmanlılık, Özal ve Balkanlar*, Çizgi Kitabevi, Konya, 2004, s. 68.

¹⁰⁷⁰ İnan, Afet, *Medeni Bilgiler ve M. Kemal Atatürk’ün El Yazıları*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1998, s. 18.

¹⁰⁷¹ 1924 Anayasası (Teşkilat-ı Esasiye Kanunu), madde 88, <https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/oncelki-anayasalar/1924-anayasasi/> (20.01.2023).

¹⁰⁷² İnan, *Medeni Bilgiler ve M. Kemal Atatürk’ün El Yazıları*, s. 18.

¹⁰⁷³ Balçık, M. Berk, “Milliyetçilik ve Dil Politikaları”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt IV: Milliyetçilik*, (der. Tanıl Bora), İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s. 777.

¹⁰⁷⁴ 1921 Anayasası (Teşkilat-ı Esasiye Kanunu), madde 2’de Türkçe’nin resmi dil olarak kabul edilmesi; Latin alfabesinin kabul edilmesi (1 Kasım 1928). <https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/oncelki-anayasalar/1921-anayasasi/> (23.01.2023).

Batılılaşma kastedilmektedir.¹⁰⁷⁵ Bu yönüyle kültür de modern kimlik inşasının kurucu unsurlarından biri haline gelmiştir. Ülkü birliği ise ifadesini yine Kemalist ideolojinin ilkelerinden olan ‘Cumhuriyetçilik’te bulmuştur. Yeni rejimin ülküsü, ulusal egemenliktir. Bunu gerçekleştirecek tek yol Cumhuriyet olduğundan aslında rejimin kendisi aynı zamanda rejimin ülküsüdür.¹⁰⁷⁶

Devlet ve ulus arasındaki sınırların belirsiz olduğu Kemalist milliyetçilik, devlet ve ulusu birbirinin varoluş nedeni olarak görmektedir.¹⁰⁷⁷ Kemalist ideolojideki bu devlet ve ulus özdeşliği¹⁰⁷⁸, egemenliğin ulusa ait olmasıyla açıklanmaktadır.¹⁰⁷⁹ Egemenliğin ulusa ait oluşu dolayısıyla devlet ile ulus arasındaki özdeşlik temelde Kemalist ideolojinin ‘Halkçılık’ ilkesine dayandırılmıştır. Başka bir ifadeyle Halkçılık ilkesi, Cumhuriyet rejiminin temelidir.¹⁰⁸⁰ Halkçılık ilkesi aynı zamanda toplumda dinsel, dilsel, ırksal veya mezhepsel farklılıkların yokluğu anlamındadır. Bu bakımdan Türkiye’nin kendine has özgün toplumsal yapısı Halkçılık ilkesi etrafında birleştirilerek, ulusal düzeyde ‘biz’ kimliğinin inşa edilmesi amaçlanmıştır. Dolayısıyla Halkçılık ve Milliyetçilik ilkesi birbirlerine sıkı sıkıya bağlıdır.¹⁰⁸¹

Kimlik inşa sürecinin en önemli unsurlarından bir diğeri, hatta bu sürecin temel taşı ise yine Kemalist ideolojinin ilkelerinden biri olan ‘Laiklik’tir.¹⁰⁸² Kemalist ideolojide laiklik, modernleşmenin ön koşulu gibidir.¹⁰⁸³ Bir yanıla modernleşmenin gerektirdiği dönüşümlerin dayanağı olan laiklik, diğeri yanıla modern/Batılı kimliği inşa edici unsur olarak görülmektedir.¹⁰⁸⁴ Modernleşme kapsamında gerçekleştirilen laikleştirici reformlar¹⁰⁸⁵, dinin/İslam’ın kamusal alandan silinmesi, hatta özel alanda da

¹⁰⁷⁵ Eğitimin birleştirilmesi (3 Mart 1924); Şapka kanunu ile fesin yasaklanması (25 Kasım 1925); Kadınlara seçme ve seçilme hakkının tanınması (5 Aralık 1934) gibi kültürel alana yönelik modernleşme çabaları ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Deren, Seçil, “Kültürel Batılılaşma”, *Modern Türkiye’de Siyasal Düşünce Cilt III: Modernleşme ve Batıcılık*, (der., Uygur Kocabaşoğlu), İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, ss. 382-402.

¹⁰⁷⁶ Ereker, “Dış Politika ve Kimlik”, ss. 85-86.

¹⁰⁷⁷ Çelik, Nur Betül, “Kemalizm: Hegemonik Bir Söylem”, *Modern Türkiye’de Siyasal Düşünce Cilt II: Kemalizm*, (der. Ahmet İnsel), İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, s. 85.

¹⁰⁷⁸ İnan, *Medeni Bilgiler ve M. Kemal Atatürk’ün El Yazıları*, s. 18.

¹⁰⁷⁹ Köker, Levent, *Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1993, s. 155.

¹⁰⁸⁰ Karpat, Kemal, *Türk Demokrasi Tarihi*, İstanbul Matbaası, İstanbul, 1967, s. 49.

¹⁰⁸¹ Köker, *Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi*, s. 158.

¹⁰⁸² Mardin, Şerif, “Religion and Secularism in Turkey”, *Atatürk: Founder of a Modern State*, (der. Ali Kazancıgil ve Ergun Özbudun), C. Hurst & Company, Londra, 2006, s. 191.

¹⁰⁸³ Mert, Nuray, *Laiklik Tartışmasına Kavramsal Bir Bakış*, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1994, s. 55.

¹⁰⁸⁴ Mert, Nuray, “Cumhuriyet Türkiye’inde Laiklik ve Karşı Laikliğin Düşünsel Boyutu”, *Modern Türkiye’de Siyasal Düşünce Cilt II: Kemalizm*, (der. Tanıl Bora ve Murat Gültekinil), İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, s. 204.

¹⁰⁸⁵ Bahsedilen reformlar; Hilafetin kaldırılması (3 Mart 1924); Eğitimin birleştirilmesi (3 Mart 1924); Şeriye ve Evkaf Vekaleti’nin kaldırılması (3 Mart 1924); Şeriye Mahkemeleri’nin Kapatılması (8 Nisan 1924); Şapka kanunu ile fesin yasaklanması (25 Kasım 1925); Tekke ve zaviyelerin kapatılması, birtakım

sınırlandırılmasını amaçlamaktadır.¹⁰⁸⁶ Çünkü her alanda etkili olan dini yapının/gelenekçi anlayışın çağın gerisinde kaldığı ve değişen dünya koşullarına ayak uyduramadığı düşünülmektedir.¹⁰⁸⁷ Bu yapı Türkiye'nin muasır medeniyet olarak görülen Avrupa ile bütünleşmesinin önündeki engellerden biri olarak görülmüştür.¹⁰⁸⁸ Bu nedenle yeni ulus-devletin inşasında laikleşme ile din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılması hedeflenmiştir. Hatta dinin devlet kontrolüne alınması amaçlanmıştır. Böylece inşa edilen modern kimliğin, evrensel değerlerle uyuşmayan dini yönleri tamamen temizlenmek istenmiştir. İlerleyen zamanlar da laiklik ilkesi siyasal alanın en tartışmalı konularından birisi haline gelmiş ve zamanla güvenlikleştirilmiş bir meseleye dönüşmüştür.¹⁰⁸⁹

Birinci Dünya Savaşı uluslararası kültürel/kurumsal alanda da köklü değişimlerin yaşanmasına neden olmuştur. Bu tarihten önce yaşanan savaşlar devletler arası ilişkilerde kullanılan meşru bir yöntem olarak görülürken, Birinci Dünya Savaşı'nın insani, toplumsal, ekonomik ve siyasal anlamda yol açtığı büyük tahribat ve bu tahribatın sadece savaşın kaybedenlerini değil, savaşın kazananlarını da aynı derecede etkilemesi, savaşın meşru bir yöntem olup olmadığının sorgulanmasına yol açmıştır. Ayrıca Birinci Dünya Savaşı öncesinde oldukça yaygın olan gizli diplomasinin, bu savaşın nedenleri arasında sayılması, diplomasinin şeffaflaşması yönünde bir baskı oluşturmuştur.¹⁰⁹⁰

Uluslararası sistemin savaş ve diplomasi gibi temel kurumları hakkında değişen bu düşünceler yeni arayışları da beraberinde getirmiştir. Devlet egemenliğini sınırlayacak birtakım mekanizmaların oluşturulması, böylelikle devlet egemenliğinin bir parçası olarak görülen savaş ilan etme hakkına bazı sınırlamalar getirilmesi ve barışın sürdürülmesinin devletlerin tekeline bırakılmamasına yönelik düşünceler gündeme gelmiştir. Ayrıca gizli antlaşmaların yasaklanarak diplomasinin daha şeffaf hale getirilmesi de bu arayışların bir parçasıdır. Bu düşüncelerin en önemli savunucusu olan dönemin Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Woodrow Wilson, savaş ertesinde ulusal

dini unvanların kaldırılması (30 Kasım 1925); Medeni kanunun yürürlüğe girmesi (4 Ekim 1926); Anayasadan dinsel hükümlerin kaldırılması (10 Nisan 1928); Din adamlarının mabet ve ayinler dışında dini kıyafetler giymelerinin yasaklanması (3 Aralık 1934); Laikliğe anayasada yer verilmesi (5 Şubat 1937).

¹⁰⁸⁶ Akgün, Birol ve Şaban Çalış, "Tanrı Dağı Kadar Türk, Hira Dağı Kadar Müslüman: Türk Milliyetçiliğinin Terkibinde İslamcı Doz", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt IV: Milliyetçilik*, (der. Tanıl Bora), İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s. 593.

¹⁰⁸⁷ Yetkin, *Türkiye'de Tek Parti Yönetimi 1930-1945*, s. 138.

¹⁰⁸⁸ Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, s. 267.

¹⁰⁸⁹ Bilgin, Pınar, "The Securityness of Secularism? The Case of Turkey", *Security Dialogue*, 39 (6), 2008, ss. 593-614.

¹⁰⁹⁰ Hobsbawm, Eric J., *Kısa 20. Yüzyıl: 1914-1991 Aşırılikler Çağı*, (çev. Yavuz Alogan), Everest Yayınları, İstanbul, 2007, ss. 37-38.

ve uluslararası barışın sağlanmasına yönelik görüşlerini açıklamış ve bu görüşler doğrultusunda Milletler Cemiyeti kurulmuştur.¹⁰⁹¹ Bilindiği üzere Cemiyet, İkinci Dünya Savaşı'nın yaşanmasına engel olamamış ve bu nedenle bu girişimin başarısız olduğu kabul edilmiştir. Her ne kadar amacına ulaşamamış olsa da Milletler Cemiyeti, hem barışı tesis etmeye yönelik çabaları bakımından dönemin en belirgin girişimi olması, hem de o dönemde uluslararası örgütlenme girişimlerinin öncülü olması ve bu bakımdan İkinci Dünya Savaşı sonrasında Birleşmiş Milletler ekseninde gerçekleşen uluslararası örgütlenmenin çekirdeğini oluşturması sebebiyle önemlidir.¹⁰⁹²

Birinci Dünya Savaşı'nın uluslararası kültürel/kurumsal alanda yarattığı bir diğer dönüşüm, klasik güçler dengesinin tam anlamıyla ortadan kalkmış olmasıdır. Savaş öncesi sistem Avrupa devletler sistemi olarak kabul edilirken, savaş sonrasında Avrupa devletlerinin sistem içerisindeki üstünlüğü ortadan kalkmış ve Avrupa dışı aktörler de (Amerika ve Japonya gibi) uluslararası sistemin başat aktörleri haline gelmeye başlamıştır.¹⁰⁹³ Hristiyan olmayan ya da belli bir medeniyet düzeyine erişmeyen toplumların Avrupa devletler sistemine dâhil olamayacağı ve bu sistemin kurumlarından yararlanma hakkının olmadığı savunusu¹⁰⁹⁴, değişen yeni dengelerle birlikte yerini, bu kurumların dünya ölçeğinde kabul edilmeye ve benimsenmeye başlamasına bırakmıştır.¹⁰⁹⁵

Avrupa devletler sisteminin bir yandan üstünlüğünü yitirirken, diğer taraftan yaygınlaşması, sömürgelerde milliyetçi hareketlenmelerin başlamasıyla sonuçlanmıştır. Savaş sonrası güç bakımından zayıf olunan dönemde yaşanan bu gelişmeler, Avrupa devletlerinin çevre ülkelere müdahale etmesini de zorlaştırmıştır. Bu dönemde kendi sorunlarına odaklanan Avrupalı devletler, enerjilerinin büyük bir kısmını savaş sonrası düzenin sürdürülmesine ya da değiştirilmesine ayırmıştır. Dolayısıyla Avrupalı olmayan devletlerin özerklik kazanması ve egemenlik haklarının tanınması mümkün olmuştur. Başka bir ifadeyle Avrupa devletler sisteminin üstünlüğünü yitirmesi ve yaygınlaşmasıyla, yeni egemen ulus-devletler kurulmuştur.¹⁰⁹⁶

¹⁰⁹¹ Steiner, Zara, "Savaş, Barış ve Uluslararası Devletler Sistemi", *I. Dünya Savaşı ve 20. Yüzyıl*, (ed. Jay Winter vd., çev. Tansel Demirel), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2012, s. 237.

¹⁰⁹² Sarica, Murat, *Birinci Dünya Savaşından Sonra Avrupa'da Barışı Kurma ve Sürdürme Çabaları (1919-1929)*, İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, İstanbul, 1982.

¹⁰⁹³ Watson, *The Evolution of International Society*, s. 278.

¹⁰⁹⁴ Watson, *The Evolution of International Society*, ss. 273-274.

¹⁰⁹⁵ Bacık, *Modern Uluslararası Sistem*, s. 133.

¹⁰⁹⁶ Oran, Baskın, "1923-1939: Görelî Özerklik-Dönemin Bilançosu", *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt I: 1919-1980*, (der. Baskın Oran), İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, s. 242.

Türkiye'nin yakın çevresinde de pek çoğu eski Osmanlı halklarından oluşan yeni egemen ulus-devletler kurulmuştur. Osmanlı'yla olan bu bağ, yeni kurulan devletlerle Türkiye'nin ilişkilerini olumsuz etkilemiştir. Bu nedenle Balkanlardaki pek çok devletin yanı sıra, Orta Doğu'da Birinci Dünya Savaşı sonrasında kurulan yeni Arap devletleri de Türkiye'yi 'öteki' olarak tanımlamıştır. Başka bir ifadeyle komşu devletlerin bağımsızlık ve uluslaşma süreçlerine bakıldığında, olumlu bir Türk algılaması ile karşılaşmanın zor olduğunu söylemek mümkündür. Osmanlı geçmişiyle bağlarını koparmak isteyen Cumhuriyet yönetimi de, yakın coğrafyasındaki bu devletlerle ilişkilerini asgari düzeyde tutmuş ve dostluk ilişkisi kurmamıştır. Türkiye bu devletlerle sadece güvenlik ihtiyaçları doğrultusunda zaman zaman iş birliğine yönelmiş ya da ittifak kurmuştur. Bu durum konjonktürel gelişmeler sebebiyle belli bir ölçüde yaklaşma yaşansa da 'öteki' algılamasının kolay kolay değişmediğini göstermektedir. Dolayısıyla bu dönemde Türkiye'nin ilişkilerini 'ben' ve 'öteki' algısının biçimlendirdiğini söylemek mümkündür.¹⁰⁹⁷

Avrupa devletler sisteminin üstünlüğünü yitirdiği ve yaygınlaştığı, bu doğrultuda yeni egemen ulus-devletlerin kurulduğu, Türkiye'nin yakın coğrafyasında kurulan yeni egemen ulus-devletlere mesafeli yaklaştığı bu uluslararası konjonktür, Cumhuriyet'in ilk yıllarında Türkiye için güvenli bir ortam sunmuştur. Böylece yeni kurulan Cumhuriyet'in, dengeleri gözetken statükocu dış politikasını sürdürmesi kolaylaşmıştır.¹⁰⁹⁸

Yeni kurulan Cumhuriyet'in hem modernleşmeye yönelik reformlarını derinleştirebilmesi, hem de inşa etmeye çalıştığı bağımsız ulus-devletin bağımsızlığını koruyabilmesi için uygun bir zemine ihtiyacı vardır. Bu nedenle Osmanlı döneminde var olan sürekli savunmacı ve dengeleri gözetken statükoculuk anlayışı, Cumhuriyet döneminde de sürdürülmüştür. Çünkü yeni rejimin reformlarını gerçekleştirebilmesi ve bağımsızlığını koruyabilmesi için hem ulusal, hem de uluslararası alanda barışçıl, istikrarlı bir ortamın sağlanması gereklidir.¹⁰⁹⁹ Çünkü 'iç' erisi ve 'dış' arısı biriyle önemli oranda ilişkilidir. Nitekim Cumhuriyet döneminin barış ve istikrar arayışı "yurtta sulh cihanda sulh" ilkesi ile tanımlanmıştır.¹¹⁰⁰ Bu anlayış yeni kurulan devletin, bir yandan dış politikasını sürdürmesini kolaylaştırırken, diğer yandan ulusal alanı yeniden inşa etmek için gereken zaman ve olanakları sağlamıştır.¹¹⁰¹ Başka bir deyişle, dış politika da

¹⁰⁹⁷ Ozan, "İnşacı Kuram Çerçevesinde Türkiye'nin ...", s. 79.

¹⁰⁹⁸ Oran, "1923-1939: Görelî Özerklik-Dönemin Bilançosu", s. 242.

¹⁰⁹⁹ Erol ve Ozan, "Türk Dış Politikasında Süreklilik Unsuru Olarak Siyasal Rejim", s. 24.

¹¹⁰⁰ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I: TBMM Meclislerinde ve CHP Kurultaylarında (1919-1938), Maarif Matbaası, İstanbul, 1945, s. 342.

¹¹⁰¹ Sander, "Türkiye'nin Dış Politikasında Sürekliliğin Nedenleri", s. 110.

sağlanan barış ve istikrar, içeriye dönülerek ulus-devletin inşasına odaklanabilmeyi mümkün kılmıştır. Bu doğrultuda tek parti döneminde de statükoculuğun, güvenlik kültürünün en önemli şekillendiricilerinden biri olmaya devam ettiğini söylemek mümkündür.

Statükoculuk gibi Batıcılık da Osmanlı döneminde var olan ve Cumhuriyet döneminde de sürdürülen bir yönelimdir. Batı'ya karşı verilen mücadele sonucu kurulmuş olan bir devletin Batı'ya düşman olmayıp, aksine Batı yönelimli politikalar izliyor oluşu çelişkili gibi görünse de, Türkiye özelinde durum böyle değildir. Kurtuluş mücadelesi “*Batılı değerlere karşı değil, Batılı devletlere karşı*” verilmiştir.¹¹⁰² Dolayısıyla Kemalist ideolojinin özünü oluşturan Batılılaşma yoluyla modernleşme anlayışı, içerideki inşa sürecinin belirleyicisi olduğu gibi, dış politikanın da belirleyicisi haline gelmiştir.¹¹⁰³ Kemalist inşa sürecinin dış politikası Batı yönelimli ama bağımsız bir dış politika olarak belirlenmiştir.¹¹⁰⁴

Dönemin dış politika ilkeleri; bağımsızlık ve egemenliği korumak, uluslararası sorunlardan uzak kalmak, dengeleri gözetmek, uluslararası hukuka ve imzalanan antlaşmalara riayet etmek, Batılı devletlerle iyi ilişkiler kurmak ve çözüme kavuşmayan sorunları çözmek olmuştur. Lozan Antlaşması'nda İtilaf devletleri ile Türkiye arasında çözüme kavuşmayan yabancı okullar, nüfus mübadelesi, Osmanlı borçları, Musul, Hatay ve Boğazlar gibi sorunların çözülmesi, diğer ilkelere doğrudan hizmet ettiği için öncelikli hale gelmiştir. Fakat sorunların çözümü noktasında İtilaf devletlerinin Sevr Antlaşması'nın hükümlerini hatırlatan talepleri, Türkiye Cumhuriyeti'nin ulusal egemenlik ve tam bağımsızlık hassasiyetini zedelediğinden ilişkiler, gergin ve güvensiz olmaya devam etmiştir.¹¹⁰⁵ Dönemin güvenlik kültürü ve güvenlik politikaları da bu hassasiyet etrafında şekillenmiştir.

Batılı devletler Türkiye'yi her ne kadar Lozan Antlaşması'yla bağımsız ve egemen-eşit bir devlet olarak kabul etmişlerse de, bunun Batılı devletlerin zihnindeki algılama boyutunda değişmesi ve ortaya koyulan pratiklerin bu kabul doğrultusunda gerçekleşmesi zaman almıştır.¹¹⁰⁶ Türkiye ise böyle bir ortamda Sovyetler Birliği ile yakınlaşmayı tercih etmiştir. Çünkü Osmanlı'nın, karşısında sürekli toprak kaybettiği ve

¹¹⁰² Ülman, Haluk ve Oral Sander, “Türk Dış Politikasına Yön Veren Etkenler II (1923-1968)”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 27 (1), 1972, ss. 2-3.

¹¹⁰³ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri III (1918-1937), s. 68.

¹¹⁰⁴ Keyman, “Atatürk ve Dış Politika Vizyonu”, s. 157.

¹¹⁰⁵ Gök, Mehmet, “Cumhuriyet Dönemi Türk Dış Politikasının İç ve Dış Kaynakları”, *Atatürk Türkiye'sinde (1923-1983) Dış Politika Sempozyumu (24 Ekim 1983)*, Boğaziçi Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul, 1984, ss. 53-56.

¹¹⁰⁶ Ereker, “Dış Politika ve Kimlik”, s. 131.

bir Avrupalı gücün desteği olmadan baş edemediği Rusya, Bolşevik Devrimi sonrasında bir tehdit olmaktan çıkmış, hatta devrim sonrası kurulan Sovyetler Birliği de Kurtuluş Savaşı sırasında Türk tarafına destek vermiştir.¹¹⁰⁷ Türkiye'nin Batılı güçlerle ilişkilerinin istediği düzeyde normalleşmediği bu dönemde, Batılı devletler tarafından dışlanmış olan Sovyetler Birliği, Türkiye tarafından Batılı güçlere karşı denge unsuru olarak görülmüştür. Böylelikle Türkiye'nin denge arayışlarında iş birliği yaptığı önemli bir aktör konumuna gelen Sovyetler Birliği ile dostluk ilişkilerini resmileştiren antlaşmalar imzalanmıştır. Türkiye'nin Sovyetler Birliği ile yaptığı iş birliğinin, konjonktürel gerekçelere dayalı pragmatik bir tercih olduğunun altını çizmek gerekmektedir.¹¹⁰⁸

1930'lu yıllara gelindiğinde, Batılı devletlerle sorunlarının büyük bir kısmını çözümlemiş olan Türkiye, kuruluşunda savaşın yenilenleri arasında olduğu için kabul edilmediği, sonrasında da savaşın galip devletlerinin güdümünde olması sebebiyle üye olmayı tercih etmediği Milletler Cemiyeti'ne artık eskisi kadar olumsuz bakmamaya başlamıştır. Cemiyetin savaşın galip devletlerinin güdümünde olmasının Türkiye üzerinde yarattığı endişe, ilgili devletlerle sorunların çözümlenmesinden sonra hafiflemiş, ayrıca Cemiyete üye olmamanın sorunların Türkiye'nin aleyhine çözümlenmesine neden olduğu düşünülmüştür. Bunun yanı sıra hala tam anlamıyla çözüme kavuşturulamamış olan sorunların, Cemiyete katılım sağlanırsa daha kolay çözümlenebileceği de düşünülmüştür.¹¹⁰⁹ Sonuç olarak Cemiyete üye olunmuştur. Türkiye açısından bu üyeliğe, Batı ailesine dâhil olmak ve Batı tarafından egemen-eşit bir devlet olarak kabul edilmek ya da tanınmak anlamına geldiğinden oldukça önem verilmiştir.¹¹¹⁰

Türkiye'nin Batılı devletlerle sorunlarını büyük oranda çözümllediği yıllar ile devletler arasında ki statükocu ve revizyonist gruplaşmaların iyice belirginleşmeye başladığı yıllar aynı zamana denk gelmiştir. Savaş sonrası dönemde devletlerin saldırgan politikalar izlemesini ve Avrupa'da hiyerarşik bir düzenin doğmasını engellemek adına bir takım kısıtlamalarla statüko korunmaya çalışılmıştır. Ancak haksızlığa uğradığını düşünen, galip tarafta olmasına rağmen edindiği savaş ganimetinden memnun olmayan

¹¹⁰⁷ Hale, *Türk Dış Politikası: 1774-2000*, s. 10.

¹¹⁰⁸ "Türkiye-Sovyetler Birliği Dostluk ve Tarafsızlık (Saldırmazlık) Antlaşması" 17 Aralık 1925'te imzalanmıştır. Gönübol, Mehmet ve Cem Sar, "Lausanne'dan Sonra Türk Dış Politikası", *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)*, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1996, s. 77.

¹¹⁰⁹ Uzgel, İlhan, "1923-1939: Uluslararası Güvenlik Sorunları ve Türkiye", *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt I: 1919-1980*, (der. Baskın Oran), İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, s. 310.

¹¹¹⁰ Türkiye 18 Temmuz 1932'de Milletler Cemiyeti'ne üye olmuştur. Soysal, İsmail, *Türk Dış Politikası İncelemeleri İçin Kılavuz (1919-1993)*, Eren Yayınları, İstanbul, 1993, s. 47.

ya da mağlup olan tarafta yer alan devletler (Almanya, Japonya ve İtalya) revizyonist politikalar izlemeye başlamış ve bu devletler bir bir Milletler Cemiyeti'nden uzaklaşmıştır.¹¹¹¹

Avrupa siyasetinde statükocular ve revizyonistler arasında gerçekleşen bu çatışmada, Türkiye revizyonizmden uzak durmuştur. Çünkü Türkiye, daha öncede bahsedildiği üzere Birinci Dünya Savaşı sonucunda kaybeden devletlere dayatılan barış antlaşmalarının yükümlülüğünden, Türk Kurtuluş Savaşı'nın galibiyetle sonuçlanması ve yeni bir antlaşma imzalanması sebebiyle kurtulmuştur. Gerekli bazı ödünler dışında uzun yıllardır istenilen güvenlik garantilerini Lozan Antlaşması sayesinde elde eden Türkiye için bu antlaşma, üzerinde en çok hassasiyet gösterilen dış politika meselesi haline gelmiştir.¹¹¹² Dolayısı ile Türkiye elde ettiklerini korumak ve sağlamlaştırmak adına statükonun korunmasından yana olmuştur.¹¹¹³

Türkiye'nin revizyonist ülkelerden uzak durmasının nedeni yalnızca Lozan statükosunu sürdürme hedefiyle ilgili değildir. Bunun en önemli nedenlerinden biri özellikle İtalya'nın tarihsel yayılma alanının Akdeniz ve Balkanlar oluşu, bu doğrultuda Türkiye'yi de içeren yayılmacı politikaların Türkiye için ciddi bir tehdit oluşturmasıdır. Başka bir ifadeyle İtalya'nın izlediği yayılmacı politikalar, Türkiye'nin tehdit algılamalarını doğrudan etkilemiştir.¹¹¹⁴

Türkiye algıladığı tehditler doğrultusunda yakın çevresinde güvenli bir alan oluşturmak adına birtakım bölgesel ittifak arayışlarına girmiştir. Türkiye'nin öncelikle bölgesel güvenlik ittifaklarına yönelmesinin sebebi, Osmanlı döneminde olduğu gibi güvenliği Batılı büyük güçlerle ittifak yaparak sağlamaktan kaçınmaya çalışmasıyla ilgilidir.¹¹¹⁵ Ancak revizyonist devletlerden algılanan tehdit bu bakış açısını da değiştirmiştir. Öyle ki bu tehdit Sovyetler Birliği ile dostluk ilişkisine sahip olan Türkiye'nin bununla yetinmeyip, İngiltere ve Fransa ile yakınlaşmak istemesinin ya da yakınlaşmasının asıl nedenidir.¹¹¹⁶ Bunun bir başka nedeni ise dostluk ve iş birliği

¹¹¹¹ Almanya 1933 yılında ve İtalya ise 1937 yılında Milletler Cemiyeti üyeliğinden ayrıldığını açıklamıştır. Gönübol ve Sar, "Lausanne'dan Sonra Türk Dış Politikası", s. 97; Aydın, Mustafa, "İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye, 1939-1945", *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt I: 1919-1980*, (der. Baskın Oran), İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, s. 405.

¹¹¹² Gönübol, Mehmet ve Ömer Kürkçüoğlu, "Atatürk Dönemi Türk Dış Politikasına Genel Bir Bakış", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 1 (2), 1985, ss. 452-453.

¹¹¹³ Oran, Baskın, "Türk Dış Politikası: Temel İlkeleri ve Soğuk Savaş Ertesindeki Durumu Üzerine Notlar", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 51 (1), 1996, s. 355.

¹¹¹⁴ Gönübol ve Sar, "Lausanne'dan Sonra Türk Dış Politikası", ss. 81-84.

¹¹¹⁵ Hale, *Türk Dış Politikası: 1774-2000*, s. 66.

¹¹¹⁶ Ülman, Haluk, "Türk Dış Politikasına Yön Veren Etkenler I (1923-1968)", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 23 (3), 1968, ss. 244-245.

ilişkinde rağmen Türkiye'nin Sovyet ideolojisine karşı her zaman temkinli oluşudur. Nitekim Türkiye, diğer devletlerle yaşadığı sorunları çözdükçe Sovyetler Birliği'nin dengeleyiciliğine duyduğu ihtiyaç azalmıştır.¹¹¹⁷

Nitekim 1 Eylül 1939'da Almanya'nın Polonya'yı işgaline, İngiltere ve Fransa'nın Almanya'ya savaş ilan ederek karşılık vermesiyle başlayan İkinci Dünya Savaşı'nda, Türkiye kesin olarak İngiltere ve Fransa tarafında yerini almıştır.¹¹¹⁸ Türkiye'yi, İngiltere ve Fransa ile ittifak yapmaya zorlayan gelişme ise Alman-Sovyet yakınlaşması ve sonrasında Polonya'nın iki yönlü işgale uğraması olmuştur. Literatüre '*Polonya Sendromu*' olarak geçen, aynı anda hem Almanya hem de Sovyetler Birliği tarafından işgal edilme korkusu, bu süreçte Türkiye'nin en büyük endişesi haline gelmiştir. Dolayısıyla Türkiye, Sovyetler Birliği ile mesafeli bir ilişki sürdürmeye başlamış, sonrasında ise ilişkiler tamamen kopmuştur.¹¹¹⁹

Yaptığı ittifaklar doğrultusunda bir takım güvenlik garantileri elde eden Türkiye, buna rağmen '*savaşın dışında kalma*' konusunda katı bir tutum izlemiştir. Türkiye'nin böyle bir tutum takınmasının nedenleri arasında Birinci Dünya Savaşı tecrübesinin etkileri, ekonomik durumun savaş maliyetlerini kaldıramayacak olması, askeri yetersizlik, Lozan ve sonrasında elde edilenlerin korunmak istenmesi sayılabilir.¹¹²⁰ Yürüttüğü denge politikasıyla savaşın dışında kalmaya çalışan Türkiye, savaşın taraflarınca bir yandan jeopolitik konumu, diğer yandan yapmış olduğu ittifak antlaşmaları nedeniyle savaşa girmeye zorlanmıştır. Türkiye ise bu baskılara karşı, askeri ve ekonomik zayıflığını gerekçe göstererek, savaşa katılabilmek için bu konularda ağır ve uzun vadeli yardım şartları öne sürmüş, oyalama taktikleri izlemiştir. Bunun yanı sıra Türkiye, saldırmazlık antlaşmaları imzalayarak savaşa taraf olamayacağını da belirtmiştir.¹¹²¹

Türkiye, savaş sonrasında oluşacak durumun belirlenmesi için düzenlenen Yalta Konferansı'nda "*Birleşmiş Milletler Konferansı'na sadece Almanya ve Japonya'yla savaş durumunda olan devletlerin kurucu üye olarak katılabileceğinin*" ifade edilmesi

¹¹¹⁷ Gönlübol, Mehmet ve Cem Sar, *Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası (1919-1938)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1997, s. 79.

¹¹¹⁸ Türkiye'nin, İngiltere ve Fransa ile yaptığı ilk ittifak bağlılığı 19 Ekim 1939'da imzalanan Türkiye, İngiltere ve Fransa Arasında Karşılıklı Yardım Antlaşması'dır. Soysal, İsmail, "1939 Türk-İngiliz-Fransız İttifakı", *Belleten*, 46 (182), 1982, s. 367.

¹¹¹⁹ Oran, Baskın, "1939-1945: Dönemin Bilançosu", *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt I: 1919-1980*, (der. Baskın Oran), İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, s. 388.

¹¹²⁰ Oran, "1939-1945: Dönemin Bilançosu", s. 393.

¹¹²¹ Ünalp, F. Rezzan, "İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Savaş Dışı Kalma Politikaları ve Sonuçları", *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, 1 (45), 2020, ss. 201-221.

üzerine Almanya ve Japonya'ya savaş ilan etmiştir. Türkiye'nin bu savaş ilanı kararı Birleşmiş Milletler Konferansı'na kurucu üye olarak katılma gerekliliğini yerine getirme amacı dışında bir anlam ifade etmemiştir.¹¹²²

Savaş esnasında tarafsızlık politikası izleyen Amerika Birleşik Devletleri ise Japonya'nın saldırısı sonucu savaşa dâhil olmuş ve Amerika'nın dâhil olmasıyla savaşın seyri değişmiştir. Nitekim İkinci Dünya Savaşı, Amerika'nın 1945'te Japonya'nın Hiroşima ve Nagasaki kentine attığı atom bombaları sonucunda Japonya'nın koşulsuz şartsız teslim olması ile sona ermiştir.

Özetlemek gerekirse; yeni rejime yönelik muhalefet, toplumsal birlik ve bütünlüğü bozacak bütün farklılıklar, toprak bütünlüğünü ve ulusal bağımsızlığı zedeleyecek bütün talepler tek parti döneminin tehdit algılamalarının biçimlendiricileridir. Algılanan bu tehditler ise güvenlik kültürünün ve politikalarının şekillenmesinde önemli bir yer tutmuştur. İç güvenlik kaygılarına verilen önem nedeniyle uluslararası alanda yaşanan sorunların dışında kalmaya çalışan Türkiye, kendisinin başını ağrıtan meseleleri de çözerek ortadan kaldırmayı ve böylelikle içeriye yönelmeyi hedeflemiştir. Bu doğrultuda statükocu ve dengeleri gözetten bir güvenlik politikası izlemiştir. Dolayısıyla statükoculuğun, Osmanlı döneminde olduğu gibi tek parti döneminde de, güvenlik kültürünün en önemli şekillendiricilerinden biri olmaya devam ettiğini söylemek mümkündür. Tıpkı statükoculuk gibi Batıcılık da Osmanlı döneminde var olan ve Cumhuriyet döneminde de sürdürülen bir yönelimdir. Hatta bu dönemde Batılılaşma Kemalist kurucu ideoloji ve ilkeler ile birlikte ideolojileşmiştir.¹¹²³ Bu ideolojik algılayış bir yandan yeni ulus-devleti ve kimliği inşa ederken, diğer yandan güvenlik kültürünü şekillendirme işlevi de görmüştür. Ulus-devlet ve kimliğin Batı eksenli inşası, yeni devletin dış politika pratiklerinin yöneliminin de belirleyicisi haline gelmiştir.

6.2.2. Jeopolitik Eksepsiyonalizm: NATO'nun Cephe Ülkesi

İkinci Dünya Savaşı Almanya ve Japonya'nın teslim olmasıyla fiilen sona ermiş, uluslararası sistemi yeniden düzenleme görevi ise savaşın kazanan devletlerine kalmıştır. Aslında henüz savaş sürerken, savaş sonrası oluşacak düzenin belirlenmesine yönelik bir takım konferanslar gerçekleştirilmiştir.¹¹²⁴ Bu konferanslarda savaşın galibi ülkeler, aralarındaki anlaşmazlıkları ortadan kaldırabilecek, ileride meydana gelebilecek ve

¹¹²² Yalta Konferansı 4-11 Şubat 1945'de gerçekleşmiştir.

¹¹²³ Ünüvar, "İttihatçılıktan Kemalizme: İhya'dan İnşaya", s. 140.

¹¹²⁴ Bahsedilen konferanslar; 4-11 Şubat 1945 tarihli Yalta Konferansı, 25-26 Haziran 1945 tarihli San Francisco Konferansı, 17 Temmuz-2 Ağustos 1945 tarihli Potsdam Konferansı'dır.

güvenliklerini tehdit edebilecek bir savaşın önüne geçebilecek ve uluslararası barışı tesis edebilecek, milletlerarası bir teşkilatın kurulması fikrini ortaya atmışlardır. Bu doğrultuda Milletler Cemiyeti'nin devamı niteliğinde ki Birleşmiş Milletler kurulmuş ve yeni uluslararası düzen onun çatısı altında biçimlenmiştir.¹¹²⁵

Savaş sonrası dönemde Almanya ve Japonya gibi kaybeden tarafta yer alan aktörler güçlerini yitirirken, Fransa ve İngiltere gibi kazanan tarafta yer alan aktörler ise güçlerini belli bir ölçüde korumuş olsalar da, uğradıkları işgal veya savaşın mali yükümlülükleri gibi nedenlerle sistem içerisinde daha önceden sahip oldukları etkiyi kaybetmişlerdir. Savaş esnasında büyük ölçüde yıpransa da, savaş sonrasında diğer devletlere nazaran gücünü koruyan Sovyetler Birliği ile savaşa sonradan dâhil olan, dolayısıyla yıpranmayan, hatta her anlamda savaştan karlı çıkmış olan Amerika Birleşik Devletleri ise iki rakip güç olarak karşı karşıya kalmıştır.¹¹²⁶

Savaş esnasında aynı ittifak içerisinde yer alan Sovyetler Birliği ve Amerika, savaş sonrasında adım adım düşman taraflara dönüşmüştür. Bunun temelinde ise ideolojik farklılıklar yatmaktadır. Savaş esnasında faşist ideolojiye karşı aynı ittifak içerisinde yer alan liberal-kapitalist ve sosyalist-komünist ideolojilerin, savaş sonrasında siyasal ve ekonomik anlayışları bakımından aralarındaki farklılıklar belirginleşmeye başlamıştır.¹¹²⁷ Özellikle ekonomik anlamda, İkinci Dünya Savaşı sonrası kurulan ve Birleşmiş Milletler tarafından biçimlendirilen uluslararası ekonomik sistemde kapitalizm egemen konumdadır.¹¹²⁸

Kapitalizmle, komünizmi birbirlerine düşman iki ideoloji olarak tanımlayan Sovyetler Birliği'nin savaş sonrasında kendi ideolojisini yaymaya yönelik sinyaller vermesi, Amerika'yı ve onun Avrupalı müttefiklerini endişelendirmiştir. Bu nedenle Amerika, Sovyet yayılmacılığına karşı, kendi ideolojisi doğrultusunda önlemler almaya çalışmıştır. İki tarafın izlediği politikalar güç dengelerini yeniden şekillendirmiş ve taraflar arasındaki bu mücadele, iki kutuplulukla sonuçlanmıştır. Bir tarafını Amerika

¹¹²⁵ Birleşmiş Milletler, 24 Ekim 1945 yılında kurulmuştur. Hurd, Ian, *After Anarchy: Legitimacy and Power in the United Nations Security Council*, Princeton University Press, Princeton, 2007, s. 109.

¹¹²⁶ Oran, Baskın, "1945-1960: Batı Bloku Ekseninde Türkiye", *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt I: 1919-1980*, (der. Baskın Oran), İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, s. 480.

¹¹²⁷ Bağcı, Hüseyin, "Demokrat Parti Dönemi Türk Dış Politikası (1950-1960)", *Türk Dış Politikası-I*, (der. Hüseyin Bağcı ve Kemal Yakut), Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 2016, s. 131.

¹¹²⁸ Bretton Woods sistemi, Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Dünya Bankası gibi ekonomik örgütler dünya ekonomisinin Amerika'nın çıkarlarına göre şekillendiğini yani kapitalist ekonominin egemen bir konumda olduğunu ortaya koyar niteliktedir. Sovyetler Birliği, alternatif sosyalist ekonomi modelleri ortaya koysa da, Amerika 1970'lere dek uluslararası ekonomik sistemin lideri olmayı sürdürmüştür. Steil, Benn, *The Battle of Bretton Woods: John Maynard Keynes, Harry Dexter White, and the Making of a New World Order*, Princeton University Press, Princeton, 2013.

liderliğindeki liberal-kapitalist Batı Bloğu'nun, diğer tarafını Sovyetler Birliği liderliğindeki sosyalist-komünist Doğu Bloğu'nun temsil ettiği bu iki kutup arasındaki sürekli gerginlik Soğuk Savaş olarak adlandırılmıştır. İki kutbun nükleer silah kapasitesini sürekli geliştirmesi ise Soğuk Savaş gerilimini tırmandırmıştır.¹¹²⁹

Aslında Soğuk Savaş'ı tam anlamıyla başlatan gelişme Truman Doktrini'nin ilan edilmesi olmuştur. Bu doktrin Avrupa'da doğan güç boşluğunun Sovyetler Birliği tarafından doldurulmasını önlemek ve Sovyet yayılmacılığının önüne geçmek amacıyla Amerika'yı sorumluluk almaya davet eden, Amerika'nın komünizm tehdidi altında gördüğü ülkelere askeri ve ekonomik destek/yardım sağlamasını öngören bir plandır.¹¹³⁰ Bu doktrinin öngördüğü ekonomik yardımlar kısa sürede Marshall Planı ile hayata geçirilmiştir. Bu ekonomik yardımları uluslararası askeri bir ittifak olan Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü'nün (NATO) kurulması izlemiştir. Amerika izlediği bu politikalarla komünizmin yayılmasına engel olmak için Sovyetler Birliği'ni 'çevreleme'ye çalışmıştır.¹¹³¹ Sovyetler Birliği ise Amerika'nın Marshall Planı'na karşılık Molotof Planı'nı hayata geçirmiş, NATO'ya karşılık ise Varşova Paktı'nı kurmuştur.¹¹³²

Taraflar arasında ki bu bloklaşma iki tarafın da 'öteki'sini belirlediğinden, özellikle Avrupa coğrafyasındaki ülkeleri kendi aleyhlerine olabilecek gelişmelerin ve düzenlemelerin önüne geçebilmek için pozisyon almaya zorlamıştır. Bu zorunluluk ise dâhil olunan blok lideri devlet karşısında, ülkelerin özerkliklerini zayıflatmış, hatta ülkelerin algıladıkları tehditler doğrultusunda ihtiyaç duydukları güvenlik garantilerinin, dâhil olunan blok lideri devlet tarafından verilmesi, bu ülkelerin bağımlılığını artırmıştır. Sonuç olarak Soğuk Savaş dönemi devletlerin güvenlik stratejileri ve politikalarını yer aldıkları bloğa göre belirlemeye başladıkları; güvenlik çıkarlarını büyük ölçüde yer aldıkları blok lideri ülkelerin çıkarları ile özdeşleştirdikleri bir uluslararası ortam yaratmıştır.¹¹³³

¹¹²⁹ Bağcı, "Demokrat Parti Dönemi Türk Dış Politikası (1950-1960)", s. 131.

¹¹³⁰ 12 Mart 1947 tarihinde ilan edilen Truman Doktrini ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Department of State, "Recommendations on Greece and Turkey: Message of the President to the Congress", *Department of State Bulletin*, XVI (403), 1947, ss. 534-537.

¹¹³¹ Marshall Planı 1948-1951 yılları arasında yürürlüğe konmuştur. NATO, 4 Nisan 1949 yılında kurulmuştur. Bağcı, "Demokrat Parti Dönemi Türk Dış Politikası (1950-1960)", s. 131.

¹¹³² Molotof Planı, 1947 yılında Doğu Avrupa'da siyasi ve ekonomik olarak Sovyetler Birliği'ne uyumlu ülkelerin yeniden inşasına yardım sağlamak amacıyla oluşturduğu sistemdir. Varşova Paktı, 14 Mayıs 1955 tarihinde, sekiz sosyalist ülkenin imzaladığı "Dostluk, İşbirliği ve Karşılıklı Yardım Antlaşması" ile kurulan askeri ve siyasal birliktir. Tellal, Erel, "1945-1960: SSCB'yle İlişkiler", *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt I: 1919-1980*, (der. Baskın Oran), İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, ss. 500-501.

¹¹³³ Buzan, Barry, "Polarity", *Security Studies: An Introduction*, (ed. Paul D. Williams), Routledge, New York, 2013, ss. 155-169.

Soğuk Savaş yılları Türkiye'nin güvenlik kültürü ve politikaları açısından ise hem uluslararası, hem de ulusal kültürel/kurumsal alanda önemli gelişmelerin yaşandığı bir dönem olmuştur. 1945 sonrasında uluslararası alanda iki kutuplu yeni bir sistem, ulusal alanda ise çok partili siyasal hayata geçişle yeni bir siyasal düzen ortaya çıkmıştır. Ulusal alandaki bu yeni siyasal düzen 1960 yılında gerçekleşen askeri darbeyle kesintiye uğramıştır. Aynı yıllarda uluslararası alanda ise nükleer savaşın eşiğine gelinmiş, ancak tarafların karşılıklı olarak birbirlerini vurulabileceklerini anlamaları ve ileride çıkabilecek bir savaş ihtimaline karşı önlem almaya çalışmaları Soğuk Savaş gerilimini nispeten düşürmüş ve savaşın yumuşamasını mümkün kılmıştır. 1980'lere gelindiğinde Soğuk Savaş gerilimi tekrar yükselmeye başlamış, aynı tarihlerde ulusal alanda ise ordu bir kez daha siyasete müdahalede bulunmuştur. 1990'lı yıllarda ise ulusal alana İslam'ın yükselişi damgasını vururken, uluslararası alana ise Sovyetler Birliği'nin dağılması damgasını vurmuştur. Dolayısıyla bu kısım kendi içerisinde, hem uluslararası, hem de ulusal kültürel/kurumsal alanda ki bu kırılmaları referans alarak dönemselleştirilmiştir.

a. 1945-1960 Yılları Arası Dönem

Soğuk Savaş öncesi dönemde statükocu denge siyaseti izleyen ve uluslararası bir güç ile doğrudan ittifak kurmaktan mümkün olduğunca uzak duran Türkiye bu tavrını Soğuk Savaş döneminde sürdürememiştir. Bir gücün diğerine karşı denge unsuru olarak kullanılmasına imkân vermeyen, iki seçeneğin olduğu yeni sistemde Türkiye, Batı Bloğu'na yönelmiş ve doğrudan bir ittifak antlaşmasıyla NATO'ya üye olarak güvenliğini sağlamayı tercih etmiştir.¹¹³⁴

Aslında Türkiye daha İkinci Dünya Savaşı'nın başında yayılcı ve saldırgan politikalar izlemesinden duyduğu endişe sebebiyle Sovyetler Birliği ile mesafeli ilişkiler sürdürmeye başlamış, buna karşın İngiltere ve Fransa ile ittifak yaparak tercihinin Batı dünyasından yana kullanmıştır.¹¹³⁵ Yaptığı ittifak doğrultusunda bir takım güvenlik garantileri elde etmiş olan Türkiye yine de '*savaşın dışında kalma*' konusunda katı bir tutum izlemiştir.¹¹³⁶ Bu tutum doğrultusunda İkinci Dünya Savaşı'nın dışında kalmayı başaran Türkiye, sadece Birleşmiş Milletler Konferansı'na kurucu üye olarak katılabilmek için '*göstermelik*' bir savaş ilanında bulunmuştur. Ancak Türkiye'nin savaşın dışında kalmaya yönelik katı tutumu, Batı'nın onu ittifak yükümlülüklerini yerine getirmeyen bir ülke olarak değerlendirmesine neden olmuştur. Ayrıca daha İkinci Dünya Savaşı sona ermeden Sovyetler Birliği'nin, Türkiye ile 1925'te imzaladığı tarafsızlık ve

¹¹³⁴ Hale, *Türk Dış Politikası: 1774-2000*, s. 109.

¹¹³⁵ Soysal, "1939 Türk-İngiliz-Fransız İttifakı", s. 367; Oran, "1939-1945: Dönemin Bilançosu", s. 388.

¹¹³⁶ Oran, "1939-1945: Dönemin Bilançosu", s. 393.

saldırmazlık paktını feshettiğini açıklaması ve antlaşmanın yenilenmesi için toprak bütünlüğünü ve tam bağımsızlığı zedeleyecek taleplerde bulunması, Türkiye’yi Sovyet tehdidi ve istekleri ile karşı karşıya bırakmıştır. Türkiye Sovyetler Birliği’nin taleplerini kabul edilemez bulduğunu bildirirken, Sovyetler Birliği ise isteklerine ulaşmak için baskı ve tehdit yöntemini kullanmıştır.¹¹³⁷

Kısacası hem Batı’nın olumsuz değerlendirmeleri, hem de Sovyet tehdit ve istekleri, Türkiye’yi İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde büyük bir yalnızlığa sürüklemiştir. ‘Savaş dışı kalma’ politikasından çıkardığı dersler doğrultusunda Türkiye, savaş sonrasında oluşan iki kutuplu sistemde Batı’nın yanında yerini almıştır. Daha doğrusu hem içine düştüğü yalnızlık, hem Sovyet baskısı ve isteklerinin varlığı, hem de Sovyetler Birliği’nin siyasal/ekonomik bir düzen olarak komünizmi yayma çabasının yarattığı endişe ve bu ideolojiye hiçbir zaman yakın olunmaması gibi nedenler, Türkiye’nin Batı’ya bağlanmasının zeminini hazırlamıştır. Ayrıca Türkiye’nin Batı Bloğu ile ittifaka yönelmesinde, o zamana dek ulus-devlet ve kimlik inşasının yanı sıra dış politika pratiklerinin de Batı eksenli olması etkili olmuştur.¹¹³⁸ Bu bakımdan NATO üyeliği, Türkiye’nin kuruluşundan beri inşa etmeye çalıştığı modern/Batılı kimliğini onaylayan ve Türkiye’yi Osmanlı’dan beri süren Batılılaşma hedefine yaklaştıran bir gelişmedir.¹¹³⁹

Türkiye’nin Batı Bloğu’na yönelmesi ve NATO üyeliği, bir dönem olumlu seyreden ancak yayılmacı ve saldırgan politikaları nedeniyle sonradan mesafeli olunan Sovyetler Birliği ile ilişkileri, artık düzeltmenin mümkün olmadığı bir boyuta taşımıştır. Türkiye ile Sovyetler Birliği Soğuk Savaş sürecinin başında, birbirlerini dış tehdit/tehlike ve hatta düşman bağlamında ki ‘öteki’ olarak tanımlamıştır. Zaten Sovyetler Birliği, Batı Bloğu’nun da ‘öteki’sidir.¹¹⁴⁰ Nitekim iki kutuplu sistemde kendisini Batı Bloğu içerisinde konumlandıran Türkiye’nin daha öncede ifade edildiği gibi tehdit algılamaları, güvenlik çıkarları, stratejileri ve politikaları içerisinde yer aldığı blok doğrultusunda biçimlenmiştir. Bu durum Türkiye’nin güvenlik kültürünü şekillendirirken, aynı zamanda güvenlik kültürünün önceki dönemlerden farklılaşmasına da neden olmuştur.

¹¹³⁷ Tellal, “1945-1960: SSCB’yle İlişkiler”, ss. 501-506.

¹¹³⁸ Erdoğan, M. Murat, “II. Dünya Savaşı Dönemi Türk Dış Politikası: 1939-1945”, *Türk Dış Politikası-I*, (der. Hüseyin Bağcı ve Kemal Yakut), Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 2016, s. 120; Sönmezoglu, Faruk, *II. Dünya Savaşı’ndan Günümüze Türk Dış Politikası*, Der Yayınları, İstanbul, 2006, ss. 26-29.

¹¹³⁹ Erol ve Ozan, “Türk Dış Politikasında Süreklilik Unsuru Olarak Siyasal Rejim”, s. 26.

¹¹⁴⁰ Tellal, “1945-1960: SSCB’yle İlişkiler”, s. 501.

Soğuk Savaş öncesi dönemde statükocu bir karaktere sahip olan Türkiye'nin güvenlik kültürünü, NATO üyeliği kısmen değiştirmiştir. Lozan statükosunun korunmasına yönelik bir değişim söz konusu olamamakla birlikte, Türkiye'nin önceki dönemlerde izlediği denge politikaları iki kutuplu sistemin dinamiklerince yeni bir karakter kazanmıştır. Uluslararası sorunlardan uzak durmaya çalışan Türkiye, '*savaş dışı kalma*' politikasından çıkardığı dersler doğrultusunda, savaş sonrası dönemde uluslararası alanda yalnız kalmayı başlı başına bir güvenlik sorunu olarak algılamaya başlamıştır.¹¹⁴¹ Nitekim Türkiye'de hükümet de muhalefet de Soğuk Savaş'ta tarafsız kalınamayacağını, böyle bir durumun güvenlik, siyasal ve ekonomik yapıda olumsuz sonuçlara yol açacağını varsaymıştır.¹¹⁴²

Cumhuriyet'in kuruluşundan bu yana uluslararası sorunlardan uzak durma politikası bu dönemde Türkiye'nin Kore Savaşı'na katılma kararıyla terk edilmiştir. Aslında bu kararın alınmasının altında Türkiye'nin NATO'ya yapmış olduğu ilk üyelik başvurusunun '*yetersiz demokrasi*' gerekçesiyle reddedilmesi de yatmaktadır. Türkiye'nin başvurusunun reddedilmesinden kısa bir süre sonra Kuzey Kore'nin, Güney Kore'ye saldırması sonucu Kore Savaşı patlak vermiş, bu savaş Birleşmiş Milletler'in üye ülkelerden Kore'ye yapılacak müdahaleye askeri katkı talep etmesine neden olmuştur. Türkiye bu talebe karşılık veren ilk ülkeler arasında yerini alarak, savaşa asker göndermiş ve NATO'ya üyelik için ikinci kez başvuruda bulunmuştur. Bu gelişmelerin birbirini takip etmesinin nedeni; Türkiye'nin Kore'ye asker göndererek Batı savunmasına yapacağı katkıyı göstermesinin, kendisinin NATO üyeliğinin yolunu açacağını düşünmesidir. Ancak sonuç düşünüldüğü gibi olmamış ve Türkiye'nin ikinci başvurusu da reddedilmiştir.¹¹⁴³

Batı savunmasında Sovyetler Birliği'nin çevrelenmesinin yanı sıra, Balkanlar ve Orta Doğu politikaları bakımından da Türkiye'yi kilit noktada gören Amerika ise Türkiye'nin NATO üyeliğine destek vermektedir. Amerika'nın örgüt içerisinde Türkiye'nin üyeliğine olumsuz bakan ülkeleri ikna etmesi sonucu Türkiye, 18 Şubat 1952'de resmen NATO'ya üye olmuştur. Bunun sonucunda Türkiye'nin güvenlik stratejileri ve politikaları, NATO'nun politikaları ile özdeşleşmiştir. Türkiye açısından NATO'ya üye olmak, hem uluslararası alanda ülkenin güvenliğinin garantisi, hem de

¹¹⁴¹ Erol ve Ozan, "Türk Dış Politikasında Süreklilik Unsuru Olarak Siyasal Rejim", s. 29.

¹¹⁴² Bağcı, "Demokrat Parti Dönemi Türk Dış Politikası (1950-1960)", s. 132.

¹¹⁴³ Türkiye 11 Mayıs 1950 tarihinde NATO'ya ilk üyelik başvurusunu yapmıştır. Kore Savaşı 25 Haziran 1950-27 Temmuz 1953 tarihleri arasında gerçekleşmiştir. Türkiye 1 Ağustos 1950 tarihinde NATO'ya ikinci kez üyelik başvurusu yapmıştır. Bağcı, "Demokrat Parti Dönemi Türk Dış Politikası (1950-1960)", ss. 136-137.

askeri ve stratejik açıdan Batı içinde yer alındığı, Batı'ya dâhil olunduğu anlamına gelmektedir.¹¹⁴⁴

Daha öncede ifade edildiği üzere Türkiye, Batı savunmasında Sovyetler Birliği'ni çevreleme politikası bakımından önemli bir konuma sahiptir. Gerçekleşebilecek bir Sovyet saldırısını durdurma stratejisi, kısa ve orta menzilli hava kuvvetlerine dayanan Amerika için Sovyetler Birliği'ne yakın bir konumda bulunan Türkiye'nin önemi giderek artmıştır.¹¹⁴⁵ Ayrıca Türkiye'nin geniş bir orduya sahip olması, Sovyetler Birliği'nin olası bir kara savaşına yönelik Kafkaslarda da sürekli bir ordu bulundurmasını gerektirmiştir. Bu durum ise geniş ve güçlü bir kara ordusuna sahip olan Sovyetler Birliği'nin askeri gücünün bölünmesi anlamına geldiğinden, Sovyetler Birliği'nin Avrupa üzerindeki baskısını azaltmıştır.¹¹⁴⁶ Başka bir ifadeyle Türkiye'nin Batı Bloğu'nda yer alması jeopolitik konumu nedeniyle, Sovyetler Birliği karşısında Amerika'nın stratejik üstünlüğünü güçlendiren bir unsur olmuştur.

Türkiye'nin Batı savunması açısından önemi, Sovyetler Birliği karşısında nükleer güç bakımından üstün konumda bulunan Amerika'nın '*Kitlesel Karşılık Doktrini*'ni ilan ettiği dönemde de devam etmiştir. NATO'nun askeri stratejisi olarak belirlenen bu doktrine göre girişilecek herhangi bir çatışmada, Sovyetler Birliği'nin kullandığı silahın türüne bakılmaksızın Amerika ve NATO tarafından nükleer silahlarla karşılık verilecektir. Bu stratejinin gereği olarak Amerika ve NATO, Sovyetler Birliği'ni çevreleyen ülkelere orta ve uzun menzilli füzeler yerleştirerek caydırıcılığını artırmayı amaçlamıştır. Sovyetler Birliği'ni çevreleyen ülkelerden biri olan Türkiye, hem Amerika ile ilişkilerini güçlendirmek, hem de Sovyetler Birliği'nden gelebilecek tehditlere karşı elini güçlendirmek için füzelerin yerleştirilmesine izin vermiştir.¹¹⁴⁷

Türkiye, Batı savunmasına yönelik olarak özellikle Balkanlar ve Orta Doğu'da hayata geçirilen bölgesel ittifaklara da katılmıştır. İkinci Dünya Savaşı sonrasında birçok Balkan ülkesi, Sovyetler Birliği ile yakınlaşmıştır. Ancak bölge ülkelerinden Yugoslavya ve Yunanistan'ın, hem diğer Balkan ülkeleri, hem de Sovyetler Birliği ile sorunlar yaşaması, bu iki ülkeyi Batı Bloğu ve dolayısıyla Türkiye'ye yakınlaştırmıştır. Konumları nedeniyle Amerika ve NATO için Sovyetler Birliği'ne karşı stratejik açıdan oldukça

¹¹⁴⁴ Bağcı, Hüseyin, *Türk Dış Politikası'nda 1950'li Yıllar*, ODTÜ Yayıncılık, Ankara, 2007; Sönmezoğlu, II. Dünya Savaşı'ndan Günümüze Türk Dış Politikası.

¹¹⁴⁵ Sönmezoğlu, II. Dünya Savaşı'ndan Günümüze Türk Dış Politikası, s. 44.

¹¹⁴⁶ Sander, Oral, *Türk-Amerikan İlişkileri: 1947-1964*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1979, s. 91.

¹¹⁴⁷ Sander, *Türk-Amerikan İlişkileri: 1947-1964*, s. 93; Sönmezoğlu, II. Dünya Savaşı'ndan Günümüze Türk Dış Politikası, ss. 50-51.

önemli görülen Türkiye, Yunanistan ve Yugoslavya, anti-Sovyet bir oluşum olan Balkan Pakti'ni hayata geçirmişlerdir.¹¹⁴⁸ Ortak bir savunma ittifakı olan bu pakt hem Yugoslavya'nın Sovyetler Birliği ile ilişkilerini düzeltmesi ve daha sonra Bağlantısızlar hareketine dâhil olması, hem de Kıbrıs sorunu nedeniyle Türkiye-Yunanistan ilişkilerinin bozulmaya başlamasıyla anlamını yitirmiştir.¹¹⁴⁹

Orta Doğu ise her iki kutup açısından da önemli bir bölgedir. Özellikle Batı Bloğu açısından Orta Doğu, hem Sovyetler Birliği'nin çevrenmesi, hem de zengin petrol kaynakları bakımından önem taşımaktadır. Bu durumda Batı Bloğu, jeopolitik konumu dolayısıyla Türkiye'yi, Orta Doğu bölgesinde en fazla ihtiyaç duyulan ülke olarak görmüştür.¹¹⁵⁰ Orta Doğu bölgesi aynı zamanda, hem Batı Bloğunun güvenlik çıkarlarının, hem de coğrafi yakınlığı sebebiyle Türkiye'nin güvenlik ihtiyaçlarının kesiştiği bir alandır. Bu dönemde Orta Doğu bölgesine ilgisi artan Türkiye, bölgede özellikle komşu olduğu ülkelerle tarihi bağlarını canlandırmaya yönelik politikalar izlemiştir. Ancak Türkiye'nin izlemek istediği bu politikalar, Batılı devletlerle birlikte hareket ediyor oluşu nedeniyle istenilen ölçüde gerçekleşmemiştir. Dolayısıyla Türkiye, genellikle Orta Doğu'da bulunan Batı yanlısı ülkelerle yakınlaşabilmiştir.¹¹⁵¹

Amerika'nın Orta Doğu bölgesindeki ülkelerle ittifak kurmak istemesi, ancak söz konusu ülkelerin bu fikre sıcak bakmaması, Türkiye'yi harekete geçirmiş ve bu doğrultuda öncelikle Irak ile Bağdat Pakti imzalanmıştır. Böylelikle Türkiye hem sınır güvenliğini artırmayı, hem de Batı savunmasındaki önemini göstermeyi amaçlamıştır.¹¹⁵²

Bağdat Pakti'nin kurulmasının, Arap Birliği'ni bozmaya yönelik bir girişim olduğuna dair yapılan değerlendirmeler, kökleri İsrail Devleti'nin kuruluşuna dayanan ve Türkiye'nin Batı yanlısı politikalar izlemesi nedeniyle zaten kötü olan, Arap ülkeleriyle

¹¹⁴⁸ Balkan Pakti, 9 Ağustos 1954'te imzalanan Bled Antlaşması/İttifak Antlaşması ile hayata geçirilmiştir. Hale, *Türk Dış Politikası: 1774-2000*, s. 125; Sönmezoğlu, *II. Dünya Savaşı'ndan Günümüze Türk Dış Politikası*, s. 91.

¹¹⁴⁹ Bağcı, *Türk Dış Politikası'nda 1950'li Yıllar*, ss. 51-58.

¹¹⁵⁰ Bağcı, "Demokrat Parti Dönemi Türk Dış Politikası (1950-1960)", s. 141.

¹¹⁵¹ Sönmezoğlu, *II. Dünya Savaşı'ndan Günümüze Türk Dış Politikası*, s. 95; Bağcı, Hüseyin, "Demokrat Parti'nin Ortadoğu Politikası", (ed. Faruk Sönmezoğlu), *Türk Dış Politikasının Analizi*, Der Yayınları, İstanbul, 2004, s. 175.

¹¹⁵² Türkiye, Irak'la 24 Şubat 1955'te Savunma ve İşbirliği Antlaşması'nı imzalamıştır. İngiltere 4 Nisan 1955'te, Pakistan 23 Eylül 1955'te ve İran 3 Kasım 1955'te pakta katılmıştır. 14 Temmuz 1958'de ülkede gerçekleşen darbe sonrasında Bağlantısızlık politikası izlemeye başlayan Irak, 24 Mart 1959'da Bağdat Pakti'nden ayrıldığını ilan etmiştir. Irak'ın ayrılmasıyla Arap ülkeleriyle bir bağı kalmayan Bağdat Pakti 21 Ağustos 1959'da CENTO (Central Treaty Organisation, Merkezi Antlaşma Teşkilatı) ismini almıştır. Fırat, Melek ve Ömer Kürkçüoğlu, "1945-1960: Arap Devletleriyle İlişkiler", *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt I: 1919-1980*, (der. Baskın Oran), İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, s. 621.

ilişkilerin bozulmasına yol açmıştır.¹¹⁵³ Mısır'ın bu değerlendirmeler üzerine İngilizler tarafından açılan Süveyş Kanalı'nı gündeme getirmesi ise Mısır ve İngiltere arasındaki gerilimi tırmandırmıştır. Mısır, İngiltere'nin bölgeden çekilmesini talep ederken, İngilizler ise petrol kaynaklarına ulaşma ve taşıma bakımından kendisi için stratejik öneme sahip Süveyş Kanalı'ndaki varlığını devam ettirmek istemiştir. Bu anlaşmazlık üzerine Mısır'ın Süveyş Kanalı'nı millileştirdiğini ilan etmesi ise durumun bir krize dönüşmesine neden olmuştur. Kanal krizinde Türkiye'nin, İngiltere'yi destekler tutumu ise Arap ülkeleriyle arasındaki ilişkilerin daha da soğumasına yol açmıştır.¹¹⁵⁴

Süveyş Krizi'nden sonra Arap ülkeleri Sovyetler Birliği'ne yakınlaşmaya başlamıştır. Bu durum Türkiye'yi ve diğer Bağdat Paktı üyelerini rahatsız etmiştir. Bu konuda bir önlem alınması gerektiğine inanan Türkiye, çözümü NATO ile Bağdat Paktı arasındaki bağın güçlendirilmesinde bulmuştur. Bu doğrultuda Amerika, Eisenhower Doktrini olarak bilinen strateji ile Sovyet tehdidine karşı hem Bağdat Paktı ülkelerine, hem de ihtiyaç duyan diğer Orta Doğu ülkelerine askeri ve ekonomik destek vereceğini açıklamıştır. Ancak bu doktrin, pakt üyesi ülkeler dışındaki Arap ülkelerinde kabul edilmemiştir. Dolayısıyla Sovyetler Birliği'nin Orta Doğu'daki etkisi artmaya devam etmiştir.¹¹⁵⁵

Türkiye açısından Orta Doğu'da ki en önemli gelişmelerden biri de Irak'ta 1958 yılında gerçekleşen darbedir. Türkiye tarafından bu darbe Sovyet yayılmacılığının bir girişimi olarak değerlendirilmiştir.¹¹⁵⁶ Irak'ta gerçekleşen darbe, Türkiye'de o dönemin iktidarı olan Demokrat Parti'nin kendisine yönelik gerçekleşebilecek bir darbe girişiminden duyduğu endişeyi artırmıştır.¹¹⁵⁷

Aynı dönemde Lübnan ve Ürdün'deki bazı iç gelişmeler ve darbe ihtimalleri Amerika'yı harekete geçirmiş, Eisenhower Doktrini çerçevesinde bu iki ülkeye askeri müdahalede bulunulmuştur. Türkiye tarafından olumlu karşılanan bu müdahalelerde Amerika'nın İncirlik Üssü'nü kullanması, Türkiye iç siyasetinde muhalefetin tepkisine neden olmuştur. O güne dek izlediği dış politikada hükümete destek veren muhalefet, bu konuda hükümet ile ters düşmüştür.¹¹⁵⁸ Dış politika konularında hükümet ile muhalefet

¹¹⁵³ Bağcı, *Türk Dış Politikası'nda 1950'li Yıllar*, s. 63.

¹¹⁵⁴ Sönmezoğlu, *II. Dünya Savaşı'ndan Günümüze Türk Dış Politikası*, s. 104.

¹¹⁵⁵ Eisenhower Doktrini 5 Ocak 1957'de açıklanmıştır. Sönmezoğlu, Faruk, *Uluslararası İlişkiler Sözlüğü*, (haz. Ülke Arıbağan, Güliden Ayman ve Beril Dedeoğlu), Der Yayınları, İstanbul, 2010, s. 248; Bağcı, *Türk Dış Politikası'nda 1950'li Yıllar*, ss. 84-90.

¹¹⁵⁶ Fırat ve Kürkçüoğlu, "1945-1960: Arap Devletleriyle İlişkiler", s. 632; Bağcı, *Türk Dış Politikası'nda 1950'li Yıllar*, s. 99.

¹¹⁵⁷ Eroğul, Cem, *Demokrat Parti: Tarihi ve İdeolojisi*, İmge Kitabevi, Ankara, 2003, s. 220.

¹¹⁵⁸ Bağcı, *Türk Dış Politikası'nda 1950'li Yıllar*, s. 99.

arasındaki uzlaşmanın yavaş yavaş bozulmaya başlaması, iç politikadaki gerginliği artırmıştır.¹¹⁵⁹ Yani Batı Bloğu ile güvenlik politikaları bağlamında yaşanan özdeşleşmeye yönelik muhalif sesler duyulmaya başlamıştır. Ayrıca hem Orta Doğu’da yaşanan sorunların ardından bölgede Sovyetler Birliği’nin etkisinin artmaya başlaması, hem de bu sorunlarda Türkiye’nin Batılı devletlerle birlikte Batı çıkarlarını savunması, bölge ülkeleri ile ilişkileri de olumsuz etkilemiştir. Nihayetinde Türkiye ve Orta Doğu birbiri için ‘öteki’leşmiştir.¹¹⁶⁰

İkinci Dünya Savaşı’nın bittiği Soğuk Savaş’ın başladığı yıllarda, uluslararası kültürel/kurumsal alanda yaşanan gelişmeler doğrultusunda yapılan tercihler, Türkiye’de ulusal alanda da bir takım gelişmeler ve değişimler yaşanmasına neden olmuştur. İkinci Dünya Savaşı’nın ardından Batı, liberal ve demokratik bir dünya düzeninin kurulmasını hedeflemiş ve bunun için harekete geçmiştir. Savaş sonrası ittifak içerisinde olunan bloğun bu hedefleri desteklemesi ise Türkiye’nin liberalleşmesi ve demokratikleşmesini beraberinde getirmiştir.¹¹⁶¹ Batı merkezli kurulan yeni dünya düzeninin içinde yer alma, dolayısıyla Batı’nın desteğini alma arzusunun yanı sıra, tek parti iktidarı döneminde özellikle Atatürk’ün ölümünden sonra var olan muhalefet ve ekonomik sıkıntılarda, Türkiye’nin liberalleşmesi ve demokratikleşmesinde etkili olmuştur.¹¹⁶²

Dönemin yönetici kadrolarının açıklamaları “*Cumhuriyet rejiminin modern bir demokrasi olma yolunda hızla ilerlediği*”¹¹⁶³, “*demokratik ilkelerin gelişeceği ve bu ilkelerin ülkenin siyasi-kültürel hayatında giderek daha büyük yer edineceğine*”¹¹⁶⁴ yöneliktir. Dönemin Cumhurbaşkanı İsmet İnönü ise “*demokratikleşme bakımından sistemdeki temel eksikliğin bir muhalefet partisinin yokluğu olduğunu*” ifade etmektedir.¹¹⁶⁵ Bu açıklamalar doğrultusunda başlayan süreç, zaten parti içinde var olan muhalefetin ayrılarak Demokrat Parti’yi kurmasıyla sonuçlanmıştır.¹¹⁶⁶ Kurucu iktidara yönelik duyulan hoşnutsuzluk, farklı siyasal görüşlere sahip olan diğer grupları da

¹¹⁵⁹ Bağcı, “Demokrat Parti’nin Ortadoğu Politikası”, s. 204.

¹¹⁶⁰ Sönmezoglu, *II. Dünya Savaşı’ndan Günümüze Türk Dış Politikası*, s. 107.

¹¹⁶¹ Zürcher, *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi*, ss. 302-304.

¹¹⁶² Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, s. 335; Ahmad, Feroz, *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*, (çev. Ahmet Fethi), Hil Yayınları, İstanbul, 1996, ss. 21-22; Zürcher, *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi*, ss. 302-304.

¹¹⁶³ Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, s. 126.

¹¹⁶⁴ Özbudun, Ergun, *Çağdaş Türk Politikası: Demokratik Pekişmenin Önündeki Engeller*, (çev. Ali Resul Usul), Doğan Kitap, İstanbul, 2003, s. 20.

¹¹⁶⁵ İnönü’nün *Söylev ve Demeçleri*, T.B.M. Meclisinde ve CHP Kurultaylarında, 1919-1946, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü Yayınları, İstanbul, 1946.

¹¹⁶⁶ Esasında Demokrat Parti ilk muhalefet partisi değildir. İlk muhalefet partisi 22 Eylül 1945’de kurulan Milli Kalkınma Partisi’dir. Seçimlerde bir varlık gösteremeyen parti 1958’de kendisini feshetmiştir. Demokrat Parti ise 7 Ocak 1946’da kurulmuş, 29 Eylül 1960’da kapanmıştır.

(İslamcı, liberal, muhafazakâr, vs.) mevcut iktidar karşısında kurulan Demokrat Parti alternatifi çatısı altında birleştirmiştir.¹¹⁶⁷

Kuruluşunun ilk yıllarında ideolojik düzeyde içerisinden çıktığı Cumhuriyet Halk Partisi'nden çok farklı bir noktada durmayan Demokrat Parti'nin¹¹⁶⁸ amacı, tek parti iktidarı sürecinde yozlaştığını düşündüğü Kemalist değer ve ilkeleri, kendi düşünce sistematiğine uygun, muhafazakâr bir biçimde düzeltmek ya da yeniden yorumlamaktır.¹¹⁶⁹ Bu doğrultuda iktidara geldikten sonra bir kenara bırakılmış olsa da Demokrat Parti'nin demokratikleşme yönündeki söylemleri, tek partinin otoriter iktidarından ve uygulamalarından rahatsızlık duyan farklı görüşlere sahip her kesimi yakalamış ve o kesimlerin desteğini kazanmıştır. Aynı şekilde tek parti iktidarının devlet korumacı ekonomi politikalarına alternatif olarak sunulan liberal ekonomide, savaş sonrası Türkiye'sinin temel sorunu olan ekonomik sıkıntılara çare olarak görüldüğü için halkı yakalamış ve halkın desteğini kazanmıştır.¹¹⁷⁰

Kurulduğu yıl yapılan seçimlerde azınlıkta kalan Demokrat Parti, Adnan Menderes liderliğinde 1950'de yapılan genel seçimlerde iktidara gelmiştir. 27 yıllık tek parti iktidarını sona erdiren seçimler, hem Türk siyasal hayatı, hem de Kemalist kurucu ideolojinin ulusal kültürel/kurumsal alanı inşa etme pratikleri açısından değişimin başlangıcı olmuştur. Demokrat Parti, kendi iktidarına kadar geçen sürede gerçekleştirilmeye çalışılan dönüşümü gözden geçirmeye, Kemalist kurucu değer ve ilkeleri o günün koşullarıyla, kendi düşünce sistematiğine uygun biçimde yeniden yorumlamaya başlamıştır.¹¹⁷¹ Bu yeniden yorumlama çabasının Kemalist ideolojinin karşıtlığı sayılan dinsel/İslami unsurları kapsamaması ise Kemalist ideolojinin toplumsal boyutta sorunsallaşmaya başlamasını beraberinde getirmiştir.¹¹⁷²

Demokrat Parti öncelikle Kemalist ilkeler ve reformlar yoluyla Batılılaşma ve modernleşme çerçevesinde inşa edilmeye çalışılan ulusal kimliğin, geçmişe referansla, dinsel ve geleneğe dayalı öğeler üzerinden muhafazakâr bir temelde yeniden yorumlanması gerekliliği üzerinde durmuştur.¹¹⁷³ Kemalist ilkeler ve reformlar yoluyla inşa edilmeye çalışılan ulus-devlet kimliği, toplumsal tabanı etkilemiş ve belli ölçüde bir

¹¹⁶⁷ Çalış, *Hayaletbilimi ve Hayali Kimikler*, s. 602.

¹¹⁶⁸ Eroğul, *Demokrat Parti*, s. 87.

¹¹⁶⁹ Ahmad, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, ss. 133.

¹¹⁷⁰ Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*, s. 23.

¹¹⁷¹ Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, ss. 338-341.

¹¹⁷² Bora, Tanıl ve Yüksel Taşkın, "Sağ Kemalizm", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt II: Kemalizm*, (der. Ahmet İnsel), İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, s. 531.

¹¹⁷³ Mert, Nuray, "Muhafazakârlık ve Laiklik", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt V: Muhafazakârlık*, (der. Ahmet Çiğdem), İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s. 336.

değişim yaratmıştır. Ancak yukarıdan aşağıya dayatılan bu inşa, toplumda kitlesel olarak onaylanmamıştır. Nitekim Demokrat Parti'nin seçimden iktidar olarak çıkması, tek parti döneminde devletin olmak istemediği 'öteki'si olarak tanımlanan Osmanlı/İslam geçmişinin, ulusal kolektif hafızada değerleriyle birlikte hala canlı olduğunun göstergesidir. Bu aynı zamanda Osmanlı/İslam geçmişini 'öteki' olarak tanımladıktan sonra, kolektif kimliğe referans olması amacıyla inşa edilmeye çalışılan yeni bir geçmişin/tarihin, ulusal anlamda kabul görmediğinin de göstergesidir.¹¹⁷⁴

Demokrat Parti dönemi modernleşme anlayışı bakımından da kendisinden önceki dönemden farklılaşmıştır. Tek partili dönemde modernleşme, Batılılaşma ile eş değer görülmüş, Batılı olmayan modernleşme reddedilmiştir. Demokrat Parti ise modernleşmeyi olumlamış, fakat baskıcı ya da radikal bir Batılılaşmadan ziyade bir tür 'muhafazakâr modernleşme'den söz etmiştir. Tek parti döneminde ulus-devlet kimliğinin inşasında kurucu unsur olarak görülen Batılılaşma, Demokrat Parti döneminde ulus kimliğinin inşasında kurucu unsur olarak görülmemiştir. Demokrat Parti ulus kimliğini, Kemalist ideolojinin 'öteki'leştirdiği İslam unsuruyla yeniden tanımlamaya çalışmıştır. Demokrat Parti döneminde Batılılaşma tek partili dönemde olduğu gibi bir amaç olarak değil, araç olarak görülmüştür.¹¹⁷⁵

Tek parti döneminin modernleşme kapsamında gerçekleştirdiği laikleştirici uygulamalardan, özellikle İslam'ın kamusal alandan silinmesi, hatta özel alanda da sınırlandırılmaya çalışılmasının toplumsal tabanda rahatsızlık yarattığı görülmüştür.¹¹⁷⁶ Bu nedenle tek parti iktidarının son yıllarında, toplumsal tabanın talepleri doğrultusunda laiklik kapsamında bazı uygulamalar gevşetilmiştir.¹¹⁷⁷ Demokrat Parti döneminde de laiklik kapsamında ki bazı uygulamalarda değişiklikler yapılmıştır.¹¹⁷⁸ Bir yandan laiklik kapsamındaki bazı uygulamalarda değişiklikler yapılırken, diğer taraftan laiklik ilkesi üzerinde hiçbir köklü değişime izin verilmeyeceği ifade edilmiştir.¹¹⁷⁹

¹¹⁷⁴ Çalış, *Hayaletbilimi ve Hayali Kimikler*, ss. 51-101.

¹¹⁷⁵ Kahraman, "Bir Zihniyet, Kurum ve Kimlik Kurucusu Olarak Batılılaşma", ss. 136-137; Göka, Erol, F. Sevinç Göral ve Çetin Güney, "Bir Hayat İnsanı Olarak Türk Muhafazakârı ve Kaygan Siyasal Tercih", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt V: Muhafazakârlık*, (der. Ahmet Çiğdem), İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s. 306.

¹¹⁷⁶ Akgün ve Çalış, "Tanrı Dağı Kadar Türk, Hıra Dağı Kadar Müslüman", s. 593.

¹¹⁷⁷ Laikliğin gevşetilmesi yönünde ki ilk girişimler, Demokrat Parti iktidarı tarafından gerçekleştirilmiştir demek yanlış olacaktır. 1949'da İmam Hatip okullarının açılmasının yanı sıra, aynı yıl Ankara'da İlahiyat Fakültesi'nin açılması, ilkokulda din derslerinin okutulması, Tekke ve Zaviye kanununda yapılan değişikliklerle bazı türbelerin ziyarete açılması Cumhuriyet Halk Partisi iktidarı döneminde gerçekleşmiştir. Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, s. 340.

¹¹⁷⁸ Çalış, *Hayaletbilimi ve Hayali Kimikler*, ss. 51-101;

¹¹⁷⁹ Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, s. 339.

Kendisinden önceki dönemden ekonomik anlayışı bakımından da farklılaşan Demokrat Parti, Kemalist kurucu ideolojinin ilkelerinden biri olan devletçiliğin çağın gerisinde kaldığını savunmakta ve kapitalizme yakın durmaktadır. Ekonomide devlet korumacılığına ihtiyaç olmadığını ve korumacı politikaların artan enflasyon ya da mal kıtlığı gibi mevcut ekonomik sorunlara çare olmadığını ifade eden Demokrat Parti, ekonomik liberalleşmenin ve serbest girişimciliğin desteklenmesi gerektiğini savunmaktadır.¹¹⁸⁰ Nitekim Demokrat Parti döneminde Türkiye, devletçi ekonomiden liberal serbest piyasa ekonomisine geçiş yapmıştır.¹¹⁸¹ Böylelikle içerisinde kalınacağına sinyalleri daha önceden verilen kapitalist (Batılı) sistemle, Demokrat Parti döneminde bütünleşmeye çalışılmıştır. Böylece Türk ekonomisi dışa açılma sürecine girmiştir. Ayrıca Demokrat Parti ekonomik liberalleşme adına kalkınmanın, yalnızca yerli sermaye ile sağlamayacağından hareketle, yabancı sermayeyi teşvik eden bir yasa çıkarmıştır.¹¹⁸² Bu doğrultuda başta Amerika olmak üzere Batılı demokratik devletlerle iş birliği yapılması amaçlanmıştır.¹¹⁸³

Liberal serbest piyasa ekonomisi düşünüldüğü gibi belli ölçüde iyileşmeyi beraberinde getirmiş ve refahı artırmıştır. Refah artışından kazançlı çıkan kesim (büyük toprak sahipleri, iş insanları, kentli tüccar ve sanayiciler), geleneksel sivil-asker bürokratik seçkinler karşısında yeni bir siyasal seçkinler grubu oluşturmaya başlamıştır.¹¹⁸⁴ Bu yeni seçkinlerle, zaman içerisinde siyasal ve toplumsal yaşamdaki konumları zayıflayan geleneksel seçkinler arasındaki ilişkiler, ilerleyen yıllarda Türkiye'nin güvenlik kültürü açısından önemli sonuçlar doğuracaktır.¹¹⁸⁵

Demokrat Parti'nin ilk dönemlerinde ulusal kültürel/kurumsal alanda yaşanan siyasal, toplumsal ve ekonomik gelişmeler o kadar belirleyicidir ki, uluslararası kültürel/kurumsal alanda yaşanan gelişmelerin uzağında kalınması tercih edilmiştir. Başka bir ifade ile Demokrat Parti'nin dış politika ilkeleri, kendinden önceki dönem ile benzerlik göstermiştir. Ulusal bağımsızlık ve egemenliğin korunması dışında uluslararası

¹¹⁸⁰ Ahmad, Feroz, *Bir Kimlik Peşinde Türkiye*, (çev. Sedat Cem Karadeli), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2006, s. 132.

¹¹⁸¹ Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, s. 325.

¹¹⁸² 1951 yılında 5821 sayılı Yabancı Sermaye Yatırımlarını Teşvik Kanunu ile 1954 yılında 6224 sayılı Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu çıkarılmıştır. Ahmad, Feroz ve Bedia Turgay Ahmad, *Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi 1945-1971*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1976, s. 87.

¹¹⁸³ Baytal, Yaşar, "Demokrat Parti Dönemi Ekonomi Politikaları (1950-1957)", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 10 (40), 2007, s. 552.

¹¹⁸⁴ Karpat, Kemal H., *Osmanlı'dan Günümüze Kimlik ve İdeoloji*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2011, ss. 121-122.

¹¹⁸⁵ Ozan, "İnşacı Kuram Çerçevesinde Türkiye'nin ...", s. 97.

meselerden uzak durulmuştur.¹¹⁸⁶ Batı ile bağların güçlendirilmesine ve Batı'yla bütünleşmeye verilen öncelikte değişmemiştir. Bu doğrultuda hükümet değişse de izlenen dış politikanın değişmediğini söylemek mümkündür.¹¹⁸⁷ Dolayısıyla önceki dönemlerde olduğu gibi Batılılaşmanın, güvenlik kültürünü biçimlendiren en önemli öge olmaya devam ettiğini söylemekte yanlış olmayacaktır.

Demokrat Parti döneminde ulusal kültürel/kurumsal alanda modernleşme ve Batılaşmanın ayrılmış olması, uluslararası kültürel/kurumsal alanda Batı'yla bütünleşmenin önünde bir engel oluşturmamıştır. Aksine Demokrat Parti dönemi Batı'yla bütünleşme çabalarının yoğunlaştığı yıllar olmuştur. Batı'yla bütünleşme konusunda özellikle NATO üyeliğine yönelik heveslilik bu durumun bir göstergesidir. Nitekim Demokrat Parti, çok partili siyasal hayatın sürmesi ile iktidarını koruyabilmesi açısından NATO üyeliğini ve Batı'yla yakınlaşmayı önemli görmüştür.¹¹⁸⁸

NATO üyeliğinden sonra Türkiye'nin uluslararası sorunlardan uzak durmaya yönelik politikası değişmiş, Batı Bloğu ile güvenlik politikaları bağlamında yaşanan bu özdeşleşmeye yönelik ise muhalif sesler yükselmiştir. Modernize etmesi gereken büyük bir orduya sahip olan Türkiye bunun için ekonomik yardım alıyor olsa da, NATO üyeliğinin askeri harcamaları artırması nedeniyle ekonomik kalkınmayı olumsuz etkilediği ve ayrıca üyeliğin ordunun nüfuz kazanmasına neden olduğu yönünde birtakım endişeler ortaya çıkmıştır.¹¹⁸⁹ Ordu mensupları ise liberal serbest piyasa ekonomisine geçişle refah artışından en kazançlı çıkan kesimin yani yeni siyasal seçkinlerin, orduya daha az önem vermelerinden huzursuzdur. Başka bir ifadeyle askeri seçkinlerde de, toplumsal ve siyasal alanda sahip oldukları konumun sarsılması yönünde endişeler ortaya çıkmıştır.¹¹⁹⁰ Dolayısıyla yeni siyasal seçkinler ordunun etkinliğini, geleneksel seçkinler ise yeni siyasal seçkinleri kendi toplumsal konumları açısından tehdit olarak algılamışlardır. Ayrıca geleneksel seçkinler Batıcı ve savunmacı bir güvenlik anlayışı benimserken, yeni siyasal seçkinler çok boyutlu ve aktif bir güvenlik anlayışı benimsemiştir. Bu grupların birbirlerini tehdit olarak algılamaları ve farklı güvenlik anlayışlarını benimsemeleri, iç siyasal tartışmaları da beraberinde getirmiştir. Bütün bu gelişmeler ise sivil-asker ilişkilerinde yeni bir dönemin başlamasına neden olmuştur.¹¹⁹¹

¹¹⁸⁶ Sönmezoğlu, *II. Dünya Savaşı'ndan Günümüze Türk Dış Politikası*, s. 31.

¹¹⁸⁷ Karpat, *Osmanlı'dan Günümüze Kimlik ve İdeoloji*, s. 136.

¹¹⁸⁸ Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, ss. 341-342.

¹¹⁸⁹ Karpat, *Osmanlı'dan Günümüze Kimlik ve İdeoloji*, s. 136.

¹¹⁹⁰ Hale, *Türkiye'de Ordu ve Siyaset İlişkisi*, s. 94.

¹¹⁹¹ Ozan, "İnşacı Kuram Çerçevesinde Türkiye'nin ...", ss. 97-98, 100.

Aslında sorunun özü geleneksel seçkinlerin Demokrat Parti'yi, Atatürk'ün değer ve ilkelerine ihanet eden, özellikle laiklik ilkesine aykırı hareket eden, bir parti olarak algılamasına dayanmaktadır. Çünkü Demokrat Parti'nin, Kemalist kurucu ideolojiyi ve ilkeleri yeniden yorumlama çabası, İslam'ın görünürlüğünü artırmış ve bu gelişme tek parti döneminde 'öteki'leştirilen İslam'ın dirilişi, dolayısıyla laikliğin zedelenmesi anlamına gelmiştir.¹¹⁹² Geleneksel seçkinlerin laiklik konusundaki bu hassasiyetleri, laikliğin güvenlikleştirilmesiyle sonuçlanmış ve bu durum ilerleyen yıllarda da bir güvenlik sorunu olarak varlığını sürdürmüştür.¹¹⁹³

Demokrat Parti iktidarı döneminde ortaya çıkan Kıbrıs sorunu ve buna bağlı Yunanistan ile ilişkilerin kötüleşmesi de, Türkiye'nin önemli güvenlik sorunları arasındaki yerini almıştır.¹¹⁹⁴ Kıbrıs sorununun ardından taraflar birbirlerini dış tehdit/tehlike ve hatta düşman bağlamında ki 'öteki' olarak tanımlamıştır. Bu doğrultuda Türkiye'nin kimlik inşasına etki eden Yunanistan ile ilişkiler, güvenlik kültürünün ve dolayısıyla güvenlik politikalarının şekillenmesinde de etkili olmuştur.

1950'lilerin sonlarına doğru başlangıçta aynı noktada duran Cumhuriyet Halk Partisi ve Demokrat Parti'nin aralarındaki farklılıklar belirginleşmeye ve giderek derinleşmeye başlamış, hatta Demokrat Parti iktidarı, Cumhuriyet Halk Partisi'ne ve onun uygulamalarına karşıtlığın bir bileşeni haline gelmiştir. Özellikle 1954 yılında yapılan genel seçimler sonrasında ki süreçte; ekonomi kötüleşmiş, ordu tabanında huzursuzluk artmış, dış politika konularında hükümet ile muhalefet arasındaki uzlaşma bozulmaya başlamış, iktidara yönelik muhalefet giderek artmıştır.¹¹⁹⁵ Tüm bu sebepler Demokrat Parti'yi iktidarını korumak için önlemler almaya zorlamıştır. Bu durum Demokrat Parti'nin İslam'ı açıkça daha yoğun biçimde siyasal bir araç olarak kullanmaya başlamasına, baskıcı politikalar konusunda aşırılığa kaçmasına ve otoriterleşmesine neden olmuştur.¹¹⁹⁶ Alınan önlemler ise Demokrat Parti iktidarının son yıllarında muhalefetin daha da güçlenmesini ve partiler arasındaki gerilimin üst düzeye çıkmasını beraberinde getirmiştir. Demokrat Parti iktidarına verilen destekte azalmaya başlamıştır.¹¹⁹⁷

¹¹⁹² Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, s. 340.

¹¹⁹³ Ozan, "İnşacı Kuram Çerçevesinde Türkiye'nin ...", s. 102.

¹¹⁹⁴ Kıbrıs sorununa yönelik ilerleyen bölümlerde daha detaylı bilgi verileceği için bu kısımda daha fazla detaya girilmemiştir.

¹¹⁹⁵ Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, s. 334; Ahmad, *Bir Kimlik Peşinde Türkiye*, s. 138.

¹¹⁹⁶ Örneğin Basın Kanunu değiştirilerek basın üzerine baskı uygulanmış, Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanunu değiştirilerek siyasi partilerin toplantı yapmak için izin almaları zorunlu hale getirilmiştir. Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*, ss. 363-372; Ahmad ve Ahmad, *Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi 1945-1971*, s. 151.

¹¹⁹⁷ Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, s. 334.

Demokrat Parti iktidarı; zaten yeni siyasal seçkinlerin kendilerine daha az önem vermesi nedeniyle toplumsal ve siyasal alanda sahip oldukları konumun sarsılmasından rahatsızlık duyan bir grup ordu mensubunun 27 Mayıs 1960'da gerçekleştirdikleri askeri darbe ile sona ermiştir.¹¹⁹⁸

1945-1960 yılları arasını özetlemek gerekirse; bu dönemde uluslararası kültürel/kurumsal güvenlik çevresinde yaşanan en önemli gelişme iki kutuplu bir sistemin ortaya çıkmasıdır. Bu gelişme karşısında Türkiye tercihini Batı Bloğu'ndan yana kullanmış ve bu yeni sisteme uyum sağlamaya çalışmıştır. Dolayısıyla bu dönemin en önemli meselesi Batı Bloğu ile bütünleşmek olmuştur. Bu dönemde Türkiye algıladığı tehditler doğrultusunda Batının güvenlik garantilerini elde etmeye çabalamış ve bunun tek yolu olarak NATO üyeliğini görmüştür. Üyelik sonrası Türkiye'nin, tehdit algılamaları, güvenlik çıkarları, stratejileri ve politikaları içerisinde yer aldığı ittifakla özdeşleşmiştir.¹¹⁹⁹ Ayrıca Türkiye bu dönemde Batıda gerçekleşen kurumsallaşma sürecine önem vermiş, bu sürecin dışında kalmak istememiş ve yeni örgütlenmelerde yer almayı amaçlamıştır. Ancak Türkiye'nin önceliği güvenlik alanına yönelik iş birliği olduğundan, bu dönemde Avrupa'da yaşanan ekonomik iş birliği sürecinin dışında kalmıştır.¹²⁰⁰

1945-1960 yılları arası dönemde ulusal kültürel/kurumsal alanda belirleyici olan gelişme ise çok partili siyasal yaşama geçiş olmuştur. Bu gelişmede Türkiye'nin iç dinamikleri kadar Batı Bloğu'yla bütünleşme ve Batı'nın desteğini alma hedefi de etkili olmuştur. Başka bir deyişle Türkiye, Batı Bloğu'yla bütünleşmek ve Batının desteğini almak için Batılı liberal ekonomi ve demokrasilere benzeme ihtiyacı duymuştur. Ulusal ve uluslararası alanda yaşanan gelişmeler doğrultusunda Batılı devlet kimliğini pekiştiren Türkiye'de, Batılılaşma önceki dönemlerde olduğu gibi güvenlik kültürünü biçimlendiren en önemli öge olmaya devam etmiştir. Bu dönem izlenen güvenlik politikaları da Batı savunmasında Türkiye'nin önemini göstermek üzerine kurulmuştur. Yani Soğuk Savaş Türkiye'ye, Batılı statüsüne erişmek için bir fırsat sunmuş, Türkiye'de bu doğrultuda kendisini Batı savunmasında önemli rol oynayan bir ülke olarak inşa etmeye çalışmıştır.¹²⁰¹ Türkiye'nin bu dönemde Orta Doğu ülkeleri ve Yunanistan'la yaşadığı güvenlik sorunları neticesinde tarafların birbirlerini dış tehdit/tehlike bağlamında ki

¹¹⁹⁸ Hale, *Türkiye'de Ordu ve Siyaset İlişkisi*, s. 94.

¹¹⁹⁹ Bağcı, *Türk Dış Politikası'nda 1950'li Yıllar*.

¹²⁰⁰ Erol ve Ozan, "Türk Dış Politikasında Süreklilik Unsuru Olarak Siyasal Rejim", s. 29.

¹²⁰¹ Müftüler-Bac, Meltem, "The Never-Ending Story: Turkey and the European Union", *Middle Eastern Studies*, 34 (4), 1998, s. 243. ss. 240-258.

‘öteki’ olarak tanımlamaları ise Türkiye’nin kimlik inşasına etki ettiği gibi güvenlik kültürünün ve dolayısıyla güvenlik politikalarının şekillenmesine de etki etmiştir.

b. 1960-1980 Yılları Arası Dönem

Türkiye’nin çok partili siyasal hayatı, ordunun 27 Mayıs 1960’da yönetime el koymasıyla kesintiye uğramıştır. Kendisine Milli Birlik Komitesi adını veren ordu iktidarı, dönemin hükümet ve muhalefet partilerinin aralarındaki uzlaşmazlığın ülke demokrasisini krize sürüklediği, darbenin de ülkeyi içine düştüğü bu durumundan kurtarmak için yapıldığını açıklamıştır.¹²⁰² Başka bir ifadeyle önce ‘devleti kurtarma’, ardından ‘devleti kurma’ misyonu üstlenen ordu, bu tarihten sonra da ‘demokrasiyi kurtarma’ misyonu üstlenmiştir.¹²⁰³ 1960 müdahalesi hem Türk siyasal hayatı, hem de ulusal kültürel/kurumsal alanın güvenlik kültürünü inşa edici pratikleri açısından bir dönüm noktası olmuştur.

Osmanlı döneminde, güvenliğin tanımlanması ya da sağlanmasına yönelik politikaların belirlenmesinde zamanla siyasi roller üstlenen ve aktif siyasette etkinliğini artıran ordu mensupları, Cumhuriyet kurulduktan sonra siyasal alandan pasifize edilmiştir.¹²⁰⁴ 1960 müdahalesiyle siyaseten tekrar aktif hale gelen, hatta siyasal hayatın odağı haline gelen ordu, dolayısıyla güvenlik kültürünü ve politikalarını biçimlendirme açısından da aktif hale gelmiştir.

Ayrıca 1960 askeri müdahalesi orduyu, toplumsal tabanda (olumlu-olumsuz) beklenti düzeyinde, ilerleyen yıllarda sistemin çıkmaza girdiği ya da tıkanıdığı her an ortaya çıkacak ve bu sorunları çözümleyecek konuma yerleştirmiştir. Daha öncede ifade edildiği gibi bu tarz beklentilerin yerleşmesi, beklentiye girilen hedefin davranışına da yön vermekte¹²⁰⁵ ve bu beklentilerin doğası gereği gerçekleşme ihtimali söz konusu olmaktadır.¹²⁰⁶ Nitekim ordunun siyasete ilerleyen yıllarda tekrarlayan müdahaleleri bu savı doğrular niteliktedir.¹²⁰⁷ Başka bir ifadeyle ordunun siyasete müdahale edeceği beklentisi, pratikte bir geleneğe dönüşmüştür. Böylelikle ordu ve askeri müdahaleler Türk güvenlik kültürünü biçimlendiren unsurlardan biri haline gelmiştir.

¹²⁰² Zürcher, *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi*, s. 350.

¹²⁰³ Mazıcı, Nurşen, “27 Mayıs, Kemalizmin Restorasyonu Mu?”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt II: Kemalizm*, (der. Ahmet İnsel), İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, s. 558.

¹²⁰⁴ Hanoğlu, *Preparation for a Revolution*, s. 294; Hale, *Türkiye’de Ordu ve Siyaset İlişkisi*, ss. 59-60.

¹²⁰⁵ Ramachandran, “Expectation”, s. 312.

¹²⁰⁶ Karakaşlı, “Sakımlan Göze Öteki Batar”, s. 4.

¹²⁰⁷ 27 Mayıs 1960 darbesi sonrasında, birisi 12 Eylül 1980’de yine doğrudan, diğer ikisi 12 Mart 1971 ve 27 Şubat 1998’de hükümete verilen muhtıralarla hükümeti istifaya zorlama şeklinde, sonuncusu ise 15 Temmuz 2016’da gerçekleştirilen askeri darbe teşebbüsü şeklinde olmak üzere dört kez daha ordunun siyasete müdahalesi söz konusu olmuştur.

1960’da siyasete müdahale ettiği anda amacının yönetimi sivil otoriteye devretmek olduğunu ifade eden ordu, yeni siyasal düzeni kurmak için harekete geçmiştir. Devletin kuruluşundan bugüne gelişen siyasal hayatın, özellikle de çok partili siyasal hayatın, ihtiyaçlarına daha iyi cevap verebilecek bir anayasaya gerek olduğu düşüncesiyle işe buradan başlanmıştır.¹²⁰⁸

Askeri darbenin ürünü olan 1961 Anayasası yeni siyasal düzenin Kemalist ve laik karakterini korumak adına siyasal iktidarı denetlemek/dengelemek amacıyla birtakım önlemler almış ve bu doğrultuda bazı kurumlar kurulmuştur.¹²⁰⁹ Bu kurumlardan biri olan Milli Güvenlik Kurulu “güvenlikle ilgili kararların alınmasında ve koordinasyonun sağlanmasında yardımcı olmak üzere gerekli temel görüşleri bildirmek” amacıyla kurulmuştur.¹²¹⁰ Bu kurul aracılığıyla ordu, yeni kurulacak olan sivil siyasal rejimin ve düzenin paydaşlarından biri haline gelmiştir. Başka bir ifadeyle Milli Güvenlik Kurulu’nun kurulması yoluyla orduya ilk kez anayasal olarak rol verilmiştir. Böylelikle güvenlik politikalarının uygulayıcısı ordu, aynı zamanda güvenlik politikasının tanımlandığı kurumsal ve hukuki yapının da paydaşlarından biri haline gelmiştir.¹²¹¹

Ayrıca ordunun vazifesi kanunda “*Türk yurdunu ve Anayasa ile tayin edilmiş olan Türkiye Cumhuriyetini kollamak ve korumaktır*” olarak belirtilmiştir.¹²¹² Bu kanun doğrultusunda ordu, anayasal düzenin koruyucusu/kollayıcısı rolünü de üstlenmiştir. Kısacası siyasal rejimin partiler üstü bir koruyucusu konumuna yükselen ordu, Kemalist değer ve ilkelere yönelik muhalefetin karşında durarak Cumhuriyet’i koruma görevini üstlenmiştir. Bu kanun ilerleyen yıllarda gerçekleştirilen askeri müdahaleleri, koruma ve kollama görevine yapılan atıfla, meşrulaştırmak için kullanılmıştır.¹²¹³

1961 Anayasası’yla siyasal düzeni korumak adına alınan önlemler doğrultusunda kurulan kurumlardan bir diğeri olan Devlet Planlama Teşkilatı ise dönemin kalkınma ve ekonomi politikasının temelini oluşturmuştur. Söz konusu dönemde dışa bağımlılığın azaltılması yani ithalatın azaltılması hedeflenmiş, ancak ilerleyen yıllarda aksine ithalatın

¹²⁰⁸ Zürcher, *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi*, s. 352; Tanör, Bülent, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980)*, Afa Yayıncılık, İstanbul, 1996, ss. 277-328.

¹²⁰⁹ Bu kurumlar; Cumhuriyet Senatosu, Anayasa Mahkemesi, Milli Güvenlik Kurulu, Devlet Planlama Teşkilatı ve Türkiye Radyo Televizyon Kurumu’dur. Çiftçi, *Tarih, Kimlik ve Eleştirel Kuram Bağlamında Türk Dış Politikası*, ss. 265-271.

¹²¹⁰ 1961 Anayasası, madde 111, <https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/onceki-anayasalar/1961-anayasasi/> (22.03.2023).

¹²¹¹ Zürcher, *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi*, s. 357.

¹²¹² Resmi Gazete, “Türk Silahlı Kuvvetleri İç Hizmet Kanunu, madde 35”, Sayı 10702, 9 Ocak 1961, s. 3000, <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/10702.pdf> (24.03.2023).

¹²¹³ Akgüner, Tayfun, *1961 Anayasasına Göre Milli Güvenlik Kavramı ve Milli Güvenlik Kurulu*, İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, İstanbul, 1983, s. 217.

arttığı görülmüştür. İthalattaki artışın yarattığı açık, ihracat yoluyla da kapatılamayınca 1960'lı yıllarda ekonomik büyüme dış kaynaklarla sağlanmıştır. Bu durum Türkiye'yi bir dış borç sarmalına itmiştir. Borçlanmanın artışıyla dış kaynak bulmada yaşanan sıkıntılar ilerleyen yıllarda ekonomik büyümenin yavaşlamasına, hatta durmasına neden olmuştur.¹²¹⁴

Daha öncede ifade edildiği gibi amacının yönetimi sivil otoriteye devretmek olduğunu ifade eden ordu, 1961 Anayasası doğrultusunda yeni siyasi partilerin kurulmasının da önünü açmıştır. İlk dalgada, sonradan varlık gösteremeyecek olan birçok siyasi parti kurulmuştur. Kurulan bu siyasi partilerin bazıları Demokrat Parti'nin devamı olmak bağlamında adında '*Demokrat*' kelimesini içerdiği için kapatılmıştır. Bu kararın alınmasında Demokrat Parti'nin Atatürk'ün değer ve ilkelerine ihanet eden, özellikle laiklik ilkesine aykırı hareket eden, İslam'ın görünürlüğünü artırarak laikliğin zedelenmesine neden olan bir parti olarak algılanmasının etkili olduğu düşünülmektedir.¹²¹⁵ Bu algılamalar, '*Demokrat*' kelimesine olumsuz anlamlar yüklenmesine neden olmuş, dolayısıyla Demokrat Parti mirasını devralmak ya da sürdürmek amacı taşısın, taşımasın '*Demokrat*' kelimesini barındıran tüm girişimler, yeni kurulacak sivil rejimin güvenliği için tehdit olarak kabul edilmiştir. Bu süreçte parti isminde '*Demokrat*' kelimesini barındırmayan ancak öncülü Demokrat Parti olan iki parti kurulmuştur. Bunlardan biri Adalet Partisi, diğeri Yeni Türkiye Partisi'dir.¹²¹⁶

1961 Anayasası'yla daha önce uygulanan seçim sistemi de terk edilmiş ve nispi temsil sistemine geçilmiştir (D'Hondt sistemi). Bu sistem tek bir partinin ezici çoğunluğa sahip olmasını kısıtlayarak, o dönem siyasal yelpazede yer alan tüm görüşlerin Millet Meclisi'nde temsil edilmesini sağlaması bakımından Türk siyasal hayatında önemli değişimlere yol açmıştır.¹²¹⁷ 15 Ekim 1961'de yapılan ilk genel seçimlerin sonucu bu değişimi gösterir niteliktedir. Tek başına iktidar olmayı bekleyen Cumhuriyet Halk Partisi, aldığı oy oranı bakımından birinci parti olmasına rağmen çoğunluğu elde edememiş, Demokrat Parti'nin mirasçıları Adalet Partisi, Yeni Türkiye Partisi ve Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi¹²¹⁸ toplamda Cumhuriyet Halk Partisi'nin üstünde bir güçle meclise girme olanağı bulmuştur. Hiçbir parti mutlak çoğunluğu sağlayamadığı için

¹²¹⁴ Oran, Baskın, "1960-1980: Dönemin Bilançosu", *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt I: 1919-1980*, (der. Baskın Oran), İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, ss. 664-665.

¹²¹⁵ Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, s. 340, 352.

¹²¹⁶ Adalet Partisi 11 Şubat 1961'da kurulmuş, 16 Ekim 1981'de kapanmıştır. Yeni Türkiye Partisi 13 Şubat 1961'de kurulmuş, 10 Mart 1973'de kapanmıştır.

¹²¹⁷ Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, s. 357.

¹²¹⁸ Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi, 16 Ekim 1958'de kurulmuş, 9 Şubat 1969'da kapanmıştır.

Cumhuriyet Halk Partisi ile Adalet Partisi arasında Türkiye'nin ilk koalisyon hükümeti kurulmuştur. Bu seçim sonucu ayrıca Demokrat Parti yaklaşımının ülkede hala güçlü olduğunun da göstergesi olmuştur.¹²¹⁹ Başka bir ifadeyle tek parti iktidarı döneminde inşa edilmeye çalışılan modern/Batılı kimliğe karşı, takip eden dönemde ortaya çıkan muhafazakâr, milliyetçi ve İslam unsurlarını sentezleyen alternatif kimliğin, engellenmeye çalışılsa da hala baskın olduğunu söylemek mümkündür.¹²²⁰

Demokrat Parti iktidarı döneminden İslam'ın kolektif hafızada hala canlı olduğunun bilinmesi ve söz konusu dönemin son yıllarında İslam'ın siyasal bir araç olarak kullanılmaya başlanması, 1961 Anayasası'na dinin siyasal amaçla kullanılmasını yasaklayan bir madde eklenmesi şeklinde yansımıştır.¹²²¹ Ancak darbe sonrası dönemde çok katı laik politikalara da geri dönülmemiştir. Bu süreçte devlet, bir yandan İslam'ı kontrol edebilmek için tabanın taleplerini kendi eliyle tatmin etmeye çalışmış, diğer yandan kontrol edememe endişesiyle yasal önlemler almıştır.¹²²²

Koalisyon ortağı olan Adalet Partisi, Süleyman Demirel liderliğinde 1965 yılında yapılan genel seçimlerde tek başına çoğunluğu sağlayarak iktidar olmuştur. Adalet Partisi temsil ettiği tabanın farkında olarak Demokrat Parti'ye benzer şekilde İslami niteliğini sıkça vurgulamış ve bu niteliğe uygun politikalar izlemiştir. Bu minvalde dönemin en öne çıkan özelliği de sol/komünist görüş veya oluşumlara yönelik karşıtlık olmuştur. 1961 Anayasası'nın siyasi partilerin kurulmasına ve temsiline yönelik sağladığı imkânların yanı sıra, sunduğu özgürlük ortamı sol/komünist görüş ve oluşumların önünü açmıştır.¹²²³ Bu durumunda etkisiyle sol/komünist görüş veya oluşumlara karşı İslam vurgusu, muhafazakâr kanat için dönemin en önemli birleştirici unsuru haline gelmiştir.¹²²⁴

1970'lere gelindiğinde İslamcı ve milliyetçi unsurların ayrışmaya başlaması, muhafazakâr kanat içerisinde farklı siyasal oluşumların çıkmasını beraberinde getirmiştir. İslam'ı temsil etme misyonunu Milli Nizam Partisi üstlenirken¹²²⁵, milliyetçi unsurları temsil edenler ise Milliyetçi Hareket Partisi altında birleşmişlerdir.¹²²⁶ Milli

¹²¹⁹ Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, s. 359.

¹²²⁰ Ereker, "Dış Politika ve Kimlik", s. 189.

¹²²¹ 1961 Anayasası, madde 19, <https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/oncelki-anayasalar/1961-anayasasi/> (24.03.2023).

¹²²² Ereker, "Dış Politika ve Kimlik", ss. 189-190.

¹²²³ Özdemir, Hikmet, "Siyasi Tarihi (1960-1980)", *Türkiye Tarihi 4: Çağdaş Türkiye 1908-1980*, (Haz. Hikmet Özdemir, Mete Tuncay, Cemil Koçak, Ayla Ödekan, Korkut Boratav, Selahattin Hilav ve Murat Katoğlu), Cem Yayınevi, İstanbul, 1992, ss. 221-223.

¹²²⁴ Ahmad, *Bir Kimlik Peşinde Türkiye*, s. 158.

¹²²⁵ Öncülü Adalet Partisi olan Milli Nizam Partisi, Necmettin Erbakan ve arkadaşları tarafından 26 Ocak 1970'de kurulmuş, 20 Mayıs 1971'de kapanmış ve Milli Selamet Partisi adıyla yeniden kurulmuştur.

¹²²⁶ Milliyetçi Hareket Partisi, Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi'nin adının değiştirilmesiyle 9 Şubat 1969'da kurulmuştur.

Nizam Partisi, İslami esaslara dayalı bir siyasal ve ekonomik düzen öngörmüş, böylece ilerleyen yıllarda tehdit olarak tanımlanacak İslamcılığın, Türk siyasetinde görünürlüğünü artırmıştır. Milliyetçi Hareket Partisi'nin ise başta olaysız sokak gösterileriyle başlayan komünist görüşe karşı mücadelesi, kısa sürede taraflar arasında silahlı eylemlere dönüşmüştür.¹²²⁷ Tarafların karşılıklı silahlı mücadeleye girişmesi ise komünizme yönelik zaten var olan tehdit algılamalarını güçlendirmiştir.¹²²⁸

Siyasal çatışma ortamı, ordunun bir kez daha bozulan düzeni tesis etmek üzere siyasete müdahale etmesinin bir gerekçesi olmuş ve ordu 12 Mart 1971'de hükümete bir muhtıra vermiştir. Verilen muhtırada anarşiyi sona erdirebilecek ve anayasaca belirlenmiş reformları uygulayabilecek güçlü bir iktidarın kurulması, aksi halde ordunun anayasal hakkı olarak iktidara el koyacağı bildirilmiştir. Muhtıra üzerine Adalet Partisi hükümeti istifa etmiş ve '*partiler üstü*' koalisyon hükümetleri kurulmuştur.¹²²⁹

Muhtıra sonrası kurulan partiler üstü koalisyon hükümetleri, ilk iş olarak asayiş ve düzenin yeniden sağlanmasına yönelmiştir. Muhtıra sonrası olağan siyasi hayata ise 1973 seçimleriyle dönmüştür. Bülent Ecevit liderliğindeki Cumhuriyet Halk Partisi, 1973 ve 1977 yılında yapılan genel seçimlerden aldığı oy oranı bakımından birinci parti olarak çıkmış, ancak tek başına çoğunluğu sağlayamadığından, koalisyon hükümetleri kurulmuştur.¹²³⁰

1970'li yıllar boyunca kurulan koalisyon hükümetlerinin zayıflığı ve dolayısıyla yaşanan hükümet krizleri, kökeni 1960'lara dayanan ekonomik bunalım, 1960'ların sonlarında başlayan siyasal şiddetin 1970'lerin sonlarına gelindiğinde niteliğinin değişerek toplumsal çatışmalara dönüşmesi ve şiddetin aşırılılaşması, otoriterleşme eğilimi gibi sorunlar ordunun 12 Eylül 1980'de bir kez daha devreye girmesinin gerekçeleri olmuştur.¹²³¹

1960-1980 yılları arasında ulusal kültürel/kurumsal alanda yaşanan siyasal istikrarsızlık, dönemin en önemli güvenlik sorunlarından. Zayıf ve başarısız koalisyon hükümetleri, hükümet krizleri, partiler üstü hükümetler, siyasete gerçekleşen müdahaleler, şiddetin siyasallaşması gibi tüm etkenler, siyasete ve siyasetçilere karşı duyulan güvenin azalmasına neden olmuştur. Bu güvensizlik kendisini siyasal rejimin partiler üstü bir koruyucusu olarak gören ordunun hareket alanını genişletmiştir. Ordu ve

¹²²⁷ Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, s. 375.

¹²²⁸ Ozan, "İnşacı Kuram Çerçevesinde Türkiye'nin ...", s. 112.

¹²²⁹ Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, ss. 375-376.

¹²³⁰ Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, ss. 378-382.

¹²³¹ Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, ss. 382-391; Hale, *Türkiye'de Ordu ve Siyaset İlişkisi*, s. 196.

askeri müdahaleler bir yandan güvenlik kültürünü biçimlendirirken, diğer taraftan ulusal kültürel/kurumsal alanın güvenlik kültürünü inşa edici pratiklerini de biçimlendirmiştir.

1960-1980 yılları arasında ulusal alanın yanı sıra uluslararası kültürel/kurumsal alanda da önemli değişimler yaşanmıştır. 1960'lı yılların başlarında Soğuk Savaş'ın iki rakip bloğunu karşı karşıya getiren ve nükleer savaşa sürüklenme ihtimalini en üst düzeye çıkaran krizler yaşanmıştır. Bunlardan en önemlisi 1962 yılında yaşanan Küba Füze Krizi'dir. Küba'da yaşanan komünist devrimin ardından, ülkenin Amerika ile ilişkilerinin bozulup, Sovyetler Birliği ile yakınlaşmasıyla başlayan sorun, bu yakınlaşmadan rahatsızlık duyan Amerika'nın Küba'ya başarısız bir askeri çıkarma yapması ve bu çıkarmadan sonra ülkenin Amerika ile ilişkilerinin iyice gerilip, Sovyetler Birliği ile ilişkilerinin daha da gelişmesiyle devam etmiştir. Bu sorun Sovyetler Birliği'nin Küba'ya nükleer başlıklı füze yerleştirmesi ile bir krize dönüşmüş ve nükleer savaşın eşiğine gelinmiştir.¹²³²

Yaşanan kriz doğrultusunda tarafların karşılıklı olarak birbirlerini vurulabileceklerini anlamaları, tarafları ileride çıkabilecek bir savaş ihtimaline karşı önlemler almaya itmiştir.¹²³³ Bu doğrultuda iki kutbun nükleer silahların sınırlandırılması yönündeki eğilimleri Soğuk Savaş'ın yumuşamasını mümkün kılmıştır. Nükleer denkliğin yanı sıra, Amerika'yı yumuşamaya yönelten bir diğer sebep, artık Sovyetler Birliği karşısındaki askeri ve teknolojik üstünlüğünü yitirmeye başlamış olmasıdır. Tüm bunlar Amerika'nın strateji değişikliğini beraberinde getirmiş, böylece Kitleli Karşılık Doktrini'nin yerini karşı taraftan gelecek saldırıya göre bir karşılık vermeye yönelik, ancak bu karşılığın türünün belirsiz olduğu Esnek Karşılık Doktrini almıştır. Amerika'nın bu strateji değişikliği, NATO üyesi birçok ülkeyi tedirgin etmiştir.¹²³⁴

Amerika'nın Sovyetler Birliği karşısında üstünlüğünü yitirmesinin temel nedenlerinden biride, Vietnam Savaşı'nın birçok açıdan Amerika'yı yıpratmış olmasıdır. Öncelikle iç siyasetinde Vietnam Savaşı'na duyulan tepki Amerika'nın Soğuk Savaş'ta güç kaybetmesine neden olmuştur.¹²³⁵ Bu savaşta Güney Vietnam'a destek veren ve askeri yardımda bulunan Amerika'nın, savaşla birlikte piyasaya oldukça fazla dolar

¹²³² Erhan, Çağrı, "1960-1980: ABD ve NATO'yla İlişkiler", *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt I: 1919-1980*, (der. Baskın Oran), İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, ss. 681-682.

¹²³³ Sander, Oral, *Olaylarla Türk Dış Politikası, Cilt I-II*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, s. 491.

¹²³⁴ Sönmezoğlu, II. *Dünya Savaşı'ndan Günümüze Türk Dış Politikası*, ss. 61-62.

¹²³⁵ Oran, "1960-1980: Dönemin Bilançosu", ss. 658-659.

sürmesi ve dolayısıyla doların değer kaybetmesi Amerika'nın ekonomik açıdan gücünün zayıflamasına neden olmuştur.¹²³⁶

İkinci Dünya Savaşı sonrası Birleşmiş Milletler tarafından kurulan ve biçimlendirilen uluslararası ekonomik sisteme liberal bir anlayış hâkim olmuştur. Ancak Vietnam Savaşı'yla bağlantılı olarak Amerikan ekonomisindeki gerileme, bu ekonomi modelini sarsmış ve neoliberal ekonomi anlayışını savunanlar giderek artmıştır. 1980'li yıllardan itibaren ekonomik sisteme neoliberal anlayış hâkim olmaya başlamıştır.¹²³⁷ Bu gelişmeler, Türkiye'nin ekonomi politikalarında da uluslararası ekonomiyle bütünleşme hedefi doğrultusunda bir dönüşüme neden olmuştur. Bu dönüşüm Türkiye'nin ekonomisi açısından önemli sorunları beraberinde getirmiştir.¹²³⁸

Uluslararası alandaki liderliği her açıdan sarsılan Amerika'nın gerilemeye başladığı dönemde Sovyetler Birliği'nin yükselişi söz konusu olmuştur. Bu dönemde Sovyetler Birliği'nin Orta Doğu ve Doğu Avrupa'daki zayıf ülkelere yaptığı yardımları artırmasının yanı sıra özellikle Orta Doğu'da yaşanan kriz ve sorunlarda, Amerika'nın aksine Arap ülkelerinin yanında yer alması, bloklar arasındaki güç dengelerinin değişmesine neden olmuştur. Başka bir ifadeyle Süveyş Krizi'nden sonra zaten bölge ülkeleriyle yakınlaşmaya başlamış olan Sovyetler Birliği bu dönemde izlediği stratejiyle, bölge ülkelerinin önemli bir kısmını yanına çekmeyi başarmıştır. Bölgede daha fazla güç ve prestij kazanan Sovyetler Birliği, buralarda askeri üsler elde ederek varlığını da güçlendirmiştir.¹²³⁹

Bloklar arasındaki güç dengelerinin değişimi, bu durumdan yararlanan birçok eski sömürge ülkesinin bağılantısızlık, tarafsızlık ya da yalnızlık stratejisi benimsemesini beraberinde getirmiştir. Batı Bloğu'nu zayıflatırken, Doğu Bloğu'nun güç kazanmasına yol açan bu yeni strateji, iki seçenekli Soğuk Savaş dönemi uluslararası sistemine üçüncü bir seçenek eklemiştir.¹²⁴⁰ Bu gelişmeler blok üyesi ülkelerinde hareket alanını genişletmiştir. Soğuk Savaş gerilimin yüksek olduğu ve katı blok politikalarının takip edildiği dönemde ülkeler, blok liderlerinin çizdiği sınırların dışına çıkmakta zorlanırken, yumuşama döneminde bağımsız politikalar izlemeye ve rakip blok ülkeleriyle ilişkilerini

¹²³⁶ Gönübol, Mehmet ve Ömer Kürkçüoğlu "1965-1973 Dönemi", *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)*, (ed. Mehmet Gönübol, Cem Sar, Oral Sander, A. Haluk Ülman, A. Suat Bilge), Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, Cilt 1-2, 1987, s. 491.

¹²³⁷ Hobsbawm, *Kısa 20. Yüzyıl*, s. 551.

¹²³⁸ Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi*, ss. 147-158.

¹²³⁹ Bölükbaşı, Süha, *Barışçı Çözumsuzlük*, İmge Kitabevi Yayıncılık, Ankara, 2001, s. 659.

¹²⁴⁰ Bağılantısızlık, kendilerini hiçbir güç bloğuna dâhil veya hariç olarak addetmemek olarak tanımlanabilir. Bölükbaşı, *Barışçı Çözumsuzlük*, s. 659.

geliştirmeye başlayabilmişlerdir. Böylece blok üyesi ülkeler, uluslararası konjonktüre bağlı olarak çok yönlü dış politikalar izleyebilmişlerdir.¹²⁴¹

Uluslararası kültürel/kurumsal alanda yaşanan bu değişimler, Türkiye'nin de güvenlik politikalarını bu doğrultuda yeniden şekillendirmesini gerektirmiştir. Amerika'nın Kitlemel Karşılık Doktrini'nin yerine Esnek Karşılık Doktrini'ni benimsemesi, diğer NATO üyesi ülkeler gibi Türkiye'yi de tedirgin etmiştir. Bu yeni strateji uyarınca Türkiye'nin nükleer saldırıya açık hale gelmesi, Türkiye'deki nükleer silahların Amerika'nın kontrolünde olması ve herhangi bir saldırı karşısında NATO'nun vereceği tepkinin belirsizliği dönemin güvenlik politikalarının şekillendiricisi olmuştur.¹²⁴²

Dönemin güvenlik politikaları; siyasal, ekonomik ve askeri destek bakımından hala Batı'ya ihtiyaç duyulması ve Türkiye açısından Sovyet tehdidinin varlığının hala sürüyor olması gibi sebeplerle tam anlamıyla köklü bir değişime uğramamıştır. Ancak Türkiye duyduğu hoşnutsuzluklar ve yaşadığı sorunlar doğrultusunda, NATO ve Amerika'nın politikaları ile özdeşleşen güvenlik politikalarını gözden geçirmeye başlamıştır. Başka bir deyişle Türkiye'nin takip ettiği katı blok stratejisi de konjonktürle uygun olarak yumuşamıştır. Bu dönemin güvenlik politikalarının en önemli değişkeni; genel anlamda çok yönlü politikalar izlenmeye başlanmasıdır.¹²⁴³

Aslında Türkiye'nin güvenlik politikalarında yaşanan değişimin altında bu dönemde Amerika ile ilişkilerde yaşanan bazı sorunlar yatmaktadır. Bu sorunlardan ilki Küba Füze Krizi sırasında yaşanmıştır. Daha önce ifade edildiği üzere Amerika Kitlemel Karşılık Doktrini'nin bir gereği olarak Sovyetler Birliği'ni çevreleyen ülkelere biri olan Türkiye'ye füzeler yerleştirmiş ve Füze Krizi'nin hemen öncesinde de bu füzeleri kaldırmak istemiştir. Türkiye ise füzelerin varlığına, Sovyetler Birliği'nden gelebilecek tehditlere karşı elinin güçlü olması anlamı yüklediğinden, füzelerin kaldırılmasını istememiş ve füzeler Türkiye'de kalmıştır. Türkiye'ye yerleştirilen bu füzelerden rahatsız olan Sovyetler Birliği, buna karşılık Küba'yla anlaşarak bu ülkeye füze yerleştirme kararı almıştır. Amerika Küba'yı ablukaya alarak Sovyetler Birliği'ni kararından vazgeçirmeye çalışmış, Sovyetler Birliği ise ancak Türkiye'ye yerleştirilen füzelerinin kaldırılması karşılığında bu karardan vazgeçeceğini açıklamıştır. Nihayetinde füzeler Türkiye'den

¹²⁴¹ Gaddis, John L., *Soğuk Savaş: Pazarlıklar, Casuslar, Yalanlar, Gerçek*, (çev. Dilek Cenkçiler), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2008, ss. 124-128.

¹²⁴² Sönmezoğlu, II. *Dünya Savaşı'ndan Günümüze Türk Dış Politikası*, s. 62.

¹²⁴³ Bağcı, Hüseyin, "1960-1970 Dönemi Türk Dış Politikası", *Türk Dış Politikası-I*, (der. Hüseyin Bağcı ve Kemal Yakut), Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 2016, s. 161.

sökülmüştür.¹²⁴⁴ Türkiye’de bulunan füzelerin Türkiye’nin iradesi dışında pazarlık konusu olması ve kaldırılması, Amerika’nın kendi çıkarları doğrultusunda Türkiye’yi yalnız bırakabileceği algısını yaratmış ve Amerika’ya duyulan güven azalmıştır.¹²⁴⁵ Bu olayla izlediği blok odaklı politikanın zararlarının farkına varan Türkiye, politik tutumunu değiştirmeye başlamıştır.¹²⁴⁶

Amerika ile ilişkilerde yaşanan ve Türkiye’nin güvenlik politikalarında değişime neden olan bir başka sorun ise Kıbrıs ile ilgilidir. Daha doğrusu Kıbrıs sorunu, Türkiye’nin Soğuk Savaş yıllarında karşılaştığı en önemli güvenlik meselesidir ve söz konusu yıllarda güvenlik politikasının temel belirleyicisi haline gelmiştir. Ayrıca Türk-Yunan ilişkileri bakımından da önemli sonuçlar doğuran Kıbrıs sorunu, tarafların birbirlerini dış tehdit/tehlike hatta düşman bağlamında ki ‘öteki’ olarak tanımlamalarına neden olmuştur. Kıbrıs sorunu aynı zamanda devletin kuruluşundan bugüne hem kimlik, hem de güvenlik kültürü ve politikalarının en önemli inşa edici unsurlarından biri olan Batıcılığın sorgulanmasını da beraberinde getirmiştir. Bu sorgulama söz konusu yıllarda tam anlamıyla köklü bir değişime neden olmasa da, o dönem yol açtığı kısmi değişimler ve ilerleyen yıllarda yaşanan dönüşümler bakımından oldukça önemlidir. Dolayısıyla Kıbrıs sorununun detaylandırılmasının yerinde olacağı düşünülmektedir.

Üç yüz yılı aşkın bir süre Osmanlı İmparatorluğu’nun hüküm sürdüğü ve Akdeniz hâkimiyetinde önemli bir rol oynayan Kıbrıs, 1878’deki Osmanlı-Rus savaşında İngilizlerin yardımını almak karşılığında İngilizlere kiralanmış, 1914’te de İngilizler tarafından ilhak edilerek bir İngiliz sömürgesi haline getirilmiştir. Cumhuriyetin kurulduğu yıllarda Türkiye, Osmanlı döneminde İngilizlere kiralanmış ada üzerinde herhangi bir hak talebinde bulunmamış ve Lozan Antlaşması’yla İngiltere’nin adayı ilhakını kabul etmiştir. İngiltere ise Kıbrıs’ı genellikle Yunanistan’a karşı bir pazarlık unsuru olarak kullanmış ve Mısır’daki egemenliği dolayısıyla adanın stratejik açıdan önemsiz olduğunu düşünmüştür. Ancak İngiltere’nin Mısır’daki hâkimiyetini yitirmeye başlaması ve Süveyş Krizi sebebiyle Mısır ile ilişkilerin gerilmesi bu düşüncesinin değişmesine neden olmuştur.¹²⁴⁷

Orta Doğu politikası açısından Kıbrıs’ın stratejik bir konumda olduğunu fark eden İngiltere, adanın kaybedilmesinin Orta Doğu’daki konumuna ve çıkarlarına zarar vereceğine inanmış ve bu doğrultuda politikalar izlemeye başlamıştır. İngiltere’nin

¹²⁴⁴ Erhan, “1960-1980: ABD ve NATO’yla İlişkiler”, ss. 681-684; Sönmezoğlu, *II. Dünya Savaşı’ndan Günümüze Türk Dış Politikası*, ss. 63-66.

¹²⁴⁵ Oran, “1960-1980: Dönemin Bilançosu”, s. 675.

¹²⁴⁶ Erhan, “1960-1980: ABD ve NATO’yla İlişkiler”, ss. 684-685.

¹²⁴⁷ Bağcı, *Türk Dış Politikası’nda 1950’li Yıllar*, s. 104.

Kıbrıs'a yönelik politikaları ise Yunanistan ve adadaki Rum kesimini rahatsız etmiştir. Bu rahatsızlık, bağımsızlık hareketlerinin yoğunlaştığı yıllarda, zaten Kıbrıs adasının Yunanistan ile birleşmesini (*enosis*)¹²⁴⁸ uzun süredir isteyen Rumlar'ın bağımsızlık ve birleşme taleplerini artırmıştır.¹²⁴⁹ İngiltere'nin bu talepleri göz ardı etmesi üzerine Yunanistan, konuyu Birleşmiş Milletler'e taşımış, böylelikle Kıbrıs sorunu uluslararasılaşmıştır.¹²⁵⁰ İngiltere ise ada üzerinde hâkimiyetini sürdürebilmek için adadaki Türk unsurunun varlığına, dolayısıyla adada sadece Rumların olmadığına dikkat çekmiş ve adanın Yunanistan'a bırakılmasının büyük sorunlara yol açacağını gündeme getirmiştir.¹²⁵¹ Yunanistan'ın Birleşmiş Milletler'e yaptığı başvuruda adada başka (Türk) etnik unsurun varlığı gerekçe gösterilerek reddedilmiştir. Bunun üzerine Kıbrıs'ta, İngilizlere karşı silahlı bir mücadele başlamış ve bu durum İngiltere'nin Kıbrıs konusunu görüşmek üzere, Yunanistan ve Türkiye'yi bir konferansa davet etmesine yol açmıştır. Adadaki Türk unsurunun varlığının gündeme getirilmesiyle Kıbrıs konusuna müdahil olan Türkiye, konferans davetiyle birlikte soruna resmen taraf olmuştur.¹²⁵²

Konferans sürerken, Atatürk'ün Selanik'teki evinin bombalandığına yönelik iddialar/haberler, o zamana dek Müslüman olmayanlara yönelik herhangi bir olumsuzluğun söz konusu olmadığı Türkiye'de, özellikle başta Rumlar olmak üzere gayrimüslimlere yönelik bir karşıtlığa neden olmuştur. 6-7 Eylül olayları olarak adlandırılan gösteriler, başta Rumlar olmak üzere gayrimüslimlere yönelik saldırılar, yağmalamalar ve kitlesel eylemlere dönüşmüştür.¹²⁵³ 6-7 Eylül olayları, Türkiye'nin Kıbrıs ve Yunanistan'a yönelik politikalarında önemli kırılmaların yaşanmasına neden olmuş, çünkü Kıbrıs konusu bu olayların ardından Türkiye'de "*millî bir dava*" haline dönüşmüştür. Öyle ki Türkiye Kıbrıs ile ilgili ilk kez bir politika oluşturarak, statükonun korunmasından yana olduğunu, ancak statüko değişecekse bunun, Osmanlı'nın hak sahipliğinden hareketle, Kıbrıs'ın Türkiye'ye geri verilmesi şeklinde gerçekleştirilmesi gerektiğini savunmuştur.¹²⁵⁴ Yunanistan kendi kaderini tayin hakkını (self-

¹²⁴⁸ '*Enosis*', Yunan dilinde '*birleşme*' anlamına gelmekte, siyasal anlamda Kıbrıs'ın Yunanistan sınırlarına dâhil olması, Kıbrıs'ın Yunanistan'la birleşmesi anlamında kullanılmıştır. Sönmezoğlu, *Uluslararası İlişkiler Sözlüğü*, ss. 172-173.

¹²⁴⁹ Bağcı, "Demokrat Parti Dönemi Türk Dış Politikası (1950-1960)", s. 147.

¹²⁵⁰ Fırat, Melek, "1945-1960: Yunanistan'la İlişkiler", *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt I: 1919-1980*, (der. Baskın Oran), İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, s. 598.

¹²⁵¹ Sönmezoğlu, *II. Dünya Savaşı'ndan Günümüze Türk Dış Politikası*, s. 78.

¹²⁵² Bahsi geçen görüşme 29 Ağustos 1955'te gerçekleşen Londra Konferansı'dır. Fırat, "1945-1960: Yunanistan'la İlişkiler", ss. 600-602.

¹²⁵³ Bağcı, *Türk Dış Politikası'nda 1950'li Yıllar*, ss. 113-115.

¹²⁵⁴ Bağcı, "Demokrat Parti Dönemi Türk Dış Politikası (1950-1960)", s. 147.

determinasyon) savunurken, İngiltere stratejik önemi dolayısıyla adaya kendi kaderini tayin hakkını tanıyamayacağını ileri sürmüştür.¹²⁵⁵

Konferans hem tarafların anlaşamaması, hem de 6-7 Eylül olayları nedeniyle sonuç alınmadan dağılmıştır. İlerleyen süreçte Kıbrıs sorununa resmen taraf olunmasının da etkisiyle, adada hâlihazırda süren saldırılara karşı korunmak amacıyla adadaki Türk toplumunun silahlanarak harekete geçmesi, şiddet olaylarının İngilizlere yönelik olmaktan çıkıp, doğrudan iki toplum arasında cereyan etmeye başlamasına neden olmuştur. Zaten Orta Doğu bölgesinde üstünlüğünü yitiren İngiltere içinde artık Kıbrıs'ın stratejik önemi azalmıştır. Bu nedenle İngiltere, Kıbrıs politikasını değiştirerek önce ada için kendi kaderini tayin hakkını savunmuş, ancak adada kendi kendini yönetmenin de bir çözüm sağlamayacağını anladığında, kendisine verilecek üsler karşılığında ada üzerindeki hâkimiyetinden vazgeçeceğini açıklamıştır. Türkiye'de Osmanlı'nın hak sahipliğinden hareketle adanın kendisine bırakılması gerektiğine yönelik politikasını değiştirerek, adanın Türkiye ve Yunanistan arasında '*taksim*' edilmesi fikrini savunmaya başlamıştır. Yunanistan ise Kıbrıs adasının kendisi ile birleşmesini talep etmeye devam etmiştir.¹²⁵⁶

Kıbrıs sorununun NATO'nun güney kanadını zayıflatmasından rahatsız olan Amerika'nın taraflar üzerinde Kıbrıs'ın bağımsızlığı yönünde baskıda bulunması, Türkiye'nin *taksim* ve Yunanistan'ın *enosis* politikasını değiştirmesine yol açmıştır. Adanın bağımsızlığı yönündeki çözümün kabulü üzerine düzenlenen konferanslar sonucu; Yunanistan, Türkiye ve İngiltere'nin garantörlüğünde Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kurulmasına, İngiltere'nin adada ki egemenlik haklarından vazgeçmesine ve buna karşılık İngiltere'ye adada iki üs verilmesine yönelik anlaşmaya varılmıştır. Yunanistan ve Rumları tatmin etmese de, çerçevesi Londra-Zürih Antlaşmaları ile çizilen 16 Ağustos 1960 tarihli Lefkoşe Antlaşması'yla Kıbrıs Cumhuriyeti resmen kurulmuştur.¹²⁵⁷

Bağımsızlık ilanı Kıbrıs sorunu açısından bir dönüm noktası olsa da, meseleyi tam anlamıyla çözüme kavuşturamamıştır. 1963 yılında tarafların iktidar paylaşımına yönelik yaşadıkları anlaşmazlık, toplumlar arasında çatışmaların tekrar baş göstermesine neden olmuştur. Bunun üzerine adanın garantör ülkeleri ortak bir barış gücü oluşturmuştur. Barış gücü olayları kısmen yatıştırırsa da tamamen önüne geçememiştir.¹²⁵⁸ Ortak barış

¹²⁵⁵ Fırat, "1945-1960: Yunanistan'la İlişkiler", ss. 600-602.

¹²⁵⁶ Kıbrıs sorununda Yunanistan'ın '*enosis*' talebine karşılık, Türkiye adanın Rumlar ve Türkler arasında bölüştürülmesi yani '*taksim*' edilmesini talep etmiştir. Bağcı, "Demokrat Parti Dönemi Türk Dış Politikası (1950-1960)", s. 149; Fırat, "1945-1960: Yunanistan'la İlişkiler", ss. 603-605.

¹²⁵⁷ Bağcı, "Demokrat Parti Dönemi Türk Dış Politikası (1950-1960)", s. 150.

¹²⁵⁸ Bağcı, "1960-1970 Dönemi Türk Dış Politikası", s. 168.

gücünün etkisiz kalması ve adada olayların bir türlü yatışmaması üzerine Türk hükümeti, Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Lyndon B. Johnson'a 25 Aralık 1963 tarihinde bir mektup yollayarak adadaki saldırıların durdurulması için Rumlara baskı yapılmasını istemiştir. Amerika ise bu sorunda Türkiye'nin yanında taraf olmamak ve Rum lobisini kaybetmemek için konunun üzerine eğilmemiştir.¹²⁵⁹ Saldırıların devam etmesi üzerine Türkiye Büyük Millet Meclisi, dönemin hükümetine gerektiğinde adaya askeri müdahalede bulunma yetkisi vermiştir. Kıbrıs'a askeri müdahalenin gündeme geldiği dönemde, 5 Haziran 1964 tarihinde Başkan Johnson'ın Türk hükümetine cevaben yolladığı ve literatüre '*Johnson Mektubu*' olarak geçen mektup özetle; Türkiye'nin Kıbrıs'a askeri bir müdahalede bulunmaması gerektiğine, bulunursa Amerika'nın buna destek vermeyeceğine, Yunanistan'la bir çatışmaya girişilecek olursa NATO'nun tavrının bilinemeyeceğine, Amerika'nın askeri yardımlarından elde edilen silahların müdahalede kullanılamayacağına, ayrıca böyle bir durumda Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye müdahalesi söz konusu olursa Amerika'nın herhangi bir müdahalede bulunmayabileceğine değinmektedir.¹²⁶⁰ Küba Füze Krizi'nden sonra Türk-Amerikan ilişkilerindeki ikinci kırılma noktası olan Johnson mektubu, Amerika'ya duyulan güvenin daha da azalmasına ve Türk kamuoyunda hem Amerika ile ilişkilerin hem de NATO üyeliğinin yüksek sesle tartışılır hale gelmesine neden olmuştur.¹²⁶¹

İki NATO müttefiki ülkenin savaşmasının örgütü zayıflatacağını düşünen Amerika, bu nedenle süreç içerisinde Kıbrıs sorununu çözümlemeye yönelik girişimlerde bulunmuştur. 1967'de yeniden alevlenen çatışmaların ardından Türkiye Büyük Millet Meclisi, dönemin hükümetine yeniden adaya askeri müdahalede bulunma yetkisi vermiş, bunun üzerine Amerika krizi çözmek için harekete geçmiştir. Bu süreçte kendi içerisinde siyasi bir kriz yaşayan Yunanistan'da da askerler yönetime el koymuş ve Albaylar Cuntası'na yapılan baskıların da etkisiyle, Türkiye ile Yunanistan 1967 yılında anlaşmaya varmıştır.¹²⁶² Ancak Albaylar Cuntası'nın 1970'lerden itibaren Kıbrıs'a yönelik politikaları taraflar arasındaki gerilimi tekrar üst düzeye çıkarmıştır.¹²⁶³

Albaylar Cuntası, 15 Temmuz 1974'de Kıbrıs'a gerçekleştirdiği darbe ile mevcut yönetimi devirip, yeni bir yönetim kurmuştur. Kıbrıs'ta gerçekleşen bu darbeyi büyük bir

¹²⁵⁹ Erhan, "1960-1980: ABD ve NATO'yla İlişkiler", s. 685.

¹²⁶⁰ Bölükbaşı, *Barışçı Çözumsuzlük*, ss. 686-689; Sönmezoğlu, Faruk, *Kıbrıs Sorunu Işığında Amerika Birleşik Devletleri'nin Türkiye Politikası (1945-1980)*, Der Yayınevi, İstanbul, 1995, ss. 16-17; Erhan, "1960-1980: ABD ve NATO'yla İlişkiler", ss. 686-687.

¹²⁶¹ Bağcı, "1960-1970 Dönemi Türk Dış Politikası", s. 164.

¹²⁶² Sönmezoğlu, II. *Dünya Savaşı'ndan Günümüze Türk Dış Politikası*, ss. 240-242.

¹²⁶³ Erdoğan, M. Murat, "1970-1980 Dönemi Türk Dış Politikası", *Türk Dış Politikası-I*, (der. Hüseyin Bağcı ve Kemal Yakut), Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 2016, s. 184.

tepkile karşılayan Türkiye, hızla adaya müdahale etmek istemiştir. Taraflar arasında arabuluculuk yapmaya çalışan Amerika ise olası bir müdahalenin, Türk-Yunan savaşına neden olabileceğini ve bunun Türkiye ile Amerika'nın ilişkilerini olumsuz etkileyebileceğini, ayrıca böyle bir durumda Amerika'nın Türkiye'ye yaptığı yardımları durdurabileceğini ifade etmiştir.¹²⁶⁴

Çatışmaların bir türlü sona ermemesi ve sorunun bir türlü çözüme kavuşmaması üzerine öncelikle uluslararası kamuoyunu göreve çağıran Türkiye sonuç alamayınca, yaşanan olayları 1960 yılında kurulan düzenin değiştirilmesi girişimi olarak kabul etmiş, Kıbrıs Anayasası'nın kendisine verdiği 'garantör ülke' hakkına referans vererek adaya müdahale kararı almıştır. Türkiye'nin 20 Temmuz 1974'te gerçekleştirdiği müdahalenin hemen ardından Birleşmiş Milletler, Kıbrıs'ta yaşanan olaylara son vermek için ateşkes çağrısında bulunmuş, bu çağrı savaşan taraflarca kabul edilmiştir. Ateşkesin ardından Yunanistan'da Cunta yönetimi devrilip, sivil bir hükümet kurulurken, Kıbrıs'ta da hükümet değişmiştir. Ateşkes sonrasında yapılan konferansta Türkiye'nin adaya müdahalesi genel bir kabul görmüş ve birçok isteği de kabul edilmiştir. Ayrıca konferansta sorunun çözümü için görüşmelerin devamına karar verilmiştir.¹²⁶⁵ Ancak bu süreçte Rum ve Yunan tarafının daha önce kabul ettiği şartlara uymaması, adada işgal ve kuşatmalara devam etmesi nedeniyle, Türk tarafı 14 Ağustos 1974'de adaya ikinci bir müdahalede bulunmuştur. Bu müdahale sonucunda yine Birleşmiş Milletler'in çağrısıyla ateşkes ilan edilmiştir. Ancak Türkiye'nin adaya ilk müdahalesi '*meşru*' olarak değerlendirilirken, ikinci müdahalesi '*gayrimeşru*', hatta bir '*işgal*' olarak değerlendirilmiş ve Türkiye'ye karşı uluslararası tepkiler çok sert olmuştur. Bu değerlendirme ve tepkilerin nedenleri arasında; Yunanistan'da artık sivil bir iktidar olmasını, Türkiye'nin ikinci müdahaleyi daha barış görüşmeleri bitmeden yapmış olmasını, adayı fiilen ikiye bölen bu müdahalenin 1960 yılında kurulan Kıbrıs Cumhuriyeti'nin temellerini ortadan kaldırmasını saymak mümkündür.¹²⁶⁶

Özellikle Amerika, Türkiye'nin Kıbrıs'a müdahalesi sırasında antlaşmalara aykırı olarak Amerikan silahlarını kullandığını ileri sürerek, Türkiye'nin işgal ettiği topraklardan çekilmesi gerektiğini dile getirmiş ve Türkiye'yi adadan çıkmaya ikna

¹²⁶⁴ Bölükbaşı, *Barışçı Çözüm­süz­lük*, s. 239.

¹²⁶⁵ Bahsi geçen ve 25 Temmuz 1974'te toplanan I. Cenevre Konferansı, 30 Temmuz 1974'te imzalanan Cenevre Deklarasyonu ile son bulmuştur.

¹²⁶⁶ Fırat, Melek, "1960-1980: Yunanistan'la İlişkiler", *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt I: 1919-1980*, (der. Baskın Oran), İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, s. 742, 744-749.

etmek için silah ambargosu uygulayacağını açıklamıştır.¹²⁶⁷ Silah ambargosunun ardından Türkiye’de Amerika’ya duyulan güvensizlik iyice artmış, bağımsız ve çok yönlü bir dış politika izlenmesine yönelik talep, iç politikada sıkça dile getirilir hale gelmiştir.¹²⁶⁸

Ambargo kararına Türkiye’nin tepkisi ise öncelikle NATO ile olan ilişkilerin tekrar gözden geçirileceğini açıklamak yönünde olmuştur. Ardından 13 Şubat 1975 tarihinde Kıbrıs Türk Federe Devleti’nin kurulduğu ilan edilmiştir. Adanın fiilen ikiye bölünmesiyle, Türkiye açısından sorun çözülmüştür. Türkiye üzerinde Kıbrıs konusunda istenilen etkiyi yaratmayan ya da istenilen sonuçların alınamadığı silah ambargosu ise 1978’de kaldırılmıştır. Bu ambargo uygulamasından önemli dersler çıkaran Türkiye, ordunun temel ihtiyaçlarını karşılamak için öz kaynaklara yönelme kararı almış ve ulusal savunma sanayisinin kurulması hedeflenmiştir.¹²⁶⁹ Bu doğrultuda 1978 yılında geliştirilen ‘*Ulusal Savunma ve Dış Politika Doktrini*’nde, silahlanmada tek kaynağa bağımlılığın giderilmesi, bölge merkezli bir politikayla güvenlik kuşağı oluşturulması ve Kuzeyden değil Batıdan gelecek tehditlere karşı bir savunma planlamasının yapılması gerekliliği ortaya koyulmuştur. Hedeflenmiş olsa da bu dönemde ulusal savunma sanayinin kurulması mümkün olmamış, ancak bu doktrinle ulusal savunma konusunda düşünsel temellerin oluşması sağlanmıştır. Bu yönde somut adımlar 1980 sonrasında atılmaya başlanacaktır.¹²⁷⁰

Türkiye-Yunanistan ilişkilerinde Soğuk Savaş yıllarında Kıbrıs sorununa paralel adım adım krize dönüşen bir başka sorun Ege Denizi’nde ki anlaşmazlıklardır. Aslında Ege sorununun kökleri Türk-Yunan ilişkilerinin temel çerçevesini belirleyen Lozan’da yeterince açık bir biçimde tanımlanmaması nedeniyle 1930’lara dayanmaktadır. 1936 yılına kadar Ege’de 3 mil olarak kabul edilen kara suları sınırı, o yıl Yunanistan tarafından tek taraflı olarak 6 mile çıkarılmıştır. Bu durum o dönemde Türk-Yunan ilişkilerindeki yakınlık ve İtalya’nın yayılmacılığına karşı yürütülen iş birliği sebebiyle itirazla karşılanmamıştır. Türkiye ise 1964 yılına gelindiğinde Kıbrıs sorununun yarattığı gerginlik sebebiyle, kendisinin de Ege’deki karasuları sınırını 6 mile çıkardığını açıklamıştır. Yunanistan’ın buna karşılığı ise silahtan arındırılmış olması gereken Ege adalarını, ülkenin Doğu’sundan tehdit algıladığı gerekçesiyle silahlandırmak şeklinde

¹²⁶⁷ Erhan, “1960-1980: ABD ve NATO’yla İlişkiler”, ss. 705-706.

¹²⁶⁸ Erdoğan, “1970-1980 Dönemi Türk Dış Politikası”, s. 188.

¹²⁶⁹ Erdoğan, “1970-1980 Dönemi Türk Dış Politikası”, s. 189.

¹²⁷⁰ Uzgel, İlhan, “Türkiye’de Yeni Ulusal Savunma Doktrini”, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt I: 1919-1980*, (der. Baskın Oran), İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, s. 674.

olmuştur. Türkiye bu durumdan çok rahatsız olsa da, Yunanistan adaları silahlandırmaya devam etmiştir.¹²⁷¹

Sürekli bir gerilim içinde olan ilişkiler 1973’de Türkiye’nin, Ege Denizi’nin bazı bölgelerinde petrol arama faaliyetlerinde bulunması ve kıta sahanlığı sorunu nedeniyle tekrar alevlenmiştir. Yunanistan, ana kara ve adaların siyasal bir bütün oluşturduğunu ve adaların kendi kıta sahanlıkları olması gerektiğini savunurken; Türkiye ise yarı kapalı bir deniz olarak Ege’nin özel bir konumu olduğunu, temel ölçütün doğal uzantı olması gerektiğini ve Anadolu kıyılarından başlayıp Ege Denizi altında devam eden doğal uzantının Türkiye’ye ait olduğunu iddia etmektedir.¹²⁷²

Yunanistan’ın 1974 Kıbrıs müdahalesinin ardından kıta sahanlığını 6 milden 12 mile çıkaracağına dair açıklamaları, Ege sorununun iyice büyümesine neden olmuştur. Çünkü Ege’nin coğrafi yapısı ve adaların önemli bir bölümünün Yunanistan’a ait olması nedeniyle kıta sahanlığının 12 mile çıkarılması, Türkiye için Ege’de neredeyse hiçbir hareket alanına sahip olmamak anlamına gelmektedir.¹²⁷³

Kıta sahanlığı ve kara suları konusundaki anlaşmazlık, 1976’da Ege’de Türkiye’nin araştırma gemisinin çalışmalara başlamasıyla yeniden alevlenmiştir. Bunu kıta sahanlığının ihlali olarak gören Yunanistan, durumu Birleşmiş Milletler’e taşımıştır. Birleşmiş Milletler sorunun diplomatik yollarla çözülmesi gerektiğini belirtmiştir. Taraflar; sorun çözüme kavuşturulana kadar iki tarafında Ege kıta sahanlığına ilişkin tek taraflı bir eylemde bulunmayacağına dair anlaşmaya varmıştır. Türkiye, ilerleyen yıllarda yaşanan bazı gerginliklerin ardından, kara sularındaki tutumunu sertleştirerek, Yunanistan’ın kara sularını fiili olarak 12 mile çıkarmasını bir savaş nedeni sayacağını açıklamıştır.¹²⁷⁴

Görüldüğü üzere Soğuk Savaş yıllarında Türk-Yunan ilişkileri Kıbrıs sorunu ve Ege’deki anlaşmazlıklar ekseninde bir seyir izlemiştir. Bu meseleler Soğuk Savaş yıllarında Türkiye’nin uluslararası kültürel/kurumsal alanda yaşadığı en önemli güvenlik

¹²⁷¹ Bir devletin kıyıları ile açık deniz arasında kalan deniz kuşağına ‘Kara Suları’ denilmektedir. Kara suları devlet ülkesinin bir parçası olup genişliği en fazla 12, en az 3 mil olmak üzere her devletin ulusal yasalarınca saptanmaktadır. Erdoğan, “1970-1980 Dönemi Türk Dış Politikası”, s. 195.

¹²⁷² Jeolojik olarak ülkeyi oluşturan kara parçasının deniz altındaki doğal uzantısına ‘Kıta Sahanlığı’ denilmektedir. Sönmezoglu, *Uluslararası İlişkiler Sözlüğü*, s. 383; Erdoğan, “1970-1980 Dönemi Türk Dış Politikası”, s. 195.

¹²⁷³ Erdoğan, “1970-1980 Dönemi Türk Dış Politikası”, s. 195; Fırat, “1960-1980: Yunanistan’la İlişkiler”, s. 749.

¹²⁷⁴ Yunanistan ve Türkiye, Ege’de kıta sahanlığına ilişkin tek taraflı bir eylemde bulunmayacaklarına dair Bern Antlaşması’nı 11 Kasım 1976’da imzalamıştır. Erdoğan, “1970-1980 Dönemi Türk Dış Politikası”, s. 196.

sorunlarından olmuştur. Öyle ki bu meseleler bugün bile hala kesin bir çözüme kavuşturulamamıştır.

Özellikle Kıbrıs sorununun başlangıcından itibaren büyük ölçüde yalnız kalması Türkiye’yi dış ve güvenlik politikalarında yeni arayışlara yöneltmiştir. Amerika ile yaşanan bu sorunlardan sonra Türkiye, Sovyetler Birliği ile yakınlaşmak da dâhil, Arap dünyası ile temasları güçlendirmek, yakın komşu ülkelerle ilişkileri iyileştirmek ve Avrupa ülkeleri ile ilişkileri geliştirmek gibi çok yönlü alternatif arayışlarına girişmiştir.¹²⁷⁵

Ancak Türkiye ne Sovyet tehdidinin daha az hissedildiği dönemlerde, ne Amerika’ya duyulan güvenin azaldığı dönemlerde, ne Türk kamuoyunda Amerikan karşıtlığının yükseldiği dönemlerde, ne de NATO’nun güvenlik garantilerinin sorgulandığı dönemlerde, Batıyla/Batı ittifakıyla bağlarını tamamen koparmayı gündeme getirmemiştir.¹²⁷⁶ Bu durumu Oral Sander’in “*Türkiye’nin izlediği politikanın Batıya yönelik olması, sınırlı ve geçici bir olay değil, sürekli bir tercihtir*” ifadesiyle özetlemek mümkündür.¹²⁷⁷ Böylesine Batıya bağlanmış olmak, en başta devletin kimliğinin Batılı devletler ailesine üye olmak, Batılı olmak ya da Batı’nın bir parçası olmak biçiminde tanımlanması yani Batı’nın kimlik tanımında bir belirleyici olmasıyla ilgilidir.¹²⁷⁸ Ne istediğimiz kim olduğumuza bağlı olduğuna göre¹²⁷⁹, kimlik tanımında Batı’nın belirleyici olması çıkarların da Batı’yla birlikteliğini beraberinde getirmiştir. Ne istediğimiz ve kim olduğumuzda izlediğimiz politikalar üzerinde belirleyici olduğuna göre¹²⁸⁰, kimlik tanımı ve çıkarın Batı’yla birlikteliği de, izlenen politikalarda Batı’nın sürekli bir tercih olmasını beraberinde getirmiştir. Yine de 1960-1980 yılları arası dönemde hem uluslararası hem de ulusal kültürel/kurumsal güvenlik çevresinde yaşanan gelişmeler, Türkiye’nin Batıcı devlet kimliğinin sorgulanmasına yol açmıştır.

Ulusal kültürel/kurumsal alanda özellikle 1961 Anayasası’yla yeni siyasi partilerin kurulması ve nispi temsil sistemine geçilmesi doğrultusunda yaşanan siyasal çeşitlilik, Türkiye’nin Batıcı devlet kimliğinin sorgulanmasını beraberinde getirmiştir. Sözü edilen dönem aralığında Batıcı anlayışı sürdürmekle birlikte, Orta Doğu ülkeleriyle ilişkilerin güçlendirilmesini hedefleyen Süleyman Demirel; Türkiye’nin NATO’dan

¹²⁷⁵ Bağcı, “1960-1970 Dönemi Türk Dış Politikası”, s. 164.

¹²⁷⁶ Erol ve Ozan, “Türk Dış Politikasında Süreklilik Unsuru Olarak Siyasal Rejim”, s. 26.

¹²⁷⁷ Sander, Oral, “Türk Dış Politikasında Sürekliliğin Nedenleri”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 37 (3-4), 1982, s. 105.

¹²⁷⁸ Ereker, “Dış Politika ve Kimlik”, s. 140.

¹²⁷⁹ Wendt, “Anarchy is What States Make of It”, s. 398.

¹²⁸⁰ Wendt, “Anarchy is What States Make of It”, s. 402.

ayrılmasını ve İslam ülkeleriyle bir savunma iş birliği geliştirmesini savunan Necmettin Erbakan ve Bağlantısız ülkelerle ilişkileri geliştirme alternatifine yakın bir anlayışa sahip Bülent Ecevit, Türk siyasal hayatının önemli isimleri arasındadır.¹²⁸¹ Dönemin dış politika gelişmelerine bakıldığında ise katı blok odaklı politikanın yerini bu üç görüşe paralel, çok yönlü alternatif ilişkiler geliştirme çabasının aldığı görülmektedir. Ancak daha öncede ifade edildiği gibi bu çabaları, Batıyla/Batı ittifakıyla bağları koparmak ya da yeni bir kimlik arayışı olarak değerlendirmek oldukça güçtür. Sözü edilen dönem aralığında Amerika ile ilişkilerde birtakım sorunlar yaşanmış, hatta takip eden yıllarda da ilişkilerde üst düzey bir iyileşme olmamıştır ancak, Türkiye yüzünü Batı'ya dönmeye devam etmiştir. Dolayısıyla bu çabaları yeni bir kimlik arayışından ziyade iç politikadaki siyasal çeşitliliğin, dış politikaya çok yönlülük olarak yansımaları biçiminde değerlendirmek daha doğru olacaktır.¹²⁸²

Uluslararası kültürel/kurumsal alanda ise özellikle Kıbrıs sorununun başlangıcından itibaren büyük ölçüde yalnız kalınması ve Kıbrıs müdahalesinden sonra yaşananlar, Türkiye'nin Batıcı devlet kimliğinin sorgulanmasına neden olmuştur. Daha öncede ifade edildiği gibi Kıbrıs sorunu sebebiyle Türk kamuoyunda Amerika ve NATO yanlısı politikalara yönelik bir muhalefet oluşmuştur. Ayrıca Kıbrıs sorunu, Türkiye'nin güvenlik çıkarları ile Batı'nın çıkarlarının her zaman uyuşmadığını göstermiştir. Bu doğrultuda Türkiye sözü edilen dönem aralığında dış ve güvenlik politikalarında nispeten daha bağımsız hareket edebilmiş ve yeni alternatiflere yönelebilmiştir.

Soğuk Savaş'ın ilk yıllarından 1960'lara kadar güvenlik politikaları Amerika ve NATO ile özdeşleşen Türkiye'nin, Amerika ile yaşadığı sorunlar doğal olarak Sovyetler Birliği'yle yakınlaşma sürecini beraberinde getirmiştir. Sovyetler Birliği'nin Türkiye açısından bir tehdit olarak varlığını sürdürüyor olması, iki ülkenin yakınlaşmasına engel olmamıştır.¹²⁸³ 1960 darbesinden sonra askeri yönetimin Sovyetler Birliği tarafından hemen tanınması, ülkeler arası görüşmeleri ve ziyaretleri başlatmıştır. Zaten bu tarihe dek NATO içinde yer alıp Sovyetler Birliği ile ilişkilerini düzeltmemiş tek ülke Türkiye'dir.¹²⁸⁴ Özellikle Johnson Mektubu'nun ardından artan ziyaretler, ekonomik alanda iş birliğine dönüşmüştür. Ekonomik iş birliğinin yanı sıra Sovyetler Birliği, Türkiye'ye ekonomik yardımda sağlamıştır. Ayrıca Kıbrıs sorunu konusunda başlarda

¹²⁸¹ Sönmezoğlu, II. Dünya Savaşı'ndan Günümüze Türk Dış Politikası, s. 207.

¹²⁸² Ozan, "İnşacı Kuram Çerçevesinde Türkiye'nin ...", s. 114.

¹²⁸³ Bağcı, "1960-1970 Dönemi Türk Dış Politikası", s. 161.

¹²⁸⁴ Tellal, Erel, "1960-1980: SSCB'yle İlişkiler", *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt I: 1919-1980*, (der. Baskın Oran), İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, s. 775.

Rum tarafını destekleyen Sovyetler Birliği, daha sonra Türkiye'yi desteklemeye başlamıştır.¹²⁸⁵ Ancak bu gelişmelere rağmen Türkiye'nin Sovyetler Birliği'yle yaklaşmasının ideolojik olduğunu söylemek güçtür. Çünkü söz konusu dönemde komünist görüşün yükselişi tehdit olarak algılanmaya devam etmekte, bu görüşü savunanlara ve benimseyen oluşumlara karşı mücadele sürmektedir. Yine bu gelişmelere rağmen Türkiye'nin Batı'yla olan sorunlarına Sovyetler Birliği ile yaklaşarak siyasi bir yanıt verdiğini söylemekte güçtür. Çünkü Amerika'dan gelen ekonomik yardım ve desteklerin azalması Türkiye'yi bunu sağlayacak yeni alternatiflere itmiştir. Nitekim Sovyetler Birliği ile ilişkilerde daha çok ekonomik iş birlikleri şeklinde gelişmiştir.¹²⁸⁶

1970'lerin sonlarına doğru Türkiye-Amerika ilişkileri tekrar gelişmeye başlamıştır. İlişkilerde iyileşme olsa da, Türkiye'nin bu dönemde başlattığı çok yönlü dış politika anlayışı devam etmiştir. Ancak Sovyetler Birliği'nin Afganistan işgali nedeniyle Soğuk Savaş geriliminin yeniden tırmanması, Sovyetler Birliği-Türkiye ilişkilerine olumsuz yansımış, 1980 askeri müdahalesi sonrasında da ilişkiler iyice gerilmiştir.¹²⁸⁷

Sovyetler Birliği ile yaklaşma sürecinin bir benzeri Orta Doğu ülkeleriyle de yaşanmıştır. Demokrat Parti döneminde büyük ölçüde Amerika ve NATO ekseninde yürütülen Orta Doğu politikaları, Kıbrıs sorununun yaşanmasının ardından değişmeye başlamıştır. Söz konusu dönemde Türkiye, Orta Doğu politikasında iki ilkeyi takip etmeye çalışmıştır. Birinci ilke Orta Doğu ülkelerinin kendi aralarındaki sorunların dışında kalmak ve taraf olmamak, ikinci ilke ise İsrail ile olan ilişkilerini tamamen sonlandırmamaktır. Türkiye takip ettiği ilkeler doğrultusunda bu dönem yaşanan Arap-İsrail savaşlarında, Arap ülkelerine daha yakın ancak dengeli bir politika izlemiştir.¹²⁸⁸ Türkiye, Arap ülkelerinin İsrail ile ilişkilerin kesilmesi yönündeki taleplerini reddetmiş, İsrail'in bölgedeki varlığının tanınması gerektiğini savunmuştur. Bunun yanında Türkiye, İsrail'in 1967'de işgal ettiği topraklardan çekilmesi gerektiğinin de dile getirmiştir. 1975 yılında Türkiye Filistin Kurtuluş Örgütü'nün varlığını da tanımıştır. İslam ülkeleriyle de ilişkilerini geliştirmeye çalışan Türkiye bu doğrultuda daha önce ihtiyatla yaklaştığı İslam Konferansı Örgütü ile temasa geçmiş ve örgüt içinde aktif yer almaya başlamıştır. Bu doğrultuda Türkiye, Orta Doğu ile ilişkilerinde henüz yüksek bir iş birliği düzeyine

¹²⁸⁵ Bölükbaşı, *Barışçı Çözümçülük*, 776; Sönmezoğlu, *II. Dünya Savaşı'ndan Günümüze Türk Dış Politikası*, ss. 221-222.

¹²⁸⁶ Sönmezoğlu, *II. Dünya Savaşı'ndan Günümüze Türk Dış Politikası*, s. 355.

¹²⁸⁷ Erdoğan, "1970-1980 Dönemi Türk Dış Politikası", s. 189, 193.

¹²⁸⁸ 5-10 Haziran 1967 tarihleri arasında gerçekleşen Arap-İsrail Savaşı (Altı Gün Savaşı) ile 6-25 Ekim 1973 tarihleri arasında gerçekleşen Arap-İsrail Savaşı'ndan bahsedilmektedir. Özcan, Gencer, "Türkiye-İsrail İlişkileri", *Türk Dış Politikasının Analizi*, (ed. Faruk Sönmezoğlu), Der Yayınları, İstanbul, 2004, ss. 333-339.

ulaşamamışsa da ekonomik alanda önemli bir ilerleme kaydetmiştir. Dolayısıyla söz konusu dönemde Orta Doğu'yla ilişkiler, çeşitli dış politika sorunlarında hareket alanını genişletme çabası olarak kabul edilebilir.¹²⁸⁹

Yeni alternatif arayışları içerisinde gündeme gelen seçeneklerden bir diğeri Avrupa ülkeleri ve Avrupa Ekonomik Topluluğu ile ilişkilerin geliştirilmesi olmuştur.¹²⁹⁰ Bu seçenek aynı zamanda Türkiye'nin Batıcı devlet kimliğiyle de uyumludur. Daha öncede ifade edildiği gibi Türkiye Batı'da gerçekleşen kurumsallaşma sürecine önem vermiş, bu sürecin dışında kalmak istememiş ve yeni örgütlenmelerde yer almayı amaçlamıştır. Ancak Türkiye'nin önceliği güvenlik alanına yönelik iş birliği olduğundan, bu dönemde Avrupa'da yaşanan ekonomik iş birliği sürecine dâhil olmayı ötelemiştir.¹²⁹¹ Fakat hem Amerika ile yaşanan sorunlar sebebiyle ikinci bir ekonomik destek kaynağı ihtiyacı, hem Batılılaşma hedefi ve güvenlik kaygıları nedeniyle bir Batılı örgüt içinde daha yer alma arzusu, hem de 1959 yılında Yunanistan'ın topluluğa üyelik başvurusunda bulunması Türkiye'nin Avrupa'ya yönelmesinde etkili olmuştur.¹²⁹²

Topluluğa dâhil olma arzusu özellikle Yunanistan'ın topluluğa üyelik başvurusunda bulunmasıyla, söz konusu dönemde Türkiye ile Yunanistan ilişkilerinde yaşanan gerginlik ve rekabetin bir ürünü olarak Türkiye'nin gündemine girmiştir. Yunanistan'ın başvurusundan çok kısa bir süre sonra Türkiye, Avrupa Ekonomik Topluluğu'na resmen başvuruda bulunmuştur.¹²⁹³ Ancak Türkiye'de yaşanan 1960 askeri müdahalesi, topluluğun Türkiye'nin üyelik müzakerelerini süresiz olarak askıya alınmasına neden olmuştur. Darbe sonrası resmi görüşmelerin yeniden başlamasının ardından 12 Eylül 1963'te Türkiye ile Avrupa Ekonomik Topluluğu arasında Ankara Antlaşması imzalanmış ve Türkiye ortak üye olarak kabul edilmiştir. Bu antlaşmanın imzalanması; Türkiye'nin yeni bir yardım kaynağı bulduğu, kendisini güvenceye aldığı

¹²⁸⁹ Sever, Ayşegül, "AB ve ABD'nin Ortadoğu'da Politika Öncelikleri ve Türkiye", *Türk Dış Politikasının Analizi*, (ed. Faruk Sönmezoğlu), Der Yayınları, İstanbul, 2004, ss. 369-371; Erdoğan, "1970-1980 Dönemi Türk Dış Politikası", s. 193, 194.

¹²⁹⁰ "Avrupa Ekonomik Topluluğu" 1957'de Roma Antlaşması ile kurulmuş, 1965 yılında imzalan Füzyon Antlaşması ile "Avrupa Toplulukları", ardından da 1992'de Maastricht Antlaşması ile "Avrupa Birliği" adını almıştır.

¹²⁹¹ Erol ve Ozan, "Türk Dış Politikasında Süreklilik Unsuru Olarak Siyasal Rejim", s. 29.

¹²⁹² Sönmezoğlu, *II. Dünya Savaşı'ndan Günümüze Türk Dış Politikası*, ss. 283-284; Müftüler-Bac, Meltem, *Europe in Change: Turkey's Relations with a Changing Europe*, Manchester University Press, Manchester & New York, 1997, s. 54.

¹²⁹³ Avrupa Ekonomik Topluluğu'na Yunanistan 8 Haziran 1959'da, Türkiye 31 Temmuz 1959'da başvuruda bulunmuştur. Erhan, Çağrı ve Tuğrul Arat, "1960-1980: AET'yle İlişkiler", *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt I: 1919-1980*, (der. Baskın Oran), İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, ss. 814-815.

ve Avrupalı bir devlet/Avrupa'nın bir parçası olduğunun göstergesi şeklinde yorumlanmıştır.¹²⁹⁴

Ankara Antlaşması'ndan sonra Türkiye, Avrupa Ekonomik Topluluğu konusunda atağa geçmiştir. Türkiye'nin ekonomik açıdan gümrük birliğine ve tam üyeliğe hazırlanması anlamına gelen Katma Protokol'de bu süreçte imzalanmıştır.¹²⁹⁵ 1970'lerin ortalarına dek Türkiye'nin Avrupa Toplulukları ile ilişkileri sorunsuz ilerlemiş, öyle ki Türkiye'ye bir takım ticari kolaylıklar sağlanmış ve mali yardımda bulunulmuştur.¹²⁹⁶ Ancak iyi ilişkiler, Türkiye'nin siyasi-ekonomik istikrarsızlıkları ve özellikle Kıbrıs müdahalesi nedeniyle 1970'lerin ortalarından sonra aksamaya başlamıştır. Ayrıca dünya çapında yaşanan petrol krizinin tarafların birbirlerine verdikleri taahhütleri yerine getirmesinde zorlanmasına neden olması da ilişkileri sorunlu hale getirmiştir. Türkiye önce Topluluğun yükümlülüklerini ve sözlerini yerine getirmediği gerekçesiyle Topluluk üyelerine uyguladığı gümrük indirimlerini, daha sonra Toplulukla olan ilişkilerini durdurmuştur. İçinde bulunulan ekonomik krizden çıkış sağlayacağı düşünüldükçe yapılan bu hamleler, Türkiye'nin umduğunu bulamaması ile sonuçlanırken; Türkiye'nin üyeliğinden son derece endişe eden Avrupa Toplulukları'nı oldukça rahatlatmıştır.¹²⁹⁷

1979'da iktidara gelen Demirel Hükümeti, ülkede yaşanan hem ekonomik hem de siyasi kriz nedeniyle Avrupa Toplulukları ile ilişkileri tekrar canlandırmak için harekete geçmiştir. Demirel Hükümeti hem Avrupa ile ekonomik ve siyasi entegrasyonu önemsemesi, hem de Yunanistan'ın tam üyelik için Topluluğa başvurması nedeniyle, Topluluğa tam üyelik başvurusu yapmak için hazırlık içerisine girmiştir. Ancak 1980 askeri darbesi, Türkiye'nin Avrupa ülkeleri ve Avrupa Toplulukları ile ilişkilerinde ciddi bir kesinti yaşanmasına neden olmuştur.¹²⁹⁸

Görüldüğü üzere 1960-1980 yılları arasında Türkiye güvenliğini sağlama noktasında nispeten bağımsız ve çok yönlü politikalara yönelmiştir. Bu yönelimin temelinde ise Kıbrıs sorunu yatmaktadır. Daha öncede ifade edildiği gibi Kıbrıs sorunu, Türkiye'nin Soğuk Savaş yıllarında karşılaştığı en önemli güvenlik meselesidir ve söz konusu yıllarda güvenlik politikasının temel belirleyicisi haline gelmiştir. Kıbrıs sorununda Batıdan beklediği desteği görmeyen Türkiye, kendi güvenlik önceliklerine

¹²⁹⁴ Sönmezoğlu, *II. Dünya Savaşı'ndan Günümüze Türk Dış Politikası*, ss. 88-89; Erhan ve Arat, "1960-1980: AET'yle İlişkiler", s. 830.

¹²⁹⁵ Katma Protokol 23 Kasım 1970'te imzalanmış, protokol 1 Ocak 1973'te yürürlüğe girmiştir. Katma Protokol'ün öngördüğü Gümrük Birliği 31 Aralık 1995 tarihinde gerçekleşmiştir.

¹²⁹⁶ Sönmezoğlu, *II. Dünya Savaşı'ndan Günümüze Türk Dış Politikası*, s. 285, 286.

¹²⁹⁷ Erdoğan, "1970-1980 Dönemi Türk Dış Politikası", s. 191-192.

¹²⁹⁸ Erdoğan, "1970-1980 Dönemi Türk Dış Politikası", s. 192.

dayalı bağımsız ve çok yönlü güvenlik politikaları izlemeye çalışmıştır. Bu durum devletin kuruluşundan bugüne hem kimlik, hem de güvenlik kültürü ve politikalarının en önemli inşa edici unsurlarından biri olan Batıcılığın sorgulanmasını beraberinde getirir de, Türkiye yüzünü Batı'ya dönmeye devam etmiştir. Dolayısıyla söz konusu dönemde bağımsız ve çok yönlü politikalara yönelinmesini, iç politikadaki siyasal çeşitliliğin, dış politikaya çok yönlülük olarak yansımaları olarak değerlendirmek mümkündür. Yani Batıcılık hem kimlik, hem de güvenlik kültürü ve politikalarının inşa edici unsurlarından biri olmaya devam etmektedir.

c. 1980-1990 Yılları Arası Dönem

1960-1980 yılları arası dönemde kurulan zayıf ve başarısız koalisyon hükümetleri, hükümet krizleri, partiler üstü hükümetler, siyasete gerçekleşen müdahaleler, şiddetin siyasallaşması ve otoriterleşme eğilimi gibi sorunları ortadan kaldırılarak güvenliği sağlama amacı, daha öncede ifade edildiği gibi ordunun 12 Eylül 1980'de bir kez daha devreye girmesinin gerekçeleri olmuştur.¹²⁹⁹ Kısa bir süre içerisinde ordu bozulan düzeni tesis ederek, güvenliği sağlamıştır. Güvenlik gerekçesiyle yönetime el koyan ordunun geçici bir müdahale ile yetinmeyip, yönetimi sivil otoriteye devretmeden önce siyasal sistemde köklü değişiklikler yaparak yeni ve kalıcı bir rejim kurmayı hedeflediği kısa sürede anlaşılmıştır. Darbeden sonra ordu yönetimi aldığı bir kararla Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin bütün görev ve yetkilerini Milli Güvenlik Konseyi'ne devretmiştir. Belirli bir 'düzen' kurduktan sonra Milli Güvenlik Konseyi, yeni bir anayasa hazırlanmasına yönelik girişimde bulunmuş ve yeni anayasanın kabul edilmesinden sonra olağan siyasal hayata dönüleceğini açıklamıştır.¹³⁰⁰

Siyasete müdahale eden ve daha önce de 'devleti kurtarma', ardından 'devleti kurma', onun ardından da 'demokrasiyi kurtarma' misyonu üstlenen ordu, bu defa da 'demokrasiyi siyasetçilerden kurtarma' misyonunu üstlenmiştir. Milli Güvenlik Konseyi, siyasal hayatı normale çevirmek adına ilk olarak mevcut tüm siyasal partilerin faaliyetlerini durdurmuştur.¹³⁰¹ Olağan siyasal hayata döndüğünde kurulacak sivil rejimde, eski siyasetçilerin yer alamaması adına onları her tür siyasi faaliyetten uzaklaştıracak yeni kanunlar çıkartılmıştır. Bunun yanı sıra kişi hak ve özgürlükleri, sendikal özgürlükler ve basın özgürlüğü de büyük oranda kısıtlanmıştır.¹³⁰² Gerek siyasal, gerekse kişisel alana yönelik bu kısıtlamalar ordu yönetiminin sadece güvenlik sağlama

¹²⁹⁹ Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, ss. 382-391; Hale, *Türkiye'de Ordu ve Siyaset İlişkisi*, s. 196.

¹³⁰⁰ Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, ss. 405-406.

¹³⁰¹ Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, s. 406, 407.

¹³⁰² Ahmad, *Bir Kimlik Peşinde Türkiye*, s. 186, 188; Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, s. 409.

amacında olmadığının, yönetimi sivil otoriteye devretmeden önce yeni bir ‘düzen’ kurmayı hedeflediğinin göstergesidir.¹³⁰³

Yeni anayasal düzenin güvenlik politikalarına yönelik düzenlemelerine bakıldığında, güvenlik politikalarının uygulayıcısı olan ordunun güvenlik politikalarının yapım sürecindeki etkisinin kurumsal bir çerçeveye oturtularak daha da güçlendirildiği görülmektedir. 1961 Anayasası ile kurulan, 12 Mart Muhtırasının ardından 1972’de yapılan bir Anayasa değişikliğiyle kararlarını hükümete ‘bildiren’ bir kurumdan, ‘tavsiye eden’ bir kuruma dönüştürülen ve etkisi artırılan Milli Güvenlik Kurulu¹³⁰⁴ 1982 Anayasası ile “Devletin varlığı ve bağımsızlığı, ülkenin bütünlüğü ve bölünmezliği, toplumun huzur ve güvenliğinin korunması hususunda alınmasını zorunlu gördüğü tedbirlere ait kararların öncelikle dikkate alınmasını sağlayan” bir kurum konumuna getirilmiştir.¹³⁰⁵ Yalnızca görüş bildiren bir danışma kurulu olarak tanımlansa da, anayasal olarak kararlarının öncelikle dikkate alınacağı belirtilen Milli Güvenlik Kurulu, böylece ulusal güvenlik politikalarının belirleyicisi konumuna getirilmiş ve yetkileri daha da artırılmıştır. Uygulamada da aldığı kararlar yerine getirilen Milli Güvenlik Kurulu, güvenlik politikalarının yapım sürecinin başat aktörü haline gelmiştir.¹³⁰⁶

Milli Güvenlik Kurulu’nun yetkilerinin artmasına ulusal güvenliğin geniş bir biçimde tanımlanması eşlik etmiştir. “*Milli Güvenlik; Devletin anayasal düzeninin, milli varlığının, bütünlüğünün, milletlerarası alanda siyasi, sosyal, kültürel ve ekonomik dâhil bütün menfaatlerinin ve ahdi hukukunun (ikili ya da çok taraflı antlaşmalardan doğan hukuk) her türlü dış ve iç tehditlere karşı korunması ve kollanmasını*” ifade etmektedir.¹³⁰⁷ Bu geniş tanımlamayla başta dış politika olmak üzere birçok konunun ulusal güvenlik kapsamına dâhil edilmesi ordunun görev ve yetkilerinin fiilen artması sonucunu doğurmuştur.¹³⁰⁸ Siyasal açıdan sorumluluğu olmayan ordunun, siyasal

¹³⁰³ Ozan, “İnşacı Kuram Çerçevesinde Türkiye’nin ...”, s. 122.

¹³⁰⁴ Özbudun, *Çağdaş Türk Politikası*, s. 99; Akgüner, *1961 Anayasasına Göre Milli Güvenlik Kavramı ve Milli Güvenlik Kurulu*, s. 217.

¹³⁰⁵ *Resmi Gazete*, “1982 Anayasası, madde 118”, Sayı 17863/Mükerrer, 9 Kasım 1982, s. 32, https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/17863_1.pdf (09.04.2023); Özcan, Gencer, “Türkiye’de Siyasal Rejim ve Dış Politika: 1983-1993”, *Türk Dış Politikasının Analizi*, (der. Faruk Sönmezoğlu), Der Yayınları, İstanbul, 1994, s. 297.

¹³⁰⁶ Tanör, Bülent, “Türkiye’de Dış İlişkilerin İç Hukuk Rejimi”, *Türk Dış Politikasının Analizi*, (ed. Faruk Sönmezoğlu), Der Yayınları, İstanbul, 2004, s. 817.

¹³⁰⁷ *Resmi Gazete*, “Milli Güvenlik Kurulu ve Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği Kanunu, madde 2”, Sayı 18218, 11 Kasım 1983, s. 3, <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/18218.pdf> (10.04.2023).

¹³⁰⁸ Özcan, Gencer, “Türkiye Dış Politikasında Algılamalar, Karar Alma ve Oluşum Süreci”, *Türk Dış Politikasının Analizi*, (ed. Faruk Sönmezoğlu), Der Yayınları, İstanbul, 2004, s. 848.

süreçlerde yetki sahibi olması ilerleyen dönemlerde demokratik açıdan sorunlar yaratmıştır.¹³⁰⁹

Yeni anayasanın kabulünün ardından olağan siyasal hayata dönüş için öncelikle yeni siyasi partilerin kurulabilmesinin önü açılmıştır. Ancak bu partilerin Milli Güvenlik Konseyi tarafından onaylanması koşulu, yapılan genel seçime yalnızca üç partinin katılabilmesine yol açmıştır. Milli Güvenlik Konseyi'nin onayından geçen partiler ise askeri yönetimin desteklediği Milliyetçi Demokrasi Partisi, öncülü Cumhuriyet Halk Partisi olan Halkçı Parti ve Anavatan Partisi'dir. Eski partilerin hiçbirinin doğrudan devamı olmayan ama siyasal kısıtlamalar dolayısıyla tüm eski oluşumların unsurlarını içinde barındıran ve böylece siyasi yelpazedeki tüm görüşleri sahiplenen Anavatan Partisi, askeri yönetimi istemeyenler için tek demokratik seçenek olmuştur. Turgut Özal liderliğindeki Anavatan Partisi 1983 yılında yapılan seçim sonucunda Meclis'te çoğunluğu sağlamayı başarmış ve tek başına iktidara gelmiştir.¹³¹⁰

Anavatan Partisi'nin siyasal yaklaşımının temelinde '*Türk-İslam Sentezi*' fikri yatmaktadır. Türk-İslam Sentezi, Türklerin kendi geçmişleriyle İslamiyet geçmişi arasında bir senteze giderek, Türk kimliğini İslam aracılığıyla tanımlayan milliyetçi bir ideolojidir.¹³¹¹ İlerleyen süreçte Türk-İslam Sentezi fikri, devlet politikası niteliği kazanmıştır.¹³¹²

Türk-İslam Sentezi çerçevesinde Kemalist ideolojinin özünü oluşturan; Batılı olmayan modernleşmeyi reddeden, Batı modernliğinin topyekûn benimsenmesi gerektiğini düşünen ve muasır medeniyeti Avrupa olarak gören anlayış yeniden yorumlanmıştır.¹³¹³ Bu doğrultuda muasır medeniyetler seviyesine yükselme bağlamında modernleşmeye bağlılık sürdürülmüştür.¹³¹⁴ Ancak bu dönemde modernleşme ile Batılılaşıma'nın anlam olarak birbirlerinden ayrıldığını belirtmek gerekmektedir. Bu dönemde Batılılaşıma, ekonomi bağlamında bir referans olmaya başlamış, ekonomik

¹³⁰⁹ Ozan, "İnşacı Kuram Çerçevesinde Türkiye'nin ...", s. 123.

¹³¹⁰ Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, ss. 410-411; Ahmad, *Bir Kimlik Peşinde Türkiye*, s. 191.

¹³¹¹ Copeaux, Etienne, *Tarih Ders Kitaplarında (1931-1993) Türk Tarih Tezinden Türk İslam Sentezine*, (çev. Ali Berktaş), Tarih Vakfı-Yurt Yayınları, İstanbul, 1998, ss. 56-57.

¹³¹² Yavuz, M. Hakan, "Değişen Türk Kimliği ve Dış Politika: Neo-Osmanlıcılığın Yükselişi", *Türkiye'nin Dış Politika Gündemi: Kimlik, Demokrasi, Güvenlik*, (der. Şaban H. Çalış, İhsan D. Dağı ve Ramazan Gözen), Liberte Yayınları, Ankara, 2001, s. 48.

¹³¹³ Atatürk'ün *Söylev ve Demeçleri III (1918-1937)*, s. 68.

¹³¹⁴ Taşkın, Yüksel, "12 Eylül Atatürkçülüğü ya da Bir Kemalist Restorasyon Teşebbüsü Olarak 12 Eylül", *Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce Cilt III: Modernleşme ve Batıcılık*, (der., Uygur Kocabaşoğlu), İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, ss. 570-571.

Batılılaşma onaylanırken, kültürel Batılılaşma dışlanmıştır.¹³¹⁵ Bu doğrultuda Anavatan Partisi iktidarı döneminde ekonomi alanında önemli değişimler yaşanmıştır.

Anavatan Partisi iktidarı, 1960'lı yıllarda izlenen ithalatın azaltılmasına yönelik liberal ekonomi politikalarının uygulanamaz hale gelmesiyle bu politikalarından vazgeçmiştir. Bu dönemde uluslararası ekonomiyle bütünleşme ve tüm dünyada etkisi hissedilen neoliberal ekonomi politikalarının benimsenmesi hedeflenmiştir. Neoliberal ekonomi politikalarının benimsenmesiyle, Türk ekonomisinde bir dönüşüm başlamıştır. Neoliberal ekonomi politikaları doğrultusunda dışa açılma sürecinde öncelikle ihracatın özendirilmesine yönelik politikalar izlenmiştir. İhracatın özendirilmesiyle, Anadolu sermayesine sahip ve dini hassasiyetlerini sürdüren yeni bir müteşebbis seçkin sınıf oluşmaya başlamıştır.¹³¹⁶ İhracatın özendirilmesine yönelik izlenen politika doğrultusunda hedeflendiği gibi ihracat artmış, ancak ithalat daha hızlı artmış ve dış ticaret açığı yükselmiştir. Türkiye dışa açılma sürecinde giderek daha fazla borçlanmıştır. Diğer yandan yabancı sermaye girişine sağlanan kolaylıklar, Türk ekonomisinin yabancı sermaye bağımlılığını artırmıştır. Türk ekonomisinin dışa açılmasıyla dış ticaret açığının ve dış borçların artması, enflasyonun yükselmesi gibi birtakım sorunları da beraberinde getirmiştir.¹³¹⁷

Yeni ekonomik uygulamalar ve bu uygulamaların beraberinde getirdikleri Türkiye'nin geleneksel güvenlik kültürü ve kimliğinde birtakım değişikliklere yol açmıştır. Neoliberal ekonomi politikalarının benimsenmesiyle ortaya çıkan yeni müteşebbis seçkin sınıfın, kimliğin en önemli unsurlarından biri olan Batıcılığın sorgulamasına, Türkçülük, İslamcılık, muhafazakârlık, neo-Osmanlıcılık gibi ideolojik akımların güçlenmeye başlamasına yol açmıştır. Ayrıca Kemalist seçkinlerin reddettiği Osmanlı geçmişinin, yeni müteşebbis seçkin sınıf tarafından yüceltilmesi de bir bakıma Batılılaşma'nın reddedilmesi anlamına gelmiştir. Türkiye'nin bu dönemde Balkanlar ve Orta Doğu gibi yakın coğrafyasına artan ilgisinin, söz konusu coğrafyaların Osmanlı geçmişleriyle kurulan bağ ile yakın bir ilişkisi olduğu düşünülmektedir.¹³¹⁸

Neoliberal ekonomi politikaları doğrultusunda dışa açılma süreci, Türkiye'nin statükocu ve savunmacı güvenlik kültüründe de değişime yol açmıştır. Savunmacı ve

¹³¹⁵ Toker ve Tekin, "Batıcı Siyasi Düşüncenin Karakteristikleri ve Evreleri", ss. 82-106.

¹³¹⁶ Bahsi geçen yeni müteşebbis seçkin sınıf '*Anadolu Kaplanları*' olarak da anılmaktadır. Anadolu Kaplanları isimlendirmesi; 1980'lerden günümüze üretimleri doğrultusunda ekonomideki payları hızla ve dikkat çekici ölçüde artan bir grup şehir ve bunların yakın bölgeleri için kullanıldığı gibi bu bölgelerde yetişen iş insanları ve onlara ait şirketler için de kullanılmaktadır. Yavuz, "Değişen Türk Kimliği ve Dış Politika", s. 37.

¹³¹⁷ Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi*, ss. 147-158.

¹³¹⁸ Yavuz, "Değişen Türk Kimliği ve Dış Politika", s. 54.

statükocu güvenlik politikalarının yerini dışa dönük ve daha aktif politikalar almaya başlamıştır. Orta Doğu bölgesiyle sadece güvenlik alanına yönelik iş birliği düzleminde ilişki kuran Türkiye, bu dönemde bölgeyle ticari ve ekonomik ilişkiler geliştirmeye başlamıştır. Keza bu dönemde dış politika tercihlerinin yanı sıra neoliberal ekonomi politikalarının gereği olarak ortak pazara dâhil olmak yani Avrupa Toplulukları'na üyelikte büyük önem kazanmıştır.¹³¹⁹

1980'lerin sonlarına doğru, muasır medeniyetler seviyesine yükselme bağlamında modernleşmeye bağlılığın sürdürüldüğü ancak modernleşme ile Batılılaşma'nın anlam olarak birbirlerinden ayrıldığı ve ekonomik alan dışında Batılılaşma'nın dışlandığı Türk-İslam Sentezi fikri bir dönüşüm geçirmiştir. Bu fikir; teknoloji, sanayileşme, bilim ve çağdaşlık bakımından da Batı'yı içerecek ve bunu Türk-İslam-Batı Sentezi olarak sunacak şekilde dönüşmüştür.¹³²⁰ Milliyetçi, İslamcı ve liberal unsurları barındıran bu birlikteliğin yeni bir sentez olmaktan çok, darbe sonrası kısıtlı siyasal hareket olanakları altında oluşan bir çıkar birlikteliği olduğu, bu unsurların ilerleyen yıllarda kamplaşmasıyla anlaşılmıştır. Hatta bu kamplaşma milliyetçi ve İslamcı unsurların birbirinden ayrışmasıyla sonuçlanmıştır. İlerleyen yıllarda İslamcı unsurların yükselişe geçişi, 'irtica' olarak tanımlanacak ve bu konu Türkiye'nin en önemli güvenlik meseleleri arasında yerini alacaktır.¹³²¹

'Öteki'leştirilen İslamcı unsurlar çok partili hayata geçişle birlikte gün yüzüne çıkmış olsa da din ve devlet arasındaki mesafe 12 Eylül'e kadar korunmuştur. Ancak 12 Eylül'den sonra 'öteki' olarak tanımlanan İslam, bir başka 'öteki' olan komünizme karşı kullanılmaya başlanmış ve İslam devlet siyasetinin bir bileşeni haline gelmiştir.¹³²² Devletin meşruiyetini İslam unsuruyla inşa etme yoluna gitmiş olması, toplumsal hafızada zaten canlı ve etkin olan İslam'ın siyasallaşacak hareket alanı bulmasını sağlayacak bir süreci de başlatmıştır. 1990'lı yıllara damgasını vuracak olan İslam'ın yükselişi, iktidara İslamcı kimliğiyle tanımlanan bir partiyi taşımıştır. Bu yükseliş ilerleyen yıllarda orduda bir kez daha Kemalist-laik dürtüyü harekete geçirerek, bu yükselişin önünün alınmaya çalışılmasına sebep olacaktır.¹³²³

¹³¹⁹ Ozan, "İnşacı Kuram Çerçevesinde Türkiye'nin ...", s. 126.

¹³²⁰ Alper, Emin ve Özgür Sevgi Göral, "Aydınlar Ocağı", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt V: Muhafazakârlık*, (der. Ahmet Çiğdem), İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, s. 588.

¹³²¹ Ereker, "Dış Politika ve Kimlik", ss. 198-199.

¹³²² Kurtoglu, Zerrin, "Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi ve Siyaset: Pozitivist Yönetim İdeolojisinin İslam'ın Siyasallaşmasına Katkısı", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt VI: İslamcılık*, (der. Yasin Aktay), İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s. 214.

¹³²³ Ereker, "Dış Politika ve Kimlik", s. 199.

Görüldüğü üzere 1980-1990 yılları arası Türkiye'nin ulusal kültürel/kurumsal güvenlik çevresi bu şartlar altında biçimlenmiştir. 1980'li yıllarda uluslararası kültürel/kurumsal güvenlik çevresine biçim veren en önemli olgulardan biri ise 'Küreselleşme' olmuştur. Çok uluslu şirketlerin yaygınlaşması, bilişim teknolojisindeki gelişmelerle sermaye hareketliliğinin artması, üretimin uluslararası ölçekte gerçekleşmesi, tüketim alışkanlıklarının standartlaşmasıyla ürünlerin uluslararası alanda geniş pazarlar bulabilmesi, kol gücüne ihtiyacın azalması ve sınıf bilincinin zayıflaması gibi gelişmeler; ticaretin serbestleşmesini, gümrük duvarları ve benzeri sınırlamaların kaldırılmasını ve ulusal sınırların aşınmasını beraberinde getirmiştir. Uluslararası ekonomiye neoliberal ekonomi politikalarının hâkim olmaya başlaması doğrultusunda kapitalist üretim ilişkilerinin tüm dünyaya yayılması, Sovyetler Birliği'nin Batı karşısında güçten düşmesini beraberinde getirmiştir.¹³²⁴

Sovyetler Birliği'nin 1980'lerin başından itibaren ekonomik ve toplumsal anlamda sorunlar yaşamasıda Batı karşısında gerilemesine neden olmuştur. Aynı zaman diliminde Sovyetler Birliği'nin Afganistan'a asker göndermesi ve Doğu Avrupa topraklarına füzeler konuşlandırması gibi gelişmeler de Soğuk Savaş geriliminin yeniden artmasına yol açmıştır. Amerika ise bu süreçte Sovyetler Birliği'ne karşı 'Yıldız Savaşları Projesi'¹³²⁵ ve 'Yeşil Kuşak Projesi'¹³²⁶ gibi stratejiler ortaya koymuştur. Bu girişimlere karşı Sovyetler Birliği'nin tepkisi ise Batı ile gerginlik yaşamamak ve yaşanan çatışmaları en alt düzeye indirerek, kendi içinde yaşadığı sorunlarla mücadele etmek şeklinde olmuştur. Çünkü Amerika ile girilen silahlanma yarışının Sovyet ekonomisine getirdiği yükün fazlalığı, toplumsal refahın da sağlanamamasına neden olmuştur. Ekonomik ve toplumsal anlamda yaşanan bu sorunlar ise Birliğin dağılmasını hızlandırmıştır.¹³²⁷

Sovyetler Birliği'nde asıl kırılma 1985 yılında yönetime gelen Mihail Gorbaçov ile birlikte yaşanmıştır. Gorbaçov, iktidarı döneminde özellikle ekonomik sorunlara son vermek ve toplumsal-siyasal düzeni yeniden sağlamak amacıyla 'Glasnost (Açıklık)' ve 'Prestroika (Yeniden Yapılanma)' adı altında bir takım reformlar gerçekleştirmeye çalışmıştır. Bunun için öncelikle Batı ile yaşanan çatışmalar en alt düzeye indirilmeye

¹³²⁴ Oran, Baskın, "1980-1990: Dönemin Bilançosu", *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt II: 1980-2001*, (der. Baskın Oran), İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, s. 10.

¹³²⁵ 'Yıldız Savaşları Projesi' nükleer silahların kullanım aşamasında yok edilmesine dayanan yüksek bütçeli bir nükleer savunma girişimidir. Buna göre düşman füzeler uzaya yerleştirilen lazer vb. ışınlarla yok edilecektir. Sönmezoğlu, *Uluslararası İlişkiler Sözlüğü*, s. 604.

¹³²⁶ 'Yeşil Kuşak Projesi' Sovyetler Birliği'ne mesafeli olan ve Batı yanlısı politikalar izleyen İslam ülkelerinin, Sovyetler Birliği karşısında doğal bir kalkan olarak konuşlandırılmasına dayanan bir çevreleme stratejisidir.

¹³²⁷ Sönmezoğlu, *II. Dünya Savaşı'ndan Günümüze Türk Dış Politikası*, ss. 379-383.

çalışılmış, iyi niyet göstergesi olarak nükleer denemelerin durdurulduğu açıklanmış ve ardından silahsızlanma amacıyla girişimlerde bulunulmuştur. Nitekim 1987 yılına gelindiğinde Amerika ve Sovyetler Birliği, orta ve kısa menzilli füzelerin karşılıklı olarak yok edilmesi konusunda anlaşmaya varmış¹³²⁸, takip eden süreçte de Sovyetler Birliği Afganistan'dan tek taraflı olarak çekilmiştir. Bunların yanı sıra Sovyetler Birliği'nin Doğu Avrupa'daki askerlerini çekeceğini açıklaması, Doğu Bloğu ülkelerinin, Birliğe karşı duydukları güveni azaltmıştır. Bu güvensizlik, bir yandan bağımsızlık isteği, diğer yandan uluslararası diğer konjonktürel gelişmelerle birleşince, süreç komünist Doğu Bloğu ülkelerinin tek tek bağımsızlıklarını ilan etmesiyle sonuçlanmıştır. Sovyetler Birliği'nin hem bu süreci durdurmaya, hem de ülkede var olan sorunları çözmeye yönelik girişimleri başarılı olamamış, hatta bu girişimler Birliğin dağılmasını hızlandırmaktan başka bir etki yaratmamıştır. Sovyetler Birliği'nin 1991 yılının sonunda resmen dağılmasıyla, Amerika'nın tek süper güç olarak sistemde kaldığı yeni bir dönem başlamıştır.¹³²⁹

Uluslararası kültürel/kurumsal güvenlik çevresinde yaşanan gelişmeler Türkiye'nin Batı ittifakı için önemini artırmıştır. Ayrıca yaşanan bu gelişmeler Türkiye'nin hem güvenlik algılamalarını, hem de güvenlik ve savunma politikalarını etkilemiştir. Soğuk Savaş geriliminin tekrar yükselmeye başlaması Batı ittifakı açısından Türkiye'nin Orta Doğu bağlamında önemini artırmıştır. Bölgesel ve küresel çıkarları bakımından; Sovyetler Birliği'nin Afganistan işgali ve Doğu Akdeniz'e inme çabası, İran'ın yaşadığı rejim değişikliği sonucu Batı ittifakından ayrılması, İran-Irak savaşı gibi gelişmeler Amerika için endişe vericidir ve böyle bir dönemde Türkiye'nin sadık müttefikliğine/iş birliğine ihtiyaç duyulmuştur.¹³³⁰ Bu dönemde, Amerika ve Batı dünyası için özellikle Orta Doğu petrollerinin öneminin büyüklüğü, Batı ittifakının bir parçası olan Türkiye'nin stratejik değerini daha da artırmıştır. Amerika'nın bölgeyi kontrol edebilmek ve petrol güvenliğini sağlamak için Türkiye'den destek alması son derece önemli hale gelmiştir.¹³³¹ Ayrıca Batı ittifakı tarafından bir yandan 1979 yılının başında yaşanan İran İslam devriminin etkilerinin Orta Doğu'ya yayılmasını önlemek için bir

¹³²⁸ Bahsi geçen antlaşma 8 Aralık 1987'de imzalanan "Orta Menzilli Nükleer Kuvvetler Antlaşması (Intermediate Range Nuclear Force-INF)"dır.

¹³²⁹ Oran, "1980-1990: Dönemin Bilançosu", ss. 12-14.

¹³³⁰ Sönmezoğlu, II. Dünya Savaşı'ndan Günümüze Türk Dış Politikası, s 389.

¹³³¹ Uzgel, İlhan, "1980-1990: ABD ve NATO'yla İlişkiler", *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt II: 1980-2001*, (der. Baskın Oran), İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, ss. 44-45.

dengeleyici olarak görülen Türkiye, diğer yandan Batı'nın bölgeye ulaşması için bir kanal olarak değerlendirilmiştir.¹³³²

Amerika, Orta Doğu'daki kontrolünü artırmak için NATO üyesi olan, gelişmiş bir alt yapıya sahip, coğrafi açıdan çok uygun bir noktada bulunan Türkiye'de bir Çevik Kuvvet oluşturmak istemiştir. Ancak Türkiye oluşturulacak gücün Amerika tarafından NATO'ya danışılmadan kullanılmasından çekinmiş ve bu talebe karşı çıkmıştır. Bu girişimin NATO bünyesinde oluşturulmasını isteyen Türkiye, kurulacak gücün İsrail yanlısı politikalar izleyen Amerika tarafından, İsrail lehine kullanmasından ve bu durumun Arap ülkeleri ile ilişkilerinin bozulmasına neden olma ihtimalinden de çekinmiştir. Ayrıca bu dönemde Amerika, 1987 yılında Sovyetler Birliği ile orta ve kısa menzilli füzelerin karşılıklı olarak yok edilmesi konusunda vardığı anlaşmanın yarattığı savunma boşluğunu Türkiye'deki nükleer kapasitelerin güçlendirilmesiyle gidermek istemiştir.¹³³³ Ancak Türkiye bu talebe gerek Sovyetler Birliği'ni bu konuda rahatsız etmek istememesi, gerek bu ülkeyle geliştirmeye çalıştığı ekonomik ilişkilerin bozulmasını istememesi, gerek bir savaş durumunda nükleer silahların kendi toprakları üzerinde kullanılmasını istememesi ve gerekse kendi ordusunun temel ihtiyaçlarını karşılamak için öz kaynaklara yönelmek istemesi sebebiyle sıcak bakmamıştır.¹³³⁴

1970'lerde başlayan ordunun temel ihtiyaçlarını karşılamak için öz kaynaklara yönelme ve silahlanmada alternatif kaynaklardan yararlanma politikası, 1980'li yıllarda da devam etmiştir. Türkiye özellikle silahlanmaya, ordunun modernizasyonuna ve ulusal savunma sanayinin oluşturulmasına giderek daha fazla önem vermeye başlamıştır. 1980 öncesinde düşünsel temelleri atılan ulusal savunma sanayi oluşturma hedefi, 1980 sonrasında kurumsallaşmaya başlamıştır.¹³³⁵

Ordunun modernizasyonu ve ulusal savunma sanayinin oluşturulması, finansman eksikliği ve teknoloji transferinin sağlanamaması gibi çeşitli sorunları da beraberinde getirmiştir.¹³³⁶ Ancak bütün bu eksiklere ve olumsuzluklara rağmen savunma sanayinde dışa bağımlılığı azaltacak sürecin başlatılması ve kararlılıkla sürdürülmeye çalışılması, teknolojik bilgi birikiminin artması, özel sektörün savunma sanayinde yer almaya

¹³³² Sönmezoğlu, *II. Dünya Savaşı'ndan Günümüze Türk Dış Politikası*, s. 390.

¹³³³ Sönmezoğlu, *II. Dünya Savaşı'ndan Günümüze Türk Dış Politikası*, ss. 390-391.

¹³³⁴ Uzgel, "1980-1990: ABD ve NATO'yla İlişkiler", ss. 72-73.

¹³³⁵ Uzgel, "1980-1990: ABD ve NATO'yla İlişkiler", ss. 77-79; Sönmezoğlu, *II. Dünya Savaşı'ndan Günümüze Türk Dış Politikası*, s. 385.

¹³³⁶ Şenesen, Gülay G., "Türk Silahlı Kuvvetlerinin Modernizasyonu Programı: 20. yıla Doğru Bir Değerlendirme", *Türk Dış Politikasının Analizi*, (ed. Faruk Sönmezoğlu), Der Yayınları, İstanbul, 2004, s. 936.

başlaması ve yurt dışına silah ihracatının önem kazanması gibi olumlu gelişmelerin de altının çizilmesi gerekmektedir.¹³³⁷

Söz konusu dönemde Amerika ile ilişkiler her ne kadar eskiye nazaran iyi bir düzeyde olsa da, ilişkilerin gerilimli olduğu alanlarda mevcuttur. Bu alanlardan biri 1870'lerde başlayan ve özellikle 1877 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra Ermeni milliyetçiliğinin gelişmesi ile kronikleşen Ermeni Sorunu'dur. Bu sorun 'soykırım' olup olmadığı yönünde ki tartışmalarla bugüne dek uzanmıştır. Çöküş aşamasında olan Osmanlı sınırları içinde yaşayan Ermenilerin, milliyetçilik duygusunun gelişmesiyle bağımsız bir devlet kurmak istemesi ve bu doğrultuda ayaklanma ve benzeri eylemlerde bulunmaya başlaması üzerine, Ermenilerin Ruslarla iş birliği yapması ve bağımsızlık için isyan çıkarması gerekçe gösterilerek 27 Mayıs 1915'te 'Tehcir Yasası' çıkartılmıştır. Rusya'nın Anadolu'yu işgal planına karşı Osmanlı'nın savunma hattını güvence altına almak için çıkardığı bu yasa ile Ermeniler toplu olarak Osmanlı'dan gönderilmeye başlanmıştır. Açlık, hastalık, tehcir edilenlere yönelik çete saldırıları gibi nedenlerle çok vahim sonuçlara ve insan kayıplarına neden olan Ermeni tehciri, uluslararası alanda 'soykırım' olup olmadığı yönünde tartışılmaktadır. Özellikle 1980-1990 yılları arası 'Ermeni Soykırımı' tartışmaları bakımından Türkiye ile Amerika'nın ilişkilerinin en gerilimli olduğu dönemlerden olmuştur.¹³³⁸

Hemen hemen aynı yıllarda ortaya çıkan Kürt sorunu da Türkiye ile Amerika'nın ilişkilerinin gerilimli olduğu bir diğer alandır. Kürt ayrılıkçılığını savunan PKK'nın terör eylemlerini yoğunlaştırması ile Türkiye'nin özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da giriştiği mücadelenin yöntemleri, Amerika tarafından zaman zaman eleştirilmiştir. Özellikle İran-Irak savaşı sonrası bölgede oluşan boşluğu Kürtler üzerinden doldurmak ve bölgede çıkarları doğrultusunda bir denge oluşturmak isteyen Amerika için bu dönemde PKK zaman zaman önemli bir unsur haline gelmiştir. Bu doğrultuda Amerika, azınlık olarak gördüğü Kürtlere azınlık haklarının (dil ve kültürel haklarının) verilmesini istemiş, bu konu üzerinden Türkiye'ye yapılacak askeri yardımlarda sınırlamalara gidilebileceği ifade edilmiştir. Amerika'nın bu tutumu Türkiye'nin tepkisine neden olmuştur. Ancak Kürt sorunu Türk-Amerikan ilişkilerinde pürüzler yaratsa da ciddi bir tıkanmaya sebep olmamış, 1980'li yıllarda ikili ilişkiler, eskiye nazaran daha iyi bir düzeyde seyretmiştir.¹³³⁹ Yine de Türkiye'nin iç güvenliğini doğrudan etkilediği gibi dış

¹³³⁷ Uzgel, "1980-1990: ABD ve NATO'yla İlişkiler", ss. 78-79.

¹³³⁸ Sönmezoğlu, *Uluslararası İlişkiler Sözlüğü*, ss. 263-264; Oran, "1919-1923: Dönemin Bilançosu", ss. 102-103.

¹³³⁹ Uzgel, "1980-1990: ABD ve NATO'yla İlişkiler", ss. 66-69.

bağlantıları nedeniyle uluslararası bir sorun halini alan ve dış politikayı da etkileyen PKK'nın hem bazı bölge ülkelerinden, hem de Batılı devletlerden gördüğü destek ya da hoşgörü, bu sorunun çözüme kavuşmasının daha da zorlaşmasına neden olmuştur. Bu tarihlerden itibaren terör sorununu çözmek için çok büyük bir enerji sarf eden Türkiye'de bu sorun güvenlik politikalarında ilk sıraya yerleşmiştir.¹³⁴⁰

Türkiye'nin güvenlik politikalarında bir diğer önceliği de önceki dönemlerde ki gibi Sovyet tehdidi olmaya devam etmiştir. Soğuk Savaş'ın halen devam ediyor olması ve uluslararası politikanın Doğu-Batı rekabeti ekseninde şekilleniyor olması bu sürekliliğin en önemli nedenidir. Sovyetler Birliği'nin tehdit olarak görülmesinin nedenleri arasında; Türkiye ile Amerika'nın ilişkilerinin düzelmeye başlamasını, 12 Eylül darbesini geçekleştirenlerin ülkede ki anarşi ortamının sorumlusu olarak Sovyetler Birliği'ni görmesini ve Sovyetlerin Kıbrıs konusunda daha çok Yunan tezlerini desteklemesini de saymak mümkündür.¹³⁴¹ Sovyetler Birliği ile ilişkiler 1980'lerin ortasında Gorbaçov'un iktidara gelmesiyle gelişmeye başlamıştır. Bu süreçte özellikle ticari ilişkiler gelişmiştir. Gelişen ticari ilişkiler Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra da devam ettirilmeye çalışılmıştır.¹³⁴²

Türkiye'nin güvenlik algılamalarını ve politikalarını etkileyen diğer önemli gelişmeler ise Orta Doğu'da yaşanmıştır. 1980-1988 yılları arasında yaşanan Irak-İran Savaşı, Kuzey Irak'ta bir yönetim boşluğu oluşturmuş ve bu durum uzun vadede Türkiye için bir güvenlik tehdidi yaratmıştır. Söz konusu dönemde Türkiye'nin en önemli iç ve dış güvenlik sorunu haline gelen PKK'nın yönetim boşluğu sebebiyle Irak'ın kuzeyinde hareket alanı bulması Türkiye'yi olumsuz yönde etkilemiştir. Irak-İran Savaşı'nın, Türkiye'nin bu ülkelerle olan ticaret hacmini artırması bakımından olumlu etkilerinden de bahsetmek mümkündür. Bu iki ülke savaş dışı gereksinimlerini Türkiye'den karşılamış, hatta söz konusu dönemde ihracatın büyük bölümü bu iki ülkeye yapılmıştır.¹³⁴³ İki ülke arasında denge politikası izleyen Türkiye benimsediği neoliberal ekonomi politikaları doğrultusunda geliştirilen ticari ilişkileri, güvenliği sağlama aracı olarak görmüştür. Başka bir ifadeyle bir ülkeyle kurulacak ticari ilişkilerin ve karşılıklı bağımlılığın

¹³⁴⁰ Oran, "1980-1990: Dönemin Bilançosu", s. 24.

¹³⁴¹ Tellal, Erel, "1980-1990: SSCB'yle İlişkiler", *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt II: 1980-2001*, (der. Baskın Oran), İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, s. 161.

¹³⁴² Sönmezoğlu, II. *Dünya Savaşı'ndan Günümüze Türk Dış Politikası*, ss. 452-454; Büyükkakıncı, Erhan, "Soğuk Savaş Sonrasında Türkiye-Rusya İlişkileri", *Türk Dış Politikasının Analizi*, (ed. Faruk Sönmezoğlu), Der Yayınları, İstanbul, 2004, s. 692.

¹³⁴³ Yetkin, Murat, *Ateş Hattında Aktif Politika: Balkanlar, Kafkaslar ve Ortadoğu Üçgeninde Türkiye*, Alan Yayıncılık, İstanbul, 1992, ss. 77-78.

güvenlik sorunlarını çözeceği düşünülmüştür. Kuramsal düzeyde sorunsuz görünen bu politika uygulamada aynı sonuca ulaşmamıştır. Soğuk Savaş denkleminin henüz ortadan kalkmamış olması ve özellikle tarafların birbirlerine yönelik güvensizliklerinin sürmesi gibi sebepler ticari ilişkilerin güvenlik sorunlarını çözeceğine yönelik politikanın başarısını olumsuz etkilemiştir.¹³⁴⁴

İran'ın İslam Devrimi'nin ardından yaşadığı rejim değişikliği sonucu Batı ittifakından ayrılması, Amerika'nın müttefiki olan Türkiye'yi İran için güvenilmez bir ülke haline getirmiştir. Türkiye ise İran'a ülkesindeki kökten dincileri desteklediği ve ülke rejimini tehdit ettiği gerekçesiyle güvensizlik duymuştur.¹³⁴⁵ Türkiye'nin, İran konusunda rahatsız olduğu bir diğer konu da bu ülkenin Irak'taki ayrılıkçı Kürt gruplarını desteklemesi olmuştur. Türkiye, İran'ın PKK'ya herhangi bir destek sağlamamasını istemiştir. İran verdiği taahhüt doğrultusunda topraklarında PKK'nın Türkiye'ye karşı bir yapılanma içinde olmasına izin vermemiştir, ancak PKK'ya lojistik destek sağlamıştır. Bu konu 1990'ların başından itibaren iki ülke arasındaki temel sorunlardan biri olmuştur. İki ülke arasında var olan güvensizlik ve sorunlar ticari ilişkileri etkilememiştir.¹³⁴⁶

İran'ın hem PKK'ya destek vermesi, hem de PKK'yı Irak yönetimine karşı kışkırtması, Irak tarafından tepki ile karşılanmıştır. Daha öncede ifade edildiği üzere Irak-İran Savaşı'nın, Kuzey Irak'ta yarattığı yönetim boşluğu PKK'nın bölgede güçlenmesine neden olmuş, savaşın bitmesinin ardından Irak, otoritesini tekrar kurmak için bölgede kimyasal silahların da kullanıldığı sert politikalar izlemiştir. Irak'ın izlediği politikalar nedeniyle bölgeden kaçanlar Türkiye sınırına gelmiş, Türkiye başta güvenlik endişeleriyle sınırları açmakta tereddüt etse de sonunda sınırları açmış ve sığınmacıları kabul etmiştir. Ancak bu durum endişe edildiği gibi PKK'nın da ülkeye sızmasına neden olmuş, bu yaşananlar Irak ile olan ilişkilerin gerginleşmesini beraberinde getirmiştir. Bu dönemde Suriye ile olan ilişkiler de oldukça gergin seyretmiştir. Irak'ı kendine rakip olarak gören ve Türkiye'yi de politik olarak baskı altında tutmak isteyen Suriye, PKK'yı desteklemiş ve PKK'ya topraklarında eğitim ve lojistik imkânı sunmuştur. Türkiye örgüt üyelerinin iadesini isterken, Suriye PKK'lıları siyasi mülteci olarak değerlendirmiş ve bu

¹³⁴⁴ Ozan, “İnşacı Kuram Çerçevesinde Türkiye'nin ...”, s. 128.

¹³⁴⁵ Erdoğan, M. Murat, “1980-1990 Dönemi Türk Dış Politikası”, *Türk Dış Politikası-I*, (der. Hüseyin Bağcı ve Kemal Yakut), Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 2016, s. 218.

¹³⁴⁶ Akdevelioğlu, Atay ve Ömer Kürkçüoğlu, 1980-1990: Arap Olmayan Devletlerle İlişkiler - İran'la İlişkiler”, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt II: 1980-2001*, (der. Baskın Oran), İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, ss. 152-154.

istekleri reddetmiştir. Suriye'nin PKK'ya verdiği bu destek çok uzun yıllar devam etmiştir.¹³⁴⁷

Türkiye'nin Orta Doğu'da, Arap ülkelerine daha yakın ancak İsrail ile olan ilişkilerin de tamamen sonlandırılmadığı dengeli bir politika izlediği daha önce de ifade edilmiştir.¹³⁴⁸ Ancak 1980'li yılların başında İsrail'in Kudüs'ü işgal etmesi nedeniyle ilişkiler gerilmiş, bu durum 1980'li yılların sonlarına doğru düzelmiştir. Türkiye'nin İsrail ilişkilerinde Filistin konusundaki tavrı ise değişmezliğini korumuştur. Türkiye, Filistinlilere karşı yapılan İsrail saldırılarına her zaman karşı olmuştur. 1988 yılında bağımsız Filistin Devleti ilan edildiğinde Türkiye bu ülkeyi tanıyan ilk ülkelerden olmuştur. Türkiye bu politikasına rağmen İsrail ile ikili ilişkilerini geliştirmeye de çalışmıştır. İsrail de Türkiye'nin İsrail karşıtı politikalarına rağmen ilişkileri kopartmaktan yana olmamıştır. Bu dönem içinde Türkiye ve İsrail terör konusu başta olmak üzere çeşitli iş birlikleri geliştirmiştir. İsrail-Türkiye ilişkileri özellikle 1990'lardan sonra daha da düzelmiş ve karşılıklı iş birliği her konuda artarak devam etmiştir.¹³⁴⁹

Türkiye'nin Balkanlarda yaşadığı sorunlarda güvenlik algılamalarını ve politikalarını etkilemiştir. 1980'li yıllarda Türk dış politikası bakımından yaşanan en önemli gelişme, Yunanistan'ın NATO'ya geri dönüş süreci olmuştur. Yunanistan, Türkiye'nin Kıbrıs'a ikinci müdahalesinin ardından NATO'nun müdahaleye yönelik tavrını eleştirerek örgütün askeri kanadından ayrılma kararı almıştır. Amerika'da ciddi tedirginlik yaratan bu ayrılışın ardından Amerika tarafından ikna edilen Yunanistan 1977'de NATO'ya dönmek için başvuru yapmıştır. Ancak Yunanistan'ın geri dönebilmesi için NATO üyesi ve veto yetkisi olan Türkiye'den de onay alması gerekmektedir ve bu konuda Türkiye'ye yoğun bir baskı kurulmuştur. Yunanistan geri dönüş için kısa sürede ikna edilse de, dönemin Türk hükümeti Kıbrıs ve Ege'deki anlaşmazlıkların kesin çözümü sağlanmadan Yunanistan'ın NATO'ya dönüşüne izin vermemiştir. Yunanistan'ın NATO'ya dönüşüne, 12 Eylül 1980 müdahalesinin ardından Türkiye'deki askeri yönetimin 'Rogers Planı' olarak da bilinen girişimle ikna edilmesiyle izin verilmiştir. Rogers Planı'yla Yunanistan'ın NATO'ya üyeliği sonrasında Türkiye ile arasındaki anlaşmazlıkların çözümü için çaba harcanacağını, bunun için Yunanistan'ın da gerekli adımları atacağını, Yunanistan'ın Türkiye'ye hem Kıbrıs ve Ege, hem de Avrupa Toplulukları'na üyelik konusunda sorun yaratmayacağını sözü verilmiştir.

¹³⁴⁷ Fırat, Melek ve Ömer Kürkçüoğlu, "1980-1990: Arap Devletleriyle İlişkiler", *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt II: 1980-2001*, (der. Baskın Oran), İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, ss. 130-132.

¹³⁴⁸ Özcan, "Türkiye-İsrail İlişkileri", ss. 333-339.

¹³⁴⁹ Sönmezoglu, *II. Dünya Savaşı'ndan Günümüze Türk Dış Politikası*, ss. 448-452.

Darbe yönetimi bunun üzerine Yunanistan'ın NATO'ya üyeliğine izin vermiştir. Askeri yönetimin bu kararında, Amerika'nın desteğini almak ve meşruiyet arayışı etkili olmuştur. Yunanistan NATO'ya tekrar üye olduktan sonra, Türkiye'ye verilen sözler yerine getirilmemiştir. Yunanistan'ın NATO üyeliğine izin vermekle Kıbrıs ve Ege konusunda elindeki en önemli kozu kaybeden Türkiye'nin bu kararı ilerleyen yıllarda pek çok sıkıntıyı da beraberinde getirmiştir.¹³⁵⁰

Söz konusu dönemde de Türk-Yunan ilişkileri Kıbrıs sorunu ve Ege'deki anlaşmazlıklar ekseninde gergin bir seyir izlemeye devam etmiştir. Türkiye'nin müdahalelerinin ardından Kıbrıs konusunda tüm arabuluculuk çabalarına rağmen Kıbrıslı Türkler ve Türkiye'nin çıkarlarına uygun bir çözüm ortaya koyulamamıştır. Türk tarafı, Kıbrıs'ta Türkler'in de eşit haklara sahip olduğunu ve Kıbrıs'ın Kıbrıs Türk halkı tarafından seçilmemiş Kıbrıslı Rumlar tarafından temsil edilemeyeceğini savunmuştur. Bu doğrultuda Kıbrıs Türk tarafı, Kıbrıs Türk halkının kendi kaderini tayin hakkı olduğunu belirterek 15 Kasım 1983'te Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'ni ilan etmiştir.¹³⁵¹ Kurulan devlet Türkiye tarafından aynı gün tanınsa da, başka hiçbir ülke bu yeni devleti tanımamıştır. Rum tarafı, bu bağımsızlık ilanına büyük tepki göstermiş, konuyu hemen Avrupa Konseyi, Avrupa Parlamentosu ve Birleşmiş Milletler'e taşımıştır. Bu doğrultuda uluslararası kamuoyunda; adada Kıbrıs Cumhuriyeti'nden başka bir devletin tanınmamasına, yeni devletin geçersiz olduğuna ve yeni devletin ilanının kınandığına dair açıklamalar yapılmıştır.¹³⁵²

Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin ilanından sonra Birleşmiş Milletler önderliğinde çözüm için yollar aranmış ancak hiçbir çaba çözüm için yeterli olmamıştır. 1990 yılında Rum ve Yunan tarafı yeni bir politika güderek Kıbrıs adına Avrupa Toplulukları'na üyelik başvurusunda bulunmuştur. Rum tarafı bu başvuru sayesinde Kıbrıs sorununu, Topluluk içine taşımak ve sorunun çözümü noktasında kendi çıkarlarına uygun bir sonuç elde etmek istemiştir. Topluluk ise bu başvuruyu Rum tarafının üyelik sürecinin Türkiye için bir uyarı olacağı ve sorunun çözümünü hızlandıracığı gerekçesiyle kabul etmiştir. Ancak Türkiye, Rum tarafının üyelik başvurusuna tepki göstermiş ve Kıbrıs Cumhuriyeti Anayasası hükümlerini dayanak göstererek Kıbrıs'ın uluslararası bir kuruma ancak bir bütün olarak üye olabileceğini, aksinin hukuk dışı olacağını belirtmiştir. Ancak Yunanistan'ın bu üyelik gerçekleşmezse bütün genişleme sürecini bloke edeceğini dile getirmesiyle, Rum tarafı tüm Kıbrıs'ın temsilcisi olarak Avrupa Birliği'ne üye

¹³⁵⁰ Uzgel, "1980-1990: ABD ve NATO'yla İlişkiler", ss. 40-43.

¹³⁵¹ Sönmezoğlu, *II. Dünya Savaşı'ndan Günümüze Türk Dış Politikası*, s. 414.

¹³⁵² Uzgel, "1980-1990: ABD ve NATO'yla İlişkiler", s. 61.

olmuştur. Üyelik sonrası Kıbrıs sorunu artık Birliğin de bir sorunu haline gelmiş, çözümsüzlük de derinleşerek devam etmiştir. Bu süreç, Türkiye'nin Avrupa Toplulukları'na/Avrupa Birliği'ne üyelik sürecini de olumsuz etkilemiştir.¹³⁵³

1980 askeri müdahalesinin ardından 1983 yılında iktidara gelen Özal yönetimi, Yunanistan'la yaşanan bu sorunların kurulacak iyi kişisel ilişkilerin yanı sıra, geliştirilecek karşılıklı ekonomik ilişkilerle de aşılabacağına inanmıştır. Daha öncede ifade edildiği gibi Türkiye benimsediği neoliberal ekonomi politikaları doğrultusunda geliştirilen ticari ilişkileri, güvenliği sağlama aracı olarak görmüştür. Ancak süreç içinde atılan adımlar yeterince karşılık bulmamış, Yunanistan'ın Türkiye politikası değişmemiştir. Buna rağmen Özal yönetimi ısrarla Yunanistan ile diyalog arayışlarına devam etmiştir.¹³⁵⁴ Ayrıca Avrupa ile yakınlaşmayı hem benimsenen yeni neoliberal ekonomi politikası bakımından, hem de siyasal bakımdan çok önemseyen Özal yönetimi, 1980 askeri darbesi ile kesintiye uğrayan Avrupa Toplulukları ile ilişkileri hızlı bir şekilde geliştirmek içinde yoğun bir çaba sarf etmiştir.¹³⁵⁵

Avrupa Toplulukları ile ilişkiler darbenin ardından sivil bir iktidarın başa gelmesiyle düzelmeye başlamıştır. Ancak bu süreçte de Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin ilanı, Yunanistan'ın veto hakkına sahip tam üye olarak içinde yer aldığı Avrupa Toplulukları ile ilişkileri olumsuz etkilemiştir. 1983 sonrasında Türkiye'de ekonomik ve siyasi anlamda yaşanan bütün olumlu gelişmelere rağmen Avrupa Toplulukları ile ilişkilerde sürekli krizler yaşanmıştır. Bunda en önemli rolü Yunanistan oynamıştır.¹³⁵⁶

Yukarıda da ifade edildiği gibi Avrupa ülkeleri ile yakınlaşmayı ve Avrupa Toplulukları ile ilişkileri geliştirmeyi hedefleyen Özal yönetimi pek çok Avrupa Toplulukları üyesi ülkenin itirazlarına rağmen 14 Nisan 1987'de Topluluğa tam üyelik için başvuruda bulunmuştur. Türkiye'nin başvurusu uzun tartışma ve müzakerelerin ardından kabul edilmiştir. Türkiye için Topluluğa tam üye olma konusu '*ulusal bir politika*' olarak benimsenmiş ve ulaştırılması gereken bir '*hedef*' halini almıştır. Türkiye, Avrupa Toplulukları'nın siyasi ve ekonomik standartlarına ulaşma yönünde yoğun bir çaba sarf etmiştir. Ayrıca, Türkiye'nin üyeliğine kesinlikle karşı olan Yunanistan ile

¹³⁵³ Sönmezoğlu, *II. Dünya Savaşı'ndan Günümüze Türk Dış Politikası*, ss. 436-437.

¹³⁵⁴ Fırat, Melek, "1980-1990: Yunanistan'la İlişkiler", *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt II: 1980-2001*, (der. Baskın Oran), İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, ss. 109-116.

¹³⁵⁵ Erhan, Çağrı ve Tuğrul Arat, "1980-1990: Avrupa Topluluklarıyla İlişkiler", *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt II: 1980-2001*, (der. Baskın Oran), İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, s. 89.

¹³⁵⁶ Erhan ve Arat, "1980-1990: Avrupa Topluluklarıyla İlişkiler", ss. 87-89.

yakın ikili ilişkiler kurulmaya çalışılmış, bu tutum diğer Avrupa Toplulukları üyesi ülkelere karşıda sürdürülmüştür. Ancak bu çabalar Türkiye'nin tam üyelik noktasında olumlu bir geri dönüş almasına yetmemiştir.¹³⁵⁷

Türk ekonomisinin yapısal sorunları, insan hakları ihlallerinin devam etmesi, başta Kürtler olmak üzere azınlık haklarının tanınmaması ile Türkiye-Yunanistan arasındaki anlaşmazlıkların ve Kıbrıs sorununun hala çözülememiş olması gibi nedenlerden ötürü üyelik görüşmelerinin başlatılmayacağını açıklayan Topluluk, 'derinleşme' politikalarına öncelik verildiğini ve bu aşamada Türkiye gibi büyük ve ciddi sorunları olan bir ülke ile üyelik müzakereleri yapmanın doğru olmayacağını ifade etmiştir.¹³⁵⁸

İlişkilerin seyrinden de görüleceği üzere, Türkiye Ankara Anlaşması'nın imzalanmasıyla "Avrupa'nın bir parçası" sayılmış, ancak bu durum Türkiye'nin Avrupa'nın kültürel ötekisi olma konumunu değiştirmemiştir.¹³⁵⁹ Soğuk Savaş'ın koşulları gereği Avrupa'nın da tüm diğer ülkeler gibi 'ben' ve 'öteki' algılamaları güvenlik odaklı şekillenmiş ve bu durum Türkiye'yle iş birliğini gerektirmiştir. Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle bu gereklilik ortadan kalkmıştır. Avrupa için artık eskisi kadar stratejik öneme sahip olmayan Türkiye'nin Soğuk Savaş'ın bitişiyle "Avrupa'da olduğu, fakat Avrupalı olmadığı" açık ve net bir şekilde hissedilmiştir.¹³⁶⁰

Görüldüğü üzere 1980-1990 yılları arasında Türkiye güvenliğini sağlama noktasında bağımsız ve çok yönlü politikalar izlemeyi sürdürmüştür. Ancak bu politikaların birtakım sınırlılıklar nedeniyle istenildiği şekilde tam anlamıyla hayata geçirilemediğini ve istenilen düzeye ulaşmadığını söylemek mümkündür. Bu sınırlılıklardan ilki Soğuk Savaş'ın henüz sona ermemiş olması dolayısıyla Doğu-Batı Bloklaşmasının yarattığı güvenlik yapılanmasının dışına çıkılamaması olarak görülebilir. Yani Türkiye'nin Batı ittifakının bir parçası olmaya devam etmesi, yakın coğrafyası ile kurmak istediği iyi ilişkilerin istenilen noktaya gelmesinin önündeki engellerden biri olmaya devam etmiştir. Diğer bir sınırlılık dış ilişkilerini ekonomik fırsatlar açısından değerlendirmek isteyen Türkiye'nin bu fırsatları kazanca dönüştürme noktasında ihtiyaç

¹³⁵⁷ Erhan ve Arat, "1980-1990: Avrupa Topluluklarıyla İlişkiler", ss. 95-98.

¹³⁵⁸ Erhan ve Arat, "1980-1990: Avrupa Topluluklarıyla İlişkiler", ss. 98-101.

¹³⁵⁹ Müftüler-Bac, *Europe in Change*, s. 5.

¹³⁶⁰ Yurdusev, Nuri A., "Perceptions and Images in Turkish (Ottoman) – European Relations", *Turkey's Foreign Policy in the 21st Century: A Changing Role in World Politics*, (der. Tareq Y. Ismael ve Mustafa Aydın), Ashgate, Burlington, 2003, ss. 77- 99; Yurdusev, Nuri A., "Avrupa'yı Kurmak, Türkiye'yi İdare Etmek ve Tarihin İpoteğinden Kurtulmak", *Türkiye'nin Dış Politika Gündemi: Kimlik, Demokrasi, Güvenlik*, (ed. Şaban H. Çalış, İhsan D. Dağı ve Ramazan Gözen), Liberte Yayınları, Ankara, 2001, ss. 161-183.

duyduğu ekonomik güce bu tarihlerde henüz ulaşamamış olmasıdır. Bir başka sınırlılık ise Türkiye'nin söz konusu dönemde karşılaştığı terör sorunudur. Bu sorun tüm enerjinin terörle mücadeleye ayrılmasına ve hem güvenlik yapılanmasının, hem de güvenlik politikalarının bu doğrultuda şekillenmesine neden olmuştur. Ayrıca terör sorunu gerçekleştirilmek istenen ekonomik atılımın yavaşlamasına da neden olmuştur. Özetle söz konusu yıllarda bir yandan kısmen geleneksel güvenlik anlayışı/politikaları sürdürülürken, diğer yandan bir değişimden bahsetmek mümkündür. Bu değişim devlet kimliği ve güvenlik kültürüne de yansımıştır. Kimliğin en önemli unsurlarından biri olan Batıcılığın sorgulandığı bu dönemde Türkçülük, İslamcılık, muhafazakârlık, neo-Osmanlılık gibi ideolojik akımlar güçlenmeye başlamıştır.¹³⁶¹ İzlenen bağımsız ve çok yönlü politikalar doğrultusunda gerçekleşen dışa açılma süreci, Türkiye'nin geleneksel statükocu ve savunmacı güvenlik kültüründe de değişime yol açmıştır. Geleneksel savunmacı ve statükocu güvenlik politikalarının yerini, daha dışa dönük ve aktif politikalar almaya başlamıştır. Güvenliğini sınırlarının ötesinden itibaren sağlamayı öngören bu politikalar Türkiye'yi sadece ticari ilişkiler bağlamında değil dış politika bağlamında da aktif bir strateji izlemeye itmiştir.

1990 sonrasında ise Soğuk Savaş'ın sona ermesi yeni bir kırılma yaratmış ve Türkiye'de bu süreçte önemli fırsatlar yakalamıştır. Ancak bu süreçte artan bölgesel risk ve çatışmaların yanı sıra içeride yaşanan güvenlik sorunları nedeniyle köklü değişimlerden söz etmek mümkün olmamıştır. Yine de 1980'lerde başlayan ve 1990'ların sonuna kadar geçen süreç, Türkiye'nin güvenlik kültüründe/politikalarında ki değişimlerin kendisini güçlü bir şekilde hissettirdiği ve 2000'lerde hızla artacak değişimlerin ilk işaretlerinin görüldüğü bir dönemdir.

6.3. İmparatorluk Mirası Dost/Düşman Tanımlamaları

Konstrüktivist yaklaşımın temsilcilerinden olan Alexander Wendt'in birey ve devlete aynı düzlemde baktığı daha öncede ifade edilmiştir. Bu doğrultuda Wendt'in devletleri, toplumdaki bireye benzeten bir tutum içerisinde olduğunu söylemek mümkündür.¹³⁶² Bireye ait tüm nitelikleri devlette de görme eğilimindeki bu yaklaşıma göre, devletlerin de tıpkı bireyler gibi istekleri, arzuları, niyetleri, beklentileri, inançları, korkuları, algıları, duyguları vardır ve bu unsurlar devletlerin davranışlarına yön

¹³⁶¹ Yavuz, "Değişen Türk Kimliği ve Dış Politika", s. 54.

¹³⁶² Wendt, "The State as Person in International Relations Theory", ss. 289-316.

vermektedir. Yani Wendt'in yaklaşımında “devletler de insandır”, çünkü devletler insan temelli kurumlardır.¹³⁶³

Wendt üzerinde önemle durduğu ve çalışmalarının temeline oturttuğu ‘Kimlik’ hususunda da bireylerin kimliği ve çıkarları olduğu ile ilgili saptamalardan yola çıkarak, benzer şekilde devletlerinde kimlikleri ve çıkarları olduğunu savunmaktadır.¹³⁶⁴ Karmaşık olan gündelik hayatı basite indirmek ve daha anlaşılır kılmak için kendilerini ve çevrelerini etnik, cinsel, ideolojik ve dinsel etkenleri göz önünde bulundurarak farklı kimlik gruplarına ayıran insanların, eylemleri de tanımladıkları kimlikler üzerinden şekillenmektedir.¹³⁶⁵ Tıpkı insanlar gibi devletlerde sahip oldukları fikirler, inançlar, değerler ve algılar doğrultusunda, diğer devletleri dil, din, ırk veya kültürel farklılıkları üzerinden tarihsel deneyimleriyle bağlantılı olarak kategorize etmektedir. Devletlerin kendilerini, benzerlerini ve ötekilerini nasıl tanımladıkları ya da kategorize ettikleri yani kimlikleri, devletlerin önceliklerinin ya da çıkarlarının ne olduğunu da içinde barındırmaktadır. ‘Ben’ ve ‘Öteki’ olarak tanımlanan bu kimlikler söz konusu öncelikler doğrultusunda devletlerin söylem, eylem, davranış ve politikaları üzerinde de etkili olmaktadır.¹³⁶⁶

‘Ben’ ve ‘Öteki’ arasındaki ilişkinin ürünü olan ve aktörler arasındaki farklılıklara işaret eden kimlik tanımlamaları, güvenlik bağlamında düşünüldüğünde tehdit tanımlamalarını da içinde barındırmaktadır.¹³⁶⁷ Aktörlerin içinde bulundukları sosyal, siyasal, kültürel ve çevresel etmenlerin yanı sıra, tarihsel deneyimleri doğrultusunda şekillenen tehdit algılamaları ile kimlik tanımlamaları karşılıklı olarak birbirini inşa etmektedir.¹³⁶⁸ Yani konstrüktivist yaklaşımda kimlik, neyin tehdit olduğuna ve neyin olmadığına karar vermektedir. Dolayısıyla bir ülkenin diğerlerini dost ya da düşman olarak sınıflandırmasında veya ötekileştirmesinde de kimlik tanımlamaları temel değişkendir.¹³⁶⁹

Uluslararası sistemdeki diğer devletlere göre kendisini tanımlayan ve böylelikle sistemdeki yerini kendi kimliğine göre belirleyen devletlerin dış politika yönelimi de bu sınırlar etrafında şekillenmektedir. Başka bir ifadeyle kendini tanımlarken, diğer

¹³⁶³ Wendt, *Social Theory of International Politics*, s. 197, 215; Jackson, “Hegel’s House, or ‘People are States too’”, ss. 281- 287.

¹³⁶⁴ Jackson, “Is the State a Person? Why Should We Care?”, ss. 255-258; Sarıerem, “Kimlik ve Güvenlik İlişisine Konstrüktivist Bir Yaklaşım”, ss. 197-198.

¹³⁶⁵ Mercer, “Anarchy and Identity”, ss. 229-252.

¹³⁶⁶ Emeklier, “Uluslararası İlişkiler Disiplininde Epistemolojik Paradigma Tartışmaları”, s. 168; Agius, “Sosyal İnşacılık”, s. 91.

¹³⁶⁷ Katzenstein, *The Culture of National Security*, ss. 18-19.

¹³⁶⁸ Sarıerem, “Kimlik ve Güvenlik İlişisine Konstrüktivist Bir Yaklaşım”, ss. 224-225.

¹³⁶⁹ Krause ve Williams, “Broadening the Agenda of Security Studies”, s. 242.

devletleri de tanımlamış olan devletlerin kimlikleri, uluslararası sistemde aktörlerin karşılıklı kabulü ile pratiğe dökülmektedir. Öznelerarası kabule bağlı olarak şekillenip, gelişen bu kimlikler başka devletlerle karşı karşıya gelindiğinde ve onlarla karşılıklı ilişkiye girildiğinde oluşmaktadır.¹³⁷⁰ Yani kimlikleri aracılığıyla benzerlerini ve ötekilerini kurgulayan devletlerin, benzerleri ve ötekileri ile ilişkileri kimliğine göre şekillenmektedir. Sistemdeki diğer devletleri ‘Ben’ ve ‘Öteki’ olarak kategorize etme durumu, o devletlerin sosyal, siyasal, kültürel ve tarihsel ilişkileriyle bağlantılıdır.¹³⁷¹ Çünkü bir devletin diğer devletlerle olan sosyal, siyasal, kültürel ve tarihsel ilişkileri, o devletin uluslararası sistem içindeki ittifaklardan uzak durma ya da bütünleşme tercihlerini, dost-düşman algılamalarını etkilemekte ve dolayısı ile o devletin hem kimliğini, hem de güvenlik kültürünü/politikalarını şekillendirmektedir.

Güvenlik politikalarına yön veren politika yapıcıların/karar alıcıların, bazı değişkenlere atfettikleri anlamlar, onların içinde yaşadıkları ve sahip oldukları güvenlik kültürüne bağlı olarak değişmektedir.¹³⁷² Bu aktörler kendi anlam dünyaları çerçevesinde değişkenleri anlamakta ve yorumlamaktadır. Aktörlerin anlam dünyalarının en önemli parçaları ise güvenlik kültürüdür. Bazı devletlerin dost, bazı devletlerin düşman olarak görülmesi, aktörlerin sahip oldukları güvenlik kültürlerinden ve dost-düşman ya da tehdit algılamasından bağımsız değildir.¹³⁷³ Bazı devletlerin dost, bazı devletlerin tehdit veya düşman olarak tanımlanması, o devletin hem kimliğini, hem de güvenlik kültürünü şekillendirmektedir.

Yapılan açıklamalar doğrultusunda kimliklerin benzemek istedikleri yani ‘ben’in ne olmak istediğini tanımlayan ‘öteki’lere, benzemek istemedikleri yani ‘ben’in ne olmak istemediğini tanımlayan ‘öteki’lere ve dış tehdit/tehlike, hatta düşman bağlamında ki ‘öteki’lere sahip olduğu görülmektedir.¹³⁷⁴ Türkiye Cumhuriyeti’nin benzemek istediği ‘öteki’ konumunda Batı; benzemek istemediği ‘öteki’ konumunda Osmanlı geçmişi; dış tehdit/tehlike ve hatta düşman bağlamında ki ‘öteki’ konumunda ise Sovyetler Birliği, Yunanistan, Araplar ve Orta Doğu yer almaktadır.¹³⁷⁵

a. Sovyetler Birliği ile İlişkiler

¹³⁷⁰ Agius, “Sosyal İnşacılık”, s. 91; Demirtaş, “İnşacılık”, s. 173.

¹³⁷¹ Latham, “Constructing National Security”, s. 133; Sariertem, “Kimlik ve Güvenlik İlişkisine Konstrüktivist Bir Yaklaşım”, ss. 224-225.

¹³⁷² Gray, “Strategic Culture as Context”, s. 51.

¹³⁷³ Oğuzlu, “Güvenlik Kültürü ve Türk Dış Politikası”, s. 227.

¹³⁷⁴ Wendt, *Social Theory of International Politics*, s. 325; Zehfuss, *Constructivism in International Relations*, ss. 84-86.

¹³⁷⁵ Bozdağlıoğlu, *Turkish Foreign Policy and Turkish Identity*.

Rus Çarlığı, Osmanlı İmparatorluğu'nun gücünü kaybettiği dönemlerde, karşısında sürekli toprak kaybedilen ve Avrupalı bir gücün desteği olmadan baş edilemeyen bir devlettir. Ancak Birinci Dünya Savaşı öncesinde Çarlık Rusya'da var olan sorunların, savaşın başlamasıyla giderek derinleşmesi Çarlık rejiminin yıkılmasıyla sonuçlanan fitili ateşlemiştir. Sorunların derinleşmesiyle 1917'de başlayan gösterilerin ardından Bolşevik Devrimi'nin gerçekleşmesi sonucunda Çarlık rejimi yıkılmıştır. İktidarı ele geçiren Bolşevikler savaştan çekilerek, yaptıkları antlaşma doğrultusunda Doğu Anadolu'yu boşaltmış, ayrıca daha önceden işgal etmiş oldukları Kars, Ardahan ve Batum'u da Osmanlı'ya geri vermiştir.¹³⁷⁶ Dolayısıyla Bolşevik Devrimi sonrasında kurulan Sovyetler Birliği artık bir tehdit olmaktan çıkmıştır. Hatta Sovyetler Birliği milli mücadele döneminde Batılı devletler Anadolu'yu işgal ederken, Türk tarafına destek veren tek devlet olmuştur. Bu durum henüz yeni devlet kurulmadan, Sovyetler Birliği'ne yönelik olumlu bir tavır takınılmasına sebep olmuştur.¹³⁷⁷

Milli mücadele döneminde, mücadelenin lehine iş birliği yapılmasıyla başlayan olumlu ilişkiler, Lozan sonrasında kurulan yeni devletle de dostane gelişmiştir. Bu dönemde Sovyetler Birliği'nin, Türkiye'nin Misak-ı Milli hedeflerini, bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü kabul etmesi, Türkiye'nin Sovyetler Birliği'ne yakınlaşmasında etkili olmuştur. Sovyetler Birliği'nin, Türkiye'ye yakınlaşmasında ise Türkiye'yi Batı'yla kendi arasında tampon bir bölge olarak görmesi, boğazların bağımsız bir Türkiye'nin denetiminde olmasını istemesi ve Bolşevizm'i yaymak istemesi gibi nedenler etkili olmuştur.¹³⁷⁸

Lozan'dan arta kalan sorunlar nedeniyle Batılı devletlerle ilişkileri gergin olan Türkiye için, Batılı devletler tarafından dışlanan Sovyetler Birliği, iş birliği yapılan önemli bir aktör konumuna gelmiştir.¹³⁷⁹ İş birliği sürecinde ki ilişkiler, tarafların birbirlerinden beklenenin aksine taleplerde bulunulması nedeniyle zaman zaman sorunlu olsa da, bir şekilde uzlaşa sağlanmıştır. Zaten Sovyetler Birliği ile iyi ilişkiler kurmak,

¹³⁷⁶ Bahsedilen antlaşma Bolşevik hükümet ile İttifak Devletleri arasında 3 Mart 1918'de imzalanan Brest-Litovsk Antlaşması'dır. 16 Mart 1921'de imzalanan Türkiye-Sovyet Rusya Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması ile Batum, Gürcistan'a bırakılmıştır. Sander, Oral, *Siyasi Tarih İlkçağlardan-1918'e*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 1994, s. 285.

¹³⁷⁷ Hale, *Türk Dış Politikası: 1774-2000*, s. 10.

¹³⁷⁸ Yerasimos, Stefanos, *Türk-Sovyet İlişkileri Ekim Devriminden "Millî Mücadele"ye*, Gözlem Yayınları, İstanbul, 1979, ss. 130-133.

¹³⁷⁹ Bu doğrultuda imzalanan antlaşmalar, 17 Aralık 1925 tarihli "Türkiye Cumhuriyeti ile Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği Arasında Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması"; 11 Mart 1927 tarihli "Ticaret ve Seyrisefain Antlaşması"; 17 Mart 1931 tarihli "Karadeniz ve O'na Bitişik Denizlerde Deniz Kuvvetlerinin Sınırlandırılmasına İlişkin Protokol"dur. Tellal, Erel, "1923-1939: SSCB'yle İlişkiler", *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt I: 1919-1980*, (der. Baskın Oran), İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, s. 321; Gönlübol ve Sar, "Lausanne'dan Sonra Türk Dış Politikası", s. 77.

dönemin Türk dış ve güvenlik politikasının öncelikleri arasında yer almıştır. Ancak Sovyetler Birliği'nin Bolşevizmi yayma çabasının yarattığı endişe, Türkiye'yi Sovyetler Birliği'ne karşı her zaman temkinli olmaya sevk etmiştir. Öyle ki Türkiye yeni devletin *“sahip olduğu prensiplerin Bolşevik/Komünist prensipler olmadığına, bu prensiplerin kabul edilmesinin düşünülmeyeceğine ve bunun için bir girişimde bulunulmadığına”* yönelik açıklamalarda bulunmuş¹³⁸⁰, *“iki devletin ilişkilerinin ittifak esaslarıyla alakalı”* olduğunu ifade etmiştir.¹³⁸¹ Türkiye, Bolşevizm'i kaçınılması gereken bir ideoloji olarak gördüğünden, Sovyetler Birliği öncelikle yeni rejimin ne olmak istemediğini tanımlayan, benzemekten kaçınılan *‘öteki’*si haline gelmiştir.¹³⁸²

Sovyetler Birliği'yle kurulan dostane ilişkiler, 1930'lara gelindiğinde Türkiye'nin Lozan'dan arta kalan sorunlarını büyük ölçüde çözümlemesiyle değişmeye başlamıştır. Türkiye'nin sorunlarını çözmesine ve buna bağlı Batılı devletlerle olan ilişkilerindeki gerginliğin azalmasına paralel olarak, Sovyetler Birliği'ne duyulan ihtiyaçta azalmıştır. Özellikle Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne üye olması yani Batı tarafından kabul edilmiş olması, Sovyet Birliği ile ilişkileri bozmamışsa da, artık Batılı devletlerle iş birliği yapmak öncelikli hale gelmiştir.¹³⁸³ Bu tercihte daha öncede ifade edildiği gibi dostluk ve iş birliği ilişkisine rağmen Türkiye'nin Sovyet ideolojisinin yayılmasına yönelik duyduğu endişede etkili olmuştur.¹³⁸⁴

Dönemin uluslararası koşulları da iki devletin önceliklerini değiştirmiş ve bu değişim ilişkilere de yansımıştır. Devletler arasında ki statükocu ve revizyonist gruplaşmaların iyice belirginleşmeye başladığı 1930'larda Sovyetler Birliği, bazen revizyonist bazen de anti-revizyonist devletlere yakın dururken; Türkiye yayılmacı ve saldırgan politikalar izleyen revizyonist devletlerden uzak durmayı tercih etmiştir. Sovyetler Birliği revizyonist devletlerle yakınlaşarak, Batılı devletlerin kendisine uyguladığı izolasyonist politikaları zayıflatmak ve yeni kazanımlar elde etmek isterken; Türkiye ise revizyonist devletlerden uzak durarak elde ettiklerini korumaya ve sağlamlaştırmaya çalışmıştır. Bu doğrultuda Sovyetler Birliği, Almanya ile ilişkilerini geliştirmeye yönelirken, Türkiye ise İngiltere ve Fransa ile ilişkilerini geliştirmeye yönelmiştir.¹³⁸⁵

¹³⁸⁰ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I, s. 97.

¹³⁸¹ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri III (1918-1937), s. 20.

¹³⁸² Ereker, “Dış Politika ve Kimlik”, s. 143.

¹³⁸³ Tellal, “1923-1939: SSCB'yle İlişkiler”, s. 321.

¹³⁸⁴ Ozan, “İnşacı Kuram Çerçevesinde Türkiye'nin ...”, s. 90.

¹³⁸⁵ Armaoğlu, Fahir, 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1980), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1988, ss. 229-303; Oran, “Türk Dış Politikası”, s. 355.

Türk-Sovyet ilişkilerindeki ayrışma; Türkiye'nin Lozan'da belirlenen ve uzun süredir değiştirilmesini talep ettiği Boğazlar'ın statüsünün, revizyonist devletlerin yayılmacı politikalarını açığa vurmaları sebebiyle gözden geçirilmesine yönelik adım atması ile başlamıştır. Türkiye'nin Boğazların güvenliğini sağlamaya yönelik diplomatik girişimi doğrultusunda düzenlenen konferans, Boğazlar rejimini değiştiren Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin imzalanmasıyla Türkiye açısından olumlu sonuçlanmıştır. Sovyetler Birliği ise Boğazlar konusuna yönelik tezlerini konferansta kabul ettirememiştir. Ayrıca imzalanan sözleşmenin ardından, Sovyetler Birliği'nin Boğazlar konusunda Türkiye'ye yönelttiği ikili antlaşma önerisine de sıcak bakılmamıştır. Bu durum iki devlet arasındaki ilişkileri gerginleştirmiştir.¹³⁸⁶

Tarafların soğuk ve mesafeli ilişkileri, Sovyetler Birliği'nin Almanya ile saldırmazlık paktı imzalamasından sonra tamamen kopmuştur. İzlediği yayılmacı politikalar doğrultusunda sınırları Polonya'ya kadar dayanan Almanya, Polonya'ya da saldırmayı planlamış, ancak doğu sınırı Sovyetler Birliği'ne dayanan Polonya'ya saldırı, bu iki ülkeyi karşı karşıya getireceğinden Almanya, Sovyetler Birliği ile antlaşmayı tercih etmiştir.¹³⁸⁷ Önündeki Sovyet engelini aşan Almanya Polonya'ya saldırmış, bu işgale İngiltere ve Fransa'nın savaş ilan ederek karşılık vermesiyle de İkinci Dünya Savaşı başlamıştır. Artık Sovyetler Birliği'nin de saldırgan ve yayılmacı politikalar izliyor oluşu, o güne kadar İngiltere ve Fransa'yla olan yakınlaşmasını sürekli olarak Sovyetler Birliği dostluğuyla bağdaştırmaya çalışan Türkiye'yi taraf seçmek durumunda bırakmıştır. İkinci Dünya Savaşı'nda kesin olarak İngiltere ve Fransa tarafında yerini alan Türkiye ile Sovyetler Birliği'nin yolları ise bütünüyle ayrılmıştır.¹³⁸⁸ Böylece Montrö Boğazlar Sözleşmesi ile başlayan Türk-Sovyet ilişkilerinde ki ayrışma, İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasının ardından ilişkilerin tamamen kopmasıyla sonuçlanmıştır.

Daha önce de ifade edildiği üzere Türkiye yaptığı ittifaklar doğrultusunda bir takım güvenlik garantileri elde etmesine rağmen '*savaşın dışında kalma*' konusunda katı bir tutum izlemiştir.¹³⁸⁹ Savaşın dışında kalmaya yönelik bu katı tutumu, Batı'nın Türkiye'yi, ittifak yükümlülüklerini yerine getirmeyen bir ülke olarak değerlendirmesine neden olmuştur. Savaşın dışında kalmaya yönelik izlenilen politika, savaş sonrasında Türkiye'yi büyük bir yalnızlığa sürüklemiştir. Ayrıca savaş sona ermeden Sovyetler Birliği'nin, Türkiye ile 1925'te imzaladığı tarafsızlık ve saldırmazlık paktını feshettiğini

¹³⁸⁶ Montrö Boğazlar Sözleşmesi, 20 Temmuz 1936'da imzalanmıştır. Tellal, "1923-1939: SSCB'yle İlişkiler", ss. 319-322.

¹³⁸⁷ 23 Ağustos 1939 yılında "Almanya-SSCB Saldırmazlık Paktı" imzalanmıştır.

¹³⁸⁸ Aydın, "İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye", ss. 417-422.

¹³⁸⁹ Oran, "1939-1945: Dönemin Bilançosu", s. 393.

açıklaması, antlaşmanın yenilenmesi için toprak bütünlüğünü ve tam bağımsızlığı zedeleyecek taleplerde bulunması, Türkiye’yi Sovyet tehdidi ile karşı karşıya bırakmıştır. Türkiye bu talepleri kabul edilemez bulduğunu bildirirken, Sovyetler Birliği ise isteklerine ulaşmak için Türkiye üzerinde baskı kurmaya çalışmıştır. Bu durum Türkiye’yi Batı’ya yakınlaştırmıştır.¹³⁹⁰

Savaş döneminde yıpranmış olsa da, savaş sonrasında Avrupa’daki diğer devletlere nazaran gücünü koruyan ve ayakta kalan Sovyetler Birliği’nin yayılmacılık sinyalleri vermesi, Amerika Birleşik Devletleri’ni ve onun Avrupalı müttefiklerini endişelendirmiştir. Böylece savaşta aynı ittifak içerisinde bulunan Sovyetler Birliği ve Amerika adım adım düşman taraflara dönüşmüştür. Ortaya çıkan güç boşluğunu doldurmaya ve Sovyet tehdidine karşı önlem almaya çalışan Amerika, önce Truman Doktrini’ni, onu takiben Marshall Planı’nı devreye sokmuş, ardından NATO kurulmuştur. İzlenen bu politikalar güç dengelerini yeniden şekillendirmiş, Sovyetler Birliği ve Amerika arasındaki bu mücadele, bloklaşma ve iki kutuplulukla sonuçlanmıştır.¹³⁹¹

İçine düştüğü yalnızlığın yanı sıra bir de Sovyet baskısı ve tehdidinin varlığı, Türkiye’nin İkinci Dünya Savaşı sonrasında Batı’ya bağlanmasının zeminini hazırlamıştır. Türkiye’nin Batı’ya bağlanmasının ve hatta NATO’ya üye olmasının en önemli sebebi, Sovyetler Birliği’nin bu dönemdeki tutumudur. Başka bir ifadeyle Sovyetler Birliği, Türkiye için güvenlik tehdidi oluşturmaktadır. Türkiye algıladığı bu tehdit karşısında Amerika ya da NATO ile doğrudan ittifak kurarak güvenliğini sağlamayı tercih etmiştir.¹³⁹²

Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki ilişkilerin, düzelmesinin artık mümkün olmadığı bir boyuta geldiği iki kutuplu Soğuk Savaş sürecinde, taraflar birbirlerini ‘öteki’ olarak tanımlamaya başlamıştır. Önceleri Bolşevizm/Komünizm bağlamında Türkiye’nin ne olmak istemediğini tanımlayan ‘öteki’si konumunda olan Sovyetler Birliği, artık Türkiye’nin topraklarında gözü olan dış tehdit/tehlike ve hatta düşman bağlamında ki ‘öteki’si haline gelmiştir. Zaten bu dönemde Sovyetler Birliği’nin ‘öteki’ olarak tanımlanması sadece Türkiye’ye has bir durum değildir. Sovyetler Birliği, Batı Bloğu’nun ‘öteki’sidir. Türkiye’nin zamanla daha sıkı bağlarla bağlanacağı Batı Bloğu kapsamında,

¹³⁹⁰ Tellal, “1945-1960: SSCB’yle İlişkiler”, ss. 501-506.

¹³⁹¹ Oran, “1945-1960: Batı Bloku Ekseninde Türkiye”, ss. 480-486.

¹³⁹² Sönmezoğlu, *II. Dünya Savaşı’ndan Günümüze Türk Dış Politikası*, s. 26; Aydın, Mustafa, *Turkish Foreign Policy: Framework and Analysis*, SAM, Ankara, 2004, s. 52; Aydın, “Securitization of History and Geography”, s. 172.

Sovyetler Birliği'ni 'öteki' olarak konumlandırmış olması, hem kimlik tanımı, hem de bu doğrultuda şekillenen güvenlik kültürüyle de uyumluluk içindedir.¹³⁹³

Soğuk Savaş'ın yumuşamasını, daha öncede ifade edildiği gibi Batı ve Doğu Bloğu'nun Küba Füze Krizi'yle nükleer savaşın eşiğine gelmesi mümkün kılmalıdır.¹³⁹⁴ Nükleer denkliğin yanı sıra, Amerika'nın Sovyetler Birliği karşısındaki askeri ve teknolojik üstünlüğünü yitirmeye başlaması, Vietnam Savaşı'nın özellikle ekonomik açıdan Amerika'yı yıpratması gibi gelişmelerde Soğuk Savaş'ın yumuşamasında etkili olmuştur.¹³⁹⁵ Kısacası bloklar arasındaki güç dengeleri değişmeye başlamış ve Sovyetler Birliği'nin yükselişi söz konusu olmuştur.¹³⁹⁶

Türkiye'nin takip ettiği katı blok stratejisi de Amerika ile ilişkilerinde yaşadığı sorunlar doğrultusunda konjonktürle uygun olarak yumuşamıştır. Türk-Amerikan ilişkilerindeki ilk kırılma noktası olan Küba Füze Krizi ve ikinci kırılma noktası olan Johnson mektubu, Amerika'ya duyulan güvenin azalmasına ve Amerika'nın politikaları ile özdeşleşen güvenlik politikalarının gözden geçirilmeye başlamasına neden olmuştur.¹³⁹⁷ Dönemin güvenlik politikaları; siyasal, ekonomik ve askeri destek bakımından hala Batı'ya ihtiyaç duyulması ve Türkiye açısından Sovyet tehdidinin varlığının hala sürüyor olması gibi sebeplerle tam anlamıyla köklü bir değişime uğramamıştır. Ancak Türkiye, Sovyetler Birliği ile yakınlaşmak da dâhil çok yönlü politikalar izlemeye başlamıştır. Başka bir ifadeyle Sovyetler Birliği'nin dış tehdit/tehlike ve hatta düşman bağlamında ki 'öteki' olması, iki ülkenin yakınlaşmasına engel olmamıştır.¹³⁹⁸ Ancak bu yakınlaşma ideolojik olmaktan ziyade ekonomik iş birlikleri ekseninde gelişmiş ve ilerleyen yıllarda da bu doğrultuda devam etmiştir. Çünkü Türkiye'nin güvenlik algılamalarında Sovyetler Birliği/komünist görüş önceki dönemlerde olduğu gibi tehdit olarak algılanmaya devam etmektedir.¹³⁹⁹

Soğuk Savaş geriliminin yeniden arttığı ve Türkiye'nin Amerika ile ilişkilerini düzelttiği yıllarda ise Sovyetler Birliği-Türkiye ilişkileri de tekrar gerilemeye başlamıştır.¹⁴⁰⁰ Bu süreçte Amerika tarafından ortaya koyulan 'Yıldız Savaşları

¹³⁹³ Ereker, "Dış Politika ve Kimlik", s. 145.

¹³⁹⁴ Erhan, "1960-1980: ABD ve NATO'yla İlişkiler", ss. 681-682.

¹³⁹⁵ Sönmezoğlu, *II. Dünya Savaşı'ndan Günümüze Türk Dış Politikası*, s. 61; Oran, "1960-1980: Dönemin Bilançosu", ss. 658-659.

¹³⁹⁶ Bölükbaşı, *Barışçı Çözumsuzlük*, s. 659.

¹³⁹⁷ Bölükbaşı, *Barışçı Çözumsuzlük*, ss. 686-689; Sönmezoğlu, *II. Dünya Savaşı'ndan Günümüze Türk Dış Politikası*, ss. 63-66; Sönmezoğlu, *Kıbrıs Sorunu Işığında Amerika Birleşik Devletleri'nin Türkiye Politikası (1945-1980)*, ss. 16-17; Erhan, "1960-1980: ABD ve NATO'yla İlişkiler", ss. 681-684, 686-687.

¹³⁹⁸ Bağcı, "1960-1970 Dönemi Türk Dış Politikası", s. 161, 164.

¹³⁹⁹ Sönmezoğlu, *II. Dünya Savaşı'ndan Günümüze Türk Dış Politikası*, s. 355.

¹⁴⁰⁰ Erdoğan, "1970-1980 Dönemi Türk Dış Politikası", s. 193.

*Projesi*¹⁴⁰¹ ve ‘*Yeşil Kuşak Projesi*’¹⁴⁰² gibi girişimlere Sovyetler Birliği’nin tepkisi ise Batı ile gerginlik yaşamamak ve yaşanan çatışmaları en alt düzeye indirerek, kendi içinde yaşadığı sorunlarla mücadele etmek olmuştur. Ekonomik ve toplumsal anlamda sorunlar yaşayan Sovyetler Birliği’nin gerilemesi, 1991 yılına gelindiğinde Birliğin dağılmasıyla sonuçlanmış ve Amerika’nın tek süper güç olarak sistemde kaldığı yeni bir dönem başlamıştır.¹⁴⁰³ Türkiye bu ülkeyle geliştirdiği ticari ilişkileri, Birlik dağıldıktan sonra da devam ettirmeye çalışmış, bu süreçte ikili ilişkilerin ve ticaret hacminin zarar görmemesine özen göstermiştir.¹⁴⁰⁴

b. Yunanistan ile İlişkiler

1821-1829 yılları arasında cereyan eden ve Yunanların Osmanlı İmparatorluğu’nun egemenliğine karşı başlattığı isyan, Yunanistan’ın Osmanlı’dan kopması ve bağımsızlığını kazanmasıyla sonuçlanmıştır.¹⁴⁰⁵ Başka bir ifadeyle Yunan isyanı, Osmanlı İmparatorluğu’nun Balkanlar’daki topraklarından ulusçu ilk kopuşun yaşanmasıyla sonuçlanmıştır. Bu kopuş ise Osmanlı İmparatorluğu’nun uyruklarını bir arada tutmak için kimlik bağlamında harekete geçmesinde etkili olmuştur.¹⁴⁰⁶

Yunan İsyanı, Tanzimat Fermanı’nın ilan edilmesine varacak olaylar zincirinde de rol oynamış ve daha önce de ifade edildiği üzere Tanzimat Fermanı’yla o güne dek üstün durumda olan Müslüman halk ile Müslüman olmayan halk arasında uyruk farkı gözetilmeksizin eşitlik ilkesi kabul edilmiştir. Bu yönüyle Yunan İsyanı ile uyanan Balkan ulusçuluklarına karşı bir önlem olarak düşünülen ya da görülen eşitlik ilkesi, ‘*Osmanlılık*’ siyasetine¹⁴⁰⁷ ve bir ‘*Osmanlı kimliği*’ yaratma düşüncesine de temel teşkil etmiştir.¹⁴⁰⁸ Bu açıdan bakıldığında Yunan İsyanı’nın, Osmanlı İmparatorluğu’nun kimlik bağlamında düşünüp, harekete geçmesinde etkili olduğu görülmektedir. Ancak Tanzimat reformunun empoze etmeye çalıştığı ‘*Osmanlı kimliği*’ yalnızca ‘*Müslüman*

¹⁴⁰¹ Sönmezoğlu, *Uluslararası İlişkiler Sözlüğü*, s. 604.

¹⁴⁰² Sönmezoğlu, *II. Dünya Savaşı’ndan Günümüze Türk Dış Politikası*, ss. 379-383.

¹⁴⁰³ Sönmezoğlu, *II. Dünya Savaşı’ndan Günümüze Türk Dış Politikası*, s. 380; Oran, “1980-1990: Dönemin Bilançosu”, ss. 12-14.

¹⁴⁰⁴ Sönmezoğlu, *II. Dünya Savaşı’ndan Günümüze Türk Dış Politikası*, ss. 452-454; Büyükkakıncı, “Soğuk Savaş Sonrasında Türkiye-Rusya İlişkileri”, s. 692.

¹⁴⁰⁵ Türkiye tarafından bir ‘*isyan*’ olarak tanımlanan bu süreç, Yunanistan tarafından ‘*Yunan Bağımsızlık Savaşı*’ olarak tanımlanmaktadır. Dolayısıyla literatürde bu süreci tanımlamaya yönelik Yunan İsyanı, Mora İsyanı, Rum İsyanı, Yunan Bağımsızlık Savaşı, Yunan İhtilali veya Yunan Devrimi gibi farklı isimlendirmelerle karşılaşmak mümkündür. Bu çalışmada Türkçe literatürün geneli ile uyumlu olarak ‘*Yunan İsyanı*’ tanımlaması kullanılacaktır. Aydın, Mustafa, “Crypto-optimism in Turkish-Greek Relations. What is Next?”, *Journal of Southern Europe and Balkans*, 5 (2), 2003, s. 224.

¹⁴⁰⁶ Millas, Herkül “Milli Türk Kimliği ve ‘Öteki’ (Yunan)”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt IV: Milliyetçilik*, (der. Tanıl Bora), İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s. 195.

¹⁴⁰⁷ Karpat, “Tarihsel Süreklilik, Kimlik Değişimi”, ss. 19-50.

¹⁴⁰⁸ İnalçık, “Tanzimat Nedir?”, s. 29.

Türkler’ için benimsenebilir bir kimlik olduğundan, diğer Osmanlı uyruklarınca benimsenememiş ve hatta kendi etnik-dini kimliklerine karşı dayatılan bir kimlik olarak görülmüştür.¹⁴⁰⁹

Tanzimat döneminin resmi politikası olan ‘*Osmanlıcılık*’ siyasetinin Osmanlı İmparatorluğu’nun uyruklarını bir arada tutacak birleştiricilikte olmadığı ve bu siyasetin yerini önce ‘*İslamcılık*’ ardından ‘*Türkçülük*’ ideolojisine bıraktığı yıllarda Yunan unsuru imparatorluk için ciddi bir güvenlik tehdidi haline gelmeye başlamıştır. Yunan İsyanı’nın Girit adasına da sıçramasıyla, Rumlarda Osmanlı yönetimine karşı isyan etmeye başlamış ve sonuncusu 1897 yılında yaşanan Girit İsyanı, Yunanistan’ın adayı kendisine bağlamak istemesiyle bir Osmanlı-Yunan savaşına dönüşmüştür. Savaşın sonunda imzalanan barış antlaşmasıyla özerk hale gelen Girit adası¹⁴¹⁰, Osmanlı İmparatorluğu’nun çöküşünü simgeleyen Balkan Savaşları esnasında Yunanistan’ın adayı işgal etmesi ve savaş sonunda imzalanan antlaşmalar neticesinde kesin olarak Yunanistan’a bağlanmıştır.¹⁴¹¹ Balkan Savaşları’ndan güçlenerek çıkan Yunanistan’ın, kendi sınırları içinde yaşayan Müslümanları sindirmeye, göç ettirmeye ve Müslümanların yerlerine Rumları yerleştirmeye yönelik bir siyaset izlemesi, Yunanistan’ın ‘*öteki*’leşmeye başlamasında etkili olmuştur.¹⁴¹² Bu bağlamda Balkan Savaşları Türk milliyetçiliğinin başlaması ve gelişmesi bakımından da önemlidir. Bu süreçte Yunanistan’ın izlediği siyaset sebebiyle Balkanlardan göç eden Müslümanlarda, Rumların yerlerine yerleştirilmeye başlanmış yani Osmanlı sınırları içinde yaşayan Rumlara misilleme yapılmış¹⁴¹³ ve Birinci Dünya Savaşı’na yaklaşıldığı yıllarda bu uygulamalar ‘*Türkleştirme*’ politikasına dönüşmüştür.¹⁴¹⁴ Böylece devlet olarak Yunanistan’ın ‘*öteki*’leşmesinin ardından içerideki Rum/Yunan unsurlarda ‘*öteki*’leşmeye başlamıştır. Bu durum Birinci Dünya Savaşı sonrasında Anadolu’da başlayan Yunan işgaline karşı verilen Milli Mücadele’nin ardından yeni devletin kuruluş aşamasında inşa edilecek ‘*Türk kimliği*’nin önünde hazır bir ‘*öteki*’ bulunmasına da katkı sağlamıştır.¹⁴¹⁵ Ayrıca daha öncede ifade edildiği gibi

¹⁴⁰⁹ Karpat, “Tarihsel Süreklilik, Kimlik Değişimi”, s. 32.

¹⁴¹⁰ 3 Şubat 1897-4 Aralık 1897 tarihleri arasında gerçekleşen Osmanlı-Yunan Savaşı, taraflar arasında 4 Aralık 1897’de imzalanan İstanbul Antlaşması ile son bulmuştur.

¹⁴¹¹ Balkan Savaşları; Osmanlı İmparatorluğu ile Yunanistan, Sırbistan, Bulgaristan ve Karadağ arasında 8 Ekim 1912-10 Ağustos 1913 tarihleri arasında gerçekleşmiştir. Osmanlı İmparatorluğu bu savaşın sonunda Yunanistan’la 14 Kasım 1913’de Atina Antlaşması’nı imzalanmış, yapılan antlaşma doğrultusunda Girit ve Ege Adaları, Yunanistan’a verilmiştir.

¹⁴¹² Budak, Mustafa, “Birinci Dünya Savaşı Öncesinde Makedonya’da Yunan Zulmü ve Osmanlı Devleti’nin Tavrı”, *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, 16 (32), 2017, s. 7.

¹⁴¹³ Ahmad, Feroz, *İttihatçılıktan Kemalizme*, (çev. Fatmagül Berktaş), Kaynak Yayınları, İstanbul, 1986, s. 148.

¹⁴¹⁴ Keyder, Çağlar, *Türkiye’de Devlet ve Sınıflar*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1989, ss. 54-60.

¹⁴¹⁵ Ereker, “Dış Politika ve Kimlik”, s. 147.

Anadolu’da başlayan Yunan işgaline karşı koyma iradesi, Türk ulusal bilincinin ilk işareti olarak görülmektedir.¹⁴¹⁶ Türkiye, ulus-devlet olarak kuruluşunu ancak Yunan kuvvetlerini Anadolu’dan çıkardıktan sonra gerçekleştirebilmiş, Milli Mücadele sadece Yunanistan’a karşı verilmemişse de, Yunan cephesinde kazanılan zaferle hedefine ulaşabilmiştir.¹⁴¹⁷

Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşu sonrası yeni Türk kimliğinin inşa sürecinde kendi geçmişini unutturma ve dolayısıyla yeni kimliğe referans olabilecek bir geçmiş inşa etme çabasının ürünü olan Türk Tarih Tezi, Osmanlı/İslam geçmişini ‘öteki’leştirirken, Osmanlı’nın içsel bir parçası olan Yunan unsurunu da ‘öteki’leştirmiştir. Türklerin tarihini Orta Asya’ya dayandıran ve Anadolu’nun ilk yerli sakinleri Türkler olduğundan Anadolu’yu Türk yurdu olarak tanımlayan Türk Tarih Tezi¹⁴¹⁸, hem Yunan uygarlığını Türk uygarlığının bir parçasına indirgemiş, hem de Osmanlı geçmişini Türk tarihinden kopararak bu geçmişin bir parçası olan Yunan uygarlığını da hiçleştirmiştir.¹⁴¹⁹

Aslında Türk Tarih Tezi’yle Anadolu’nun ilk yerli sakinlerinin Türkler olduğunun ortaya koyulması ve dolayısıyla Anadolu’da yüzyıllardır yaşayan toplulukların aslında köken olarak Türk olduklarının vurgulanması, bir yandan ‘biz’in kapsamını genişletirken, diğer yandan kendi etnik, dini ve de kültürel kimliklerini koruyan/korumaya çalışan gayrimüslim azınlıkların da ‘öteki’ olarak tanımlanmasına yol açmıştır.¹⁴²⁰ Bu durum zaten Birinci Dünya Savaşı öncesinde başlamış olan Türkleştirme politikalarının, Cumhuriyet’in inşa sürecinde de devam ettirilmesine neden olmuştur.¹⁴²¹

Osmanlı/İslam geçmişi ile birlikte unutulmaya çalışılan Rum/Yunan unsuru hatırlandığında da “büyük güçlerce Osmanlı’nın içişlerine karışmak için kullanılmış” ya da “başkalarının kışkırtmalarıyla Osmanlı Devleti’ne isyan etmiş” olarak hatırlanmıştır. Dolayısıyla Rum/Yunan unsuru Türklerin kolektif hafızasında olumsuzluklarla ilintilendirilmiştir. Yaklaşık dört yüzyıllık ortak geçmişlerine rağmen taraflar

¹⁴¹⁶ Yıldız, *Ne Mutlu Türküm Diyebilene*, s. 92.

¹⁴¹⁷ Millas, “Milli Türk Kimliği ve ‘Öteki’ (Yunan), s. 197.

¹⁴¹⁸ Çalış, *Hayaletbilimi ve Hayali Kimikler*, ss. 80-81; *Türk Tarihinin Ana Hatları*, ss. 57-72.

¹⁴¹⁹ Copeaux, *Tarih Ders Kitaplarında (1931-1993) Türk Tarih Tezinden Türk İslam Sentezine*.

¹⁴²⁰ Aktar, Ayhan, *Varlık Vergisi ve Türkleştirme Politikaları*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000, s. 102.

¹⁴²¹ Rum, Ermeni ve özellikle Yahudi vatandaşlara yönelik “Vatandaş Türkçe Konuş” kampanyasının başlatılması; bazı meslek gruplarının vatandaş olmayanlara kapatılması; memur olabilmeyen ilk şartının ‘Türk olmak’ şeklinde belirlenmiş olması ve askere alınan azınlıkların silahlı eğitim görmesinin yasaklanmış olması gibi uygulamalar bu politikalara örnek olarak verilebilir. Türkleştirme ve azınlıklara yönelik politikalarla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Okutan, M. Çağatay, *Tek Parti Döneminde Azınlık Politikaları*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2004; Aktar, *Varlık Vergisi ve Türkleştirme Politikaları*; Aktar, Ayhan, “Cumhuriyetin İlk Yıllarında Uygulanan Türkleştirme Politikaları”, *Tarih ve Toplum*, 1 (56), 1996, ss. 4-18.

kimliklerini, birbirlerine karşı verdikleri savaflara referansla tanımlamaktadır.¹⁴²² Yani Yunan tarafının da benzer bir şekilde Türk'ü 'öteki'leştirdiğini ve Yunanistan'ın ortaya koyduğu ya da koyacağı dış politika pratiklerinin de bu doğrultuda şekillendiğini söylemek mümkündür.¹⁴²³

Karşılıklı 'öteki'leştirmeye rağmen taraflar arasındaki ilişkiler, ilk Dünya Savaşı'nın ardından çözüme kavuşmayan yabancı okullar, nüfus mübadelesi, Osmanlı borçları, Musul, Hatay ve Boğazlar gibi mevcut sorunların çözülmesinden sonra iş birliği yapılabilecek boyuta gelmiştir.¹⁴²⁴ İki devlet arasında özellikle mübadele konusunda yaşanan anlaşmazlığın taraflarca imzalanan sözleşmeyle çözülmesi ve sonraki yıllarda da Türkiye ile Yunanistan arasında çeşitli dostluk/ticaret antlaşmalarının imzalanmasıyla barışçı ilişkiler dönemi başlamıştır.¹⁴²⁵

İlişkilerin yumuşamasında savaştan yeni çıkmış Türkiye'nin tüm enerjisini hem yeni bir ulus-devlet, hem de modern bir kimlik inşa etme hedefine yöneltmiş olması ve tüm Batı dünyasıyla olduğu gibi artık komşusu olan Yunanistan'la da barışçı ilişkiler tesis etme amacında olması etkili olmuştur. Benzer şekilde Yunanistan'ın dostça ilişkilere ihtiyaç duyması da ilişkilerin yumuşamasında etkili olmuştur.¹⁴²⁶ Ayrıca Birinci Dünya Savaşı'nın ardından konjonktürel gerekçelerle Sovyetler Birliği'ne yakınlaşmış olan Türkiye'nin, dönemin revizyonist devletlerinin izlediği yayılmacı politikalarından algıladığı tehditler doğrultusunda zaten ideolojik açıdan her zaman temkinli olduğu Sovyetler Birliği ile yetinmeyip, diğer devletlerle yakınlaşmak istemesi de Yunanistan ile ilişkilerin olumlu yönde ilerlemesinde etkili olmuştur.¹⁴²⁷ Nitekim tarihsel yayılma alanı Akdeniz ve Balkanlar olan İtalya'nın 1930'larda Türkiye'yi de içeren yayılmacı politikalar izlemesi ve iki devletin İtalyan tehdidine karşı iş birliğine yönelmesi ilişkilerin

¹⁴²² Aydın, "Crypto-optimism in Turkish-Greek Relations. What is Next?", s. 224.

¹⁴²³ Millas, Herkül, *Türk Yunan İlişkilerine Bir Önsöz: Tencere Dibin Kara*, Amaç Yayınları, İstanbul, 1989; Millas, Herkül, *Türk ve Yunan Romanlarında "Öteki" ve Kimlik*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005.

¹⁴²⁴ Gönübol ve Sar, "Lausanne'dan Sonra Türk Dış Politikası", ss. 63-69; Fırat, Melek, "1923-1939: Yunanistan'la İlişkiler", *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt I: 1919-1980*, (der. Baskın Oran), İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, ss. 325-356.

¹⁴²⁵ Mübadele sorunu taraflar arasında 10 Haziran 1930 tarihinde imzalanan Ankara Antlaşması ile çözülmüştür. Ardından 30 Ekim 1930'da imzalanan Türkiye-Yunanistan Dostluk, Tarafsızlık, Uzlaşma ve Hakemlik Antlaşması'yla ilişkileri sağlamlaştırma yolunda bir adım daha atılmıştır. 14 Eylül 1933'de imzalanan Türkiye ve Yunanistan Arasında Samimi Antlaşma Belgesi ile birlikte taraflar arasında var olan yakınlaşma iş birliğine doğru evrilmeye başlamıştır. Gönübol ve Sar, "Lausanne'dan Sonra Türk Dış Politikası", ss. 63-69.

¹⁴²⁶ Gürel, Şükrü Sina, *Tarihsel Boyut İçinde Türk Yunan İlişkileri (1821-1993)*, Ümit Yayıncılık, Ankara, 1993, s. 42.

¹⁴²⁷ Gönübol ve Sar, "Lausanne'dan Sonra Türk Dış Politikası", s. 77; Ülman, "Türk Dış Politikasına Yön Veren Etkenler I (1923-1968)", ss. 244-245.

bir adım daha öteye taşınmasını sağlamıştır.¹⁴²⁸ Böylece 1930'larda başlamış olan yakınlaşma, nihayetinde İtalyan yayılmacılığına karşı bir güvenlik arayışı olan Balkan Antantı'yla sonuçlanmıştır.¹⁴²⁹

İkinci Dünya Savaşı'nın başlarında önce İtalya, ardından da Almanya'nın saldırısına uğrayan Yunanistan'a karşı dostane bir tutum içerisinde olan Türkiye; savaşa katılmak için Yunanistan'a gitmek isteyen İstanbul Rumlar'ına izin vermiş, İstanbul'da toplanan maddi yardımların Yunanistan'a ulaşmasına olanak tanımıştır. Bunun yanı sıra, Yunanistan'a gıda yardımında bulunmuş, Alman güçlerinden kaçan Yunan gemisinin Türk karasularına sığınmasına ve askeri personelin Türkiye'den geçmesine izin vermiştir.¹⁴³⁰ Dolayısıyla İkinci Dünya Savaşı sonrasında da iki devlet yine iş birliği yapabilir konumdadır.

Türkiye ve Yunanistan'ın İkinci Dünya Savaşı sonrasında yaptıkları iş birliğinin, savaş öncesine benzer şekilde yine bir güvenlik tehdidine yönelik gerçekleştiği görülmektedir. Savaş öncesi güvenlik tehdidi oluşturan İtalya'nın yerini savaş sonrası Sovyetler Birliği ve komünizm almıştır. Amerika'nın Truman Doktrini ve Marshall Planı ile teşvik ettiği iş birliği süreci, aslında bir bakıma tarafların ortak bir 'öteki'ye karşı birleş(tiril)meleriyle gerçekleşmiştir.¹⁴³¹ Truman Doktrini ve Marshall Planı'nın öngördüğü askeri ve ekonomik desteklerin/yardımların taraflarca imzalanan antlaşmalar doğrultusunda kabul edilmesiyle, iki kutuplu Soğuk Savaş ortamında Türkiye ve Yunanistan'ın aynı kutupta yer almaları ve Batı'ya sıkı bir şekilde bağlanmaları sağlanmıştır. Bu gelişmeleri Batı'nın güvenlik şemsiyesi altına girme konusunda aynı oranda istekli olan Türkiye ve Yunanistan'ın 18 Şubat 1952'de aynı anda, NATO'ya üye olmaları takip etmiştir.¹⁴³²

Bir bakıma NATO üyeliğiyle Türkiye ve Yunanistan, Amerika'nın eliyle komünizm tehlikesinden korunma hedefi altında, hem içinde bulunduğu ittifaka, hem de birbirlerine bağlanmıştır. Taraflar arasında iş birliğini teşvik açısından Amerika'nın

¹⁴²⁸ Gönlübol ve Sar, "Lausanne'dan Sonra Türk Dış Politikası", ss. 81-84; Aydın, "Crypto-optimism in Turkish-Greek Relations. What is Next?", s. 227.

¹⁴²⁹ Balkan Antantı, 9 Şubat 1934'te imzalanmıştır. Millman, Brock, "Turkish Foreign and Strategic Policy 1934-1942", *Middle Eastern Studies*, 32 (3), 1995, s. 489.

¹⁴³⁰ Fırat, "1945-1960: Yunanistan'la İlişkiler", ss. 580-581.

¹⁴³¹ Ereker, "Dış Politika ve Kimlik", s. 152.

¹⁴³² Türkiye 12 Temmuz 1947'de Amerika Birleşik Devletleri ile imzaladığı Türkiye'ye Yapılacak Yardım Hakkında Antlaşma'yla Truman Doktrini'nin öngördüğü yardımları almaya başlamıştır. 4 Temmuz 1948'de imzaladığı Ekonomik İşbirliği Antlaşması'yla da Marshall Planı'nın öngördüğü yardımlarını almaya başlamıştır. Erhan, Çağrı, "1945-1960: ABD ve NATO'yla İlişkiler", *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt I: 1919-1980*, (der. Baskın Oran), İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, ss. 538-543.

Balkan Paktı'nın kuruluşunda da etkili olduğunu söylemek mümkündür. Daha öncede ifade edildiği üzere İkinci Dünya Savaşı sonrasında birçok Balkan ülkesi, Sovyetler Birliği ile yakınlaşmıştır. Ancak bölge ülkelerinden Yugoslavya ve Yunanistan'ın, hem diğer Balkan ülkeleri, hem de Sovyetler Birliği ile sorunlar yaşaması, bu iki ülkeyi Batı Bloğu'na yakınlaştırmıştır. Bu durumu önemli bir fırsat olarak gören Amerika, vakit kaybetmeden Türkiye, Yunanistan ve Yugoslavya arasında bir ittifakın kurulmasını teşvik etmiştir. Çünkü Amerika ve NATO için bu üç ülke konumları nedeniyle Sovyetler Birliği'ni çevreleme politikası bakımından stratejik öneme sahiptir. Nihayetinde bu teşvik Türkiye, Yunanistan ve Yugoslavya'nın 1954 yılında anti-Sovyet bir oluşum olan Balkan Paktı'nı hayata geçirmesiyle sonuçlanmıştır. Ortak bir savunma ittifakı olan bu pakt, oluşmasına neden olan koşullar ortadan kalkmaya başladıkça etkisizleşmeye başlamıştır.¹⁴³³ Yugoslavya'nın Sovyetler Birliği ile ilişkilerini düzeltmesi ve daha sonra Bağlantısızlar hareketine dâhil olmasının yanı sıra, Kıbrıs sorunu nedeniyle Türkiye-Yunanistan ilişkilerinin bozulmaya başlamasıyla da pakt anlamını tamamen yitirmiştir. Böylece Türkiye ve Yunanistan'ın karşısında birleşti(rildi)ği ortak 'öteki'leri henüz ortadan kalkmadan, ikili ilişkiler eski/tarihsel konumuna geri dönmeye başlamıştır.¹⁴³⁴ 1950'lerin ortalarından itibaren Türk-Yunan ilişkileri Kıbrıs sorunu ve ona paralel adım adım ciddi bir krize dönüşen Ege'deki anlaşmazlıklar ekseninde bir seyir izlemiştir. Yıllar ilerledikçe sorunların giderek giriftleşmesi ise ilişkileri iş birliğinin olanaksızlaştığı bir düzeye getirmiştir. Öyle ki bu sorunlar bugün bile hala kesin bir çözüme kavuşturulamamıştır.

Özetle Türkiye ve Yunanistan Dünya Savaşları'nın ardından gerek ortaya çıkan koşullar, gerek ulusal çıkarları ve gerekse ortak bir güvenlik tehdidinin varlığı gibi sebeplerle iş birliği yapabilmiş ya da dostane ilişkiler kurabilmiştir. Ancak iki devletin dönemsel olarak çeşitli sebeplerle iş birliği yapabilmiş ya da dostane ilişkiler kurabilmiş olmalarının, tarihsel derinliğe sahip ve bu anlamda çok sağlam olan karşılıklı dış tehdit/tehlike, hatta düşman bağlamında ki 'öteki' algılamaları/tanımlamaları üzerinde köklü bir değişim meydana getirmediğini söylemek mümkündür.

c. Orta Doğu ile İlişkiler

Birinci Dünya Savaşı'nın ardından Avrupa devletler sisteminin bir yandan üstünlüğünü yitirirken, diğer yandan yaygınlaşması, sömürgelerde milliyetçi

¹⁴³³ Hale, *Türk Dış Politikası: 1774-2000*, s. 125; Sönmezoğlu, *II. Dünya Savaşı'ndan Günümüze Türk Dış Politikası*, s. 91; Fırat, "1945-1960: Yunanistan'la İlişkiler", ss. 590-591.

¹⁴³⁴ Bağcı, *Türk Dış Politikası'nda 1950'li Yıllar*, ss. 51-58; Gürel, *Tarihsel Boyut İçinde Türk Yunan İlişkileri*, s. 51.

hareketlenmelerin başlamasına neden olmuş, bu hareketlenmeler sömürge devletlerinin egemenlik haklarının tanınması ve özerkliklerini kazanmasıyla sonuçlanmıştır.¹⁴³⁵ Dolayısıyla Türkiye'nin yakın çevresinde de pek çoğu eski Osmanlı halklarından oluşan yeni egemen ulus-devletler kurulmuştur. Osmanlı'yla olan bu bağ, daha öncede ifade edildiği gibi yeni kurulan devletlerle Türkiye'nin ilişkilerini olumsuz etkilemiştir. Nitekim Birinci Dünya Savaşı sonrasında Orta Doğu'da kurulan yeni Arap devletlerine bakıldığında da olumsuz bir Türk algılaması ile karşılaşmak mümkündür.¹⁴³⁶ Arap devletleri ile Türkiye Cumhuriyeti'nin ortak tarihsel geçmişleri her ne kadar aynı topraklarda beraber yaşamışlığa ve İslam gibi önemli bir birleştirici unsurla bağlanmışlığa sahip olsa da, ikili ilişkiler tarihsel geçmişle uyumlu olmamış, iş birliği ve dostluk ekseninde ilerlememiştir. Geçmişte yaşanan olumsuzluklar, Osmanlı'nın dağılma sürecinden miras kalan toprak ve sınır sorunlarının varlığı, Türkiye'nin yeni kimliğini modern/Batılı referanslar üzerinden inşa etmek istemesi ve yine Türkiye'nin Osmanlı/İslam geçmişini 'öteki'leştirmek istemesi gibi birçok unsur ilişkilerin olumsuz yönde ilerlemesinde etkili olmuştur.¹⁴³⁷

Daha öncede pek çok kez ifade edildiği üzere Türkiye'nin yeni modern/Batılı kimliğini inşa sürecinde, kendi geçmişini unutturma ve dolayısıyla yeni kimliğe referans olabilecek bir geçmiş inşa etme çabasının ürünü olan Türk Tarih Tezi ortaya atılmıştır. Türk Tarih Tezi'nin ortaya koydukları ise bir yandan 'ben/biz'in kapsamını genişletirken, diğer yandan kendi etnik, dini ve de kültürel kimliklerini koruyan/korumaya çalışan gayrimüslim azınlıkların da 'öteki' olarak tanımlanmasına yol açmıştır.¹⁴³⁸ Başka bir ifadeyle Türk Tarih Tezi bir yandan Osmanlı/İslam geçmişini 'öteki'leştirirken, diğer yandan Osmanlı'dan miras kalan ve o dönem Osmanlı'nın içsel parçaları olan diğer etnik unsurları da 'öteki'leştirmiştir. Bu durum ise zaten Birinci Dünya Savaşı öncesinde başlamış olan Türkleştirme politikalarının, Cumhuriyet'in inşa sürecinde de devam ettirilmesine neden olmuştur.¹⁴³⁹

İzlenen Türkleştirme politikaları ise Arap milliyetçiliğinin uyanışında etkili olmuştur. Başka bir ifadeyle Arap milliyetçiliğinin aslında büyük oranda izlenen Türkleştirme politikalarıyla başladığı öne sürülmektedir. Osmanlı İmparatorluğu zaten Arapların zihinlerinde/kolektif hafızalarında emperyalist bir güç olarak görülmesi

¹⁴³⁵ Oran, "1923-1939: Görelî Özerklik-Dönemin Bilançosu", s. 242.

¹⁴³⁶ Ozan, "İnşacı Kuram Çerçevesinde Türkiye'nin ...", s. 79.

¹⁴³⁷ Ereker, "Dış Politika ve Kimlik", s. 157.

¹⁴³⁸ Aktar, *Varlık Vergisi ve Türkleştirme Politikaları*, s. 102.

¹⁴³⁹ Okutan, *Tek Parti Döneminde Azınlık Politikaları*; Aktar, *Varlık Vergisi ve Türkleştirme Politikaları*; Aktar, "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Uygulanan Türkleştirme Politikaları", ss. 4-18.

nedeniyle negatif bir imaja sahiptir ve dolayısıyla Türkleştirme politikalarının da diğer tüm Osmanlı uyrukları gibi Arapları da hedef aldığı düşünülmektedir.¹⁴⁴⁰

Türkleştirme politikaları dolayısıyla başlamış olan Arap milliyetçiliği de, Türkiye'nin zihninde/kolektif hafızasında Araplara karşı negatif bir imaj oluşmasına sebebiyet vermiştir. Birinci Dünya Savaşı esnasında Arapların işgalci güçlerle iş birliği yapmaları ve özellikle İngiliz desteğiyle Osmanlı Devletine karşı ayaklanmaları gibi tarihsel olaylar, günümüzde dahi Arapların '*ihanet eden*' ya da '*arkadan vuran*' olarak tanımlanmasına yol açan olumsuz izler bırakmıştır. Ancak Araplara göre bu ayaklanma Osmanlı Devleti'nin '*Müslümanlığın kutsal değerleri*' ile '*Arapların haklarını çiğnediği*' gerekçeleriyle, bağımsız ve birleşik bir Arap Devleti yaratma amacıyla yapıldığından, ihanet olarak tanımlanamayacak bir eylemdir. Osmanlı Devleti ise bu ayaklanmanın Müslüman topraklarını hâkimiyet altına almaya çalışan işgalci güçlere karşı verilen savaş sırasında gerçekleşmesini gerekçe göstererek, Arapların İslam'a ihanet ettiğini savunmaktadır.¹⁴⁴¹

Osmanlı geçmişini İslam üzerinden '*öteki*'leştirerek yeni bir kimlik inşa etme sürecine giren Türkiye Cumhuriyeti ise İslam'ı Araplarla özdeşleştirerek, Osmanlı'nın içsel parçası/uzantısı olan Arapları/Arap kimliğini dışsal bir '*öteki*' haline getirmiştir.¹⁴⁴² Araplar ise Türkiye İslam'dan uzaklaştıkça, Türkiye'den uzaklaşmıştır. İslam'ın Türkiye'de '*öteki*'leştirilmesine ve bu süreçte gerçekleştirilen reformlarla dinin kamusal alandan silinmesine, hatta özel alanda da sınırlandırılmaya çalışılmasına kuşkuyla yaklaşan Araplar, bu durumun kendilerine de sirayet edebilme olasılığından fazlasıyla rahatsızlık duymuşlardır.¹⁴⁴³ Yapılan açıklamalar doğrultusunda tarafların ilişkilerinin derininde yatan, biliş düzeyindeki karşılıklı olumsuz/yanlış algılamalarının aslında aynı düzlemde ve birbirine benzer olduğunu söylemek mümkündür. Ayrıca tarafların birbirlerini, zihinlerinde/kolektif hafızalarında olumsuzluklarla ilintilendirmesinin ilişkilerin devamında da önemli oranda belirleyici olduğu söylenebilir.

Türkiye'nin yeni kimliğini modern/Batılı referanslar üzerinden inşa etmek istemesi ve Osmanlı/İslam geçmişini '*öteki*'leştirmesinin yanı sıra Osmanlı'nın dağılma sürecinden miras kalan toprak ve sınır sorunlarının varlığı da ilişkilerin olumsuz yönde

¹⁴⁴⁰ Ankara Papers, "Main Determinants of Turkish Policy in the Middle East", 8 (1), 2003, s. 7.

¹⁴⁴¹ Bahsi geçen ve literatürde Arap Ayaklanması, Arap İsyanı veya Arap İhaneti olarak adlandırılan olay Haziran 1916'da başlamış, Ekim 1918'de Arapların bağımsızlığını kazanmasıyla sonuçlanmıştır. Bengio, Ofra ve Gencer Özcan, "Old Grievances New Fears: Arab Perceptions of Turkey and its Alignment with Israel", *Middle Eastern Studies*, 37 (2), 2001, s. 52.

¹⁴⁴² Bora, "Cumhuriyet Döneminde Milli Kimlik", s. 58.

¹⁴⁴³ Bengio ve Özcan, "Old Grievances New Fears", s. 58.

ilerlemesinde etkili olan unsurlardandır. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulduğu yıllarda, genel olarak Arap dünyasına karşı 'ilgisiz' olduğunu söylemek mümkündür. Bunun sebeplerinden biri Türkiye'nin Araplara yönelik olumsuz/yanlış algılamalara sahip olması, diğeri ise bölgedeki Arap ülkelerinin İngiliz ve Fransız yönetimi altında olmasıdır. Dolayısıyla bölge ülkeleriyle ilişkiler, İngiltere ve Fransa ile ilişkilerin bir uzantısı şeklinde sürdürülmektedir.¹⁴⁴⁴

1930'lu yıllara gelindiğinde Türkiye, Batılı devletlerle olan sorunlarının büyük bir kısmını çözümlemiş ve Batı dünyasıyla olduğu gibi artık komşusu olan devletlerle de iyi ilişkiler tesis etmeyi hedeflemiştir. Bu hedef doğrultusunda 1930'ların sonlarına doğru, bağımsızlığını kazanmış Arap Devletleri ile dostluk antlaşmalarının imzalanması gündeme gelmiştir. Bu bağlamda Arap olmayan İran'la da ilişkilere önem verilmiş, özellikle taraflar arasında sınır konusunda yaşanan sorunlar çözümlendikten sonra, ilişkiler iş birliği yapılabilecek boyutta düzelmiştir. Nihayetinde Türkiye, sınırlarını güvence altına almak ve gelebilecek tehditleri engellemek adına İran, Irak ve Afganistan'la bir dostluk ve saldırmazlık antlaşması olan Sadabad Paktı'nı imzalamıştır.¹⁴⁴⁵

Tarafların İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki ilişkilerinde ise Türkiye'nin Batı ile yakınlığı belirleyici olmuştur. Başka bir ifadeyle Türkiye, Batı'ya yaklaştıkça, Orta Doğu'dan uzaklaşmıştır.¹⁴⁴⁶ Buna örnek olarak İsrail-Filistin meselesini vermek mümkündür. Türkiye henüz Batı ittifakına tam anlamıyla bağlanmış sayılamayacağı 1947 yılında, Birleşmiş Milletler'de Arap ülkelerinin Filistin'e bağımsızlık verilmesi yönündeki tasarısını desteklemiş ve Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nun taksim kararının aleyhine oy vermiştir.¹⁴⁴⁷ Filistin konusunda başta Arapları destekleyen Türkiye, kendisine yapılan askeri ve ekonomik yardımlar doğrultusunda Batı'ya bağlanma sürecinde sayılacağı 1949 yılına gelindiğinde ise İsrail devletini tanıyan ilk Müslüman ülke olarak politikasını tam tersine çevirmiştir. Türkiye'nin Batı'ya bağlanma süreciyle ilişkili olan bu pragmatik kararı, Arap dünyasını rahatsız etmiş ve ilişkilere olumsuz yansımıştır.¹⁴⁴⁸

¹⁴⁴⁴ Kürkçüoğlu, Ömer, *Türkiye'nin Arap Ortadoğu'suna Karşı Politikası (1945-1970)*, Sevinç Matbaası, Ankara, 1972, s. 6; Bengio ve Özcan, "Old Grievances New Fears", s. 54; Hale, *Türk Dış Politikası 1774-2000*, s. 126; Martin, Leonore, "Turkey's National Security in the Middle East", *Turkish Studies*, 1 (1), 2000, s. 84.

¹⁴⁴⁵ Sadabad Paktı, 8 Temmuz 1937'de imzalanmıştır. Akdevelioğlu, Atay ve Ömer Kürkçüoğlu, "1923-1939: Ortadoğu'yla İlişkiler", *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt I: 1919-1980*, (der. Baskın Oran), İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, s. 365.

¹⁴⁴⁶ Aydın, *Turkish Foreign Policy*, s. 58.

¹⁴⁴⁷ Kürkçüoğlu, *Türkiye'nin Arap Ortadoğu'suna Karşı Politikası*, s. 15.

¹⁴⁴⁸ Bengio ve Özcan, "Old Grievances New Fears", ss. 57-58.

1950’li yıllarda Türkiye, Batı’yla yakınlaşmasının bir yansıması olarak Orta Doğu’da aktif bir politika izlemeye yönelmiştir. Türkiye’nin Orta Doğu’ya yönelik politikaları büyük oranda Batı ile yakınlaşmasının yansıması olsa da, aslında Türkiye’nin de Arap Devletleri’nin Sovyetler Birliği’nin etkisi altına girmesinden ve böyle bir durumda komünizm tehlikesiyle çevrelenecek olmasından kaygı duyduğunu söylemek mümkündür.¹⁴⁴⁹ Ancak Türkiye’nin Orta Doğu’ya yönelik izlediği politikalar, büyük oranda doğrudan Batı ittifakının çıkarlarıyla örtüşür biçimde olduğundan başarılı olamamıştır. Çünkü Arap Devletleri için tehlike Sovyetler Birliği değil, İsrail’dir. Hatta Arap Devletleri için Sovyetler Birliği bir tehlike olmaktan çok, Amerika ve İsrail’e karşı bir denge unsuru olarak görülmektedir.¹⁴⁵⁰

Ayrıca Arap Devletleri’ni Batı ittifakına dâhil etmeye yönelik izlenen politikalarda, daha en başından Mısır’ın tutumu nedeniyle başarısız olmuştur. İkinci Dünya Savaşı sonrasında Mısır, İngiltere’nin bölgeyi terk etmesini isterken, İngiltere ise Orta Doğu’daki varlığını sürdürmek amacıyla bölgede bir savunma paktının kurulmasını istemeye başlamıştır.¹⁴⁵¹ Ancak Mısır, Orta Doğu savunmasında İngiltere, Fransa, Amerika ve Türkiye ile aynı platformda yer almasını gerektirecek bu teklifi geri çevirmiştir. Çünkü söz konusu savunma paktı, Batı’nın Orta Doğu’yu nüfuz altına alma çabası olarak görülmüş ve bu doğrultuda Türkiye’de Batı ittifakını destekler tutumu nedeniyle eleştirilmiştir.¹⁴⁵²

Söz konusu savunma paktının reddedilmesi üzerine Amerika, Bağdat Paktı ile sonuçlanacak yeni bir plan geliştirmiştir. Türkiye’de bu plan kapsamında yer almıştır.¹⁴⁵³ Çünkü Batı Bloğu, jeopolitik konumu dolayısıyla Türkiye’yi, Orta Doğu bölgesinde en fazla ihtiyaç duyulan ülke olarak görmüştür.¹⁴⁵⁴ Türkiye’de bu dönemde, bölgede özellikle komşu olduğu ülkelerle tarihi bağlarını canlandırmaya yönelik politikalar izlemiştir. Ancak Türkiye’nin izlemek istediği bu politikalar, Batılı devletlerle birlikte hareket ediyor oluşu nedeniyle istenilen ölçüde gerçekleşmemiştir. Dolayısıyla Türkiye,

¹⁴⁴⁹ Aydın, *Turkish Foreign Policy*, s. 58.

¹⁴⁵⁰ Karaosmanoğlu, Ali L., “Turkey’s Security and the Middle East”, *Foreign Affairs*, 62 (1), 1983, s. 163.

¹⁴⁵¹ Hurewitz, Jacob Coleman, *Middle East Politics: Military Dimensions*, New York, Frederick A. Praeger, 1969, s. 86; Yeşilbursa, Behçet K., “Turkey’s Participation in the Middle East Command and its Admission to NATO 1950-1952”, *Middle Eastern Studies*, 35 (4), 1999, ss. 70-102.

¹⁴⁵² Karpas, Kemal H., “Turkish and Arab-Israeli Relations”, *Turkey’s Foreign Policy in Transition: 1950-1974*, (der. Kemal H. Karpas), E. J. Brill, Leiden, 1975, s. 115.

¹⁴⁵³ Bahsi geçen plan *Kuzey Kuşağı Stratejisi*’dir. Kuzey Kuşağı Stratejisi; Türkiye, İran, Irak ve Pakistan gibi devletler Orta Doğu’daki diğer devletlerden daha fazla Sovyet tehdidine yakın olduklarından, Orta Doğu ile ilgili bir savunma paktının bu devletleri kapsaması gerektiği fikrine dayanmaktadır. Sever, Ayşegül, “The Compliant Ally? Turkey and the West in the Middle East 1954-1958”, *Middle Eastern Studies*, 34 (2), 1998, s. 74.

¹⁴⁵⁴ Bağcı, “Demokrat Parti Dönemi Türk Dış Politikası (1950-1960)”, s. 141.

genellikle Orta Doğu'da bulunan Batı yanlısı ülkelerle yakınlaşabilmiştir.¹⁴⁵⁵ Türkiye'nin girişimleri doğrultusunda Irak ile Bağdat Paktı imzalanmıştır.¹⁴⁵⁶

Mısır'ın başını çektiği Arap Devletleri, Bağdat Paktı'nın kurulmasına çok sert tepki göstermiş, hatta paktın Arap Birliği'ni bozmaya yönelik bir girişim olduğuna ve Türkiye'nin Batılı güçlerin temsilcisi olarak bölgeye yeniden eski işgalci güçleri sokacağına dair değerlendirmeler yapılmıştır. Bu değerlendirmeler, Türkiye'nin Arap ülkeleriyle zaten kötü olan ilişkilerinin daha da bozulmasına yol açmıştır.¹⁴⁵⁷

Bağdat Paktı'na katılmama kararı alan Mısır, Suriye ve Suudi Arabistan'ın kendi aralarında savunma antlaşmaları imzalayacaklarını açıklamaları ise bu üç devletin pakta karşı cephe aldıklarının göstergesi olarak değerlendirilmiştir. Türkiye bu cephe alıştan Mısır'ı sorumlu tutmuş ve Mısır'ın etkisi altında kaldığını düşündüğü Suriye'yi etkileyerek, Suriye'yi Bağdat Paktı içine çekmek istemiştir.¹⁴⁵⁸ Bu bağlamda Türkiye; Suriye'nin Mısır'la yapacağı antlaşmanın, Suriye'nin Türkiye'ye düşmanca bir tutum takındığı anlamına geleceğini ve Suriye bu tutumunu değiştirmese Türkiye'nin Suriye ile ilişkilerini gözden geçirmek hatta Suriye bu tutumunda ısrar ederse ilişkilerini kesmeyi düşünmek durumunda kalacağını bildirmiştir.¹⁴⁵⁹

Türkiye'nin Suriye'ye yönelik bu sert tepkisi, Arap dünyasının yanı sıra, Amerika ve İngiltere için de kaygı verici olmuştur. Mısır başta olmak üzere Arap devletlerini kendinden uzaklaştırmamaya önem veren, aynı zamanda buna ihtiyaç duyan Amerika ve İngiltere, Türkiye'yi Suriye politikasıyla ilgili uyarmıştır. Bunun üzerine bir de İngiltere ve Amerika, Mısır'a ekonomik açıdan destek vereceklerini açıklamıştır. Türkiye bu durumdan, kurulması Batılı müttefikleri tarafından teşvik edilen ve kendisinin de etkin kılmak için çaba sarf ettiği Bağdat Paktı'na muhalefet edenlerin ödüllendiriliyor oluşu sebebiyle rahatsız olmuştur.¹⁴⁶⁰ Sonuç olarak Türkiye bir yandan Amerika'nın tutumu nedeniyle hayal kırıklığına uğrarken, diğer yandan Arap dünyasının da tepkisini üzerine

¹⁴⁵⁵ Sönmezoğlu, *II. Dünya Savaşı'ndan Günümüze Türk Dış Politikası*, s. 95; Bağcı, "Demokrat Parti'nin Ortadoğu Politikası", s. 175.

¹⁴⁵⁶ Daha öncede ifade edildiği üzere 1958'de ülkede gerçekleşen darbe sonrasında Bağlantısızlık politikası izlemeye başlayan Irak, Bağdat Paktı'ndan ayrılmıştır. Irak'ın ayrılmasıyla Arap ülkeleriyle bir bağı kalmayan Bağdat Paktı, CENTO ismini almıştır. CENTO, 1979'da gerçekleşen İran İslam Devrimi'ne kadar varlığını sürdürse de, bu tarihten sonra önemini yitirmiştir. Göktepe, Cihat, "The Forgotten Alliance? Anglo-Turkish Relations and CENTO 1959-1965", *Middle Eastern Studies*, 35 (4), 1999, ss. 103-139; Fırat ve Kürkçüoğlu, "1945-1960: Arap Devletleriyle İlişkiler", s. 621.

¹⁴⁵⁷ Kürkçüoğlu, *Türkiye'nin Arap Ortadoğu'suna Karşı Politikası*, s. 62; Bağcı, *Türk Dış Politikası'nda 1950'li Yıllar*, s. 63.

¹⁴⁵⁸ Kürkçüoğlu, *Türkiye'nin Arap Ortadoğu'suna Karşı Politikası*, s. 74.

¹⁴⁵⁹ Sever, Ayşegül, *Soğuk Savaş Kuşatmasında Türkiye, Batı ve Ortadoğu 1945-1958*, Boyut Kitapları, İstanbul, 1997, s. 138.

¹⁴⁶⁰ Sever, *Soğuk Savaş Kuşatmasında Türkiye*, s. 153.

çekmiş ve taraflar arasındaki karşılıklı olumsuz algılamalar derinleşmiştir. Ayrıca Türkiye'nin, özellikle 1950'li yılların ikinci yarısından sonra Orta Doğu'da birbiri ardına yaşanan kriz ve sorunlarda izlediği blok yanlısı tutumu, Arap ülkeleriyle arasındaki olumsuz algılamaların iyice derinleşmesine yol açmıştır.¹⁴⁶¹ Bu süreç içerisinde Sovyetler Birliği'nden uzak tutulmaya çalışılan Arap ülkeleri ise yaşanan kriz ve sorunlarda yanlarında yer alan Sovyetler Birliği'yle yakınlaşmıştır. Zaman içerisinde de Sovyetler Birliği bölge ülkelerinin önemli bir kısmını yanına çekmeyi başarmıştır.¹⁴⁶²

1960'lı yıllara gelindiğinde Türkiye'nin, 1950'lerde izlediği Orta Doğu politikasının başarısızlığı sebebiyle gözden geçirilmesi gereği gündeme gelmiş ve özellikle Arap devletleriyle ilişkilerin düzeltilmesine yönelik çaba harcanmaya başlanmıştır.¹⁴⁶³ Bunda söz konusu yıllarda Türkiye'nin katı blok stratejisinden kopuşu ve çok yönlü politikalar izlemeye başlaması da etkili olmuştur. Fakat tarafların birbirlerine yükledikleri tarihsel 'öteki'lik nedeniyle zaten iyi olmayan ilişkilerinin bir anda düzelmesi de mümkün olmamıştır. Ancak Türkiye söz konusu dönemde ilişkilerin düzelmesi adına, ilk olarak Orta Doğu ülkelerinin kendi aralarındaki sorunların dışında kalmak ve taraf olmamak, ikinci olarak ise İsrail ile olan ilişkilerini tamamen sonlandırmamak yönünde iki ilke takip etmeye çalışmıştır. Türkiye takip ettiği ilkeler doğrultusunda, Orta Doğu ile ilişkilerinde yüksek bir iş birliği düzeyine ulaşamasa da ekonomik alanda önemli ilerlemeler kaydetmiştir.¹⁴⁶⁴

1980'lere gelindiğinde Türkiye'nin yakın coğrafyasına ilgisi daha da artmıştır. Artan ilginin, söz konusu coğrafyaların Osmanlı geçmişleriyle kurulan bağ ile yakın bir ilişkisinin olduğunu söylemek mümkündür.¹⁴⁶⁵ Önceden yok sayılmak ya da koparılmak istenen bu bağ nedeniyle, tarafların sadece güvenlik ihtiyaçları doğrultusunda zaman zaman sınırlı iş birliklerine yöneldikleri ilişkilerin yerini, ticari ve ekonomik iş birlikleri almaya başlamıştır. Ancak 1980'lerde Orta Doğu coğrafyasında Türkiye için endişe verici gelişmelerde yaşanmıştır.

Bu gelişmelerden ilki İran-Irak Savaşı'dır. Söz konusu savaşın, Kuzey Irak'ta bir yönetim boşluğuna neden olması uzun vadede Türkiye için bir güvenlik tehdidi

¹⁴⁶¹ Orta Doğu'da ki kriz ve sorunlar ile kast edilen sırasıyla; 1956 yılında yaşanan Süveyş Krizi, 1957 yılında yaşanan Suriye Bunalımı, 1958 yılında yaşanan Irak Darbesi, 1958 yılında yaşanan Lübnan ve Ürdün Olayları'dır. Orta Doğu'da yaşanan bunalımlarla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Fırat ve Kürkçüoğlu, "1945-1960: Arap Devletleriyle İlişkiler", ss. 627-635; Kürkçüoğlu, *Türkiye'nin Arap Ortadoğu'suna Karşı Politikası*, ss. 101-136; Sever, *Soğuk Savaş Kuşatmasında Türkiye*, ss. 217-244.

¹⁴⁶² Bölükbaşı, *Barışçı Çözumsuzlük*, s. 659.

¹⁴⁶³ Fırat ve Kürkçüoğlu, "1945-1960: Arap Devletleriyle İlişkiler", s. 635.

¹⁴⁶⁴ Erdoğan, "1970-1980 Dönemi Türk Dış Politikası", s. 194.

¹⁴⁶⁵ Yavuz, "Değişen Türk Kimliği ve Dış Politika", s. 54.

yaratmıştır. Yönetim boşluğu sebebiyle Irak'ın kuzeyinde hareket alanı bulan PKK, söz konusu dönemde Türkiye'nin en önemli iç ve dış güvenlik sorunu haline gelmiştir. İran-Irak Savaşı'nın, Türkiye'nin bu ülkelerin savaş dışı gereksinimlerini karşılaması sebebiyle ticaret hacmini artırması bakımından olumlu etkilerinden de bahsetmek mümkündür.¹⁴⁶⁶ Ancak savaşın bitmesinin ardından Irak'ın otoritesini tekrar kurmak için sert politikalar izlemesi ve izlenen politikalar nedeniyle bölgeden kaçanların Türkiye sınırına gelmesi, sığınmacıların kabulü esnasında PKK'nın da ülkeye sızması gibi gelişmeler, Irak ile olan ilişkilerin gerginleşmesine neden olmuştur. Bu dönemde Suriye ile olan ilişkiler de PKK'ya verdiği destek sebebiyle oldukça gergin seyretmiştir.¹⁴⁶⁷

Bu gelişmelerden ikincisi İran İslam Devrimi'dir. İran yaşadığı rejim değişikliği sonucu Türkiye için, kendi ülkesindeki kökten dincileri desteklediği ve ülke rejimini tehdit ettiği gerekçesiyle güvenilmez bir ülke haline gelmiştir.¹⁴⁶⁸ Türkiye'nin, İran konusunda rahatsız olduğu bir diğer konu da bu ülkenin Irak'taki ayrılıkçı Kürt gruplarını desteklemesi olmuştur. Türkiye, İran'ın PKK'ya herhangi bir destek sağlamamasını istemiştir. İran verdiği taahhüt doğrultusunda topraklarında PKK'nın Türkiye'ye karşı bir yapılanma içinde olmasına izin vermemiştir, ancak PKK'ya lojistik destek sağlamıştır. Bu konu 1990'ların başından itibaren iki ülke arasındaki temel sorunlardan biri olmuştur. İki ülke arasında var olan güvensizlik ve sorunlar ticari ilişkileri etkilememiştir.¹⁴⁶⁹

Ayrıca 1980'li yılların başında İsrail'in Kudüs'ü işgal etmesi nedeniyle gerilen İsrail-Türkiye ilişkileri 1980'li yılların sonlarına doğru daha olumlu bir hâl almıştır. İsrail ilişkilerinde, Türkiye'nin Filistin konusundaki tavrı değişmezliğini korumuş, hatta bağımsız Filistin Devleti ilan edildiğinde Türkiye bu ülkeyi tanıyan ilk ülkelerden olmuştur. Buna rağmen Türkiye diğer taraftan, İsrail ile ikili ilişkilerini geliştirmeye de çalışmıştır. İsrail de Türkiye'nin karşıt politikalarına rağmen ilişkileri koparmaktan yana olmamıştır. Bu dönem içinde Türkiye ve İsrail terör konusu başta olmak üzere çeşitli iş birlikleri geliştirmiştir. İsrail-Türkiye ilişkileri özellikle 1990'dan sonra daha da düzelmiş ve karşılıklı iş birliği her konuda artarak devam etmiştir.¹⁴⁷⁰

Sonuç olarak Türkiye'nin Orta Doğu politikasının zaten 'öteki' olarak görülen ve güvenilmeyen Araplar'a göre şekillenmediğini söylemek mümkündür. Özellikle en önemli güvenlik tehdidi olarak Sovyetler Birliği ve komünizmin algılandığı dönemde

¹⁴⁶⁶ Yetkin, *Ateş Hattında Aktif Politika*, 1992, ss. 77-78.

¹⁴⁶⁷ Fırat ve Kürkçüoğlu, "1980-1990: Arap Devletleriyle İlişkiler", ss. 130-132.

¹⁴⁶⁸ Erdoğan, "1980-1990 Dönemi Türk Dış Politikası", s. 218.

¹⁴⁶⁹ Akdevelioğlu ve Kürkçüoğlu, 1980-1990: Arap Olmayan Devletlerle İlişkiler - İran'la İlişkiler", ss. 152-154.

¹⁴⁷⁰ Sönmezoğlu, *II. Dünya Savaşı'ndan Günümüze Türk Dış Politikası*, ss. 448-452.

Türkiye'nin, bu tehlikeden korunabilmek için kendisiyle aynı hedefe sahip Batı'yla iş birliği yapması dolayısıyla, Orta Doğu politikasının da Batı'ya göre şekillendiğini söylemek mümkündür. Türkiye'nin Orta Doğu politikasına bu çerçeveden bakıldığında, Türkiye'nin kendi çıkar tanımlamasına uygun hareket ettiği görülmektedir.¹⁴⁷¹

Nitekim Türkiye'nin genel anlamda da '*öteki*' olarak tanımladığı devletlerle ilişkilerini asgari düzeyde tuttuğu ve dostluk ilişkisi kurmadığı, bu devletlerle sadece kendi ihtiyaçları doğrultusunda zaman zaman iş birliğine yöneldiği görülmektedir. Bu durum, söz konusu devletlerle konjonktürel gelişmeler sebebiyle belli bir ölçüde yakınlaşma yaşansa da '*öteki*' algılamasının kolay kolay değişmediğini göstermektedir. Dolayısıyla Türkiye'nin ilişkilerinde '*ben*' ve '*öteki*' algılamalarının biçimlendirici olduğunu, güvenlik kültürünün, dolayısıyla güvenlik politikalarının da bu doğrultuda şekillendiğini söylemek mümkündür.¹⁴⁷²

¹⁴⁷¹ Ereker, "Dış Politika ve Kimlik", s. 167.

¹⁴⁷² Ozan, "İnşacı Kuram Çerçevesinde Türkiye'nin ...", s. 79.

7. TÜRKİYE’NİN GÜVENLİK KÜLTÜRÜNÜN YENİ PROFİLİ

Türkiye’nin güvenlik kültürünün yeni profili başlığı altında daha önce de ifade edildiği üzere Soğuk Savaş sonrası dönem ele alınacaktır. Dolayısıyla çalışmanın bu bölümünde Soğuk Savaş sonrası dönemde uluslararası kültürel/kurumsal güvenlik çevresinde yaşanan gelişmeler ile Türkiye’nin ulusal kültürel/kurumsal güvenlik çevresinde yaşanan gelişmelere yer verilecektir. Akabinde bu gelişmelerin Türkiye’nin hem kimlik tanımlamalarına hem de güvenlik kültürüne/politikalarına yansımalarına değinilecektir.

7.1. Yeni Eksepsiyonalizm

Çalışmanın bu kısmında Türkiye’nin Soğuk Savaş sonrası dönemde teopolitik ve jeopolitik açıdan eksepsiyonalist yaklaşımı ele alınmaya çalışılacaktır.

7.1.1. Yeni Teopolitik Eksepsiyonalizm: Laik Müslümanlık

Çalışmanın bu bölümünün iç kurgusunda tarihsel dönemleme yapılmıştır. Dönemleme yapılırken de, çalışmanın konusu ve amacına uygunluğu doğrultusunda hem uluslararası hem de ulusal konjonktürdeki kırılma noktaları dikkate alınmıştır.

a. 1990-2000 Yılları Arası Dönem

Sovyetler Birliği’nin dağılmasıyla iki kutuplu sistem sona ermiş, bloklar arası rekabetin devletler üzerindeki sınırlayıcı etkisi önemli ölçüde ortadan kalkmıştır. Soğuk Savaş boyunca dâhil oldukları blok lideri ekseninde politikalar izleyen devletler, Soğuk Savaş sonrası oluşan yeni uluslararası sistemde daha özerk politikalar izlemeye başlamıştır.¹⁴⁷³ Soğuk Savaş boyunca dış/güvenlik politikasını büyük ölçüde Amerika ile yakın ilişkiler ve NATO üyeliği ekseninde sürdüren Türkiye’nin de Soğuk Savaş’ın bitişiyile başlayan bu yeni dönemde daha karmaşık politikalar izlemesi gerekmiştir.¹⁴⁷⁴ Türkiye bir yandan Sovyetler Birliği’nin dağılmasıyla etrafını saran yeni bağımsız devletlerin oluşturduğu konjonktüre adapte olmaya çalışırken, diğer yandan da hem Amerika hem de Avrupa ile ilişkilerinin devamlılığını sağlamaya çalışmıştır.¹⁴⁷⁵

¹⁴⁷³ Sönmezoğlu, *II. Dünya Savaşı’ndan Günümüze Türk Dış Politikası*, ss. 468-469.

¹⁴⁷⁴ Erdoğan, M. Murat ve Arda Akçiçek, “1989-1993 Dönemi Türk Dış Politikası”, *Türk Dış Politikası-II*, (ed. Kemal Yakut ve M. Murat Erdoğan), Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 2014, s. 33.

¹⁴⁷⁵ Sönmezoğlu, *II. Dünya Savaşı’ndan Günümüze Türk Dış Politikası*, s. 514. Sovyetler Birliği’nin dağılmasıyla birlikte Orta Asya ve Kafkasya coğrafyasında Azerbaycan, Ermenistan, Gürcistan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Tacikistan ve Türkmenistan olmak üzere 8 yeni devlet bağımsızlıklarını ilan etmiştir. Aydın, Mustafa, “1990-2001: Kafkasya ve Orta Asya’yla İlişkiler”, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt II: 1980-2001*, (der. Baskın Oran), İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, s. 369.

Soğuk Savaş'ın bitişiyle başlayan, fırsatlar ve risklerle dolu bu yeni dönemde uluslararası kültürel/kurumsal alanda ideolojik faktörlerin önemi azalırken, jeopolitik faktörlerin önemi artmıştır. Soğuk Savaş boyunca ilişkileri genelde jeopolitik konumu ve önemi çerçevesinde şekillenen Türkiye'nin ise 1980'lerin sonlarına doğru jeopolitik öneminin azaldığı düşünülmüştür. Bu durum daha öncede değinildiği üzere uluslararası alanda yalnız kalmayı başlı başına bir güvenlik sorunu olarak algılayan Türkiye'nin güvenlik kaygılarını artırmıştır. Fakat 1990'ların başında önce Irak'ın Kuveyt'i işgal etmesi, ardında da Sovyetler Birliği'nin resmen dağılması Türkiye'nin jeopolitik öneminin azalmadığını göstermiştir. Özellikle Amerika için Türkiye'nin jeopolitik önemi söz konusu dönemde daha da artmıştır. Çünkü Amerika bir yandan Türkiye'nin gerek Balkanlar, gerekse Orta Asya ve Kafkasya'daki eski sosyalist ülkelere model olabileceğini düşünmekte, diğer yandan da Orta Doğu'da denetim sağlarken Türkiye'yle iş birliği içinde olmak istemektedir.¹⁴⁷⁶

Soğuk Savaş sonrası dönemde Orta Doğu'da Türk-Amerikan iş birliğinin ilk adımı olan Körfez Savaşı aslında Irak'ın Kuveyt'i işgal etmesiyle başlamıştır.¹⁴⁷⁷ Orta Doğu'daki dengeleri alt üst eden bu işgal, hem küresel hem de bölgesel aktörlerin çıkarlarını tehdit ettiğinden uluslararası bir krize dönüşmüştür. İşgale yönelik uluslararası tepkiler doğrultusunda Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi Irak'ın Kuveyt'ten çekilmesini istemiştir. Süreç içerisinde Amerika öncülüğünde hem bölge ülkelerini, hem de Batılı ülkeleri içine alan bir koalisyon gücü oluşturulmuş, oluşturulan koalisyon gücü Irak'ı Kuveyt'ten çıkarmaya çalışmıştır.¹⁴⁷⁸ Ancak Irak'ın Kuveyt'ten çekilmemesi üzerine Amerika liderliğindeki koalisyon güçleri Irak'a karşı askeri bir harekât düzenlemiş ve Çöl Fırtınası adı verilen bu askeri harekâtle Irak'ı Kuveyt'ten çıkarmayı başarmıştır.¹⁴⁷⁹

1980'lerden itibaren daha dışa dönük ve aktif politikalar izlemeye başlayan Türkiye ise Irak'ın Kuveyt'i işgali ile başlayan süreçte Irak'a karşı olan cephenin içinde

¹⁴⁷⁶ Uzgel, İlhan, "1990-2001: ABD ve NATO'yla İlişkiler", *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt II: 1980-2001*, (der. Baskın Oran), İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, ss. 251-254.

¹⁴⁷⁷ Irak Kuveyt'i 2 Ağustos 1990'da işgal etmiştir. İşgal sürecinin gelişimi ve sonucu dikkate alınarak literatürde Körfez Krizi, Körfez Savaşı, Birinci Körfez Savaşı, Basra Körfezi Savaşı, Kuveyt Savaşı, Birinci Irak Savaşı veya Çöl Fırtınası Harekâtı gibi farklı isimlendirmelerle karşılaşmak mümkündür. Uzgel, "1990-2001: ABD ve NATO'yla İlişkiler", s. 255.

¹⁴⁷⁸ Gözen, Ramazan, "Türkiye ve I. Körfez Savaşı: Kriz Ortamında Dış Politika", *Türk Dış Politikası'nın Analizi*, (der. Faruk Sönmezoğlu), Der Yayınları, İstanbul, 2004, s. 276.

¹⁴⁷⁹ Çöl Fırtınası harekâtı 17 Ocak 1991'de başlamış, 28 Şubat 1991'de Irak'ın Kuveyt'ten çıkmasıyla son bulmuştur. Uzgel, "1990-2001: ABD ve NATO'yla İlişkiler", s. 255.

yer almıştır.¹⁴⁸⁰ Başka bir ifadeyle Türkiye, Amerika ile birlikte hareket etmeyi tercih etmiştir. Türkiye Körfez Savaşı'nda Amerika'ya destek vererek öncelikle hala jeopolitik açıdan ne kadar önemli bir ülke olduğunu göstermeye çalışmıştır. Bunun yanı sıra hem Amerika'dan ticari/ekonomik anlamda destek alabileceğine, hem de Körfez ülkelerinden ekonomik kazançlar sağlayabileceğine inanmıştır. Ayrıca Türkiye verdiği destekle Orta Doğu'daki yeni yapılanmada önemli bir aktör konumuna gelerek yer almak istemiş ve bu desteğin Avrupa Toplulukları'na üyeliğini kolaylaştıracağını da düşünmüştür.¹⁴⁸¹ Ancak beklenen olumlu gelişmelerin aksine Orta Doğu'da yaşananlar Türkiye'nin güvenliği açısından büyük sorunlar doğurmuştur.

Körfez Savaşı'nın ardından Irak'taki iç muhalefetin mevcut yönetimi devirmek için harekete geçmesi ve mevcut yönetimin otoritesini tekrar kurmak/korumak için bölgede kimyasal silahların da kullanıldığı sert politikalarla yönelmesi, Türkiye'yi zor durumda bırakmıştır. Irak'ın izlediği politikalar nedeniyle bölgeden kaçanlar Türkiye sınırına gelmiş, Türkiye başta güvenlik endişeleriyle sınırları açmakta tereddüt etse de sonunda sınırları açmış ve sığınmacıları kabul etmiştir. Ancak bu durum endişe edildiği gibi PKK'nın da ülkeye sızmasına neden olmuştur.¹⁴⁸² Sığınmacıların yeniden saldırıya uğramamaları içinse güvenli bölgeler oluşturulmuş ve bu bölgelere yerleşmeleri sağlanmıştır. Güvenliği sağlamak için uluslararası bir askeri gücünde bu bölgeleri koruması gündeme gelmiş ve '*Huzur Harekâtı*' adı altında söz konusu askeri güçler İncirlik Üssü'ne yerleşmiştir. Bu operasyonla Irak'ta kısmi bir güvenlik sağlanmış ancak aynı zamanda Amerika'nın bölgeye yerleşmesinin de önü açılmıştır.¹⁴⁸³ Ayrıca operasyonda görev alan ve kamuoyunda '*Çekiç Güç*' olarak bilinen birliğin varlığı Türkiye'de, gerek bir otorite boşluğu yarattığı ve burada bir Kürt devleti kurulmasına yardımcı olduğu, gerekse PKK'nın yeniden canlanmasına ortam sağladığı gibi nedenlerle 1990'lı yıllar boyunca güvenlik politikalarının en tartışmalı konularından biri haline gelmiştir. Söz konusu yıllar boyunca Türkiye bölgedeki otorite boşluğunu doldurmaya, PKK'nın Irak'ı bir üst olarak kullanmasını engellemeye, hem Irak ile hem de Kuzey Irak'taki Kürt liderlerle iş birliği sağlayarak bölgede denetimini artırmaya, İran ve Suriye'nin de desteğini alarak bölgede bir Kürt devletinin oluşumunu engellemeye yönelik politikalar izlemiştir.¹⁴⁸⁴

¹⁴⁸⁰ Gözen, "Türkiye ve I. Körfez Savaşı", s. 275.

¹⁴⁸¹ Uzgel, "1990-2001: ABD ve NATO'yla İlişkiler", s. 254.

¹⁴⁸² Fırat ve Kürkcüoğlu, "1980-1990: Arap Devletleriyle İlişkiler", ss. 130-132.

¹⁴⁸³ Gözen, "Türkiye ve I. Körfez Savaşı", s. 296.

¹⁴⁸⁴ Uzgel, "1990-2001: ABD ve NATO'yla İlişkiler", ss. 262-266.

Ancak Suriye ile olan ilişkiler önceki yıllarda olduğu gibi 1990'lı yıllarda da PKK'ya açık bir şekilde destek vermesi sebebiyle gergin seyretmeye devam etmiştir. Türkiye birçok kez Suriye'den PKK'ya verdiği desteği sona erdirmesini talep etmiş, verilen desteğin sona erdirilmemesi üzerine Suriye'ye karşı elindeki su kaynakları kozunu kullanmaya başlamıştır.¹⁴⁸⁵ Taraflar arasında suyun paylaşımı konusunda ki anlaşmazlıklar ise ilişkileri daha da germiştir. Zaten PKK'ya topraklarında eğitim imkânı sunan, malzeme/mühimmat ve lojistik konusunda da PKK'ya destek sağlayan Suriye'nin terör örgütü lideri Abdullah Öcalan'ın topraklarında barınmasına izin vermesi ise gerginliği zirveye tırmandırmıştır. Tarafların zaman zaman sıcak çatışmanın eşiğine geldiği süreç, Türkiye'nin yoğun baskısı ve askeri güç kullanımını da içeren tutumu sonucu Abdullah Öcalan'ın Suriye'den ayrılmasıyla yumuşamıştır. Nihayetinde taraflar Suriye'nin PKK'ya verdiği desteğin son bulması hususunda bir mutabakata varmıştır.¹⁴⁸⁶

Topraklarında PKK'nın Türkiye'ye karşı bir yapılanma içinde olmasına izin vermeyeceğini taahhüt eden ancak Irak'taki Kürt gruplarını destekleyen ve PKK'ya lojistik destek sağlayan İran'la ilişkilerde 1990'larda sorunlu bir seyir izlemiştir.¹⁴⁸⁷ Zaten İslam Devrimi'nin ardından yaşadığı rejim değişikliği sonucu Batı ittifakından ayrılan İran için Amerika'nın müttefiki olan Türkiye güvenilir bir ülke haline gelmiştir. Söz konusu yıllarda ülke içinde İslam'ın yükselişini yoğun olarak tartışan Türkiye ise kökten dincileri desteklediği ve kendi rejimini ihraç etmeye çalışarak ülke rejimini tehdit ettiği gerekçesiyle İran'a güvensizlik duymuştur.¹⁴⁸⁸ Güvensizliğin yanı sıra iki ülkenin Soğuk Savaş sonrasında Orta Asya ve Kafkasya coğrafyasında ciddi bir rekabet içerisine girmesi de ilişkilerin sorunlu ilerlemesinde etkili olmuştur.¹⁴⁸⁹ Taraflar arasındaki rekabet ve güvensizliğe rağmen, ilişkileri normalleştirmek adına adımlar da atılmış, sosyal ve kültürel alanda ilişkilerin geliştirilmesine çalışılmıştır. Ayrıca iki ülke, topraklarında diğerine düşmanlık güden bir örgütü barındırmayacağına ilişkin bir antlaşmada yapmıştır. Ancak ikili ilişkileri normalleştirmeye yönelik bu çabalar yeterli olmamış, PKK'nın İran

¹⁴⁸⁵ Türkiye sınırları içinde doğan Dicle ve Fırat nehirleri, içinden geçtiği Suriye ve Irak için önemli su kaynaklarıdır. Fırat ve Dicle'nin kontrolünü elinde bulundurmanın kendisine bir üstünlük sağladığını bilen Türkiye bu potansiyeli bir koz olarak kullanmıştır. Fırat ve Kürkçüoğlu, "1980-1990: Arap Devletleriyle İlişkiler", ss. 140-147.

¹⁴⁸⁶ Türkiye ve Suriye 20 Ekim 1998 tarihinde imzalanan Adana Mutabakatı ile uzlaşmıştır. Fırat, Melek ve Ömer Kürkçüoğlu, "1990-2001: Arap Devletleriyle İlişkiler", *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt II: 1980-2001*, (der. Baskın Oran), İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, ss. 565-566.

¹⁴⁸⁷ Akdevelioğlu ve Kürkçüoğlu, "1980-1990: Arap Olmayan Devletlerle İlişkiler - İran'la İlişkiler", ss. 152-154.

¹⁴⁸⁸ Erdoğan, "1980-1990 Dönemi Türk Dış Politikası", s. 218.

¹⁴⁸⁹ Sönmezoğlu, *II. Dünya Savaşı'ndan Günümüze Türk Dış Politikası*, ss. 570-571.

üzerinden saldırılarına devam etmesi ilişkileri daha da sorunlu hale getirmiştir.¹⁴⁹⁰ Görüldüğü üzere Orta Doğu'da yaşanan gelişmeler beklenen olumlu gelişmelerin aksine Türkiye'nin güvenliği açısından büyük sorunlar doğurmuştur.

Orta Doğu'da dengeleri alt üst eden Körfez Krizi sürerken Avrupa Toplulukları'ndan tam üyelik konusunda henüz olumlu bir geri dönüş alamamış olan Türkiye, Amerika'ya bir serbest ticaret bölgesi kurulmasını teklif etmiş fakat bu teklif Amerika tarafından kabul edilmemiştir. Bunun ardından Körfez Savaşı biter bitmez Türkiye bu defa Amerika'ya '*stratejik iş birliği*' önerisinde bulunmuş ancak bu girişim de Amerika tarafında karşılık bulmamıştır. Ancak 1991 yılının sonunda Sovyetler Birliği'nin resmen dağılmasıyla Amerika'nın Türkiye'ye bakışı değişmiştir. Orta Asya ve Kafkasya'da yeni devletlerin ortaya çıkması üzerine bu defa Amerika Türkiye'ye daha önce reddedilen '*stratejik iş birliği*' yerine '*güçlendirilmiş ortaklık*' teklif etmiştir.¹⁴⁹¹ Çünkü Amerika ne Sovyetler Birliği'nin yerini alan Rusya Federasyonu'nun nede Radikal İslam'ı temsil ettiği düşünülen İran'ın söz konusu bölgelerde etkin olmasını istememekte ve bu nedenle Türkiye'yi, Orta Asya ve Kafkasya'da Sovyetler Birliği'nden kalan boşluğu doldurabilecek bir ülke olarak görmektedir.¹⁴⁹² Başka bir ifadeyle Sovyetler Birliği dağılmış olsa da büyük oranda eski komünist kadrolarca yönetilen ve Radikal İslam'ın yerleşmesine müsait olan otoriter yapılı bu yeni devletler için Türkiye, demokratik-laik yapısı ve liberal-serbest piyasa ekonomisiyle diğer alternatiflere göre daha tercih edilebilir durumdadır. Yani Batı dünyası Türkiye'yi, kendi değerlerini bu yeni devletlere aktarabilecek bir araç olarak görmüş ve bu minvalde Türkiye'ye bu devletlere '*model olma*' rolü yüklemiştir.¹⁴⁹³ Batı dünyasından aldığı destekle birlikte Türkiye'de kendisini Orta Asya ve Kafkasya coğrafyasında Sovyetler Birliği'nden kalan boşluğu doldurabilecek bir ülke olarak görmüş, oluşan yeni uluslararası sistemde önemli bir rol üstleneceğini düşünmüştür. Oluşan bu atmosfer Türkiye'nin bölgede etkinliğinin belirgin bir biçimde artacağına dair bir beklenti yaratmıştır.¹⁴⁹⁴

Ancak başlarda bir bocalama dönemi yaşayıp söz konusu bölgelerdeki etkinliğini büyük ölçüde yitiren Rusya Federasyonu, kendisini hızlı bir şekilde toparlamış ve bölgede ortaya çıkan güç boşluğunu doldurmaya çalışmıştır. Bölgede Rus etkisinin tekrar

¹⁴⁹⁰ Sönmezoğlu, *II. Dünya Savaşı'ndan Günümüze Türk Dış Politikası*, ss. 574-573.

¹⁴⁹¹ Uzgel, "1990-2001: ABD ve NATO'yla İlişkiler", ss. 252-253.

¹⁴⁹² Oran, Baskın, "1990-2001: Dönemin Bilançosu", *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt II: 1980-2001*, (der. Baskın Oran), İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, s. 231.

¹⁴⁹³ Oran, "1990-2001: Dönemin Bilançosu", s. 213.

¹⁴⁹⁴ Aydın, "1990-2001: Kafkasya ve Orta Asya'yla İlişkiler", s. 371.

belirginleşmesi ise hem Amerika'nın hem de Türkiye'nin politikalarını yeniden gözden geçirmek durumunda kalmasına neden olmuştur. Çünkü Sovyet sonrası coğrafyada yaşanan anlaşmazlıklar ve çatışmalar, Rusya'nın bölgede devre dışı bırakılmasının mümkün olamayacağını ve Rusya'nın katkısı olmadan bölgede istikrarın sağlanamayacağını göstermiştir. Bu doğrultuda Amerika'nın öncülük ettiği Batı dünyası '*Russia First (Önce Rusya)*' olarak isimlendirilen politikaya geçiş yapmayı tercih etmiştir. Bu politikanın belirlenmesinde, bölgesel istikrarsızlık ve özellikle İran'ın bölge ülkeleri üzerindeki etkisinin '*Radikal İslamlaşmaya*' yol açabileceğine dair endişeler rol oynamıştır. Bu kapsamda Rusya; dışlanmaması, hatta iş birliği yapılması ancak yine de kontrol altında tutulması gereken bir ülke konumuna gelmiştir.¹⁴⁹⁵

Amerika'nın bu politika değişikliği Soğuk Savaş'ın bitişiyile Avrupa'dan dışlanan ve bu nedenle Amerika ile paralellik gösteren politikalar izlemeye devam eden Türkiye'yi rahatsız etmiştir. Bu durum tam üyelik konusunda aldığı olumsuz yanıt sonrası Avrupa'ya olan ilgisini neredeyse tamamen yitiren Türkiye'nin yeniden Avrupa'yla ilgilenmesine neden olmuştur. Ancak daha öncede ifade edildiği üzere Türkiye, Soğuk Savaş'ın bitişiyile Avrupa için jeopolitik/stratejik açıdan önemini kaybetmiştir. Hatta Sovyet sonrası kriz bölgesi coğrafyaya komşu olan Türkiye ile ilişkiler belirli bir mesafede tutulmaya çalışılmıştır.¹⁴⁹⁶

Soğuk Savaş sonrası dönemde Avrupa'nın da izlediği politikalarda değişikliğe gitmesi gerekmiştir. Bu doğrultuda ekonomik bir iş birliği örgütü olan Avrupa Toplulukları öncelikle 1992 yılından imzalanan Maastricht Antlaşması'yla Avrupa Birliği'ne dönüşerek siyasi bütünleşmeye hız vermiştir. Siyasi bütünleşme süreci ise ortak dış ve güvenlik politikasını beraberinde getirmiştir. Nihayetinde Avrupa'nın bütünleşmesi ve güvenliği '*ortak kimlik*'e dayandırılmıştır.¹⁴⁹⁷ Ayrıca önceki yıllarda '*Derinleşme*' politikası çerçevesinde genişleme sürecini durdurmuş olan Topluluk, Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla ortaya çıkan yeni devletlerin üyelik talebiyle karşı karşıya kalınca tekrar '*genişleme*' politikasına dönmek durumunda kalmıştır. Genişlemenin kaçınılmaz ve aynı zamanda gerekli olduğunun farkında olan Topluluk

¹⁴⁹⁵ Türkeş, Mustafa, "NATO Bağlamında ABD-Türkiye İlişkilerinde Devamlılık ve Değişim", *Türk Dış Politikasının Analizi*, (ed. Faruk Sönmezoglu), Der Yayınları, İstanbul, 2004, s. 388. Ayrıca '*Russia First (Önce Rusya)*' politikası ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Truscott, Peter, *Russia First: Breaking with the West*, I. B. Tauris Publications, Londra, 1997.

¹⁴⁹⁶ Erdoğan ve Akçiçek, "1989-1993 Dönemi Türk Dış Politikası", s. 31.

¹⁴⁹⁷ Waever, Ole, "European Security Identities", *Journal of Common Market Studies*, 34 (1), 1996, s. 128; Waever, Ole, "Insecurity, Security, and Asecurity in the West European Non-war Community", *Security Communities*, (ed. Emanuel Adler ve Michael Barnett), Cambridge University Press, Cambridge, 1998, s. 89.

yeni aday adayları için belirlediği esasları, ‘*Kopenhag Kriterleri*’ çerçevesinde ortaya koymuş ve genişleme sürecini bu doğrultuda yönetmeye çalışmıştır.¹⁴⁹⁸

Türkiye’nin tam üyelik başvurusuna ‘*derinleşme*’ gerekçesiyle olumsuz cevap veren ancak tekrar ‘*genişleme*’ politikasına dönmek durumunda kalan Topluluk, söz konusu yıllarda Türkiye ile ilgili olarak tam üyelik yerine Gümrük Birliği’nin tamamlanması konusunu ön plana çıkarmıştır. Tam üyelik statüsünden bahsedilmeyen Türkiye’nin de öncelikli hedefi, topluluğun genişleme stratejisi içinde yer almak için bir an önce Gümrük Birliği’nin tamamlanması haline gelmiştir.¹⁴⁹⁹

Nihayetinde Türkiye tarafından tam üyeliğe giden yolda son bir aşama olarak görülen Gümrük Birliği süreci 1995 yılında tamamlanmıştır. Ancak Gümrük Birliği’nin gerçekleşmiş olması, beklenilenin aksine Türkiye’nin Avrupa Birliği’nin sonraki genişleme dalgasına dâhil edilmesiyle sonuçlanmamıştır.¹⁵⁰⁰ Öyle ki Türkiye, Avrupa Komisyonu’nun 1997 yılında açıkladığı ve genişleme sürecinin değerlendirildiği ‘*Gündem 2000*’ raporunda Birliğe üyeliği öngörülen aday ülkeler arasında yer almamıştır.¹⁵⁰¹ Aynı yıl gerçekleşen Lüksemburg Zirvesi’nde ‘*tam üyeliğe ehil*’ olduğu belirtilen ancak resmi olarak aday listesine dâhil edilmeyen Türkiye, Avrupa Birliği ile siyasi diyalogu kesmek dâhil ilişkileri gözden geçirme kararı almış ve alternatif politikalar aramaya başlamıştır.¹⁵⁰²

Türkiye’nin aldığı bu kararda hem ‘*Gündem 2000*’ raporunda hem de Zirve’nin sonuç bildirgesinde Türkiye için yapılan değerlendirmeler de etkili olmuştur. Bu değerlendirmeler; insan haklarının Avrupa Birliği ortalamasının altında olduğuna ve Birlik ile uyumlaştırılması gerektiğine, demokrasi açısından Avrupa’nın gerisinde olduğuna ve sivil siyasette askerlerin ağırlıklarının azaltılması gerektiğine, azınlık haklarına saygı gösterilmesi ve korunması gerektiğine, ekonominin üyeliğe olanak

¹⁴⁹⁸ Sönmezoğlu, *II. Dünya Savaşı’ndan Günümüze Türk Dış Politikası*, ss. 114-115.

¹⁴⁹⁹ Özen, Çınar ve Hatice Yazgan, “Zor ya da Zoraki Aday: Türkiye’nin Avrupa Birliği’ne Tam Üyelik Süreci”, *Türkiye-AB İlişkileri: Avrupa’nın Genişlemesi, Müzakere Süreci ve Batılılaşma Sorunsalı*, (der. Ertan Efeğil ve Mehmet Seyfettin Erol), Orion Yayınları, Ankara, 2007, ss. 243-244.

¹⁵⁰⁰ Kramer, Heinz, *Avrupa ve Amerika Karşısında Değişen Türkiye*, (çev. Ali Çimen), Timaş Yayınları, İstanbul, 2001, s. 283.

¹⁵⁰¹ Aday adayı ülkelerin siyasi yapıları, ekonomik durumları ve diğer başka konularda değerlendirmeler içeren ve bu değerlendirmeler doğrultusunda genişleme stratejisinin taslağı olarak nitelendirilebileceğimiz ‘*Gündem 2000*’ raporu Avrupa Komisyonu tarafından 16 Temmuz 1997’de kamuoyu ile paylaşılmıştır. Komisyon’un yaptığı bu incelemelerin ve tavsiyelerin, resmi bir Avrupa Birliği belgesine ve politikasına dönüşmesi ise Birliğin asıl karar mercii olan Konsey’in değerlendirmeleri sonucu gerçekleşmektedir. Baykal, Sanem ve Tuğrul Arat, “1990-2001: AB’yle İlişkiler”, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt II: 1980-2001*, (der. Baskın Oran), İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, ss. 345-346.

¹⁵⁰² Lüksemburg Zirvesi 12-13 Aralık 1997’de gerçekleşmiştir. Çalış, Şaban H., *Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri Kimlik Arayışı, Politik Aktörler ve Değişim*, Nobel Yayıncılık, Ankara, 2006, s. 345.

sağlayacak gelişmişlik düzeyinde olmadığına ve ekonomik dengesizliklerin giderilmesi gerektiğine, Yunanistan ile yaşanan anlaşmazlıkların çözülmesi gerektiğine ve Kıbrıs konusunun siyasi bir çözüme kavuşturulması gerektiğine yöneliktir. Bunlara ek olarak söz konusu dönemde, Türkiye'nin Avrupa kültürünün bir parçası olmadığı dolayısıyla 'kültürel-dini farklılık ve kimlik' temelinde Türkiye'nin Avrupa'nın dışında tutulması gerektiğine yönelik değerlendirmelerde yapılmıştır.¹⁵⁰³

Demokratikleşme ve ekonomik gelişmişlik düzeyi bakımından Türkiye'nin gerisinde bulunan bazı ülkelerin, özellikle Güney Kıbrıs Rum Yönetimi'nin üyelik müzakerelerine dâhil edilirken Türkiye'nin dışarıda bırakılması, Türkiye tarafından tepkiyle karşılanmıştır.¹⁵⁰⁴ Avrupa Birliği'nden kopma noktasına gelen Türkiye, eğer Lüksemburg kararlarında değişiklik yapılmazsa tavrının değişmeyeceğini açıklamıştır.¹⁵⁰⁵ İlişkilerin donma noktasına geldiği bu süreç, tarafların ilişkileri düzeltmeye yönelik karşılıklı adımlar atmasıyla kısa zamanda yumuşamıştır.

Türkiye 1998 yılında gerçekleşen Cardiff Zirvesi'nde aday ülkelerin tam üyeliğe hazırlanma aşamasında işletilen mekanizmaya dâhil edilmiştir. Zirvede Türkiye'yi tam üyeliğe hazırlamak üzere uygulanacak olan Avrupa Stratejisi onaylanmış, sadece aday ülkeler için hazırlanması öngörülen 'İlerleme Raporu'na Türkiye'nin de eklenmesi kararlaştırılmıştır. Böylece gayri resmi de olsa Türkiye'nin genişleme sürecindeki konumunun 'üyelik adayı' olarak değerlendirilmesi söz konusu olmuştur. Bu gelişmelerin ardından ilişkiler iyileşmeye başlamıştır.¹⁵⁰⁶

Yaşanan gelişmeler 1999 yılında açıklanan 'İlerleme Raporu'na Türkiye'nin tam üyeliğe aday gösterilmesi şeklinde yansımıştır.¹⁵⁰⁷ Bu süreçte adaylık statüsü tanınmasına engel olabilecek muhtemel konulara yoğunlaşan Türkiye¹⁵⁰⁸, Helsinki Zirvesi'nde Avrupa Birliği'ne aday ülke olarak kabul edilmiştir. Sonraki süreçte Birlik Türkiye'nin

¹⁵⁰³ Baykal ve Arat, "1990-2001: AB'yle İlişkiler", ss. 346-348.

¹⁵⁰⁴ Bozdağlıoğlu, *Turkish Foreign Policy and Turkish Identity*, s. 81.

¹⁵⁰⁵ Kramer, *Avrupa ve Amerika Karşısında Değişen Türkiye*, s. 290.

¹⁵⁰⁶ Cardiff Zirvesi 15-16 Haziran 1998'de gerçekleşmiştir. Baykal ve Arat, "1990-2001: AB'yle İlişkiler", ss. 348-349.

¹⁵⁰⁷ Avrupa Komisyonu, İlerleme Raporu'nu 13 Ekim 1999'da açıklamıştır.

¹⁵⁰⁸ Bu süreçte Türkiye'ye adaylık statüsü tanınmasına engel olabilecek en önemli konu terör örgütü lideri Abdullah Öcalan'ın yargılanmasının usulü ve tarafsızlığı ile ilgili şüphelerin olmasıdır. Dönemin hükümeti bu konularda gerekli yasal değişiklikleri yapmaya yönelmiş ve yargılama yapılan yasal değişikliğe uygun gerçekleştirilmiştir. Ayrıca yapılan yargılama sonrasında Abdullah Öcalan'a idam cezası verilmiş ancak Türkiye'ye idam cezasının infaz edilmemesi çağrısında bulunulmuştur. Türkiye ise idam kararının meclise sevk edilmesini erteleyerek sorunu o süreç için dondurmıştır. Türkiye'nin Avrupa Birliği ile ilişkilerde soruna yol açan etkenleri masadan kaldırması/kaldırmaya çalışması Türkiye'yi adaylık statüsüne bir adım daha yaklaştırmıştır. Alp kaya, Gökçen, "İnsan Hakları Konusu", *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt II: 1980-2001*, (der. Baskın Oran), İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, ss. 524-539.

adaylık sürecinde müzakerelere başlaması için gerekli olan düzenlemelerin belirtildiği ‘Katılım Ortaklığı Belgesi’ni hazırlamaya başlamıştır. Buna paralel Türkiye’nin de Katılım Ortaklığı Belgesi’nde ki düzenlemeleri nasıl gerçekleştireceğine dair ‘Ulusal Programı’nı hazırlaması ile Türkiye üyelik için öngörülen hazırlık sürecine girmiştir. Katılım Ortaklığı Belgesi’nde yer alan Ege ve Kıbrıs sorunlarının çözümüne yönelik değerlendirmeler Türkiye’de hayal kırıklığı yaratmış, buna karşılık Türkiye’nin yayınladığı Ulusal Program da Avrupa Birliği’ni tatmin etmemiştir. Birlik azınlık hakları, ordunun siyasette ki yeri, Ege ve Kıbrıs sorunlarının çözümü gibi konularda Türkiye’nin daha fazla ilerleme kaydetmesi gerektiği üzerinde durmuştur.¹⁵⁰⁹ Türkiye’de ilgili konulara yönelik reform süreci 2000’li yıllara gelindiğinde belirli bir oranda hız kazanmıştır.

Daha öncede ifade edildiği üzere Türkiye Lüksemburg Zirvesi’nde resmi olarak aday listesine dâhil edilmemiştir. Bu nedenle alternatif politikalar aramaya başlayan Türkiye için Amerika ile ilişkiler tekrar ön plana çıkmıştır. Türkiye için Amerika gerek izleyeceği bölgesel politikalarda, gerekse Avrupa Birliği sürecinde kendisine destek sağlayacak güçlü bir müttefik olarak görülmüştür. Amerika içinse Türkiye zaten gerek Balkanlar’da, gerek Orta Doğu’da, gerekse Orta Asya ve Kafkasya’da bölgesel anlamda önemli olan ve önemi süreç içinde artan, dolayısıyla iş birliği içinde olunması gereken bir müttefik olarak görülmüştür. Bu doğrultuda ilişkilerin gelişmesini ve derinleşmesini isteyen taraflar çeşitli alanlarda iş birliğine yönelmiştir.¹⁵¹⁰ İkili ilişkilerde ki yakınlık 1990’lar boyunca artış göstermiş, öyle ki iki ülke arasında ki ilişkiler 1990’ların sonuna doğru ‘stratejik ortaklık’ olarak tanımlanmaya başlamıştır.¹⁵¹¹

Genelde bu dönemde Amerika ile ilişkiler olumlu seyretmiş olsa da, taraflar arasında bazı anlaşmazlıklar da söz konusu olmuştur. Amerika’nın yapacağı yardımları insan hakları, Kürt ve Kıbrıs sorununda Türkiye’nin atacağı olumlu adımlara bağlaması, Türkiye tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Ayrıca Türkiye’nin, Amerika’nın ‘şer eksenî’ olarak tanımladığı terörü destekleyen ve kitle imha silahı üreten ülkelerle yakın temaslarda bulunması ile bazı ülkelerin yasa dışı kabul ettiği örgüt liderleriyle görüşmesi de Amerika tarafından tepkiyle karşılanmıştır.¹⁵¹² Bunlara ek ‘Ermeni Soykırımı’ konusunda da ilişkiler dönem dönem gerilmeye devam etmiştir. Çünkü hemen hemen her yıl 1915 yılında Ermenilerin yaşadıkları olayların ‘soykırım’ olarak kabul edilmesi

¹⁵⁰⁹ Baykal ve Arat, “1990-2001: AB’yle İlişkiler”, s. 350-351, 355, 358-360, 362-365.

¹⁵¹⁰ Oran, “1990-2001: Dönemin Bilançosu”, s. 231.

¹⁵¹¹ Uzgel, “1990-2001: ABD ve NATO’yla İlişkiler”, s. 253.

¹⁵¹² Sönmezoglu, *II. Dünya Savaşı’ndan Günümüze Türk Dış Politikası*, ss. 504-510.

gündeme gelmektedir. Ancak Amerika, Türkiye ile çok yönlü ilişkilerini ve Türkiye’den gelecek tepkileri dikkate alarak yaşananların ‘soykırım’ olduğunu son aşamada kabul etmemeyi tercih etmektedir. Kısacası aralarında bir takım anlaşmazlıklar ya da gerginlikler söz konusu olsa da, taraflar birbirlerini iş birliği içinde olunması gereken birer müttefik olarak kabul etmektedir.¹⁵¹³

Daha öncede ifade edildiği üzere Türkiye için Amerika, Avrupa Birliği’ne üyelik sürecinde kendisine destek sağlayacak güçlü bir müttefik olarak görülmüş, nitekim Amerika’da Türkiye’ye beklediği desteği sağlamıştır. Amerika, bölgesel anlamda önemi giderek artan ve dolayısıyla iş birliği içinde olunması gereken bir müttefik olarak gördüğü Türkiye’nin Avrupa Birliği içinde yer almasını desteklemenin kendi çıkarlarına daha uygun olacağını düşünmüştür. Çünkü Türkiye’nin Avrupa’dan uzaklaşması, gerek Orta Doğu, gerekse Orta Asya ve Kafkasya coğrafyasının Batı ile arasındaki bağlantının zayıflaması anlamına geleceğinden Amerika’nın da söz konusu bölgelerdeki etkinliğinin zayıflayacağı düşünülmüştür. Bu sebeplerle Amerika, Türkiye’nin Avrupa Birliği’ne üye olması yönünde ki çabalarını yoğunlaştırmıştır.¹⁵¹⁴

Ancak Amerika’da 11 Eylül 2001’de El-Kaide tarafından gerçekleştirilen terör eylemleri, savaş ve çatışmaları kendi topraklarından uzak tutmaya çalışan ve başaran bu ülkenin uluslararası prestijinin sarsılmasına ve gücünün sorgulanmasına yol açmıştır. Gerçekleşen terör eylemleri Amerika’da güvenlik kaygılarının ön plana çıkmasına neden olmuş, güvenlik kaygıları ‘*Radikal İslamla Mücadele*’nin merkeze oturduğu yeni bir güvenlik algısını beraberinde getirmiştir.¹⁵¹⁵ Amerika bu mücadelenin, saldırıların/tehdidin gerçekleşmesini beklemeden, saldırıların/tehdidin oluşacağı ortamın/ortamların ortadan kaldırılmasına yönelik yani ‘önleyici’ bir prensiple yürütüleceğini açıklamıştır. Bu prensibe göre Amerika, kendisini tehdit altında hissettiği her durumda saldırıya geçebileceğini savunmuştur. Ancak ‘*tehdit*’in ne olduğu tam olarak tanımlanmamıştır. Başka bir ifadeyle Amerika’nın kendisini tehdit altında hissedip hissetmediği algısı ‘*tehdit*’in tek tanımlayıcısıdır ve bu durum Amerika’nın hareket kabiliyetini sınırsızlaştırmıştır.¹⁵¹⁶

¹⁵¹³ Beriş, Yakup ve Aslı Gürkan, *Türk-Amerikan İlişkilerine Bakış: Ana Temalar ve Güncel Gelişmeler*, TÜSİAD ABD Temsilciliği Değerlendirme Raporu, 2002, ss. 36-37.

¹⁵¹⁴ Uzgel, “1990-2001: ABD ve NATO’yla İlişkiler”, ss. 277-278.

¹⁵¹⁵ Uzgel, İlhan, “2001-2012: ABD ve NATO’yla İlişkiler”, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt III: 2001-2012*, (der. Baskın Oran), İletişim Yayınları, İstanbul, 2013, s. 249.

¹⁵¹⁶ Arı, Tayyar, *Yükselen Güç, Türkiye ABD İlişkileri ile Ortadoğu*, MKM Yayıncılık, Bursa, 2010, s. 58.

Nitekim Amerika'nın öncülük ettiği koalisyon güçleri 'özgür dünyayı korumak' ve 'terörle mücadele etmek' gerekçesiyle önce 11 Eylül eylemlerini gerçekleştiren El-Kaide örgütünün barındığı ve destek aldığı Afganistan'a, ardından da El-Kaide'yle iş birliği yaptığı ve ülkede kitle imha silahları bulunduğu gerekçesiyle Irak'a yönelik askeri müdahalelerde bulunmuştur.¹⁵¹⁷

Coğrafi konumu, kültürel-dini yapısı ve Batı ile olan ittifak ilişkisi sebebiyle Amerika'da gerçekleşen terör eylemlerinden Türkiye'de etkilenmiştir. Amerika'nın 'şer eksenini' olarak tanımladığı ülkelere bazılarıyla Türkiye'nin komşu olması, Türkiye'nin jeopolitik konumunun önemini daha da ön plana çıkarmıştır. Amerika ile dayanışma içinde olacağını ve terörizmle mücadelede Amerika'ya destek vereceğini açıklayan Türkiye, Amerika ile yürüttüğü ılımlı ilişkileri Avrupa'daki yalnızlığını dengeleyici bir unsur olarak görmüştür. Ayrıca Türkiye Amerika'ya destek vererek, Avrupa Birliği'ne üyelik sürecinde Amerika'dan daha çok destek almayı amaçlamıştır.¹⁵¹⁸

Türkiye'nin Amerika'nın yanında yer almasının taşıdığı riskler, ilerleyen yıllarda El-Kaide'nin Amerika'nın müttefiklerine saldırmasıyla kendini göstermiştir. Ayrıca Amerika'nın Türkiye'ye komşu olan ülkelere karşı girişeceği herhangi bir müdahalenin yaratacağı olumsuz siyasi ve ekonomik kayıplar da Türkiye'yi tedirgin etmiştir. Türkiye'nin Amerika yanlısı bir politika izlemesi komşu ülkelerle ilişkilerin kötüleşmesine ve bunun sonucu komşu ülkelerin PKK'ya destek vermesine yol açabileceği gibi, Amerika'nın desteklenmemesi de tekrar şekillenen Orta Doğu'da Türkiye'nin çıkarlarının aksine söz hakkının olmamasına yol açabilir. Bu ikilem Türkiye'nin zaman zaman Amerika'nın yanında yer alırken, zaman zaman Amerika'ya verdiği desteğin devamlılığını sağlayamamasına da neden olmuştur. Nitekim Türkiye, Amerika öncülüğünde gerçekleştirilen Afganistan müdahalesinde yer almış, ancak Irak müdahalesinde yer almamıştır.¹⁵¹⁹

Görüldüğü üzere Türkiye Soğuk Savaş sonrası dönemde bir taraftan Amerika ile yakın bir ilişki kurup birlikte hareket etmeyi tercih ederken, diğer taraftan da Avrupa Toplulukları/Avrupa Birliği ile kurumsal ilişkilerini korumaya ve sürdürmeye çalışmıştır. Bunun yanı sıra Türkiye Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla etrafını saran yeni bağımsız

¹⁵¹⁷ Uzgel, "2001-2012: ABD ve NATO'yla İlişkiler", s. 253; Oran, Baskın, "2001-2012: Uluslararası Ortam ve Dinamikler", *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt III: 2001-2012*, (der. Baskın Oran), İletişim Yayınları, İstanbul, 2013, s. 14.

¹⁵¹⁸ Uzgel, "2001-2012: ABD ve NATO'yla İlişkiler", ss. 253-254.

¹⁵¹⁹ Bağcı, Hüseyin ve Mustafa Kocaay, "Helsinki Zirvesi'nden Ulusal Program'a Türk Dış Politikası", *Türk Dış Politikası-II*, (ed. Kemal Yakut ve M. Murat Erdoğan), Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 2014, ss. 151-152.

devletlerin oluşturduğu konjonktüre de adapte olmaya çalışmış, bu devletlerle ilişkilerini güçlendirmenin gerekli, hatta zorunlu olduğunu düşünmüştür. Ayrıca Türkiye'nin bölgesinde güçlü oluşunun, Avrupa ile ilişkilerini de olumlu yönde etkileyeceği düşünülmüştür.¹⁵²⁰

Daha öncede ifade edildiği üzere Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından Türkiye, Orta Asya ve Kafkasya coğrafyasındaki yeni bağımsız devletlere ilgi duymuş, hatta Rusya'nın bölgedeki etkinliğini yitirmedeği anlaşılan Amerika'da Türkiye'nin bölgeye yönelik politikalarını desteklemiştir.¹⁵²¹ Bu doğrultuda Türkiye öncelikle sınır komşusu olan Güney Kafkasya Bölgesi'nin üç ülkesi, Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan ile kurulacak ilişkilere önem vermiştir. Türkiye'nin öncelikle Güney Kafkasya Bölgesi'ne yönelmesinde ilk olarak bölgenin coğrafi konumu, yani sınır komşusu olunması etkili olmuştur. Bunun yanı sıra söz konusu ülkelerle tarihsel bir bağın varlığı ile Türkiye'de yaşayan Azeri, Ermeni ve Gürcü nüfusun varlığı da bu tercihte etkili olmuştur.¹⁵²² Ayrıca bu ülkeler ile kurulacak ilişkilerin Türkiye'nin Orta Asya'ya açılmasında da önemli bir rol üstleneceği düşünülmüştür. Bunun yanı sıra söz konusu ülkeler, Orta Asya'dan Batı'ya aktarılacak petrol ve doğal gaz akış güzergâhı üzerinde bulunması bakımından da oldukça önemlidir. Yani gerek etnik, gerek ekonomik, gerekse stratejik açıdan Türkiye için önemli olan Orta Asya coğrafyası ile bağlantının Güney Kafkasya Bölgesi ile sağlanması da ilk olarak bu bölgeye yönelinmesinde etkili olmuştur.¹⁵²³

Ayrıca söz konusu dönemde Kafkasya coğrafyasında Ermenistan ve Azerbaycan arasında yaşanan Dağlık Karabağ sorunu da Türkiye'nin bölgeye yönelik ilgisini artırmıştır. Bu sorun Azerbaycan toprakları içinde özerk bir konumu bulunan Dağlık Karabağ'ın bağımsızlık sürecinde yaşanan gerginlikler sonucu Ermenistan tarafından işgal edilmesiyle baş göstermiştir. Bu sorunda Türkiye, aradaki etnik ve kültürel yakınlık nedeniyle diğer bölge ülkelerinden ayrı bir yere sahip olan Azerbaycan'a açık destek vermiştir.¹⁵²⁴ Dağlık Karabağ sorununun yanı sıra diğer özerk bölgelerin ya da azınlıkların bağımsızlık talepleri de Kafkasya'yı istikrarsız bir coğrafya haline getirmiştir. Bu durum doğrudan sınır komşusu olunması nedeniyle Türkiye açısından bir takım riskler taşısa da, iş birliği bağlamında yaşanan gelişmeler Türkiye açısından önemli fırsatları da

¹⁵²⁰ Özen ve Yazgan, "Zor ya da Zoraki Aday", ss. 243-244.

¹⁵²¹ Oran, "1990-2001: Dönemin Bilançosu", s. 213.

¹⁵²² Demir, Ali Faik, "Türkiye'nin Güney Kafkasya'ya Yönelik Dış Politikası", *Türk Dış Politikasının Analizi*, (der. Faruk Sönmezoğlu), Der Yayınları, İstanbul, 2004, ss. 717-718.

¹⁵²³ Sönmezoğlu, II. Dünya Savaşı'ndan Günümüze Türk Dış Politikası, s. 708.

¹⁵²⁴ Sönmezoğlu, II. Dünya Savaşı'ndan Günümüze Türk Dış Politikası, s. 711.

beraberinde getirmiştir.¹⁵²⁵ Bu doğrultuda Kafkasya coğrafyasında yaşanan çatışmaların söz konusu dönemde hem uluslararası hem de ulusal kültürel/kurumsal güvenlik alanını biçimlendirdiğini söylemek mümkündür.

Orta Asya ülkeleri içinse Türkiye başlangıçta, soydaş olunmasının yanı sıra Batı ile ilişkilerin geliştirilmesinin bir aracı olarak görülmüştür. Ancak istikrarsızlık gösteren bu ülkelerin beklentilerinin karşılanması noktasında Türkiye özellikle ekonomik açıdan yetersiz kalmıştır. Zaten Batılı birçok ülke ile özellikle enerji kaynaklarının işletilmesi konusunda doğrudan temas kuran Orta Asya ülkelerinin Türkiye'ye olan ihtiyacı da zamanla azalmıştır. Ayrıca Sovyetler Birliği dağılmış olsa da, uluslararası kamuoyunda üzerlerinde Rusya'nın etkisinin devam ettiği kabul edilen Orta Asya ülkeleri, siyasi ve güvenlik açısından Rusya'yı kışkırtmamak içinde Türkiye ile ilişkilerine mesafe koymuşlardır. Nitekim Türkiye'nin bölgede aktif bir politika izlemeye çalışması Rusya'yı rahatsız etmiştir. Ancak daha öncede ifade edildiği üzere bölgede yaşanan anlaşmazlıklar, çatışmalar ve istikrarsızlıklar, Rusya'nın bölgede devre dışı bırakılmasının mümkün olamayacağını göstermiş, bu doğrultuda hem Amerika hem de Türkiye bölgeye yönelik politikalarını yeniden gözden geçirmek durumunda kalmıştır. Rusya'nın bölgede etkinliğini artırmasına belli bir noktaya kadar izin veren, ancak bölgede ki tek güç olmasını da istemeyen Amerika, Türkiye'yi Rusya'yı dengeleyebilecek bir alternatif olarak görmüştür. Özellikle enerji kaynaklarının Batı'ya aktarılması noktasında Amerika Türkiye'ye önemli bir rol atfetmiştir. Ayrıca İran'ın bölge ülkeleri üzerindeki etkisini de göz ardı etmeyen Amerika, Türkiye'nin bölgede etkisinin artmasını önemsemiştir. Soğuk Savaş'ın bitişiyle ortaya çıkan yeni koşullarda Türkiye'nin de Orta Asya ve Kafkasya coğrafyasına kayıtsız kalması mümkün olmamış, hatta dönemin koşulları bunu adeta zorunlu hale getirmiştir. Bu doğrultuda Türkiye bölge ülkeleri ile ilişkilerini geliştirmek ve daha düzenli yürütebilmek adına çeşitli alanlarda kurumsallaşmaya yönelik çalışmalar yürütmüştür.¹⁵²⁶

Soğuk Savaş sonrası dönemde Türkiye'nin Orta Asya ve Kafkasya coğrafyasına olduğu gibi Balkan coğrafyasına olan ilgisi de artmıştır. Çünkü Balkanlar da, coğrafi yakınlık, tarihsel-kültürel bağlar nedeniyle Türkiye açısından önemli bir bölgedir. Ayrıca coğrafi açıdan Balkanlar, Türkiye'yi Avrupa'ya bağlayan tek bölge olması sebebiyle de oldukça önemlidir. Bunların yanı sıra bölgede bulunan Türk/Müslüman nüfusu ve bu

¹⁵²⁵ Ozan, "İnşacı Kuram Çerçevesinde Türkiye'nin ...", ss. 132-133.

¹⁵²⁶ Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı (TİKA) ve Türk Kültür ve Sanatları Ortak Yönetimi (TÜRKSOY) bu doğrultuda oluşturulmuş kurumlardır. Sönmezoglu, *II. Dünya Savaşı'ndan Günümüze Türk Dış Politikası*, ss. 729-731.

nüfusun güvenliği de bölgeye yönelik artan ilginin bir diğer nedenidir. İlaveten bölgede yaşanan sorunlar, savaşlar ve Yunanistan faktörünün varlığı da Türkiye'nin bölgeye yönelik artan ilgisinin diğer belirleyicileridir.¹⁵²⁷

Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle bölgedeki komünist rejimlerin yıkılması, etnik ve dini farklılıkların üzerini örten ideolojik yapının ortadan kalkması, Yugoslavya'nın dağılma sürecini beraberinde getirmiş, bu durum ise Türkiye'nin bölgeye olan ilgisinin artmasına neden olmuştur. Yugoslavya'nın dağılma sürecinde önce Slovenya ve Hırvatistan bağımsızlıklarını ilan etmiştir. Bunu Makedonya ve Bosna-Hersek takip etmiştir. Ancak bağımsızlık ilanının ardından Bosna'daki Sırplar, Bosna-Hersek'e yönelmiş ve bağımsızlığını ilan etmeye çalışan Bosna Müslümanlarına saldırarak hâkimiyet kurmaya çalışmıştır. Dağılma sürecinde Arnavut azınlıkta, Yugoslavya'dan kopmaya başlamıştır.¹⁵²⁸

Yugoslavya'nın dağılma sürecini başlangıçta bir iç mesele olarak gören Türkiye, bu sorunun Yugoslavya'nın toprak bütünlüğü temelinde çözülmesi gerektiğini savunmuştur. Çatışmaların başlamasıyla sorunun bir iç savaşa dönüştüğünü gören Türkiye bu tutumundan vazgeçerek, bölgeye yönelik aktif bir politika izlemeye karar vermiştir. Türkiye öncelikle bağımsızlığını ilan eden yeni devletleri aynı anda tanımış, ardından sorunun çözümüne yönelik uluslararası alanda, özellikle uluslararası örgütler nezdinde girişimlerde bulunmuştur. Ancak sorunun uluslararası örgütler nezdinde çözülemeyeceğinin anlaşılmasıyla Türkiye, Amerika'yı harekete geçirmeye çalışmıştır. Başlangıçta bu konuyu bir Avrupa sorunu olarak gören Amerika ise bu sorunla ancak 1990'ların ortalarında ilgilenmeye başlamıştır.¹⁵²⁹ Saldırıları ancak Amerika'nın öncülüğünde NATO güçlerinin müdahalesi ile durdurulabilmiştir.¹⁵³⁰ Savaş sonrası süreçte Bosna-Hersek mevcut sınırlarıyla egemen bir devlet olarak kabul edilmiş, Türkiye de Bosna-Hersek'in toprak bütünlüğünün ve egemenliğinin korunmasına yönelik çaba harcamaya devam etmiştir.¹⁵³¹

¹⁵²⁷ Uzgel, İlhan, "Türkiye ve Balkanlar: İstikrarın Sağlanmasında Türkiye'nin Rolü", *Günümüzde Türkiye'nin Dış Politikası*, (der. Barry Rubin ve Kemal Kirişçi), Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2002, s. 86.

¹⁵²⁸ İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra kurulan Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti; Slovenya, Hırvatistan, Makedonya, Bosna-Hersek, Sırbistan ve Karadağ olmak üzere altı cumhuriyet ile Kosova ve Vovodina özerk bölgelerinde dağılana dek hüküm sürmüştür. Oran, "1990-2001: Dönemin Bilançosu", ss. 211-212.

¹⁵²⁹ Sönmezoğlu, II. *Dünya Savaşı'ndan Günümüze Türk Dış Politikası*, ss. 592-593.

¹⁵³⁰ Yugoslavya'nın dağılma sürecinde yaşanan bir dizi şiddet olayını takiben 6 Nisan 1992'de başladığı kabul edilen Bosna Savaşı, 14 Aralık 1995'te Dayton Antlaşması'nın imzalanmasıyla sona ermiştir. Oran, "1990-2001: Dönemin Bilançosu", ss. 211-212.

¹⁵³¹ Arı, Tayyar ve Ferhat Pirinççi, "Soğuk Savaş Sonrası ABD'nin Balkan Politikası", *Alternatif Politika*, 3 (1), 2011, s. 3.

Bosna Savaşı'nın ardından Arnavutların yoğun olarak yaşadığı Kosova'da da etnik bir hareketlilik başlamıştır. Kosovalı Müslümanlar ve Sırlar arasında 1990'lı yılların sonlarına doğru başlayan olaylar, Bosna'da yaşananlara benzer bir şekilde ilerlemiş ve sonuçlanmıştır. Taraflar arasında ki çatışmalar NATO güçlerinin müdahalesi ile durdurulmuş ve süreç Kosova'nın bağımsızlığıyla sonuçlanmıştır.¹⁵³² Balkanlar'da yaşanan etnik temelli çatışmalar söz konusu dönemde bu coğrafyayı ciddi bir istikrarsızlık kaynağı ve risk unsuru haline getirmiştir. Dolayısıyla Yugoslavya'nın dağılma sürecinin hem uluslararası hem de ulusal kültürel/kurumsal güvenlik alanını biçimlendirdiğini söylemek mümkündür. Nitekim söz konusu dönemde bölgede güven ve istikrarın sağlanması Türkiye için ana gündem maddelerinden biri haline gelmiştir.¹⁵³³

Yugoslavya'nın dağılma sürecinde Sırbistan'ı destekleyen tek NATO ülkesi olan Yunanistan ile Türkiye'nin ilişkileri 1990'lı yıllarda da çalkantılı bir seyir izlemiştir. Kıbrıs ve Ege'de yaşanan sorunlara ilaveten Soğuk Savaş sonrası dönemde başta Balkanlar olmak üzere, bölge coğrafyasında etkin olabilmek için iki ülke arasındaki rekabette artmıştır. Bu dönemde Yunanistan, Türkiye'nin sorun yaşadığı ülkelerle yakınlık kurma ve ikili ilişkileri güçlendirmeye önem vermiştir.¹⁵³⁴ Bu doğrultuda Yunanistan öncelikle Kıbrıs Rum kesimi ile '*Ortak Savunma Doktrini*'ni benimsemiştir. Bu doktrinle Yunanistan'ın, Kıbrıs Rum Kesimi'ne yapılan bir saldırıyı kendine yapılmış kabul ettiğini ve bunu savaş nedeni sayacağını deklare etmesi ise Türk-Yunan ilişkilerini germiştir. Ortak Savunma Doktrini çerçevesinde Rusya'dan alınan S-300 füze sistemlerinin Kıbrıs'a konuşlandırılmaya çalışılması da taraflar arasında gerginliğe neden olmuştur. Türkiye hem kendisinin hem de Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin güvenliğini tehdit etme potansiyeline sahip füze sistemlerini tepkiyle karşılamış ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'ne yapılmış bir saldırının kendisine yapılmış sayılacağını, gerektiğinde adada askeri güç kullanmaktan çekinmeyeceğini açıklamıştır. Nihayetinde S-300 füze sistemlerinin Kıbrıs'a konuşlandırılmasından vazgeçilmiştir.¹⁵³⁵

Yine Yunanistan'ın Ege'de tekrar petrol arama faaliyetinde bulunması ve Ege adalarını silahlandırması da taraflar arasında tartışmalar yaşanmasına neden olmuştur.

¹⁵³² Kosova Savaşı 28 Şubat 1998-11 Haziran 1999 tarihleri arasında gerçekleşmiştir. Uzgel, İlhan, "1990-2001: Balkanlarla İlişkiler", *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt II: 1980-2001*, (der. Baskın Oran), İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, ss. 508-512.

¹⁵³³ Uzgel, "Türkiye ve Balkanlar", s. 86.

¹⁵³⁴ Fırat, Melek, "1990-2001: Yunanistan'la İlişkiler", *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt II: 1980-2001*, (der. Baskın Oran), İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, s. 442.

¹⁵³⁵ Coşkun Demirtaş, Birgül, "Değişen Dünya Dengelerinde Türk-Yunan İlişkileri", *21. Yüzyılda Türk Dış Politikası*, (ed. İdris Bal), Alfa Yayınları, İstanbul, 2001, s. 212; Sönmezoglu, *II. Dünya Savaşı'ndan Günümüze Türk Dış Politikası*, s. 617.

Ancak 1990'lı yılların ortalarında yaşanan Kardak Krizi'yle taraflar arasındaki gerginlik zirveye ulaşmış, iki ülke neredeyse savaşın eşiğine gelmiştir.¹⁵³⁶

Kriz, Ege denizinde bulunan insansız Kardak kayalıklarında bir Türk gemisinin karaya oturması ve iki ülkenin kurtarma ekipleri arasında sorun çıkması, iki ülkenin de söz konusu kayalıkların kendi karasularında bulunduğunu, bu nedenle kurtarma faaliyetlerinin kendi ekiplerince yapılacağını iddia etmesiyle patlak vermiştir. Taraflar birbirlerinden, yürüttükleri kurtarma faaliyetlerini durdurmasını istemiştir. Ancak Türkiye Yunanistan'ın iddialarını reddederek söz konusu kaza mahallinin '*statüsü belirlenmemiş gri bölgeler*' olduğunu bildirmiştir.¹⁵³⁷

Kriz kayalıklara önce Yunan bayrağının dikilmesi, buna karşılık Yunan bayrağının indirilerek yerine Türk bayrağının dikilmesiyle büyümüştür. Bu olayları Yunanistan'ın Kardak kayalıklarına askeri birlik göndermesi, adadaki Türk bayrağının indirilmesi takip etmiştir. Yunanistan, Türkiye'ye kayalıkların kendisine ait olduğu ve bir müdahale söz konusu olursa ateşle karşılık verileceği uyarısında bulunmuştur. Türkiye ise Yunan askerlerinin kayalıklardan derhal ayrılmasını istemiştir. Ancak Yunan askerlerinin adadan ayrılmaması üzerine Kardak kayalıklarına Türk askeri birlikleri de gönderilmiştir. Ardından yapılan açıklamada, Türk askerlerine herhangi bir saldırıda bulunulmadığı sürece Yunan birliklerine ateş açılmayacağı ve Yunanistan'ın çekilmesi durumunda Türkiye'nin de çekileceği bildirilmiştir. Gerilim Amerika'nın devreye girmesiyle yumuşamıştır. Nihayetinde tarafların çatışma durumundan kaçınmasıyla da iki tarafın silahlı güçleri aynı anda Kardak kayalıklarından çekilmiştir.¹⁵³⁸

Yunanistan ile yaşanan bu sorunun kökenini aslında daha öncede bahsedildiği üzere karasuları sınırının Lozan Barış Antlaşması'nda yeterince açık bir biçimde tanımlanmamasına ve Ege'de 3 mil olarak kabul edilen kara suları sınırının, Yunanistan tarafından 1936 yılında 6 mile çıkarılmasına kadar götürmek mümkündür. Bu minvalde Yunanistan, Kardak Kayalıklarının, On iki Ada'yı Yunanistan'a devreden 1947 tarihli Paris Barış Antlaşması'na göre '*bitişik adacık*' olarak değerlendirilmesi gerektiğini savunurken, Türkiye bunun mümkün olmadığını çünkü Kardak Kayalıklarının en yakın Yunan adasından 5.5 deniz mili uzaklıkta olduğunu, oysa kayalıkların Türk topraklarına uzaklığının 3.8 deniz mili olduğunu savunmaktadır. Sonuç olarak iki tarafta savlarından vazgeçmemiş ancak sıcak çatışmadan da kaçınmıştır.¹⁵³⁹

¹⁵³⁶ Sönmezoğlu, II. Dünya Savaşı'ndan Günümüze Türk Dış Politikası, ss. 609-610.

¹⁵³⁷ Fırat, "1990-2001: Yunanistan'la İlişkiler", s. 464, 466.

¹⁵³⁸ Fırat, "1990-2001: Yunanistan'la İlişkiler", ss. 464-465.

¹⁵³⁹ Fırat, "1990-2001: Yunanistan'la İlişkiler", ss. 466-467.

Kardak Krizi, sadece Türk-Yunan ilişkilerinin bozulmasına neden olmamış, Türkiye'nin Avrupa Birliği ile ilişkilerinin gerilmesine de neden olmuştur. Birlik Kardak Krizi'nde üyesi Yunanistan'a destek vermiş ve sert açıklamalarla Türkiye'yi suçlamıştır. Birlik önce Kardak'ın Yunanistan'a ait olduğunu, Türkiye'nin Yunanistan'ın sınırlarına saygı göstermesi gerektiğini, Yunanistan'ın sınırlarının Avrupa Birliği'nin sınırları olduğunu belirtmiş, ardından da Türkiye'ye aktarılacak mali yardımların çok önemli bir bölümünü bloke etmiştir. Böylelikle Türkiye'nin Birlik ile ilişkilerinde, Türk-Yunan ilişkileri doğrudan etkili hale gelmiştir. Ayrıca Avrupa Birliği'nin bu tutumu, Türk kamuoyunda Birliğe yönelik düşünceleri son derece olumsuz etkilemiştir.¹⁵⁴⁰

Kardak Krizi'nin ardından Türkiye ile Yunanistan arasında gerginliğe neden olan bir diğer sorun Türkiye'nin baskıları sonucu Abdullah Öcalan'ı Suriye'den ayrılmasıyla yaşanmıştır. Öcalan'ın Rusya ve İtalya'nın ardından gittiği Kenya'da Yunan Büyükelçiliği'nde saklandığının anlaşılması ve Kenya'da yakalanıp Türkiye'ye getirildiğinde üzerinde Kıbrıs Cumhuriyeti'ne ait bir pasaportun bulunmuş olması, Türk-Yunan ilişkilerinde tansiyonun tekrar yükselmesine sebep olmuştur. Türkiye'nin Yunanistan'ı *"terör örgütü ile iş birliği yapan, terörü destekleyen ülke"* olarak suçlaması ve uluslararası kurumlara bu konuda baskı yapması sonrasında Yunanistan'da önemli politik aktörler görevden alınmış ve yerlerine Türkiye ile acilen yeni bir diyalog kurması beklenen isimler getirilmiştir. İki ülke arasındaki anlaşmazlıkları çözmeye yönelik diğer devletler de pek çok girişimde bulunmuştur. Ancak taraflar arasında asıl yumuşama önce 18 Ağustos 1999'da yaşanan Marmara depremine Yunanistan'ın da yardım göndermesi, ardından kısa bir süre sonra Yunanistan'da yaşanan depreme de Türkiye'nin acil destek vermesiyle sağlanmıştır. Depremlerin yarattığı yumuşama iki ülke arasındaki ilişkilerin gelişmesine zemin hazırlamıştır. İlerleyen yıllarda da iki ülke arasındaki yakınlaşma devam etmiştir. Türk-Yunan ilişkilerinde yaşanan bu olumlu niteliksel değişim Türkiye-Avrupa Birliği ilişkilerini de aynı yönde etkilemiştir.¹⁵⁴¹

Söz konusu dönemde Türk-Yunan ilişkileri Kıbrıs sorunu ekseninde de gergin bir seyir izlemeye devam etmiştir. Rum kesiminin tüm Kıbrıs'ın temsilcisi olarak Avrupa Birliği'ne üyelik sürecine girmesi ve bunun verdiği güvenle uzlaşmadan kaçınması, tarafların ortak bir noktada buluşmasını engellemiştir.¹⁵⁴²

Türkiye, Rum kesiminin tüm Kıbrıs'ın temsilcisi olarak Avrupa Birliği'ne üyelik sürecine girmiş olmasına tepki göstermekte ve Kıbrıs sorunu çözülmeden üyeliğin doğru

¹⁵⁴⁰ Fırat, "1990-2001: Yunanistan'la İlişkiler", s. 466.

¹⁵⁴¹ Fırat, "1990-2001: Yunanistan'la İlişkiler", ss. 476-478.

¹⁵⁴² Sönmezoğlu, *II. Dünya Savaşı'ndan Günümüze Türk Dış Politikası*, ss. 615-617.

olmayacağını savunmaktadır. Ancak Yunanistan bu üyelik gerçekleşmezse bütün genişleme sürecini bloke edeceğini dile getirmektedir. Tüm itirazlarına rağmen Rum Yönetimi'nin üyeliğini engelleyemeyeceğini düşünen Türkiye, Kıbrıs konusunda Avrupa Birliği üyeliği üzerinden bir uzlaşa sağlamaya yönelmiştir. Bu durum Kıbrıs sorununa artık Avrupa Birliği'nin de taraf olduğunun kabulü anlamına gelmiştir. Nihayetinde de Rum kesimi tüm Kıbrıs'ın temsilcisi olarak Avrupa Birliği'ne üye olmuştur. Artık Birliğin de taraf olduğu Kıbrıs sorununda çözümsüzlük derinleşerek devam etmiştir. Bu durum Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne üyelik sürecini de olumsuz etkilemiştir.¹⁵⁴³

Toparlamak gerekirse; Soğuk Savaş sonrası dönemde hem kendisinin yaşadığı sorunlar, hem de yakın coğrafyasında yaşanan çatışmalar ve anlaşmazlıklar, Türkiye'nin güvenlik endişelerini önemli ölçüde artırmıştır.¹⁵⁴⁴ Daha önce de bahsedildiği üzere Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle nükleer/stratejik rekabet büyük ölçüde sonlanmış ve küresel ölçekli güvenlik sorunlarının yerini bölgesel güvenlik sorunları almıştır. Gerek Balkanlar'da, gerek Orta Doğu'da, gerekse Orta Asya ve Kafkasya'da yaşanan çatışmalar ve anlaşmazlıklar, bölgesel güvenlik sorunlarını hiç olmadığı kadar önemli hale getirmiştir. Türkiye'nin yakın coğrafyasının istikrarsızlık ve risk kaynağı olması bu dönemde Türk dış politikasının büyük ölçüde güvenlik ekseninde yürütülmesine neden olmuştur.¹⁵⁴⁵

Uluslararası kültürel/kurumsal güvenlik çevresinde yaşanan bu gelişmelerin/değişimlerin yanı sıra, 1990'lı yıllarda Türkiye'nin ulusal kültürel/kurumsal güvenlik çevresinde de bir takım gelişmeler/değişimler yaşanmıştır. Türkiye'nin 1990'lı yıllarda ulusal kültürel/kurumsal güvenlik alanında yaşadığı en önemli değişim iç tehdit algılamalarının genişlemesi ve ön plana çıkması olmuştur. Milli Güvenlik Kurulu tarafından 1992 yılında hazırlanan Milli Güvenlik Siyaseti Belgesi'de bu değişimi ortaya koyar niteliktedir. Soğuk Savaş döneminde hazırlanan belgelerde, ulusal güvenliğe yönelik başlıca tehditler Sovyetler Birliği ve Yunanistan olarak tanımlanırken; Soğuk Savaş sonrasında hazırlanan belgede Sovyet tehdidinin ortadan kalktığı, Yunanistan'ın tehdit olarak varlığını sürdürdüğü fakat ulusal güvenliğe yönelik asıl ve en büyük tehdidin

¹⁵⁴³ Sönmezoğlu, II. Dünya Savaşı'ndan Günümüze Türk Dış Politikası, ss. 436-437.

¹⁵⁴⁴ Özcan, Gencer, "Doksanlı Yıllarda Türkiye'nin Değişen Güvenlik Ortamı", *En Uzun Onyıl: Türkiye'nin Ulusal Güvenlik ve Dış Politika Gündeminde Doksanlı Yıllar*, (ed. Gencer Özcan ve Gün Kut), Boyut Kitapları, İstanbul, 1998, ss. 13-43.

¹⁵⁴⁵ Kut, Gün, "Türk Dış Politikasında Çokyönlülüğün Yakın Tarihi: Soğuk Savaş Sonrası Devamlılık ve Değişim", *Boğaziçi Üniversitesi-TÜSİAD Dış Politika Forumu Araştırma Raporu*, DPF 2010- RR 02, 2010, s. 5.

‘bölücülük ve terörle mücadele’ olarak tanımlandığı görülmektedir.¹⁵⁴⁶ Yaşanan bu değişimde Kürt ayrılıkçılığı savunucularının gerçekleştirdiği terör eylemlerinin artması önemli ölçüde etkili olmuş ve Türkiye’de söz konusu yıllarda terörle mücadeleye ağırlık vermiştir. Türkiye hem terör olaylarının artması, hem de içinde bulunduğu bölgede yaşanan çatışmaların yarattığı istikrarsızlığın kendi güvenliğini doğrudan tehdit edebilecek unsurlar içermesi sebebiyle büyük bir askeri kuvvet barındırmaya ve silahlanmaya öncelik vermiş, harp sistemlerinin modernizasyonunu gerçekleştirmeye yönelmiştir. Bu doğrultuda bir taraftan silah kaynaklarını geliştirmek adına farklı ülkelerle iş birliğine giderken, diğer taraftan yerli silah üretimine daha da ağırlık vermiştir.¹⁵⁴⁷

Türkiye 1990’ların sonlarına doğru ulusal güvenliğine yönelik iç tehdit tanımlamalarına bir yenisini daha eklemiştir. Bu doğrultuda ‘irticai faaliyetler’ de tehdit olarak tanımlanmıştır.¹⁵⁴⁸ Çünkü 1990’lı yıllar İslam’ın siyasallaşacak hareket alanı bulduğu ve bu durumun da çeşitli siyasal kesimlerde laiklik konusundaki kaygıları artırdığı bir dönemdir. Bu noktada İslamcı unsurların yükselişi, İslam’ın siyasallaşması ve ‘irtica’nın tehdit olarak tanımlanmasına giden sürecin detaylandırılmasının yerinde olacağı düşünülmektedir.

Daha öncede ifade edildiği üzere 12 Eylül rejimide dahil olmak üzere, 1980’li yılların iktidarlarının İslam’ı yükselişe geçiren uygulamaları, İslam’ın siyasallaşacak hareket alanı bulmasını sağlayacak süreci başlatmıştır. Bu durum 1990’lı yıllarda İslamcı kimliğiyle tanımlanan ve düşünce sisteminin temelleri ‘*Milli Görüş*’ geleneğine dayanan Refah Partisi’ni önce meclise, daha sonra koalisyon ortağı olarak iktidara taşımıştır.¹⁵⁴⁹

‘*Milli Görüş*’ geleneğini Batılılaşma yoluyla gerçekleştirilen kültürel dönüşüme karşı İslam’ın ve İslami geleneğin korunması amacıyla ortaya çıkan İslami bir hareket olarak tanımlamak mümkündür. Bu geleneğe göre milletin ve değerlerinin özü, İslam tarafından biçimlendirilmiş olan tarih ve kültürde aranmalıdır. Yani Milli Görüş geleneğine göre milletin ve değerlerinin özü, Osmanlı tarihinde aranmalıdır. Yani Milli Görüş geleneği bünyesinde Batı ve Batılılaşma karşıtlığını taşıdığı gibi İslamcılık ve Osmanlıcılığı da barındırmaktadır. Dolayısıyla kimlik tanımlamaları bağlamında da

¹⁵⁴⁶ Ülman, Berna, “Türkiye’nin Yeni Güvenlik Algılamaları ve Bölücülük”, *En Uzun Onyıl: Türkiye’nin Ulusal Güvenlik ve Dış Politika Gündeminde Doksanlı Yıllar*, (ed. Gencer Özcan ve Şule Kut), Boyut Kitapları, İstanbul, 1998, ss. 108-109; Sönmezoğlu, *II. Dünya Savaşı’ndan Günümüze Türk Dış Politikası*, ss. 479-480.

¹⁵⁴⁷ Sönmezoğlu, *II. Dünya Savaşı’ndan Günümüze Türk Dış Politikası*, ss. 481-482.

¹⁵⁴⁸ Özcan, “Doksanlı Yıllarda Türkiye’nin Değişen Güvenlik Ortamı”, s. 19.

¹⁵⁴⁹ Necmettin Erbakan, 16 Ekim 1981’de kapatılan Milli Selamet Partisi yerine 19 Temmuz 1983’de Refah Partisi’ni kurmuştur. Oran, “1990-2001: Dönemin Bilançosu”, s. 219.

Osmanlı ve İslam geçmişi referans alınarak, Batılı devlet kimliği ‘öteki’leştirilmektedir. Bu anlayış ilerleyen yıllarda kendisini ‘Neo-Osmanlılık’ olarak gösterecektir.¹⁵⁵⁰

Siyasal alanda İslam’ın görünürlüğünün artışı, ekonomik ve toplumsal hayatta da İslam unsurunun kendisini göstermesine olanak tanımıştır. Sürecin bir uzantısı olarak ekonomik alanda, 1990’ların başında kurulan Müstakil İş Adamları Derneği (MÜSİAD) Anadolu sermayesini temsil ederek İslamcı hareketi finanse etmeye başlamıştır.¹⁵⁵¹ Derneğin, neoliberal ekonomi politikalarından olumsuz etkilenen sanayi ve iş gruplarını desteklemesi ise siyasal İslam’ın ekonomik alanda etkinliğinin artırmasını sağlamıştır. Yine aynı sürecin bir uzantısı olarak çeşitli cemaatlerin/tarikatların etkinliğinin artması ve siyasi partilerin açıkça bu cemaatlerce/tarikatlarca desteklenmesi, özellikle İslami entelektüel denilebilecek bir çevrenin de katkılarıyla İslam’ın/İslami değerlerin siyasal ve toplumsal alana yayılmasına yol açmıştır. Söz konusu cemaat ve tarikatların, çoğunlukla devletle uyum içerisinde bir yaklaşıma sahip olmaları da siyasal İslam’ın toplumsal alanda etkinliğini artırmasını sağlamıştır.¹⁵⁵²

İslam’ı/İslamcılığı ön plana çıkarmaya yönelik atılmaya başlanan bu adımlar, çeşitli kesimlerde laiklik konusundaki kaygıların hızla artmasına sebep olmuştur.¹⁵⁵³ Söz konusu kaygılar 28 Şubat 1997’de ordunun yeniden devreye girmesiyle sonlandırılmaya çalışılmıştır. 28 Şubat’ta gerçekleştirilen Milli Güvenlik Kurulu toplantısında, siyasal İslam en önemli tehdit olarak ilan edilmiş ve bu doğrultuda yeniden düzenlenen Milli Güvenlik Siyaseti Belgesi ‘irtica’yı ulusal güvenliğine yönelik tehdit olarak tanımlamıştır. Söz konusu belgede ‘bölücülük ve terörle mücadele’ ile ‘irticai faaliyetler’ eşit ve birinci derecede önemli sayılmakla birlikte, ‘irtica’nın daha acil bir sorun olarak tanımlandığı görülmüştür.¹⁵⁵⁴

Devam eden süreçte ise “laikliğe karşı eylemlerin odağı haline geldiği” gerekçesiyle Refah Partisi’ne kapatma davası açılmış ve Erbakan görevinden istifa etmek zorunda kalmıştır. 28 Şubat müdahalesinin temel hedefi, İslamcılığı devlet

¹⁵⁵⁰ Çakır, Ruşen, “Milli Görüş Hareketi”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt VI: İslamcılık*, (der. Yasin Aktay), İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s. 544, 546; Bozdağlıoğlu, *Turkish Foreign Policy and Turkish Identity*, s. 133.

¹⁵⁵¹ Oran, “1990-2001: Dönemin Bilançosu”, s. 219.

¹⁵⁵² Ereker, “Dış Politika ve Kimlik”, s. 201.

¹⁵⁵³ Oran, Baskın, “1980-1990: Dönemin Bilançosu”, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt II: 1980-2001*, (der. Baskın Oran), İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, s. 22.

¹⁵⁵⁴ Cizre, Ümit, “Problems of Democratic Governance of Civil-Military Relations in Turkey and the European Union Enlargement Zone”, *European Journal of Political Research*, 2004, 43 (1), s. 108.

mekanizmalarından uzaklaştırmak ve İslamcılığın toplum üzerindeki etkisini azaltmak olmuştur. Bu müdahale ordunun etkinliğini daha da artırmıştır.¹⁵⁵⁵

Erbakan'ın görevinden istifa etmesiyle Cumhurbaşkanı Demirel, hükümeti kurma görevini tekrar Mesut Yılmaz'a vermiş ve yeni bir koalisyon hükümeti kurulmuştur. Refah Partisi'nin kapatılmasıyla da, bu partide yer alan siyasetçiler aynı yıl Fazilet Partisi'ni kurarak siyasi hayatlarını burada devam ettirmeye çalışmıştır. Ancak Fazilet Partisi selefi olduğu Refah Partisi'yle aynı akıbeti paylaşmış, açılan kapatma davasının aleyhte sonuçlanmasıyla parti 2001 yılında kapatılmıştır. Bu kararın ardından 'Milli Görüş' geleneğini takip eden bir grup siyasetçi Saadet Partisi'ni, diğer bir grup ise Adalet ve Kalkınma Partisi'ni kurmuştur.¹⁵⁵⁶ Adalet ve Kalkınma Partisi, istikrarsız koalisyon hükümetlerinin ardından 2002 yılında yapılan seçimlerde tek başına iktidar olmuştur.

Görüldüğü üzere Türkiye'de 1990'lı yıllar siyasal istikrarsızlığa sahne olmuş, bu durum Türkiye'nin dış/güvenlik politikasına da yansımıştır. Pek çok koalisyon hükümetin kurulduğu bu dönemde, her kurulan hükümet kendi dış politika önceliklerine göre hareket ettiğinden bir tutarlılıktan ya da süreklilikten bahsetmek mümkün olmamıştır. Dış politik tercihlerdeki bu karmaşık yapı zaman zaman iç politikada önemli tartışmalara neden olmuştur.¹⁵⁵⁷

Ayrıca siyasal istikrarsızlık, siyasetçilere ve siyaset kurumuna duyulan güvenin azalmasına da neden olmuştur. Çünkü siyasal istikrarsızlık özellikle karşılaşılan güvenlik sorunlarına yönelik gerektiği gibi tutarlı politikaların izlenememesine ya da uygulanan stratejilerin sürekliliğinin sağlanamamasına neden olmuş, bu durum ise ulusal düzeyde siyasetçilerden ziyade askerlerin ön plana çıkmasına zemin hazırlamıştır. Nihayetinde de ordu sadece güvenliğin sağlanmasında, tehditlerin tespitinde ve güvenlik politikalarının tayininde belirleyici olmakla kalmamış, hem iç hem de dış siyasette belirleyici konuma gelmiştir. Kısacası siyasal istikrarsızlık ulusal düzeyde Türkiye'nin güvenliğini olumsuz etkilemiştir.¹⁵⁵⁸

1990'lı yıllarda siyasal istikrarsızlığın yanı sıra Türkiye'de ekonomi alanında da ciddi sorunlar ve istikrarsızlık yaşanmıştır. Yaşanan ekonomik sorunların temelinde; dış

¹⁵⁵⁵ Ahmad, *Bir Kimlik Peşinde Türkiye*, s. 210; Cizre, "Problems of Democratic Governance of Civil-Military Relations in Turkey and the European Union Enlargement Zone", s. 108.

¹⁵⁵⁶ Beriş, Hamit Emrah, "Türkiye'de Ordu-Siyaset İlişkisi", *Türk Siyasal Hayatı*, (Ahmet Demirel ve Süleyman Sözen), Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 2017, s. 190.

¹⁵⁵⁷ Erdoğan, M. Murat ve Deniz Aydın, "1993-1996 Dönemi Türk Dış Politikası", *Türk Dış Politikası-II*, (ed. Kemal Yakut ve M. Murat Erdoğan), Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 2014, ss. 59-60.

¹⁵⁵⁸ Uzgel, İlhan, "Türk Dış Politikasının Teori ve Pratiği: TDP'nin Oluşturulması", *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt I: 1919-1980*, (der. Baskın Oran), İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, ss. 85-86.

borç yükünün artması ve bu nedenle dışa bağımlılığında artması, ithalatın ihracata oranla daha hızlı artması ve dış ticaretin artan oranlarda açık vermesi gibi nedenler yatmaktadır. Bu olumsuz koşullar ülkeye yabancı yatırımların gelmesini de engellemiştir. Sonuç olarak ekonomik ve siyasi alanda yaşanan istikrarsızlıklar, daha önce de ifade edildiği gibi ülkenin konjonktüre uygun etkin politikalar izlemesini olumsuz etkilemiştir.¹⁵⁵⁹

Bahsedildiği üzere 1990'lı yıllarda uluslararası ve ulusal kültürel/kurumsal güvenlik çevresinde bir takım gelişmeler/değişimler yaşanmış, yaşanan bu gelişmeler/değişimler Türkiye'nin hem kimlik tanımlamalarına, hem de güvenlik kültürüne/politikalarına etki etmiştir. Soğuk Savaş sonrası dönem için Türkiye'nin güvenlik kültüründe yaşanan en önemli değişimin stratejik konumunun yeniden tanımlanması olduğunu söylemek mümkündür. Daha önce de ifade edildiği gibi Soğuk Savaş'ın bitişiyle Türkiye'nin stratejik öneminin azaldığı düşünülmüştür. Ancak Körfez Savaşı'nın yaşanması, Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla yeni devletlerin ortaya çıkması, Yugoslavya'nın dağılması ve Balkanlar'da etnik temelli çatışmaların yaşanması gibi gelişmeler Türkiye'nin jeopolitik, jeostratejik ve jeokültürel özellikleriyle önemini koruduğunu ortaya koymuştur.¹⁵⁶⁰

Türkiye'nin stratejik konumunun yeniden tanımlanması söz konusu yıllarda özellikle eski Sovyet coğrafyasına yönelik daha dışa dönük ve aktif politikalar izlemesini mümkün kılmıştır. Dış politikada geniş bir hareket alanı sağlayan bu durum, uluslararası alanda yalnız kalmayı başlı başına bir güvenlik sorunu olarak algılayan Türkiye'nin güvenlik kaygılarını giderici bir işlevde görmüş yani Türkiye'nin güvenlik ihtiyaçlarına cevap vermiştir.¹⁵⁶¹ Dışa dönük ve aktif politikalar izlemesi Türkiye'nin Batı'dan ya da Batılı kimliğinden uzaklaştığı anlamına gelmemiştir. Nitekim Türkiye Soğuk Savaş sonrası dönemde de büyük ölçüde Batı ile birlikte hareket etmeyi tercih etmiş ve Batıcı kimliğini korumuştur.¹⁵⁶²

Ancak 90'lı yıllar konjonktürel gelişmeler nedeniyle farklı alternatif arayışlarının da söz konusu olduğu bir dönemdir. Bu alternatif arayışlarının başında da Avrupa Birliği gelmektedir. Fakat söz konusu yıllarda Avrupa Birliği ile Türkiye'nin kimlik tanımlamalarının, güvenlik algılamalarının ve güvenlik kültürlerinin farklılaştığını belirtmek gerekir. Gerek Soğuk Savaş dönemi boyunca NATO'nun sağladığı istikrarlı

¹⁵⁵⁹ Oran, "1990-2001: Dönemin Bilançosu", ss. 215-216.

¹⁵⁶⁰ Erdoğan ve Aydın, "1993-1996 Dönemi Türk Dış Politikası", s. 55.

¹⁵⁶¹ Kut, Şule, "Türkiye'nin Soğuk Savaş Sonrası Dış Politikasının Anahatları", *En Uzun Onyıl: Türkiye'nin Ulusal Güvenlik ve Dış Politika Gündeminde Doksanlı Yıllar*, (ed. Gencer Özcan ve Şule Kut), Boyut Kitapları, İstanbul, s. 56.

¹⁵⁶² Sönmezoğlu, *II. Dünya Savaşı'ndan Günümüze Türk Dış Politikası*, s. 480.

güvenlik ortamı, gerekse Soğuk Savaş sonrası dönemde nükleer/stratejik rekabetin sonlanmasıyla küresel ölçekli güvenlik tehditlerinin büyük ölçüde ortadan kalkması Avrupa'yı devlet merkezli askeri güvenlik anlayışından uzaklaştırmıştır. 90'lı yıllar da birçok güvenlik tehdidi ile baş etmeye çalışan Türkiye ise devlet merkezli askeri güvenlik anlayışını sürdürmüştür. Bu durum Avrupa Birliği ile Türkiye'nin güvenlik algı ve ihtiyaçlarının farklılaşması sonucunu doğurmuştur.¹⁵⁶³ Bu farklılaşmanın temelinde Avrupa Birliği'nin Türkiye gibi iç ve dış tehditlerle baş etmek zorunda olan ülkelerin güvenlik ihtiyaçlarını anlayamaması ile Türkiye'nin Avrupa Birliği'nin yeni güvenlik hassasiyetlerini doğru değerlendirememesi yatmaktadır.¹⁵⁶⁴ Ayrıca Türkiye '*Avrupalı kimliği*'ni meşrulaştırma gayreti içerisinde olsa da, Soğuk Savaş'ın bitişiyle Türkiye'nin '*Avrupa'da olduğu, fakat Avrupalı olmadığı*' hatta '*kültürel-dini farklılık ve kimlik*' temelinde Avrupa'nın '*ötekisi*' olduğu net bir şekilde hissedilmiştir.¹⁵⁶⁵ Çünkü güvenliğini '*ortak kimlik*'e dayandıran yani kimlik ve güvenliğin iç içe geçtiği Avrupa için Türkiye, hem '*öteki*'dir, hem de güvenlik üreten değil güvenlik tüketen, güvensizlik yaratan bir ülkedir.¹⁵⁶⁶ Buradan hareketle 90'lı yıllar boyunca taraflar arasında ki sorunlu ilişkilerin altında yatan temel nedenlerden birinin, tarafların kimlik tanımlamalarının ve güvenlik kültürlerinin farklılaşması olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

İlişkiler sorunlu bir seyir izlemiş olsa da, Batı içinde yer almanın ya da Batılı bir ülke olarak tanımlanmanın hem tarihsel, hem de ideolojik olarak önemli olması Türkiye'nin söz konusu yıllarda Avrupa Birliği'ne üyelik konusundaki istekliliğinin devam etmesine yol açmıştır. Birlik ise kültür, din ve kimlik üzerinden gündeme gelen '*farklılıklar*' dolayısıyla Türkiye'yi Avrupa'nın dışında tutma eğiliminde olsa da, Türkiye'nin üyeliğini açık biçimde reddetmek yerine bazı ara formüller geliştirmeye çalışmıştır.¹⁵⁶⁷

Diğer bir alternatif arayışı 1990'lı yıllarda yükselen İslamcı ideolojinin savunduğu ve Necmettin Erbakan tarafından hayata geçirilmeye çalışılan dış politika anlayışıdır. Bu anlayışın temelinde başta eski Osmanlı coğrafyası olmak üzere İslam dünyası ile yakın ilişkiler kurulması yatmaktadır. Bu politika aynı zamanda Batı ve Batılılaşma karşıtlığını

¹⁵⁶³ Oğuzlu, Tarık, "Turkey and the European Union: The Security Dimension", *Contemporary Security Policy*, 23 (3), 2002, s. 66.

¹⁵⁶⁴ Bilgin, "Türkiye-AB ilişkilerinde Güvenlik Kültürünün Rolü", s. 217.

¹⁵⁶⁵ Yurdusev, "Perceptions and Images in Turkish (Ottoman) – European Relations", ss. 77- 99; Yurdusev, "Avrupa'yı Kurmak, Türkiye'yi İdare Etmek ve Tarihin İpoteğinden Kurtulmak", ss. 161-183.

¹⁵⁶⁶ Herd, Grame P., "EU-Turkey Clashing Political and Strategic Cultures as Stumbling Blocks on the Road to Accession?", *Perceptions and Misperceptions in the EU and Turkey: Stumbling Blocks on the Road to Accession*, (ed. Peter Volten), The Centre of European Security Studies, Groningen, 2009, s. 58.

¹⁵⁶⁷ Hale, *Türk Dış Politikası: 1774-2000*, s. 202.

da içermektedir.¹⁵⁶⁸ Laik/Batılı devlet kimliğini sorgulayan bu anlayış, kimliği de İslami unsurlar çerçevesinde tanımlamıştır. Süreç içeriğinde İslam'ı/İslamcılığı ön plana çıkarmaya yönelik atılan adımlar, daha öncede ifade edildiği gibi çeşitli kesimlerde laiklik konusundaki kaygıların hızla artmasına sebep olmuştur. Nitekim duyulan bu rahatsızlık 28 Şubat sürecini beraberinde getirmiştir.

Görüldüğü üzere Türkiye hem içeride hem de dışarıda bir kimlik krizi yaşamış, bütün arayışlarına rağmen Batı yöneliminden uzaklaşmamıştır.¹⁵⁶⁹ Konjonktürel gelişmeler nedeniyle farklı alternatif arayışları söz konusu olsa da, daha önce de ifade edildiği gibi Türkiye'nin Batı'nın içinde/yanında yer alma istekliliği devam etmiş, sadece Amerika eksenli politikalar ile Avrupa eksenli politikalar konusunda farklı dönemlerde farklı yoğunluklu tercihler yapılmıştır.¹⁵⁷⁰

Türkiye'nin güvenlik kültüründe Batıcı yönelimin sürdürülmesinin yanı sıra Lozan statükosunun sürdürülmesi hususunda da bir değişim söz konusu olamamıştır. Hatta 1990'lı yıllarda statükocu güvenlik anlayışı daha belirleyici hale gelmiştir. Çünkü söz konusu yıllarda artan iç ve dış tehditler Türkiye'nin güvenlik algılamalarını derinden etkilemiş, düşmanlarla çevrelenme ve toprak bütünlüğünün korunması konusunda kaygılarını artırmıştır. Dönemin siyasal karar vericileri de bu kaygılar/beklentiler etrafında hareket etmişlerdir. Dolayısıyla Türkiye'nin güvenlik konusunda ki kaygılarının/beklentilerinin her dönemde hem siyasal yapısına hem de dış politikasına yön verdiğini söylemek mümkündür.¹⁵⁷¹

1990'lı yıllarda Türkiye'nin en büyük güvenlik endişelerinden birinin Batı için stratejik önemini yitirmesi ve uluslararası alanda yalnızlaşması olduğu daha öncede belirtilmiştir. Soğuk Savaş sonrası dönemde NATO'nun ve Avrupa güvenliğinin yeniden yapılandığı süreçte Türkiye bu endişeleri açık bir biçimde hissetmiştir. Çünkü söz konusu yıllarda Avrupa ülkelerinin siyasal bütünleşmeye hız vermeleri ve özerk güvenlik politikalarına yönelmeleriyle, Avrupa Birliği üyesi olmayan Türkiye bu yapılanmanın dışında kalmıştır. Soğuk Savaş boyunca Avrupa güvenliğinde önemli bir rol oynayan Türkiye'nin Soğuk Savaş sonrası dönemde rolünün azalması psikolojik olarak Türkiye'yi olumsuz etkilemiştir.¹⁵⁷²

¹⁵⁶⁸ Bozdağlıoğlu, *Turkish Foreign Policy and Turkish Identity*, s. 133.

¹⁵⁶⁹ Çalış, Şaban. H., "Ulus, Devlet ve Kimlik Labirentinde Türk Dış Politikası", *Türkiye'nin Dış Politika Gündemi: Kimlik, Demokrasi, Güvenlik*, (ed. Şaban H. Çalış, İhsan Dağı ve Ramazan Gözen), Liberte Yayınları, Ankara, 2001, s. 32.

¹⁵⁷⁰ Hale, *Türk Dış Politikası: 1774-2000*, s. 202.

¹⁵⁷¹ Oran, "1990-2001: Dönemin Bilançosu", ss. 235-236.

¹⁵⁷² Cebeci, Münevver, "NATO, AB ve Türkiye: OGSP Açmazı", *Marmara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, 20 (2), 2012, s. 101.

Süreç içerisinde Avrupa Birliği'nin gerçekleştireceği operasyonlara üye olmayan devletlerin katılımının mümkün kılınmasına yönelik karar, Türkiye'yi endişelendiren gelişmelerin başında gelmiştir. Bu doğrultuda Güney Kıbrıs Rum Yönetimi'nin Avrupa Birliği'ne üyelik sürecini tamamlaması durumunda Türkiye'ye karşı veto hakkını kullanma ihtimalinden kaygı duyulmuştur. Türkiye'nin bu gelişmelere verdiği tepki her durumun NATO tarafından değerlendirilmesini ve onaylanmasını talep ederek, Avrupa Birliği'nin NATO imkânlarını doğrudan kullanmasını engellemek şeklinde olmuştur. Birliğin NATO imkânlarını kullanımına yönelik yapılan düzenlemeler doğrultusunda sorun çözüme kavuşmuştur. Ancak Güney Kıbrıs Rum Yönetimi'nin Avrupa Birliği'ne üye olması yeni sorunları beraberinde getirmiştir.¹⁵⁷³

Ayrıca Soğuk Savaş sonrası dönemde yaşanan bölgesel çatışmaların birçoğunun Türkiye'nin yakın coğrafyasında gerçekleştiği düşünüldüğünde Avrupa Birliği bünyesinde yapılan operasyonlarda Türkiye'nin dışarıda bırakılması sorunlu görünmektedir. Nitekim Türkiye'de yakın coğrafyasında gerçekleşen bölgesel çatışmaların kendi güvenliğini doğrudan ilgilendirmesi sebebiyle yapılan operasyonlara büyük önem vermiş ve birçoğunda aktif olarak yer almıştır.¹⁵⁷⁴ Türkiye'nin bu etkinliği dünya ve bölge barışına katkı sağlama hedefinin yanı sıra, bu süreçlerin içerisinde yer alarak hem stratejik açıdan önemini gösterme, hem de yakın coğrafyasındaki tehditleri bertaraf ederek bölgede istikrar sağlama, dolayısıyla da kendi güvenliğini sağlama amacına da hizmet etmiştir.

Türkiye, uluslararası düzeyde askeri operasyonlara katkı sağlamanın yanı sıra kimi zaman güç kullanma tehdidine ya da güç kullanımına başvurarak askeri seçeneklerinde güvenlik politikasında geçerli olduğunu göstermiştir. Bu durum aslında 90'lı yıllar boyunca artan terör sorununa ve komşu ülkelerle yaşanan gerilimlere yönelik Türkiye'nin sert güç unsurlarını kullanmaya hazır olduğunu göstermeyi amaçlamıştır.¹⁵⁷⁵ Sert güç unsurlarının önem kazanması askeri yeteneklerin artırılmasını da önemli bir konu haline getirmiştir. Askeri yeteneklerin artırılması ise askeri harcamaların büyük oranlarda artış göstermesine yol açmıştır. Aynı zamanda 1980'li yıllardan itibaren

¹⁵⁷³ Özersay, Kudret, "Kıbrıs Konusu", *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt III: 2001-2012*, (der. Baskın Oran), İletişim Yayınları, İstanbul, 2013, ss. 687-688.

¹⁵⁷⁴ Sönmezoğlu, II. Dünya Savaşı'ndan Günümüze Türk Dış Politikası, s. 481.

¹⁵⁷⁵ Örneğin; PKK ile mücadele kapsamında Kuzey Irak'ta gerçekleştirilen sınır ötesi operasyonları, Kardak krizinde Yunanistan ile yaşanan gerilimi, Kıbrıs'ta yaşanan S-300 füze krizini, Abdullah Öcalan'ın yakalanması sürecinde Suriye'ye uygulanan güç kullanma tehdidini bu kapsamda değerlendirmek mümkündür. Güvenç, Serhat, "Bir Dış Politika Aracı Olarak Türk Silahlı Kuvvetleri: Yetenekler ve Uygulamalar", *Türk Dış Politikasının Analizi*, (ed. Faruk Sönmezoğlu), Der Yayınları, İstanbul, 2004, ss. 918-928.

başlayan ulusal savunma sanayisinin geliştirilmesine yönelik projeler artık somut sonuçlar vermeye başlamıştır. Bu gelişmeler Türkiye'nin askeri imkân ve yeteneklerini geliştirmiştir. Ordunun yeteneklerinin artması Türkiye'yi uluslararası askeri operasyonlarda daha fazla rol alma konusunda cesaretlendirmiştir.¹⁵⁷⁶

Ordunun yeteneklerindeki bu artışı 90'lı yıllarda Türkiye'nin karşılaştığı iç ve dış tehditler düşünüldüğünde doğal bir sonuç olarak değerlendirmek mümkündür. Daha öncede ifade edildiği gibi söz konusu dönemde ordu sadece güvenliğin sağlanmasının bir aracı olmaktan çıkıp, tehditlerin tespitinde ve güvenlik politikalarının tayininde belirleyici bir aktör haline gelmiştir. Yani ordu hem iç, hem de dış siyasette etkin rol oynamaya başlamıştır. Bu durumun bir nedeni 1990'lı yıllarda karşılaşılan iç ve dış tehditlerken, diğer bir nedeni ise 1982 Anayasası'yla ordunun yetkilerinin artırılması ve konumunun güçlendirilmesidir.¹⁵⁷⁷

Toparlamak gerekirse Türkiye'nin söz konusu dönemde bir yandan uluslararası kültürel/kurumsal güvenlik alanının kırılma noktası olan Soğuk Savaş'ın bitişiyle ortaya çıkan yeni uluslararası konjonktüre adapte olmaya, bir diğer yandan bu adaptasyon sürecinde kendisini doğrudan ilgilendiren dış politika sorunlarıyla baş etmeye, aynı zamanda ülkenin çıkarlarını korumaya, bölücü terörle daha iyi mücadele edebilmeye ve ortaya çıkan yeni fırsatları ya da riskleri en ideal biçimde değerlendirmeye çalıştığını söylemek mümkündür.¹⁵⁷⁸

b. 2000 Sonrası Dönem

11 Eylül 2001'de Amerika'da El-Kaide tarafından gerçekleştirilen terör eylemleri bir yandan bu ülkenin uluslararası prestijinin sarsılmasına ve gücünün sorgulanmasına yol açarken, diğer taraftan uluslararası kültürel/kurumsal güvenlik çevresinin temel dinamiklerini derinden etkilemiştir. Çünkü aslında uzun yıllardır var olan terör sorunu, 11 Eylül'ün ardından Amerika'nın yeni güvenlik algılamaları, yeni tehdit tanımlamaları, yeni terörle mücadele yöntemleri çerçevesinde farklı bir boyut kazanmış ve uluslararası kültürel/kurumsal güvenlik çevresinin ana gündem maddesi haline gelmiştir.¹⁵⁷⁹

11 Eylül'de gerçekleşen terör eylemlerini dünya politikasında temsil ettiği değerlere ve liderlik misyonuna yönelik bir saldırı olarak algılayan Amerika, terörü öncelikli tehdit olarak tanımlamış ve teröre karşı küresel bir mücadele başlatmıştır. Amerika bu mücadelenin tehdidin gerçekleşmesini beklemeden, tehdidin oluşacağı

¹⁵⁷⁶ Ozan, "İnşacı Kuram Çerçevesinde Türkiye'nin ...", s. 142.

¹⁵⁷⁷ Ozan, "İnşacı Kuram Çerçevesinde Türkiye'nin ...", s. 143.

¹⁵⁷⁸ Sönmezoğlu, *II. Dünya Savaşı'ndan Günümüze Türk Dış Politikası*, s. 514.

¹⁵⁷⁹ Buzan ve Hansen, *The Evolution of International Security Studies*, ss. 243-244.

ortamın/ortamların ortadan kaldırılmasına yönelik yani ‘önleyici’ bir prensiple yürütüleceğini, bu prensibe göre de kendisini tehdit altında hissettiği her durumda askeri yöntemlere başvurabileceğini açıklamıştır. Ayrıca Amerika bu mücadelede diğer devletleri de “*ya bizdensiniz, ya onlardan (teröristlerden)*” söylemiyle taraf olmaya zorlamıştır.¹⁵⁸⁰

Amerika terörle mücadele bağlamında önce 11 Eylül eylemlerini gerçekleştiren El-Kaide örgütünün barındığı ve destek aldığı Afganistan’a müdahalede bulunmuştur. Afganistan müdahalesinden kısa bir süre sonra ‘*şer eksen*i’ olarak tanımladığı ülkelerle ve onların müttefikleriyle mücadelenin süreceğini belirten Amerika, henüz Afganistan müdahalesi bitmemişken, El-Kaide’yle iş birliği yaptığı ve ülkede kitle imha silahları bulunduğu gerekçesiyle Irak’a da müdahale etmiştir. Ancak zaman içerisinde Irak’ın El-Kaide’yle iş birliği yaptığına dair güçlü bir delil bulunamadığı gibi ülkede herhangi bir kitle imha silahı da tespit edilememiştir.¹⁵⁸¹ Sonuç olarak 2001’de başlayan Afganistan müdahalesi 2021 yılında, 2003’te başlayan Irak müdahalesi ise 2011 yılında son bulmuştur.

Amerika’nın Afganistan ve Irak müdahalesiyle sonuçlanan terörle mücadele stratejisi, bir bakıma Amerika’nın 11 Eylül’de gerçekleşen terör eylemleriyle sarsılan uluslararası prestijini ve sorgulanmaya başlanan gücünü yeniden tesis etme amacına da hizmet etmiştir. Başka bir deyişle Amerika zarar gören ya da zayıflamaya başlayan hegemonyasını yeniden üretmek ve sürdürmek için en güçlü olduğu alana, yani askeri gücüne dayalı bir strateji izlemeye yönelmiştir. Ancak izlenen askeri güce dayalı strateji, bir yandan Amerikan ekonomisine yük olması ve söz konusu dönemde ekonomik güç açısından Amerika’nın liderliğini başka aktörlerle paylaşmak durumunda kalması, diğer yandan da Amerikan hegemonyasına karşı tepkilerin doğmasına neden olması sebebiyle istenen sonuca ulaşamamıştır. Çünkü 2000’li yıllara kadar hegemonluğun başlıca göstergesi olan askeri güce dayalı stratejiler, 2000’li yıllara gelindiğinde demodeleşmeye başlamış ve devletler askeri güce dayalı stratejiler yerine, diğer devletler üzerinde kültürel-ideolojik etkinliğini artırmaya yönelik stratejiler benimsemeye başlamıştır. Dolayısıyla devletlerin kültürel-ideolojik etkinliğini artırmaya yöneldiği bir dönemde bunları bir kenara iterek askeri gücünü ön plana çıkaran Amerika’nın hegemonluğu zayıflamış, uluslararası imajı ciddi bir zarar görmüştür.¹⁵⁸²

¹⁵⁸⁰ Oran, “2001-2012: Uluslararası Ortam ve Dinamikler”, s. 20; Uzgel, “2001-2012: ABD ve NATO’yla İlişkiler”, s. 252; Arı, *Yükselen Güç, Türkiye ABD İlişkileri ile Ortadoğu*, s. 58.

¹⁵⁸¹ Oran, “2001-2012: Uluslararası Ortam ve Dinamikler”, ss. 20-22.

¹⁵⁸² Oran, “2001-2012: Uluslararası Ortam ve Dinamikler”, ss. 24-31.

Ayrıca Amerika'nın askeri gücünü ön plana çıkaran politikaları/stratejileri, Soğuk Savaş sonrası dönemde büyük ölçüde askeri güvenlik anlayışından uzaklaşmaya ve özellikle 2000'li yıllardan sonra ekonomik, toplumsal, siyasal ve çevresel güvenliğe daha fazla önem vermeye başlayan Avrupa'da da tepkiyle karşılanmıştır. Amerika'nın askeri yöntemleri önceleyen, Avrupa'nın ise askeri güvenlik anlayışını ikinci planda tutan yaklaşımı zaman içerisinde ilişkilerin bozulmasına da yol açmıştır. Öyle ki Afganistan müdahalesi sırasında Avrupa ülkeleriyle ortak hareket edilmiş, ancak Irak müdahalesi sürecinde Avrupa ülkelerinden beklenen destek alınamamıştır.¹⁵⁸³ Amerika ile Avrupa Birliği'nin güvenlik alanında yaşadıkları derin fikir ayrılıkları ilişkilerin bozulmasına neden olmuştur. Taraflar arasındaki yaklaşım farklılıkları tamamen ortadan kalkmasa da bozulan ilişkiler ancak 2010 yılından sonra düzelmeye başlamıştır.¹⁵⁸⁴

Amerika ve Avrupa ülkeleri arasında yaşanan anlaşmazlıklar NATO düzlemindeki ilişkileri de kısmen etkilemiştir. Anlaşmazlıkların temelinde ise Avrupa Birliği'nin güvenlik alanında daha özerk olmak istemesi ile Amerika'nın Avrupa ülkelerinden yükümlülük paylaşımı noktasında daha fazla sorumluluk üstlenmesini beklemesi ve askeri harcamalarını artırmasını talep etmesi gibi nedenler yatmaktadır. Anlaşmazlıklar olmasına karşın Amerika ve Avrupa ülkeleri arasında NATO'nun genişlemesi konusunda bir fikir birliği söz konusudur. Çünkü ittifakın Doğu Avrupa'ya doğru genişlemesinin söz konusu ülkelerin güvenlikleri açısından önemli olduğu düşünülmektedir. Ancak Amerika'nın güvenlik önceliklerinin ilerleyen süreçte Avrupa'dan Orta Doğu ve Asya'ya kayması birtakım anlaşmazlıklara yol açmıştır.¹⁵⁸⁵ Zaten NATO'nun Doğu Avrupa'ya doğru genişlemesi, Rusya'nın 'yakın çevre' olarak tanımladığı bölgede Amerika ve Avrupa etkinliğinin artması anlamına geldiğinden Rusya'yı da rahatsız etmiştir. Öyle ki Rusya, NATO'nun genişlemesini en önemli tehdit ve tehlike kaynağı olarak tanımlamıştır.¹⁵⁸⁶

2000'li yıllara gelindiğinde ekonomik anlamda kendisini toparlayan Rusya, yeniden büyük güç olarak tanımlanmaya başlamıştır. Bu durum Rusya'nın yakın çevre olarak tanımladığı bölgede çok daha özerk davranmaya başlaması ya da çok daha katı

¹⁵⁸³ Cowles, Maria G. ve Michelle Egan, "The Evolution of the Transatlantic Partnership", *Transworld Working Papers*, 3, 2012, ss. 16-18; Oran, "2001-2012: Uluslararası Ortam ve Dinamikler", s. 22.

¹⁵⁸⁴ Mole, Richard, "Discursive Identities/Identity Discourses and Political Power", *Discursive Constructions of Identity in European Politics*, (ed. Richard Mole), Palgrave Macmillan, New York, 2007, ss. 19-20.

¹⁵⁸⁵ Sandler, Todd ve Hirofumi Shimizu, "NATO Burden Sharing 1999-2010: an Altered Alliance", *Foreign Policy Analysis*, 10 (1), 2014, ss. 43-60.

¹⁵⁸⁶ Kök, Havva, "NATO'nun Genişlemesi: Avrasya'da Rusya-ABD Nüfuz Mücadelesi", *Sıcak Barışın Soğuk Örgütü: Yeni NATO, Yeni Tehditler, Konseptler, Arayışlar, Dönüşüm ve Alan Dışı Operasyonlar*, (ed. M. Seyfettin Erol), Barış Platin Yayınlar, Ankara, 2012, s. 187.

politikalar izlemeye başlamasını da beraberinde getirmiştir.¹⁵⁸⁷ Rusya'yı toparlanmaya ve yeniden büyük güç olma yolunda politikalar/stratejiler izlemeye iten gelişme ise aslında Rusya'nın yakın çevre olarak tanımladığı bölgede Batı etkinliğinin artması olmuştur. Bu durumu tehdit olarak algılayan Rusya verdiği tepkilerle yakın çevre olarak tanımladığı bölgede Batı etkinliğini arttıracak gelişmelere izin vermeyeceğini ortaya koymuştur.¹⁵⁸⁸

Amerikan hegemonluğunun büyük ölçüde sarsıldığı, Rusya'nın yeniden büyük güç olarak tanımlanmaya başladığı bu dönemde bir diğer önemli gelişme Çin'in yükselişidir.¹⁵⁸⁹ Çin'in ekonomik alanda hızla gelişmesinin uluslararası kültürel/kurumsal güvenlik bağlamında önemli sonuçlar doğurma potansiyeline sahip olduğu düşünülmektedir. Çünkü Çin'in etkisini artırdıkça uluslararası sistemin kurallarını ve kurumlarını yeniden biçimlendirme gayreti içine gireceğine ve bu durumun başta Amerika olmak üzere sistemdeki diğer devletler tarafından tehdit olarak algılanacağına dair öngörüler mevcuttur.¹⁵⁹⁰ Çin'in henüz uluslararası güvenlik açısından önem taşıyan sıcak bölgelerdeki sorunlara etkin bir şekilde doğrudan müdahil olmadığı, ancak yakın coğrafyasında her geçen gün etkinliğini artırdığı gözlemlenmektedir. Bu doğrultuda uzun vadede Çin ile Amerika arasındaki rekabetin artacağı düşünülmektedir.¹⁵⁹¹ Çin'in yanı sıra Hindistan, Güney Kore, Brezilya, Güney Afrika vb. gibi bölgesel düzeyde ekonomik güçlerini artıran ve dünya politikasında etkilerini genişletme, uluslararası pozisyonlarını güçlendirme çabası içinde olan ülkelere de değinmek gerekmektedir.¹⁵⁹²

Ayrıca 2000'li yıllara gelindiğinde bilgi, iletişim ve ulaşım teknolojilerinde yaşanan olağanüstü ilerlemeyle küreselleşme olgusunun yeni bir boyut kazandığına ve bu durumun yeni tehditlerin doğuşu ya da var olan tehditlerin ağırlaşması bağlamında uluslararası kültürel/kurumsal güvenlik çevresini etkilediğine de değinmek gerekmektedir. Bu tehditler arasında konvansiyonel silahların ve kitle imha silahlarının yayılmasını; silah ve uyuşturucu kaçakçılığı, insan ticareti, kara para aklama gibi örgütlü

¹⁵⁸⁷ Oran, "2001-2012: Uluslararası Ortam ve Dinamikler", s. 14.

¹⁵⁸⁸ Özkan, Güner, "Spoils of a War: Impact of Georgia-Russia War on Russian Foreign and Security Policies in the „Near Abroad"", *Gazi Akademik Bakış*, 6 (11), 2012, ss. 35-64.

¹⁵⁸⁹ Oran, "2001-2012: Uluslararası Ortam ve Dinamikler", s. 14.

¹⁵⁹⁰ Ikenberry, G. John, "The Rise of China and the Future of the West: Can the Liberal System Survive?", *Foreign Affairs*, 87 (1), 2008, s. 23.

¹⁵⁹¹ Campbell, Kurt ve Brian Andrews, "Explaining the US „Pivot“ to Asia", *Chatnam House Research Paper*, 2013; Ross, Robert S., "The Problem with the Pivot: Obama's New Asia Policy is Unnecessary and Counterproductive", *Foreign Affairs*, 91 (6), 2012, ss. 70-82.

¹⁵⁹² Schirm, Stefan A., "Leaders in Need of Followers: Emerging Powers in Global Governance", *European Journal of International Relations*, 16 (2), 2010, s. 198.

organize suçların artmasını; bölgesel ve yerel çatışmaların yanı sıra etnik ve dini temelli çatışmaların artmasını ve uluslararası yasadışı göçün artmasını saymak mümkündür.¹⁵⁹³

Söz konusu yıllarda Türkiye ise uluslararası kültürel/kurumsal güvenlik çevresinde yaşanan tüm bu gelişmelere/değişimlere adapte olmaya, adaptasyon sürecinde de ülkenin çıkarlarını korumaya, ortaya çıkan yeni fırsatları ya da riskleri en ideal biçimde değerlendirmeye ve kendisini doğrudan ilgilendiren dış politika sorunlarıyla baş etmeye çalışmıştır.¹⁵⁹⁴

Daha öncede ifade edildiği üzere Türkiye, Helsinki Zirvesi'nde Avrupa Birliği'ne aday ülke olarak kabul edilmiştir.¹⁵⁹⁵ Ancak Türkiye'nin aday ülke olarak kabulü Avrupa Birliği ülkeleri arasında görüş ayrılıklarını beraberinde getirmiştir. Kimi Avrupa Birliği ülkeleri Türkiye'ye üyelik müzakereleri için tarih verilmesini desteklerken, kimi Avrupa Birliği ülkeleri ise '*kültürel-dini ve kimlik*' farklılıkları temelinde Türkiye'yi bir Avrupa ülkesi olarak görmediklerini, Türkiye'nin coğrafi konumu itibarıyla da Avrupalı olmadığını, Türkiye gibi yoksul, büyük, kalabalık ve ayrıca demokratik olmayan geri bir ülkenin Birliği zaafa uğratabileceğini ileri sürerek Türkiye'ye üyelik müzakereleri için tarih verilmemesi gerektiğini savunmuştur.¹⁵⁹⁶

Türkiye'ye üyelik müzakereleri için tarih verilmesinin Türkiye'nin üyeliğinin kabulü anlamına geleceğine yönelik yoğun itiraz ve eleştirilere rağmen Kopenhag Zirvesi'nde, Avrupa Komisyonu'nun hazırlayacağı rapor ve vereceği tavsiyeler doğrultusunda Türkiye'nin Kopenhag Kriterleri'ni yerine getirmesi şartıyla üyelik müzakerelerinin '*geciktirilmeksizin*' başlayacağı taahhüt edilmiştir. Bu doğrultuda Türkiye öncelikle kendisine şart koşulan Kopenhag Kriterleri'ni yerine getirmeye ve bu kriterlere uygun reformlar yapmaya yönelmiştir.¹⁵⁹⁷ Türkiye'nin özellikle demokrasi, ordunun siyasette ki yeri, hukukun üstünlüğü, yargının bağımsızlığı, insan hakları ve temel özgürlükler, azınlık hakları, Ege ve Kıbrıs sorunlarının çözümü gibi konularda daha

¹⁵⁹³ Erdoğan, İbrahim, "Küreselleşme Olgusu Bağlamında Yeni Güvenlik Algısı", *Gazi Akademik Bakış*, 6 (12), 2013, ss. ss. 265-292.

¹⁵⁹⁴ Sönmezoglu, II. *Dünya Savaşı'ndan Günümüze Türk Dış Politikası*, s. 514.

¹⁵⁹⁵ Baykal ve Arat, "1990-2001: AB'yle İlişkiler", s. 351.

¹⁵⁹⁶ Bağcı, Hüseyin ve Sabır Güler, "AK Parti İktidarının Başlangıç Yıllarında Türk Dış Politikası (2002-2007)", *Türk Dış Politikası-II*, (ed. Kemal Yakut ve M. Murat Erdoğan), Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 2014, ss. 164-165; Baykal, Sanem ve Tuğrul Arat, "2001-2012: AB'yle İlişkiler", *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt III: 2001-2012*, (der. Baskın Oran), İletişim Yayınları, İstanbul, 2013, ss. 374-375.

¹⁵⁹⁷ Bağcı ve Güler, "AK Parti İktidarının Başlangıç Yıllarında Türk Dış Politikası (2002-2007)", s. 169, 170; Baykal ve Arat, "2001-2012: AB'yle İlişkiler", s. 347-349.

fazla ilerleme kaydetmesi gerektiği üzerinde durulmuştur.¹⁵⁹⁸ Türkiye’de söz konusu dönemde ilgili konuların reformuna yönelik yoğun bir çaba içerisine girmiştir.¹⁵⁹⁹

Türkiye’nin ilerleme kaydetmesi beklenen konulara bakıldığında doğrudan güvenlik alanına yönelik bir reform talebinin söz konusu olmadığı görülmektedir. Ancak Türkiye’nin Birliğe üyelik sürecinde önemli gündem maddeleri haline gelen ordunun siyasette ki etkinliğinin azaltılması, Milli Güvenlik Kurulu’nun görev ve yetkilerinin yeniden tanımlanması ve sivilleşmesi, ulusal güvenliğe yönelik tehdit olarak kabul edilen iç siyasal sorunların güvenlik gündeminden çıkartılarak siyasal alan içerisinde çözümlenmesi gibi talepler ulusal güvenlik alanının/politikalarının dönüşümünde de rol oynamıştır. Bu doğrultuda Türkiye’nin 2000’li yıllarda hem ulusal güvenlik alanında hem de diğer birçok alanda kapsamlı bir reform süreci içerisine girdiğini söylemek mümkündür.¹⁶⁰⁰ Bu reformlar ayrıca, özellikle Soğuk Savaş sonrası dönemde, Türkiye’nin iç ve dış politikasını etkileyen yoğun güvenlik gündeminin normalleşmesinde yani Türkiye’nin ulusal güvenlik alanının/politikasının dönüşümünde de rol oynamıştır. Özellikle güvenlik politikalarının anayasal zemini bu reformlar sonrasında bir değişim geçirmiştir.¹⁶⁰¹

Süreç içerisinde gerçekleştirilen reformlar Avrupa Komisyonu’nun hazırladığı rapora, Türkiye’nin Kopenhag Kriterlerini gerekli ölçüde yerine getirdiği ve bu doğrultuda Avrupa Birliği’ne katılım müzakerelerinin başlatılması gerektiği şeklinde yansımıştır. Nihayetinde Türkiye ile müzakerelere 3 Ekim 2005’te başlanması kararı alınmıştır. Ancak bu tarih “*Gümrük Birliği uygulamalarının Avrupa Birliği’ne yeni katılan ülkeleri de içerecek şekilde genişletilmesini öngören Ankara Anlaşması’nın ek protokolünün imzalanması*” şartına bağlanmıştır. Avrupa Birliği’ne yeni katılan ülkeler arasında Güney Kıbrıs Rum Yönetimi’nin de yer alması ve Ankara Antlaşması’nın bu biçimiyle imzalanmasının Güney Kıbrıs Rum Yönetimi’nin tanınması anlamına geleceği, katılım müzakereleri henüz başlamışken Avrupa Birliği-Türkiye ilişkilerinde sorun yaşanmasına neden olmuştur. Türkiye Ankara Antlaşması’nı gerekli şekilde genişletecek ek protokolü imzalamış ve bu protokolün herhangi bir biçimde ‘*Kıbrıs Cumhuriyeti*’nin tanınması anlamına gelmediğini belirten bir deklarasyon yayımlamıştır.¹⁶⁰²

¹⁵⁹⁸ Baykal ve Arat, “1990-2001: AB’yle İlişkiler”, ss. 362-365.

¹⁵⁹⁹ Baykal ve Arat, “2001-2012: AB’yle İlişkiler”, s. 348.

¹⁶⁰⁰ Özbudun, Ergun, “Democratization Reforms in Turkey, 1993-2004”, *Turkish Studies*, 8 (2), 2007, ss. 179-196; Aydın Düzgit, Senem, ve Fuat E. Keyman, “European Integration and the Transformation of Turkish Democracy”, *EU-Turkey Working Papers*, No: 2, Centre for European Policy Studies, Brussels, 2004.

¹⁶⁰¹ Ozan, “İnşacı Kuram Çerçevesinde Türkiye’nin ...”, ss. 157-158.

¹⁶⁰² Baykal ve Arat, “2001-2012: AB’yle İlişkiler”, ss. 350-353.

Buna karşılık Avrupa Birliği’de “tüm Birlik üyesi ülkelerin tanınmasının, Birliğe katılım sürecinin bir zorunluluğu” olduğunu belirten karşı bir protokol yayımlayarak Türkiye’ye tepki göstermiştir. Avrupa Birliği ayrıca “her genişleme sonrası yeni üye devletlerin Ankara Antlaşmasına taraf olmak zorunda” olduğunu ve “Türkiye’nin bunu sağlayacak yasal düzenlemeleri/uygulamaları yapmakla yükümlü” olduğunu da hatırlatmıştır.¹⁶⁰³

Taraflar arasında ek protokolden kaynaklanan sorunlara rağmen üyelik müzakereleri 3 Ekim 2005’de başlamıştır. Fakat müzakere süreci Türkiye’nin ek protokolden kaynaklanan yükümlülüklerini yerine getirmedeği gerekçesiyle tıkanmış, hatta üyelik müzakerelerinin askıya alınması gündeme gelmiştir. Bu durum Türkiye’de tepkiyle karşılanmış, müzakere sürecinin bu şekilde çıkmaza girmesi Avrupa Birliği-Türkiye ilişkilerinin durgunlaşmasına yol açmıştır. Türkiye ilerleme kaydetmesi beklenen konularda reformlar yapmaya devam etse de reformların hızı yavaşlamış, dolayısıyla müzakere süreci zaman zaman durma noktasına gelmiştir.¹⁶⁰⁴

İlerleyen süreçte de ilişkileri canlandırmaya yönelik çeşitli adımlar atılmışsa da bu pek mümkün olmamıştır. İlişkilerin bu denli tıkanmasında, Kıbrıs bağlamında yaşanan olumsuz gelişmelerin yanı sıra, bazı Birlik üyesi devletlerin Türkiye’ye yönelik olumsuz tavırları da etkili olmuştur.¹⁶⁰⁵ Ayrıca aday veya potansiyel aday ülkelere sadece Türkiye’ye vize uygulanıyor olması ve henüz Kıbrıs sorunu çözülmeden Güney Kıbrıs Rum Yönetimi’nin 2012 yılında Avrupa Birliği Bakanlar Konseyi dönem başkanlığını devralmış olması da ilişkileri olumsuz etkilemiştir.¹⁶⁰⁶ 15 Temmuz 2016’da Türkiye’de gerçekleşen darbe girişimi sonrasında Türkiye’nin benimsediği güvenlik odaklı politikalar da ilişkileri olumsuz etkilemiştir. 2019 yılına gelindiğinde Güney Kıbrıs Rum Yönetimi ve Yunanistan’ın Doğu Akdeniz’de giriştikleri hidrokarbon sondaj faaliyetlerine Türkiye’nin verdiği tepki sonrası Avrupa Birliği’nin aldığı kararlar,

¹⁶⁰³ Bahsi geçen Protokol, Türkiye tarafından 29 Temmuz 2005’te imzalanmıştır. Aksu, Fuat, “Türkiye-Avrupa Birliği Tam Üyelik Müzakerelerinde Kıbrıs ve Ege Uyuşmazlıkları”, *Türkiye-AB İlişkileri: Dış Politika ve İç Yapı Sorunsalları*, (ed. M. Seyfettin Erol ve Ertan Efegil), Alp Yayınevi, Ankara, 2007, s. 43; Baykal ve Arat, “2001-2012: AB’yle İlişkiler”, ss. 360-361, 378.

¹⁶⁰⁴ Baykal ve Arat, “2001-2012: AB’yle İlişkiler”, s. 366, 370-371, 377-378.

¹⁶⁰⁵ Yılmaz, Hakan, “Turkish Identity on the Road to the EU: Basic Elements of French and German Oppositional Discourses”, *Turkey’s Road to European Union Membership: National Identity and Political Change*, (der. Susannah Verney ve Kostas Ifantis), Routledge, Londra&New York, 2009, s. 84; Baykal ve Arat, “2001-2012: AB’yle İlişkiler”, s. 373, 379.

¹⁶⁰⁶ Baykal ve Arat, “2001-2012: AB’yle İlişkiler”, s. 394-396, 398; Dayıoğlu, Ali, “2001-2012: Yunanistan’la İlişkiler”, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt III: 2001-2012*, (der. Baskın Oran), İletişim Yayınları, İstanbul, 2013, ss. 580-581.

ardından Suriye'nin kuzeyindeki PKK yapılanmasına karşı Türkiye'nin tutumuna yönelik Avrupa Birliği'nin tavrı da ilişkileri olumsuz etkilemiştir.¹⁶⁰⁷

Tüm bu olumsuzluklar Türkiye'nin yalnızca Avrupa Birliği'ne değil, genel olarak Batı'ya karşı güvensizlik duymaya başlamasına neden olmuştur. Güven kaybı Türkiye'de Batı karşıtlığının güçlenmesine yol açmıştır. Bu durum Türkiye'nin Batı yanlısı politikalar izleme konusunda ısrarcı olmamasını, yeni alternatiflere yönelmesini ve bu doğrultuda daha çok kendi bölgesine yoğunlaşmasını sağlamıştır.¹⁶⁰⁸

Özetle; Avrupa Birliği-Türkiye ilişkilerine bakıldığında başlangıçtan beri var olan iniş çıkışlı seyrin değişmediğini/devam ettiğini söylemek mümkündür. Taraflar ne tam anlamıyla birbirlerinden vazgeçmekte, ne de iki taraftan da kaynaklanan sorunlar sebebiyle ilişkilerini istikrarlı bir zemine oturtabilmektedir. Dönem dönem ilişkilerde bir takım ilerlemeler/iyileşmeler söz konusu olsa da yaşanan olumsuzluklar sebebiyle bir süreklilikten bahsetmek mümkün değildir.¹⁶⁰⁹ Avrupa Birliği ile ilişkiler istenildiği seviyede gelişmemiş ve hatta dönem dönem kopma noktasına gelmiş olsa da, bu durum Avrupa Birliği üyesi ülkelerle ikili ilişkileri etkilememiştir. Türkiye, bu dönemde diğer bölge ülkeleriyle olduğu gibi Avrupa Birliği ülkeleriyle de başta ekonomi olmak üzere birçok alanda ilişkilerini geliştirmiştir.¹⁶¹⁰ Avrupa Birliği-Türkiye ilişkilerinde de tarafların son yıllarda olumlu yönde bir ivmelenme kaydetmeye çalıştıklarını söylemek mümkündür.

Nitekim Avrupa Birliği-Türkiye ilişkilerinde ki olumsuz gelişmelere rağmen, üyelik sürecinde Avrupa Birliği ile Türkiye'nin güvenlik ihtiyaçlarının/politikalarının benzeşmesi olumlu bir gelişme olarak değerlendirilmiştir.¹⁶¹¹ Daha öncede bahsedildiği üzere 1990'lı yıllarda Avrupa Birliği ile Türkiye'nin karşılaştıkları güvenlik tehditleri, tarafların güvenlik algı ve ihtiyaçlarının farklılaşmasına neden olmuş ve bu durum tarafların güvenlik kültürlerinde de belli bir farklılaşmaya yol açmıştır.¹⁶¹² Ancak 2000 sonrası yaşanan gelişmeler tarafların güvenlik kültürlerinde ki farklılaşmanın bir ölçüde giderilmesi sonucunu doğurmuştur. 1990'lı yıllarda küresel ölçekli güvenlik tehditlerinin büyük ölçüde ortadan kalkması sebebiyle askeri güvenlik anlayışından uzaklaşan Avrupa

¹⁶⁰⁷ https://www.ab.gov.tr/turkiye-ab-iliskilerinin-tarihcesi_111.html, (28.01.2024).

¹⁶⁰⁸ Baykal ve Arat, "2001-2012: AB'yle İlişkiler", s. 345, 379, 382.

¹⁶⁰⁹ Baykal ve Arat, "2001-2012: AB'yle İlişkiler", s. 398.

¹⁶¹⁰ Erdoğan, Murat ve Deniz Aydın, "AK Parti'nin İkinci Dönemi Türk Dış Politikası: 2007-2011", *Türk Dış Politikası-II*, (ed. Kemal Yakut ve M. Murat Erdoğan), Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 2014, s. 203.

¹⁶¹¹ Baykal ve Arat, "2001-2012: AB'yle İlişkiler", s. 372.

¹⁶¹² Oğuzlu, "Turkey and the European Union", s. 66; Bilgin, "Türkiye-AB ilişkilerinde Güvenlik Kültürünün Rolü", s. 217.

Birliği, 2000’li yıllara gelindiğinde savunma yeteneklerini artırmak ve bu yeteneklerine askeri bir boyut kazandırmak için önemli adımlar atmıştır.¹⁶¹³ 1990’lı yıllarda birçok güvenlik tehdidi ile baş etmeye çalışan ve bu nedenle askeri güvenlik anlayışını sürdüren Türkiye ise 2000’li yıllara gelindiğinde ulusal güvenlik alanında/politikalarında yaşadığı dönüşüm sonucu askeri güvenlik anlayışından uzaklaşmaya başlamıştır. Bu doğrultuda tarafların güvenlik kültürlerinin belli bir ölçüde yakınlaştığını söylemek yanlış olmayacaktır.¹⁶¹⁴ Güvenlik kültürlerinin yakınlaşmasında küreselleşme sürecinin beraberinde getirdiği yeni güvenlik sorunlarının taraflar nezdinde ‘*ortak tehditler*’ olarak önem kazanması da etkili olmuştur.¹⁶¹⁵ Bu tehditlere ortak çabalarla karşılık verilmesi gerektiğinden hareketle Avrupa Birliği ile Türkiye arasında güvenlik alanında iş birlikleri söz konusu olmuştur.¹⁶¹⁶ Bunlara ek olarak Türkiye’nin yeni güvenlik tehditleri karşısında başvurduğu yöntemlerin ve izlediği politikaların giderek Avrupa Birliği ile uyumlu hale geldiğini de söylemek mümkündür. Türkiye’nin askeri güç unsurlarından uzaklaşmaya başlaması ve yumuşak güç unsurlarını öne çıkarması bu uyumun bir göstergesi olarak kabul edilebilir. Nitekim aynı süreçte Amerika’nın askeri güce dayalı bir strateji izlemeye yönelmesi ve bunu güvenlik politikasının temel yöntemi olarak benimsemesi, Amerika ile Türkiye’nin güvenlik algılamalarında farklılaşmaya yol açmıştır. Bu farklılaşma Türkiye’nin zaman zaman Amerika’nın yanında yer alırken, zaman zaman Amerika’ya verdiği desteğin devamlılığını sağlayamamasına neden olmuştur.¹⁶¹⁷

Daha öncede ifade edildiği üzere 11 Eylül saldırılarından sonra Amerika’nın güvenlik algılamaları, tehdit tanımlamaları ve bu tehditlere yönelik mücadele yöntemleri değişmiştir. Bu değişim doğrultusunda Amerika önce 11 Eylül eylemlerini gerçekleştiren El-Kaide örgütünün barındığı ve destek aldığı Afganistan’a, ardından da El-Kaide’yle iş birliği yaptığı ve ülkede kitle imha silahları bulunduğu gerekçesiyle Irak’a müdahalede bulunmuştur.¹⁶¹⁸ Coğrafi konumu, kültürel-dini yapısı ve Batı ile olan ittifak ilişkisi

¹⁶¹³ Bilgin, Pınar, “Turkey & the EU: Yesterday’s Answers to Tomorrow’s Security Problems?”, *EU Civilian Crisis Management*, (ed. Graeme P Herd ve Jouko Huru), Conflict Studies Research Centre, Surrey, 2001, s. 38.

¹⁶¹⁴ Herd, “EU-Turkey Clashing Political and Strategic Cultures as Stumbling Blocks on the Road to Accession?”, s. 61.

¹⁶¹⁵ Solana, Javier, “*European Security Strategy: a Secure Europe in a Better World*”, Brussels, 2003.

¹⁶¹⁶ Desai, Seiju, “Turkey in the European Union: a Security Perspective - Risk or Opportunity?”, *Defence Studies*, 5 (3), 2005, ss. 377-379.

¹⁶¹⁷ Ozan, “İnşacı Kuram Çerçevesinde Türkiye’nin ...”, s. 160.

¹⁶¹⁸ Oran, “2001-2012: Uluslararası Ortam ve Dinamikler”, ss. 20-22.

sebebiyle Amerika'nın gerçekleştirdiği müdahalelerde Türkiye'nin de bir pozisyon alması gerekmiştir.¹⁶¹⁹

Amerika öncülüğünde gerçekleştirilen Afganistan müdahalesinde, Türkiye Amerika ile dayanışma içinde olacağını ve Amerika'ya destek vereceğini açıklamıştır. Türkiye'nin Afganistan müdahalesinde yer alması Batı ittifakındaki konumunu güçlendirmiş ve prestijini artırmıştır. Ayrıca Türkiye, Amerika'ya destek vererek, Avrupa Birliği'ne üyelik sürecinde Amerika'dan daha çok destek almayı amaçlamıştır.¹⁶²⁰ Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne üyeliğini destekleyen Amerika ise Irak müdahalesinde de Türkiye'den destek almayı amaçlamıştır. Ancak Türkiye Irak müdahalesine destek verip, vermemesi konusunda tereddütte kalmıştır.¹⁶²¹ Çünkü Irak müdahalesine destek verilmesi Türkiye'nin Orta Doğu'nun yeniden yapılanmasında yer alabileceği anlamına gelirken, destek verilmemesi yeniden yapılanmanın dışında kalınacağı ve bunun ülkenin çıkarlarına ters düşeceği anlamına gelmektedir. Ayrıca Irak müdahalesine destek verilmesinin Türkiye'nin komşularıyla ilişkilerinin kötüleşmesine yol açabileceği ve bu durumun ülkede siyasi-ekonomik açıdan bir olumsuzluk yaratabileceği de düşünülmektedir. Irak müdahalesine destek verilmezse de Kuzey Irak'taki Kürtlerin Irak'tan koparak bağımsız bir devlet kurma ihtimalinden endişe edilmektedir. Ayrıca Kuzey Irak'taki gelişmelerle bağlantılı olarak PKK'nın kendisine alan yaratma ve komşu ülkelerle ilişkiler kötüleşirse bu ülkelerin PKK'ya destek verme ihtimalinde Türkiye'yi tedirgin etmektedir. Dolayısıyla Türkiye, Irak müdahalesine destek vermenin bu ihtimalleri engelleyeceğini düşünmektedir.¹⁶²²

Irak müdahalesi konusunda ikilemde kalan Türkiye, sonuç olarak Amerika'ya gerekli desteği sağlayabilmek için bir tezkere hazırlamış ve hazırlanan tezkere Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne sunulmuştur. Yapılan oylama doğrultusunda tezkere reddedilmiş, bu durum Türk-Amerikan ilişkilerinin bozulmasına neden olmuştur.¹⁶²³

¹⁶¹⁹ Uzgel, "2001-2012: ABD ve NATO'yla İlişkiler", ss. 253-254.

¹⁶²⁰ Oran, Baskın, "2001-2012: Dönemin Dış Politikası", *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt III: 2001-2012*, (der. Baskın Oran), İletişim Yayınları, İstanbul, 2013, s. 144; Uzgel, "2001-2012: ABD ve NATO'yla İlişkiler", ss. 253-254.

¹⁶²¹ Bağcı ve Güler, "AK Parti İktidarının Başlangıç Yıllarında Türk Dış Politikası (2002-2007)", s. 173; Uzgel, "2001-2012: ABD ve NATO'yla İlişkiler", ss. 114-145.

¹⁶²² Bağcı ve Kocaay, "Helsinki Zirvesi'nden Ulusal Program'a Türk Dış Politikası", ss. 151-152; Bağcı ve Güler, "AK Parti İktidarının Başlangıç Yıllarında Türk Dış Politikası (2002-2007)", ss. 173-174; Uzgel, "2001-2012: ABD ve NATO'yla İlişkiler", s. 284.

¹⁶²³ Tam adı "Türk Silahlı Kuvvetleri'nin Yabancı Ülkelere Gönderilmesi ve Yabancı Silahlı Kuvvetlerin Türkiye'de Bulunması İçin Hükümet'e Yetki Verilmesine İlişkin Başbakanlık Tezkeresi" olan belge 25 Şubat 2003'te Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne sunulmuş ve 1 Mart 2003'te Meclis'te yapılan oylamada reddedilmiştir. Oran, "2001-2012: Dönemin Dış Politikası", s. 146; Uzgel, "2001-2012: ABD ve NATO'yla İlişkiler", ss. 273-274.

Tezkerenin reddedilmesinin ardından Amerika, Türkiye’yi sert bir biçimde eleştirmiş, hatta Türkiye’ye yönelik sert açıklamalarda da bulunmuştur. Bu süreçte Amerika, Türkiye ile ‘stratejik ortaklığını’ sona erdirdiğini de duyurmuştur.¹⁶²⁴ İlerleyen zaman zarfında Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde Irak müdahalesine yönelik alınan kararın akabinde Amerika liderliğindeki koalisyon güçleri Irak’a müdahale de bulunmuştur.¹⁶²⁵

Irak müdahalesi sonrasında, dönem dönem Türk-Amerikan ilişkilerinin gerilmesine sebep olan Kürt sorunu yeniden gündeme gelmiş ve ilişkilerin bozulmasına neden olmuştur. Müdahale sonrasında, Irak’ta işlerin beklediği gibi gitmemesinin de etkisiyle, Amerika giderek bölgede ki Kürtlerle yakınlaşmıştır. Tezkerenin reddedilmesi sebebiyle Türkiye’nin Kuzey Irak’a asker sokamaması ise Türkiye’nin Irak ve Kuzey Irak üzerinde ki etkisini zayıflatmıştır. Bu süreçte Türkiye Irak’ın bölünmesinden ve Kuzey Irak’taki Kürtlerin Irak’tan koparak bağımsız bir devlet kurmasından, PKK’nın Kuzey Irak’ı bir üs olarak kullanmasından ve faaliyete geçmesinden endişe etmiş, Amerika ise Irak müdahalesi sonrasında hem bu ülkenin toprak bütünlüğünün korunacağı hususunda, hem de PKK’ya karşı önlem alınacağı hususunda garantiler vermiştir. Ancak Amerika’nın Irak’ta gerek idari, gerek hukuksal düzenlemelerle federatif yapıyı güçlendirmesi, bölgesel yetkilere sahip bölgesel yönetimlerin kurulmasına yol açmış ve Irak Bölgesel Kürt Yönetimi kurulmuştur. Böylece bölgede ki Kürtlerin kendi özerk yapılanmaları giderek güçlenirken, Türkiye’nin siyasi ve askeri nüfuzu giderek zayıflamaya başlamıştır. Ayrıca Türkiye’nin endişe ettiği gibi PKK Kuzey Irak’ı bir üs olarak kullanmaya başlamış ve faaliyete geçmiştir. Dolayısıyla PKK’nın Türkiye’ye yönelik eylemleri de artmıştır. Bu durum ise Türkiye’de hem Kuzey Irak’a yönelik bir askeri harekât düzenlenmesi yolundaki baskı ve beklentileri, hem de Amerika’ya karşı tepkileri artırmaya başlamıştır.¹⁶²⁶

Amerika ise Irak’ta müdahale sonrasında bir türlü istikrar sağlanamaması nedeniyle giderek zorlanmaya başlamıştır. Hem Amerika’nın hem de Türkiye’nin içinde bulunduğu durum, Kuzey Irak ve Kürt sorunu konusunda iki ülkenin ortak hareket etmesini gerektirmiştir. Fakat Türkiye, idari birim olarak tanımadığı Irak Bölgesel Kürt Yönetimi ile siyasal diyalog kurmayı reddetmektedir. Bu durum Türkiye’nin PKK’nın tasfiye edilmesine ve faaliyetlerine son vermesine yönelik isteğinin, Türkiye içinde Kürt sorununa ilişkin düzenlemelere gidilmesi ve Irak Bölgesel Kürt Yönetimi ile resmi temas

¹⁶²⁴ Bağcı ve Güler, “AK Parti İktidarının Başlangıç Yıllarında Türk Dış Politikası (2002-2007)”, s. 174; Erdoğan ve Aydın, “AK Parti’nin İkinci Dönemi Türk Dış Politikası: 2007-2011”, s. 197.

¹⁶²⁵ Amerika liderliğindeki koalisyon güçleri Irak’a 20 Mart 2003’te müdahale de bulunmuştur. Uzgel, “2001-2012: ABD ve NATO’yla İlişkiler”, s. 260, 275.

¹⁶²⁶ Uzgel, “2001-2012: ABD ve NATO’yla İlişkiler”, s. 270, 275, 276, 281-284, 286, 288.

kurulması karşılığında yerine getirilebileceğinin gündeme gelmesi ile değişmiştir. Bu doğrultuda Türkiye, Amerika ve Irak Bölgesel Kürt Yönetimi uzlaşmaya çalışmıştır.¹⁶²⁷

Türkiye bu konuyla dolaylı olarak bağlantılı olan diğer ülke ve aktörleri de yanına çekmeye çalışmıştır. PKK saldırılarının devam ettiği bu süreçte Amerika'nın, Avrupa ülkelerinin ve komşularının desteğini alan Türkiye, Kuzey Irak'a yönelik önce hava, daha sonra kara operasyonu başlatmıştır.¹⁶²⁸ Akabinde Türkiye, Irak ve Irak Bölgesel Kürt Yönetimi arasında yoğun bir görüşme/ziyaret trafiği başlamış, Amerika'nın da desteğiyle taraflar arasında PKK'ya karşı konjonktürel bir ittifak oluşturulmuştur. İlerleyen zamanlarda da Türkiye, Irak ve Irak Bölgesel Kürt Yönetimi arasında diyalogun geliştirilmesi, çeşitli konularda iş birliği mekanizmalarının güçlendirilmesine yönelik adımlar atılmış, antlaşmalar imzalanmıştır. Ancak Türkiye, Irak ve Irak Bölgesel Kürt Yönetimi arasındaki ilişkilerin, dönem dönem PKK'nın Türkiye'ye yönelik saldırılarını artırması, Türkiye'nin de buna askeri harekâtlarla karşılık vermesi nedeniyle inişli çıkışlı bir seyir izlediğini söylemek mümkündür.¹⁶²⁹

Tezkerenin reddedilmesi, Irak müdahalesi, Kuzey Irak'ta ki gelişmeler ve Kürt sorunu ekseninde Amerika ile bozulan ilişkilerin düzelmesinde ise '*Büyük Orta Doğu Projesi (BOP)*' etkili olmuştur. Aslında söz konusu proje Irak müdahalesinin ardından Amerika'nın Orta Doğu politikalarına yönelik uluslararası desteği artırma ve sorumlulukları uluslararası sistemin önde gelen devletleriyle paylaşma amacıyla ortaya atılmıştır. Proje kapsamında Türkiye'nin Amerika için bölgede oynayacağı rol dikkate alınmış ve Türkiye projenin en önemli ülkelerinden biri olarak tanımlanmıştır. Türkiye'de bu projeye olumlu yaklaşmıştır. Çünkü Türkiye'de Orta Doğu coğrafyasını önemsemekte ve bölgede etkin olmak istemektedir. Amerika ise bunu desteklemekte ve Türkiye'yi bölgeye örnek ya da model olarak sunmaktadır. İlişkilerdeki düzelme eğilimi taraflar arasında geliştirilen '*Stratejik Vizyon Belgesi*' ile pekiştirilmeye çalışılmıştır.¹⁶³⁰ Amerika ile Türkiye arasındaki ilişkiler söz konusu gelişmeler çerçevesinde görece düzelmeye başlamışsa da, dönem boyunca Türkiye'nin Orta Doğu coğrafyasına yönelik izlediği politikalar sebebiyle zaman zaman gerilmeye de devam etmiştir.

¹⁶²⁷ Uzgel, "2001-2012: ABD ve NATO'yla İlişkiler", s. 286, 288.

¹⁶²⁸ Kuzey Irak'a yönelik hava operasyonu 16 Aralık 2007'de, "Güneş Harekâtı" adı verilen kara operasyonu ise 21 Ocak 2007'de gerçekleştirilmiştir. Uzgel, "2001-2012: ABD ve NATO'yla İlişkiler", s. 289, 290.

¹⁶²⁹ Uzgel, "2001-2012: ABD ve NATO'yla İlişkiler", s. 291, 292, 293.

¹⁶³⁰ Tam adı "*Türkiye-ABD Stratejik Ortaklığının İlerletilmesi için Ortak Vizyon ve Planlı Diyalog Belgesi*" olan bu belge 2006 yılında kabul edilmiştir. Uzgel, "2001-2012: ABD ve NATO'yla İlişkiler", s. 262, 264, 267, 268; Oran, "2001-2012: Dönemin Dış Politikası", s. 148.

Özellikle 2000’li yıllarda İsrail-Filistin arasında ki çatışmaların tekrar tekrar alevlenmesi ve Türkiye’nin Filistin yanlısı tutumu, Türkiye-İsrail ilişkilerinde kriz yaşanmasına, dolayısıyla Amerika ile Türkiye’nin ilişkilerinin gerilmesine neden olmuştur. Ayrıca söz konusu dönemde İran üzerindeki baskıları artırma, İran’ı yalıtma ve İran’ın nükleer faaliyetlerini durdurma konusunda Türkiye’nin, Amerika’nın politikalarıyla ters düşmesi de ilişkileri germiştir.¹⁶³¹

Amerika-Türkiye ilişkilerinde yeniden yakınlaşma sürecini; ‘*Arap Baharı*’ olarak anılan 2010 yılında Tunus’ta başlayan ve kısa süre içinde diğer Arap ülkelerine de yayılan isyan dalgasının Suriye’ye sıçraması, Suriye’nin mevcut rejiminin değişim sürecine direnmesi ve mevcut rejimin korunması için sert politikalar izlenmesi, bu durum karşısında Türkiye’nin Amerika eşgüdümünde Suriye’nin mevcut rejimine karşıt politikalara yönelmesi başlatmıştır.¹⁶³²

İlişkilerde ki olumsuz hava, özellikle Barack Hussein Obama’nın 2000’li yılların sonlarında Amerikan Başkanı seçilmesiyle iyice dağılmıştır. Obama yönetimi, kendinden önceki yönetimin 11 Eylül saldırılarından sonra benimsediği ‘*Radikal İslamla Mücadele*’ etmek adına askeri güç ve saldırganlığa dayalı politikasından uzaklaşarak daha çok iç siyasete yönelmiş, İslam dünyası ve Orta Doğu ülkeleriyle geçmişten farklı ve ‘*yumuşak güce*’ dayalı ilişkiler kurmayı amaçlamıştır. Bu noktada yeni Amerikan yönetimi Türkiye’ye de özel bir önem atfetmiştir.¹⁶³³ Çünkü Amerika özellikle Orta Doğu coğrafyasında yaşanan bazı sorunları aşmada Türkiye’yi NATO’nun küresel ve bölgesel misyonunun bir aracı ve stratejik çıkarlarının tamamlayıcı bir unsuru olarak görmüştür.¹⁶³⁴ Dönem boyunca da Amerika, Türkiye’yi Orta Doğu’da lider bir ülke ve bölgesel bir güç olarak gördüğünü sıklıkla dile getirmiş, bu ifadeler Türkiye’de de

¹⁶³¹ Yeşilyurt, Nuri, “2001-2012: Orta Doğu’yla İlişkiler”, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt III: 2001-2012*, (der. Baskın Oran), İletişim Yayınları, İstanbul, 2013, s. 430-432, 440-442, 448-449, 456-457; Uzgel, “2001-2012: ABD ve NATO’yla İlişkiler”, s. 260, 265, 266, 294-296; Oran, “2001-2012: Dönemin Dış Politikası”, s. 147, 148, 155; İnat, Kemal ve İsmail Numan Telci, “Türkiye’nin İran, İsrail/ Filistin ve Suriye Politikası 2009”, *Türk Dış Politika Yıllığı 2009*, (ed. Burhanettin Duran, Kemal İnat ve Mühittin Ataman), SETA Yayınları, Ankara, 2011, ss. 126-128; Kardaş, “2000’li Yıllarda Türk-Amerikan İlişkileri”, ss. 39-40; Duran, Burhanettin, “Türk Dış Politikasının İç Siyaset Boyutu: 2010 Değerlendirmesi”, *Türk Dış Politika Yıllığı 2010*, (ed. Burhanettin Duran, Kemal İnat ve Mühittin Ataman), SETA Yayınları, Ankara, 2011, s. 41.

¹⁶³² Yeşilyurt, “2001-2012: Orta Doğu’yla İlişkiler”, ss. 420-421; Oran, “2001-2012: Dönemin Dış Politikası”, ss. 158-159; Uzgel, “2001-2012: ABD ve NATO’yla İlişkiler”, s. 257; Erdoğan ve Aydın, “AK Parti’nin İkinci Dönemi Türk Dış Politikası: 2007-2011”, ss. 209-210.

¹⁶³³ Gözen, Ramazan, “Türkiye’nin ABD Politikası 2009”, *Türk Dış Politikası Yıllığı 2010*, (ed. Burhanettin Duran, Kemal İnat ve Mühittin Ataman), SETA Yayınları, Ankara, 2011, ss. 300-305; Uzgel, “2001-2012: ABD ve NATO’yla İlişkiler”, s. 252.

¹⁶³⁴ Davutoğlu, Ahmet, *Stratejik Derinlik-Türkiye’nin Uluslararası Konumu*, Küre Yayınları. İstanbul, 2012, s. 234.

yansımasını bulmuş ve bu dönemde Türkiye'nin bölgesel bir güç olduğuna dair söylem ve algılamalar yaygınlaşmıştır.¹⁶³⁵

İslam dünyası ve Orta Doğu ülkelerine dönük yeni bir başlangıç yapılacağını ifade eden yeni Amerikan yönetiminin, barış ve diyalog odaklı dış politika vurgusu dönemin Türk dış politikasıyla da örtüştüğü için bu dönemde ikili ilişkiler gelişerek devam etmiştir. İlişkilerde ki gelişim özellikle askeri, siyasi ve ekonomi alanında kendini göstermiştir. İki ülke arasında gerçekleşen üst düzey resmi ziyaretler artmış ve bu ziyaretler ikili ilişkilerin gelişimini olumlu yönde etkilemiştir. Bu gelişmeler doğrultusunda yeni Amerikan yönetimi, Amerika-Türkiye iş birliğini tanımlamak için 'Model Ortaklık' kavramını kullanmaya başlamıştır.¹⁶³⁶

Türkiye açısından söz konusu dönemde Avrupa Birliği ile ilişkilerde yaşanan tıkanma nedeniyle, her ne kadar Amerika ile kurulan ilişkiler Avrupa Birliği ile kurulan ilişkilerin bir alternatifi olmasa da, Amerika ile ilişkilerin gelişimi önemli bir hal almıştır.¹⁶³⁷ Dolayısıyla 'Model Ortaklık' anlayışı Türkiye tarafından da memnuniyetle karşılanmıştır. Türkiye bu anlayış çerçevesinde güvenlik konusunda, terörle mücadelesinde, mali-ekonomik sorunlarının çözümünde, Ermeni sorunu, Kıbrıs sorunu, Avrupa Birliği üyeliği gibi dış politika sorunlarının çözümünde Amerika'dan destek isterken; Amerika ise Orta Doğu coğrafyasında yaşanan sorunların çözümünde Türkiye'den destek istemiştir.¹⁶³⁸ Bu dönemde Türk-Amerikan ilişkilerinin aşılammış sorunlarından biri olan 'Ermeni Soykırımı' meselesinin tekrar gündeme gelmesi ise ilişkileri yeniden germiştir.

Türkiye-Amerikan ilişkilerinin klasik gerilim alanlarından olan ve neredeyse her yıl yeniden gündeme gelen 1915 yılında Ermenilerin yaşadıkları olayların bir 'soykırım' olup olmadığı yönünde ki tartışmalar 2000'li yıllarda da sürmüştür. Ancak 2000'li yıllara gelindiğinde, yaşananların Amerika tarafından 'soykırım' olarak kabul edilmesine yönelik çabalar hem yoğunluk olarak artmış, hem de yeni girişimlerle çeşitlenmiştir. Bununla birlikte Amerika'nın zaman zaman etrafında dolaşsa da 'Ermeni Soykırımı'nı resmi olarak kabul etmediği ve tanımama politikasını sürdürdüğü de belirtilmelidir.¹⁶³⁹

¹⁶³⁵ Uzgel, "2001-2012: ABD ve NATO'yla İlişkiler", s. 265.

¹⁶³⁶ Gözen, "Türkiye'nin ABD Politikası 2009", ss. 300-305; Uzgel, "2001-2012: ABD ve NATO'yla İlişkiler", s. 257, 263.

¹⁶³⁷ Davutoğlu, *Stratejik Derinlik-Türkiye'nin Uluslararası Konumu*, s. 234.

¹⁶³⁸ Gözen, "Türkiye'nin ABD Politikası 2009", ss. 305-307.

¹⁶³⁹ Sönmezoğlu, *Uluslararası İlişkiler Sözlüğü*, ss. 263-264; Oran, "1919-1923: Dönemin Bilançosu", ss. 102-103; Uzgel, "2001-2012: ABD ve NATO'yla İlişkiler", ss. 296-301.

Görüldüğü üzere Amerika-Türkiye ilişkileri, değişen uluslararası ve bölgesel koşullar nedeniyle 2000’li yıllarda iniş çıkışlı bir seyir izlemiştir. İkili birçok konuda bazen sorun yaşasa da ya da bazı konularda görüş ayrılıkları hala devam etse de, genel olarak birçok meselede ortak hareket etmiştir. Bu durum taraflar arasında ki diyalogun yoğun şekilde devam etmesine ve ilişkilerin çok boyutlu bir nitelik kazanmasına olanak tanımıştır.¹⁶⁴⁰

Özetle Türkiye, 2000’li yıllarda zaman zaman Amerika’nın yanında yer alırken, zaman zaman Amerika’ya verdiği desteğin devamlılığını sağlayamamış ve Amerika ile ters düşmüştür. Bu durumun ise kısmen Avrupa Birliği-Türkiye ilişkilerini güçlendirdiğini söylemek mümkündür.¹⁶⁴¹ Ancak Türkiye’nin bu dönemdeki durumunun ne tam olarak Avrupa Birliği’ne yakınlaşma, nede tam olarak Amerika’dan uzaklaşma anlamına gelmediğini söylemek gerekmektedir. Türkiye’nin bu dönemdeki tutumu kendi güvenlik algılamalarına göre şekillenmiş pragmatik bir tutumdur. Ancak Türkiye’nin hem Avrupa Birliği, hem de Amerika ile ilişkilerinde ki konumu/tutumu, yine Türkiye’nin güvenlik kültüründeki/politikalarındaki değişimin anlaşılması bakımından önem taşımaktadır.¹⁶⁴²

Söz konusu dönemde Türkiye’nin güvenlik kültüründeki/politikalarındaki değişimi mümkün kılan bir diğer gelişme de komşuluk ilişkilerinin normalleşmesi ve iyileşmesidir. 1990’lı yılların sonuna dek hem komşularıyla, hem de yakın coğrafyasıyla ilişkilerini büyük ölçüde ‘güvenlik’ ekseninde sürdüren Türkiye, 2000’li yıllara gelindiğinde ‘iş birliği’ imkânlarının öne çıktığı bir politikaya yönelmiştir. Türkiye’nin yaşadığı bu değişimde Avrupa Birliği üyelik sürecinin beraberinde getirdiği “*komşuluk ilişkilerinin normalleşmesine, var olan uyuşmazlıkların barışçıl yoldan çözüme ulaştırılmasına ve bu hususlarda kaydedilen gelişmelerin takip edileceğine*” yönelik talepler büyük ölçüde etkili olmuştur.¹⁶⁴³ Başka bir ifadeyle Avrupa Birliği’ne üyelik süreci, Türkiye’nin dost-düşman ya da öteki tanımlarının/algılamalarının değişimi bakımından önemli bir dönüştürücü işlevi görmüştür. Bu noktada dost-düşman ya da öteki tanımlarının/algılamalarının, güvenlik kültürü/politikaları bağlamında taşıdığı önemi ve dost-düşman ya da öteki tanımlamalarında/algılamalarında gerçekleşen

¹⁶⁴⁰ Uzgel, “2001-2012: ABD ve NATO’yla İlişkiler”, ss. 263-264; <https://www.mfa.gov.tr/turkiye-amerika-birlesik-devletleri-siyasi-iliskileri.tr.mfa>, (13.02.2024).

¹⁶⁴¹ Kirişçi, Kemal, “Between Europe and Middle East: the Transformation of Turkish Foreign Policy”, *Middle East Review of International Affairs*, 8 (1), 2004, s. 49.

¹⁶⁴² Ozan, “İnşacı Kuram Çerçevesinde Türkiye’nin ...”, s. 161.

¹⁶⁴³ Baykal ve Arat, “1990-2001: AB’yle İlişkiler”, ss. 362-365, 377, 378, 387.

değişimin, güvenlik kültürünün/politikalarının değişimini de beraberinde getireceğini hatırlatmak gerekmektedir.¹⁶⁴⁴

Söz konusu dönemde komşuluk ilişkilerinin normalleşmesi ve iyileşmesi bağlamında Yunanistan'la ilişkilerin özel bir önem taşıdığını söylemek mümkündür. Daha öncede ifade edildiği üzere Abdullah Öcalan'ın Kenya'daki Yunan Büyükelçiliği'nde saklandığının anlaşılması ve yakalandığında üzerinde Kıbrıs Cumhuriyeti'ne ait bir pasaportun bulunmuş olması, Türk-Yunan ilişkilerinde tansiyonun yükselmesine sebep olmuştur. Türkiye, Yunanistan'ı “*terör örgütü ile iş birliği yapan, terörü destekleyen ülke*” olarak suçlamıştır. Öcalan krizi ile sarsılan imajını düzeltmek isteyen Yunanistan'da önemli politik aktörler görevden alınmış ve yerlerine ilişkileri düzeltmek adına Türkiye ile acilen diyalog kurması beklenen isimler getirilmiştir. Bu durum Yunanistan ile ilişkilerin kısmen normalleşmesini sağlamış, ilişkilerde ki asıl yumuşama ise önce Türkiye'de ardından Yunanistan'da gerçekleşen depremlerde tarafların birbirlerine destek vermesiyle sağlanmıştır.¹⁶⁴⁵ Bunların yanı sıra iki ülkenin Dışişleri bakanlarının kişisel dostlukları ve çabaları, Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne üyelik sürecinde Yunanistan ile yaşadığı anlaşmazlıkları çözmesi gerektiğine yönelik taleplerle karşılaşması ve iki ülke arasında gerçekleştirilecek ekonomik iş birliğinin sunacağı fırsatların varlığı da ilişkilerin normalleşmesinde/iyileşmesinde etkili olmuştur.¹⁶⁴⁶

Yunanistan'ın dış politikasında yaşadığı değişimde Türk-Yunan ilişkilerinin normalleşmesinde/iyileşmesinde etkili olmuştur. Bu değişim öncesinde Yunanistan, Türkiye'nin sorun yaşadığı ülkelerle yakınlık kurmaya ve ikili ilişkilerini güçlendirmeye önem vermiş, böylelikle Türkiye'nin gücünü kendi lehine dengelemeye çalışmıştır.¹⁶⁴⁷ Avrupa Birliği içinde de benzer bir tutum takınan Yunanistan, Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne üyelik sürecinde çeşitli konularda veto tehdidinde bulunarak ya da veto hakkını kullanarak Türkiye'yi kendi istekleri doğrultusunda yönlendirmeye çalışmıştır. Ancak Avrupa Birliği'nin Lüksemburg Zirvesi'nde Türkiye'nin resmi olarak aday listesine dâhil edilmemesi ve Türkiye'nin bunun üzerine Avrupa Birliği ile siyasi diyalogu kesmek dâhil ilişkileri gözden geçirme kararı alması, Türk-Yunan ilişkilerinde niteliksel bir değişim

¹⁶⁴⁴ Ozan, “İnşacı Kuram Çerçevesinde Türkiye'nin ...”, s. 161.

¹⁶⁴⁵ Fırat, “1990-2001: Yunanistan'la İlişkiler”, ss. 476-478; Dayıoğlu, “2001-2012: Yunanistan'la İlişkiler”, ss. 562-563.

¹⁶⁴⁶ Gündoğdu, Ayten, “Identities in Question: Greek-Turkish Relations in a Period of Transformation?”, *Middle Eastern Review of International Affairs*, 5 (1), 2001, ss. 106-117.

¹⁶⁴⁷ Fırat, “1990-2001: Yunanistan'la İlişkiler”, s. 442.

meydana getirmiştir.¹⁶⁴⁸ Türkiye'nin bu kararının doğrudan kendisine yönelik bir tehdit oluşturduğunu kısa sürede fark eden Yunanistan, Türkiye'ye yönelik izlediği politikaları yumuşatmış ve Avrupa Birliği içerisinde de Türkiye'ye daha az muhalif olmaya başlamıştır. Çünkü Türkiye'nin aldığı karar, Avrupa Birliği'nin Türkiye için problem çözme vasfını yitirdiğini ortaya koymuş ve bu doğrultuda Avrupa Birliği ile bağlarını koparmış bir Türkiye'nin, Yunanistan'la arasındaki anlaşmazlıkları çok daha sert yöntemlerle çözmeye kalkışabileceği düşünülmüştür.¹⁶⁴⁹ Bu nedenle Yunanistan, Avrupa Birliği üyeliğinin gerektirdiği reformları gerçekleştiren, Avrupa Birliği aracılığı ile aradaki anlaşmazlıkları çözmeye çalışan bir Türkiye'nin artık kendisine tehdit oluşturmayacağını düşünmüş ve Türkiye'nin Avrupa Birliği üyeliğine destek vermeye başlamıştır. Nitekim Yunanistan Helsinki Zirvesi'nde Türkiye'nin aday ülkeler arasında sayılmasına karşı çıkmamıştır. Yunanistan bu olumlu tavrını, Avrupa Birliği, Türkiye ile katılım müzakerelerini başlatma kararı aldığı anda sürdürmüştür.¹⁶⁵⁰

Türk-Yunan ilişkilerindeki yakınlaşma 2000'li yıllarda da artarak devam etmiştir. Söz konusu yıllarda başta Kıbrıs ve Ege sorunu olmak üzere, Türkiye-Avrupa Birliği ilişkileri, azınlıklar ve yasadışı göç gibi iki ülke arasında ki tüm meseleler kapsamlı bir şekilde ele alınmaya çalışılmıştır.¹⁶⁵¹

Türkiye'nin başlıca ulusal güvenlik tehdidi olarak tanımladığı Yunanistan ile ilişkilerin normalleşmesinin/iyileşmesinin, taraflar arasındaki tüm sorunlar çözüme kavuşmamış olsa da çatışma halinin yerini, uzlaşma halinin almış olmasının Türkiye'nin güvenlik algılamalarının değişimi açısından önemli bir rol oynadığını söylemek mümkündür. Bu doğrultuda Türkiye'nin ulusal güvenliği konusundaki hassas ve temkinli yaklaşımını terk etmeden, kendi çıkarlarını ön planda tutan, uzlaşma, diyalog ve iş birliği eksenli bir dış politika anlayışı benimsediği ve bu anlayışı devam ettirmeye çalıştığı görülmektedir.

Komşuluk ilişkilerinin normalleşmesi ve iyileşmesi bağlamında Kıbrıs sorununda yaşanan gelişmelerinde önem taşıdığını söylemek mümkündür. Daha öncede ifade edildiği üzere Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne aday ülkeler arasında sayıldığı Helsinki Zirvesi'nin sonuç bildirgesinde Kıbrıs sorunun çözümünün üyeliği kolaylaştıracağı,

¹⁶⁴⁸ Baykal ve Arat, "1990-2001: AB'yle İlişkiler", ss. 345-346; Çalış, *Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri Kimlik Arayışı, Politik Aktörler ve Değişim*, s. 345; Bozdağlıoğlu, *Turkish Foreign Policy and Turkish Identity*, s. 81.

¹⁶⁴⁹ Sönmezoğlu, *II. Dünya Savaşı'ndan Günümüze Türk Dış Politikası*, s. 610.

¹⁶⁵⁰ Fırat, "1990-2001: Yunanistan'la İlişkiler", ss. 478-479; Dayıoğlu, "2001-2012: Yunanistan'la İlişkiler", s. 579.

¹⁶⁵¹ Dayıoğlu, "2001-2012: Yunanistan'la İlişkiler", s. 567, 568, 571.

ancak bunun üyelik için bir ön koşul olmadığı belirtilmiştir. Fakat sonraki süreçte Birliğin hazırladığı ve Türkiye'nin adaylık sürecinde müzakerelere başlaması için gerekli olan düzenlemelerin yer aldığı Katılım Ortaklığı Belgesi'nde Kıbrıs sorununun çözümünde Türkiye'nin daha fazla ilerleme kaydetmesi gerektiği üzerinde durulmuştur.¹⁶⁵² Kısacası Kıbrıs sorununun çözümü Türkiye'nin Avrupa Birliği üyeliği için hukuki bir ön koşul olarak sunulmasa da, uygulama da bir ön koşul olarak işletilmiştir.¹⁶⁵³

Kıbrıs sorunu Türkiye'nin Avrupa Birliği üyeliği ile ilişkilendirilince, Türkiye sorunun çözümü için, özellikle 2000'li yıllara gelindiğinde, daha çok çaba sarf etmeye başlamıştır. Bu doğrultuda Türkiye dönemin Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri Kofi Annan tarafından hazırlanan, bu nedenle '*Annan Planı*' olarak da bilinen çözüm planını destekleyen bir politika izlemiştir. Türkiye bu plan çerçevesinde Kıbrıs sorununun çözümüne verdiği destek karşılığında, Avrupa Birliği üyeliğinin önünün açılacağını da düşünmüştür.¹⁶⁵⁴

Annan Planı, Türkiye'nin bütün itirazlarına rağmen Kıbrıs Cumhuriyeti olarak adanın tamamı adına Avrupa Birliği ile üyelik müzakereleri sürecinde olan ve 2004 yılında Avrupa Birliği'ne üye olacağı öngörülen Güney Kıbrıs Rum Yönetimi'nin üyeliği gerçekleşmeden Kıbrıs sorununu çözmeye yöneliktir. Bu doğrultuda plan, Kıbrıs'ta 'Belçika ve İsviçre' modellerinin karışımı niteliğinde bir yönetsel yapılanma, iki yönetim, iki kurucu ancak yeni ve tek bir devlet, iki ayrı millî kimlik-iki dil ancak tek vatandaşlık öngörmektedir. Annan, bu planın özünün değiştirilmemesini istemekte ve planın her iki kesimde de referanduma götürülmesini teklif etmektedir. Eğer taraflar uzlaşamazlarsa, barış görüşmelerine son verileceği de açıklanmaktadır.¹⁶⁵⁵

Annan Planı çerçevesinde yapılan görüşmeler zaman zaman tıkanmış, sürecin devam ettirilebilmesi için bazen sürecin diğer paydaşlarının devreye girmesi gerekmiştir. Kıbrıs için hazırladığı planın çözüm getirmediğini gören Annan ise süreç içerisinde planda bir takım değişiklikler yaparak tekrar tekrar taraflara sunmuştur. Ancak olumlu bir sonuç elde edilememiş ve barış görüşmeleri sonlandırılmıştır. Sürecin diğer paydaşları ise barış görüşmelerini tekrar başlatmak için yoğun bir çaba harcamış, bu girişimler üzerine barış görüşmeleri tekrar başlamıştır. Gerçekleştirilen görüşmelerin ardından Kofi

¹⁶⁵² Baykal ve Arat, "1990-2001: AB'yle İlişkiler", ss. 353-354, 362-365.

¹⁶⁵³ Aydın, Mustafa ve Sinem Akgül Açıkmeşe, "Europeanization Through EU Conditionality: Understanding the New Era in Turkish Foreign Policy", *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 9 (3), 2007, ss. 268-269.

¹⁶⁵⁴ Resmi adı '*Kıbrıs Sorununun Kapsamlı Çözümü İçin Antlaşma Temeli*' olan bu Birleşmiş Milletler belgesi, ilgili taraflara 11 Kasım 2002'de sunulmuştur. Özersay, "Kıbrıs Konusu", s. 636, 644-645.

¹⁶⁵⁵ Özersay, "Kıbrıs Konusu", ss. 638-644. Ayrıca Annan Planı ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. https://www.mfa.gov.tr/bm-kapsamli-cozum-planı-_annan-planı_.tr.mfa, (23.02.2024).

Annan, planının son şeklini taraflara sunmuş ve 24 Nisan 2004'te her iki tarafta da eş zamanlı olarak ayrı ayrı referandum yapılacağını duyurmuştur. Referanduma sunulan planı Kıbrıslı Rum seçmenler reddederken, Kıbrıslı Türk seçmenler kabul etmiştir.¹⁶⁵⁶

Rum tarafının yapılacak referandum sonucundan bağımsız bir biçimde 1 Mayıs 2004'te Avrupa Birliği'ne üye olacağının garantisini almış olması, Rum tarafının çözüm yönünde oy kullanma ihtiyacını ortadan kaldırmış, en nihayetinde de Rum tarafı Annan Planı'nı reddetmiştir. Nitekim referandumun olumsuz sonuçlanması üzerine Avrupa Birliği'nin genişleme süreci önceden tasarlandığı şekilde ilerletilmiş ve Güney Kıbrıs Rum Yönetimi, Kıbrıs Cumhuriyeti olarak bütün ada adına Avrupa Birliği'ne üye olmuştur. Kıbrıs sorunu çözülmeden Güney Kıbrıs Rum Yönetimi'nin bütün ada adına Avrupa Birliği'ne üye olması sorunu daha da içinden çıkılmaz bir hale getirmiştir.¹⁶⁵⁷

Geçmişte olduğu gibi günümüzde de Kıbrıs sorununun paydaşları arasında çözüme yönelik görüşmeler yapılmaya devam etmektedir. Ancak belli ilerlemeler kaydedilse de sonuç olarak gözle görülür somut bir çözüme varılamadığını söylemek mümkündür. Sorun hala çözülememiş olsa bile Türkiye'nin Kıbrıs sorununun çözümüne yönelik izlediği yapıcı politika geleneksel güvenlik anlayışındaki/politikasındaki değişimi ortaya koyması bakımından önem taşımaktadır.¹⁶⁵⁸

Toparlamak gerekirse; Türkiye'nin komşuluk ilişkilerinin normalleşmesi ve iyileşmesi bağlamında iki etkenin ön plana çıktığı görülmektedir. Bu etkenlerden ilki Türkiye'nin başlıca ulusal güvenlik tehdidi olarak tanımladığı Yunanistan ile sorunların çözülmeye ve ikili ilişkilerin her alanda geliştirilmeye çalışılmasıdır. İkinci etken ise Türk dış/güvenlik politikasının en karmaşık sorunlarından biri olan Kıbrıs sorununun çözümü için birtakım adımlar atılmış olmasıdır. Gerek ikili ilişkilerde gerekse Kıbrıs sorununda tüm anlaşmazlıkların çözüme kavuştuğu söylenemese de Türkiye komşuluk ilişkilerinin normalleşmesi ve iyileşmesiyle birlikte çok daha istikrarlı bir güvenlik ortamına kavuşmuştur. Bu istikrarlı güvenlik ortamı ise hem tehdit algılamalarının, hem de güvenlik kültürünün/politikalarının değişimi için uygun bir zemin hazırlamıştır.¹⁶⁵⁹ Ayrıca Türkiye bu dönemde komşuları ve yakın coğrafyasının yanı sıra, hem uzak komşularıyla, hem de diğer birçok bölgeyle ve ülkeyle ilişkilerini geliştirmeye çalışmıştır.

¹⁶⁵⁶ Özersay, "Kıbrıs Konusu", ss. 645-649, 657-660.

¹⁶⁵⁷ Özersay, "Kıbrıs Konusu", s. 649, 662; Sönmezoğlu, *II. Dünya Savaşı'ndan Günümüze Türk Dış Politikası*, ss. 436-437.

¹⁶⁵⁸ Ozan, "İnşacı Kuram Çerçevesinde Türkiye'nin ...", s. 164.

¹⁶⁵⁹ Ozan, "İnşacı Kuram Çerçevesinde Türkiye'nin ...", s. 164.

7.1.2. Yeni Jeopolitik Eksepsiyonalizm: Merkez Ülke

2000’li yıllar boyunca uluslararası kültürel/kurumsal güvenlik çevresinde yaşanan gelişmelerden/değişimlerden bahsedilmiştir. Söz konusu yıllarda Türkiye’nin ulusal kültürel/kurumsal güvenlik çevresinde de bir takım gelişmeler/değişimler yaşanmıştır. Türkiye’nin 2000’li yıllarda ulusal kültürel/kurumsal güvenlik alanında yaşadığı en önemli değişim ise asker-sivil ilişkilerinin yeniden yapılandırılması olmuştur. Bu konudaki ilk itici gücün Avrupa Birliği ve Avrupa Birliği’ne üyelik sürecinde gerçekleştirilen reformlar olduğunu söylemek mümkündür. İlerleyen süreçte de bu reformlar Türkiye’nin içsel dinamikleriyle gerçekleştirilmeye devam etmiştir. Bu doğrultuda önce Türkiye’nin ulusal kültürel/kurumsal güvenlik alanında yaşadığı değişimin içeriğini ve bu değişimin kurumsal-hukuki boyutunu ele almak, daha sonra değişimin güvenlik kültürüne/politikalarına etkilerine değinmek gerekmektedir. Ancak Türkiye’nin ulusal kültürel/kurumsal güvenlik alanında yaşadığı değişimin içeriğini ve bu değişimin kurumsal-hukuki boyutunu ele almadan önce bu değişime zemin hazırlayan içsel faktörlere kısaca değinmek yerinde olacaktır.¹⁶⁶⁰

Daha öncede ifade edildiği üzere Türkiye, 1990’lı yıllarda ulusal güvenliğine yönelik en büyük tehdidi ‘*bölücülük ve terörle mücadele*’ olarak tanımlamıştır.¹⁶⁶¹ Bunda söz konusu yıllarda Kürt ayrılıkçılığını savunan PKK’nın gerçekleştirdiği terör eylemlerini artırması önemli ölçüde etkili olmuş ve Türkiye söz konusu yıllar boyunca terörle mücadeleye ağırlık vermiştir.¹⁶⁶² 2000’li yıllara gelindiğinde ise terör sorunu, önce terör örgütü lideri Abdullah Öcalan’ın yakalanması ve PKK’nın eylemlerinin azalması, ardından Öcalan’ın PKK’ya silahlı eylemlerine son verme çağrısında bulunması ve örgütün bu çağrıya uymasıyla -geçicide olsa- durgunluk dönemine girmiştir. Bu durum Türkiye’nin güvenlik gündeminin yumuşamasını mümkün kılmıştır. Güvenlik gündeminin yumuşaması ise Türkiye’nin güvenlik alanına yönelik reformlar gerçekleştirebilmesi için ihtiyaç duyulan güvenlik ortamına belirli ölçüde zemin hazırlamıştır.¹⁶⁶³

Yine daha öncede ifade edildiği üzere 1990’lı yılların sonlarına doğru ‘*irticai faaliyetler*’de en az ‘*bölücülük ve terörle mücadele*’ kadar büyük bir tehdit olarak

¹⁶⁶⁰ Ozan, “İnşacı Kuram Çerçevesinde Türkiye’nin ...”, s. 168.

¹⁶⁶¹ Ülman, “Türkiye’nin Yeni Güvenlik Algılamaları ve Bölücülük”, ss. 479-480.

¹⁶⁶² Sönmezoğlu, *II. Dünya Savaşı’ndan Günümüze Türk Dış Politikası*, ss. 481-482.

¹⁶⁶³ Oran, Baskın, “2001-2012: İç Ortam ve Dinamikler-Siyaset”, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt III: 2001-2012*, (der. Baskın Oran), İletişim Yayınları, İstanbul, 2013, s. 119.

tanımlamıştır.¹⁶⁶⁴ Çünkü 1990'lı yıllar siyasal alanda İslam'ın görünürlüğünün arttığı ve İslamcı kimliğiyle tanımlanan partilerin iktidara taşındığı, ayrıca İslam unsurunun kendisini ekonomik ve toplumsal hayatta da gösterdiği bir dönemdir.¹⁶⁶⁵ Bu durum çeşitli kesimlerde laiklik konusundaki kaygıların hızla artmasına sebep olmuştur.¹⁶⁶⁶ Söz konusu kaygılar ordunun devreye girmesiyle sonlandırılmaya çalışılmış ve '*irticai faaliyetler*' tehdit olarak tanımlanmıştır.¹⁶⁶⁷ Devam eden süreçte ise '*irticai faaliyetler*'in önüne geçmek için çeşitli önlemler alınmıştır. En nihayetinde de "*laikliğe karşı eylemlerin odağı haline geldiği*" gerekçesiyle dönemin koalisyon hükümetinin ortağı Refah Partisi'ne kapatma davası açılmıştır. Refah Partisi'nin kapatılmasıyla, bu partide yer alan siyasetçiler Fazilet Partisi'ni kurarak siyasi hayatlarını burada devam ettirmeye çalışmış, ancak Fazilet Partisi'de selefi olduğu Refah Partisi'yle aynı akıbeti yaşamıştır. Fazilet Partisi'nin de kapatılmasının ardından '*Milli Görüş*' geleneğini takip eden bir grup siyasetçi Saadet Partisi'ni, diğer bir grup siyasetçi ise Adalet ve Kalkınma Partisi'ni kurmuştur.¹⁶⁶⁸ Adalet ve Kalkınma Partisi'nin 2002 yılında yapılan seçimlerde tek başına iktidara gelmesi, '*irtica*' tehdidinin gündemde kalmaya devam etmesine neden olmuş, nitekim Adalet ve Kalkınma Partisi hakkında da kapatma davası açılmıştır. Ancak Adalet ve Kalkınma Partisi'nin 2007 yılında yapılan seçimlerde yeniden iktidara gelmesiyle '*irtica*' tehdidi güvenlik gündeminden görece düşmüştür.¹⁶⁶⁹ 2000'li yıllara gelindiğinde hem '*irtica*', hem de '*bölücülük ve terörle mücadele*' tehdidinin güvenlik gündeminden düşmesi, 1990'lı yılların iç tehdit algılamaları üzerine kurulu güvenlik politikasının yerini, dış tehdit algılamalarının da dikkate alındığı güvenlik politikalarına bırakmasına olanak sağlamıştır. Bu durum güvenliğin dışarıya dönük tanımlanmasını da mümkün kılmıştır.¹⁶⁷⁰

Daha öncede ifade edildiği üzere Türkiye, 1990'lı yıllarda siyasal istikrarsızlığa sahne olmuş, bu durumda Türkiye'nin dış ve güvenlik politikasına yansımıştır. Pek çok koalisyon hükümetin kurulduğu bu dönemde, her kurulan hükümet kendi dış politika önceliklerine göre hareket ettiğinden bir tutarlılıktan ya da süreklilikten bahsetmek mümkün olmamıştır.¹⁶⁷¹ Siyasal istikrarsızlık ayrıca, siyasetçilere ve siyaset kurumuna duyulan

¹⁶⁶⁴ Özcan, "Doksanlı Yıllarda Türkiye'nin Değişen Güvenlik Ortamı", s. 19; Cizre, "Problems of Democratic Governance of Civil-Military Relations in Turkey and the European Union Enlargement Zone", s. 108.

¹⁶⁶⁵ Oran, "1990-2001: Dönemin Bilançosu", s. 219.

¹⁶⁶⁶ Oran, "1980-1990: Dönemin Bilançosu", s. 22.

¹⁶⁶⁷ Özcan, "Doksanlı Yıllarda Türkiye'nin Değişen Güvenlik Ortamı", s. 19.

¹⁶⁶⁸ Beriş, "Türkiye'de Ordu-Siyaset İlişkisi", s. 190.

¹⁶⁶⁹ Erol ve Ozan, "Türk Dış Politikasında Süreklilik Unsuru Olarak Siyasal Rejim", s. 35.

¹⁶⁷⁰ Ozan, "İnşacı Kuram Çerçevesinde Türkiye'nin ...", s. 171.

¹⁶⁷¹ Erdoğan ve Aydın, "1993-1996 Dönemi Türk Dış Politikası", ss. 59-60.

güvenin azalmasına da neden olmuştur. Çünkü siyasal istikrarsızlık özellikle karşılaşılan güvenlik sorunlarına yönelik gerektiği gibi tutarlı politikaların izlenememesine ya da uygulanan stratejilerin sürekliliğinin sağlanamamasına neden olmuştur. Kısacası siyasal istikrarsızlık ulusal düzeyde Türkiye'nin güvenliğini olumsuz etkilemiştir. 2000'li yıllara gelindiğinde siyasal alanda istikrarın kısmen sağlanmış olması ise ulusal düzeyde Türkiye'nin güvenliğini olumlu yönde etkilemiştir. Bu durum Türkiye'nin güvenlik alanına yönelik gerçekleştireceği reformlar konusunda da daha istikrarlı olmasına zemin hazırlamıştır.¹⁶⁷²

Yine daha önce ifade edildiği üzere Türkiye, 1990'lı yıllarda siyasal istikrarsızlığın yanı sıra ekonomik alanda da istikrarsızlıklar yaşamıştır. Bu durum ülkenin konjonktüre uygun etkin politikalar izleyememesine neden olmuş ve Türkiye'nin güvenliğini olumsuz yönde etkilemiştir.¹⁶⁷³ 2000'li yıllara gelindiğinde, 1990'ların ekonomik istikrarsızlıkları ve krizleri yerini, daha istikrarlı ve krizler karşısında nispeten daha dayanıklı bir ekonomiye bırakmıştır. Özellikle 2001 yılında yaşanan ekonomik krizin ardından, alınan önlemler ve başlatılan reformlar Türkiye'de ekonomik alanda bir iyileşme ve istikrar sağlamıştır. Böylece bazı ekonomik sorunlar tam anlamıyla aşılamamış da olsa Türkiye ekonomik gelişim anlamında önemli bir mesafe kat etmiştir.¹⁶⁷⁴ Bu durum Türkiye'nin güvenlik alanına yönelik reformlarını hayata geçirmesini kolaylaştırmış, yani ekonomik alanda sağlanan istikrar Türkiye'nin güvenliğini de olumlu yönde etkilemiştir. Sonuç olarak Türkiye'de iç ve dış tehdit algılamalarının birlikte dikkate alındığı güvenlik politikalarının benimsemeye başlanması, siyasal ve ekonomik alanda istikrar sağlanması, 2000'li yıllarda ulusal kültürel/kurumsal güvenlik alanında yaşanan değişimlere zemin hazırlamıştır.¹⁶⁷⁵

Ayrıca yine daha önce de ifade edildiği üzere Avrupa Birliği'ne üyelik sürecinde Türkiye'nin ilerleme kaydetmesi beklenen konularda önemli gündem maddeleri haline gelen ordunun siyasette ki etkinliğinin azaltılması, Milli Güvenlik Kurulu'nun görev ve yetkilerinin yeniden tanımlanması ve sivilleşmesine yönelik taleplerde ulusal güvenlik alanının/politikalarının dönüşümünde rol oynamıştır.¹⁶⁷⁶ Bu doğrultuda Türkiye 2000'li

¹⁶⁷² Uzgel, "Türk Dış Politikasının Teori ve Pratiği: TDP'nin Oluşturulması", ss. 85-86.

¹⁶⁷³ Oran, "1990-2001: Dönemin Bilançosu", ss. 215-216.

¹⁶⁷⁴ Baykal ve Arat, "2001-2012: AB'yle İlişkiler", s. 342; Ongun, M. Tuba, "İstikrar Arayışından Krize: Bir Değerlendirme", *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3 (2), 2001, s. 5; Gürsel, Seyfettin, "2001-2012: İç Ortam ve Dinamikler-Ekonomi", *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt III: 2001-2012*, (der. Baskın Oran), İletişim Yayınları, İstanbul, 2013, ss. 52-70.

¹⁶⁷⁵ Ozan, "İnşacı Kuram Çerçevesinde Türkiye'nin ...", s. 170, 171.

¹⁶⁷⁶ Özbudun, "Democratization Reforms in Turkey, 1993-2004", ss. 179-196; Aydın Düzgüt ve Keyman, "European Integration and the Transformation of Turkish Democracy".

yıllarda kapsamlı bir reform süreci içerisine girmiştir. Türkiye'nin iç ve dış politikasını etkileyen yoğun güvenlik gündeminin normalleşmesi, tehdit olarak kabul edilen iç siyasi sorunların güvenlik gündeminden çıkartılarak siyasi alan içerisinde çözümlenme arayışının gündeme gelmesi ve Türkiye'nin tehdit algılamalarının/tanımlamalarının değişmesi bu reformlar sonrasında gerçekleşmiştir. Gerçekleştirilen reformlar Türkiye'nin ulusal güvenlik alanını/politikasını dönüştürmüş, özellikle güvenlik politikalarının anayasal zemini bu reformlar sonrasında bir değişim geçirmiştir.¹⁶⁷⁷ Bu doğrultuda 2001 yılında gerçekleştirilen Anayasa değişikliklerini, Türkiye'nin ulusal kültürel/kurumsal güvenlik alanında yaşadığı değişimin kurumsal-hukuki boyutunun ilk adımı olarak görmek mümkündür. Bu kapsamda ulusal güvenlikle ilgili en önemli değişikliğin ise Milli Güvenlik Kurulu'nun görev ve işlevinin yeniden tanımlanması olduğunu söylemek mümkündür.¹⁶⁷⁸

Daha önce de bahsedildiği üzere 1961 Anayasası ile kurulan Milli Güvenlik Kurulu'nun amacı *“güvenlikle ilgili kararların alınmasında ve koordinasyonun sağlanmasında yardımcı olmak üzere gerekli temel görüşleri bildirmek”* olarak tanımlanmıştır.¹⁶⁷⁹ Böylelikle güvenlik politikalarının uygulayıcısı olan orduya ilk kez anayasal olarak rol verilmiş ve ordu güvenlik politikasının tanımlandığı kurumsal-hukuki yapının paydaşlarından biri haline gelmiştir.¹⁶⁸⁰ 12 Mart Muhtırasının ardından 1972'de yapılan bir Anayasa değişikliğiyle kararlarını hükümete *‘bildiren’* bir kurumdan, *‘tavsiye eden’* bir kuruma dönüştürülen ve etkisi artırılan Milli Güvenlik Kurulu¹⁶⁸¹, 1982 Anayasası ile *“Devletin varlığı ve bağımsızlığı, ülkenin bütünlüğü ve bölünmezliği, toplumun huzur ve güvenliğinin korunması hususunda alınmasını zorunlu gördüğü tedbirlere ait kararların öncelikle dikkate alınmasını sağlayan”* bir kurum konumuna getirilmiştir.¹⁶⁸² Yalnızca görüş bildiren bir danışma kurulu olarak tanımlansa da, anayasal olarak kararlarının öncelikle dikkate alınacağı belirtilen Milli Güvenlik Kurulu, böylece ulusal güvenlik politikalarının belirleyicisi konumuna getirilmiş ve yetkileri daha da artırılmıştır. Uygulamada da aldığı kararlar yerine getirilen Milli Güvenlik Kurulu, güvenlik politikalarının yapım sürecinin başat aktörü haline gelmiştir.¹⁶⁸³ 2001 yılında

¹⁶⁷⁷ Ozan, “İnşacı Kuram Çerçevesinde Türkiye'nin ...”, ss. 157-158.

¹⁶⁷⁸ Tanör, “Türkiye’de Dış İlişkilerin İç Hukuk Rejimi”, s. 817.

¹⁶⁷⁹ 1961 Anayasası, madde 111; Çiftçi, *Tarih, Kimlik ve Eleştirel Kuram Bağlamında Türk Dış Politikası*, ss. 265-271.

¹⁶⁸⁰ Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, s. 357.

¹⁶⁸¹ Özbudun, *Çağdaş Türk Politikası*, s. 99; Akgüner, *1961 Anayasasına Göre Milli Güvenlik Kavramı ve Milli Güvenlik Kurulu*, s. 217.

¹⁶⁸² Resmi Gazete, “1982 Anayasası, madde 118”, Sayı 17863/Mükerrer, 9 Kasım 1982, s. 32; Özcan, “Türkiye’de Siyasal Rejim ve Dış Politika: 1983-1993”, s. 297.

¹⁶⁸³ Tanör, “Türkiye’de Dış İlişkilerin İç Hukuk Rejimi”, s. 817.

yapılan Anayasa değişikliğiyle ise Milli Güvenlik Kurulu'nun kararlarının “*öncelikle dikkate alınacağı*” ifadesi “*değerlendirilir*” ifadesi ile değiştirilmiş ve Milli Güvenlik Kurulu'nun ‘*danışma*’ rolünün altını çizilmiştir. Ayrıca Milli Güvenlik Kurulu'nun sivil üye sayısı artırılmıştır.¹⁶⁸⁴

Ayrıca yürürlüğe giren Avrupa Birliği uyum paketleriyle de Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği'nin görev ve yetkilerinin sınırlandırılması¹⁶⁸⁵; hem Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreteri'nin, hem de askeri personellerin atanma usulünün yeniden düzenlenmesi¹⁶⁸⁶; askeri mahkemelerin sivilleri yargılama yetkisinin ortadan kaldırılması¹⁶⁸⁷; Devlet Güvenlik Mahkemeleri'nin kaldırılması¹⁶⁸⁸; silahlı kuvvetlerin Yükseköğretim Kurulu, Radyo ve Televizyon Üst Kurulu gibi çeşitli kurumlar üzerinde etkin olmasını sağlayan birtakım uygulamaların kaldırılması¹⁶⁸⁹ ve askeri harcamaların Sayıştay denetimine açılması¹⁶⁹⁰ gibi birtakım düzenlemeler yapılmıştır.

Bütün bu düzenlemeler öncesinde ulusal güvenlik, gerek anayasanın çizdiği çerçeve nedeniyle, gerekse içinde bulunulan iç-dış tehdit veya güvensizlikler/riskler nedeniyle geniş bir biçimde tanımlanmıştır. Bu doğrultuda ulusal güvenlik “*Devletin anayasal düzeninin, milli varlığının, bütünlüğünün, milletlerarası alanda siyasi, sosyal, kültürel ve ekonomik dâhil bütün menfaatlerinin ve ahdi hukukunun (ikili ya da çok taraflı antlaşmalardan doğan hukuk) her türlü dış ve iç tehditlere karşı korunması ve kollanmasını*” ifade etmektedir.¹⁶⁹¹ Bu geniş tanımlamayla başta dış politika olmak üzere

¹⁶⁸⁴ Resmi Gazete, “2001 Anayasa Değişikliği”, Sayı 24556/Mükerrer, madde 32, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2001/10/20011017m1.htm>, (09.03.2024); Sancar, Mithat ve Samim Akgönül, “İnsan Hakları Konusu: Avrupa Birliğine Uyum Süreci”, *Cilt III: 2001-2012*, (der. Baskın Oran), İletişim Yayınları, İstanbul, 2013, s. 713.

¹⁶⁸⁵ *Türkiye’de Siyasi Reform: Uyum Paketleri ve Güncel Gelişmeler*, T.C. Başbakanlık Avrupa Birliği Genel Sekreterliği, Ankara, 2007, s. 20; Sancar ve Akgönül, “İnsan Hakları Konusu: Avrupa Birliğine Uyum Süreci”, s. 721.

¹⁶⁸⁶ Gürsoy, Yaprak, *Türkiye’de Sivil-Asker İlişkilerinin Dönüşümü*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2012, s. 17.

¹⁶⁸⁷ *Türkiye’de Siyasi Reform: Uyum Paketleri ve Güncel Gelişmeler*, s. 18; İnel, Ahmet, “Anayasa Referandumu-2010”, *Cilt III: 2001-2012*, (der. Baskın Oran), İletişim Yayınları, İstanbul, 2013, ss. 713-714; Gürsoy, *Türkiye’de Sivil-Asker İlişkilerinin Dönüşümü*, s. 15; Oran, “2001-2012: İç Ortam ve Dinamikler-Siyaset”, s. 106.

¹⁶⁸⁸ *Türkiye’de Siyasi Reform: Uyum Paketleri ve Güncel Gelişmeler*, s. 23; İnel, “Anayasa Referandumu-2010”, ss. 713-714; Sancar ve Akgönül, “İnsan Hakları Konusu: Avrupa Birliğine Uyum Süreci”, s. 722; Cizre, Ümit, “Demythologizing the National Security Concept: The Case of Turkey”, *Middle East Journal*, 57 (2), 2003, s. 220.

¹⁶⁸⁹ *Türkiye’de Siyasi Reform: Uyum Paketleri ve Güncel Gelişmeler*, s. 21; Sancar ve Akgönül, “İnsan Hakları Konusu: Avrupa Birliğine Uyum Süreci”, s. 722.

¹⁶⁹⁰ *Türkiye’de Siyasi Reform: Uyum Paketleri ve Güncel Gelişmeler*, ss. 18-19; Oran, “2001-2012: İç Ortam ve Dinamikler-Siyaset”, s. 106; Sancar, Mithat, “Sayıştay Denetimi ve TSK”, *Cilt III: 2001-2012*, (der. Baskın Oran), İletişim Yayınları, İstanbul, 2013, s. 722; Kardaş, Ümit, “Sayıştay Denetimi ve TSK (2011 Gelişmeleri)”, *Cilt III: 2001-2012*, (der. Baskın Oran), İletişim Yayınları, İstanbul, 2013, s. 723.

¹⁶⁹¹ Resmi Gazete, “Milli Güvenlik Kurulu ve Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği Kanunu, madde 2”, Sayı 18218, 11 Kasım 1983, s. 3.

birçok konunun ulusal güvenlik kapsamına dâhil edilmesi ise askeri birimlerin yetki ve görevlerinin fiilen artması sonucunu doğurmuştur.¹⁶⁹² Siyasal açıdan sorumluluğu olmayan askeri birimlerin, siyasal süreçlerde yetki sahibi olması ise ilerleyen dönemlerde demokratik açıdan sorunlar doğurmuştur. Türkiye'nin ulusal kültürel/kurumsal güvenlik alanında yaşadığı değişiklikler ise ulusal güvenliğin geniş bir biçimde tanımlanmasına yol açan düzenlemelerin ortadan kalkmasını sağlamıştır. Ayrıca yapılan değişiklikler büyük ölçüde askerlerin siyasi özerkliklerini ortadan kaldırmaya yönelik olmuş ve bu doğrultuda asker-sivil ilişkileri, siviller lehine yeniden düzenlenmiştir. Böylece tehditlerin tanımlanması ya da güvenlik politikalarının belirlenmesinde sivillerin etkinliğinin arttığı bir yeniden yapılanma söz konusu olmuştur.¹⁶⁹³

Asker-sivil ilişkilerinin değişmeye başlamasıyla birlikte; askerlerin siyasi alanda etkinliğini artıran diğer etkenler, siyasal alan içinde çözülebilecek sorunların güvenlikleştirilmesi, ulusal güvenlik kavramının muhtevası ve gerekleri gibi konular sorgulanmaya başlanmıştır. Daha öncede ifade edildiği üzere Türkiye'de askerlerin siyasi alanda etkin oluşlarını Osmanlı dönemine kadar götürmek mümkündür ve zaman içerisinde ordunun güvenliğin tanımlanması ya da sağlanmasına yönelik politikaların belirlenmesinde siyasi roller üstlendiği ve siyasette etkisini giderek artırdığı görülmüştür.¹⁶⁹⁴ Cumhuriyet rejimi kurulduktan sonra ordu mensuplarının aktif siyaset yapmasının önüne geçilmeye çalışılmışsa da¹⁶⁹⁵ 1960 askeri müdahalesiyle ordu, siyaseten tekrar aktif hale gelmiştir. Bu müdahale orduyu, toplumsal tabanda (olumlu-olumsuz) beklenti düzeyinde, ilerleyen yıllarda sistemin çıkmaza girdiği ya da tıkanıdığı her an ortaya çıkacak ve bu sorunları çözümleyecek konuma yerleştirmiştir. Nitekim ordunun siyasete müdahalesi ilerleyen yıllarda bir geleneğe dönüşmüştür. Bu müdahaleler siyasi alanda askerlerin etkinliğinin artışı da beraberinde getirmiştir. Görüldüğü üzere anayasal çerçevenin dışında, resmi olmayan yapısal etkenler de askerlerin siyasi alanda etkin olmalarına zemin hazırlamıştır. Asker-sivil ilişkilerinin değişmeye başlaması, resmi olmayan yapısal etkenlerin sorgulanmasına yol açmıştır.¹⁶⁹⁶

Türkiye'nin ulusal güvenlik anlayışında devlet merkezi konumdadır, yani devlet güvenliği önceliklidir. Dolayısıyla ulusal güvenlikle ilgili konuların/sorunların, kamuoyu

¹⁶⁹² Özcan, "Türkiye Dış Politikasında Algılamalar, Karar Alma ve Oluşum Süreci", s. 848; Özcan, Gencer, "Türkiye'de Milli Güvenlik Kavramının Gelişimi", *Türkiye'de Ordu, Devlet ve Güvenlik Siyaseti*, (ed. Evren Balta Paker ve İsmet Akça), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010, s. 345.

¹⁶⁹³ Ozan, "İnşacı Kuram Çerçevesinde Türkiye'nin ...", s. 123, 174.

¹⁶⁹⁴ Hanioglu, *Preparation for a Revolution*, s. 294.

¹⁶⁹⁵ Hale, *Türkiye'de Ordu ve Siyaset İlişkisi*, ss. 59-60; Hanioglu, *Preparation for a Revolution*, s. 294; Lerner ve Robinson, "Swords and Ploughshares", s. 21.

¹⁶⁹⁶ Ozan, "İnşacı Kuram Çerçevesinde Türkiye'nin ...", s. 175.

önünde tartışılmayacak kadar hassas olduğunu ve ancak yeterli bilgi birikimine sahip uzmanlar tarafından tartışılabileceğini söylemek mümkündür. Bu durum, ulusal güvenlikle ilgili konuların/sorunların sivillerin inisiyatifine bırakılamayacak kadar önemli görülmesi sonucunu doğurmuştur. Bu durum ise siyasal alan içinde çözülebilecek bir iç siyasal sorunun, ulusal güvenliğe yönelik tehdit olarak kabul edilmesi yani güvenlikleştirilmesi sonucunu doğurmuştur. Siyasal alan içinde çözülebilecek birçok sorunun güvenlikleştirilmesi de asker-sivil ilişkilerinin değişmesiyle birlikte sorgulanmaya başlanmıştır.¹⁶⁹⁷

Ulusal güvenlik kavramının muhtevasının ve gereklerinin, Türkiye'nin güvenlik ihtiyaçlarına yanıt vermekten çok askerlerin siyasi alanda etkin oluşlarını meşrulaştırdığına yönelik yapılan değerlendirmeler de, bu kavramın tartışmaya açılmasına neden olmuştur. Böylelikle ulusal güvenlik kavramının muhtevası ve gerekleri de sorgulanmaya başlanmıştır. Daha önce de ifade edildiği üzere geleneksel güvenlik anlayışında; devlet, temel aktör olarak kabul edilmiş ve devletin güvenliği öncelenmiştir. Güvenlik gündemi askeri konularla sınırlı olan geleneksel güvenlik anlayışında, güç ve tehdit kavramları da askeri unsurlarla özdeşleştirilmiştir. Ancak küreselleşme sürecinin de etkisiyle hem aktörler çeşitlenmiş, hem güç ve tehdit kavramının kapsamı derinleşmiş, hem de güvenlik gündemi genişlemiştir. Ulusal güvenlik kavramının tartışmaya açılmasıyla güvenliğin; çeşitlenen aktörleri, derinleşen güç ve tehdit kavramlarını, genişleyen güvenlik gündemini içerek şekilde tanımlanması gerekmiştir.¹⁶⁹⁸

Asker-sivil ilişkilerinde yaşanan değişimler ve ulusal güvenlik kavramının tartışmaya açılması, ulusal güvenlik politikasının sivilleşmesi yönünde bir baskı da yaratmıştır. Daha öncede ifade edildiği üzere Türkiye'nin ulusal güvenlik alanının/politikalarının dönüşümünde Avrupa Birliği ve Avrupa Birliği'ne üyelik süreci 2000'li yılların ortalarına kadar ilk itici güç olmuştur. Ancak Avrupa Birliği'nin Türkiye'ye katılım müzakerelerinin başlaması için tarih vermesiyle birlikte Türkiye'de reform hızı yavaşlamaya başlamıştır. Sonraki süreçte Türkiye'nin kendi siyasal iç dinamikleri bu reformların devam etmesini sağlamıştır.¹⁶⁹⁹

Daha öncede bahsedildiği üzere Türkiye'de ordunun, modernleşmenin öncülü haline gelmesini aslında Osmanlı dönemine kadar götürmek mümkündür. Sonraki süreçte

¹⁶⁹⁷ Heper, Metin, "The European Union, The Turkish Military and Democracy", *South European Society and Politics*, 10 (1), 2005, s. 37.

¹⁶⁹⁸ Özcan, "Türkiye'de Milli Güvenlik Kavramının Gelişimi", ss. 347-348; Ozan, "İnşacı Kuram Çerçevesinde Türkiye'nin ...", s. 176.

¹⁶⁹⁹ Tocci, Nathalie, "Europeanization in Turkey: Trigger or Anchor for Reform?", *South European Society and Politics*, 10 (1), 2005, ss. 73-83.

de ordu çağdaşlaşma, Batılılaşma ve Avrupalılaşma süreçlerinin öncülü olarak tanımlanmaya/görölmeye devam etmiştir. Ancak Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne üyelik sürecinde gündeme gelen ordunun siyasette ki etkinliğinin azaltılmasına ve sivilleşmesine yönelik talepler, ordunun öncöl rolünü sarsmıştır.¹⁷⁰⁰ Bu nedenle ordu mensupları, asker-sivil ilişkilerinin yeniden yapılandırılmasına yönelik gerçekleştirilen reformlara kuşkuyla yaklaşmıştır. Hatta bu süreçte Milli Güvenlik Kurulu'nun işlevsiz hale getirilmesine yol açacak yasal düzenlemelerden vazgeçilmesi gerektiği de gündeme getirilmiştir. Gerçekleştirilen reformlar konusunda kaygılarını dile getirse de, sürece karşı güçlü bir direniş göstermeyen ordunun, söz konusu dönemde iç tehditler konusunda sürdürdüğü hassasiyet ise siyasal alanın sivilere bırakılmasını zorlaştırmıştır.¹⁷⁰¹ Bu durum daha öncede ifade edildiği üzere 2007 yılında gerçekleşen seçimlerde Adalet ve Kalkınma Partisi'nin yeniden iktidara gelmesiyle bağlantılı olarak iç tehdit algılamalarının güvenlik gündeminden görece düşmesiyle değişmeye başlamıştır.¹⁷⁰² Daha sonrasında ortaya çıkan Ergenekon ve Balyoz gibi kod adlarıyla anılan darbe planları ve davaları, ordunun siyaset üzerindeki etkinliğini neredeyse tamamen yitirmesini ve asker-sivil ilişkilerinde reform sürecinin yeniden hız kazanmasını sağlamıştır.¹⁷⁰³

Daha öncede ifade edildiği üzere Türkiye'nin geleneksel güvenlik politikası Osmanlı döneminde şekillenmeye başlamış, tek parti döneminde ise kurumsallaşmıştır. Zaman içerisinde geleneksel güvenlik politikasının taşıyıcılığını üstlenen askeri bürokrasi, tehditleri algılama, tanımlama, bu doğrultuda politika geliştirme ve uygulama bağlamında belirleyici olmuştur. Geleneksel güvenlik politikasını belirleyen ve geleneksel güvenlik anlayışını sürdüren kurumlarla arasındaki düşünsel farklılıklar ise Adalet ve Kalkınma Partisi'ni yeni güvenlik politikasının genel hatlarının belirleyicisi durumuna getirmiştir.¹⁷⁰⁴

Türkiye'de geleneksel güvenlik anlayışı, devleti ve onun siyasal rejimini güvenliğin referans nesnesi olarak kabul etmiş, bu doğrultuda rejime yönelik muhalefeti de tehdit olarak algılamıştır. Bu durum iç tehdit algılamalarının güvenlik politikalarında belirleyici bir rol oynamasına neden olmuştur. Geleneksel güvenlik anlayışına göre; İslam'ın siyasallaşacak hareket alanı bulması, İslamcı kimliğe/geçmişe sahip partilerin

¹⁷⁰⁰ Ünlü Bilgiç, Tuba, "The Military and the Europeanization Reforms in Turkey", *Middle Eastern Studies*, 45 (5), 2009, s. 817.

¹⁷⁰¹ Ozan, "İnşacı Kuram Çerçevesinde Türkiye'nin ...", s. 177-178.

¹⁷⁰² Erol ve Ozan, "Türk Dış Politikasında Süreklilik Unsuru Olarak Siyasal Rejim", s. 35.

¹⁷⁰³ Gürsoy, *Türkiye'de Sivil-Asker İlişkilerinin Dönüşümü*, s. 37; Oran, "2001-2012: İç Ortam ve Dinamikler-Siyaset", ss. 73-74.

¹⁷⁰⁴ Ozan, "İnşacı Kuram Çerçevesinde Türkiye'nin ...", s. 179-180.

iktidara taşınması, çeşitli kesimlerde laiklik konusundaki kaygıların artması ve bu kaygılar doğrultusunda ‘irtica’ nın tehdit olarak tanımlanması birlikte düşünüldüğünde, Adalet ve Kalkınma Partisi bir tehdit olarak algılanmıştır. Ancak Adalet ve Kalkınma Partisi, hem İslami değerlere saygılı olduğunu, hem de demokratik değerleri benimsediğini ve laiklik ilkesine bağlı olduğunu göstermeye çalışmıştır.¹⁷⁰⁵ Bu durum zaman içerisinde iç tehdit algılamalarının güvenlik gündeminden düşmesini sağlamış, iç tehdit algılamalarının güvenlik gündeminden düşmesi güvenlik politikalarında dışarıya yönelme eğilimini artmıştır. Bu artışta Türkiye’nin kendi iç siyasal dinamiklerinin yanı sıra, Türkiye’nin ekonomik olarak dışa açılması ve ekonomik anlamda küreselleşme süreçleriyle bütünleşmesi de etkili olmuştur. Bu etki Türkiye’nin, dış politikada daha aktif, komşularıyla ve yakın coğrafyasıyla ilişkilerinde ekonomik etkenlere önem veren ve bu doğrultuda ülke güvenliğini sınırların ötesinden itibaren sağlamayı öngören bir strateji izlemesine yol açmıştır. Bu strateji Türkiye’nin ilişkilerini, statükocu bir güvenlik perspektifinden değil, fırsatlar ve iş birliği imkânları perspektifinden yürütmesini mümkün kılmıştır. Hatta bu stratejiyle Türkiye’yi Batı güvenliğinin bir parçası ya da Doğu-Batı arasında bir köprü olarak değil merkez ülke olarak inşa etmek, hatta Türkiye’yi bölgesel anlamda merkez ülke olarak inşa etmenin yanı sıra, küresel bir aktör/güç olarak yeniden inşa etmek de hedeflenmiştir.¹⁷⁰⁶

Türkiye’nin, dış politikada daha aktif, komşularıyla ve yakın coğrafyasıyla ilişkilerinde ekonomik etkenlere önem veren ve bu doğrultuda ülke güvenliğini sınırların ötesinden itibaren sağlamayı öngören bir strateji izlediği daha öncede ifade edilmiştir. Ekonomik unsurların dış politikada etkili bir araç olarak kullanılması ise Türkiye’nin komşularıyla ve yakın coğrafyasıyla karşılıklı bağımlılık ilişkilerini artırmıştır.¹⁷⁰⁷ Artan ekonomik karşılıklı bağımlılık ise Türkiye’nin komşularıyla, yakın coğrafyasıyla ve diğer birçok ülkeyle ilişkilerinde karşılıklı güven ve iş birliğini gündeme getirmiştir. Başka bir ifadeyle ekonomik ilişkiler güven inşa edici bir araç ve yöntem olarak kullanmıştır.¹⁷⁰⁸

Ekonomik ilişkiler bağlamında birtakım sorunlardan da bahsetmek mümkündür. Bu sorunların başında; bölge ülkelerinin kendi içlerinde ya da aralarında yaşadıkları güvenlik sorunları nedeniyle bir iyi, bir kötü ilerleyen ilişkilerinin, Türkiye’nin hem söz

¹⁷⁰⁵ Bazoğlu Sezer, Duygu, “The Electoral Victory of Reformist Islamists in Secular Turkey”, *The International Spectator*, 37 (4), 2002, ss. 12-13; Dağı, İhsan, “Turkey’s AKP in Power”, *Journal of Democracy*, 9 (3), 2008, s. 27.

¹⁷⁰⁶ Ozan, “İnşacı Kuram Çerçevesinde Türkiye’nin ...”, s. 181-182.

¹⁷⁰⁷ Kirişçi, Kemal, “The Transformation of Turkish Foreign Policy: The Rise of the Trading State”, *New Perspectives on Turkey*, (40), 2009, ss. 29-57.

¹⁷⁰⁸ Kutlay, Mustafa, “Yeni Dönem Türk Dış Politikasının Politik Ekonomisi”, *Analiz*, (3), 2011, s. 24.

konusu bölge ülkeleriyle, hem de diğer birçok ülkeyle ilişkilerini olumsuz etkilemesi gelmektedir. Yakın coğrafyasında yaşanan güvenlik sorunlarının yanı sıra Türkiye'nin ekonomik yapısından kaynaklanan birtakım sorunlar da ekonomik ilişkilerin güven inşa edici bir araç olarak kullanılmasını olumsuz etkilemektedir. Bu sorunların başında; ekonomik unsurlarını dış ve güvenlik politikasında etkili bir araç olarak kullanmak isteyen Türkiye'nin, dış ve güvenlik politikasındaki amaçlarıyla bütünleşik bir ekonomi stratejisine sahip olmaması gelmektedir. Bu kapsamda ekonomik ilişki kurulmak/geliştirilmek istenen hedef bölge ve ülkelerin ticaret ve yatırım ihtiyaçlarının tespit edilmesi; bu ihtiyaçlar doğrultusunda hedef pazarların, sektörlerin ve bu sektörlerde rekabet alanlarının belirlenmesi; bu hedeflerin sürdürülebilir bir strateji ile desteklenmesi ve söz konusu bölgelerde faaliyet gösterecek kişi ya da kuruluşların etkin devlet desteğine sahip olması gerekmektedir. Bu nedenlerle Türkiye'nin altyapısını güçlendirmesi, yenilikleri takip etmesi, sorunlu alanları iyileştirmesi ve kapsamlı bir stratejiye sahip olması gerekmektedir. Çünkü bu eksiklikler söz konusuken ekonomik unsurların dış ve güvenlik politikasında etkili bir araç olarak kullanımı sürdürülebilir değildir.¹⁷⁰⁹

Türkiye'nin ekonomik ilişkilerinde yaşanan ve güvenlik bağlamında olumsuz sonuçlar doğurması muhtemel bir diğer konu da dış ticaretteki dengenin ithalat lehine bozulmasıdır. Kapsamlı strateji eksikliğiyle de yakın bir ilişkisi içerisinde olan dış ticaretteki asimetri, güven inşa eden karşılıklı bağımlılık ilişkinin, güvensizlik üreten tek taraflı bir bağımlılığa dönüşmesine yol açabilmektedir. Özellikle enerji, iletişim, bilişim ve savunma gibi stratejik sektörlerde ortaya çıkan tek taraflı bağımlılık ilişkisi, ciddi güvenlik zafiyetlerini beraberinde getirmektedir. Türkiye'nin dış ticaret hacmi, konjonktürel iniş çıkışlar yaşamakla birlikte kararlı bir yükseliş izlemektedir. Bununla birlikte izlenen politikalar doğrultusunda ihracat artarken, ithalatın daha hızlı arttığı yani dış ticaretteki dengenin eksi yönde genişlemeye devam ettiği görülmektedir. Bu durumun uzun vadede Türkiye açısından güvenlik riskleri taşıdığını söylemek yanlış olmayacaktır.¹⁷¹⁰

Asker-sivil ilişkilerinin yeniden yapılanması, iç siyasal dinamiklerin değişimi, ekonomik alanın dönüşümü, güvenlik politikasını belirleyen toplumsal aktörlerin de değişimini beraberinde getirmiştir. Daha öncede ifade edildiği üzere geleneksel güvenlik politikasının taşıyıcılığını askeri-sivil bürokratik seçkinler üstlenmiştir. Zaman içerisinde

¹⁷⁰⁹ Kutlay, Mustafa, "Yeni Türk Dış Politikasının Ekonomi Polisi: Eleştirel bir Yaklaşım", *Uluslararası İlişkiler*, 9 (35), 2012, s. 110.

¹⁷¹⁰ *Dış Ticaret İstatistikleri*, 2024, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Dis-Ticaret-Istatistikleri-Nisan-2024-53528>, (11.03.2024); Ozan, "İnşacı Kuram Çerçevesinde Türkiye'nin ...", s. 184.

askeri-sivil bürokratik seçkinler karşısında, Anadolu sermayesine sahip yeni bir müteşebbis seçkin sınıf oluşmaya başlamıştır.¹⁷¹¹ Yeni seçkin sınıf, İslami değerleri ön plana çıkarması ve Osmanlı geçmişini yüceltmesiyle, hem kimlik, hem de güvenlik kültürünün/politikalarının inşa edici unsurlarından biri olan Batıcılığın sorgulamasına yol açmıştır.¹⁷¹²

Yeni seçkin sınıfın siyasi, ekonomik, kültürel vb. birçok alanda önemli konumlara gelmeleri ve güçlenmeleri ise hem kimlik ve güvenlik tanımlamalarında, hem de iç tehdit algılamalarında değişime yol açmıştır. İç tehdit algılamalarında yaşanan değişimi yayınlanan Milli Güvenlik Siyaseti Belgeleri'nden takip etmek mümkündür. Daha öncede ifade edildiği üzere 1997 yılında yayınlanan Milli Güvenlik Siyaseti Belgesi'nde ağırlıklı olarak Türkiye'nin iç güvenliğini tehdit eden '*bölücülük ve terörle mücadele*' ile '*irticai faaliyetler*'e yer verilmiştir.¹⁷¹³ 2001 yılında yayınlanan belgede bazı küçük güncellemeler yapılmış, 2005 yılında hazırlanan ve 2006 yılında yürürlüğe giren yeni Milli Güvenlik Siyaseti Belgesi'nde de köklü değişiklikler söz konusu olmamıştır. Ancak 1997 yılında hazırlanan belgede iç tehdit olarak tanımlanan '*aşırı sağ akımlar*'ın, 2006 yılında yürürlüğe giren belgede tehdit unsurları arasında sayılmaması dikkat çeken bir gelişmedir. Bununla birlikte belgede '*irtica*', '*bölücülük*' ve '*aşırı sol akımlar*'a Türkiye'nin iç güvenliğine yönelik başlıca tehditler olarak yer vermeye devam edildiği görülmektedir. Bunun yanı sıra belgede '*dini motifleri kullanan terör örgütleri*' ifadesine yer verilmiş ve El-Kaide yeni bir tehdit olarak yerini almıştır.¹⁷¹⁴

2010 yılında yayınlanan Milli Güvenlik Siyaseti Belgesi'nde ise önemli değişiklikler söz konusu olmuştur. En önemli değişikliğin iç tehditler bağlamında '*irtica*' yerine '*dini istismar eden örgütler*' ifadesinin tercih edilmesi olduğunu söylemek mümkündür. Ayrıca Milli Güvenlik Siyaseti Belgesi'nin artık yasaların üzerinde bir anlam taşımadığı algısının güçlenmeye başlaması da bir diğer önemli gelişmedir. Bu durum siyasal alan içinde çözülebilecek bir sorununun, güvenlikleştirilmemesini ya da siyasal alanın dışına çıkartılmamasını ve sorununun siyasal süreçler içerisinde ele alınmasını mümkün kılmıştır. Ayrıca ulusal güvenlik politikaları, sadece iç tehdit algılamalarının değil, dış tehdit algılamalarının da dikkate alındığı bir anlayış çerçevesinde tanımlanmaya çalışılmıştır. Böylelikle sadece Türkiye'nin güvenliğinin sağlanması değil, uluslararası barış ve istikrarın sağlanmasına katkıda bulunmakta

¹⁷¹¹ Karpaz, *Osmanlı'dan Günümüze Kimlik ve İdeoloji*, ss. 121-122.

¹⁷¹² Yavuz, "Değişen Türk Kimliği ve Dış Politika", s. 48, 54.

¹⁷¹³ Oran, "1990-2001: Dönemin Bilançosu", s. 221.

¹⁷¹⁴ Oran, "2001-2012: İç Ortam ve Dinamikler-Siyaset", s. 89.

hedeflenmiştir. Bu bağlamda Milli İstihbarat Teşkilatı'nın geleneklerin dışına çıkarak Türkiye'nin ulusal güvenlik vizyonu hakkında kapsamlı bir açıklamada bulunması bir diğer önemli gelişmedir. Açıklamada iç tehdit algılamalarından/tanımlamalarından ziyade, uluslararası ve bölgesel gelişmelerin, Türkiye'nin ulusal güvenlik vizyonunda birincil derecede önemli olduğu ele alınmaktadır. Özellikle geleneksel statükocu ve savunmacı güvenlik politikalarının yerini, içerisinde bulunan bölgesel düzlemde yaşanan gelişmelerde etkin rol oynamaya yönelik bir anlayış ve bu doğrultuda izlenen politikaların alması gereği vurgulanmaktadır.¹⁷¹⁵

Türkiye'nin 2000'li yıllarda ulusal kültürel/kurumsal güvenlik alanında yaşadığı bu gelişmeler/değişimler Türkiye'nin hem kimlik tanımlamalarına, hem de güvenlik kültürüne/politikalarına etki etmiştir. Bu doğrultuda Türkiye'nin hem kimlik tanımlamalarında, hem de güvenlik kültüründe/politikalarında belirleyici olan 'Statükoculuk' anlayışı ve 'Baticılık' yönelimi de bir değişim/dönüşüm yaşamıştır.¹⁷¹⁶

Türkiye'nin hem kimlik tanımlamalarında, hem de güvenlik kültüründe/politikalarında 'Baticılık' yöneliminden uzaklaştığına dair tartışmaların başında 'Neo-Osmanlılık' meselesi gelmektedir. Türkiye'nin gündemine 1990'ların başında giren 'Neo-Osmanlılık' meselesi Türkiye'nin Osmanlı İmparatorluğu'nun dini, kültürel ve politik mirasını sahiplenmesi gerektiğini savunan siyasi bir fikirdir. Neo-Osmanlılık fikri, Osmanlı/İslam geçmişini 'öteki'leştiren kimlik tanımlamalarına tepki olarak Osmanlı/İslam geçmişini de içerecek şekilde yeni bir kimlik arayışını gündeme getirmiştir.¹⁷¹⁷

1990'ların ikinci yarısında Batı ve Batılılaşma karşıtı bir görünüm alan neo-Osmanlılık fikri, Türkiye'de statükocu politikaların yerini, dışa dönük ve aktif politikaların alması gerektiğini ve bu doğrultuda Türkiye'nin bölgesine yönelik "tarihi sorumluluklarını üstlenmesi" gerektiğini savunmaktadır. Ancak söz konusu dönemde Türkiye'nin bu gereklilikleri somut politikalara dönüştürecek ekonomik zemini oluşmadığı için 1990'lar boyunca neo-Osmanlılık fikri söylem düzeyinde kalmıştır. Adalet ve Kalkınma Partisi döneminde ise neo-Osmanlılık fikri yeniden gündemine gelmiştir. Hatta bu durum Adalet ve Kalkınma Partisi'nin bir şekilde Osmanlı İmparatorluğu'nu yeniden yaratmaya çalıştığına ve bu doğrultuda Türkiye'nin emperyal

¹⁷¹⁵ Ozan, "İnşacı Kuram Çerçevesinde Türkiye'nin ...", s. 188-190.

¹⁷¹⁶ Oran, Baskın, "Türk Dış Politikasının Teori ve Pratiği: TDP'nin Kuramsal Çerçevesi", *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt I: 1919-1980*, (der. Baskın Oran), İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, s. 46; Oran, "2001-2012: Dönemin Dış Politikası", s. 134.

¹⁷¹⁷ Yavuz, "Değişen Türk Kimliği ve Dış Politika", s. 54.

eğilimler taşıdığına yönelik iddialara da yol açmıştır.¹⁷¹⁸ Bu iddialar tartışma götürmekle beraber, Adalet ve Kalkınma Partisi'nin Osmanlı İmparatorluğu zamanını bir altın çağ olarak gördüğü ve bu nedenle Osmanlı geçmişini/mirasını, Türkiye'nin geleceğine dair dış politika hedeflerinin belirlenmesinde bir değişken olarak kabul ettiği, ancak dış politikasını bu çerçevede belirlemediği birçok defa dile getirilmiştir. Ayrıca eski Osmanlı coğrafyasının bölgesel ve küresel barış ilkesi temelinde yeniden bütünleştirileceği, bunun Türkiye'nin "*tarihsel görevi/sorumluluğu*" olduğu ve Türkiye'nin gelecekte dünya politikasının merkezi olacağı da ifade edilmiştir.¹⁷¹⁹ Görüldüğü üzere bu ifadelerde Türkiye'nin sorumlulukları ve yeteneklerine dair yukarıdan bir bakışa sahip olduğuna yani uluslararası politikada kendini ayrıcalıklı gördüğüne dair donelere rastlamak mümkündür.¹⁷²⁰

Ancak diğer taraftan bu ifadelerin iç politikaya yönelik olduğunu da söylemek mümkündür. Bunun nedeni temelde İslamcı bir kimliğe sahip olan Adalet ve Kalkınma Partisi'nin bu ifadeleri, Cumhuriyeti yücelten, Osmanlı'yı yok sayan, İslami değer ve unsurları bastıran Kemalist ideolojiye karşı bir referans çerçevesi olarak kullanmış olmasından kaynaklanmaktadır. Ayrıca bu ifadeler, muhafazakâr seçmen tabanını motive etmeye yönelik bir araçtır. Bu araç özellikle yükselen Anadolu sermayesinin ve dış ekonomik ilişkilerini artıran Türkiye'nin, yeni pazar ve etkileşim alanları arayışına yön vermiştir. Bu doğrultuda Türkiye'nin toplumsal ve ekonomik tabanında önemli bir rol oynamaya başlayan Anadolu sermayesi ve bu sermayeye sahip müteşebbis sınıfın dış ekonomik çıkarları ile dönemin neo-Osmanlıcı dış politika vizyonunun örtüştüğünü söylemek mümkündür.¹⁷²¹

Yeni pazar ve etkileşim alanları konusunda da öncelikle Orta Doğu coğrafyasına yönelinmiştir. Zaten Balkan coğrafyasında Avrupa Birliği ve Yunanistan'la, Orta Asya ve Kafkasya coğrafyasında ise Rusya'yla rekabet etmek oldukça güçtür. Bu bakımdan Orta Doğu coğrafyası en uygun pazar olarak görülmüştür. Ayrıca Anadolu sermayesi ve bu sermayeye sahip müteşebbis sınıf, sadece eski Osmanlı coğrafyası ve Orta Doğu ile sınırlı kalmamış, birçok bölge ve ülkeyle ticari-ekonomik ilişkiler kurmuştur. Söz konusu

¹⁷¹⁸ Oran, "2001-2012: Dönemin Dış Politikası", s. 197.

¹⁷¹⁹ Davutoğlu, Ahmet, "Address of H. E. Prof. Ahmet Davutoğlu Minister of Foreign Affairs, Republic of Turkey", *Osmanlı Mirası ve Günümüz Balkan Müslüman Toplumlari: Konferans Tebliğleri, Saraybosna, 16-18 Ekim 2009*, (ed. H. Eren), Balkanlar Medeniyet Merkezi, İstanbul, 2011, ss. 16-19. 13-19.

¹⁷²⁰ Oran, "2001-2012: Dönemin Dış Politikası", s. 198.

¹⁷²¹ Oran, "2001-2012: Dönemin Dış Politikası", s. 134, 198.

bölge ve ülkelere çok sayıda üst düzey ziyaret gerçekleştirilmiş, bu ziyaretler esnasında çeşitli alanlarda çok sayıda iş birliği antlaşması imzalanmıştır.¹⁷²²

Yukarıda da ifade edildiği üzere Türkiye'nin neo-Osmanlıcı dış politika vizyonuna paralel olarak Orta Doğu coğrafyasına ilgisi artmış, bu durum Avrupa/Batı tarafından da desteklenmiştir. Hatta daha öncede ifade edildiği üzere Irak müdahalesi sonrasında Amerika tarafından ortaya atılan '*Büyük Orta Doğu Projesi (BOP)*' kapsamında Türkiye, projenin en önemli ülkelerinden biri olarak tanımlanmıştır. Yalnızca Amerika değil Avrupa Birliği'nde, Türkiye'yi Orta Doğu'daki dönüşüm için gerekli ve önemli bir aktör olarak görmektedir. Hatta Amerika, Türkiye'yi bölge ülkelerine '*örnek*' ya da '*model*' olarak sunmaktadır. Orta Doğu coğrafyasını önemseyen ve bölgede etkin olmak isteyen Türkiye'de bu projeye olumlu yaklaşmıştır.¹⁷²³

Görüldüğü üzere Türkiye Orta Doğu coğrafyasında Avrupa'nın/Batı'nın bölgedeki temsilcisi ya da Avrupalı/Batılı bir aktör olarak rol oynamıştır.¹⁷²⁴ Ancak Türkiye'nin zaman içerisinde Orta Doğu coğrafyası ile kendi çıkarları ekseninde iş birliği temelli ilişkiler kurması Avrupa'yı/Batı'yı rahatsız etmeye başlamıştır. Hatta Türkiye'nin, Orta Doğu'da zaman zaman Amerika'nın politikalarına destek verirken, zaman zaman Amerika'nın politikalarıyla ters düşmesi Türkiye'nin Avrupa'dan/Batı'dan uzaklaştığı ve ekseninin Orta Doğu ve İslam coğrafyasına kaydığı tartışmalarına yol açmıştır.¹⁷²⁵

'*Eksen Kayması*' tartışmaları özellikle Türkiye'nin İsrail ile ilişkilerinin bozulması, Hamas'la yakınlaşması, Suriye ve İran'la ilişkilerini güçlendirmesi gibi gelişmelerin ardından gündeme gelmiştir.¹⁷²⁶ Türkiye dönem dönem yaşadığı sorunlar nedeniyle Avrupa'dan/Batı'dan uzaklaşmış, bu durum Türkiye'yi dış ve güvenlik politikalarında yeni arayışlara, çok yönlü alternatif ilişkiler geliştirmeye yöneltmiştir.¹⁷²⁷ 2000'li yıllara gelindiğinde de Türkiye'nin çok yönlülük arayışı hem ulusal, hem de uluslararası alanda yaşanan sistemsal değişikliklerin etkisiyle devam etmiştir.¹⁷²⁸ Söz konusu dönemde Türkiye'nin Orta Doğu ve İslam coğrafyasına ilgisinin artması,

¹⁷²² Oran, "2001-2012: Dönemin Dış Politikası", s. 132, 198.

¹⁷²³ Uzgel, "2001-2012: ABD ve NATO'yla İlişkiler", s. 264, 267, 268; Oran, "2001-2012: Dönemin Dış Politikası", s. 148; Bağcı, Hüseyin ve Bayram Sinkaya, "Büyük Ortadoğu Projesi ve Türkiye: AK Parti'nin Perspektifi", *Akademik Orta Doğu*, 1 (1), 2006, ss. 21-37.

¹⁷²⁴ Oğuzlu, Tarık, "Middle Easternization of Turkey's Foreign Policy: Does Turkey Dissociate From the West?", *Turkish Studies*, 9 (1), 2008, s. 16. ss. 3-20.

¹⁷²⁵ İnat ve Telci, "Türkiye'nin İran, İsrail/ Filistin ve Suriye Politikası 2009", ss. 104-105; Uzgel, "2001-2012: ABD ve NATO'yla İlişkiler", s. 257.

¹⁷²⁶ Oran, "2001-2012: Dönemin Dış Politikası", s. 193.

¹⁷²⁷ Bağcı, "1960-1970 Dönemi Türk Dış Politikası", s. 164.

¹⁷²⁸ Oran, "2001-2012: Dönemin Dış Politikası", s. 193.

Türkiye'nin dış politika anlayışının '*Ortadoğululaştığı*' ya da '*İslamcılaştığı*'na yönelik iddiaları beraberinde getirmiş, bu iddialar nezdinde Türkiye'nin Avrupa'dan/Batı'dan uzaklaştığı ve '*eksen kayması*' yaşadığı tartışılmaya başlanmıştır.¹⁷²⁹

Esasen Türkiye'nin Orta Doğu ve İslam coğrafyasına ilgisinin artmasını '*eksen kayması*' olarak tanımlamak ya da bu durumu Türkiye'nin Avrupa'dan/Batı'dan uzaklaşması olarak algılamak tam olarak doğru değildir. Çünkü Türkiye'nin Orta Doğu ve İslam coğrafyasına ilgisinin artması, Avrupa/Batı ile ilişkilerin zayıflamasını ya da Avrupa'dan/Batı'dan uzaklaşılmasını gerektirmemektedir. Ayrıca yukarıda da ifade edildiği üzere Türkiye'nin Orta Doğu coğrafyasında etkin olması, Avrupa/Batı tarafından da desteklenmiş, teşvik edilmiştir. Ancak Türkiye'nin Orta Doğu coğrafyasında, Avrupa/Batı ile uyumlu politikalar izlendiği sürece, Avrupa/Batı için bir sorun yaratmadığını da söylemek gerekmektedir.¹⁷³⁰ Dolayısıyla '*eksen kayması*' iddialarının/tartışmalarının; Türkiye'nin Orta Doğu ve İslam coğrafyasına ilgisinin artması ya da Türkiye'nin Avrupa'dan/Batı'dan uzaklaşması ile ilgili olmadığını, Türkiye'nin zaman içerisinde Orta Doğu coğrafyası ile kendi çıkarları ekseninde kurduğu ilişkilerin Avrupa'yı/Batı'yı rahatsız etmeye başladığı için gündeme geldiğini söylemek mümkündür.¹⁷³¹

Türkiye, Orta Doğu bağlamında Avrupa/Batı ile iş birliğine dayalı politikalar izliyor olsa da, tarafların çıkarlarının zaman zaman farklılaştığı/uyuşmadığı durumlarda olmuş, çıkarların farklılaşması/çatışması tarafların karşı karşıya gelmesine ya da taraflar arasında bazı gerilimler yaşanmasına yol açmıştır. Ancak tarafların yaşadığı her çıkar farklılaşmasını/çatışmasını ve gerilimi '*eksen kayması*' olarak tanımlamanın doğru olmayacağı düşünülmektedir.¹⁷³² Dolayısıyla '*eksen kayması*' iddialarına/tartışmalarına yol açan gelişmelerin, Türkiye'nin Avrupa'dan/Batı'dan uzaklaşması ile ilgili olmadığını, tarafların konjonktürel gelişmeler doğrultusunda çıkarlarının farklılaşması/çatışması ile ilgili olduğunu söylemek mümkündür. Nitekim Arap Baharı sürecinde ve sonrasında yaşanan gelişmeler '*eksen kayması*' iddialarının/tartışmalarının konjonktürel gelişmelerden kaynaklandığını ortaya koyar niteliktedir.¹⁷³³

¹⁷²⁹ İnät ve Telci, "Türkiye'nin İran, İsrail/ Filistin ve Suriye Politikası 2009", ss. 104-105; Uzgel, "2001-2012: ABD ve NATO'yla İlişkiler", s. 257.

¹⁷³⁰ Uzgel, "2001-2012: ABD ve NATO'yla İlişkiler", s. 265.

¹⁷³¹ Oran, "2001-2012: Dönemin Dış Politikası", s. 194; Yeşilyurt, "2001-2012: Orta Doğu'yla İlişkiler", s. 405.

¹⁷³² Kardaş, Şaban, "Türk Dış Politikasında Eksen Kayması mı?", *Akademik Orta Doğu*, 5 (2), 2011, s. 38. ss. 19-42.

¹⁷³³ Oran, "2001-2012: Dönemin Dış Politikası", s. 194.

Türkiye'nin '*eksen kayması*' yaşadığına dair iddialar/tartışmalar, Orta Doğu coğrafyasında yaşanan ve '*Arap Baharı*' olarak anılan dönüşüm sürecine denk gelmiştir. Bu süreçte ortaya çıkan isyan dalgası, değişim yönündeki baskıları artırmış ve mevcut otoriter rejimleri tehdit eder hale gelmiştir. Öncelikleri iktidarlarını korumak olan mevcut rejimler, değişim talepleri yönünde kapsamlı olmamakla birlikte bazı reformlar gerçekleştirmiştir.

'*Arap Baharı*' sürecinde, mevcut otoriter rejimlerin yerini radikal İslamcı unsurların almasından kaygılanan Amerika ise bu ihtimali önlemeye çalışmıştır. Ancak başta Afganistan ve Irak müdahalesi olmak üzere çeşitli nedenlerle Orta Doğu coğrafyasında olumsuz bir imaja sahip olan Amerika '*Arap Baharı*' sürecini yönetmekte zorlanmıştır. Bu nedenle Amerika, kendisinin ön planda olmadığı, kendisine yakın ve bölgede etkin olabilecek devletlerin ön plana çıktığı bir politika izleyerek süreci yönetmeye çalışmıştır. Yani operasyonel anlamda süreci arka plandan yöneten Amerika, böylelikle Orta Doğu'da yaşanan gelişmelerin kendi çıkarlarıyla çelişecek bir hal almasını önlemek istemiştir. Bu doğrultuda Türkiye, hem kendisine yakın, hem de bölgede etkin olabilecek bir devlet olması bakımından Amerika tarafından önemli bir ülke olarak tanımlanmıştır.¹⁷³⁴ Ancak burada '*Arap Baharı*' süreci ile Türkiye'nin '*eksen kayması*' yaşadığına dair iddiaların/tartışmaların gündeme geldiği sürecin aynı döneme denk geldiğini ve bir süre sonra Türkiye'nin Avrupa/Batı -özellikle Amerika- ile yaşadığı çıkar farklılaşmasının/çatışmasının yerini yeniden yakınlaşma sürecine bıraktığını belirtmek gerekmektedir.

Yeniden yakınlaşma sürecini; '*Arap Baharı*'yla Tunus'ta başlayan isyan dalgasının Suriye'ye sıçraması, Suriye'nin mevcut rejiminin değişim sürecine direnmesi ve mevcut rejimin korunması için sert politikalar izlenmesi, bu durum karşısında Türkiye'nin Avrupa/Batı -özellikle Amerika- eşgüdümünde Suriye'nin mevcut rejimine karşıt politikalara yönelmesi başlatmıştır.¹⁷³⁵ Bu yakınlaşmanın akabinde, Türkiye'nin Orta Doğu ülkeleri için '*model*' olarak tanımlanması Amerika tarafından yeniden gündeme getirilmiştir. Bu doğrultuda Türkiye, Orta Doğu ülkelerine Avrupa'nın/Batı'nın değerlerini benimsemiş bir '*model*' olarak sunulmuştur. Türkiye'nin Orta Doğu ülkelerine '*model*' olması, Orta Doğu coğrafyasında İslamcı unsurların iktidar olma ihtimallerinin söz konusu olmasıyla daha da önem kazanmıştır. Çünkü Türkiye, İslamcı

¹⁷³⁴ Uzgel, "2001-2012: ABD ve NATO'yla İlişkiler", s. 332.

¹⁷³⁵ Yeşilyurt, "2001-2012: Orta Doğu'yla İlişkiler", ss. 420-421; Oran, "2001-2012: Dönemin Dış Politikası", ss. 158-159; Uzgel, "2001-2012: ABD ve NATO'yla İlişkiler", s. 257; Erdoğan ve Aydın, "AK Parti'nin İkinci Dönemi Türk Dış Politikası: 2007-2011", ss. 209-210.

kimliğiyle tanımlanan ve seçimle iktidara gelen, Avrupa/Batı yönelimini kaybetmeyen ve Avrupa Birliği üyeliğine önem veren bir hükümete sahiptir; bu yönüyle hem demokratik, hem Müslüman, hem de Avrupa/Batı yönelimli olunabileceğini gösteren bir örnektir. Dolayısıyla Orta Doğu coğrafyasında ki İslamcı unsurların Türkiye’yi ‘*model*’ alması Amerika açısından önem taşımaktadır. Orta Doğu ülkeleri için ‘*model*’ olarak tanımlanmak Türkiye tarafından da memnuniyetle karşılanmıştır. Ayrıca ‘*model*’ olma meselesinin yeniden gündeme gelmesi, ‘*eksen kayması*’ iddialarının/tartışmalarının konjonktürel gelişmelerden kaynaklandığını göstermiş, böylelikle ‘*eksen kayması*’ iddiaları/tartışmaları da son bulmuştur. Nitekim Amerika dönem boyunca, Türkiye’yi Orta Doğu’da ‘*lider bir ülke*’ ve ‘*bölgesel bir güç*’ olarak gördüğünü sıklıkla dile getirmiş, bu ifadeler Türkiye’de de yansımaları bulmuş ve bu dönemde Türkiye’nin bölgesel bir güç olduğuna dair söylem ve algılamalar da yaygınlaşmıştır.¹⁷³⁶ Hatta bir süre sonra Türkiye’nin bölgesel bir güç olduğuna dair söylem ve algılamalar yerini Türkiye’nin ‘*küresel bir güç*’ olma hedefine bırakmıştır.¹⁷³⁷

Görüldüğü üzere Türkiye’nin Avrupa/Batı ile ilişkileri, hem değişen uluslararası ve bölgesel koşullar, hem de farklılaşan/çatışan çıkarlar nedeniyle 2000’li yıllar boyunca iniş çıkışlı bir seyir izlemiştir. Bu durum Türkiye’nin dönem dönem Avrupa’dan/Batı’dan uzaklaşmasına, dış ve güvenlik politikalarında yeni arayışlara, çok yönlü alternatif ilişkiler geliştirmeye yönelmesine neden olmuştur.¹⁷³⁸ Ancak Türkiye bütün arayışlarına rağmen ‘*Batı*’ yöneliminden uzaklaşmamıştır.¹⁷³⁹ Konjonktürel gelişmeler nedeniyle dönem dönem farklı alternatif arayışları söz konusu olsa da, daha önce de ifade edildiği gibi Türkiye’nin Batı’nın içinde/yanında yer alma istekliliği devam etmiştir.¹⁷⁴⁰ Dolayısıyla Türkiye’nin hem kimlik tanımlamalarında, hem de güvenlik kültüründe/politikalarında belirleyici olan ‘*Batıcılık*’ yöneliminin önemini koruduğunu ve dönemselsel olarak yoğunluk değişimi söz konusu olsa da süreklilik arz ettiğini söylemek mümkündür.

Türkiye’nin 2000’li yıllarda ulusal kültürel/kurumsal güvenlik alanında yaşadığı gelişmeler/değişimler, Türkiye’nin hem kimlik tanımlamalarında, hem de güvenlik kültüründe/politikalarında belirleyici olan ‘*Statükoculuk*’ anlayışında da bir değişim/dönüşüm meydana getirmiştir.

¹⁷³⁶ Uzgel, “2001-2012: ABD ve NATO’yla İlişkiler”, s. 253, 265, 334-335.

¹⁷³⁷ Oran, “2001-2012: Dönemin Dış Politikası”, s. 196.

¹⁷³⁸ Bağcı, “1960-1970 Dönemi Türk Dış Politikası”, s. 164.

¹⁷³⁹ Çalış, “Ulus, Devlet ve Kimlik Labirentinde Türk Dış Politikası”, s. 32.

¹⁷⁴⁰ Hale, *Türk Dış Politikası: 1774-2000*, s. 202; Uzgel, “2001-2012: ABD ve NATO’yla İlişkiler”, ss. 263-264.

Türkiye'nin '*Statükoculuk*' anlayışında bir değişim/dönüşüm yaşandığına dair tartışmaların başında kendisini uluslararası alanda nasıl tanımladığı/konumlandığı ve kendisine nasıl bir rol biçtiği meselesi gelmektedir. Türkiye'nin geleneksel güvenlik anlayışına/politikalarına bakıldığında, uluslararası alanda kendisini Batı güvenlik ve savunma yapılanmasında/planlamasında üstlenilen role bağlı olarak tanımladığı/konumlandığı görülmektedir. Bu bağlamda da Türkiye, NATO'nun Güneydoğusunda ki '*kanat ülke*' olarak tanımlanmaktadır. Jeopolitik konum referans alındığında ise Türkiye, Doğu-Batı ya da Kuzey-Güney ekseninde bir '*köprü ülke*' olarak tanımlanmaktadır. Bu tanımlamalar bir bakıma Türkiye'nin Batı güvenlik ve savunma yapılanmasındaki/planlamasındaki önemini göstermeye yöneliktir.¹⁷⁴¹

Geleneksel güvenlik anlayışında/politikalarında jeopolitik konum referans alınarak Türkiye'nin '*köprü ülke*' olma özelliği ön plana çıkarılmışsa da yakın dönemde bu bakış açısının değişmesi gerektiği dile getirilmeye başlanmıştır. Bu doğrultuda tarihsel geçmişi ve coğrafi konumu dikkate alınarak Türkiye bir '*merkez ülke*' olarak tanımlanmıştır.¹⁷⁴²

Görüldüğü üzere '*merkez ülke*' tanımlaması coğrafi konumun yanı sıra tarihsel geçmişle de ilgilidir. Daha önce ifade edildiği üzere Cumhuriyet yönetimi, Osmanlı geçmişini, kültürünü ve kimliğini reddederek hem yeni bir ulus-devlet, hem de modern bir kimlik inşa etme hedefine yönelmiş, bu yönelim güvenlik kültürünü/politikalarını şekillendirme işlevi de görmüştür. Batı referanslı inşa edilen ulus-devlet modeli ise Türkiye'nin tek yönlü bir dış ve güvenlik politikası izlemesini beraberinde getirmiştir.¹⁷⁴³ Türkiye dönem dönem dış ve güvenlik politikalarında çok yönlü alternatif arayışlarına yönelmişse de, bu girişimler konjonktürel gelişmelerle paralellik gösterdiğinden, dış ve güvenlik politikalarında köklü bir değişime neden olmamıştır. 2000'li yıllara gelindiğinde ise Türkiye'nin çok yönlü alternatif arayışı önceki dönemlerden biçimsel olarak yeniden kurgulanması sebebiyle ayrılmıştır. Yani 2000'li yıllarda Türkiye'nin çok yönlü alternatif arayışlarında, tarihsel geçmiş ve birikimin yeniden tanımlanması üzerinden işleyen bir süreç söz konusu olmuştur. Bu süreçte de Türkiye, Orta Doğu coğrafyasına yönelmiştir. Bu doğrultuda Türkiye'nin uluslararası alanda kendisini nasıl

¹⁷⁴¹ Ozan, "İnşacı Kuram Çerçevesinde Türkiye'nin ...", s. 201.

¹⁷⁴² Oran, "2001-2012: Dönemin Dış Politikası", s. 138; Davutoğlu, Ahmet, *Teoriden Pratiğe Türk Dış Politikası Üzerine Konuşmalar*, Küre Yayınları, İstanbul, 2011, s. 82.

¹⁷⁴³ Bora, "Cumhuriyetin İlk Döneminde Milli Kimlik", s. 58; Kaliber, "Türk Modernleşmesini Sorunsallaştıran Üç Ana Paradigma Üzerine", s. 107.

tanımladığının/konumlandığıının ve kendisine nasıl bir rol biçtiğinin temel değişkeni Orta Doğu coğrafyası haline gelmiştir.¹⁷⁴⁴

Görüldüğü üzere Türkiye 2000’li yıllarda çok yönlü dış/güvenlik politikasını yeniden kurgularken Orta Doğu coğrafyasını merkeze almıştır. Yani ‘Orta Doğu coğrafyası, ‘*merkez ülke*’nin en önemli parametresi haline gelmiştir.¹⁷⁴⁵ Bu doğrultuda ‘*statükocu*’ anlayış gereğince mümkün oldukça uzak durulması gereken bir coğrafya olan Orta Doğu, Türkiye’nin başlıca etkinlik alanı haline gelmiştir. Türkiye aynı zamanda Orta Doğu coğrafyasında ki etkinliğini ‘*küresel bir güç*’ olma hedefinin en önemli değişkeni olarak belirlemiştir. Bu bağlamda öncelikle bir ‘*bölgesel liderlik*’ arayışının söz konusu olduğunu söylemek mümkündür.¹⁷⁴⁶

Sonuç olarak, Türkiye’nin izlemeye başladığı çok yönlü dış/güvenlik politikası, Türkiye’nin geleneksel statükocu ve savunmacı güvenlik kültüründe değişime yol açmıştır. Geleneksel savunmacı ve statükocu güvenlik politikalarının yerini, daha dışa dönük ve aktif politikalar almaya başlamıştır. Bu doğrultuda Türkiye sınırlarının ötesinde etkinliğinin artmasını hedeflemiştir. Bu hedef doğrultusunda da Türkiye yakın coğrafyasında ve özellikle Orta Doğu’da ilişki yapılarının değişmesi anlamında bir gayret göstermiştir. Buna göre Orta Doğu coğrafyasında devletler arasında kurulacak iş birliği ve karşılıklı bağımlılık ilişkisinin, bir anlayış birliği yaratacağı ve bir devletin yükselişinin, diğer bir devletin düşüşü anlamına gelmeyeceği bir ilişki modeli oluşturulmak istenmiş, ancak bu kolay olmamıştır. Çünkü oluşturulmak istenen bu model, hem Türkiye’nin, hem de bölgenin kendine has dinamiklerinden kaynaklanan engeller barındırmaktadır. Türkiye bu modeli oluşturmak için Orta Doğu coğrafyasındaki kronik sorunların çözülmesi yönünde çaba harcamış ve arabuluculuk girişimlerinde bulunmuştur.¹⁷⁴⁷

Türkiye’nin arabuluculuk bağlamında en önemli girişimlerinden biri Suriye-İsrail arasında teknik olarak devam eden savaş durumunun olası bir fiziki savaşa dönüşmesini engellemek amacıyla yürütülmüştür. Türkiye’nin arabuluculuk bağlamında bir diğer

¹⁷⁴⁴ Ozan, “İnşacı Kuram Çerçevesinde Türkiye’nin ...”, ss. 201-202.

¹⁷⁴⁵ Davutoğlu, *Teoriden Pratiğe Türk Dış Politikası Üzerine Konuşmalar*, s. 83.

¹⁷⁴⁶ Oran, “2001-2012: Dönemin Dış Politikası”, s. 134; Uslu, Nasuh, “*Türkiye’nin Yeni Orta Doğu Yaklaşımı*”, Bilig, 52, 2010, s. 149.

¹⁷⁴⁷ Ozan, “İnşacı Kuram Çerçevesinde Türkiye’nin ...”, ss. 203-204; Oran, “2001-2012: Dönemin Dış Politikası”, s. 209.

girişimi ise İran'ın yürüttüğü nükleer faaliyetlerden kaynaklanan krizi çözmeye yönelik olmuştur.¹⁷⁴⁸

Türkiye bu örneklerin dışında birçok arabuluculuk girişiminde bulunmuş, bu girişimler kimi zaman başarılı, kimi zaman başarısız olsa da, Türkiye'nin '*merkez ülke*' olarak tanımlamasının bir sonucu olarak içinde yer aldığı bölgede yaşanan sorunları/krizleri çözüme girişimlerinin, güvenlik kültürünü/politikalarını etkilediği görülmüştür. Bu doğrultuda Türkiye'nin bölgesel sorunlardan/krizlerden uzak durmayı tercih eden geleneksel statükocu anlayışından uzaklaştığını ve bu sorunların/krizlerin Türkiye'nin de içerisinde aktif olarak yer aldığı güvenlik sorunları haline geldiğini söylemek mümkündür. Bu gelişmeler Türkiye'nin hem kimlik tanımlamalarında, hem de güvenlik kültüründe/politikalarında belirleyici olan '*Statükoculuk*' anlayışında ki değişimi/dönüşümü ortaya koyar niteliktedir.¹⁷⁴⁹

Türkiye arabuluculuk girişimleri doğrultusunda hem kendi güvenliğini sağlamayı, hem de uluslararası/bölgesel barış ve istikrarın sağlanmasına katkıda bulunmayı hedeflemiştir. Bu doğrultuda Türkiye, arabuluculuk faaliyetlerinin uluslararası düzeyde kurumsallaşması amacıyla çeşitli girişimlerde bulunmuştur.¹⁷⁵⁰ Türkiye arabuluculuk konusunun uluslararası düzeyde kurumsallaşmasına yönelik girişimlerde bulunarak, hem bu konudaki deneyim ve donanımını kuramsal düzeyde artırmaya çalışmış, hem de bu konudaki uluslararası normların oluşumuna katkı sağlamaya çalışmıştır. Ayrıca Türkiye arabuluculuk girişimlerinde bulunarak, uluslararası/bölgesel barış ve güvenliğe katkı sağlamayı da amaçlamıştır.¹⁷⁵¹

Türkiye'nin uluslararası/bölgesel barış ve güvenliğe katkı sağlamak adına sadece yumuşak güç unsurlarını kullanmadığı, zaman zaman sert güç unsurlarını da kullandığı görülmüştür. Bu bağlamda 1990'lı yıllarda Türkiye'nin Birleşmiş Milletler ve NATO çatısı altında yürütülen birçok uluslararası barış operasyonunda yer aldığı, ağırlıklı olarak da yakın coğrafyasına ve kendisini yakından ilgilendiren bölgelere çok sayıda asker gönderdiği görülmüştür. 2000'li yıllara gelindiğinde ise Türkiye'nin uluslararası barış operasyonlarına katkısının artarak devam ettiği ve sadece yakın coğrafyasına ya da kendisini yakından ilgilendiren bölgelere değil, kendisini ilgilendiren/ilgilendirmesin

¹⁷⁴⁸ Yeşilyurt, "2001-2012: Orta Doğu'yla İlişkiler", ss. 419-420, 456-457; Oran, "2001-2012: Dönemin Dış Politikası", s. 148, 157; İnät ve Telci, "Türkiye'nin İran, İsrail/ Filistin ve Suriye Politikası 2009", ss. 127-128.

¹⁷⁴⁹ Ozan, "İnşacı Kuram Çerçevesinde Türkiye'nin ...", ss. 205-206.

¹⁷⁵⁰ https://www.mfa.gov.tr/no_-290_-bm-arabuluculuk-dostlar-grubu-nun-12-bakanlar-toplantisi-hk.tr.mfa, (17.03.2024).

¹⁷⁵¹ Ozan, "İnşacı Kuram Çerçevesinde Türkiye'nin ...", s. 207.

dünyanın herhangi bir yerinde gerçekleştirilen operasyonlara da katılmaya özen gösterdiği görülmüştür. Türkiye böylelikle uluslararası platformlarda ki görünürliğini artırmayada çalışmıştır.¹⁷⁵²

Daha öncede pek çok kez ifade edildiği üzere Türkiye'nin izlemeye başladığı çok yönlü dış/güvenlik politikası, geleneksel statükocu anlayışta değişime yol açmıştır. Bu değişimde izlenen çok yönlü dış/güvenlik politikalarının yanı sıra, Türkiye'nin ekonomik anlamda dışa açılması ve küreselleşme süreçleriyle bütünleşmesi de etkili olmuştur. Anadolu sermayesi ve bu sermayeye sahip müteşebbis sınıf, ekonomik alanda yaşanan dışa açılma ve bütünleşme süreci doğrultusunda Türkiye'nin, yeni pazar ve etkileşim alanları arayışına yön vermiş, böylelikle daha önceki dönemlerde ilgilenilmeyen/uzak durulan Afrika, Latin Amerika ve Asya-Pasifik gibi birçok bölge ve ülkeyle ticari-ekonomik ilişkiler kurulmuştur. Bu doğrultuda söz konusu bölge ve ülkelere çok sayıda üst düzey ziyaret gerçekleştirilmiş, bu ziyaretler esnasında çeşitli alanlarda çok sayıda iş birliği antlaşmaları imzalanmıştır.¹⁷⁵³ Ayrıca ulusal güvenlik politikalarının, hem iç hem de dış tehdit algılamalarını dikkate alan bir anlayış çerçevesinde tanımlanması, Türkiye'nin kendi güvenliğini sağlamasının yanı sıra, uluslararası barış ve güvenliğin sağlanmasına katkıda bulunmasına yol açmış, dolayısıyla Türkiye bir yandan yakın coğrafyasındaki güvenlik sorunlarının çözümünde aktif rol oynarken, diğer yandan daha önceki dönemlerde ilgilenmediği/ilgilenemediği/uzak kaldığı bölge ve ülkelerle iyi ilişkiler kurmaya özen göstermiştir.¹⁷⁵⁴ Bu gelişmeler de Türkiye'nin geleneksel statükocu anlayışından uzaklaştığını ortaya koyar niteliktedir.

Sonuç olarak Türkiye'nin önceki dönemlerde ilgilenmediği/ilgilenemediği/uzak kaldığı Afrika, Latin Amerika ve Asya-Pasifik gibi bölge ve ülkelerle iyi ilişkiler kurmasını ya da kurmaya çalışmasını uluslararası alanda görünürliğünün artması anlamında olumlu bir gelişme olarak değerlendirmek mümkündür. Ayrıca Türkiye uluslararası ve bölgesel örgütlerdeki görünürliğini de artırmaya çalışmıştır.¹⁷⁵⁵

2000'li yıllarda Türkiye'nin güvenlik kültürüne/politikalarına etki eden bir diğer gelişme daha öncede ifade edildiği üzere komşuluk ilişkilerinin normalleşme ve iyileşme sürecine girmiş olmasıdır. 1990'lı yılların sonuna dek hem komşularıyla, hem de yakın coğrafyasıyla ilişkilerini büyük ölçüde 'güvenlik' ekseninde sürdüren Türkiye, 2000'li

¹⁷⁵² Keskin Ata, Funda, "Uluslararası Örgütlerle İlişkiler: BM'de Türkiye", *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt III: 2001-2012*, (der. Baskın Oran), İletişim Yayınları, İstanbul, 2013, s. 792.

¹⁷⁵³ Oran, "2001-2012: Dönemin Dış Politikası", s. 132, 134, 198.

¹⁷⁵⁴ Ozan, "İnşacı Kuram Çerçevesinde Türkiye'nin ...", s. 208.

¹⁷⁵⁵ Ozan, "İnşacı Kuram Çerçevesinde Türkiye'nin ...", s. 210.

yıllara gelindiğinde ilişkilerini ‘iş birliği’ ve ‘ticari-ekonomik fırsatlar’ ekseninde sürdürmeye yönelmiştir.¹⁷⁵⁶ Bu doğrultuda Türkiye “çoğu durumda abartılmış, çarpıtılmış düşmanlıklara dayanan ilişkilerin, paylaşılmış ortak bir tarihin sunduğu imkânlardan, fırsatlardan yararlanmayı engellediğinden” hareketle, ortak tarihin sunduğu imkânları ve fırsatları referans alan bir politika inşa etmek istemiştir. Türkiye bunu yaparken Batı’yla ilişkilerini yıpratmamaya da özen göstermiştir.¹⁷⁵⁷

Komşuluk ilişkilerinde ‘güvenlik’ yerine ‘iş birliği’ ve ‘ticari-ekonomik fırsatlar’ın öne çıktığı örneklerden biri Suriye’dir. 2000’li yıllara gelindiğinde Türkiye-Suriye ilişkilerini bozan sorunlar tam anlamıyla çözümlenmemiş olsa da, taraflar bu sorunların çözümünü sürece yayıp iş birliği potansiyeli yüksek alanlarda ilişkilerini geliştirmeye yönelmiştir.¹⁷⁵⁸ Suriye’nin komşularında ve komşularıyla ilişkilerinde meydana gelen kriz ve gelişmeler ise söz konusu dönemde iki ülkeyi birbirine daha da yakınlaştırmıştır. Ancak ‘Arap Baharı’ olarak anılan süreç Türkiye-Suriye ilişkilerini olumsuz etkilemiştir. Bu süreçte ikili ilişkilerin bozulması ekonomik ve ticari ilişkileri de olumsuz etkilemiştir.¹⁷⁵⁹

Komşuluk ilişkilerinde ‘güvenlik’ yerine ‘iş birliği’ ve ‘ticari-ekonomik fırsatlar’ın öne çıktığı bir diğer örnek ise Irak’tır. 2000’li yıllara gelindiğinde Türkiye-Irak ilişkileri çeşitli nedenlerle dönem dönem gerilsede, taraflar her alanda iş birliğinin güçlendirilmesine yönelik müşterek bir irade ortaya koymuşlardır.¹⁷⁶⁰

Görüldüğü üzere komşuları ve yakın coğrafyasıyla ilişkilerini büyük ölçüde ‘güvensizlik’ temelinde tanımlayan Türkiye, ilişkilerini ekonomik iş birliği yoluyla güçlendirerek güvenli bir çevre inşa etmek istemiştir. Dönem dönem ilişkileri olumsuz etkileyen gelişmeler yaşanmakla birlikte Türkiye genel olarak komşularıyla ilişkilerini iyileştirmiş ve bu yaklaşım ‘Komşularla Sıfır Sorun Politikası’ olarak tanımlanmaya başlamıştır. Türkiye’nin sorunlarından arınmış ya da sorunların en aza indirildiği bir yakın çevre beklentisini/ideali/hedefini ifade eden bu politikayı, pratikte uygulamanın zorluklarının bilinciyle hareket edilmiştir. Bu doğrultuda Türkiye, çözümün imkânsız

¹⁷⁵⁶ Ozan, “İnşacı Kuram Çerçevesinde Türkiye’nin ...”, s. 161, 210-211.

¹⁷⁵⁷ Cem, İsmail, *Türkiye, Avrupa, Avrasya: 1. Cilt: Strateji, Yunanistan, Kıbrıs*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2009, s. 21.

¹⁷⁵⁸ Altunışık, Meliha B. ve Özlem Tür, “From Distant Neighbors to Partners? Changing Syrian-Turkish Relations”, *Security Dialogue*, 37(2), 2006, s. 239.

¹⁷⁵⁹ Oran, “2001-2012: Uluslararası Ortam ve Dinamikler”, ss. 51-52; Oran, “2001-2012: Dönemin Dış Politikası”, s. 157; Yeşilyurt, “2001-2012: Orta Doğu’yla İlişkiler”, s. 413, 420-423.

¹⁷⁶⁰ Yeşilyurt, “2001-2012: Orta Doğu’yla İlişkiler”, s. 387-392, 402-403, 407, 409, 412; Oran, “2001-2012: Uluslararası Ortam ve Dinamikler”, ss. 20-22; Özcan, Mesut, “Türkiye’nin Irak Politikası 2009”, *Türk Dış Politika Yıllığı 2009*, (ed. Burhanettin Duran, Kemal İnâat ve Mühittin Ataman), SETA Yayınları, Ankara, 2011, s. 163, 166-167; <https://www.mfa.gov.tr/turkiye-irak-siyasi-iliskileri.tr.mfa>, (02.05.2024).

olduğu düşüncesiyle değil, çözüm için her zaman yapıcı adımlar atılması gerektiği düşüncesiyle hareket etmiştir. Bu şekilde hareket edilmesi sorunları bir çırpıda çözme/çözemesi de, çözüm için ihtiyaç duyulan ortamın/zeminin oluşmasına katkı sağlamıştır. Bu yönüyle uluslararası toplumunda desteğini alan ‘*Komşularla Sıfır Sorun Politikası*’, Türkiye’nin uluslararası alandaki imajını olumlu yönde etkilemiştir.¹⁷⁶¹

Süreklilik/değişim açısından ele alınacak olursa ‘*Komşularla Sıfır Sorun Politikası*’nın Cumhuriyet döneminin barış ve istikrar arayışını ifade eden “*yurtta sulh cihanda sulh*” politikasıyla uyumlu olduğunu ifade etmek mümkündür.¹⁷⁶² Şöyle ki her iki politikanın özü Türkiye’nin yakın çevresinde oluşturulacak bir güvenlik kuşağının, ulusal alanın istikrar ve güvenliğine katkı sağlayacağı düşüncesine dayanmaktadır. Ancak söz konusu politikaların farklılıkları da bulunmaktadır. Cumhuriyet döneminin “*yurtta sulh cihanda sulh*” politikasının, iki Dünya Savaşı arası dönemde dışarıdan gelen somut tehditler karşısında bölgesel ittifaklar kurulması ve uluslararası/bölgesel sorunlardan uzak durulması yani statükonun korunmasını hedeflediğini söylemek mümkündür. Ancak ‘*Komşularla Sıfır Sorun Politikası*’ dışarıdan gelen somut tehditlerden ziyade Türkiye’nin doğrudan taraf olduğu/olmadığı bölgesel sorunların çözülmesiyle ilgilidir. Ayrıca ‘*Komşularla Sıfır Sorun Politikası*’ ilişkilerin ekonomik iş birliği yoluyla güçlendirilmesini ve bu sayede ekonomik karşılıklı bağımlılığın artmasını hedeflemektedir. Böylece Türkiye’nin yakın çevresinde bir güvenlik kuşağı oluşturmak ve buna bağlı olarak ulusal alanın istikrar ve güvenliğine katkı sağlamanın yanı sıra, bölgesel barış ve istikrarın sağlanmasına katkıda bulunmakta hedeflemiştir. Görüldüğü üzere “*yurtta sulh cihanda sulh*” politikası Türkiye’yi statükoculuğa yönlendirirken, ‘*Komşularla Sıfır Sorun Politikası*’ Türkiye’yi dışa dönük ve aktif bir aktör olmaya yönlendirmiştir.¹⁷⁶³

‘*Komşularla Sıfır Sorun Politikası*’na, Türkiye’nin başlıca ulusal güvenlik tehdidi olarak tanımladığı Yunanistan ile ilişkilerinin normalleşmesini/iyileşmesini; Türkiye’nin birer ‘*güvensizlik*’ kaynağı olarak tanımladığı Suriye ve Irak’la ilişkilerini ekonomik iş birliği temelinde güçlendirmesini; Türkiye’nin Kıbrıs konusunda tutumunun değişmesini ve sorunun çözümüne yönelik yapıcı politikalar izlemesini örnek vermek mümkündür. Ayrıca Türkiye komşuları ve yakın coğrafyasının yanı sıra, uzak komşularıyla ve diğer birçok bölgeyle, ülkeyle ilişkilerini geliştirmeye de çalışmaktadır. Ancak Kıbrıs

¹⁷⁶¹ Ozan, “İnşacı Kuram Çerçevesinde Türkiye’nin ...”, ss. 213-214; Oran, “2001-2012: Dönemin Dış Politikası”, s. 216.

¹⁷⁶² Erol ve Ozan, “Türk Dış Politikasında Süreklilik Unsuru Olarak Siyasal Rejim”, s. 33.

¹⁷⁶³ Ozan, “İnşacı Kuram Çerçevesinde Türkiye’nin ...”, s. 214.

sorununun çözümlenememesi, Yunanistan’la Ege’de yaşanan uyuşmazlıklar konusunda tam anlamıyla bir uzlaşa sağlanamaması, Ermenistan’la ilişkilerde sürekli bir kriz yaşanması gibi gelişmeler ‘Komşularla Sıfır Sorun Politikası’nın gerçeklikten uzak olduğu gerekçesiyle eleştirilmesine neden olmuştur. Bu eleştiriler özellikle Türkiye’nin ‘Arap Baharı’ süreci sonrasında komşularıyla sorun yaşamaya başlamasıyla daha da artmıştır.¹⁷⁶⁴ Bu doğrultuda söz konusu politikanın Türkiye’nin yakın çevresinin sorunlarından arındırılmasına yönelik uzun vadeli beklentilerini yansıtan bir ideal/hedef olduğunu hatırlatmak gerekmektedir. Ayrıca bu politikayı pratikte uygulamanın zorluklarının bilinciyle hareket edilmişse de, bazı zorlukların yaşanan konjonktürel değişiklikler/olumsuzlar sebebiyle aşılamadığı da belirtilmelidir. Türkiye’nin komşularıyla yaşadığı tüm sorunlar ya da anlaşmazlıklar çözüme kavuşmamış olsa da, komşuluk ilişkilerinin normalleşmesi ve iyileşmesi yönünde sarf edilen çabaların bölgesel barış ve istikrarın sağlanmasına katkıda bulunduğu da unutulmamalıdır. Dolayısıyla ‘Komşularla Sıfır Sorun Politikası’nın Türkiye’nin geleneksel güvenlik kültürünün/politikasının değişimi için uygun bir zemin hazırladığını söylemekte mümkündür.¹⁷⁶⁵

Görüldüğü üzere Türkiye ‘Komşularla Sıfır Sorun Politikası’ bağlamında ekonomik iş birliği ilişkilerini güven inşa edici bir araç ve yöntem olarak kullanmıştır. Bu politika bağlamında ‘yumuşak güç unsurları’ da güven inşa edici birer araç ve yöntem olarak kullanılmıştır.¹⁷⁶⁶ Daha önce de ifade edildiği üzere tarihsel geçmişi ve coğrafi konumu dikkate alınarak Türkiye ‘merkez ülke’ olarak tanımlanmış, bu bağlamda öncelikle bir ‘bölgesel liderlik’ arayışı söz konusu olmuş, zamanla Türkiye’nin ‘bölgesel bir güç’ olduğuna dair söylem ve algılamalar yerini ‘küresel bir güç’ olma hedefine bırakmıştır.¹⁷⁶⁷ İşte ‘yumuşak güç unsurları’, inşa edilmeye çalışılan bu rollerin/kimliklerin uluslararası alanda askeri yöntemler kullanılmadan rızaya dayalı olarak üretilmesini mümkün kılmaktadır.

Yumuşak güç unsurları kullanılarak kurulan ilişkilerde Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı (TİKA), Yunus Emre Enstitüsü ve Türk Kızılayı gibi resmi kuruluşlar önemli işlevlere sahiptir. Kurulan ilişkilerde resmi kuruluşların yanı sıra

¹⁷⁶⁴ Oğuzlu, Tarık, “Komşularla Sıfır Sorun Politikası ve Arap Baharı: Tıkanmışlık Durumunun Bir Analizi”, *Ortadoğu Analiz*, 4 (42), 2012, ss. 46-54.

¹⁷⁶⁵ Ozan, “İnşacı Kuram Çerçevesinde Türkiye’nin ...”, ss. 214-215.

¹⁷⁶⁶ Oran, “2001-2012: Dönemin Dış Politikası”, s. 140.

¹⁷⁶⁷ Oran, “2001-2012: Dönemin Dış Politikası”, s. 138, 134, 196; Uslu, “Türkiye’nin Yeni Orta Doğu Yaklaşımı”, s. 149; Davutoğlu, *Teoriden Pratiğe Türk Dış Politikası Üzerine Konuşmalar*, s. 82.

sivil toplum kuruluşlarının, iş dünyasının, cemaatlerin/tarikatların ve lobi gruplarının da etkili olduğu görülmektedir.¹⁷⁶⁸

Görüldüğü üzere ‘yumuşak güç unsurları’ inşa edilmeye çalışılan rollerin/kimliklerin uluslararası alanda tanıtılması ve meşrulaştırılmasına da hizmet etmektedir. Başvurulan ‘yumuşak güç unsurları’ aynı zamanda Türkiye’nin yakın çevresinde bir güvenlik kuşağı oluşturmak ve bölgesel barışın, istikrarın sağlanmasına katkıda bulunmak hedeflerine de hizmet etmektedir.

İnşa edilmeye çalışılan roller/kimlikler doğrultusunda yeni dış ve güvenlik politikaları geliştiren ve uygun araçlarla bu politikaları pratikte uygulamaya çalışan Türkiye, bunları yaparken dış dinamiklerden kaynaklanan birtakım engellerle karşılaşmıştır. Bu duruma ‘Komşularla Sıfır Sorun Politikası’ kapsamında Suriye ile geliştirilen ilişkilerin Arap Baharı sürecinden olumsuz etkilenmesini örnek olarak vermek mümkündür. Görüldüğü üzere geliştirilen politikanın pratikte uygulanması dış dinamiklerden kaynaklanan birtakım engellerle karşılaşmıştır. Ayrıca daha öncede ifade edildiği üzere Türkiye, Arap Baharı süreciyle başlayan değişim taleplerine Suriye’nin de birtakım reformlar yaparak cevap vermesi gerektiğini belirtmiş, ancak Suriye mevcut rejimini korumak amacıyla bazı göstermelik adımlar dışında herhangi bir reforma gitmemiştir. Yani Türkiye’nin bölge ülkeleri üzerindeki etkisinin sınırlı olduğunu söylemek mümkündür. Bu durum inşa edilmeye çalışılan ‘bölgesel lider’, ‘bölgesel güç’ ya da ‘küresel bir güç’ olma hedefi ile birlikte düşünüldüğünde söz konusu sınırlılığın kapsamını daha net anlamak mümkündür.¹⁷⁶⁹

Türkiye hem inşa edilmeye çalışılan roller/kimlikler, hem de geliştirilen yeni dış ve güvenlik politikalarının bir gereği olarak, daha öncede ifade edildiği üzere Orta Doğu coğrafyasındaki kronik sorunların çözülmesi yönünde çaba harcamış ve arabuluculuk girişimlerinde bulunmuştur. Ancak arabuluculuk girişimlerinin başarısız olması Türkiye’nin hem inşa etmeye çalıştığı rollere/kimliklere, hem de uluslararası alandaki imajına zarar vermiştir.¹⁷⁷⁰ Bu doğrultuda arabuluculuk girişimlerinin de uygulamada dış dinamiklerden kaynaklanan birtakım engellerle karşılaştığını söylemek mümkündür.

Elbette iç dinamiklerden kaynaklanan birtakım engellerden de söz etmek mümkündür. Buna Türkiye’nin dış ve güvenlik politikalarında yaşanan değişimin/dönüşümün mevcut iktidarın başarısı olarak değerlendirilmesini örnek vermek

¹⁷⁶⁸ Oran, “2001-2012: Dönemin Dış Politikası”, s. 141-143, 203; Kardaş, Tuncay ve Ramazan Erdağ, “Bir Dış Politika Aracı Olarak TİKA”, *Akademik İncelemeler Dergisi*, 7 (1), 2012, ss. 167-193.

¹⁷⁶⁹ Ozan, “İnşacı Kuram Çerçevesinde Türkiye’nin ...”, ss. 217-218.

¹⁷⁷⁰ Oran, “2001-2012: Dönemin Dış Politikası”, s. 215; Ozan, “İnşacı Kuram Çerçevesinde Türkiye’nin ...”, s. 218.

mümkündür. Dış ve güvenlik politikalarında yaşanan değişimin/dönüşümün, uluslararası veya ulusal düzeyde yaşanan gelişmeler bağlamında değerlendirilmemesi, bu politikaların parti ya da kişi bazlı olduğuna yönelik eleştirileri de beraberinde getirmiştir.¹⁷⁷¹

Ayrıca Türkiye'nin kendi içinde yaşadığı birçok sorunu çözümleyememiş olmasının, inşa edilmeye çalışılan 'merkez ülke', 'bölgesel lider', 'bölgesel güç' ya da 'küresel güç' rollerine/kimliklerine zarar verdiği de belirtilmelidir. Bu sorunlara Kürt meselesinin halen tatmin edici bir çözüme ulaşmamış olmasını ve Batılı çevrelerin Türkiye'nin mevcut iktidarının otoriterleşme eğilimi taşıdığına yönelik iddialarını örnek olarak vermek mümkündür. Dolayısıyla Türkiye'nin inşa edilmeye çalışılan roller/kimlikler doğrultusunda geliştirdiği yeni dış ve güvenlik politikalarının, kendi içerisindeki güvenlik sorunlarını çözmemesi ve demokratikleşme alanındaki sıkıntıları aşamaması eleştirilmektedir.¹⁷⁷²

Daha öncede ifade edildiği üzere 'irticai faaliyetler' ile 'bölücülük ve terörle mücadele' 1990'lı yıllarda Türkiye'nin ulusal güvenliğine yönelik en büyük tehditler olarak tanımlanmıştır.¹⁷⁷³ 'İrtica' tehdidi ile ilgili önceki sayfalarda açıklamalar yapıldığı için bu konuya tekrar geri dönülmeyecek, bu kısımda 'bölücülük ve terörle mücadele' tehdidi ile ilgili açıklamalara yer verilecektir. 'Bölücülük ve terörle mücadele'nin tehdit olarak tanımlanmasında 1990'lı yıllarda Kürt ayrılıkçılığını savunan PKK'nın gerçekleştirdiği terör eylemlerini artırması önemli ölçüde etkili olmuş ve Türkiye söz konusu yıllar boyunca askeri yöntemlerle terörle mücadeleye ağırlık vermiştir.¹⁷⁷⁴ 2000'li yıllara gelindiğinde ise bu konuda önemli bir değişim yaşanmış, sınırlı da olsa reform girişimleri söz konusu olmuştur. Buna olanak veren iki gelişmeden bahsetmek mümkündür.¹⁷⁷⁵

2000'li yıllarda terör sorunu, önce terör örgütü lideri Abdullah Öcalan'ın yakalanması ve PKK'nın eylemlerinin azalması, ardından Öcalan'ın PKK'ya silahlı eylemlerine son verme çağrısında bulunması ve örgütün bu çağrıya uymasıyla -geçicide olsa- durgunluk dönemine girmiştir.¹⁷⁷⁶ Bu durum terör sorununun; ekonomik, sosyal ve

¹⁷⁷¹ Oran, "2001-2012: Dönemin Dış Politikası", s. 222, 225-226.

¹⁷⁷² Ozan, "İnşacı Kuram Çerçevesinde Türkiye'nin ...", s. 220.

¹⁷⁷³ Özcan, "Doksanlı Yıllarda Türkiye'nin Değişen Güvenlik Ortamı", s. 19; Cizre, "Problems of Democratic Governance of Civil-Military Relations in Turkey and the European Union Enlargement Zone", s. 108.

¹⁷⁷⁴ Sönmezoğlu, II. Dünya Savaşı'ndan Günümüze Türk Dış Politikası, ss. 481-482.

¹⁷⁷⁵ Oran, "2001-2012: İç Ortam ve Dinamikler-Siyaset", s. 119.

¹⁷⁷⁶ Oran, "2001-2012: İç Ortam ve Dinamikler-Siyaset", ss. 119-120; Sancar, Mithat ve Samim Akgönül, "İnsan Hakları Konusu: İnsan Hakları İhlalleri", Cilt III: 2001-2012, (der. Baskın Oran), İletişim Yayınları, İstanbul, 2013, s. 740.

kültürel olmak üzere birçok boyutunun tartışılması için uygun bir zemin hazırlamıştır. Ayrıca kültürel hakların geliştirilmesi ve demokrasinin güçlendirilmesi için de uygun bir ortam söz konusu olmuştur.¹⁷⁷⁷ Bunların yanı sıra Helsinki Zirvesi'nde Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne aday ülke olarak kabul edilmesi ve Avrupa Birliği'nin tam üyelik yolunda Türkiye'den terör sorununa askeri değil sivil yöntemlerle çözüm bulmasını talep etmesi, hatta tam üyeliğin birçok başka konuyla/sorunla birlikte terör sorununda sağlanacak ilerlemeye bağlanması da değişim sürecine ivme kazandırmıştır. Bu doğrultuda Avrupa Birliği uyum paketleri çerçevesinde, kültürel ve sosyal hakların geliştirilmesine yönelik önemli adımlar atılmıştır.¹⁷⁷⁸ Atılan adımlar hem Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesindeki yaşamın normalleşmesini sağlamış, hem de terör sorununun güvenlik gündeminden çıkartılması ve siyasal alan içerisinde çözülmesi yönünde önemli bir ilerleme kaydedilmesini mümkün kılmıştır. Ayrıca sorunun çözülmesi yönünde sivil aktörlerin ön plana çıkmasını da sağlamıştır. Sivil aktörlerin ön plana çıkması ise sorunun siyasal alan içerisinde tartışılmasını kolaylaştırmıştır.¹⁷⁷⁹ Avrupa Birliği uyum paketleri çerçevesinde atılan adımların büyük bir bölümü Avrupa Birliği'ne tam üyelik koşullarını yerine getirmek adına gerçekleştirilmiştir.¹⁷⁸⁰ Bu nedenle terör sorununa yönelik gerçekleştirilen reformlarda, Avrupa Birliği'nin ve Avrupa Birliği'ne tam üyelik sürecinin ilk itici güç olduğunu söylemek mümkündür.

2000'li yılların ortalarına gelindiğinde, 1990'lı yıllar boyunca tartışma kanallarının büyük ölçüde kapalı olduğu terör sorunu, Türkiye'de siyasal alan içerisinde tartışmaya açılmıştır. 2000'li yılların ortaları tam da PKK'nın eylemlerini yeniden artırdığı bir dönemdir. Bu bakımdan terör sorunun hem siyasal alan içerisinde tartışmaya açılması, hem de terörle mücadele de demokratik yöntemlerin gündeme gelmesi ayrıca önem taşımaktadır. Ancak PKK'nın eylemlerini yeniden artırması nedeniyle, 2007 yılında gerçekleşecek seçimler öncesinde Adalet ve Kalkınma Partisi'nin ulusal

¹⁷⁷⁷ Aydın, Ersel, "Between Security and Liberalization: Decoding Turkey's Struggle with the PKK", *Security Dialogue*, 33 (2), 2002, s. 212.

¹⁷⁷⁸ Örnek vermek gerekirse; Kürtçe yayınlar konusundaki sınırlamalar gevşetilmiş, ailelerin çocuklarına Kürtçe isim koymalarının önündeki engeller kaldırılmıştır. Köye Dönüş ve Rehabilitasyon Projesi kapsamında, terör olayları nedeniyle yaşadıkları köyleri terk etmek zorunda kalan vatandaşların köylerine geri dönmeleri sağlanmıştır. 1987 yılından beri Kürt çoğunluklu bölgelerde uygulanan Olağanüstü Hal durumuna 2002 yılında son verilmiştir. Keyman, Fuat E. ve Senem Aydın Düzgü, "Europeanization, Democratization and Human Rights in Turkey", *Turkey and the European Union: Prospects for a Difficult Encounter*, (ed. Esra LaGro ve K. Eric Jorgensen), Palgrave Macmillan, New York, ss. 69-89.

¹⁷⁷⁹ Sancar ve Akgönül, "İnsan Hakları Konusu: İnsan Hakları İhlalleri", s. 740; Müftüler-Bac, "The Never-Ending Story: Turkey and the European Union", s. 245; Kaliber, Alper ve Nathalie Tocci, "Civil Society and the Transformation of Turkey's Kurdish Question", *Security Dialogue*, 41 (2), 2010, ss. 191-215.

¹⁷⁸⁰ Tocci, Nathalie, *The EU and Conflict Resolution: Promoting Peace in the Backyard*, Routledge, London, 2007, ss. 71-72.

güvenliğe yönelik daha milliyetçi bir söylem geliştirdiği görülmüştür. Söz konusu seçimlerde partinin Doğu ve Güneydoğu Anadolu illerindeki oy oranlarının büyük bir artış gösterdiği ve bu artışta terörle mücadelede demokratik yöntemlerin gündeme gelmesinin ya da demokratik reformlardaki kararlılığın etkili olduğu gözlemlenmiştir. Seçim sonuçları kamuoyunda Kürt sorununun çözümüne yönelik daha kararlı adımlar atılacağı beklentisi yaratmıştır.¹⁷⁸¹

İlerleyen süreçte Kürt sorununun askeri yöntemlerle çözülemeyeceği düşüncesinin kamuoyunda yerleşmesine paralel, Kürt Açılımı/Demokratik Açılım olarak bilinen bir dizi söylem ve siyaset değişikliği yaşanmıştır. Bu değişiklikler oldukça yavaş gerçekleşmişse de, söz konusu açılım terör sorununun güvenlik dışına çıkartılması, demokrasinin geliştirilmesi ve milliyetçi bir söylem yerine reformlara dayalı bir diyalogun tercih edilmesi yönünde olumlu gelişmeleri beraberinde getirmiştir.¹⁷⁸² Ancak açılım süreci topladığı tepkiler nedeniyle bir süre sonra duraklamıştır. Fakat ilerleyen süreçte hükümetin ve PKK'nın temasa geçmesi, terör sorununun müzakere yoluyla çözümlenmek istendiğini göstermiştir. Bu gelişme hem kısa bir süre öncesine kadar terör sorununu askeri yöntemlerle güvenlik düzleminde ele alan Türkiye'nin terör sorununu sivil yöntemlerle siyasi düzlemde ele alarak çözme iradesini, hem de güvenlik kültüründeki/politikalarındaki değişimi ortaya koyar niteliktedir.¹⁷⁸³ Ancak ilerleyen zaman zarfında açılım sürecinde yaşanan gelişmeler nedeniyle ağır biçimde eleştirilen hükümetin, terörle mücadele de askeri yöntemleri yeniden öne çıkarmaya yöneldiğini, PKK'nın da açılım süreci boyunca dönem dönem ilan ettiği eylemsizlik kararlarını sonlandırdığını, sonuç olarak silahlı eylemlerin ve çatışmaların yeniden yoğunlaştığı bir döneme girildiğini ve terör sorununun hala tam anlamıyla bir çözüme kavuşmadığını belirtmek gerekmektedir.¹⁷⁸⁴

Sonuç olarak; inişler çıkışlar söz konusu olsa da Türkiye'nin güvenlik kültüründe/politikalarında yaşadığı değişimin iç tehdit algılamalarına yönelik yeni bir bakış açısını beraberinde getirdiğini söylemek mümkündür. Böylelikle Osmanlı döneminden günümüze kadar devam eden toprak bütünlüğü ve güvenliğine yönelik tehdit algılamaları ile Cumhuriyet sonrası dönemde ortaya çıkan rejimin güvenliğine yönelik

¹⁷⁸¹ Sancar ve Akgönül, “İnsan Hakları Konusu: İnsan Hakları İhlalleri”, s. 742; Kirişçi, Kemal, “The Kurdish Question and Turkey: Future Challenges and Prospects for a Solution”, *ISPI Working Paper*, No: 24, 2007, ss. 9-12.

¹⁷⁸² Sancar ve Akgönül, “İnsan Hakları Konusu: İnsan Hakları İhlalleri”, s. 740, 742-743; Kirişçi, “The Kurdish Question and Turkey”, ss. 12-18.

¹⁷⁸³ Oran, “2001-2012: İç Ortam ve Dinamikler-Siyaset”, s. 127; Ozan, “İnşacı Kuram Çerçevesinde Türkiye'nin ...”, s. 223.

¹⁷⁸⁴ Sancar ve Akgönül, “İnsan Hakları Konusu: İnsan Hakları İhlalleri”, ss. 744-745.

tehdit algılamaları, demokrasi ve demokratikleşme süreçleri bağlamında değerlendirilebilir hale gelmiştir. Tehditlerin çözümüne yönelik askeri yöntemlerin benimsendiği güvenlik anlayışı, yerini bu tehditlerin normal siyasal süreçlerde ele alındığı ve demokratikleşme yoluyla çözümlenmeye çalışıldığı yeni bir güvenlik anlayışına bırakmıştır. Burada demokratikleşme anlamında birtakım değişimler yaşandığını, ancak yeterli görülmediğini ve dolayısıyla bu konudaki dönüşüm sürecinin henüz tamamlanmadığını da belirtmek gerekmektedir.¹⁷⁸⁵

Ayrıca daha öncede ifade edildiği üzere Türkiye; ‘*Komşularla Sıfır Sorun Politikası*’ bağlamında hem ekonomik iş birliği imkânlarını, hem de yumuşak güç unsurlarını ilişkilerinde güven inşa edici birer araç/yöntem olarak kullanmış ve çok yönlü-aktif bir dış politika/güvenlik politikası yürütmüştür. Bu doğrultuda Türkiye, ekonomik olarak dışa açılmış ve ekonomik anlamda küreselleşme süreçleriyle bütünleşmiş; komşuları ve yakın coğrafyasıyla ilişkilerini düzelterek önemli adımlar atmış; özellikle Orta Doğu coğrafyasında ki etkinliğini artırmış; uzak komşularıyla ve diğer birçok bölgeyle, ülkeyle iyi ilişkiler kurmaya özen göstermiştir.¹⁷⁸⁶

7.2. Cumhuriyet Mirası: Yeni Dost/Düşman Tanımlamaları

1990 sonrası dönemde daha önce de birçok kez bahsedildiği üzere uluslararası ve ulusal kültürel/kurumsal güvenlik çevresinde bir takım gelişmeler/değişimler yaşanmış, yaşanan bu gelişmeler/değişimler Türkiye’nin hem kimlik tanımlamalarına, hem de güvenlik kültürüne/politikalarına etki etmiştir. Dolayısıyla 1990 sonrası dönemde uluslararası ve ulusal kültürel/kurumsal güvenlik çevresinde yaşanan gelişmeler/değişimler Türkiye’nin ‘*dost*’, ‘*düşman*’ ya da ‘*öteki*’ tanımlarına/algılamalarına da etki etmiştir. Bu noktada ‘*dost*’, ‘*düşman*’ ya da ‘*öteki*’ tanımlarının/algılamalarının, güvenlik kültürü/politikaları bağlamında taşıdığı önemi ve ‘*dost*’, ‘*düşman*’ ya da ‘*öteki*’ tanımlamalarında/algılamalarında gerçekleşen değişimin, güvenlik kültürünün/politikalarının değişimini de beraberinde getireceğini hatırlatmak gerekmektedir.¹⁷⁸⁷ Bu doğrultuda bu bölümde Rusya Federasyonu, Yunanistan, Orta Doğu, Orta Asya ve Kafkasya coğrafyası ile ilişkiler ele alınacaktır.

¹⁷⁸⁵ Ozan, “İnşacı Kuram Çerçevesinde Türkiye’nin ...”, s. 224.

¹⁷⁸⁶ Oran, Baskın, “2001-2012: Bilanço-Genel Değerlendirme”, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt III: 2001-2012*, (der. Baskın Oran), İletişim Yayınları, İstanbul, 2013, s. 230.

¹⁷⁸⁷ Ozan, “İnşacı Kuram Çerçevesinde Türkiye’nin ...”, s. 161.

a. Rusya Federasyonu ile İlişkiler

1991 yılına gelindiğinde Sovyetler Birliği'nin resmen dağılmasıyla Amerika'nın sistemde tek süper güç olarak kaldığı yeni bir dönem başlamıştır.¹⁷⁸⁸ Sovyetler Birliği'nin yerini ise Rusya Federasyonu almıştır. Soğuk Savaş boyunca etki alanında tuttuğu bölgede gücünü büyük ölçüde yitiren, aynı zamanda kendi içinde önceleri bir istikrarsızlık, ardından da bir reform süreci yaşayan Rusya Federasyonu, neredeyse 2000'li yıllara kadar Amerika'nın sistemdeki liderlik konumuna herhangi bir yanıt verememiştir. Bu durumda Sovyetler Birliği'nin ardılı olan Rusya Federasyonu'nu artık bir tehdit olarak görmeyen Amerika'nın ilgisi başka konulara/bölgelere yönelmiştir.¹⁷⁸⁹

Türkiye ise dönemin koşulları gereği bir yandan tarihsel 'öteki'si olan Sovyetler Birliği'nin ardılı Rusya Federasyonu ile ilişkilerini dengede tutmaya, diğer yandan Sovyetler Birliği'nin dağılma sürecinde ortaya çıkan ve etrafını saran yeni bağımsız devletlerin oluşturduğu konjonktüre adapte olmaya çalışmıştır. İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana dış ve güvenlik politikalarını Sovyetler Birliği'nden gelebilecek fiziki ya da ideolojik tehditler çerçevesinde şekillendiren Türkiye için Birliğin dağılması ve onun yerini Rusya Federasyonu'nun alması tehditlerin büyük ölçüde ortadan kalktığı anlamına gelmiştir. Buna ilaveten Rusya Federasyonu'nun, Sovyetler Birliği'nden ayrılarak bağımsızlıklarını ilan eden yeni devletler üzerinde etkinliğini büyük ölçüde yitirmesi de Türkiye'nin Orta Asya ve Kafkasya coğrafyasına yönelik politikalar izlemesinin önünü açmıştır.¹⁷⁹⁰

Söz konusu coğrafyada Rusya Federasyonu'nun etkin olmasını istemeyen Amerika ise Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla ortaya çıkan yeni bağımsız devletler üzerinde etkin olabileceğine inandığı Türkiye'nin izlediği politikaları desteklemiştir. Bu doğrultuda Türkiye'nin Sovyetler Birliği'nden kalan boşluğu doldurabileceğine ve söz konusu coğrafyada ortaya çıkan ülkelere model olabileceğine inanılmıştır.¹⁷⁹¹ Ayrıca Türkiye'nin yükselen Radikal İslam'a karşı bir engel oluşturabileceği de düşünülmüştür. Türkiye'de kendisini Soğuk Savaş'ın bitişiyle ortaya çıkan yeni koşullarda Sovyetler Birliği'nden kalan boşluğu doldurabilecek bir ülke olarak görmüş, oluşan yeni uluslararası sistemde önemli bir rol üstlenebileceğini düşünmüştür.¹⁷⁹²

¹⁷⁸⁸ Sönmezoglu, II. Dünya Savaşı'ndan Günümüze Türk Dış Politikası, s. 380; Oran, "1980-1990: Dönemin Bilançosu", ss. 12-14.

¹⁷⁸⁹ Türkeş, "NATO Bağlamında ABD-Türkiye İlişkilerinde Devamlılık ve Değişim", s. 388.

¹⁷⁹⁰ Erdoğan ve Akçiçek, "1989-1993 Dönemi Türk Dış Politikası", s. 42.

¹⁷⁹¹ Oran, "1990-2001: Dönemin Bilançosu", s. 231.

¹⁷⁹² Aydın, "1990-2001: Kafkasya ve Orta Asya'yla İlişkiler", s. 371.

Ancak başlarda bir bocalama dönemi yaşayıp söz konusu bölgelerdeki etkinliğini büyük ölçüde yitiren Rusya Federasyonu, Sovyetler Birliği'nin dağılmasının üzerinden çokta vakit geçmeden kendisini hızlı bir şekilde toparlamış ve bölgede ortaya çıkan güç boşluğunu doldurmaya çabalamıştır. Bölgede Rus etkisinin tekrar belirginleşmesi ise hem Amerika'nın hem de Türkiye'nin politikalarını/stratejilerini yeniden gözden geçirmek durumunda kalmasına neden olmuştur. Çünkü hem Sovyet sonrası coğrafyada yaşanan anlaşmazlıklar ve çatışmalar, hem de Rusya'nın bölge üzerindeki etkisi, bölgede Rusya'nın devre dışı bırakılmasının mümkün olamayacağını ve Rusya'nın katkısı olmadan bölgede istikrarın sağlanamayacağını göstermiştir. Bu doğrultuda Amerika'nın öncülük ettiği Batı dünyası '*Russia First (Önce Rusya)*' olarak isimlendirilen politikaya geçiş yapmayı tercih etmiştir. Bu politikanın belirlenmesinde, bölgesel istikrarsızlık ve özellikle İran'ın bölge ülkeleri üzerindeki etkisinin '*Radikal İslamlaşmaya*' yol açabileceğine dair endişeler rol oynamıştır. Bu kapsamda Amerika'nın da bölgede etkinliğini artırmaya destek verdiği Rusya Federasyonu; dışlanmaması, hatta iş birliği yapılması ancak yine de kontrol altında tutulması gereken bir ülke konumuna gelmiştir.¹⁷⁹³ Amerika'nın bu politika/strateji değişikliği Soğuk Savaş sonrası dönemde de Amerika ile birlikte hareket etmeyi tercih eden Türkiye'yi rahatsız etmiştir.

Ayrıca Türkiye, Orta Asya ve Kafkasya coğrafyasında Rus etkisinin tekrar belirginleşmesi sebebiyle hareket alanının kısıtlanmasından ve Rusya'nın Sovyetler Birliği'ni yeniden canlandırma çabası içinde olmasından da rahatsız olmuştur.¹⁷⁹⁴ Rusya ise Türkiye'nin bölgede etkin olmaya, bir bakıma kendisinin yerini doldurmaya çalışmasından rahatsızlık duymuştur. Bu rahatsızlıklar/endişeler hem tarafların birbirlerini tehdit olarak algılamasına/görmesine neden olmuş, hem de buna paralel tarihsel karşılıklı güvensizlikleri canlandırmıştır. Yani ilişkilerin daha en başından sorunlu bir zemine oturduğunu söylemek mümkündür.¹⁷⁹⁵

Orta Asya ve Kafkasya coğrafyasına yönelik farklı politikalara/çıkarlara sahip olan Türkiye ve Rusya, bölge de ortaya çıkan hemen hemen her krizde de farklı politikalar izlemiştir. Örnek vermek gerekirse; Kafkasya coğrafyasında Ermenistan ve Azerbaycan arasında yaşanan Dağlık Karabağ sorununda Türkiye Azerbaycan'ın yanında yer alırken,

¹⁷⁹³ Türkes, "NATO Bağlamında ABD-Türkiye İlişkilerinde Devamlılık ve Değişim", s. 388. Ayrıca '*Russia First (Önce Rusya)*' politikası ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Truscott, *Russia First: Breaking with the West*, 1997.

¹⁷⁹⁴ Bazoğlu Sezer, Duygu, "Türk Rus İlişkileri: Düşmanlıktan 'Fiili' Yakınlaşmaya", *Türkiye'nin Yeni Dünyası: Türk Dış Politikasının Değişen Dinamikleri*, (der. Alan Makovsky ve Sabri Sayarı), Alfa Yayınları, İstanbul, 2002, s.137.

¹⁷⁹⁵ Bazoğlu Sezer, "Türk Rus İlişkileri", s. 133.

Rusya Ermenistan'ın yanında yer almıştır.¹⁷⁹⁶ Keza Balkan coğrafyasında yaşanan Bosna-Hersek ve Kosova sorunlarında da Türkiye ve Rusya farklı tarafları desteklemiştir.¹⁷⁹⁷ Karşıt taraflarda yer alma durumu da ilişkilere sorun olarak yansımıştır.

Söz konusu dönemde gelişmiş bir silah endüstrisine sahip olan Rusya'nın, Türkiye'nin komşularına yaptığı silah satışları Türkiye tarafından tedirginlikle karşılanmış, bu durumda ilişkilere sorun olarak yansımıştır. Örnek vermek gerekirse; Yunanistan ve Kıbrıs Rum kesiminin benimsediği '*Ortak Savunma Doktrini*' çerçevesinde Rusya'dan alınan S-300 füze sistemlerinin Kıbrıs'a konuşlandırılmaya çalışılması Türkiye tarafından tepkiyle karşılanmıştır.¹⁷⁹⁸

Türkiye ve Rusya, Hazar havzası ile Kafkasya coğrafyasında bulunan enerji kaynaklarının hangi güzergâh üzerinden dünya pazarına taşınacağı konusunda da karşı taraflarda yer alarak sorun yaşamıştır. Petrol ve doğalgazın dünya pazarlarına kendi topraklarından geçecek boru hatlarıyla taşınmasını isteyen Rusya, Bakü-Novorossisk hattının hayata geçirilmesini desteklemiştir. Çünkü bu hattın hayata geçirilmesiyle Rusya'nın hem bölgenin enerji kaynaklarının kontrolünü elinde tutmasına, hem de stratejik açıdan güç kazanmasına olanak sağlayacağı öngörülmüştür. Buna karşın, Türkiye de aynı öngörülerle Bakü-Tiflis-Ceyhan hattının hayata geçirilmesini desteklemiştir.¹⁷⁹⁹ Ciddi bir rekabete dönüşen bu güzergâh sorunu Amerika tarafından ortaya koyulan çok seçenekli bir yaklaşımla çözüme kavuşmuştur. Söz konusu enerji kaynaklarının taşınmasında Bakü-Tiflis-Ceyhan ana boru hattı olarak kabul edilirken, bu ana boru hattının yanında başka hatları da kabul eden bir strateji benimsenmiştir.¹⁸⁰⁰ Ancak Türkiye'nin, enerji kaynaklarının taşınması doğrultusunda Boğazlarda oluşacak yoğun trafiğin tehlikelerine işaret ederek, trafiği düzenlemek ve olası kazaları önlemek amacıyla gittiği düzenlemeler de Türkiye ve Rusya arasında sorun olmuştur.¹⁸⁰¹

¹⁷⁹⁶ Tuncer, İdil, "Rusya Federasyonu'nun Yeni Güvenlik Doktrini: Yakın Çevre ve Türkiye", *En Uzun Onyıl: Türkiye'nin Ulusal Güvenlik ve Dış Politika Gündeminde Doksanlı Yıllar*, (der. Gencer Özcan ve Şule Kut), Buke Yayınları, İstanbul, 2000, s. 450.

¹⁷⁹⁷ Tellal, Erel, "1990-2001: Rusya'yla İlişkiler", *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt II: 1980-2001*, (der. Baskın Oran), İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, s. 544.

¹⁷⁹⁸ Fırat, "1990-2001: Yunanistan'la İlişkiler", s. 471-472; Sönmezoğlu, *II. Dünya Savaşı'ndan Günümüze Türk Dış Politikası*, s. 617.

¹⁷⁹⁹ Aydın, Mustafa, "Foucault's Pendulum: Turkey in Central Asia and the Caucasus", *Turkish Studies*, 5 (2), 2004, s. 13.

¹⁸⁰⁰ Aydın, "Foucault's Pendulum", s. 14.

¹⁸⁰¹ Özersay, Kudret, "Boğazlar Konusu", *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt II: 1980-2001*, (der. Baskın Oran), İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, ss. 587-599.

Taraflar arasında ki en önemli sorun ise kuşkusuz, her iki devletin toprak bütünlüğünü tehdit eden Çeçenistan ve bununla bağlantılı olarak PKK sorunu ile bu sorunlarda alınan karşılıklı tavırlar olmuştur. Rusya için sorun, daha Sovyetler Birliği döneminde Çeçenistan'ın bağımsızlığını kazanmak için mücadele etmesiyle başlamıştır. Türkiye ise, bağımsızlıklarını kazanmak için mücadele eden Müslüman Çeçenler'e ilgi/sempati göstermesi, Türkiye'den Çeçenistan'a savaşımaya giden gönüllülerin olması ve dönemin Çeçen liderinin Türkiye'yi ziyaret etmesiyle soruna dâhil olmuştur. Türkiye'nin topraklarındaki ayrılıkçı bir harekete destek vermesinden rahatsızlık duyan Rusya, bu rahatsızlığını resmi yollardan da dile getirmiştir. Ayrıca Rusya, 1990'lı yıllarda Kürt ayrılıkçılığı savunucularının gerçekleştirdiği terör eylemlerini ulusal güvenliğine yönelik en büyük tehdit olarak tanımlayan Türkiye'ye karşı PKK kartını oynamaktan çekinmemiştir.¹⁸⁰²

Rusya, Türkiye'nin ayrılıkçı Çeçen lider ve örgütlere gayri resmî de olsa destek verdiği gerekçesiyle, PKK'nın topraklarında faaliyet göstermesine göz yummuştur. Bu durumdan rahatsızlık duyan Türkiye diplomatik yollardan tepkisini dile getirmiştir. Rusya bu konuda gerekli hassasiyeti göstereceğini belirtmiş ve Türkiye'den de Çeçenistan konusunda aynı hassasiyeti göstermesini istemiştir. Bunun üzerine taraflar bir protokol imzalamış, ancak gereken hassasiyetin gösterilmemesi üzerine ilişkiler gergin seyretmeye devam etmiştir. Özellikle örgüt lideri Abdullah Öcalan'ın Türkiye'nin yoğun baskısı sonucu ayrılmak zorunda kaldığı Suriye'nin ardından Rusya'ya gelmesi, Rusya'dan sığınma hakkı istemesi ve Rusya'nın da sığınma hakkının tanınmasına yönelik çaba harcanmasıyla ikili ilişkilerde ki gerginlik doruğa ulaşmıştır. Rusya, Türkiye'nin tutumu ve diplomatik girişimleri sonucu Öcalan'ı ülkesinden çıkarmış, fakat Türkiye'ye teslim etmemiştir. Ancak sürecin sonunda Öcalan'ın yakalanması, Türkiye ve Rusya arasındaki ilişkilerin daha fazla gerilmesini engellemiştir. Yaşanan bu gerilimlerin ardından 1990'ların sonunda yeniden baş gösteren Çeçenistan sorununa, Türkiye doğrudan karışmamaya özellikle dikkat etmiştir.¹⁸⁰³

1990'lı yıllar boyunca yaşanan bütün sorunlara, duyulan endişelere ve ortaya çıkan güvensizliğe rağmen, Türkiye ve Rusya arasındaki ekonomik ve ticari iş birliği sürekli gelişim göstermiştir. Çünkü Türkiye ve Rusya arasındaki ekonomik ve ticari ilişkilerin düzeyinin ve bunun geliştirilmesinin her iki taraf için de önemli olduğunun farkına varılmıştır. Bu farkındalık ise ilişkilerin rekabet etmek yerine, iş birliği içinde

¹⁸⁰² Aydın, "1990-2001: Kafkasya ve Orta Asya'yla İlişkiler", ss. 424-425.

¹⁸⁰³ Tellal, "1990-2001: Rusya'yla İlişkiler", ss. 545-546; Sönmezoğlu, *II. Dünya Savaşı'ndan Günüümüze Türk Dış Politikası*, ss. 707-708; Aydın, "Foucault's Pendulum", s. 12.

olmaya doğru evrilmesinde teşvik edici olmuştur. Ayrıca bölgesel politikalarda Amerika ile yaşadığı anlaşmazlıklarda Türkiye’yi hem diğer küresel aktörlerle, hem de Rusya’yla daha dengeli politikalar izlemeye yöneltmiştir. Bunun yanı sıra 2000 yılında Rusya’da Vladimir Putin’in iktidara gelmesi de ilişkilerin düzelmesinde önemli bir rol oynamıştır. Putin Rusya’yı yeniden küresel bir güç haline getirme hedefi doğrultusunda; ticari ilişkilerin önemli görüldüğü, enerji politikalarının dış politika aracı olarak kullanıldığı ve terörle mücadelede kararlı bir stratejinin takip edildiği bir yaklaşım sergilemiştir. Rusya’nın bu yaklaşımı, Türkiye ile ilişkileri doğrudan ve olumlu biçimde etkilemiştir. Bu doğrultuda taraflar arasında güvenin tesis edilmesi ve iş birliğinin güçlendirilmesine yönelik adımlar atılmıştır.¹⁸⁰⁴

Türkiye ile Rusya arasındaki ilişkilerin en önemli ayağını ekonomik ve ticari ilişkiler oluşturmuştur. Zaten Türkiye, Sovyetler Birliği ile geliştirdiği ticari ilişkileri, Birlik dağıldıktan sonra da devam ettirmeye çalışmış, bu süreçte ikili ilişkilerin ve ticaret hacminin zarar görmemesine özen göstermiştir.¹⁸⁰⁵ Nitekim ticaret hacmi hızla artmış ve Türkiye ve Rusya birbirleri için önemli ticaret ortakları haline gelmiştir. Ülke liderleri ve üst düzey yetkililerin karşılıklı ziyaretleri artmış, taraflar arasında iş birliğinin devamlılığını sağlamak ve geliştirmek amacıyla birtakım antlaşmalar imzalanmıştır.¹⁸⁰⁶ Ekonomik ve ticari ilişkilerin bu şekilde gelişmesi ise karşılıklı bağımlılığı artırarak, siyasal sorunlarda tam bir anlayış birliği sağlanamadığı durumlarda bile sorunların derinleşmesini/büyümesini önlemiş, ikili ilişkilerde rekabet yerine iş birliğinin öne çıkmasına katkıda bulunmuştur.¹⁸⁰⁷

Türkiye ile Rusya’nın ekonomik ve ticari ilişkilerinin en önemli boyutunu ise enerji sektörü oluşturmaktadır. Her ne kadar enerji kaynaklarının hangi güzergâh üzerinden dünya pazarına taşınacağı konusunda karşı taraflarda yer alarak sorun yaşamış olsalar da zaman içerisinde enerji alanında iş birliği öne çıkmıştır.¹⁸⁰⁸ Yavaş yavaş bir enerji koridoru haline gelen ve bunu bir dış politika hedefi haline getiren Türkiye için Rusya önemli bir kaynak ülke konumundadır. Bunun yanı sıra Rusya’nın enerji

¹⁸⁰⁴ Çelikpala, Mitat, “2001-2012: Rusya Federasyonu’yla İlişkiler”, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt III: 2001-2012*, (der. Baskın Oran), İletişim Yayınları, İstanbul, 2013, ss. 532-534.

¹⁸⁰⁵ Sönmezoğlu, II. *Dünya Savaşı’ndan Günümüze Türk Dış Politikası*, ss. 452-454; Büyükkakıncı, “Soğuk Savaş Sonrasında Türkiye-Rusya İlişkileri”, s. 692.

¹⁸⁰⁶ Taraflar arasında iş birliğinin devamlılığını sağlamak ve geliştirmek amacıyla; Avrasya’da İş Birliği Eylem Planı, Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunmasına İlişkin Antlaşma, Çifte Vergilendirmeyi Önleme Antlaşması, Enerji ve İşbirliği Genel Çerçeve Antlaşması imzalanmıştır. Sönmezoğlu, II. *Dünya Savaşı’ndan Günümüze Türk Dış Politikası*, s. 694.

¹⁸⁰⁷ Çelikpala, “2001-2012: Rusya Federasyonu’yla İlişkiler”, s. 534.

¹⁸⁰⁸ Çelikpala, “2001-2012: Rusya Federasyonu’yla İlişkiler”, s. 538, 545.

politikalarında oynadığı belirleyici rol, Türkiye'nin bu ülkeyle ilişkilerini geliştirmesini gerekli kılmaktadır. Rusya içinse Türkiye, petrol ve doğalgaz açısından önemli bir pazardır. Ayrıca Rusya için enerji kaynaklarının taşınması hususunda sorun yaşadığı ülkeleri dışarıda bırakan ve Avrupa'ya doğrudan sevkiyatı mümkün kılan projeler önem taşımaktadır. Bu noktada Türkiye'nin iş birliği gerekmektedir. Bu doğrultuda tarafların enerji alanında iş birliğine yönelik çeşitli projeler ortaya attığı ve iki ülke arasındaki enerji iş birliğinin 2011 sonrasında yeni bir boyut kazandığı görülmektedir.¹⁸⁰⁹

Türkiye ve Rusya arasında güvenlik alanında da iş birliği mevcuttur. Bu doğrultuda Türkiye ve Rusya arasında güvenlik alanındaki iş birliği özellikle Karadeniz'de Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü (KEİÖ) çerçevesinde gerçekleşmiştir. Ayrıca Türkiye, NATO'nun Doğu Avrupa, Karadeniz ve Kafkasya'da atacağı adımlarda Rusya'nın da süreçlere dâhil edilmesi gerektiğini savunmuştur. Türkiye Rusya'nın bölgesel etkinliğinin bilincinde gerçekçi bir yaklaşım izlemiştir. Türkiye'nin bu yaklaşımı zaman zaman Batılı müttefikleriyle arasında birtakım sorunlar yaşanmasına neden olmuştur. Bu durum ise Türkiye ve Rusya'yı Karadeniz'in statüsünü belirleyen Montrö Boğazlar Sözleşmesi ve Karadeniz'in mevcut statüsünü savunma noktasında birleştirmiştir. Karadeniz özelinde ortaya çıkan bu yaklaşma askeri alana da yansımıştır. Bu doğrultuda taraflar Karadeniz'in istikrarını bozacak gelişmelere ve en başta da bölge dışı aktörlerin Karadeniz'de askeri varlık bulundurmalarına karşı çıkmaktadır. Ancak yine de Türkiye'nin NATO bağlantısı düşünüldüğünde Rusya'yla güvenlik alanında girişilecek iş birliğinin sınırlılıklarını unutmamak gerekmektedir.¹⁸¹⁰

Toparlamak gerekirse aslında Rusya, hem Çarlık döneminde hem de Sovyetler Birliği döneminde Türkiye'nin en büyük güvenlik sorunlarının başında gelmiştir. Zaman zaman iyi ilişkiler kurulmuş olsa da bu durum geçici olmuş ve Sovyetler Birliği, Türkiye'nin güvenlik politikasında her zaman için doğrudan varlığına tehdit olarak algıladığı tarihsel 'öteki'yi temsil etmiştir. Sovyetler Birliği'nin ardılı Rusya Federasyonu'yla da ilişkilerde birçok sorun yaşanmış, bu sorunlarda çatışan çıkarlara sahip olunması sebebiyle farklı politikalar izlenmesi ilişkilerin güvensizlik üzerine kurulmasına ve istikrarsız bir gelişim izlemesine neden olmuştur. Ancak her ne kadar geleneksel güvenlik politikasında ve tehdit algılamalarında tarihsel olarak inşa edilmiş karşılıklı güvensizlikler söz konusu olsa da Rusya Federasyonu, Türkiye tarafından

¹⁸⁰⁹ Mavi Akım Projesi, Güney Akım Projesi, Trans Anadolu Doğalgaz Boru Hattı Projesi (TANAP) ve Türkiye-Bulgaristan-Romanya-Macaristan-Avusturya Doğalgaz Boru Hattı Projesi'nden (NABUCCO) bahsedilmektedir. Çelikpala, "2001-2012: Rusya Federasyonu'yla İlişkiler", s. 535, 541, 546, 547, 548.

¹⁸¹⁰ Çelikpala, "2001-2012: Rusya Federasyonu'yla İlişkiler", s. 555-556.

doğrudan varlığına bir tehdit olmaktan çok çıkarlarına yönelik bir tehdit olarak algılanmıştır.¹⁸¹¹

2000’li yıllara gelindiğinde çelişkili gibi dursa da taraflar arasında yaşanan bütün sorunlara, duyulan endişelere ve güvensizliğe rağmen, özellikle ticari ve ekonomik alanda iş birliği yönünde önemli gelişmeler yaşanmıştır. Güven tesis edici bu gelişmeler ‘*dost-düşman*’ ya da ‘*öteki*’ algılamasının tamamen değiştiği anlamına gelmemektedir. Taraflar arasında hala birçok siyasal sorunun gündeme geldiği ancak ticari ve ekonomik alanda kaydedilen iş birliğinin bu sorunların bir gerginliğe yol açmasını önlediği görülmektedir. Başka bir deyişle ekonomik ve ticari ilişkilerin gelişimi iki ülke arasında ki sorunların çözümü için bir zeminde hazırlamıştır.¹⁸¹² Ancak yine de var olan tarihsel güvensizliklerin tamamen ortadan kalkması ve sorunsuz bir iş birliği çerçevesine dönüştürülmesi, bu iki devletin ilişkilerinin gelişimi göz önüne alındığında, çok kolay gözükmemektedir. Türkiye ve Rusya’nın sorunsuz bir iş birliği perspektifine ulaşmaları, biraz da tarihsel güvensizliklerin tetikleyicilerine yönelik istikrar ve güven ortamının sağlanabilmesine bağlı gibi görünmektedir. Yine de iş birliğinin ve karşılıklı bağımlılığın giderek arttığını, Rusya’nın Türkiye’nin tehdit algılamaları arasındaki önemini yitirdiğini, bu dönemde taraflar arasında yaşanan gelişmelerin Türkiye’nin uluslararası güvenlik çevresine istikrar sağlaması bakımından katkıda bulunduğunu ve Türkiye’nin geleneksel güvenlik kültüründe/politikalarında kısmi bir değişim yarattığını söylemek mümkündür.¹⁸¹³

b. Yunanistan ile İlişkiler

Soğuk Savaş’ın sona ermesi ve Sovyetler Birliği’nin dağılmasının ardından Türk-Yunan ilişkileri, Kıbrıs ve Ege’de yaşanan sorunlara ek olarak, başta Balkanlar olmak üzere bölge coğrafyasında etkin olabilmek için rekabet ekseninde bir seyir izlemiştir. Daha öncede ifade edildiği üzere Balkanlar da, özelliklede Yugoslavya’da etnik temelli çatışmalar yaşanmıştır. Söz konusu coğrafyada yaşanan çatışmalar dağılma ve yeniden yapılanma sürecini beraberinde getirmiştir. Bu süreçte Arnavutluk’la yaşadığı azınlık sorunlarında, Makedonya’yla yaşadığı ve temelde isim bunalımı olarak başlayan ancak tarihsel kökleri nedeniyle sonradan egemenlik sorunu haline dönüşen anlaşmazlıklarda, Sırbistan’la arasındaki tarihsel dostluk nedeniyle Bosna’yla bozulan ilişkilerinde Yunanistan’ın takındığı tutum ise Balkanlar’da ki komşularıyla ilişkilerinin bozulmasına

¹⁸¹¹ Ozan, “İnşacı Kuram Çerçevesinde Türkiye’nin ...”, s. 165.

¹⁸¹² Bazoğlu Sezer, Duygu, “Turkish-Russian Relations: The Challenges of Reconciling Geopolitical Competition with Economic Partnership”, *Turkish Studies*, 1(1), 2000, s. 62.

¹⁸¹³ Ozan, “İnşacı Kuram Çerçevesinde Türkiye’nin ...”, s. 168.

neden olmuştur.¹⁸¹⁴ Türkiye ise Yunanistan'ın tam tersi bir tutum sergilemiş, bu doğrultuda bölge ülkeleriyle tarihsel bağlarını öne çıkararak Makedonya, Arnavutluk ve Bosna ile yakın ilişkiler kurmuştur. Ancak Türkiye'nin Balkan coğrafyasında etkinleşmesi Yunanistan'ın çevrelenmişlik duygusuna kapılıp kaygılanmasına neden olmuştur. Bu durum Yunanistan'ın bölgede Türkiye ile aynı derecede etkin olmak üzere harekete geçmesini sağlamıştır. Bu doğrultuda Yunanistan, Türkiye aleyhine Avrupa Birliği üyeliğini kullanmaya, Türkiye'nin siyasal ve ekonomik istikrarsızlığından yararlanmaya ve Türkiye'nin sorun yaşadığı Suriye, Ermenistan gibi ülkelerle yakınlık kurmaya çabalamıştır. Ayrıca Yunanistan başta Balkanlar olmak üzere komşu bölge ülkeleriyle iyi ilişkiler kurmaya da çalışmıştır.¹⁸¹⁵

Balkan coğrafyasının yeniden yapılanma sürecinde komşu bölge ülkeleriyle iyi ilişkiler kurma çabası Yunanistan'ı Türkiye'yle de diyalog arayışına yöneltmiştir. Bu diyalog arayışı, Türkiye tarafından olumlu karşılanmış, ancak 1990'lı yılların ilk yarısı boyunca diyalog kurmak için atılan her adımın arkasından bir kriz çıkması süreci geriye götürmüştür. Bunun nedeni ise diyalog girişimlerine karşı Yunanistan'da oluşan kamuoyu ve muhalefet baskısıdır.¹⁸¹⁶

Diyalog arayışı ve küçük krizlerle geçen bu süreçte Türkiye için asıl sorun ise Güney Kıbrıs Rum Yönetimi'nin Avrupa Toplulukları'na üyelik başvurusunda bulunmuş olmasıdır. Çünkü bu üyelik başvuruyla Kıbrıs sorununa, Türkiye'nin üyesi olmadığı ancak olmaya çalıştığı Toplulukta dâhil olmuş ve Türkiye'nin Toplulukla ilişkileri Kıbrıs sorununun çözümüne bağlanmıştır. Hem Türkiye hem de Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti bu üyelik başvurusuna tepki göstererek, Kıbrıs Rum Yönetiminin tüm adayı temsil etme yetkisinin bulunmadığını, dolayısıyla başvurunun hukuki temelden yoksun ve geçersiz olduğunu, Kıbrıs'ta üyeliğin ancak toplumlararası görüşmelerin siyasal bir çözüme ulaşmasından sonra söz konusu olabileceğini ifade etmiştir. Ancak tepkilere rağmen Avrupa Konseyi, Kıbrıs Rum Yönetimi'nin üyelik başvurusunu normal süreç içerisinde değerlendirme kararı almıştır.¹⁸¹⁷ Bu karar da Yunanistan'ın, Avrupa Birliği'nin Kıbrıs'ın içinde yer almadığı genişleme politikalarını veto edeceğini dile getirmesi de etkili olmuştur. Kısacası Yunanistan veto hakkını, Kıbrıs sorununa çözüm bulunmadan, adanın

¹⁸¹⁴ Fırat, "1990-2001: Yunanistan'la İlişkiler", s. 441.

¹⁸¹⁵ Fırat, "1990-2001: Yunanistan'la İlişkiler", s. 4440, 442, 444; Bahçeli, Tözün, "Türkiye'nin Yunanistan Politikası", *Türkiye'nin Yeni Dünyası: Türk Dış Politikasının Değişen Dinamikleri*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2002, ss. 187-188.

¹⁸¹⁶ Fırat, "1990-2001: Yunanistan'la İlişkiler", s. 443; Fırat, Melek, "Soğuk Savaş Sonrası Yunanistan Dış Politikasının Yeniden Biçimleniş Süreci", *Türkiye'nin Komşuları*, (der. Mustafa Türkes ve İlhan Uzgel), İmge Kitabevi, Ankara, 2002, s. 23, 26.

¹⁸¹⁷ Fırat, "1990-2001: Yunanistan'la İlişkiler", ss. 452-453.

Birliğe üye olması yönünde bir baskı aracı olarak kullanmıştır. Böylece Yunanistan, Türkiye ile yaşadığı Kıbrıs ve ona paralel Ege'deki anlaşmazlıkları Avrupa Birliği'nin içine taşıyabilmiş ve sonraki süreçte Türkiye'nin Birliğe üyeliği bu anlaşmazlıkların çözümüne bağlanmıştır.¹⁸¹⁸

1990'lı yılların ortalarında öncelikli hedefi artık Gümrük Birliği'nin tamamlanması haline gelen Türkiye'de, Yunanistan'ın Kıbrıs sorunu üzerinden Gümrük Birliği'ni veto etme ihtimali de tedirginlik yaratmıştır. Avrupa Birliği üyesi devletlerin baskıları sonucu Yunanistan, Türkiye'nin Gümrük Birliği müzakerelerini veto etmeyeceğini bildirmiş, bunun karşılığında da Kıbrıs'ın Avrupa Birliği'ne üyeliği konusunda güvence almıştır.¹⁸¹⁹ Nihayetinde süreç, Türkiye'nin Avrupa Birliği ile Gümrük Birliği antlaşmasını imzalamasıyla sonuçlanmıştır. Yunanistan'ın Gümrük Birliği müzakerelerini veto etmemesi karşılığında ise Türkiye, Avrupa Konseyi'nin Güney Kıbrıs Rum Yönetimi'nin bütün adayı temsilen yaptığı tam üyelik başvurusuna ilişkin görüşmelerin takvime alınması kararına itiraz etmemiştir.¹⁸²⁰

Ancak Gümrük Birliği antlaşmasının Türkiye ve Güney Kıbrıs Rum Yönetimi arasında ilerleyen yıllarda bir ticaret antlaşması imzalanmasını zorunlu kılması, bu durumda da Türkiye'nin Rum Yönetimi'ni muhatap kabul etmiş gibi olması Türk kamuoyunda Gümrük Birliği ile ilgili tartışmaları beraberinde getirmiştir. Türk kamuoyunda artan tepkiler ve Kıbrıs'taki rahatsızlık doğrultusunda; nihai hedefin iki toplumlu ve iki kesimli bir çözüm olduğu, nihai çözüme kadar geçecek süre içinde Türkiye'nin Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin güvenliğini tam olarak koruyacağı ve bu konuda Rum-Yunan tarafının giriştiği askeri teşebbüsler karşısında gerekli karşı önlemlerin alınacağı, Türkiye ile Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti arasında siyasi danışma mekanizması kurulacağı, ekonomik ilişkilerin geliştirileceği, hatta her alanda iş birliğinin daha da yoğunlaştırılacağı açıklanmıştır.¹⁸²¹

Gümrük Birliği çerçevesinde Türk-Yunan ilişkileri yumuşamış görünse de taraflar ilişkileri gerginleştirecek adımlar atmayı sürdürmüştür. Öncelikle Yunanistan, Kıbrıs Rum kesimi ile '*Ortak Savunma Doktrini*'ni benimsemiştir. Bu doktrine göre Yunanistan, Kıbrıs Rum Kesimi'ne yapılan bir saldırıyı kendine yapılmış kabul ettiğini ve bunu savaş

¹⁸¹⁸ Ereker, "Dış Politika ve Kimlik", s. 252.

¹⁸¹⁹ Fırat, Melek, "AB-Kıbrıs İlişkileri ve Türkiye'nin Politikaları", *En Uzun Onyıllık: Türkiye'nin Ulusal Güvenlik ve Dış Politika Gündeminde Doksanlı Yıllar*, (der. Gencer Özcan ve Şule Kut), Buke Yayınları, İstanbul, 2000, ss. 250-251.

¹⁸²⁰ Fırat, "1990-2001: Yunanistan'la İlişkiler", s. 461.

¹⁸²¹ Fırat, "1990-2001: Yunanistan'la İlişkiler", ss. 461-462.

nedeni sayacağını deklare etmiştir.¹⁸²² Ardından Türkiye ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti arasında, Yunanistan ve Kıbrıs Rum kesimi arasında askerlik ve savunma alanına ilişkin alınan önlemlere denk önlemlerin alınmasının bir zorunluluk olduğu açıklanmıştır.¹⁸²³

Türk-Yunan ilişkilerinde ki gerilim 1990'lı yılların ortalarında yaşanan Kardak Krizi'yle doruğa ulaşmış, iki ülke neredeyse savaşın eşiğine gelmiştir. Karşılıklı diplomatik notalarla sürdürülen Kardak kayalıklarının iki ülkenin de kendi karasularında bulunduğu yönelik tartışma, iki ülkenin siyasi iradelerinin bu durumu iç politikaya taşımaları ve basınının da etkisiyle krize dönüşmüştür. Kriz tarafların kayalıklara askeri birlik göndermesi ve taraflardan birinin müdahalesi söz konusu olursa diğerinin buna ateşle karşılık vereceğine yönelik açıklamalar yapılmasıyla tırmanmıştır. Gerilim Amerika'nın devreye girerek yürüttüğü diplomatik arabuluculuk sonucu yumuşamıştır. Tarafların sıcak çatışmadan kaçınması da geri adım atılmasını sağlamış, nihayetinde iki tarafın silahlı güçlerinin aynı anda Kardak kayalıklarından çekilmesiyle kriz sona ermiştir. Fakat Kardak Krizi beraberinde Ege'deki adacık ve kayalıkların egemenliği sorununu da getirdiğinden iki ülke arasında var olan sorunlara bir yenisi daha eklenmiştir. Taraflar arasındaki tartışma, hukuksal olarak adacık ve kayalıkların egemenliğinin kendilerine ait olduğunu iddia eden resmi açıklamalarla sürmüştür.¹⁸²⁴

Kardak Krizi, Türkiye'nin Avrupa Birliği ile ilişkilerinin gerilmesine de neden olmuştur. Birlik Kardak Krizi'nde, üyesi Yunanistan'a destek vermiş ve sert açıklamalarla Türkiye'yi suçlamıştır. Birlik Kardak'ın Yunanistan'a ait olduğunu, Türkiye'nin Yunanistan'ın sınırlarına saygı göstermesi gerektiğini, Yunanistan'ın sınırlarının Avrupa Birliği'nin sınırları olduğunu belirtmiştir. Birliğin bu tutumunu, Türk-Yunan ilişkilerinin Türkiye'nin Avrupa Birliği ile ilişkilerinde doğrudan etkili olduğu şeklinde okumak mümkündür.¹⁸²⁵

Kardak Krizi'nden sonra ilişkileri yumuşatacak bir gelişme yaşanmamış, aksine Rusya ve Kıbrıs Rum kesimi arasında imzalanan antlaşma uyarınca Rusya'dan alınan S-300 füze sistemlerinin Kıbrıs'a konuşlandırılmaya çalışılması yeni bir kriz daha yaşanmasına sebep olmuştur.¹⁸²⁶ Güvenliklerini tehdit etme potansiyeline sahip füze

¹⁸²² Sönmezoğlu, *II. Dünya Savaşı'ndan Günümüze Türk Dış Politikası*, ss. 609-610; Fırat, "1990-2001: Yunanistan'la İlişkiler", s. 459.

¹⁸²³ Fırat, "1990-2001: Yunanistan'la İlişkiler", s. 461.

¹⁸²⁴ Aksu, Fuat, "Turkish-Greek Relations: From Conflict to Détente the Last Decade", *Turkish Review of Balkan Studies*, Annual 2001, ss. 10-11; Fırat, "1990-2001: Yunanistan'la İlişkiler", ss. 464-465.

¹⁸²⁵ Fırat, "1990-2001: Yunanistan'la İlişkiler", s. 466.

¹⁸²⁶ Aksu, "Turkish-Greek Relations: From Conflict to Détente the Last Decade", ss. 15-17; Fırat, "1990-2001: Yunanistan'la İlişkiler", s. 471.

sistemlerini hem Türkiye, hem de Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti tepkiyle karşılamıştır. Hatta Türkiye, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'ne yapılmış bir saldırının kendisine yapılmış sayılacağını, gerektiğinde adada askeri güç kullanmaktan çekinmeyeceğini açıklamıştır.¹⁸²⁷ Türkiye'nin bu sert tutumu Amerika'yı harekete geçirmiş ve Amerika'nın arabuluculuğuyla kriz aşılmıştır. Nihayetinde S-300 füze sistemlerinin Kıbrıs'a konuşlandırılmasından vazgeçilmiş ve füze sistemleri Yunanistan'a verilerek Girit'e yerleştirilmiştir.¹⁸²⁸ Çözümlemiş olsa da bu kriz Türkiye'yi Ege denizindeki güvenlik önceliklerini gözden geçirmesi ve silahlanma yarışı durumuna hazırlıklı olması gerektiğiyle karşı karşıya bırakmıştır.¹⁸²⁹

Dönem dönem tarafların izlediği politikaların özellikle Avrupa Birliği ülkeleri ve Amerika tarafından pek de sıcak karşılanmamasının da etkisiyle var olan sorunların uluslararası platformlarda çözümüne yönelik hem diğer devletler, hem de uluslararası örgütler nezdinde pek çok girişimde bulunulmuştur. Bu girişimler sonucu taraflar zaman zaman mutabakata varsa da, varılan mutabakatların temel sorunlara ilişkin herhangi bir çözüm içermediğini söylemek mümkündür. Yani *“iki ülke birbirleriyle ilgili tartışmalarında pozisyon değiştirmeden birer adım geri çekilmektedir.”* Bu nedenle varılan mutabakatlar ve dolayısıyla taraflar arasında ki yakınlaşma girişimleri başarısızlıkla sonuçlanmıştır.¹⁸³⁰

Avrupa Birliği'nin genişleme sürecinin değerlendirildiği *‘Gündem 2000’* raporunda Türkiye'nin Birliğe üyeliği öngörülen aday ülkeler arasında yer almaması, daha sonra gerçekleşen Lüksemburg Zirvesi'nde de Türkiye'nin resmi olarak aday listesine dâhil edilmezken Güney Kıbrıs Rum Yönetimi'nin resmi olarak aday listesine dâhil edilmesi, Türkiye'nin Avrupa Birliği ile siyasi diyalogu kesmek dâhil ilişkileri gözden geçirme kararı almasına neden olmuş, bu durum Türkiye'nin Yunanistan'la ilişkilerinde niteliksel bir değişim meydana getirmiştir.¹⁸³¹

Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne olan ilgisini değerlendirerek, aralarındaki anlaşmazlıklara ilişkin kendi tezlerini Türkiye'ye kabul ettirmeye çalışan Yunanistan'ın Türkiye'nin Avrupa Birliği ile siyasi diyalogu kesme kararının doğrudan kendisine yönelik bir tehdit oluşturduğunu kısa sürede fark etmesi Türkiye'ye yönelik politikalarını

¹⁸²⁷ Sönmezoğlu, *II. Dünya Savaşı'ndan Günümüze Türk Dış Politikası*, s. 617.

¹⁸²⁸ Fırat, “1990-2001: Yunanistan'la İlişkiler”, s. 472; Coşkun Demirtaş, “Değişen Dünya Dengelerinde Türk-Yunan İlişkileri”, s. 212.

¹⁸²⁹ Fırat, “Soğuk Savaş Sonrası Yunanistan Dış Politikasının Yeniden Biçimleniş Süreci”, ss. 60-61.

¹⁸³⁰ Sönmezoğlu, *II. Dünya Savaşı'ndan Günümüze Türk Dış Politikası*, ss. 610-611.

¹⁸³¹ Baykal ve Arat, “1990-2001: AB'yle İlişkiler”, ss. 345-346; Çalış, *Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri Kimlik Arayışı, Politik Aktörler ve Değişim*, s. 345; Bozdağlıoğlu, *Turkish Foreign Policy and Turkish Identity*, s. 81.

yumuşatmasına neden olmuştur. Çünkü Türkiye'nin aldığı karar, Türkiye için Avrupa Birliği'nin artık problem çözme vasfını yitirdiğini ortaya koymuş ve Avrupa Birliği ile bağlarını koparmış bir Türkiye'nin, Yunanistan'la arasındaki anlaşmazlıkları çok daha sert yöntemlerle çözmeye kalkışabileceği ihtimalini doğurmuştur. Bu nedenle Yunanistan, Avrupa Birliği içerisinde de Türkiye'ye daha az muhalif olmaya başlamıştır.¹⁸³²

Türkiye'nin Yunanistan'la ilişkilerinde asıl niteliksel değişim, terör örgütü lideri Abdullah Öcalan'ın Kenya'da Yunan Büyükelçiliği'nde saklandığının anlaşılması ve Kenya'da yakalanıp Türkiye'ye getirildiğinde üzerinde Kıbrıs Cumhuriyeti'ne ait bir pasaportun bulunmuş olmasıyla yaşanmıştır. Türk-Yunan ilişkilerinde gerilimin tekrar doruğa çıkmasına neden olan bu kriz, Türkiye'nin Yunanistan'ı "*terör örgütü ile iş birliği yapan, terörü destekleyen ülke*" olarak suçlaması ve uluslararası kurumlara bu konuda baskı yapması sonrasında Yunanistan'da önemli politik aktörlerin görevden alınması ve yerlerine Türkiye ile acilen diyalog kurması beklenen isimlerin getirilmesiyle aşılmaya çalışılmıştır.¹⁸³³

Türkiye ile diyalog kurulmasına yönelik işaretler, Yunanistan Başbakanı Kostas Simitis ve Dışişleri Bakanlığı görevine getirilen Yeorgios Papandreu ikilisinin Türk-Yunan ilişkilerinde barışçı diplomatik girişimleri başlatacaklarını duyurmasıyla verilmeye başlanmıştır. Papandreu ile dönemin Türk Dışişleri Bakanı İsmail Cem arasında zamanla gelişen kişisel dostluk ise Türk-Yunan ilişkilerinde başlamış olan yumuşamanın devam etmesine olanak sağlamıştır. Taraflar arasında asıl yumuşama ise önce 18 Ağustos 1999'da yaşanan Marmara depremine Yunanistan'ın da yardım göndermesi, ardından kısa bir süre sonra Yunanistan'da yaşanan depreme de Türkiye'nin acil destek vermesiyle sağlanmıştır.¹⁸³⁴ Medyanın ve sivil toplumun da etkili olduğu bu yumuşama döneminde taraflar birbirlerini '*düşman*' olarak değil de birbirlerinin yardımına ihtiyaç duyan '*komşu*' olarak görmeye başlamıştır.¹⁸³⁵ Bu durum aynı zamanda tarafların düşmanca söylemlerinin ve karşıtlıkları öne çıkaran politikalarının, aslında aynı coğrafyada yaşayan, aynı kültürü paylaşan halkların bilinç düzeyinde var olan hatıralarının

¹⁸³² Sönmezoğlu, II. Dünya Savaşı'ndan Günümüze Türk Dış Politikası, s. 610.

¹⁸³³ Fırat, "1990-2001: Yunanistan'la İlişkiler", ss. 476-478; Aksu, "Turkish-Greek Relations: From Conflict to Détente the Last Decade", ss. 18-19; Dayıoğlu, "2001-2012: Yunanistan'la İlişkiler", s. 562.

¹⁸³⁴ Fırat, "1990-2001: Yunanistan'la İlişkiler", s. 478; Dayıoğlu, "2001-2012: Yunanistan'la İlişkiler", ss. 562-563.

¹⁸³⁵ Larrabee, F. Stephen ve Ian O. Lesser, Belirsizlik Döneminde Türk Dış Politikası, (çev. Mustafa Yıldırım), Ötüken Yayınları, İstanbul, 2004, s. 116.

yok olmadığının ve devlet engellemediği müddetçe halkların zor günlerinde birbirlerine yardım etmek istediklerinin göstergesi olmuştur.¹⁸³⁶

Depremlerin yarattığı yumuşama iki ülke arasındaki ilişkilerin gelişmesine de zemin hazırlamıştır. İlerleyen yıllarda da yapılan toplantılar, çeşitli konularda imzalanan antlaşmalar, protokoller ve karşılıklı ziyaretlerle de iki ülke arasındaki yakınlaşma devam etmiştir.¹⁸³⁷ Türk-Yunan ilişkilerinde yaşanan bu olumlu niteliksel değişim Türkiye-Avrupa Birliği ilişkilerini de aynı yönde etkilemiştir. Avrupa Birliği'nin kapıları Türkiye'ye Helsinki Zirvesi'nde açılmış ve Yunanistan Türkiye'nin aday ülkeler arasında sayılmasına karşı çıkmamıştır.¹⁸³⁸ Yunanistan bu olumlu tavrını, Avrupa Birliği, Türkiye ile katılım müzakerelerinin başlatılması kararı aldığı anda da sürdürmüştür.¹⁸³⁹

Türk-Yunan ilişkilerindeki yakınlaşma 2000'li yıllarda artarak devam etmiştir. Söz konusu yıllarda başta Kıbrıs ve Ege sorunu olmak üzere, Türkiye-Avrupa Birliği ilişkileri, azınlıklar ve yasadışı göç gibi iki ülke arasında ki tüm meseleler kapsamlı bir şekilde ele alınmaya çalışılmıştır.¹⁸⁴⁰ Günümüzde de Türkiye ve Yunanistan arasında var olan sorunların çözümüne yönelik görüşmeler yapılmaya devam etmektedir. Ancak taraflar arasında bazı konularda, belirli ilerlemeler kaydedilse de sonuç olarak gözle görülür somut bir çözüme varılamadığını söylemek mümkündür.¹⁸⁴¹ Taraflar Soğuk Savaş döneminde, gerek konjonktürel koşullar, gerek ulusal çıkarları, gerekse ortak bir güvenlik tehdidinin varlığı gibi sebeplerle Batı ittifakında yer almış, böylelikle sınırlı da olsa ilişkilerini iş birliği üzerinden geliştirebilmiştir. Ancak iki devletin dönemsel olarak çeşitli sebeplerle iş birliği yapabilmiş olmalarının, tarihsel derinliğe sahip ve bu anlamda çok sağlam olan karşılıklı dış tehdit/tehlike, hatta düşman bağlamında ki 'öteki' algılamaları/tanımlamaları üzerinde köklü bir değişim meydana getirmemiştir. Başka bir ifadeyle taraflar arasında geliştirilen iş birliği, somut birçok sorunu olan iki aktörün, sorunlarını çözmeye yetecek güce sahip olmamıştır. Nitekim Soğuk Savaş döneminde kendilerini birleştiren unsurların, Soğuk Savaş sonrası dönemde gevşemesiyle taraflar sorunlu ve birbirlerini dış tehdit/tehlike, hatta düşman bağlamında 'öteki'leştiren konumlarına geri dönmüşlerdir. 2000'li yıllara gelindiğinde ise tarafların bir yandan aralarında ki sorunları diyalog yoluyla çözmeye çabaladığı, bir yandan da ikili ilişkilerini

¹⁸³⁶ Fırat, "1990-2001: Yunanistan'la İlişkiler", s. 478.

¹⁸³⁷ Öniş ve Yılmaz, "Greek Turkish Rapprochement", ss. 130-131.

¹⁸³⁸ Fırat, "1990-2001: Yunanistan'la İlişkiler", ss. 478-479.

¹⁸³⁹ Dayıoğlu, "2001-2012: Yunanistan'la İlişkiler", s. 579.

¹⁸⁴⁰ Dayıoğlu, "2001-2012: Yunanistan'la İlişkiler", s. 567, 568, 571.

¹⁸⁴¹ Uslu, Nasuh, "Türkiye'nin Kıbrıs Politikası 2010", *Türk Dış Politikası Yıllığı 2010*, (ed. Burhanettin Duran, Kemal İnat ve Mühittin Ataman), SETA Yayınları, Ankara, 2011, s. 228.

her alanda geliştirmeye çalıştığı yeni bir döneme girilmiştir. Bu yeni dönemde çatışma ve güvensizliği önlemeyi amaçlayan, güven ve iş birliğini artırmayı hedefleyen yeni önlemler alınmıştır.

Sonuç olarak Türkiye'nin başlıca ulusal güvenlik tehdidi olarak tanımladığı Yunanistan ile ilişkilerin normalleşmesinin/iyileşmesinin, taraflar arasındaki tüm sorunlar çözüme kavuşmamış olsa da çatışma halinin yerini, uzlaşma halinin almış olmasının Türkiye'nin güvenlik algılamalarının değişimi açasından önemli bir rol oynadığını söylemek mümkündür. Bu doğrultuda Türkiye'nin ulusal güvenliği konusundaki hassas ve temkinli yaklaşımını terk etmeden, kendi çıkarlarını ön planda tutan, uzlaşma, diyalog ve iş birliği eksenli bir dış politika anlayışı benimsediği ve bu anlayışı devam ettirmeye çalıştığı görölmektedir.

c. Orta Doğu ile İlişkiler

Orta Doğu coğrafyası 1990'lı yılları Körfez Savaşı'yla karşılamıştır. Körfez Savaşı, Irak'ın Kuveyt'i işgal etmesiyle başlamıştır.¹⁸⁴² Orta Doğu'daki dengeleri alt üst eden bu işgal, hem küresel, hem de bölgesel aktörlerin çıkarlarını tehdit ettiğinden uluslararası bir krize dönüşmüştür. İşgale yönelik uluslararası tepkiler doğrultusunda Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi Irak'a karşı bir dizi ekonomik yaptırım uygulamaya koymuş ve Irak'ın Kuveyt'ten çekilmesini istemiştir. Süreç içerisinde Amerika öncülüğünde hem bölge ölkelerini, hem de Batılı ölkeleri içine alan bir koalisyon gücü oluşturulmuş ve bu koalisyon gücü Irak'ı Kuveyt'ten çıkarmaya çalışmıştır.¹⁸⁴³ Ancak Irak'ın Kuveyt'ten çekilmemesi üzerine Amerika liderliğindeki koalisyon gücü Irak'a karşı askeri bir harekât düzenlemiş ve Çöl Fırtınası adı verilen bu askeri harekâtle Irak'ı Kuveyt'ten çıkarmayı başarmıştır.¹⁸⁴⁴

1980'lerden itibaren daha dışa dönük ve aktif politikalar izlemeye başlayan Türkiye ise Irak'ın Kuveyt'i işgali ile başlayan süreçte Amerika'nın yanında yer almıştır.¹⁸⁴⁵ Türkiye Körfez Savaşı'nda Amerika'nın yanında yer alarak jeopolitik aćıdan önemli bir ölkede olduğunu göstermeye çalışmış ve Orta Dođu'da Amerika öncülüğünde gerçeleştirilmeye çalışılan yeni yapılanmada yer almak istemiştir. Bunun yanı sıra hem Amerika'dan ticari/ekonomik anlamda destek alabileceğine, hem de Körfez ölkelerinden ekonomik kazançlar sağlayabileceğine inanmıştır.¹⁸⁴⁶ Ancak beklenen olumlu

¹⁸⁴² Uzgel, "1990-2001: ABD ve NATO'yla İlişkiler", s. 255.

¹⁸⁴³ Gözen, "Türkiye ve I. Körfez Savaşı", s. 276.

¹⁸⁴⁴ Uzgel, "1990-2001: ABD ve NATO'yla İlişkiler", s. 255.

¹⁸⁴⁵ Gözen, "Türkiye ve I. Körfez Savaşı", s. 275.

¹⁸⁴⁶ Uzgel, "1990-2001: ABD ve NATO'yla İlişkiler", s. 254; Hale, *Türk Dış Politikası: 1774-2000*, s. 237; Fırat ve Kürkçüoğlu, "1990-2001: Arap Devletleriyle İlişkiler", s. 552.

gelişmelerin aksine Orta Doğu’da yaşananlar kısa ve uzun vadede Türkiye’nin güvenliği açısından büyük sorunlar doğurmuştur.

Körfez Savaşı’nın ardından Irak’taki iç muhalefetin mevcut yönetimi devirmek için harekete geçmesi ve mevcut yönetimin otoritesini tekrar kurmak/korumak için bölgede kimyasal silahların da kullanıldığı sert politikalar izlemesi Türkiye’yi zor bir durumda bırakmıştır. Irak’ın izlediği politikalar nedeniyle bölgeden kaçanlar Türkiye sınırına gelmiş, Türkiye başta güvenlik endişeleriyle sınırları açmakta tereddüt etse de sonunda sınırları açmış ve sığınmacıları kabul etmiştir. Ancak bu durum endişe edildiği gibi PKK’nın da ülkeye sızmasına neden olmuştur.¹⁸⁴⁷ Sığınmacıların yeniden saldırıya uğramamaları içinse güvenli bölgeler oluşturulmuş ve bu bölgelere yerleşmeleri sağlanmıştır. Güvenliği sağlamak için uluslararası bir askeri gücünde bu bölgeleri koruması gündeme gelmiş ve ‘*Huzur Harekâtı*’ adı altında söz konusu askeri güçler İncirlik Üssü’ne yerleşmiştir. Bu operasyonla Irak’ta kısmi bir güvenlik sağlanmış ancak aynı zamanda Amerika’nın bölgeye yerleşmesinin de önü açılmıştır.¹⁸⁴⁸ Ayrıca operasyonda görev alan ve kamuoyunda ‘*Çekiç Güç*’ olarak bilinen birliğin varlığı Türkiye’de, gerek bir otorite boşluğu yarattığı ve burada bir Kürt devleti kurulmasına yardımcı olduğu, gerekse PKK’nın yeniden canlanmasına ortam sağladığı gibi nedenlerle 1990’lı yıllar boyunca güvenlik politikalarının en tartışmalı konularından biri haline gelmiştir. Söz konusu yıllar boyunca Türkiye; bölgedeki otorite boşluğunu doldurmaya, PKK’nın Irak’ı bir üst olarak kullanmasını engellemeye, hem Irak ile hem de Kuzey Irak’taki Kürt liderlerle iş birliği sağlayarak bölgede denetimini artırmaya, İran ve Suriye’nin de desteğini alarak Irak’ın toprak bütünlüğünü korumaya ve bölgede bir Kürt devletinin oluşumunu engellemeye yönelik politikalar izlemiştir.¹⁸⁴⁹

Türkiye’nin Körfez Savaşı esnasında kendisine karşı olan cephenin içinde yer almasından rahatsızlık duyan Irak ise PKK’yı açıkça desteklemeye başlamıştır.¹⁸⁵⁰ Hatta Kuzey Irak’ta ortaya çıkan güç boşluğunu Türkiye’nin doldurmasından endişe eden Irak, kendisinin izlediği sert politikalar nedeniyle boşalan bölgelere PKK’nın yerleşmesini teşvik etmiştir. Nitekim PKK bölgeye yerleşmiş, Kuzey Irak’ı bir üs olarak kullanmaya başlamış, gücünü ve Türkiye’ye yönelik eylemlerini artırmıştır.¹⁸⁵¹ Bu durumda Türkiye, PKK sorununu askeri yöntemlerle çözmeye yönelmiş, tepkilere rağmen bu dönemde

¹⁸⁴⁷ Fırat ve Kürkcüoğlu, “1980-1990: Arap Devletleriyle İlişkiler”, ss. 130-132.

¹⁸⁴⁸ Gözen, “Türkiye ve I. Körfez Savaşı”, s. 296.

¹⁸⁴⁹ Uzgel, “1990-2001: ABD ve NATO’yla İlişkiler”, ss. 262266.

¹⁸⁵⁰ Kirişçi, Kemal “Türkiye ve Müslüman Ortadoğu”, *Türkiye’nin Yeni Dünyası: Türk Dış Politikasının Değişen Dinamikleri*, (der. Alan Makovsky ve Sabri Sayarı), Alfa Yayınları, İstanbul, 2002, s. 61.

¹⁸⁵¹ Fırat ve Kürkcüoğlu, “1990-2001: Arap Devletleriyle İlişkiler”, ss. 554-555.

Kuzey Irak’a yönelik askeri harekâtlar gerçekleştirilmiştir.¹⁸⁵² Kısacası Körfez Savaşı sonrası dönemde Irak-Türkiye ilişkilerinin PKK ve bununla bağlantılı olarak terör sorunu etrafında şekillendiğini söylemek mümkündür. Söz konusu dönemde taraflar arasında ekonomik ilişkilerde olumlu gelişmelerde yaşanmıştır.¹⁸⁵³

Suriye ile olan ilişkiler ise önceki yıllarda olduğu gibi 1990’lı yıllarda da PKK’ya açık bir şekilde destek vermesi sebebiyle gergin seyretmeye devam etmiştir. Türkiye birçok kez Suriye’den PKK’ya verdiği desteği sona erdirmesini talep etmiş, verilen desteğin sona erdirilmemesi üzerine Suriye’ye karşı elindeki su kaynakları kozunu kullanmaya başlamıştır.¹⁸⁵⁴ Türkiye’nin söz konusu su kaynakları üzerinde devreye soktuğu baraj projeleri de Suriye’de kendisine akan sularda azalma olacağı endişesi uyandırmıştır. Taraflar arasında suyun paylaşımı konusunda ki anlaşmazlıklar ise ilişkileri daha da germiştir.¹⁸⁵⁵ Zaten PKK’ya topraklarında eğitim imkânı sunan, malzeme/mühimmat ve lojistik konusunda da PKK’ya destek sağlayan Suriye’nin terör örgütü lideri Abdullah Öcalan’ın topraklarında barınmasına izin vermesi ise gerginliği zirveye tırmandırmıştır. Tarafların zaman zaman sıcak çatışmanın eşiğine geldiği süreç, Türkiye’nin yoğun baskısı ve askeri güç kullanımını da içeren tutumu sonucu Abdullah Öcalan’ın Suriye’den ayrılmasıyla yumuşamıştır. Nihayetinde taraflar Suriye’nin PKK’ya verdiği desteğin son bulması hususunda bir mutabakata varmıştır. Mutabakatın ardından ilişkiler istikrarlı bir biçimde gelişmeye başlamıştır.¹⁸⁵⁶

Topraklarında PKK’nın Türkiye’ye karşı bir yapılanma içinde olmasına izin vermeyeceğini taahhüt eden ancak Irak’taki Kürt gruplarını destekleyen ve PKK’ya lojistik destek sağlayan İran’la ilişkilerde 1990’larda sorunlu bir seyir izlemiştir.¹⁸⁵⁷ Zaten İslam Devrimi’nin ardından yaşadığı rejim değişikliği sonucu Batı ittifakından ayrılan İran için Amerika’nın müttefiki olan Türkiye güvenilir bir ülke haline gelmiştir. Söz konusu yıllarda ülke içinde İslam’ın yükselişini yoğun olarak tartışan Türkiye ise İran’a

¹⁸⁵² Fırat ve Kürkçüoğlu, “1990-2001: Arap Devletleriyle İlişkiler”, s. 555, 558, 564; Özcan, Gencer, “Turkey’s Changing Neighbourhood Policy”, *The Turkish Yearbook of International Affairs*, 35, 2004, s. 7.

¹⁸⁵³ Fırat ve Kürkçüoğlu, “1990-2001: Arap Devletleriyle İlişkiler”, s. 563.

¹⁸⁵⁴ Fırat ve Kürkçüoğlu, “1980-1990: Arap Devletleriyle İlişkiler”, ss. 140-147; Fırat ve Kürkçüoğlu, “1990-2001: Arap Devletleriyle İlişkiler”, s. 556; Özcan, “Turkey’s Changing Neighbourhood Policy”, s. 5.

¹⁸⁵⁵ Sönmezoğlu, *II. Dünya Savaşı’ndan Günümüze Türk Dış Politikası*, ss. 559-566.

¹⁸⁵⁶ Fırat ve Kürkçüoğlu, “1990-2001: Arap Devletleriyle İlişkiler”, ss. 565-567; Özcan, “Turkey’s Changing Neighbourhood Policy”, s. 5, 8.

¹⁸⁵⁷ Akdevelioğlu ve Kürkçüoğlu, “1980-1990: Arap Olmayan Devletlerle İlişkiler - İran’la İlişkiler”, ss. 152-154; Akdevelioğlu, Atay ve Ömer Kürkçüoğlu, “1990-2001: Arap Olmayan Devletlerle İlişkiler - İran’la İlişkiler”, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt II: 1980-2001*, (der. Baskın Oran), İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, s. 582.

kökten dincileri desteklediği ve kendi rejimini ihraç etmeye çalışarak ülke rejimini tehdit ettiği gerekçesiyle güvensizlik duymuştur.¹⁸⁵⁸ Güvensizliğin yanı sıra iki ülkenin Soğuk Savaş sonrasında Orta Asya ve Kafkasya coğrafyasında ciddi bir rekabet içerisine girmesi de ilişkilerin sorunlu ilerlemesinde etkili olmuştur. Taraflar arasındaki rekabet ve güvensizliğe rağmen, ilişkileri normalleştirmek adına adımlar da atılmıştır. Ancak ikili ilişkileri normalleştirmeye yönelik atılan adımlar yeterli olmamış, PKK'nın İran üzerinden saldırılarına devam etmesi ilişkileri daha da sorunlu hale getirmiştir.¹⁸⁵⁹ Söz konusu dönemde taraflar arasında olumlu gelişmelerde yaşanmıştır. Taraflar arasında 2000'li yıllarda başlayan doğalgaz akışını buna örnek olarak vermek mümkündür.¹⁸⁶⁰

Türkiye-İsrail ilişkileri ise özellikle Körfez Savaşı sonrasında düzelmeye başlamıştır. İlişkilerin düzelmesinde Amerika'nın bölgede ittifak halinde olduğu bu iki devletin yakınlaşmasını istemesi ile Türkiye'nin bu yakınlaşmanın Amerika nezdinde olumlu etkiler yaratacağına inanması da etkili olmuştur. Bunun yanı sıra İsrail ile Filistin arasında diyalog sürecinin başlamış olması ve barışçı yollarla çözüm girişimlerinin artması da Filistin'den yana bir tutum takınan Türkiye ile İsrail'in ilişkilerine olumlu yansımıştır. Suriye, İran ve Irak'la yaşanan olumsuzluklar da, Türkiye'nin İsrail ile ilişkilerinin düzelmesinde etkili olmuştur. İlişkilerin düzelmeye başlamasıyla iki ülke arasında çok çeşitli konularda iş birliğine gidilmiştir. Taraflar arasında ki iş birliği özellikle askeri ve ekonomik alanda yoğunlaşmıştır. Bu yakınlaşma ise bölge ülkelerinin tepkisini çekmiştir.¹⁸⁶¹

Söz konusu dönemde İsrail ile ilişkiler iyi bir seyir izliyor olsa da tarafların her konu da anlaştığını söylemek mümkün değildir. Türkiye-İsrail ilişkilerinde bazı sorunlar da yaşanmıştır. Örneğin; Ermeni soykırımı iddialarının tekrar gündeme gelmesi ilişkileri olumsuz etkilemiştir. Türkiye-İsrail iş birliğinin en üst düzeye çıktığı savunma sanayii alanında yaşanan gerileme de ilişkileri etkilemiştir. Türkiye'nin sadece İsrail'le ilişkilerine önem verdiği, bu sebeple bölgedeki diğer aktörlerle ilişkilerinin gerilediğine yönelik eleştiriler, Türkiye'nin diğer bölge ülkelerine yönelik politikalarını gözden

¹⁸⁵⁸ Erdoğan, "1980-1990 Dönemi Türk Dış Politikası", s. 218.

¹⁸⁵⁹ Sönmezoglu, *II. Dünya Savaşı'ndan Günümüze Türk Dış Politikası*, ss. 570, 571, 573, 574, 583.

¹⁸⁶⁰ Akdevelioğlu ve Kürkçüoğlu, "1990-2001: Arap Olmayan Devletlerle İlişkiler - İran'la İlişkiler", s. 585.

¹⁸⁶¹ Sönmezoglu, *II. Dünya Savaşı'ndan Günümüze Türk Dış Politikası*, ss. 578-584; Erhan, Çağrı ve Ömer Kürkçüoğlu, "1990-2001: Arap Olmayan Devletlerle İlişkiler - İsrail'le İlişkiler", *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt II: 1980-2001*, (der. Baskın Oran), İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, s. 558, 560, 568-569, 571-573, 575, 576; Özcan, "Turkey's Changing Neighbourhood Policy", s. 5; Altunışık, Meliha B., "Güvenlik Kısılacında Türkiye ve Ortadoğu İlişkileri", *En Uzun Onyıl: Türkiye'nin Ulusal Güvenlik ve Dış Politika Gündeminde Doksanlı Yıllar*, (der. Gencer Özcan ve Şule Kut), Buke Yayınları, İstanbul, 2000, s. 331.

geçirmesine neden olmuş, bu durum dolayısıyla İsrail ile olan ilişkilere de yansımıştır. Öcalan'ın Suriye'den ayrılması ve yakalanarak Türkiye'ye getirilmesi, bu gelişmelere bağlı olarak Türkiye-Suriye ilişkilerinin yumuşaması ve ilişkilerin gelişmeye başlaması, Türkiye'nin İsrail ile olan ilişkilerini gözden geçirmesine neden olmuştur.¹⁸⁶²

İsrail ve Filistin arasında gerçekleştirilen görüşmeler doğrultusunda nihai bir antlaşma yapılması kararlaştırılmış, ancak temel sorunlar üzerinde bir mutabakat sağlanamaması nedeniyle söz konusu antlaşma imzalanamamış ve buna bağlı olarak bağımsız Filistin Devleti'nin kuruluşu ertelenmiştir. Bu durum Filistin'de büyük bir ayaklanmaya neden olmuş, İsrail'in Filistin'e karşı takındığı sert tutum ise Türkiye tarafından sert bir dille eleştirilmiştir. Bu durum Türkiye-İsrail ilişkilerini olumsuz etkilemiştir. Filistin ile dostane ilişkilerini devam ettiren Türkiye, İslam ülkeleriyle birlikte hareket ederek Filistin'den yana bir tavır takınmıştır. İlerleyen süreçte İsrail de Türkiye ile ilişkilerin bölge ülkelerini rahatsız etmeyecek düzeyde devam ettirilmesinden yana olduğunu açıklamıştır.¹⁸⁶³

Görüldüğü üzere 1990'lı yıllarda Orta Doğu coğrafyasında yaşanan gelişmeler Türkiye'nin güvenliği açısından büyük sorunları beraberinde getirmiştir. Bu nedenle Türkiye'nin 1990'lı yıllar boyunca Orta Doğu devletleriyle ilişkilerinde, kendi iç sorunlarıyla birleştikçe büyüyen, bölgesel güvenlik endişeleri belirleyici olmuştur. 2000'li yıllara gelindiğinde ise Türkiye ile bölge ülkeleri arasında henüz çözümlenememiş bazı sorunlar söz konusu olsa da ilişkilerin normalleşmesi yönünde olumlu gelişmeler yaşanmıştır. Bu durum Türkiye'nin Orta Doğu'da izlediği tek boyutlu dış politikayı bir kenara bırakarak, ulusal çıkarları çerçevesinde kontrollü biçimde çok yönlü ilişkilere yönelmesini mümkün kılmıştır.¹⁸⁶⁴

2000'li yıllara gelindiğinde Türkiye hem coğrafi, hem de tarihsel nedenlerle Orta Doğu'da daha etkin bir politika izlemeye yönelmiş, bu kapsamda bölge ülkeleriyle ekonomik ve siyasal ilişkilerin geliştirilmesi, komşularla sorunların sıfıra indirilmesi, bölgesel sorunlara müdahil olunarak sorunun paydaşı tüm taraflarla iletişim halinde olunması, bu sorunların çözümü için ritmik ve çok kulvarlı bir diplomasi anlayışının benimsenmesi öngörülmüştür.¹⁸⁶⁵ Buna paralel olarak, Türkiye'nin bölgedeki etkinliği 2000'li yılların ortalarından itibaren daha da artmıştır.

¹⁸⁶² Erhan ve Kürkçüoğlu, "1990-2001: Arap Olmayan Devletlerle İlişkiler - İsrail'le İlişkiler", ss. 574-576.

¹⁸⁶³ Erhan ve Kürkçüoğlu, "1990-2001: Arap Olmayan Devletlerle İlişkiler - İsrail'le İlişkiler", s. 570, 575, 577-578.

¹⁸⁶⁴ Erhan ve Kürkçüoğlu, "1990-2001: Arap Olmayan Devletlerle İlişkiler - İsrail'le İlişkiler", s. 551, 578.

¹⁸⁶⁵ Davutoğlu, *Stratejik Derinlik-Türkiye'nin Uluslararası Konumu*.

2000’li yıllara gelindiğinde Türkiye’nin Irak politikası; 11 Eylül saldırılarının ardından Amerika’nın Irak’a olası bir askeri müdahalesini önlemek ve Irak’la ekonomik-ticari ilişkileri geliştirmek ekseninde şekillenmiştir. Özellikle Irak’a müdahale olasılığı, hem Kuzey Irak’ta bağımsız bir Kürt devletinin ortaya çıkma ihtimali, hem de Irak’la yeni yeni toparlanmaya başlayan ekonomik ve ticari ilişkilerin bu müdahaleden sonra bozulma ihtimali nedeniyle Türkiye’yi kaygılandırmıştır.¹⁸⁶⁶ Ancak daha öncede ifade edildiği üzere Amerika ülkede kitle imha silahları bulundurduğu gerekçesiyle Irak’a müdahalede bulunmuştur.¹⁸⁶⁷

Müdahalenin ardından Irak’ta şiddetin artması ve istikrarın bir türlü sağlanamaması üzerine giderek zorlanmaya başlayan Amerika ile Irak’ta nüfuzu giderek zayıflamaya başlayan Türkiye’nin bölgede ortak hareket etmesi gerekmiştir. Bu doğrultuda Amerika, Türkiye ve Irak Bölgesel Kürt Yönetimi uzlaşmaya çalışmıştır. Akabinde Türkiye, Irak ve Irak Bölgesel Kürt Yönetimi arasında yoğun bir görüşme/ziyaret trafiği başlamış, Amerika’nın da desteğiyle taraflar arasında PKK’ya karşı konjektürel bir ittifak oluşturulmuştur.¹⁸⁶⁸

2000’li yılların ortalarına kadar Türkiye daha çok Irak’ın toprak bütünlüğünün korunması, Kuzey Irak’ta bağımsız bir Kürt devletinin ortaya çıkmaması ve PKK’nın Kuzey Irak’ta ki faaliyetleri üzerine yoğunlaşmış, yani güvenlik eksenli politikalar izlemiştir. 2000’li yılların ortalarından sonra ise Türkiye, Amerika tarafından ortaya atılan ‘*Büyük Orta Doğu Projesi*’nin de etkisiyle bölgedeki demokratik dönüşümü desteklemeye ve bölgenin ekonomik anlamda yeniden istikrara kavuşmasına yönelik politikalar da izlemeye başlamıştır. Bu doğrultuda iki ülke arasında diyalogun geliştirilmesine ve iş birliği mekanizmalarının güçlendirilmesine yönelik adımlar atılmış, taraflar arasında çok boyutlu bir ilişki kurulmaya çalışılmıştır.¹⁸⁶⁹

Irak’ta istikrarın sağlanmaya başlaması üzerine Irak’tan çekileceğini açıklayan Amerika, 2011 yılının sonunda Irak’taki tüm askeri birliklerini çekmiştir.¹⁸⁷⁰ Ancak Amerika’nın Irak’tan çekilmesinin ardından ülkede artan şiddet olayları ve Irak’ta yükselişe geçen mezhepsel temelli iktidar çatışması Türkiye’yi tedirgin etmiştir.¹⁸⁷¹ Bu

¹⁸⁶⁶ Yeşilyurt, “2001-2012: Orta Doğu’yla İlişkiler”, ss. 402-403.

¹⁸⁶⁷ Oran, “2001-2012: Uluslararası Ortam ve Dinamikler”, ss. 20-22.

¹⁸⁶⁸ Uzgel, “2001-2012: ABD ve NATO’yla İlişkiler”, s. 286, 288, 291, 292, 293.

¹⁸⁶⁹ Yeşilyurt, “2001-2012: Orta Doğu’yla İlişkiler”, s. 407, 409, 412; Yeşilyurt, Nuri ve Atay Akdevelioğlu, “AKP Döneminde Türkiye’nin Ortadoğu Politikası,” *AKP Kitabı: Bir Dönüşümün Bilançosu*, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2009, ss. 387-392; Özcan, “Türkiye’nin Irak Politikası 2009”, s. 163, 166-167.

¹⁸⁷⁰ Uzgel, “2001-2012: ABD ve NATO’yla İlişkiler”, s. 293.

¹⁸⁷¹ Yeşilyurt, “2001-2012: Orta Doğu’yla İlişkiler”, ss. 412-413.

nedenlerle dönem dönem Irak'la temaslarda durgunluk yaşanmıştır. Bunların yanı sıra PKK'nın Türkiye'ye yönelik saldırılarını artırması, Türkiye'nin de buna askeri harekâtlarla karşılık vermesi de ilişkilerde durgunluk yaşanmasına neden olmuştur.¹⁸⁷² Türkiye, PKK konusunda Irak'tan daha etkin adımlar atmasını beklediğini ve Irak'tan *“topraklarında komşu ülkelere tehdit oluşturacak terör örgütlerini barındırmamasını”* istediğini dile getirmiştir. Türkiye bu konunun gereği tam olarak yerine getirilmediği müddetçe ulusal güvenliğini korumak için gerekli gördüğü tedbirleri alacağını da ifade etmiştir. Bahsi geçen tüm bu nedenler ilişkilerde dönem dönem durgunluk yaşanmasına neden olsa da, tarafların her alanda iş birliğinin güçlendirilmesine yönelik müşterek bir irade ortaya koyduklarını da söylemek mümkündür.¹⁸⁷³

2000'li yıllara gelindiğinde Türkiye-Suriye ilişkilerini bozan sorunlar da tam anlamıyla çözümlenmemiş olsa da, taraflar sorunların çözümünü sürece yayıp iş birliği potansiyeli yüksek alanlarda ilişkilerini geliştirmeye yönelmiştir.¹⁸⁷⁴ Bu doğrultuda öncelikle iki ülke arasında diyalogun geliştirilmesine ve iş birliği mekanizmalarının güçlendirilmesine yönelik adımlar atılarak ilişkiler derinleştirilmeye çalışılmıştır. Suriye'nin komşularında ve komşularıyla ilişkilerinde meydana gelen kriz ve gelişmeler ise söz konusu dönemde iki ülkeyi birbirine daha da yakınlaştırmıştır.¹⁸⁷⁵

Türkiye-Suriye ilişkilerini etkileyen bölgesel gelişmelerin başında Amerika'nın Irak müdahalesi gelmektedir. Suriye'de Türkiye gibi bu müdahaleye karşı çıkmaktadır. Çünkü Irak müdahalesi Suriye'de kuşatılmışlık hissini artırmaktadır. Suriye'de Türkiye gibi Kuzey Irak'ta bağımsız bir Kürt devletinin ortaya çıkmasını istememektedir. Çünkü müdahale sonrası Irak'ın etnik ve mezhepsel temelde parçalanma olasılığı, Irak gibi çok etnili ve çok mezhepli olan Suriye'de tedirginlik yaratmaktadır. Bu faktörler Türkiye ve Suriye'yi birbirine yakınlaştırmıştır.¹⁸⁷⁶

Türkiye-Suriye ilişkilerini etkileyen bir diğer bölgesel gelişme, Lübnan'da meydana gelen krizlerdir. Lübnan-İsrail sınırında başlayan ve Lübnan'a sıçrayan, ardından Lübnan'ın İsrail tarafından bombalanmasıyla devam eden ve içine Suriye'yi de alan krizler karşısında Türkiye'nin izlediği politikalar, Türkiye-Suriye ilişkilerinin bu krizler etrafında şekillenmesine neden olmuştur.¹⁸⁷⁷

¹⁸⁷² Uzgel, “2001-2012: ABD ve NATO'yla İlişkiler”, s. 291, 292, 293.

¹⁸⁷³ <https://www.mfa.gov.tr/turkiye-irak-siyasi-iliskileri.tr.mfa>, (02.05.2024).

¹⁸⁷⁴ Altunışık ve Tür, “From Distant Neighbors to Partners? Changing Syrian-Turkish Relations”, s. 239.

¹⁸⁷⁵ Yeşilyurt, “2001-2012: Orta Doğu'yla İlişkiler”, s. 402, 413.

¹⁸⁷⁶ Yeşilyurt, “2001-2012: Orta Doğu'yla İlişkiler”, ss. 413-415.

¹⁸⁷⁷ Oran, “2001-2012: Dönemin Dış Politikası”, s. 157; Yeşilyurt, “2001-2012: Orta Doğu'yla İlişkiler”, ss. 415-419.

Türkiye-Suriye ilişkilerini etkileyen bir diğer bölgesel gelişme, Suriye ile İsrail arasında teknik olarak devam eden savaş durumudur. İki ülke arasında patlak verecek olası bir fiziki savaşın kendisinin arada kalmasına yol açacağını düşünen Türkiye bu durumu sona erdirmek amacıyla arabuluculuk girişimlerinde bulunmuştur. Türkiye'nin arabuluculuğu Suriye tarafından kabul edilip, İsrail tarafından kabul edilmeyince bu girişim sonuçsuz kalmıştır. Daha sonra taraflar görüşmelere yeniden başlama iradesi ortaya koymuş olsa da, İsrail'in 2008 yılında Gazze'de başlattığı operasyon sebebiyle Suriye görüşmelerden çekilmiş, dolayısıyla Türkiye'nin arabuluculuk görevi de sona ermiştir. Takip eden süreçte de, Türkiye'nin İsrail'le ilişkileri gittikçe kötüleşirken, Suriye'yle ilişkileri iyileşmeye devam etmiştir.¹⁸⁷⁸

Ancak 2010 yılında Tunus'ta başlayan ve kısa süre içinde diğer Arap ülkelerine de yayılan, Tunus ve Mısır'daki rejimlerin çökmesine sebep olan, Libya'da iç savaş dönüşen ve uluslararası müdahaleye neden olan isyan dalgasının 2011 yılında Suriye'ye sıçraması, Türkiye-Suriye ilişkilerini olumsuz etkilemiştir. Ortaya çıkan bu isyan dalgası, Arap dünyasında değişim yönündeki baskıların çok güçlü olduğunu ve mevcut rejimlerin bölgesel ve uluslararası aktörlerin desteğini almadan ayakta duramayacağını ortaya koymuştur. Bu durumun farkında olan Türkiye ise Arap dünyasının dönüşüm sürecinde etkin bir rol oynayarak, nüfuzunu artırmaya yönelmiştir. Türkiye'nin bu doğrultuda politikalar izlemesi Suriye ile ilişkilerin bozulmasına neden olmuştur.¹⁸⁷⁹

Arap dünyasının dönüşüm sürecinde Suriye'nin mevcut rejiminin devrileceğini varsayan Türkiye, mevcut rejimin devrilmesinin ardından Suriye'de ortaya çıkacak gelişmeler üzerinde kendi kontrol kapasitesini artırmaya yönelik politikalar izlemeye başlamıştır. Suriye ise başlarda olayların önüne geçebilmek ve mevcut rejimini korumak amacıyla bazı açılımlar yapmış, ancak isyanların ülke geneline yayılmasıyla sert politikalar izlemeye başlamıştır. Bu durum ilerleyen süreçte ülkeden kaçıp Türkiye'ye sığınan Suriyeli sivillerin sayısının her geçen gün artmasına neden olmuş ve iki ülke arasındaki gerginliği artırmıştır. Türkiye, Suriye'nin değişim talepleri yönünde reformlar yapması gerektiğini, uygulanan şiddet ile bu sorunun çözülemeyeceğini belirtmişse de, Suriye'de uygulanan şiddet günden güne artmıştır. Bu durum karşısında Türkiye, Batı'yla eşgüdüm halinde, Suriye'nin mevcut rejimine karşı politikalar izlemeye başlamıştır. Suriye rejimi ise ancak 2012 yılının sonuna kadar varlığını sürdürebilmiştir. Bu süreçte

¹⁸⁷⁸ Yeşilyurt, "2001-2012: Orta Doğu'yla İlişkiler", ss. 419-420; Oran, "2001-2012: Dönemin Dış Politikası", s. 157; İnät ve Telci, "Türkiye'nin İran, İsrail/ Filistin ve Suriye Politikası 2009", ss. 127-128.

¹⁸⁷⁹ Oran, "2001-2012: Uluslararası Ortam ve Dinamikler", ss. 51-52; Oran, "2001-2012: Dönemin Dış Politikası", s. 157; Yeşilyurt, "2001-2012: Orta Doğu'yla İlişkiler", s. 420, 426, 428.

Türkiye ve Suriye'nin birbirlerine karşı tavırları iyice sertleşmiş, ikili ilişkilerin bozulması ekonomik ve ticari ilişkileri de olumsuz etkilemiştir.¹⁸⁸⁰

Suriye'de yaşananlar bölgesel güvenlik ve istikrarı da olumsuz yönde etkilemiştir. Bu durum bölgede ki aşırılık yanlısı terör örgütü unsurlara zemin hazırlamış, bu unsurların hem bölgesel, hem de uluslararası barışı tehdit eder noktaya ulaşan faaliyetleri ise bu sorunla etkin mücadeleyi gerekli kılmıştır. Bu çerçevede güvenliğine yönelik terör tehdidini ortadan kaldırmak isteyen Türkiye, Suriye topraklarına yönelik harekâtlar gerçekleştirmiştir.¹⁸⁸¹

2000'li yıllara gelindiğinde Türkiye-İran ilişkileri ise İran'ın PKK'ya verdiği desteği kesmesi ve terörle mücadele konusunda tarafların iş birliği yapmaya başlaması, dolayısıyla askeri alanda iş birliğinin artması, bunlara ek özellikle enerji alanında taraflar arasında iş birliği sağlanması neticesinde olumlu bir seyir izlemiştir. Bu dönemde İran'ın Türkiye'deki rejim için bir tehdit oluşturacağına dair yaklaşım terk edilmiş ve ilişkilerin geliştirilmesi arzulanmıştır. Başka bir deyişle duyulan iş birliği ihtiyacı, iki rejim arasındaki çatışmayı arka plana itmiştir. Ancak Türkiye ve İran zaman zaman izledikleri bölgesel politikalar çerçevesinde uyuşmazlıklar da yaşamıştır. Amerika'nın Irak'ı işgal edeceği yönünde sinyaller vermesiyle bu durum da değişmiş, Türkiye ve İran'ın bölgesel politikaları Irak'ın geleceği hakkında duydukları ortak kaygılar çerçevesinde şekillenmeye başlamış, bu durum bölgesel konulardaki diğer anlaşmazlıkların üstünü örtmüştür. Ancak Türkiye ve İran'ın, Irak politikasının tam bir uyum içerisinde olduğunu söylemek de mümkün değildir. Tarafların genel olarak Irak'ın toprak bütünlüğü ve Kuzey Irak'ta bağımsız bir Kürt devletinin ortaya çıkmaması konusunda fikir birliği halinde oldukları söylenebilir.¹⁸⁸²

Aslında İran ve Türkiye bölgesel politika konularında 2011 yılına kadar açık bir zıtlık yaşamamıştır. Taraflar arasında bölgesel politikalarda ki zıtlık Tunus'ta başlayan isyanların Suriye'ye sıçramasıyla başlamıştır. Çünkü Suriye, İran'ın müttefikidir ve İran mevcut Suriye rejimine destek vermektedir. Türkiye ise Batı'yla beraber mevcut Suriye rejimine karşı tavır almıştır. Türkiye'nin bu tutumunu tepkiyle karşılayan İran, Türkiye'yi Suriye konusunda provokatif davranmakla suçlarken, Türkiye ise İran'ı Suriye'deki şiddet olaylarına sessiz kalmakla suçlamıştır.¹⁸⁸³ Bu gergin

¹⁸⁸⁰ Yeşilyurt, "2001-2012: Orta Doğu'yla İlişkiler", ss. 420-423; Oran, "2001-2012: Dönemin Dış Politikası", ss. 158-159; Erdoğan ve Aydın, "AK Parti'nin İkinci Dönemi Türk Dış Politikası: 2007-2011", ss. 209-210.

¹⁸⁸¹ <https://www.mfa.gov.tr/turkiye-suriye-siyasi-iliskileri-.tr.mfa>, (04.05.2024).

¹⁸⁸² Yeşilyurt, "2001-2012: Orta Doğu'yla İlişkiler", s. 451, 452, 453, 455.

¹⁸⁸³ Yeşilyurt, "2001-2012: Orta Doğu'yla İlişkiler", s. 454.

ortamda, NATO'nun amacını Amerikan kuvvetlerini korumak ve İran'ın gelişen füze kapasitesine karşı savunma duvarı oluşturmak olarak ilan ettiği '*Füze Kalkanı*' projesine Türkiye'nin katılmayı resmen kabul etmesi ise bu projeden tehdit algılayan İran'ın Türkiye'ye tepkisini daha da artırmıştır.¹⁸⁸⁴

İran'la ilişkiler Türkiye'nin, İran üzerindeki baskıları artırma, İran'ı yalıtma ve İran'ın nükleer programı konusunda Amerika'nın politikalarıyla ters düşmesiyle yumuşamıştır. Amerika İran'ın yürüttüğü nükleer faaliyetlerin barışçıl amaçlar dışında kullanılacağı kaygısını taşımakta, dolayısıyla bu faaliyetlerin hem bölge, hem de dünya için önemli bir tehdit yaratacağı iddiasıyla kesinlikle durdurulmasını istemektedir. İran ise bir tehdit olmadığını öne sürerek bu iddiaları reddetmekte ve programın barışçıl amaçlarla yürütüldüğünü ifade etmektedir. Türkiye ise her ülkenin barışçıl amaçlarla nükleer program yürütebileceğini ve bunun İran'ın da hakkı olduğunu belirtmektedir. Türkiye ayrıca genel olarak İran'ın nükleer silah sahibi olmasını istemediğini ancak İran'a tepki gösteren ülkelerin önce kendi ellerinde bulundurdıkları nükleer silahları imha etmeleri ve bu tür faaliyetlerde bulunmamaları gerektiğini de ifade etmiştir. Ancak Amerika İran'ın nükleer faaliyetlerini tamamen dondurmasını istemekte ve bu konuda Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nden çeşitli yaptırımlar uygulamasını talep etmektedir. Türkiye ise sorunun devletler arası diyalog, arabuluculuk ve diplomasi yoluyla çözülmesi gerektiği yönünde bir tavır takınmaktadır. Çünkü Türkiye uygulanacak yaptırımların İran'ın güvenlik kaygılarını arttıracaklarını ve bölgede istikrarsızlığa neden olacağını düşünmektedir. Ayrıca Türkiye, İran ve Brezilya ile imzaladığı nükleer yakıt takasına yönelik antlaşmanın sorunun çözümüne yönelik somut bir adım olduğunu da ifade etmektedir. Amerika ise bu antlaşmayı tanımadığını ve İran'a yaptırım uygulanması gerektiğini belirtmektedir. Birleşmiş Milletler'de İran'a yaptırım uygulanmasına yönelik yapılan oylamada Türkiye '*hayır*' oyu kullanmışsa da, İran'a yaptırım uygulanmasına yönelik karar Birleşmiş Milletler tarafından onaylanmıştır.¹⁸⁸⁵

Türkiye PKK'yla mücadelede İran'dan destek görmesi, ekonomik ilişkilerin gelişimi ve İran'ın enerji arzını tehlikeye sokacak herhangi bir istikrarsızlıktan çok fazla etkilenecek bir konumda olması nedeniyle Amerika'nın tüm ısrarlarına rağmen İran'a

¹⁸⁸⁴ Uzgel, "2001-2012: ABD ve NATO'yla İlişkiler", s. 317; Oran, "2001-2012: Dönemin Dış Politikası", s. 148, 155.

¹⁸⁸⁵ Yeşilyurt, "2001-2012: Orta Doğu'yla İlişkiler", ss. 456-457; Uzgel, "2001-2012: ABD ve NATO'yla İlişkiler", s. 265; Oran, "2001-2012: Dönemin Dış Politikası", s. 148; Kardaş, Şaban, "2000'li Yıllarda Türk-Amerikan İlişkileri", *2000'li Yıllar: Türkiye'de Dış Politika*, (ed. İbrahim Kalın), Medyan Yayıncılık, İstanbul, 2011, ss. 39-40; Duran, Burhanettin, "Türk Dış Politikasının İç Siyaset Boyutu: 2010 Değerlendirmesi", *Türk Dış Politika Yıllığı 2010*, (ed. Burhanettin Duran, Kemal İnâat ve Mühittin Ataman), SETA Yayınları, Ankara, 2011, s. 41.

uygulanan yaptırım politikasına katılmamış ve İran'ın yanında yer almıştır. Türkiye'nin İran'ın yanında yer alması, İran'ı ne kadar memnun ettiyse, Amerika'yı bir o kadar rahatsız etmiştir.¹⁸⁸⁶ Bu minvalde Türkiye-İran ilişkilerinin özellikle ticaret ve ekonomi alanında sağlanan iş birliği neticesinde olumlu bir seyir izlemeye devam ettiğini, ticari ve ekonomik ilişkilerin en önemli unsurunun ise doğalgaz olduğu söylemek mümkündür.¹⁸⁸⁷

2000'li yıllara gelindiğinde Türkiye-İsrail ilişkileri, İsrail ve Filistin arasında yeniden alevlenen çatışmalar ve tıkanan barış süreci etrafında şekillenmiştir. Ayrıca söz konusu yıllarda Türkiye ve İsrail bölgesel meselelerde farklı düşünmeye ve farklı taraflarda yer almaya başlamıştır. Bu durum taraflar arasında gelişen iş birliği ilişkilerine de yansımıştır.¹⁸⁸⁸

Süreç içerisinde İsrail ve Filistin arasında şiddet olayları arttıkça, Türkiye-İsrail ilişkilerinde krizler yaşanmaya başlamıştır. 2000'li yılların ortalarına gelindiğinde İsrail'in Hamaslı liderlere karşı yürüttüğü suikast politikasının ve Gazze'ye yönelik düzenlediği operasyonların Türkiye tarafından sert bir dille eleştirilmesi, hatta çeşitli platformlarda İsrail'in '*devlet terörü*' uyguladığının açıkça dile getirilmesi Türkiye-İsrail ilişkilerinde kriz yaşanmasına neden olmuştur.¹⁸⁸⁹

Batı ve İsrail tarafından terör örgütü olarak kabul edilen Hamas'ın 2006 yılında Filistin'de gerçekleşen seçimleri kazanması, Türkiye-İsrail ilişkilerinde yeni bir krize neden olmuştur. Batı, Hamas tarafından kurulacak yeni Filistin hükümetiyle diyalog kanallarını kapalı tutacağını açıklamış, Türkiye ise Hamas'ın Filistin halkının özgür iradesiyle seçilmiş bir siyasi parti olarak görülmesi gerektiğini ifade etmiştir. Akabinde gelişen Hamas'ın Türkiye ziyareti ise hem ülke içinde, hem de Batı ve İsrail nezdinde hoş karşılanmamış ve taraflar arasındaki kriz daha da tırmanmıştır.¹⁸⁹⁰

Türkiye-İsrail ilişkilerinde meydana gelen krize rağmen 2009 yılına kadar, İsrail ve Filistin arasında ki çatışmalar alevlenmediği sürece, taraflar arasındaki diyalog kanallarının tıkanmadığını ya da İsrail'le siyasi ilişkilerde herhangi bir gerileme olduğunu söylemek mümkün değildir. Hatta dönem dönem İsrail-Filistin cephesinde suların görece

¹⁸⁸⁶ Yeşilyurt, "2001-2012: Orta Doğu'yla İlişkiler", s. 456; Uzgel, "2001-2012: ABD ve NATO'yla İlişkiler", s. 265.

¹⁸⁸⁷ Yeşilyurt, "2001-2012: Orta Doğu'yla İlişkiler", ss. 458-459; İnât ve Telci, "Türkiye'nin İran, İsrail/ Filistin ve Suriye Politikası 2009", s. 113.

¹⁸⁸⁸ Yeşilyurt, "2001-2012: Orta Doğu'yla İlişkiler", s. 438.

¹⁸⁸⁹ Oran, "2001-2012: Dönemin Dış Politikası", s. 147; Yeşilyurt, "2001-2012: Orta Doğu'yla İlişkiler", s. 430, 440; Uzgel, "2001-2012: ABD ve NATO'yla İlişkiler", s. 260; İnât ve Telci, "Türkiye'nin İran, İsrail/ Filistin ve Suriye Politikası 2009", ss. 126-127.

¹⁸⁹⁰ Yeşilyurt, "2001-2012: Orta Doğu'yla İlişkiler", s. 430-431, 441; Aras, Bülent, "Turkey and the Palestinian Question", *Seta Policy Brief*, 27, 2009, ss. 6-7; Kardaş, "2000'li Yıllarda Türk-Amerikan İlişkileri", s. 40.

durulmasıyla, Türkiye-İsrail ilişkilerinin de yumuşadığını söylemek mümkündür. Nitekim bu dönemde Türkiye, uluslararası alanda Filistin meselesini çözmeye ve barış sürecini yeniden canlandırmaya yönelik girişimleri desteklemeye devam etmiştir. Bu olumlu hava 2008 yılının sonunda İsrail-Filistin arasında ki çatışmaların tekrar alevlenmesiyle dağılmıştır.¹⁸⁹¹

Tekrar başlayan çatışmalar Türkiye-İsrail ilişkilerinde yeni bir krize yol açmıştır. Türkiye, İsrail'in başlattığı Gazze operasyonunu ağır bir biçimde eleştirmiştir. Türkiye uluslararası alanda da İsrail'in Gazze'de yaptıklarına ve Filistin politikasına ilişkin tepkisini ortaya koymuştur. 2009 yılında İsviçre'nin Davos kasabasında gerçekleşen Dünya Ekonomik Forumu'nun Gazze'ye yönelik panelinde, dönemin Türkiye Başbakan'ı Recep Tayyip Erdoğan'ın dönemin İsrail Cumhurbaşkanı Simon Peres'le tartışarak toplantıyı terk etmiştir. Türkiye'nin bu tepkisi, İsrail ile ilişkilerde yaşanan krizi derinleştirmiştir.¹⁸⁹²

2010 yılında Türkiye'nin bir sivil toplum kuruluşu olan İnsan Hak ve Hürriyetleri İnsani Yardım Vakfı (İHH)'nin öncülüğünde organize edilen ve Gazze üzerindeki İsrail ablukasını delerek bölgeye insani yardım götürmeyi amaçlayan konvoyu İsrail askerlerinin yaptığı müdahale ile yardım konvoyunda bulunan Mavi Marmara gemisine uluslararası sularda yapılan baskın sonucu hayatını kaybeden sivillerin olması, Türkiye-İsrail ilişkilerinde ki en ciddi krize yol açmıştır. Bu olaylar nezdinde uluslararası kamuoyunun desteğini büyük oranda arkasına alan Türkiye'nin, İsrail'e tepkisi ise çok sert olmuştur. Türkiye-İsrail arasında uzlaşının sağlanamaması üzerine ise iki ülke arasındaki diyalog kanalları tıkanmaya başlamıştır. Bu durum, taraflar arasındaki diplomatik ilişkilerin gerilemesine de neden olmuştur. Bozulan ilişkiler iki ülke arasında gelişen iş birliğini de olumsuz etkilemiştir.¹⁸⁹³ Türkiye-İsrail ilişkilerinin yeniden normalleşmesi yönünde atılan adımlar, dönem dönem yerini yeniden gerginliğe bırakmışsa da, 2020'li yıllarda tarafların karşılıklı iradeleriyle ikili ilişkilerin geliştirilmesine yönelik adımlar atılmıştır.¹⁸⁹⁴

Sonuç olarak Türkiye'nin Orta Doğu ülkeleriyle ilişkileri, geçmiş referans alındığında her iki taraf için de olumlu değildir. Ancak günümüzde gerek ikili, gerek çok

¹⁸⁹¹ Oran, "2001-2012: Dönemin Dış Politikası", s. 155; Yeşilyurt, "2001-2012: Orta Doğu'yla İlişkiler", s. 440, 441, 442

¹⁸⁹² Yeşilyurt, "2001-2012: Orta Doğu'yla İlişkiler", s. 431, 432, 442; İnâat ve Telci, "Türkiye'nin İran, İsrail/ Filistin ve Suriye Politikası 2009", s. 128; Oran, "2001-2012: Dönemin Dış Politikası", s. 147, 155.

¹⁸⁹³ Oran, "2001-2012: Dönemin Dış Politikası", s. 147, 155; Yeşilyurt, "2001-2012: Orta Doğu'yla İlişkiler", s. 432, 443, 444, 448, 449; Duran, "Türk Dış Politikasının İç Siyaset Boyutu: 2010 Değerlendirmesi", ss. 37-38.

¹⁸⁹⁴ <https://www.mfa.gov.tr/turkiye-israil-siyasi-iliskileri.tr.mfa>, (08.05.2024).

tarafli düzeylerde mevcut iliskilerin ve is birliklerinin guclendirilmeye calisildigini soylemek mumkundur. Bu durum gecmisse donuk taraflar arasında yasanan sorunlar, duyulan endiseler ve guvensizlik referans alindiginda celiskili gibi gozukse de, gunumuz kosullarinda her iki tarafin ulusal cikarlari cercevesinde is birligine duyduklari ihtiyacin daha agra basması referans alindiginda anlasilabilir hale gelmektedir. Bu gelismeler ‘dost’, ‘dusman’ ya da ‘oteki’ algilamasinin tamamen degistigi anlamina gelmemektedir. Taraflar arasindan hala bircok sorun gündeme gelse de, cesitli alanlarda gelisen ve giderek artan is birliklerinin bu sorunlari bir gerginlige yol acmasini onledigi gorulmektedir. Sonuc olarak Turkiye’nin Orta Dogu uikeleriyle arasindaki tum sorunlar cozume kavusmamis olsa da iliskilerin gelismesinin, Turkiye’nin guvenlik algilamalarinin degisimi acisindan onemli bir rol oynadigini soylemek mumkundur. Birinde gercekleşen degisim, digerinin degisimini de beraberinde getirdiginden, guvenlik algilamalarinin degisimi, geleneksel guvenlik kulturunun/politikalarinin degisimini de mumkun kilmaktadır.

d. Orta Asya ve Kafkasya ile iliskiler

Daha once de pek cok kez ifade edildiği üzere Soğuk Savaş’ın sona ermesi ve Sovyetler Birliği’nin dağılmasının ardından Orta Asya ve Kafkasya coğrafyasında yeni bağımsız devletler ortaya çıkmış, Türkiye de bu yeni bağımsız devletlere ilgi duymuş, bu devletlerle iliskilerini geliştirmeye/guclendirmeye calismıştır.¹⁸⁹⁵ Bu devletlerin ortaya çıkışı, Türkiye’nin Avrupa’dan dışlandığı/“oteki”leştirildiği dönemlere denk geldiğinden, Türkiye tarafından bir fırsat olarak gorulmuştur. Yani Türkiye’nin bölgesinde guclu olusunun, Avrupa ile iliskilerini olumlu yonde etkileyebileceğine inanılmıştır.¹⁸⁹⁶ Ayrıca bu devletlerle kurulacak iliskilerin, 1980’ler ve 1990’lar boyunca gerek Türk-İslam Sentezi fikriyle, gerekse Milli Görüş geleneğiyle içselleştirilen Türk/Müslüman kimliğini saglamlastıracağı da düşünölmüştür.¹⁸⁹⁷ Bu dogrultuda Türkiye öncelikle sınır komşusu olan Güney Kafkasya Bölgesi’nin üç ülkesi, Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan ile kurulacak iliskilere önem vermiş, daha sonra Orta Asya coğrafyasına yönelmiştir.¹⁸⁹⁸

¹⁸⁹⁵ Oran, “1990-2001: Dönemin Bilançosu”, s. 213.

¹⁸⁹⁶ Özen ve Yazgan, “Zor ya da Zoraki Aday”, ss. 243-244.

¹⁸⁹⁷ Aydın, Mustafa, “Global Değişim ve Genişleyen Türk Dünyası: Türkler ve Türkiler”, *Türkiye’nin Dış Politika Gündemi: Kimlik, Demokrasi, Güvenlik*, (der. Şaban H. Çalış, İhsan D. Dağı ve Ramazan Gözen), Liberte Yayınları, Ankara, 2001, s. 273.

¹⁸⁹⁸ Aydın, Mustafa, “Between Euphoria and Realpolitik: Turkish Policy Toward Central Asia and the Caucasus”, *Turkey’s Foreign Policy in the 21st Century: A Changing Role in World Politics*, (der. Tareq Y. Ismael ve Mustafa Aydın), Ashgate Pub., Aldershot, 2003, s. 147.

Türkiye'nin öncelikle Güney Kafkasya Bölgesi'ne yönelmesinde ilk olarak bölgenin coğrafi konumu, yani sınır komşusu olunması etkili olmuştur. Bunun yanı sıra söz konusu ülkelerle tarihsel bir bağın varlığı ile Türkiye'de yaşayan Azeri, Ermeni ve Gürcü nüfusun varlığı da bu tercihte etkili olmuştur.¹⁸⁹⁹ Ayrıca bu ülkeler ile kurulacak ilişkilerin Türkiye'nin Orta Asya'ya açılmasında da önemli bir rol üstleneceği düşünülmüştür. Bunun yanı sıra söz konusu ülkeler, Orta Asya'dan Batı'ya aktarılacak petrol ve doğal gaz akış güzergâhı üzerinde bulunması bakımından da oldukça önemlidir. Yani gerek etnik, gerek ekonomik, gerekse stratejik açıdan Türkiye için önemli olan Orta Asya ile bağlantının Güney Kafkasya Bölgesi'nden geçmesi de ilk olarak bu bölgeye yönelinmesinde etkili olmuştur.¹⁹⁰⁰

Bölge ülkeleriyle ikili ilişkilere bakıldığında aradaki etnik ve kültürel yakınlık nedeniyle Azerbaycan'ın ayrı bir yere sahip olduğunu söylemek mümkündür. Öyle ki Türkiye, bağımsızlık ilanının ardından Azerbaycan'ı tanıyan ilk ülke olmuştur.¹⁹⁰¹ Azerbaycan ise bağımsızlığının ilk yıllarında, Ermenistan'la yaşadığı Dağlık Karabağ sorunun Rusya tarafından çözümlenebileceğine inandığı için başlarda Rusya'ya yakın durmuştur. Ancak Rusya yanlısı politikalar izleyen Devlet Başkanı Ayaz Muttalibov'un ülkedeki muhalefet dolayısıyla istifa etmek durumunda kalması ve yerine Türkiye hayranı olan Ebulfeyz Elçibey'in seçilmesiyle bu durum değişmiştir. Yeni yönetimin ülkedeki Sovyet etkisini kırmak istemesi, Batı/NATO yanlısı politikalar izlemeye başlaması, hatta petrol kaynaklarının değerlendirilmesinde Batı ve Türkiye yanlısı bir tavır takınması, Rusya'yı Azerbaycan'dan uzaklaştırıp Ermenistan'a yakınlaştırmıştır. Azerbaycan'ın Türkiye'ye yakınlaşmasında ise Türkiye'nin Dağlık Karabağ sorunda Azerbaycan'a açık destek vermesi rol oynamıştır. Bu durum ise bir diğer bölge ülkesi olan Ermenistan ile ilişkilerin giderek gerilmesine neden olmuştur. Bu süreç içerisinde Türkiye ve Azerbaycan arasında birçok alanda çok sayıda antlaşma imzalanmıştır.¹⁹⁰²

Bir darbeyle Elçibey hükümetinin devrilmesi ve yerine Haydar Aliyev'in gelmesiyle ilişkiler bir müddet kesintiye uğramıştır. Ancak Aliyev de Rusya'nın belirgin bir şekilde Ermenistan yanlısı politikalar izlemesi nedeniyle Elçibey döneminin politikalarını devam ettirerek, Batı'ya ve Türkiye'ye yakın durmuştur.¹⁹⁰³ Aslında bu

¹⁸⁹⁹ Demir, "Türkiye'nin Güney Kafkasya'ya Yönelik Dış Politikası", ss. 717-718.

¹⁹⁰⁰ Sönmezoğlu, *II. Dünya Savaşı'ndan Günümüze Türk Dış Politikası*, s. 708.

¹⁹⁰¹ Azerbaycan 18 Ekim 1991'de bağımsızlığını ilan etmiş, Türkiye 9 Kasım 1991'de Azerbaycan'ı tanımıştır.

¹⁹⁰² Sönmezoğlu, *II. Dünya Savaşı'ndan Günümüze Türk Dış Politikası*, s. 711; Aydın, "1990-2001: Kafkasya ve Orta Asya'yla İlişkiler", ss. 410-411.

¹⁹⁰³ Aydın, "1990-2001: Kafkasya ve Orta Asya'yla İlişkiler", ss. 404-405.

yakınlıkta hem Elçibey, hem de Aliyev tarafından birçok defa dile getirilen, Azerbaycan'ın Türkiye'yi model alması da etkili olmuştur. Azerbaycan'ın Türkiye'yi model alması yalnızca kendisinin dile getirdiği bir durum da değildir, bu durumun ortaya çıkmasında Batı'nın -özellikle Amerika'nın- da etkili olduğunu söylemek mümkündür.¹⁹⁰⁴ Aliyev'in ölümünün ardından yerine geçen oğlu İlham Aliyev de Azerbaycan'ın Türkiye ile ilişkilerini önemsemiştir.¹⁹⁰⁵

İki ülke arasında ki ilişkiler genel olarak olumlu bir seyir izlemişse de, ilişkilerde sorunlarda yaşanmıştır. İki ülke arasında ki en önemli sorun 1995 yılında Haydar Aliyev'e darbe girişiminde bulunulması ve Ebulfeyz Elçibey'in tekrar iktidara getirilmeye çalışılmasıyla yaşanmıştır. Bu girişime Türkiye'den bazı güçlerin dâhil olduğuna yönelik iddialar ilişkilerde ciddi bir kriz yaratmıştır. Azerbaycan tarafında Türkiye'ye karşı bir güvensizlik oluşturan bu sorun, söz konusu dönemde Türkiye'den Azerbaycan'a yapılan üst düzey ziyaretlerle çözümlenmeye çalışılmıştır. Aliyev'in de Türkiye'yi ziyaret etmesi ve bu ziyaret esnasında birtakım antlaşmaların imzalanmasıyla sorunun üstesinden gelinmiş, ilişkiler rayına oturmuştur.¹⁹⁰⁶

2000'li yıllara gelindiğinde Türkiye'nin Ermenistan'la ilişkilerini geliştirmeye yönelik adımlar atması da, Türkiye-Azerbaycan ilişkilerine sorun olarak yansımıştır. Ermenistan'ın Dağlık Karabağ işgalini sona erdirmeden, Türkiye'nin Ermenistan ile herhangi bir ilişki kurmasını istemeyen Azerbaycan, ilişkilerin geliştirilmeye çalışılmasından rahatsız olmuştur. Türkiye ve Ermenistan arasında diplomatik ilişkilerin kurulmaya çalışılması ise Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinde ciddi bir kriz yaşanmasına neden olmuştur. Süreç içerisinde hem Ermenistan'la ilişkilerin tıkanması, hem de Azerbaycan'la ilişkilerin olumsuz etkilenmesi sebebiyle Türkiye-Ermenistan ilişkilerini geliştirmeye yönelik atılan adımlar somutlaştırılamamıştır.¹⁹⁰⁷

Görüldüğü üzere yaşanan birkaç sorun haricinde ilişkiler olumlu ilerlemiş, iki ülke arasındaki yakınlık “*iki devlet bir millet*” sözüyle pekiştirilmiştir. İkili ilişkilerin daha da güçlendirilmesi amaçlanmış, bu doğrultuda taraflar 2021 yılında, ilişkilerin müttefiklik seviyesine yükseltilmesine yönelik müşterek bir irade ortaya koymuşlardır.¹⁹⁰⁸

¹⁹⁰⁴ Erdoğan ve Akçiçek, “1989-1993 Dönemi Türk Dış Politikası”, s. 39.

¹⁹⁰⁵ Aydın, Mustafa, “2001-2012: Kafkasya ve Orta Asya'yla İlişkiler”, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt III: 2001-2012*, (der. Baskın Oran), İletişim Yayınları, İstanbul, 2013, s. 480.

¹⁹⁰⁶ Sönmezoğlu, II. *Dünya Savaşı'ndan Günümüze Türk Dış Politikası*, ss. 711713.

¹⁹⁰⁷ Öniş, Ziya ve Şuhnaz Yılmaz, “Between Europeanization and Euro-Asianism: Foreign Policy Activism in Turkey During the AKP Era”, *Turkish Studies*, 10 (1), 2000, s. 19.

¹⁹⁰⁸ <https://www.mfa.gov.tr/turkiye-azerbaycan-siyasi-iliskileri.tr.mfa>, (12.05.2024).

Bir diğerk bölge ülkesi olan Ermenistan'la ilişkiler ise gerek '*Dağlık Karabağ Sorunu*'nun da Türkiye'nin Azerbaycan'a destek vermesi, gerekse '*Ermeni Soykırımı*' iddialarının/tartışmalarının sürekli gündeme getirilmesi sebebiyle daha en başından sorunlu başlamıştır. Bu sorunlara Ermenistan'ın, Türk-Ermeni sınırını tanımadığını açıklaması da eklenmiştir.¹⁹⁰⁹ Bu sorunlar Türkiye'nin Ermenistan'ın bağımsızlığını tanısa da¹⁹¹⁰, bu ülke ile diplomatik ilişkiler kurmayı zamana bırakmasına neden olmuştur. Bu doğrultuda Türkiye ve Ermenistan arasında başlangıçta ticari ilişkiler kurulmuş, süreç içerisinde de taraflar ilişkilerin geliştirilmesine yönelik adımlar atmaya devam etmiştir. Örneğin; Türkiye, bağımsızlık sonrası ekonomik açıdan zor duruma düşen Ermenistan'a Batılı ülkelerden gönderilen yardımların kendi topraklarından geçmesine izin vermiştir.¹⁹¹¹ Ermenistan'da bağımsızlıkla birlikte iktidara gelen Levon Ter-Petrosyan yönetimi de Türkiye ile ilişkileri normalleştirmek adına tarihsel düşmanlıkları ikili ilişkilerden uzak tutmaya çalışmıştır.¹⁹¹²

Ancak bu olumlu hava Dağlık Karabağ sorununda tansiyonun yükselmesi ve Ermenistan'ın Azerbaycan topraklarını işgal etmesiyle yerini gerginliğe bırakmıştır.¹⁹¹³ Buna ek Ermenistan'da Ter-Petrosyan'ın ardından iktidara gelen Robert Koçaryan yönetimi döneminde '*soykırım*' meselesinin yeniden gündeme gelmesiyle birlikte Türkiye ile ilişkiler kopma noktasına gelmiştir. Koçaryan yönetiminin Batı ülkelerinde '*Ermeni Soykırımı*'nın tanınması için yoğun çaba harcaması ve bunda belirli oranda başarı sağlaması, Türkiye'yi zor durumda bırakmıştır. Türkiye zaten henüz diplomatik ilişkiler kurmadığı bu ülkeyle ticari ilişkilerini de kesmiş, Ermenistan'a giden ekonomik yardımlar için aracılık konumunu sona erdirerek sınır kapısını kapatmıştır. İlerleyen süreçte Azerbaycan'ın da etkisiyle Dağlık Karabağ sorunu, Türkiye'nin Ermenistan ile kuracağı ilişkilerin ön şartı haline gelirken, '*soykırım*' meselesi de Ermenistan'ın Türkiye ile kuracağı ilişkilerin ön şartı haline gelmiş ve ilişkiler tamamen kesilmiştir.¹⁹¹⁴

2000'li yıllara gelindiğinde ilişkilerin bu şekilde devam edemeyeceği görülmüş ve taraflar ilişkilerin düzeltilmesine yönelik birtakım adımlar atmaya başlamıştır.¹⁹¹⁵

¹⁹⁰⁹ Aydın, "1990-2001: Kafkasya ve Orta Asya'yla İlişkiler", s. 408.

¹⁹¹⁰ Ermenistan, 23 Eylül 1991'de bağımsızlığını ilan etmiş, Türkiye 16 Aralık 1991'de Ermenistan'ı tanımıştır.

¹⁹¹¹ Aydın, "1990-2001: Kafkasya ve Orta Asya'yla İlişkiler", s. 409.

¹⁹¹² Diaspora; bir kavim, ulus veya inanç mensuplarının çok uzun zamandır ana yurtlarından koparak başka yerlerde azınlık olarak yaşamalarını ifade etmektedir. Aydın, "1990-2001: Kafkasya ve Orta Asya'yla İlişkiler", s. 407; Sönmezoğlu, *II. Dünya Savaşı'ndan Günümüze Türk Dış Politikası*, s. 720.

¹⁹¹³ Aydın, "1990-2001: Kafkasya ve Orta Asya'yla İlişkiler", ss. 410-411; Sönmezoğlu, *II. Dünya Savaşı'ndan Günümüze Türk Dış Politikası*, ss. 716-717.

¹⁹¹⁴ Aydın, "2001-2012: Kafkasya ve Orta Asya'yla İlişkiler", ss. 490-491.

¹⁹¹⁵ Aydın, "2001-2012: Kafkasya ve Orta Asya'yla İlişkiler", s. 493.

Özellikle 2000’li yılların sonlarına doğru dönemin Cumhurbaşkanı Abdullah Gül’ün Dünya Kupası kapsamında oynanan Türkiye-Ermenistan maçı için Ermenistan’a davet edilmesi ve Gül’ün bu daveti kabul ederek Ermenistan’a gitmesi önemli bir adım olarak kabul edilmiştir. Bu ziyaret iki ülke arasındaki ilişkilerin daha ileriye taşınabileceğine dair bir beklentide yaratmıştır.¹⁹¹⁶

Nitekim takip eden yıllarda Türkiye ve Ermenistan arasında birisi ilişkilerin geliştirilmesine, diğeri diplomatik ilişkilerin kurulmasına yönelik protokollerin imzalanması ilişkilerin normalleşmesi açısından önemli bir aşama olarak görülmüştür. Protokol çerçevesinde Türkiye ve Ermenistan; gerek ikili gerekse uluslararası ilişkilerinde “*eşitlik, egemenlik, diğer ülkelerin iç işlerine müdahale etmeme, toprak bütünlüğü ve sınırların dokunulmazlığı*” ilkelerine saygılı olacaklarını taahhüt etmiştir. Ayrıca protokolle iki ülkenin ortak sınırının uluslararası hukukun ilgili antlaşmalarında tarif edildiği şekliyle karşılıklı olarak tanınması ve açılması konusunda mutabakata varılmıştır.¹⁹¹⁷

Protokollerin ortak sınırın açılmasına yönelik unsurlar içermesi henüz Dağlık Karabağ sorununun çözülmemiş olması sebebiyle Azerbaycan’ı rahatsız etmiştir. Türkiye’nin sınırını açmasının Türkiye-Azerbaycan ilişkilerini olumsuz etkileyeceği yönünde açıklamalar yapılmıştır. Hatta doğalgaz boru hatlarının Türkiye’den geçmesinin Azerbaycan açısından pek de yararlı olmadığı, bu nedenle gerekirse bu hatları değiştirecekleri ve Türkiye’ye satılan doğalgazın fiyatının ucuz olduğu, makul bir fiyata çıkarılması gerektiği şeklinde açıklamalarda yapılmıştır. Azerbaycan’ın bu tutumu, Türkiye’nin Dağlık Karabağ sorunu çözülmeden sınır kapılarının açılmayacağına dair bir açıklama yapmasında etkili olmuştur.¹⁹¹⁸

Zaten protokollerin parlamento onay sürecinde de, Ermenistan’ın onayı ‘soykırım’ iddialarının tanınmasına bağlaması nedeniyle süreç tıkanmıştır. Takip eden süreçte de Ermenistan önce protokollerin askıya alındığını, sonra geri çekildiğini bildirmiş, en nihayetinde de protokolleri hükümsüz ilan etmiştir. İlerleyen yıllarda da protokoller konusunda sonuç almaya yönelik herhangi bir siyasi adım atılmamıştır. Süreç sembolik ve ilişkilerde yumuşama yaratacak adımlarla sürdürülmeye çalışılmıştır. Ancak resmi ilişkiler büyük ölçüde, protokol görüşmeleri öncesindeki gergin konumuna dönmüştür.

¹⁹¹⁶ Aydın, “2001-2012: Kafkasya ve Orta Asya’yla İlişkiler”, ss. 496-497.

¹⁹¹⁷ Bahsedilen protokoller 10 Ekim 2009’da imzalanmıştır. Aydın, “2001-2012: Kafkasya ve Orta Asya’yla İlişkiler”, ss. 499-502.

¹⁹¹⁸ Aydın, “2001-2012: Kafkasya ve Orta Asya’yla İlişkiler”, ss. 481-483.

Hatta Ermenistan hükümetinin diaspora politikalarına daha açık destek vermeye başlamasıyla ilişkiler daha da soğumuştur.¹⁹¹⁹

Görüldüğü üzere Ermenistan'la ilişkiler hem 'soykırım' iddiaları/tartışmaları, hem de 'Dağlık Karabağ Sorunu' nedeniyle sürekli bir kriz halindedir. Günümüze kadar devam eden bu sorunların kısa vadede aşılması da pek mümkün görünmemektedir. Yine de 2020 yılı sonrasında oluşan uygun siyasi konjonktür çerçevesinde ilişkiler kademeli olarak normalleştirilmeye çalışılmış ve bu doğrultuda Türkiye ile Ermenistan arasında ön koşulsuz olarak doğrudan diyaloga başlanmıştır.¹⁹²⁰

Diğer bir bölge ülkesi olan Gürcistan'la ilişkiler ise bağımsızlıktan itibaren olumlu yönde ilerleme kaydetmiştir. Bunda bağımsızlık sürecinden itibaren toprak bütünlüğünün ve bağımsızlığının korunması konusunda Türkiye'nin Gürcistan'ın yanında yer alması önemli bir rol oynamıştır. Gürcistan'ın en önemli sorunu bağımsızlık sürecinden itibaren ülke içindeki Acar, Abhaz ve Oset etnik azınlıklar olmuştur. Bu azınlıklar Rusya'nın da etkisiyle, Gürcistan açısından büyük sorunlar doğurmuştur. Dolayısıyla Gürcistan bu dönemde, bağımsızlık talep eden ülke içindeki azınlıklara karşı ülkenin toprak bütünlüğünü korumaya odaklanmıştır. Rusya'nın Gürcistan'da ki azınlık meselesiyle ilgilenmesi ise Türkiye ve Gürcistan'ı yakınlaştırmıştır. Konuya Kafkasya bölgesindeki dengeler açısından bakan Türkiye, Gürcistan'ın toprak bütünlüğünü sağlama uğraşının önemini fark etmiş, Rusya tarafından desteklenen ayrılıkçı azınlık hareketlerine sıcak bakmamıştır. Türkiye, Gürcistan'ın toprak bütünlüğünden yana olduğunu her düzeyde dile getirmiş ve Gürcistan'ın karşı karşıya olduğu ayrılıkçı azınlık sorunlarının barışçı yollardan çözümüne de yardımcı olmaya çalışmıştır. Bu sorunda Türkiye'nin Gürcistan'ın yanında yer alması, iki ülke arasında günümüze dek sürecek yakın ve sorunsuz ilişkilerin başlangıç noktasını oluşturmuştur.¹⁹²¹

Öyle ki bağımsızlığını kazanmasından sonra Türkiye kısa sürede Gürcistan'ın en büyük ticaret ortağı haline gelmiştir. Ticari iş birliğinin yanı sıra, Türkiye Gürcistan'la askeri alanda da iş birliği yapmıştır. Türkiye ile Gürcistan enerji kaynaklarının uluslararası pazarlara ulaştırılması konusunda da birbirleriyle iş birliği içerisinde.¹⁹²²

2000'li yıllarda Gürcistan'da yaşanan iktidar değişikliği sonrasında etnik azınlık sorununun yeniden alevlenmesi Türkiye-Gürcistan ilişkilerini kısmen olumsuz

¹⁹¹⁹ Aydın, "2001-2012: Kafkasya ve Orta Asya'yla İlişkiler", ss. 504-506.

¹⁹²⁰ <https://www.mfa.gov.tr/turkiye-ermenistan-siyasi-iliskileri.tr.mfa>, (15.05.2024).

¹⁹²¹ Sönmezoğlu, II. Dünya Savaşı'ndan Günümüze Türk Dış Politikası, ss. 725-727; Aydın, "1990-2001: Kafkasya ve Orta Asya'yla İlişkiler", ss. 416-418.

¹⁹²² Aydın, "1990-2001: Kafkasya ve Orta Asya'yla İlişkiler", ss. 419-421; Aydın, "2001-2012: Kafkasya ve Orta Asya'yla İlişkiler", ss. 489-490.

etkilemiştir. Acarya’da başlayan ve giderek sıcak çatışmanın eşiğine gelen krize yönelik Gürcistan, Türkiye’nin müdahalede bulunmasını talep etmiş ancak Türkiye Gürcistan’la mevcut iyi ilişkilerine rağmen Acarya konusunu Gürcistan’ın iç meselesi olarak gördüğünü ifade ederek, geri planda kalmayı ve müdahale etmemeyi tercih etmiştir. Türkiye “*Gürcistan’da ki gelişmelerin kaygıyla izlendiğine*” ve “*Gürcistan’ın bölünmez bütünlüğüne destek verildiğine*” yönelik açıklamalar yaparak sürecin nasıl sonlanacağını beklemekle yetinmiştir. Nihayetinde de Acarya’nın özerklik statüsü lağvedilmiştir.¹⁹²³

Acarya sorununda geri planda kalmayı tercih eden Türkiye, Abhazya ve Güney Osetya sorunlarında “*çözüm için bir köprü oluşturabileceğini ve arabuluculuk yapabileceğini*” ifade etmiş ancak bu seferde Gürcistan Türkiye’nin müdahale etmesini istememiştir. Bu konuda Gürcistan’a baskı yapmamayı tercih eden Türkiye, Gürcistan’ın karşı çıkması nedeniyle Abhazya ile doğrudan ilişki kurmaktan da kaçınmıştır. Sorunun çözümüne yönelik Gürcistan’ın Abhazya’yı izole ederek yola getirme politikası ise önce Abhazların büyük ölçüde Rusya’nın kontrolüne girmesine, ardından da Abhazya’nın Rusya’nın desteğiyle tek taraflı bağımsızlık ilan etmesine sebep olmuştur.¹⁹²⁴

Güney Osetya ile Gürcistan arasındaki gerilim ise Gürcistan’ın bölgeyi tekrar ele geçirmek istemesiyle tırmanmaya başlamıştır. Taraflar arasında ki çatışmalar, Rusya’nın desteğiyle Güney Osetya’nın da tek taraflı bağımsızlık ilan etmesiyle sonuçlanmıştır. Rusya, Abhazya ve Güney Osetya’yı bağımsız birer devlet olarak tanımıştır. Gürcistan ise Abhazya ve Güney Osetya’nın Rus işgali altındaki Gürcü toprakları olduğunu savunmuştur. Türkiye de bu bölgeleri Gürcistan’ın bir parçası olarak kabul etmiştir. Türkiye’nin genel olarak Kafkasya coğrafyasındaki etnik kökenli sorunlara, özel olarak da Gürcistan’ın kendi içindeki Acarya, Abhazya ve Güney Osetya sorunlarına karşı tutumu, bu sorunların kendi güvenliğini tehdit edecek sıcak bir çatışmaya dönüşmeyecek düzeyde tutulması yönünde olmuştur. Bu nedenle de Türkiye, Gürcistan’ın toprak bütünlüğünü güçlü bir şekilde desteklemiştir.¹⁹²⁵ Bu konuda Türkiye’nin Gürcistan’ın yanında yer alması ilişkilerin genel olarak sorunsuz ve olumlu bir seyir izlemesini mümkün kılmıştır. İki ülke arasında ilişkilerin bu düzeyde devam etmesi ve daha da geliştirilmesine yönelik adımlar atılmıştır.¹⁹²⁶

Daha öncede ifade edildiği gibi Türkiye önce Güney Kafkasya Bölgesi’ne daha sonra Orta Asya coğrafyasına yönelmiştir. Orta Asya coğrafyasındaki yeni bağımsız

¹⁹²³ Aydın, “2001-2012: Kafkasya ve Orta Asya’yla İlişkiler”, ss. 486-487.

¹⁹²⁴ Aydın, “2001-2012: Kafkasya ve Orta Asya’yla İlişkiler”, ss. 488-489.

¹⁹²⁵ Ereker, “Dış Politika ve Kimlik”, s. 248.

¹⁹²⁶ <https://www.mfa.gov.tr/turkiye-gurcistan-siyasi-iliskileri.tr.mfa>, (17.05.2024).

devletlerle ilişkilerini geliştirmeye çalışan Türkiye bu devletlerin bağımsızlıklarını tanıyan ilk ülke olmuştur. Çünkü Türkiye için Orta Asya coğrafyasındaki bu devletler gerek etnik, gerek ekonomik, gerekse stratejik açıdan oldukça önemlidir.¹⁹²⁷ Orta Asya ülkeleri içinse Türkiye başlangıçta, soydaş olunmasının yanı sıra Batı ülkeleri ile ilişkilerin geliştirilmesinin bir aracı olarak görülmüştür. Ancak istikrarsızlık gösteren bu ülkelerin beklentilerinin karşılanması noktasında Türkiye özellikle ekonomik açıdan yetersiz kalmıştır. Zaten Batılı birçok ülke ile özellikle enerji kaynaklarının işletilmesi konusunda doğrudan temas kuran Orta Asya ülkelerinin Türkiye'ye olan ihtiyacı da zamanla azalmıştır.¹⁹²⁸

Ayrıca Sovyetler Birliği dağılmış olsa da uluslararası kamuoyunda üzerlerinde Rusya'nın etkisinin devam ettiği kabul edilen Orta Asya ülkeleri, siyasi ve güvenlik açısından Rusya'yı kışkırtmamak adına Türkiye ile ilişkilerine mesafe koymuşlardır. Rusya, Türkiye'nin Orta Asya ülkelerine yönelik aktif bir politika izlemeye çalışmasından rahatsızlık duymuş, Türkiye'de direkt bir şekilde Rusya'yı karşısına almak istememiş, ancak dönemin koşulları gereği Orta Asya coğrafyasına kayıtsız kalamamıştır. Rusya'nın bölgedeki etkinliğini yitirmediği anlaşılan Amerika'da Türkiye'nin bölgeye yönelik politikalarını desteklemiştir.¹⁹²⁹ Rusya'nın bölgede ki tek güç olmasını istemeyen Amerika, Türkiye'yi Rusya'yı dengeleyebilecek bir alternatif olarak görmüştür. Özellikle enerji kaynaklarının Batı'ya aktarılması noktasında Amerika Türkiye'ye önemli bir rol atfetmiş, Türkiye'nin bölgede etkisinin artmasını önemsemiştir. Amerika'nın Türkiye'yi bölge ülkelerine model olabilecek bir ülke olarak görmesi, Türkiye'nin de politikalarını bu yönde yapılandırmasına neden olmuştur. Bu doğrultuda Türkiye bölge ülkeleri ile ilişkilerini geliştirmek ve daha düzenli yürütebilmek adına çeşitli alanlarda kurumsallaşmaya yönelik çalışmalar yürütmüştür.¹⁹³⁰

Bu doğrultuda kurulmuş olan Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı (TİKA) bölge ülkelerinin yeniden yapılanma, uyum ve kalkınma ihtiyaçlarına cevap vermek, bölge ülkelerine yönelik ekonomik, kültürel, toplumsal vs. iş birliği projeleri geliştirmek amacıyla kurulmuştur. Ajansın ardından bölge ülkeleriyle kültürel alanda da

¹⁹²⁷ Aydın, "1990-2001: Kafkasya ve Orta Asya'yla İlişkiler", s. 369.

¹⁹²⁸ Aydın, "Between Euphoria and Realpolitik", s. 146; Aydın, "1990-2001: Kafkasya ve Orta Asya'yla İlişkiler", ss. 422-423.

¹⁹²⁹ Oran, "1990-2001: Dönemin Bilançosu", s. 213.

¹⁹³⁰ Sönmezoglu, *II. Dünya Savaşı'ndan Günümüze Türk Dış Politikası*, ss. 729-730.

iş birliği yapmak amacıyla Türk Kültür ve Sanatları Ortak Yönetimi (TÜRKSOY) kurulmuştur.¹⁹³¹

Ancak orta ve uzun vadede Türkiye'nin hareket alanı; gerek Türkiye'nin kaynaklarının sınırlı olması, gerek Türkiye'de siyasal alanda kriz yaşanması, gerek bölge ülkelerinde iktidar mücadeleleri yaşanması, gerek Amerika'nın bölgeye yönelik politikalarında Rusya lehine değişikliğe gitmesi, gerek Rusya'nın bölge ülkeleri üzerinde etkinliğini giderek artırması ve iş birliklerini yoğunlaştırması, gerekse Rusya'nın bölge ülkelerinin dış ilişkilerinde de etkili olması nedeniyle kısıtlanmıştır. Bu durum Türkiye'nin Orta Asya coğrafyasına yönelik sürdürülebilir/istikrarlı bir politika izlemesini zorlaştırmıştır. Tüm bu etkenler Türkiye'nin dikkatinin Kafkasya coğrafyasına kaymasına neden olmuş, Orta Asya coğrafyasıyla ilişkiler ise rutinleşmiştir.¹⁹³²

2000'li yıllara gelindiğinde Türkiye'nin Orta Asya coğrafyasında büyük ölçüde etkisiz hale gelmesi, söz konusu coğrafyadan daha da uzaklaşılmasına neden olmuştur. Türkiye'nin Orta Asya coğrafyasıyla ilişkileri ancak 2000'lerin sonlarına doğru normalleşmiştir.¹⁹³³ Türkiye oluşan bölgesel ve küresel gelişmeleri dikkate alarak, Orta Asya ülkelerine yönelik yeni politikalar geliştirmiştir. Bu doğrultuda daha az duygusal, daha çok iş birliğine yönelik politikalar gündeme gelmiştir. Türkiye, bölge ülkeleriyle ekonomi ve enerji alanında ilişkilerini güçlendirmeye yönelmiştir.¹⁹³⁴ Ayrıca en başında ülke bazlı politikalar geliştirmek yerine, bütün bölge için genel politikalar oluşturan Türkiye, bütüncül yaklaşımının sonuç vermediğini anlamış ve ülke bazlı politikalar geliştirmeye çalışmıştır.¹⁹³⁵

Türkiye'yle kurulacak ilişkilere ve Türk yatırımlarına önem veren Türkmenistan'la ilişkiler, hem Türkiye'nin Türkmen enerji kaynaklarına öncelik vermemesi, hem de Türkmenistan'da gerçekleşen suikast girişimine Türkiye'nin de adının karışması nedeniyle gerilmiştir. Ancak Türkmenistan'a gerçekleştirilen ziyaretler, suikast girişiminin kınanması ve Türkmen enerji kaynaklarının Türkiye üzerinden Avrupa'ya aktarılması konusunda çalışılacağını ifade edilmesiyle ilişkilerin normalleşmesine katkıda bulunmuştur. Türkmenistan'ın Rusya'dan uzak durmak

¹⁹³¹ Aydın, "1990-2001: Kafkasya ve Orta Asya'yla İlişkiler", s. 382, 386; Sönmezoğlu, *II. Dünya Savaşı'ndan Günümüze Türk Dış Politikası*, s. 731.

¹⁹³² Aydın, "2001-2012: Kafkasya ve Orta Asya'yla İlişkiler", s. 463; Aydın, "Between Euphoria and Realpolitik", s. 147.

¹⁹³³ Aydın, "2001-2012: Kafkasya ve Orta Asya'yla İlişkiler", s. 466, 470.

¹⁹³⁴ Sönmezoğlu, *II. Dünya Savaşı'ndan Günümüze Türk Dış Politikası*, ss. 735-736; Aydın, "2001-2012: Kafkasya ve Orta Asya'yla İlişkiler", s. 464.

¹⁹³⁵ Aydın, "2001-2012: Kafkasya ve Orta Asya'yla İlişkiler", s. 470.

istememesi ve gerilen ilişkilerin zamanla normalleşmesi ise Türkiye'nin mevcut şartlarda tercih edilen alternatif olmaya devam etmesini sağlamıştır.¹⁹³⁶

2000'li yılların ortalarına gelindiğinde Türkmenistan'da yaşanan iktidar değişikliği yeni liderin Rusya'ya daha yakın bir politika izleyebileceği ve dolayısıyla Türkiye'ye uzak durabileceği konusunda endişe uyandırmıştır. Ancak zamanla yeni liderin ülkesini uluslararası topluma entegre etmek istediği anlaşılınca, Türkmenistan için Türkiye'nin hala önemli bir alternatif olduğu ihtimali ağırlık kazanmıştır. Özellikle, Türkmen enerji kaynaklarının Avrupa'ya aktarılması konusunda Türkiye'nin önemli bir alternatif olması ve bu rotanın Batı tarafından desteklenmesi, Türkmenistan'ın Türkiye'ye yaklaşımını olumlu yönde etkilemiştir. Takip eden yıllarda da ekonomi ve enerji ilişkileri, karşılıklı üst düzey resmi ziyaretlere paralel olarak gelişmiştir.¹⁹³⁷

Türkiye'nin ilişkilerinde ilerleme kaydedemediği, hatta ilişkilerin sürekli olarak daha da gerginleştiği bölgedeki tek devlet ise Özbekistan'dır. Bunda Türkiye'nin laik-demokratik rejimiyle Orta Asya'ya ülkelerine model olacağı kanaatinin, gündeminde demokratikleşme olmayan Özbek hükümetini rahatsız etmesi ile Özbek hükümetinin otoriter rejimini giderek sertleştirmesi önemli rol oynamıştır. Özbekistan cumhurbaşkanına yönelik bombalı suikast girişimine Türkiye'nin adının karışması üzerine Özbekistan'da bulunan Türkiye okullarının kapatılması, Türkiye'de öğrenim görmekte olan Özbek öğrencilerin geri çağırılması ve suçlamalar karşısında Türkiye'nin Özbekistan'daki büyükelçisini geri çekmesiyle de ilişkiler kopmuştur. Bu kriz ancak Türkiye'nin Özbekistan'ın terörle mücadelesine koşulsuz desteğini açıklamasıyla yatışmıştır. Sonrasında ilişkiler, terörle mücadelede iş birliği çerçevesinde sürdürülmüştür. Ancak kapatılan Türkiye okulları sorunu aşılammıştır.¹⁹³⁸

Özellikle 11 Eylül saldırılarından sonra Özbek rejiminin, iç politikada muhalefete karşı sürdürdüğü sistematik baskı ve sindirme politikasına hız vermesi, bunu da Amerika ile Türkiye'nin '*terörle mücadele*' kapsamında Özbekistan'a verdiği askeri teçhizatlarla yapması, bunun sonucunda da sivil ölümlerin yaşanması Türkiye'yi zor durumda bırakmıştır. Özbekistan'da yaşananlar karşısında Birleşmiş Milletler'in sert eleştiriler içeren raporuna Türkiye'nin destek vermesiyle ilişkiler yeniden gerilmiştir. Öyle ki taraflarda ilişkilerin geliştirilmesine yönelik herhangi bir ilerleme kaydedilemeyeceği düşüncesi yerleşmiştir. Ancak tüm bu sorunlara rağmen iki ülke arasındaki ticaret hacmi

¹⁹³⁶ Aydın, "2001-2012: Kafkasya ve Orta Asya'yla İlişkiler", s. 472.

¹⁹³⁷ Aydın, "2001-2012: Kafkasya ve Orta Asya'yla İlişkiler", ss. 471-472.

¹⁹³⁸ Aydın, "2001-2012: Kafkasya ve Orta Asya'yla İlişkiler", ss. 472-473.

her geçen yıl artmaya devam etmiştir. İş birliğinin her alanda gelişmesine önem veren taraflar bu doğrultuda adımlar atmaya devam etmiştir.¹⁹³⁹

Türkiye'nin Kazakistan'la ilişkileri ise Kazakistan yönetiminin kendini güvende hissetmesine ve uluslararası alandaki konumunun sağlamlaşmasına paralel olarak gelişmiştir. Ayrıca Kazakistan'ın bulunduğu coğrafyada Amerika, Çin ve Rusya arasında denge oluşturmaya çalışmasına ve enerji kaynakları için Rusya dışında alternatifler bulmaya çalışmasına Türkiye'nin destek vermesi de ikili ilişkileri pekiştirmiştir. Siyasi ilişkilerdeki olumlu hava Türkiye-Kazakistan arasındaki askeri ilişkileri de etkilemiş ve gelişmesine olanak sağlamıştır. Bu doğrultuda askeri yardım ve iş birliği antlaşması imzalanmıştır. Kazakistan ile Türkiye arasında bölgede ilk olma özelliği taşıyan '*Stratejik Ortaklık Antlaşması*' imzalanmış ve bu antlaşmanın da etkisiyle iki ülke arasında ticaret hacmi artmıştır. İmzalanan çok sayıda antlaşma ve protokolle taraflar arasında çeşitli alanlarda iş birliği mekanizmaları geliştirilmiştir.¹⁹⁴⁰

Türkiye'nin Kırgızistan'la ilişkilerinde ise mevcut yönetime karşı başlatılan halk hareketleri belirsizliğe yol açmıştır. Türkiye, Kırgızistan'da yaşananlara ilk başta tarafsız kalmış ve olayların sonucunu beklemiştir. Regim değişikliği gerçekleşince de yeni hükümetin demokratik reform sürecine katkıda bulunmaya hazır olduğu açıklamıştır. Fakat takip eden dönemde Kırgızistan'da ortaya çıkan iç karışıklıklar ve yeni liderin dış politikada net olmayan tavrı Türkiye'de tedirginlik yaratmıştır. Bir yandan Kırgızistan'ın baskıcı ve otoriter yönetim biçimi, diğer yandan Kırgızistan'ın Rusya ve Amerika arasındaki gidip gelmeleri, Türkiye'nin bu ülkeye bakışını olumsuz etkilemiş ve karşılıklı resmi ziyaretlere rağmen ilişkiler soğumuştur. Kırgızistan yönetiminin muhalefete yönelik baskıcı politikası ve hanedan kurma eğilimi, Kırgızistan'da halkın yeniden ayaklanmasına ve mevcut rejimin sona ermesine yol açmıştır. Kırgızistan'da yaşanan rejim değişikliği sonrası düzenlenen referandumda halkın parlamenter demokrasiyi benimsemesi Türkiye'de olumlu karşılanmış, yeni Kırgızistan yönetiminin Türkiye'ye yönelik olumlu bir tavır takınması da ilişkilerin yumuşamasını sağlamıştır. İlişkilerin bu düzeyde devam etmesi ve daha da geliştirilmesine yönelik adımlar atılmıştır.¹⁹⁴¹

Türkiye'nin Tacikistan'la ilişkileri ise gerek bu ülke halkının Türk kökenli olmaması, gerek ülkenin yaşadığı iç savaş, gerekse bu ülkenin İran ve Rusya'yla kurduğu

¹⁹³⁹ Aydın, "2001-2012: Kafkasya ve Orta Asya'yla İlişkiler", s. 473; <https://www.mfa.gov.tr/turkiye-ozbekistan-cumhuriyeti-siyasi-iliskileri.tr.mfa>, (19.05.2024).

¹⁹⁴⁰ Aydın, "2001-2012: Kafkasya ve Orta Asya'yla İlişkiler", ss. 473-475; <https://www.mfa.gov.tr/turkiye-kazakistan-siyasi-iliskileri.tr.mfa>, (20.05.2024).

¹⁹⁴¹ Aydın, "2001-2012: Kafkasya ve Orta Asya'yla İlişkiler", s. 475; <https://www.mfa.gov.tr/turkiye-kirgizistan-cumhuriyeti-siyasi-iliskileri.tr.mfa>, (20.05.2024).

yakın ilişkiler nedeniyle gelişmemiştir. Tacikistan ilk ilişkilerin kurulmasından sonra 1990'lar boyunca hep Türkiye'nin kendisiyle yeterince ilgilenmemesinden yakınmıştır. 2000'li yıllar boyunca gerçekleştirilen üst düzey ziyaretlerde ilişkileri ileriye götürmeye yetmemiştir. Günümüzde ise taraflar ilişkilerin her alanda geliştirilmesine ve geliştirilen ilişkilerin kurumsal bir zemine oturtulmasına yönelik müşterek bir irade ortaya koymuşlardır.¹⁹⁴²

Özetlemek gerekirse Türkiye, Soğuk Savaş'ın sona ermesinin ardından Orta Asya ve Kafkasya coğrafyasında etkili olabilmek amacıyla ciddi adımlar atmıştır.¹⁹⁴³ Fakat Türkiye orta ve uzun vadede, Orta Asya coğrafyasında etkin olabilmek için çok çaba harcamasına karşın sınırlı bir başarı elde edebilmişken, Kafkasya coğrafyasında daha etkin bir rol üstlenebilmiştir. 2000'li yıllardan itibaren bölge ülkeleriyle yapılan özellikle enerji yönelimli iş birliklerine bakıldığında, Türkiye'nin bölgeye yönelik etkinliğinde önemli bir artış olduğunu söylemek mümkündür. Bu durum özellikle 2005 yılı sonrasında Türkiye'nin Avrupa Birliği konusunda duyduğu rahatsızlıklar nedeniyle Avrupa yöneliminden uzaklaşılmasına ve Avrupa Birliği merkezli politikaları terk ederek ılımlı Avrasya'cı bir politika izlemesine bağlanmaktadır.¹⁹⁴⁴

Genel olarak bir değerlendirme yapmak gerekirse, yukarıda ele alınan bölgelerle/ülkelerle 2000'li yıllara gelindiğinde özellikle ticari ve ekonomik alanda iş birliği yönünde önemli gelişmeler yaşandığını söylemek mümkündür. Bu gelişmeler 'dost-düşman' ya da 'öteki' algılamasının tamamen değiştiği anlamına gelmese de, ticari ve ekonomik alanda kaydedilen iş birliğinin taraflar arasından gündeme gelen sorunların bir gerginliğe yol açmasını önlediği görülmektedir. Başka bir ifadeyle iş birliğinin ve karşılıklı bağımlılığın giderek artmasıyla, özellikle dış tehdit/tehlike ve hatta düşman olarak tanımlanan 'öteki'lerin görece önemini yitirdiği, bu durumun Türkiye'nin geleneksel güvenlik kültüründe/politikalarında kısmi bir değişim yarattığı söylenebilir. Ancak yine de dış tehdit/tehlike, hatta düşman bağlamında ki 'öteki' algılamalarının görece önemini yitirse de kolay kolay değişmediğinin, dolayısıyla devletlerin birbirleri hakkında sahip oldukları 'öteki' algılamalarının biliş düzeyinde canlı olduğunun, ilişkilerinde bu algılamalar doğrultusunda biçimlenmeye devam ettiğinin, güvenlik kültürünün/politikalarının da bu doğrultuda şekillendiğinin altını çizmek gerekmektedir.

¹⁹⁴² Akçalı, Pınar, "Bağımsızlıktan Günümüze Türkiye-Tacikistan İlişkileri", *Türkiye'nin Avrasya Macerası, 1989-2006-Avrasya Üçlemesi II*, (der. Mustafa Aydın), Nobel Yayınevi, Ankara, 2007, ss. 451-454; Aydın, "2001-2012: Kafkasya ve Orta Asya'yla İlişkiler", ss. 475-476; <https://www.mfa.gov.tr/turkiye-tacikistan-siyasi-iliskileri.tr.mfa>, (20.05.2024).

¹⁹⁴³ Aydın, "1990-2001: Kafkasya ve Orta Asya'yla İlişkiler", s. 387.

¹⁹⁴⁴ Öniş ve Yılmaz, "Between Europeanization and Euro-Asianism", s. 13.

8. GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Varlıklarını koruyabilmeleri ve sürdürebilmeleri adına devletlerin temel görevlerinden biri olarak kabul edilen, bu nedenle tüm devlet politikalarına ve faaliyetlerine yön veren belirleyici unsurlardan biri olan ‘güvenlik’ konusu, 1990’lı yıllara kadar realist bir perspektifle ele alınmıştır. 1990 sonrasında ise geleneksel Uluslararası İlişkiler teorilerinin çeşitli nedenlerle yetersiz bulunması ve eleştirilmesi, güvenlik alanında çalışan uzmanları farklı arayışlara itmiş, böylelikle eleştirel teoriler üzerine çalışan araştırmacıların sayısı hızla artmaya başlamıştır.

Eleştirel teoriler ile yakın bir ilişkisi olan konstrüktivist yaklaşım da, geleneksel teorilerin yetersiz görüldüğü ve eleştirildiği noktalarda ki boşlukları doldurma çabası içine girmiş ve geleneksel teorilerin göz ardı ettiği ‘Kimlik’, ‘Kültür’, ‘Söylem’, ‘Normlar’, ‘Değerler’, ‘Fikirler’, ‘Düşünsel Unsurlar’, ‘Bilişsel Süreçler’ gibi sosyal unsurlara odaklanarak, bu unsurları analizlerine dâhil etmiştir.

Güvenliğin sosyal boyutlarıyla ilgilenen ve bu doğrultuda kültür-güvenlik arasındaki etkileşime odaklanan uzmanlar, bu konuda yaptıkları çalışmaları ‘Siyasal Kültür’ başlığı altında yürütmüştür. Fikir, inanç ve ahlak gibi değerler üzerinden yoğunlukla bireylere ya da toplumlara odaklanarak, toplumların politik tercihlerini ve siyasal davranışlarını açıklama noktasında kullanışlı olan ‘Siyasal Kültür’ kavramının, kültürel faktörlerin devletlerin stratejik tercihlerine ve dış/güvenlik politikalarına yansımalarını açıklama noktasında yetersiz olduğu görülmüştür. Bu durum, yani kültür ve devlet davranışları arasındaki etkileşimin açıklanma çabası ise ‘Stratejik Kültür’ kavramının gelişmesine katkı sağlamıştır. Stratejik tercihlerin kaynağını düşünsel-kültürel unsurlarda arayan ve çıkarların/tehditlerin güvenlik politikalarını nasıl etkilediğine odaklanan ‘Stratejik Kültür’ çalışmaları, devlet davranışlarının nedenlerini açıklarken bu davranışın sosyal tabanını ‘Siyasal Kültür’e dayandırmakta ve bu yönü ile devlet davranışlarının açıklanmasında önemli bir yer tutmaktadır. Ancak ‘Stratejik Kültür’ kavramının da toplumların dış dünyaya, güvenliğe dair algı ve düşüncelerini, bu algı ve düşüncelerin oluşmasında nelerin etkili olduğunu açıklama noktasında yetersiz olduğu görülmüştür. Her iki kavramın da açıklamalarında toplum-devlet- kültür arasındaki etkileşimin sosyal psikolojiye dayalı kök nedenlerini ihmal etmesi, bu çalışmada ‘Güvenlik Kültürü’ kavramının tercih edilmesine neden olmuştur. ‘Güvenlik Kültürü’ özetle “toplumu oluşturan bireylerin ve toplumun güvenlik konusunda dış

*dünyayı anlamak ve anlamlandırmak için sahip olduğu tutum, algı, bilgi, norm ve değerleri” ifade etmektedir.*¹⁹⁴⁵

Çalışmada ‘Güvenlik Kültürü’ devlet düzleminde ele alınmaktadır. Ayrıca bu çalışmada ‘Güvenlik Kültürü’ nasıl oluştuğunun incelenmesi bağlamında hem bağımlı değişken, hem de dış/güvenlik politikaları üzerine olan etkilerinin incelenmesi bağlamında bağımsız değişken olarak ele alınmıştır.

Daha önce yapılan çalışmalar toplumların ‘Güvenlik Kültürü’nün bir sosyalizasyon süreci sonucunda ortaya çıktığını ve bu sürecin ‘Sosyolojik’ ve ‘Politik’ olmak üzere iki inşa boyutunun bulunduğunu göstermektedir.¹⁹⁴⁶ ‘Güvenlik Kültürü’nü inşa eden ‘Sosyo-Psikolojik’ faktörleri ‘Toplumsal ya da Sosyal Biliş’, ‘Schismogenesis veya Pygmalion Etkisi’ ve ‘Kültürel Farklılıklar’ şeklinde sıralamak mümkündür.¹⁹⁴⁷ ‘Güvenlik Kültürü’nü inşa eden ‘Politik’ faktörleri ise ‘Güvenlikleştirme (Securitization)’, ‘Özgürleşme (Emancipation)’ ve Dengeleme (Balancing) ve Ardıncılık (Bandwagoning)’ şeklinde sıralamak mümkündür.¹⁹⁴⁸

Bütün bu kavramsal ve kuramsal bilgiler ışığında, devletlerin güvenlik politikaları ile toplumun kültürü arasında bir etkileşim olduğundan hareketle çalışmanın temel varsayımı “Bir toplumun güvenlik kültürünün sosyolojik ve politik unsurlar tarafından inşa edildiği” ve “Bir toplumun güvenlik kültürü ile başta dış politikası olmak üzere, diğer pek çok devlet politikasına referans teşkil eden ulusal güvenlik politikaları arasında karşılıklı bir etkileşimin bulunduğu” yönündedir. Bu etkileşimi ortaya çıkarmak adına en uygun kuramın da devlet politikalarına etki eden kültürel unsurlara yaptığı vurgu sebebi ile “Konstrüktivist Yaklaşım” olduğu düşünülmektedir.

Bireylerin ve toplumların dış dünyaya, güvenliğe dair sahip olduğu algı, bilgi, tutum ve düşüncelerin nasıl oluştuğunu anlamak ve anlamlandırmak adına, bireylerin içinde yer aldığı ve etkileşim içinde bulunduğu sosyolojik yapının yanı sıra, psikolojik anlarının da çalışmalara dâhil edilmesi gerektiği düşünülmektedir.¹⁹⁴⁹ Bu noktada konstrüktivist yaklaşımın kökenleri her ne kadar sosyoloji ve psikoloji alanlarına dayanıyor olsa da, ya da konstrüktivist yaklaşım diğer yaklaşımlara nazaran bireylerin

¹⁹⁴⁵ Birdişli, “Güvenlik Kültürü Üzerine Bir İnceleme”, s. 641; Birdişli ve Başurgan, “Güvenlik Politikalarının Konstrüktivist...”, s. 59; Birdişli, “Güvenlik Kültürü”, s. 319.

¹⁹⁴⁶ Birdişli, “Güvenlik Kültürü Üzerine Bir İnceleme”, ss. 641-655; Başurgan, “Ulusal Güvenlik Politikaları ve Güvenlik Kültürü...”, s. 1; Birdişli ve Başurgan, “Güvenlik Politikalarının Konstrüktivist...”, ss. 58-78; Birdişli, “Güvenlik Kültürü”, ss. 311-334.

¹⁹⁴⁷ Birdişli ve Başurgan, “Güvenlik Politikalarının Konstrüktivist...”, ss. 70-71; Başurgan, “Ulusal Güvenlik Politikaları ve Güvenlik Kültürü...”, ss. 52-53; Birdişli, “Güvenlik Kültürü”, ss. 322-323.

¹⁹⁴⁸ Birdişli ve Başurgan, “Güvenlik Politikalarının Konstrüktivist...”, s. 66; Birdişli, “Güvenlik Kültürü”, s. 319.

¹⁹⁴⁹ Birdişli, “Güvenlik Kültürü”, ss. 313-315.

bilişsel ve psikolojik yönüne daha fazla eğilmiş olsa da, bireylerin iç dinamiklerini göz ardı ettiği ya da yeteri kadar değinmediği gerekçesiyle eleştirildiğini de unutmamak gerekmektedir.¹⁹⁵⁰ Bu nedenle konstrüktivist yaklaşımın toplumun güvenlik kültürü ile devletlerin dış/güvenlik politikaları arasında ki etkileşimi ortaya çıkarmak adına en uygun kuram olsa da tek başına yetersiz olabileceği düşünülmüştür. Açıklayıcılık noktasında görülen bu eksiklik, bu çalışmada konstrüktivizm ve sosyal psikolojiden birlikte faydalanılarak, söz konusu yaklaşım ve alanın konuyla ilişkili olduğu düşünülen varsayımları arasında senteze gidilerek giderilmeye çalışılmıştır.

Devletlerin dış/güvenlik politikaları ile toplumun güvenlik kültürü arasında ki etkileşimin açığa çıkartılması öncelikle konunun güçlü bir biçimde teorik bir temele dayandırılmasını gerektirdiğinden, çalışmanın birincil amacı ‘*Güvenlik Kültürü*’ ekseninde yukarıda çizilen teorik çerçeveyi açıklamak olmuştur. Teorik çerçevenin pratikteki geçerliliğini açığa çıkaracak şekilde somut bir örnek üzerinden ele alınması ise kavrama düzeyinde olumlu etkiler yaratacağından, çalışmanın bir diğer amacı açıklanan teorik çerçeveyi ‘*Türkiye ve Türk Dış/Güvenlik Politikası*’ örneği üzerinden somutlaştırmak olmuştur.

Türkiye’nin güvenlik kültürü denilince başlangıç noktası olarak Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşunu referans almak gerekse de, Türkiye’nin de bir öncesi, kuruluşunun bir arka planı bulunduğundan ve güvenlik kültürüne yönelik yapılacak bir analiz tarihsel geçmiş göz ardı edilirse hedefine ulaşamayacağından, Türkiye’nin mirasçısı olduğu Osmanlı İmparatorluğu’nun son dönemleri başlangıç noktası olarak belirlenmiştir.

Oldukça geniş bir zaman diliminden bahsediliyor olması, o günden bugüne, tüm tarihsel olaylara, olgulara ve tartışmalara yer vermenin çalışmanın sınırlılıkları düşünüldüğünde hem mümkün olmaması, hem de çalışmanın amacının dışına çıkılmasına sebep olacak olması nedeniyle, ele alınan olay ve olguların seçiminde çalışmanın konusu ve amacına uygunluğu referans alınmıştır. Bu doğrultuda güvenlik kültürü ekseninde çizilen teorik paradigma ve analitik çerçeveye bağlı kalınarak bazı olay/olgulara geniş biçimde yer verilirken, bazılarını kısaca değinilmiş, bazıları ise göz ardı edilmiştir.

Ayrıca güvenlik kültürünün; devletlerin içerisinde hareket ettikleri uluslararası güvenlik çevresinin sadece maddi yapılardan oluşmadığı aynı zamanda kültürel/kurumsal bir içeriğe sahip olduğu ve bu kültürel/kurumsal çevrenin devletlerin hem ulusal güvenlik

¹⁹⁵⁰ Bozdağlıoğlu, “Konstrüktivizm ve Rol Teorisi”, ss. 137-142.

politikalarını, hem de kimliklerini biçimlendirdiğine yönelik varsayımlarından hareketle¹⁹⁵¹, çalışmanın konusu ve amacına uygunluğu doğrultusunda hem uluslararası, hem de ulusal kültürel/kurumsal güvenlik çevresinde yaşanan gelişmeler birlikte ele alınmıştır. Burada ‘iç’erisi ve ‘dış’arısının birbiriyle önemli oranda ilişkili olduğunun altı tekrar çizilmelidir. Yapılan tüm bu açıklamalar doğrultusunda Türkiye’nin güvenlik kültürünün, dolayısıyla güvenlik politikalarının ve kimliğinin şekillenmesinde etkili olan unsurlara yönelik tespit ve değerlendirmelere ilerleyen sayfalarda yer verilmeye çalışılmıştır.

Gerileme dönemiyle birlikte Osmanlı İmparatorluğu’nun yaşadığı toprak kayıplarının mirasçı Türkiye Cumhuriyeti’nde toprak bütünlüğünün korunmasına yönelik oluşturduğu hassas politik bilinç, Türkiye’nin güvenlik kültürünün, dolayısıyla güvenlik politikalarının şekillenmesinde etkili olan unsurlardan biridir. Bu bilinç, Osmanlı İmparatorluğu’nun ilk büyük çaplı toprak kaybına uğradığı Karlofça Antlaşması (1699) ile oluşmaya başlamış, Birinci Dünya Savaşı’nı kazanan devletlerle imzalanan ve ağır şartlara sahip olan Sevr Antlaşması’yla artmıştır. Literatürde “*Sevr Sendromu*” olarak adlandırılan bu tarihsel travma, toprak bütünlüğünün korunması konusunu bilinç düzeyinde kalıtsal bir tehdit haline getirmiştir. Toprak bütünlüğünün korunması konusunda ki tehdit algılamaları ilerleyen yıllarda da birer güvenlik sorunu olarak varlığını sürdürmeye devam etmiştir. Bu psikolojinin altında, koşullar benzer olduğunda geçmişte ki gibi toprak kayıplarının yaşanabileceğine dair öğrenimler yatmaktadır. Dolayısıyla bir devletin tarihinde yatan bu tarz travmaların sebep olduğu inanç ya da beklentiler, o devletin davranış ve politikalarını etkilemektedir. Kısacası geçmişten günümüze kadar aktararak gelen toprak bütünlüğünün korunmasına yönelik güvenlik kaygılarının, Türkiye’nin güvenlik kültürünün ve politikalarının şekillenmesinde etkili olan unsurlardan biri olduğunu söylemek mümkündür.

Uluslararası sistemde güç dağılımında sahip olduğu yer değişmeden önce dışa dönük ve saldırgan bir güvenlik anlayışına sahip olan Osmanlı İmparatorluğu, gerileme dönemiyle birlikte sürekli savunmaya yönelik statükocu bir güvenlik anlayışı benimsemiştir. Mirasçı Türkiye Cumhuriyeti tarafından da sürdürülen statükocu güvenlik anlayışı, Türkiye’nin güvenlik kültürünün, dolayısıyla güvenlik politikalarının şekillenmesinde etkili olan unsurlardan bir diğeridir. Soğuk Savaş dönemine dek sürdürülen geleneksel statükocu güvenlik anlayışında; hem iki kutuplu sistemin dinamikleri, hem NATO üyeliği, hem de neoliberal ekonomi politikalarının

¹⁹⁵¹ Jepperson, Wendt ve Katzenstein, “Norms, Identity and Culture in National Security”, s. 33.

benimsenmesi ve bu doğrultuda başlayan dışa açılma süreci gibi etkenler bir değişime yol açmıştır. Böylece geleneksel statükocu güvenlik anlayışının yerini dışa dönük ve aktif bir güvenlik anlayışı almaya başlamıştır. Bu durum konjonktürel gelişmelerle paralellik gösterdiğinden, güvenlik kültüründe/politikalarında köklü bir değişime neden olmamıştır. Ancak 2000’li yıllara gelindiğinde dışa dönük ve aktif güvenlik anlayışının, Türkiye’nin tarihsel geçmişi ve birikimi referans alınarak yeniden kurgulanması, güvenlik kültüründe/politikalarında önceki dönemlere nazaran daha gözle görülür bir değişimi mümkün kılmıştır. Kısacası Lozan statükosunun korunmasına yönelik bir değişim söz konusu olmamakla birlikte, geleneksel statükocu güvenlik anlayışının 2000’li yıllarda kısmen değişime uğradığını söylemek mümkündür.

Osmanlı İmparatorluğu döneminde toprak bütünlüğünün korunmasına yönelik oluşan güvenlik kaygısı ve bu kaygı doğrultusunda benimsenen savunmaya yönelik statükocu güvenlik anlayışı, uluslararası alanda duruma göre gücü veya tehdidi dengeleme biçiminde kendini gösteren ittifak arayışlarını beraberinde getirmiştir. İttifak arayışları mirasçısı olan Türkiye Cumhuriyeti’nce de sürdürülmüştür. Osmanlı İmparatorluğu, algıladığı güvenlik tehditleri doğrultusunda farklı devletlerle ittifaklar kurarak güvenliğini sağlama stratejisini Birinci Dünya Savaşı’na kadar sürdürmüştür. Özellikle İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra uluslararası alanda yalnız kalmayı başlı başına bir güvenlik sorunu olarak algılamaya başlayan Türkiye kurduğu ittifaklarla güvenliğini sağlama stratejisini devam ettirmiştir. Bu yönüyle kurulan ittifakların güvenlik kaygılarını giderici bir işlev gördüğünü, dolayısıyla gücü veya tehdidi dengeleme biçiminde kendini gösteren ittifak arayışlarının/stratejilerinin de Türkiye’nin güvenlik kültürünün ve politikalarının şekillenmesinde etkili olan unsurlardan biri olduğunu söylemek mümkündür.

Burada Soğuk Savaş döneminde Türkiye’nin doğrudan bir ittifak antlaşmasıyla NATO’ya üye olarak güvenliğini sağlamayı tercih etmesine ayrı bir parantez açmak gerekmektedir. Türkiye, bir gücün diğerine karşı denge unsuru olarak kullanılmasına imkân vermeyen Soğuk Savaş sürecinde, geleneksel refleksine uygun olarak Batı Bloğu’na yönelmiştir. Kendisini Batı Bloğu içerisinde konumlandıran Türkiye’nin tehdit algılamaları, güvenlik çıkarları, stratejileri ve politikaları içerisinde yer aldığı blok doğrultusunda biçimlenmiştir. İlerleyen süreçte yaşanan sorunlar ve anlaşmazlıklar nedeniyle NATO ile özdeşleşen güvenlik politikalarının gözden geçirilmesi ve yeni alternatif arayışları söz konusu olmuşsa da Türkiye, Batı’yla/Batı ittifakıyla bağlarını tamamen koparmayı gündeme getirmemiştir. Yani Türkiye’nin Batı’nın içinde/yanında yer alma istekliliği devam etmiş, sadece farklı dönemlerde güvenlik algılamalarına göre

şekillenen farklı yoğunluklu pragmatik tercihler yapılmıştır. NATO'nun sağladığı güvenlik konforuna binaen ittifaka olan bağlılığını her koşulda devam ettiren Türkiye'nin tehdit algılamaları, güvenlik çıkarları, güvenlik stratejileri ve politikaları da genel olarak Batı ittifakı ekseninde şekillenmeye devam etmiştir. Nitekim Türkiye, Soğuk Savaş sonrası dönemde de büyük ölçüde Batı'yla/Batı ittifakıyla birlikte hareket etmeyi tercih etmiştir. Bu doğrultuda NATO üyeliğinin Türkiye'nin hem güvenlik kültürünü, hem de güvenlik kültürünün inşa edici pratiklerini şekillendirdiğini söylemek mümkündür.

Zayıflamaya başlamasıyla Avrupa/Batı karşısında önce üstünlüğünü, ardından varlığını yitirme tehlikesiyle karşılaşan Osmanlı İmparatorluğu, kendisini tehdit altında hissettiği Batı'ya karşı Batılılaşma yoluna giderek ayakta kalmaya çalışmıştır. Yani Osmanlı'da Batılılaşma sürecini başlatan temel güdünün güvenlik olduğunu söylemek mümkündür. Güvenliği sağlama amacıyla devletin gündemine giren Batılılaşma, zamanla ulus-devlet ve kimliğin inşa edici bir unsuruna dönüşmüştür. Ulus-devlet ve kimliğin Batı eksenli inşası, ilerleyen süreçte dış politika pratiklerinin yöneliminin de belirleyicisi haline gelmiştir. Dolayısıyla Batılılaşmanın Osmanlı'dan günümüze, Türkiye'nin güvenlik kültürünün/politikalarının ve kimliğinin şekillenmesinde etkili olan unsurlardan biri olduğunu söylemek mümkündür.

Burada ulus-devlet ve kimliğin Batı eksenli inşasının, toplumsal tabanı etkilediğini ve belli ölçüde bir değişim yarattığını, ancak toplumun tamamı tarafından içselleştirilemediğini de belirtmek gerekmektedir. Batılılaşma süreci beraberinde Osmanlı geçmişinin, dolayısıyla İslam'ın 'öteki'leştirilmesini getirmiştir. Ancak özellikle 1950'lerden sonra ulusal kültür/kurumsal alanda yaşanan gelişmeler, Batılı ulus-devlet ve kimliğin 'öteki'si olarak tanımlanan ya da konumlandırılan Osmanlı/İslam geçmişinin ulusal kolektif hafızada değerleriyle birlikte hala canlı olduğunu göstermiştir. Bu süreçte kimliğin, geçmişe referansla, dinsel ve geleneğe dayalı öğeler üzerinden İslamcı/muhafazakâr bir temelde yeniden yorumlanması da gündeme gelmiştir. Takip eden yıllarda da İslam'ın görünürlüğünün giderek artması, ulus-devlet ve kimliğin inşa edici unsurlarından biri olan Batıcılığın sorgulanmaya başlamasına yol açmıştır. Bu durum ise toplumsal hafızada zaten canlı ve etkin olan İslam'ın siyasallaşacak hareket alanı bulmasını sağlayacak süreci başlatmıştır. Nitekim 1990'lı yıllardan sonra İslamcı/muhafazakâr kimliğe/geçmişe sahip partilerin iktidara taşındığı görülmüştür. İçeride yaşanan bu kimlik krizinin de güvenlik kültürünün şekillenmesinde etkili olduğunu söylemek mümkündür.

Ayrıca İslam'ın görünürlüğünün artması çeşitli kesimlerde laikliğin zedelenmesi olarak algılanmış ve laiklik konusundaki bu hassasiyet, laikliğin güvenlikleştirilmesiyle

sonuçlanmıştır. Rejimin güvenliği için tehdit olarak kabul edilen İslamcı unsurların yükselişe geçişi ilerleyen yıllarda ‘irtica’ olarak tanımlanmış ve bu konu Türkiye’nin en önemli güvenlik sorunları arasındaki yerini almıştır. 2000’li yılların sonlarına doğru ‘irtica’ tehdidinin güvenlik gündeminden düştüğü görülmüştür.

Ayrıca Batıcılığın sorgulanmaya başlaması da İslamcılık, muhafazakârlık, neo-Osmanlılık gibi akımların güçlenmesine yol açmış, bu durum özellikle 2000’li yıllarda Türkiye’nin ‘Batıcılık’ yöneliminden uzaklaştığına dair tartışmaları beraberinde getirmiştir. Bunda söz konusu dönemde Türkiye’nin dış politika hedeflerinin belirlenmesinde Osmanlı geçmişi/mirasını bir değişken olarak kabul ettiğini dile getirmesi ve bu dış politika vizyonuna paralel olarak tarihsel bağları bulunan coğrafyalarla ilişkilerini canlandırmaya yönelmesi de etkili olmuştur. Bu doğrultuda Türkiye’nin Avrupa’dan/Batı’dan uzaklaştığı ve ekseninin Orta Doğu ve İslam coğrafyasına kaydığı tartışmaları gündeme gelmiştir. Zaman içerisinde ‘eksen kayması’ iddialarının/tartışmalarının, Türkiye’nin Avrupa’dan/Batı’dan uzaklaşması ile ilgili olmadığı, tarafların konjonktürel gelişmeler doğrultusunda çıkarlarının farklılaşması/çatışması ile ilgili olduğu görülmüştür. Dolayısıyla Türkiye’nin güvenlik kültürünün/politikalarının ve kimliğinin şekillenmesinde etkili olan ‘Batıcılığın’ önemini koruduğunu ve dönemsel olarak yoğunluk değişimi söz konusu olsa da süreklilik arz ettiğini söylemek mümkündür. Bu durum bir devletin güvenlik kültürünün/politikalarının ve kimliğinin şekillenmesinde etkili olan ‘Ben’ ve ‘Öteki’ tanımlamaları bağlamında ele alındığında, Türkiye’nin benzetmek istediği yani ‘ben’in ne olmak istediğini tanımlayan ‘öteki’sinin Avrupa/Batı olduğu görülmektedir. Ancak burada Türkiye’nin Batı yönelimli oluşunun, Avrupa devletleri açısından Osmanlı’dan beri süregelen ‘öteki’lik konumunda bir değişime neden olmadığını, Osmanlı gibi Türkiye’nin de özellikle ‘kültürel-dini ve kimlik’ farklılıkları temelinde Avrupa’nın ‘ötekisi’ olmaya devam ettiğini belirtmek gerekmektedir.

Osmanlı İmparatorluğu döneminde toprak bütünlüğünün korunmasına yönelik güvenlik kaygılarının oluşmasında/artmasında karşılaşılan ciddi ayrılıkçı iç ayaklanmalar da etkili olmuştur. Bu ayaklanmalara yönelik dış müdahalelere maruz kalınması ve bu ayaklanmalar nedeniyle yaşanan toprak kayıplarının oluşturduğu tarihsel travma hem toplumun, hem de politika yapımcıların zihninde, etkisi bugün dahi süren psikolojik izler bırakmıştır. Kökleri Osmanlı İmparatorluğu’na dayanan bu izler mirasçısı olan Türkiye Cumhuriyeti’ne de aktarılmış ve güvenlik kültürünün/politikalarının şekillenmesinde etkili olan unsurlardan biri haline gelmiştir.

Ayrılıkçı iç ayaklanmalar sebebiyle yaşanan toprak kayıplarının yarattığı tarihsel travma, Türkiye'nin toprak bütünlüğünü korumak adına önce ulusal bütünlüğü sağlamaya yönelmesini beraberinde getirmiştir. Bu doğrultuda İmparatorluk mirası çoklu etnik ve dini yapı reddedilmiş, bütün farklılıklar ulusal bütünlüğün sağlanmasına karşı tehdit olarak algılanmış ve istikrarsızlık kaynağı olarak görülmüş, kısacası homojen bir ulus yaratılmak istenmiştir. Cumhuriyet öncesi dönemden başlayan Türk ulusal kimliği inşası, Cumhuriyet sonrasında da sürdürülmüş, hatta bu inşa süreci Cumhuriyet'in ilk yıllarında Türkiye'nin güvenlik kültürünü/politikalarını biçimlendiren önemli öğelerden biri haline gelmiştir. Ancak burada inşa edilmeye çalışılan kimliğin '*Türkler*' için benimsenebilir bir kimlik olsa da, Osmanlı'dan miras kalan ve o dönem Osmanlı'nın içsel parçaları olan diğer etnik-dini unsurlar için kapsayıcı olmadığını ve bu durumun kendi etnik-dini kimliklerini koruyan/korumaya çalışan azınlıkları '*öteki*'leştirdiğinin altını çizmek gerekmektedir.

Burada özellikle 1980'li yıllarda Kürt ayrılıkçılığını savunan PKK'nın terör eylemlerini yoğunlaştırmasının, Osmanlı döneminde ayrılıkçı iç ayaklanmalar nedeniyle yaşanan toprak kayıplarını hatırlattığından ve kolektif hafızada zaten yer edinmiş olan toprak bütünlüğünün korunmasına yönelik kaygıların tekrar gün yüzüne çıktığından bahsetmek mümkündür. Nitekim takip eden yıllarda da '*bölücülük ve terörle mücadele*' Türkiye'de ulusal güvenliğine yönelik en büyük tehditlerden biri olarak tanımlanmış ve güvenlik gündeminde ilk sıraya yerleşmiştir. Türkiye'nin iç güvenliğini doğrudan etkilediği gibi dış bağlantıları nedeniyle uluslararasılaşan bölücülük ve terör sorununun çözümüne yönelik Türkiye'de bir takım olumlu gelişmeler/ilerlemeler yaşanmışsa da, sorun hala tam anlamıyla bir çözüme ulaşmamıştır. Sorunun çözüme kavuşturulamamasında PKK'nın terör faaliyetlerinin hem bazı bölge ülkeleri, hem de Batılı devletler tarafından desteklenmesi ya da hoş görülmesinin de etkili olduğunu söylemek mümkündür. 2000'li yıllara gelindiğinde görece güvenlik gündeminden düşen bölücülük ve terör tehdidinin hem güvenlik kültürünün/politikalarının, hem de güvenlik yapılanmasının şekillenmesinde etkili olan unsurlardan biri olduğunu söylemek mümkündür.

2000'li yıllara gelindiğinde hem '*irtica*', hem de '*bölücülük ve terörle mücadele*' tehdidinin güvenlik gündeminden düşmesi, 1990'lı yılların iç tehdit algılamaları üzerine kurulu güvenlik politikalarının yerini, dış tehdit algılamalarının da dikkate alındığı güvenlik politikalarına bırakmasına olanak sağlamıştır. Bu durum güvenliğin dışarıya dönük tanımlanmasını da mümkün kılmıştır. Tehdit algılamaları bir ülkenin diğerlerini '*dost*' ya da '*düşman*' olarak sınıflandırmasında veya '*öteki*'leştirmesinde temel değişken

olduğundan, hem güvenlik kültürünün/politikalarının, hem de kimliğin şekillenmesinde etkili olan unsurlardan biri olduğunu söylemek mümkündür.

‘Ben’ ve ‘Öteki’ tanımlamaları bağlamında bazı devletlerin ‘dost’, bazı devletlerin ‘tehdit’ veya ‘düşman’ olarak konumlandırılması da, o devletin hem kimliğini, hem de güvenlik kültürünü/politikalarını şekillendirmektedir. Bu doğrultuda çalışmada Sovyetler Birliği/Rusya Federasyonu, Yunanistan, Araplar ve Orta Doğu, Orta Asya ve Kafkasya coğrafyası ile ilişkiler ele alınmıştır.

Rusya Federasyonu, hem Çarlık döneminde hem de Sovyetler Birliği döneminde Türkiye’nin en büyük güvenlik sorunlarından biri olagelmıştır. Öyle ki Sovyetler Birliği, Türkiye’nin geleneksel güvenlik politikasında her zaman için doğrudan varlığına tehdit olarak algıladığı tarihsel ‘öteki’yi temsil etmiştir. Ancak bu durumun iki ülkenin özellikle ticari ve ekonomik alanda iş birliği yönünde yaklaşmasına engel olmadığını da belirtmek gerekmektedir. Sovyetler Birliği’nin ardılı Rusya Federasyonu ise Türkiye tarafından doğrudan varlığına yönelik bir tehdit olarak algılanmaktan ziyade çıkarlarına yönelik bir tehdit olarak algılanmıştır. Sovyetler Birliği döneminde geliştirilen ticari ve ekonomik ilişkiler, Birlik dağıldıktan sonra da devam ettirilmeye çalışılmıştır. Nitekim taraflar arasında birçok sorunun gündeme geldiğini ancak ticari ve ekonomik alanda kaydedilen iş birliğinin ve karşılıklı bağımlılığın bu sorunların bir gerginliğe yol açmasını önlediğini söylemek mümkündür. Kısacası yaşanan gelişmeler dış tehdit/tehlike ve hatta düşman bağlamında ki ‘öteki’ algılamasını tamamen değiştirmemişse de, Rusya Türkiye’nin tehdit algılamaları arasındaki önemini yitirmiş, bu durum Türkiye’nin güvenlik algılamalarında kısmi bir değişim yaratmıştır.

Yunanistan ve Türkiye’nin birbirlerine karşı dış tehdit/tehlike, hatta düşman bağlamındaki ‘öteki’likleri tarihsel derinliğe sahiptir. Yaklaşık dört yüzyıllık ortak geçmişlerine rağmen taraflar kimliklerini, birbirlerine karşı verdikleri savaşlara referansla tanımlamaktadır. Yani iki tarafta kolektif hafızalarında birbirlerini olumsuzluklarla ilintilendirmiştir. Karşılıklı ‘öteki’liklerine rağmen taraflar, özellikle Soğuk Savaş döneminde, gerek konjonktürel koşullar, gerek ulusal çıkarları, gerekse ortak bir güvenlik tehdidinin varlığı gibi sebeplerle sınırlı da olsa birbirleriyle iş birliği yapabilmiş ya da dostane ilişkiler kurabilmiştir. Ancak bu durumun tarafların tarihsel derinliğe sahip ve bu anlamda çok sağlam olan karşılıklı ‘öteki’ algılamaları üzerinde köklü bir değişim meydana getirmediğini söylemek gerekmektedir. Başka bir ifadeyle iki devletin dönemsel olarak çeşitli sebeplerle iş birliği yapabilmiş ya da dostane ilişkiler kurabilmiş olmaları, başta Kıbrıs sorunu ve Ege’deki anlaşmazlıklar konusu olmak üzere somut birçok sorunu olan iki aktörün, sorunlarını çözmeye yetecek güce sahip olmamıştır. Nitekim Soğuk

Savaş döneminde kendilerini birleştiren unsurların, Soğuk Savaş sonrası dönemde gevşemesiyle taraflar sorunlu ve birbirlerini ‘öteki’leştiren eski/tarihsel konumlarına geri dönmüşlerdir. 2000’li yıllara gelindiğinde ise tarafların bir yandan aralarında ki sorunları diyalog yoluyla çözmeye çabaladığı, bir yandan da ikili ilişkileri her alanda geliştirmeye çalıştığı yeni bir döneme girilmiştir. Bu yeni dönemde çatışma ve güvensizliği önlemek amaçlanmış, iş birliği ve güveni artırmak hedeflenmiştir. Türkiye’nin başlıca ulusal güvenlik tehdidi olarak tanımladığı Yunanistan ile ilişkilerin normalleşmesinin/iyileşmesinin, taraflar arasındaki tüm sorunlar çözüme kavuşmamış olsa da çatışma halinin yerini, uzlaşma halinin almış olmasının Türkiye’nin güvenlik algılamalarının değişiminde önemli bir rol oynadığını söylemek mümkündür. Bu doğrultuda Türkiye’nin ulusal güvenliği konusundaki hassas ve temkinli yaklaşımını terk etmeden, kendi çıkarlarını ön planda tutan, uzlaşma, diyalog ve iş birliği eksenli bir dış politika anlayışı benimsediği ve bu anlayışı devam ettirmeye çalıştığı görülmektedir.

Orta Doğu coğrafyasında yer alan Arap devletleri ile Türkiye Cumhuriyeti’nin ortak tarihsel geçmişleri her ne kadar aynı topraklarda beraber yaşanmışlığa ve İslam gibi önemli bir birleştirici unsurla bağlanmışlığa sahipse de, ikili ilişkiler tarihsel geçmişle uyumlu olmamış, iş birliği ve dostluk ekseninde ilerlememiştir. Bunda tarafların ilişkilerinin derininde yatan, biliş düzeyindeki karşılıklı olumsuz/yanlış algılamalar etkili olmuştur. Ayrıca tarafların birbirlerini, zihinlerinde/kolektif hafızalarında olumsuzluklarla ilintilendirmesi ilişkilerin devamında da önemli oranda belirleyici olmuştur. İlişkilerin olumsuz yönde ilerlemesinde özellikle, Osmanlı/İslam geçmişini ‘öteki’leştirerek yeni bir kimlik inşa etme sürecine giren Türkiye’nin, Osmanlı’dan miras kalan ve o dönem Osmanlı’nın içsel parçası/uzantısı olan Arapları/Arap kimliğini İslam’la özdeşleştirerek dışsal bir ‘öteki’ haline getirmesi ile Arap devletlerinin İslam’ın ‘öteki’leştirilmesinden rahatsızlık duyması etkili olmuştur. Tarafların birbirlerini ‘öteki’ olarak tanımlaması nedeniyle ilişkilerin bir anda düzelmesi de mümkün olmamıştır. Ancak taraflar arasında henüz çözümlenememiş sorunlar olmasına karşın, mevcut ilişkilerin normalleşmesi ve geliştirilmesi yönünde olumlu gelişmeler yaşandığını, bu doğrultuda ikili ve çok taraflı düzeylerde özellikle ticari-ekonomik iş birliklerine yönelindiğini söylemek mümkündür. Elbette bu gelişmeler ‘düşman’ ya da ‘öteki’ algılamasının tamamen değiştiği anlamına gelmemektedir. Ancak tüm sorunlar çözüme kavuşmamış olsa dahi Türkiye’nin Orta Doğu ülkeleriyle ilişkilerinin gelişmesinin, Türkiye’nin güvenlik algılamalarının değişiminde önemli bir rol oynadığını söylemek mümkündür.

Soğuk Savaş'ın sona ermesi ve Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından Orta Asya ve Kafkasya coğrafyasında yeni bağımsız devletler ortaya çıkmış, Türkiye de bu yeni bağımsız devletlere ilgi duymuş, bu devletlerle ilişkilerini geliştirmeye/güçlendirmeye çalışmıştır. Bu devletlerin ortaya çıkışı, Türkiye tarafından siyasi ve ekonomik açıdan bir fırsat olarak görülmüştür. Bu doğrultuda Türkiye gerek coğrafi yakınlık, gerekse tarihsel-kültürel bağlar nedeniyle önem verdiği Orta Asya ve Kafkasya coğrafyasında etkin olabilmek amacıyla ciddi adımlar atmıştır. Fakat Türkiye orta ve uzun vadede, Orta Asya coğrafyasında etkin olabilmek için çok çaba harcamasına karşın sınırlı bir başarı elde edebilmişken, Kafkasya coğrafyasında daha etkin bir rol üstlenebilmiştir. 2000'li yıllardan itibaren bölge ülkeleriyle yapılan özellikle enerji yönelimli iş birliklerine bakıldığında, Türkiye'nin bölgeye yönelik etkinliğinde önemli bir artış olduğunu söylemek mümkündür.

Genel olarak bir değerlendirme yapmak gerekirse, yukarıda ele alınan bölgelerle/ülkelerle 2000'li yıllara gelindiğinde özellikle ticari ve ekonomik alanda iş birliği yönünde önemli gelişmeler yaşandığını söylemek mümkündür. Bu gelişmeler '*dost-düşman*' ya da '*öteki*' algılamasının tamamen değiştiği anlamına gelmese de, ticari ve ekonomik alanda kaydedilen iş birliğinin taraflar arasından gündeme gelen sorunların bir gerginliğe yol açmasını önlediği görülmektedir. Başka bir ifadeyle iş birliğinin ve karşılıklı bağımlılığın giderek artmasıyla, özellikle dış tehdit/tehlike ve hatta düşman olarak tanımlanan '*öteki*'lerin görece önemini yitirdiği, bu durumun Türkiye'nin geleneksel güvenlik kültüründe/politikalarında kısmi bir değişim yarattığı söylenebilir. Ancak yine de dış tehdit/tehlike, hatta düşman bağlamında ki '*öteki*' algılamalarının görece önemini yitirse de kolay kolay değişmediğinin, dolayısıyla devletlerin birbirleri hakkında sahip oldukları '*öteki*' algılamalarının biliş düzeyinde canlı olduğunun, ilişkilerinde bu algılamalar doğrultusunda biçimlenmeye devam ettiğinin, güvenlik kültürünün/politikalarının da bu doğrultuda şekillendiğinin altını çizmek gerekmektedir.

Türkiye'nin güvenlik kültürünün ve politikalarının şekillenmesinde etkili olan unsurlardan bir diğeri de ordudur. Osmanlı İmparatorluğu'nun güvenlik anlayışında devlet merkezi konumundadır ve devletin güvenliğinin sağlanmasında da ordu öncelikli bir role sahiptir. Bu durum orduyu devlet yönetiminde de ayrıcalıklı bir konuma taşımıştır. Zaman içerisinde de ordunun hem güvenliğin tanımlanması, hem de güvenliğin sağlanmasına yönelik politikaların belirlenmesinde siyasi roller üstlendiği ve siyasette etkisini giderek artırdığı görülmüştür. Cumhuriyet'in ilk yıllarında ordu mensuplarının aktif siyaset yapmasının önüne geçilmeye çalışılmışsa da, ilerleyen yıllarda ordu siyasete müdahalelerle bulunarak tekrar aktif hale gelmiş ve süreç içinde ordunun siyaset

üzerindeki etkisinin daha da arttığı görülmüştür. Siyasal açıdan sorumluluğu olmayan ordunun, siyasal süreçlerde yetki sahibi olması ise ilerleyen dönemlerde demokratik açıdan sorunlar yaratmıştır.

Siyasete müdahaleleri orduyu, toplumsal tabanda (olumlu-olumsuz) beklenti düzeyinde, ilerleyen yıllarda sistemin çıkmaza girdiği ya da tıkanıp her an ortaya çıkacak ve bu sorunları çözümleyecek konuma yerleştirmiştir. Daha öncede ifade edildiği gibi bu tarz beklentilerin yerleşmesi, beklentiye girilen hedefin davranışına da yön vermekte ve bu beklentilerin doğası gereği gerçekleşme ihtimali söz konusu olmaktadır. Nitekim ordunun siyasete ilerleyen yıllarda tekrarlayan müdahaleleri bu savı doğrular niteliktedir. Başka bir ifadeyle ordunun siyasete müdahale edeceği beklentisi, pratikte bir geleneğe dönüşmüştür. Böylelikle ordu ve askeri müdahaleler Türk güvenlik kültürünü/politikalarını biçimlendiren unsurlardan biri haline gelmiştir. Hatta ordu ve askeri müdahaleler bir yandan güvenlik kültürünü/politikalarını biçimlendirirken, diğer taraftan ulusal kültürel/kurumsal alanın güvenlik kültürünü/politikalarını inşa edici pratiklerini de biçimlendirmiştir.

Türkiye’de hâkim olan geleneksel algılayış nedeniyle ordu, 2001 yılında yapılan Anayasa değişikliğine kadar siyaset üzerinde etkin bir rol oynamaya devam etmiştir. Takip eden yıllarda hem Avrupa Birliği’ne üyelik sürecinin, hem de Türkiye’nin içsel dinamiklerinin etkisiyle gerçekleştirilen reformlar doğrultusunda asker-sivil ilişkileri, siviller lehine yeniden yapılandırılmıştır. Bu doğrultuda tehditlerin tanımlandığı ve güvenlik politikalarının belirlendiği mekanizmalarda da sivilleşmeye gidilmiştir. Böylece ordunun belirleyici pozisyonu nedeniyle tehdit olarak kabul ettiği yani güvenlikeştirdiği sorunlar, güvenlik gündeminden çıkartılarak siyasal alan içerisinde sivil aktörlerce çözüm aranan sorunlar haline gelmiştir. Yaşanan bu değişim güvenlik kültürünün ve politikalarının dönüşümünde de rol oynamıştır. Ancak bir değişim/dönüşüm söz konusu olmuş olsa da, ordunun hem Türkiye’nin güvenlik kültürünü, hem de güvenlik kültürünün inşa edici pratiklerini şekillendirdiğini, dolayısıyla güvenlik politikalarının şekillenmesinde de uzun yıllar boyunca etkili olduğunu söylemek mümkündür.

Türkiye’nin güvenlik kültürünün şekillenmesinde etkili olan bir diğer unsur da eksepsiyonelizmdir. Örneğin; eski Osmanlı coğrafyasının yeniden bütünleştirileceği, bunun Türkiye’nin “*tarihsel görevi/sorumluluğu*” olduğu ve Türkiye’nin gelecekte dünya politikasının merkezi olacağına dair ifadelerde Türkiye’nin sorumlulukları ve yeteneklerine dair yukarıdan bir bakışa sahip olduğuna yani uluslararası politikada kendini ayrıcalıklı gördüğüne dair donelere rastlamak mümkündür. Kısacası Türklerin tarihteki başarıları ve parlak İmparatorluk geçmişi güvenlik kültürü

bağlamında eksepsiyonalist bir yaklaşımı beraberinde getirmiştir. Bu nedenle toplumun bir kesiminde tarihin kendini tekrarlayacağı beklentisi bulunmaktadır.

Toparlamak gerekirse; Türkiye'nin güvenlik kültürünün hem olgusal, hem algısal etmenlere dayalı olduğu düşünülmektedir. Bu doğrultuda Türkiye'nin güvenlik politikasının Sosyo-Politik inşa süreci içinde oluşmuş kendine özgün bir güvenlik kültürüne dayalı olarak biçimlendiğini söylemek mümkündür. Son dönemde ise Türkiye'nin güvenlik kültürüne bağlı çok boyutlu bir dış politika izlemeye çalıştığı düşünülmektedir. Ayrıca güvenlik konusunda sahip olunan kaygıların/beklentilerin her dönemde Türkiye'nin dış politikasına yön verdiğini de söylemek mümkündür.

KAYNAKÇA

- 1921 Anayasası (Teşkilat-ı Esasiye Kanunu), madde 2, <https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/onceki-anayasalar/1921-anayasasi/> (23.01.2023).
- 1924 Anayasası (Teşkilat-ı Esasiye Kanunu), madde 88, <https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/onceki-anayasalar/1924-anayasasi/> (20.01.2023).
- 1961 Anayasası, madde 111, <https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/onceki-anayasalar/1961-anayasasi/> (22.03.2023).
- 1961 Anayasası, madde 19, <https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/onceki-anayasalar/1961-anayasasi/> (24.03.2023).
- Adler, Emanuel, “Seizing the Middle Ground: Constructivism in World Politics”, *European Journal of International Relations*, 3 (3), 1997, ss. 319-364.
- Adorno, Thedor W., *Kültür Endüstrisini Yeniden Düşünürken*, (çev. Bülent O. Doğan), Cogito, 2003.
- Adorno, Thedor, *Minima Morallia*, (çev. Orhan Koçak ve Ahmet Doğukan), Metis Yayınları, İstanbul, 1998.
- Agius, Christine, “Sosyal İnşacılık”, *Çağdaş Güvenlik Çalışmaları*, (ed. Alan Collins ve çev. Nasuh Uslu), Uluslararası İlişkiler Kütüphanesi, İstanbul, 2017, ss. 87-103.
- Ahmad, Feroz ve Bedia Turgay Ahmad, *Türkiye’de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi 1945-1971*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1976.
- Ahmad, Feroz, “Osmanlı İmparatorluğu’nun Sonu”, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Sonu ve Büyük Güçler*, (der. Marian Kent), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999, ss. 6-35.
- Ahmad, Feroz, *Bir Kimlik Peşinde Türkiye*, (çev. Sedat Cem Karadeli), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2006.
- Ahmad, Feroz, *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*, (çev. Ahmet Fethi), Hil Yayınları, İstanbul, 1996.
- Ahmad, Feroz, *İttihatçılıktan Kemalizme*, (çev. Fatmagül Berktaş), Kaynak Yayınları, İstanbul, 1986.
- Ahmad, Feroz, *Modern Türkiye’nin Oluşumu*, (çev. Yavuz Alogan), Kaynak Yayınları, İstanbul, 2002.
- Akçalı, Pınar, “Bağımsızlıktan Günümüze Türkiye-Tacikistan İlişkileri”, *Türkiye’nin Avrasya Macerası, 1989-2006-Avrasya Üçlemesi II*, (der. Mustafa Aydın), Nobel Yayınevi, Ankara, 2007, ss. 437-463.
- Akdevelioğlu, Atay ve Ömer Kürkçüoğlu, “1923-1939: Ortadoğu’yla İlişkiler”, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt I: 1919-1980*, (der. Baskın Oran), İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, ss. 357-369.
- Akdevelioğlu, Atay ve Ömer Kürkçüoğlu, “1980-1990: Arap Olmayan Devletlerle İlişkiler - İran’la İlişkiler”, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler*,

- Yorumlar, Cilt II: 1980-2001*, (der. Baskın Oran), İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, ss. 152-157.
- Akdevelioğlu, Atay ve Ömer Kürkcüoğlu, “1990-2001: Arap Olmayan Devletlerle İlişkiler - İran’la İlişkiler”, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt II: 1980-2001*, (der. Baskın Oran), İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, ss. 579-586.
- Akgül Açıkmeşe, Sinem, “*Kopenhag Okulu ve Realist Güvenlik Çalışmaları’nda Aktör, Tehdit ve Politika: Avrupa Güvenliğe Üzerine Bir Değerlendirme*”, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara, 2008.
- Akgün, Birol ve Şaban Çalış, “Tanrı Dağı Kadar Türk, Hira Dağı Kadar Müslüman: Türk Milliyetçiliğinin Terkibinde İslamcı Doz”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt IV: Milliyetçilik*, (der. Tanıl Bora), İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, ss. 584-600.
- Akgüner, Tayfun, *1961 Anayasasına Göre Milli Güvenlik Kavramı ve Milli Güvenlik Kurulu*, İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, İstanbul, 1983.
- Aksu, Fuat, “Turkish-Greek Relations: From Conflict to Détente the Last Decade”, *Turkish Review of Balkan Studies*, Annual 2001, ss. 1-43.
- Aksu, Fuat, “Türkiye-Avrupa Birliği Tam Üyelik Müzakerelerinde Kıbrıs ve Ege Uyuşmazlıkları”, *Türkiye-AB İlişkileri: Dış Politika ve İç Yapı Sorunsalları*, (ed. M. Seyfettin Erol ve Ertan Efeğil), Alp Yayınevi, Ankara, 2007, ss. 25-59.
- Akşin, Sina, “Fransız İhtilalinin II. Meşrutiyet Öncesi Osmanlı Devleti Üzerindeki Etkileri Üzerine Bazı Görüşler”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 49 (3), 1994, ss. 23-29.
- Akşin, Sina, *Ana Çizgileriyle Türkiye’nin Yakın Tarihi: 1789-1980*, İmaj Yayınevi, Ankara, 2001.
- Aktar, Ayhan, “Cumhuriyetin İlk Yıllarında Uygulanan Türkleştirme Politikaları”, *Tarih ve Toplum*, 1 (56), 1996, ss. 4-18.
- Aktar, Ayhan, *Varlık Vergisi ve Türkleştirme Politikaları*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000.
- Alker, Hayvard, “Emancipation in the Critical Security Project”, *Critical Security Studies and World Politics*, (ed. Ken Booth), Lynne Rienner Publishers, London, 2004.
- Allport, Gordon W., “The Historical Background of Modern Social Psychology”, *Handbook of Social Psychology*, (ed. G. Lindzey ve E. Aronson), Reading, Mass: Addison-Wesley, 1968, ss. 1-80.
- Almond, Gabriel A. ve Sidney Verba, *The Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations*, Princeton University Press, Princeton, 1963.
- Almond, Gabriel A. ve Verba, Sidney, *The Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations*, (3. Baskı), Sage Publications, Newbury Park, California, 1989.
- Almond, Gabriel A., “Comparative Political Systems”, *Journal of Politics*, 18, 1956, ss. 391-409.
- Almond, Gabriel ve Sidney Verba (eds.), *The Civic Culture Revisited*, (2. Baskı), Sage Publications, Newbury Park, California, 1989.

- Alper, Emin ve Özgür Sevgi Göral, “Aydınlar Ocağı”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt V: Muhafazakârlık*, (der. Ahmet Çiğdem), İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, ss. 583-589.
- Alpkaya, Gökçen, “İnsan Hakları Konusu”, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt II: 1980-2001*, (der. Baskın Oran), İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, ss. 524-539.
- Altunışık, Meliha B. ve Özlem Tür, “From Distant Neighbors to Partners? Changing Syrian-Turkish Relations”, *Security Dialogue*, 37(2), 2006, ss. 229-248.
- Altunışık, Meliha B., “Güvenlik Kısılacında Türkiye ve Ortadoğu İlişkileri”, *En Uzun Onyıl: Türkiye’nin Ulusal Güvenlik ve Dış Politika Gündeminde Doksanlı Yıllar*, (der. Gencer Özcan ve Şule Kut), Büke Yayınları, İstanbul, 2000, ss. 321-344.
- Andreatta, Filippo ve Mathias Koenig-Archibugi, “Which Synthesis? Strategies of Theoretical Integration and Neorealist-Neoliberal Debate”, *International Political Science Review*, 31 (2), 2010, ss. 207-227.
- Ankara Papers, “Main Determinants of Turkish Policy in the Middle East”, 8 (1), 2003, ss. 5-22.
- Arai, Masami, “Jön Türk Dönemi Türk Milliyetçiliği”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt I: Cumhuriyet’e Devreden Düşünce Mirası, Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi*, (der. Tanıl Bora ve Murat Gültekin), İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, ss. 180-195.
- Aras, Bülent ve Şule Toktaş, “National Security Culture in Turkey: A Qualitative Study on Think Tanks”, *Bilgi*, 61, 2012, ss. 245-264.
- Aras, Bülent, “Turkey and the Palestinian Question”, *Seta Policy Brief*, 27, 2009.
- Aras, Bülent, Şule Toktaş ve Ümit Kurt, *Araştırma Merkezlerinin Yükselişi, Türkiye’de Dış Politika ve Ulusal Güvenlik Kültürü* (1. Baskı), SETA Yayınları, Ankara, 2010.
- Arı, Tayyar ve Ferhat Pirinççi, “Soğuk Savaş Sonrası ABD’nin Balkan Politikası”, *Alternatif Politika*, 3 (1), 2011, ss. 130.
- Arı, Tayyar, *Yükselen Güç, Türkiye ABD İlişkileri ile Ortadoğu*, MKM Yayıncılık, Bursa, 2010.
- Armaoğlu, Fahir, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1980)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1988, ss. 229-303.
- Aronson, Elliot, Timotny D. Wilson ve Robin M. Akert, *Sosyal Psikoloji*, (çev. Okhan Gündüz), Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2012.
- Ashley, Richard K. “Untying the Sovereign State: A Double Reading of the Anarchy Problematique”, *Millennium Journal of International Studies*, 17 (2), 1988, ss. 227-262.
- Ashley, Richard K., “Political Realism and Human Interests”, *International Studies Quarterly*, 25 (2), 1981, ss. 204-236.
- Ashley, Richard K., “The Achievements of Post-structuralism”, *International Theory: Positivism and Beyond*, (ed. Steve Smith, Ken Booth ve Marysia Zalewski), Cambridge University Press, Cambridge, 1996, ss. 240-253.
- Ashley, Richard K., “The Geopolitics of Geopolitical Space: Toward a Critical Social Theory of International Politics”, *Alternatives*, 12 (2), 1987, ss. 403-434.

- Ashley, Richard K., "The Poverty of Neorealism", *Neorealism and its Critics*, (ed. Robert O. Keohane), Columbia University Press, New York, 1986.
- Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I: TBMM Meclislerinde ve CHP Kurultaylarında (1919-1938), Maarif Matbaası, İstanbul, 1945.
- Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri III (1918-1937), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1961.
- Ateş, Davut, "Konstrüktivizm, Tek Kutupluluk ve Amerikan Hegemonyası", *Uluslararası Hukuk ve Politika*, 5 (20), 2009, ss. 79-103.
- Ateş, Davut, "Uluslararası İlişkilerde Konstrüktivizm: Ortayol Yaklaşımının Epistemolojik Çerçevesi", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10 (1), 2008, ss. 213-235.
- Augelli, Enrico ve Craig N. Murphy, "Gramsci and International Relations: a General Perspective with Examples From Recent US Policy Toward the Third World", *Gramsci, Historical Materialism and International Relations*, (der. Stephen Gill), Cambridge University Press, Cambridge, 1993, ss. 127-147.
- Axelrod, Robert ve Robert O. Keohane, "Achieving Cooperation Under Anarchy: Strategies and Institutions", *Neorealism and Neoliberalism*, (ed. David A. Baldwin), Columbia University Press, New York, 1993, ss. 85-115.
- Aydın Düzgüt, Senem, "Avrupa Birliği-Türkiye İlişkilerine Postyapısalcı Yaklaşım: Almanya Örneğinde Dış Politika ve Söylem Analizi", *Uluslararası İlişkiler*, 8 (29), 2011, ss. 49-70.
- Aydın Düzgüt, Senem, "Post-Yapısalcı Yaklaşımlar ve Uluslararası İlişkilerin Temel Kavramları", *Uluslararası İlişkiler*, 12 (46), 2015, ss. 153-168.
- Aydın Düzgüt, Senem, ve Fuat E. Keyman, "European Integration and the Transformation of Turkish Democracy", *EU-Turkey Working Papers*, No: 2, Centre for European Policy Studies, Brussels, 2004.
- Aydın, Mustafa ve Sinem Akgül Açıkmeşe, "Europeanization Through EU Conditionality: Understanding the New Era in Turkish Foreign Policy", *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 9 (3), 2007, ss. 263-274.
- Aydın, Mustafa, "1990-2001: Kafkasya ve Orta Asya'yla İlişkiler", *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt II: 1980-2001*, (der. Baskın Oran), İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, ss. 366-439.
- Aydın, Mustafa, "2001-2012: Kafkasya ve Orta Asya'yla İlişkiler", *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt III: 2001-2012*, (der. Baskın Oran), İletişim Yayınları, İstanbul, 2013, ss. 463-531.
- Aydın, Mustafa, "Between Euphoria and Realpolitik: Turkish Policy Toward Central Asia and the Caucasus", *Turkey's Foreign Policy in the 21st Century: A Changing Role in World Politics*, (der. Tareq Y. Ismael ve Mustafa Aydın), Ashgate Pub., Aldershot, 2003, ss. 139-160.

- Aydın, Mustafa, "Crypto-optimism in Turkish-Greek Relations. What is Next?", *Journal of Southern Europe and Balkans*, 5 (2), 2003, ss. 223-240.
- Aydın, Mustafa, "Foucault's Pendulum: Turkey in Central Asia and the Caucasus", *Turkish Studies*, 5 (2), 2004, ss. 1-22.
- Aydın, Mustafa, "Global Değişim ve Genişleyen Türk Dünyası: Türkler ve Türkler", *Türkiye'nin Dış Politika Gündemi: Kimlik, Demokrasi, Güvenlik*, (der. Şaban H. Çalış, İhsan D. Dağı ve Ramazan Gözen), Liberte Yayınları, Ankara, 2001, ss. 271-291.
- Aydın, Mustafa, "İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye, 1939-1945", *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt I: 1919-1980*, (der. Baskın Oran), İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, ss. 399-476.
- Aydın, Mustafa, "Securitization of History and Geography: Understanding of Security in Turkey", *Southeast European and Black Sea Studies*, 3 (2), 2003, ss. 163-184.
- Aydın, Mustafa, "Uluslararası İlişkilerin Gerçekçi Teorisi: Kökeni, Kapsamı, Kritiği", *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 1 (1), 2004, ss. 33-60.
- Aydın, Mustafa, *Ten Years After: Turkey's Gulf Policy (1990-91) Revisited*, Frank Cass, Londra, 2002.
- Aydın, Mustafa, *Turkish Foreign Policy: Framework and Analysis*, SAM, Ankara, 2004.
- Aydınlı, Ersel, "Between Security and Liberalization: Decoding Turkey's Struggle with the PKK", *Security Dialogue*, 33 (2), 2002, ss. 209-225.
- Bacık, Gökhan, *Modern Uluslararası Sistem: Köken, Genişleme, Nedensellik*, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2007.
- Bagby, Laurie M. Johnson, "The Use and Abuse of Thucydides in International Relations", *International Organization*, 48 (1), 1994, ss. 131-153.
- Bağcı, Hüseyin ve Bayram Sinkaya, "Büyük Ortadoğu Projesi ve Türkiye: AK Parti'nin Perspektifi", *Akademik Orta Doğu*, 1 (1), 2006, ss. 21-37.
- Bağcı, Hüseyin ve Mustafa Kocaay, "Helsinki Zirvesi'nden Ulusal Program'a Türk Dış Politikası", *Türk Dış Politikası-II*, (ed. Kemal Yakut ve M. Murat Erdoğan), Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 2014, ss. 124-159.
- Bağcı, Hüseyin ve Sabır Güler, "AK Parti İktidarının Başlangıç Yıllarında Türk Dış Politikası (2002-2007)", *Türk Dış Politikası-II*, (ed. Kemal Yakut ve M. Murat Erdoğan), Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 2014, ss. 160-193.
- Bağcı, Hüseyin, "1960-1970 Dönemi Türk Dış Politikası", *Türk Dış Politikası-I*, (der. Hüseyin Bağcı ve Kemal Yakut), Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 2016, ss. 159-176.
- Bağcı, Hüseyin, "Demokrat Parti Dönemi Türk Dış Politikası (1950-1960)", *Türk Dış Politikası-I*, (der. Hüseyin Bağcı ve Kemal Yakut), Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 2016, ss. 130-157.
- Bağcı, Hüseyin, "Demokrat Parti'nin Ortadoğu Politikası", (ed. Faruk Sönmezoglu), *Türk Dış Politikasının Analizi*, Der Yayınları, İstanbul, 2004, ss. 171-205.

- Bağcı, Hüseyin, *Türk Dış Politikası'nda 1950'li Yıllar*, ODTÜ Yayıncılık, Ankara, 2007.
- Bahçeli, Tözün, "Türkiye'nin Yunanistan Politikası", *Türkiye'nin Yeni Dünyası: Türk Dış Politikasının Değişen Dinamikleri*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2002, ss. 180-207.
- Balcı, Ali, "Dış Politika: Yeni Bir Kavramsallaştırma Bağlamında Egemenlik Mitinin Analizi", *Uluslararası İlişkiler*, 7 (28), 2011, ss. 3-29.
- Balcı, Ali, "Realizm", *Uluslararası İlişkilere Giriş*, (ed. Şaban Kardaş ve Ali Balcı), Küre Yayınları, İstanbul, 2018, ss. 119-146.
- Balçık, M. Berk, "Milliyetçilik ve Dil Politikaları", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt IV: Milliyetçilik*, (der. Tanıl Bora), İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, ss. 777-787.
- Balzacq, Thierry, "The Three Faces of Securitization: Political Agency, Audience and Context", *European Journal of International Relations*, 11 (2), 2005, ss. 171-201.
- Balzacq, Thierry, Tuğba Başaran, Didier Bigo, Emmanuel-Pierre Guittet ve Christian Olsson, "Security Practices", *The International Studies Encyclopedia Online*, Robert A. Blackwell Publishing, 2010.
- Banerjee, Sanjoy, "The Cultural Logic of National Identity Formation", *Culture and Foreign Policy*, (ed. Valerie Hudson), Boulder, CO, Lynne Rienner, 1997, ss. 27-44.
- Barnett, Michail, "Constructivism", *The Globalization of World Politics*, (ed. John Baylis vd.), Oxford University Press, Oxford, 2011, ss. 148-165.
- Baron, Robert A., Donn Byrne ve Jerry Suls, *Exploring Social Psychology*, Allyn and Bacon, 3. Baskı, Massachusetts, 1989.
- Barthes, Roland, *Image, Music, Text*, (çev. Stephen Heath), Noonday Press, New York, 1999.
- Baskın, Yusuf Zakir, "Türkiye'de Güvenlik Çalışmalarının Tarihsel Perspektiften Nitel Analizi", (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş, 2018.
- Başurgan, Aynur, "Ulusal Güvenlik Politikaları ve Güvenlik Kültürü Arasındaki İlişkiselliği Ortaya Çıkarmaya Yönelik Ölçek Geliştirilmesi", (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş, 2018.
- Bateson, Gregory, *Steps to an Ecology of Mind*, Ballantine Books, New York, 1972.
- Bauman, Zygmunt, *Sosyolojik Düşünmek*, (çev. Abdullah Yılmaz), Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2017, ss. 62-64.
- Baykal, Sanem ve Tuğrul Arat, "1990-2001: AB'yle İlişkiler", *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt II: 1980-2001*, (der. Baskın Oran), İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, ss. 326-365.
- Baykal, Sanem ve Tuğrul Arat, "2001-2012: AB'yle İlişkiler", *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt III: 2001-2012*, (der. Baskın Oran), İletişim Yayınları, İstanbul, 2013, ss. 337-400.

- Baylis, John, "Uluslararası İlişkilerde Güvenlik Kavramı", *Uluslararası İlişkiler*, 5 (18), 2008, ss. 69-85.
- Baytal, Yaşar, "Demokrat Parti Dönemi Ekonomi Politikaları (1950-1957)", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 10 (40), 2007, ss. 545-567.
- Bazoğlu Sezer, Duygu, "The Electoral Victory of Reformist Islamists in Secular Turkey", *The International Spectator*, 37 (4), 2002, ss. 7-19.
- Bazoğlu Sezer, Duygu, "Turkish-Russian Relations: The Challenges of Reconciling Geopolitical Competition with Economic Partnership", *Turkish Studies*, 1 (1), 2000, ss. 59-82.
- Bazoğlu Sezer, Duygu, "Türk Rus İlişkileri: Düşmanlıktan 'Fiili' Yakınlaşmaya", *Türkiye'nin Yeni Dünyası: Türk Dış Politikasının Değişen Dinamikleri*, (der. Alan Makovsky ve Sabri Sayarı), Alfa Yayınları, İstanbul, 2002, ss. 123-156.
- Bellamy, Alex J., "The English School", *International Relations Theory for the Twenty-First Century: An Introduction*, (der. Martin Griffiths), Routledge, Londra/New York, 2007, ss. 75-87.
- Bengio, Ofra ve Gencer Özcan, "Old Grievances New Fears: Arab Perceptions of Turkey and its Alignment with Israel", *Middle Eastern Studies*, 37 (2), 2001, ss. 50-92.
- Benhabib, Seyla, "Modernlik ve Eleştirel Kuramın Çıkmazları", *Frankfurt Okulu*, (çev. Salih Akkanat, ed. H. Emre Bağce), Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2015, ss. 84-111.
- Beriş, Hamit Emrah, "Türkiye'de Ordu-Siyaset İlişkisi", *Türk Siyasal Hayatı*, (Ahmet Demirel ve Süleyman Sözen), Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 2017, ss. 167-206.
- Beriş, Yakup ve Aslı Gürkan, *Türk-Amerikan İlişkilerine Bakış: Ana Temalar ve Güncel Gelişmeler*, TÜSİAD ABD Temsilciliği Değerlendirme Raporu, 2002.
- Bigo, Didier ve Anastassia Tsoukala (ed.), *Terror, Insecurity and Liberty: Illiberal Practices of Liberal Regimes After 9/11*, Routledge, New York, 2008.
- Bigo, Didier, "International Political Sociology", *Security Studies: An Introduction*, (ed. Paul Williams), Taylor & Francis, 2008.
- Bigo, Didier, "Security and Immigration: Towards a Governmentality of Unease," *Alternatives* 27, 2002, ss. 63-92.
- Bilgin, Pınar, "Critical Theory", *Security Studies: An Introduction*, (der. Paul D. Williams), Routledge, New York, 2008, ss. 89-102.
- Bilgin, Pınar, "Güvenlik Çalışmalarında Yeni Açılımlar: Yeni Güvenlik Çalışmaları", *Stratejik Araştırmalar*, 8 (14), 2010, ss. 69-96.
- Bilgin, Pınar, "Individual and Societal Dimensions of Security", *International Studies Review*, 5, 2003, ss. 203-222.
- Bilgin, Pınar, "Making Turkey's Transformation Possible: Claiming 'Security-speak' not Desecuritization!", *South East European and Black Sea Studies*, 7 (4), 2007, ss. 555-571.

- Bilgin, Pinar, "Security Dimension: A Clash of Security Cultures? Differences Between Turkey and the European Union Revisited", *Fifty Years of EU-Turkey Relations*, (ed. Armağan Emre Çakır), Routledge, UK, 2010, ss. 67-82.
- Bilgin, Pinar, "The Securityness of Secularism? The Case of Turkey", *Security Dialogue*, 39 (6), 2008, ss. 593-614.
- Bilgin, Pinar, "Turkey & the EU: Yesterday's Answers to Tomorrow's Security Problems?", *EU Civilian Crisis Management*, (ed. Graeme P Herd ve Jouko Huru), Conflict Studies Research Centre, Surrey, 2001, ss. 38-51.
- Bilgin, Pinar, "Turkey's Changing Security Discourses: The Challenge Of Globalisation", *European Journal of Political Research*, 44 (1), 2005, ss. 175-201.
- Bilgin, Pinar, "Türkiye-AB ilişkilerinde Güvenlik Kültürünün Rolü", *Soğuk Savaş Sonrasında Avrupa ve Türkiye*, (ed. Cem Karadeli), Ayraç Yayınevi, Ankara, 2003, ss. 192-220.
- Bilgin, Pinar, Ken Booth ve Richard Wyn Jones, "Security Studies: the Next Stage?", *Nacao e Defesa*, 84 (2), 1998, ss. 131-157.
- Birdişli, Fikret ve Aynur Başurğan, "Güvenlik Politikalarının Konstrüktivist Bir Unsuru Olarak Güvenlik Kültürü ve Türkiye Örneği", *Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4 (4), 2017, ss. 58-78.
- Birdişli, Fikret, "Güvenlik Kültürü Üzerine Bir İnceleme: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Öğrencilerinin Güvenlik Algısı", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9 (43), 2016, ss. 641-655.
- Birdişli, Fikret, "Güvenlik Kültürü", *Güvenlik Çalışmaları Cilt-1*, (ed. Oktay Bingöl ve Ali Bilgin Varlık), Arel Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2020, ss. 311-333.
- Birdişli, Fikret, *Uluslararası Politikayı Doğru Anlamak*, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2022.
- Bloomfield, Alan, "Time to Move On: Reconceptualizing the Strategic Culture Debate", *Contemporary Security Policy*, 33 (3), 2012, ss. 437-461.
- Booth, Ken ve Nicholas J. Wheeler, "Uncertainty", *Security Studies: An Introduction*, (der. Paul D. Williams), Routledge, New York, 2008, ss. 133-150.
- Booth, Ken ve Peter Vale, "Critical Security Studies and Regional Insecurity: The Case of Southern Africa", *Critical Security Studies*, (ed. Keith Krause ve Michael Williams), University of Minnesota Press, Minnesota, 1997, ss. 329-358.
- Booth, Ken ve Tim Dunne, *Terror in Our Time*, Routledge, New York, 2011.
- Booth, Ken, "Beyond Critical Security Studies", *Critical Security Studies and World Politics*, (ed. Ken Booth), Lynne Rienner Publishers, London, 2004, ss. 259-279.
- Booth, Ken, "Critical Explorations", *Critical Security Studies and World Politics*, (ed. Ken Booth), Lynne Rienner Publishers, London, 2004, ss. 1-20.
- Booth, Ken, "Introduction to Part 1", *Critical Security Studies and World Politics*, (ed. Ken Booth), Lynne Rienner Publishers, Boulder CO., 2005, ss. 21-27.

- Booth, Ken, "Introduction to Part 3", *Critical Security Studies and World Politics*, (ed. Ken Booth), Lynne Rienner Publishers, Boulder CO., 2005, ss. 181-189.
- Booth, Ken, "Security and Emancipation", *Review of International Studies*, 17 (4), 1991, ss. 313-326.
- Booth, Ken, "Security and Self: Reflections of a Fallen Realist", *Critical Security Studies: Concepts and Cases*, (der. Keith Krause ve Michael C. Williams), University of Minnesota Press, Minneapolis, 1997, ss. 83-120.
- Booth, Ken, "Security in Anarchy: Utopian Realism in Theory and Practice", *International Affairs*, 67 (3), 1991, ss. 527-545.
- Booth, Ken, "Strategic Culture: Validity and Validation", *Oxford Journal on Good Governance*, 2 (1), 2005, ss. 25-65.
- Booth, Ken, "Three Tyrannies", *Human Rights in Global Politics*, (ed. Tim Dunne ve Nicholas J. Wheeler), Cambridge University Press, Cambridge, 1999, ss. 31-70.
- Booth, Ken, "Two Terrors One Problem", *Globalisation, Security, and the Nation-State: Paradigms in Transition*, (der. Ersel Aydın ve James N. Rosenau), State University of New York Press, Albany, 2005, ss. 27-48.
- Booth, Ken, "War, Security and Strategy: Towards a Doctrine for a Stable Peace", *New Thinking About Strategy and International Security*, (ed. Ken Booth), Harper Collins Academic, London, 1991, ss. 335-376.
- Booth, Ken, *New Thinking About Strategy and International Security*, (ed. Ken Booth), Harper Collins Academic, London, 1991.
- Booth, Ken, *Strategy and Ethnocentrism*, 1. Baskı, Routledge, New York, 1979.
- Booth, Ken, *Theory of World Security*, Cambridge University Press, Cambridge, 2007.
- Bora, Tanıl ve Yüksel Taşkın, "Sağ Kemalizm", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt II: Kemalizm*, (der. Ahmet İnsel), İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, ss. 529- 545.
- Bora, Tanıl, "Cumhuriyetin İlk Döneminde Milli Kimlik", *Cumhuriyet, Demokrasi ve Kimlik*, (der. Nuri Bilgin), Bağlam Yayınları, İstanbul, 1997, ss. 53-62.
- Boratav, Korkut, *Türkiye İktisat Tarihi: 1908-2009*, İmge Kitabevi, Ankara, 2013.
- Bottomore, Thomas B., *Frankfurt Okulu*, (çev. Ahmet Çiğdem), Vadi Yayınları, Ankara, 1997.
- Bozdağlıoğlu, Yücel, "Constructivism and Identity Formation: an Interactive Approach", *Uluslararası Hukuk ve Politika*, 3 (11), 2007, ss. 121-144.
- Bozdağlıoğlu, Yücel, "Konstrüktivizm ve Rol Teorisi: Kimlik, Rol ve Dış Politika Analizi", *Uluslararası İlişkilerde Postmodern Analizler-I*, (der. Tayyar Arı), MKM Yayınları, Bursa, 2012, ss. 127-150.
- Bozdağlıoğlu, Yücel, *Turkish Foreign Policy and Turkish Identity: A Constructivist Approach*, Routledge, 2003.
- Bölükbaşı, Süha, *Barışçı Çözumsuzlük*, İmge Kitabevi Yayıncılık, Ankara, 2001.

- Breuning, Marijke, "Culture, History, Role: Belgian and Dutch Axioms and Foreign Policy Assistance Policy", *Culture and Foreign Policy*, (ed. Valerie Hudson), Boulder, CO: Lynne Rienner, 1997, ss. 99-123.
- Bridge, F. Roy ve Roger Bullen, *The Great Powers and the European States System 1814-1914*, Pearson Longman, London, 2005.
- Budak, Mustafa, "Birinci Dünya Savaşı Öncesinde Makedonya'da Yunan Zulmü ve Osmanlı Devleti'nin Tavrı", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, 16 (32), 2017, ss. 1-20.
- Bull, Hedley, "International Theory: a Case for a Classical Approach", *World Politics*, 18 (3), 1966, ss. 361-367.
- Bull, Hedley, "Introduction: Martin Wight and the Study of International Relations", *Systems of States*, (ed. Martin Wight ve Hedley Bull), Leicester University Press, Leicester, 1977.
- Bull, Hedley, "Justice in International Relations: The 1983 Hagey Lectures (1984)", *Hedley Bull on International Society*, (ed. Kai Alderson ve Andrew Hurrell), Macmillan Press, London, 2000, ss. 206-245.
- Bull, Hedley, "Society and Anarchy in International Relations", *Diplomatic Investigations: Easy in The Theory of International Politics*, (ed. Hebert Butterfield ve Martin Wight), Allen and Unwin, London, 1966, ss. 35-50.
- Bull, Hedley, "The European International Order", *Hedley Bull on International Society*, (ed. Kai Alderson ve Andrew Hurrell), Macmillan Press, Londra, 2000, ss. 170-187.
- Bull, Hedley, "The Grotian Conception of International Society", *Diplomatic Investigations: Easy in The Theory of International Politics*, (ed. Hebert Butterfield ve Martin Wight), Allen and Unwin, London, 1966, ss. 51-73.
- Bull, Hedley, "The State's Positive Role in World Affairs", *Hedley Bull on International Society*, (ed. Kai Alderson ve Andrew Hurrell), Palgrave MacMillan Press, London, 2000, ss. 139-156.
- Bull, Hedley, *The Anarchical Society: A Study of Order in World Politics*, Columbia University Press, New York, 1977.
- Bull, Hedley, *The Anarchical Society: A Study of Order in World Politics*, Columbia University Press, New York, 1995.
- Bulut, Serkan, "The Europeanization of Turkish Security Culture: a Reality or Myth?", (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi, İktisadi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2010.
- Burchill, Scott ve Andrew Linklater, "Analiz Çerçevesi", *Uluslararası İlişkiler Teorileri*, (ed. Scott Burchill vd.), Küre Yayınları, İstanbul, 2012, ss. 11-51.
- Burchill, Scott, "Liberalizm", *Uluslararası İlişkiler Teorileri*, (ed. Scott Burchill vd.), Küre Yayınları, İstanbul, 2012, ss. 85-122.
- Burke, Anthony, "What Security Makes Possible: Some Thoughts on Critical Security Studies", *Working Paper in Australian National University*, 1, 2007.

- Burke, Peter, *Kültür Tarihi*, (çev. Mete Tunçay), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2006.
- Burton, John W., *World Society*, Cambridge University Press, Cambridge, 1972.
- Butterfield, Herbert, “The Balance of Power”, *Diplomatic Investigations: Easy in The Theory of International Politics*, (ed. Hebert Butterfield ve Martin Wight), Allen and Unwin, London, 1966, ss. 132-148.
- Buzan, Barry ve Lene Hansen, *The Evolution of International Security Studies*, Cambridge University Press, Cambridge, 2009.
- Buzan, Barry ve Ole Waever, “Slippery? Contradictory? Sociologically Untenable? The Copenhagen School Replies”, *Review of International Studies*, 23 (2), 1997, ss. 241-250.
- Buzan, Barry ve Ole Waever, *Regions and Powers: The Structure of International Security*, Cambridge Studies in International Relations, Cambridge University Press, Cambridge, 2003.
- Buzan, Barry, “Polarity”, *Security Studies: An Introduction*, (ed. Paul D. Williams), Routledge, New York, 2013, ss. 155-169.
- Buzan, Barry, *From International To World Society? : English School Theory and The Social Structure of Globalisation*, Cambridge University Press, New York, 2004.
- Buzan, Barry, Morten Kelstrup, Pierre Lemaitre, Elzbieta Tromer ve Ole Waever, *The European Security Order Recast: Scenarios for the Post-Cold War Era*, Pinter Publishers, Londra/New York, 1990.
- Buzan, Barry, Ole Waever ve Jaap de Wilde, *Security: A New Framework for Analysis*, Lynne Rienner Pub., Boulder, 1998.
- Buzan, Barry, *People, States and Fear: An Agenda for International Security Studies in the Post-Cold War Era*, Harvester Wheatsheaf, New York, 1991.
- Büyükkakıncı, Erhan, “Soğuk Savaş Sonrasında Türkiye-Rusya İlişkileri”, *Türk Dış Politikasının Analizi*, (ed. Faruk Sönmezoğlu), Der Yayınları, İstanbul, 2004, ss. 685-716.
- Campbell, David “Poststructuralism”, *International Relations Theories: Discipline and Diversity*, (der. Tim Dunne, Milja Kurki ve Steve Smith), Oxford University Press, Oxford, 2010.
- Campbell, David, *Writing Security: United States Foreign Policy and the Politics of Identity*, University of Minnesota Press, Minneapolis, 1998.
- Campbell, Kurt ve Brian Andrews, “Explaining the US „Pivot“ to Asia”, *Chatnam House Research Paper*, 2013.
- Carney, Dana R. ve Mahzarin R. Banaji, *Social Cognition*, https://sites.fas.harvard.edu/~mrbworks/articles/InPress_Cognition.pdf, (13.06.2021).
- Carr, Edward H., *The Twenty Years' Crisis 1919-1939: An Introduction to the Study of International Relations*, Macmillan, Londra, Basingstoke, 1946.
- Cebeci, Münevver, “NATO, AB ve Türkiye: OGSP Açmazı”, *Marmara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, 20 (2), 2012, ss. 95-120.

- Cem, İsmail, *Türkiye, Avrupa, Avrasya: 1. Cilt: Strateji, Yunanistan, Kıbrıs*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2009.
- Chafetz, Glenn, Hillel Abramson ve Suzette Grillo. "Culture and National Role Conceptions: Belarussian and Ukranian Compliance with the Nuclear Nonproliferation Regime", *Culture and Foreign Policy*, (ed. Valerie Hudson), Colorado, 1997, ss. 169-200.
- Checkel, Jeffery T., "Social Constructivisms in Global and European Politics", *ARENA Working Papers*, 15 (03), 2003.
- Checkel, Jeffery T., "Social Constructivisms in Global and European Politics: A Review Essay", *Review of International Studies, British International Studies Association*, 30, 2004, ss. 229-244.
- Checkel, Jeffery T., "The Constructivist Turn in International Relations", *World Politics*, 50 (2), 1998, ss. 324-348.
- Cheeseman, Graeme, "Military Force(s) and In/ Security", *Critical Security Studies and World Politics*, (ed. Ken Booth), Lynne Rienner Publishers, London, 2004.
- Cizre, Ümit, "Demythologizing the National Security Concept: The Case of Turkey", *Middle East Journal*, 57 (2), 2003, ss. 213-230.
- Cizre, Ümit, "Problems of Democratic Governance of Civil-Military Relations in Turkey and the European Union Enlargement Zone", *European Journal of Political Research*, 2004, 43 (1), ss. 107-125.
- Clausewitz, Carl von, *On War*, Penguin Classics, United Kingdom, 1982.
- Connolly, William E., "Identity and Difference in Global Politics", *International/Intertextual Relations: Postmodern Readings of World Politics*, (der. James Der Derian ve Michael J. Shapiro), Lexington, New York, 1989.
- Copeaux, Etienne, *Tarih Ders Kitaplarında (1931-1993) Türk Tarih Tezinden Türk İslam Sentezine*, (çev. Ali Berktaş), Tarih Vakfı-Yurt Yayınları, İstanbul, 1998.
- Coşkun Demirtaş, Birgül, "Değişen Dünya Dengelerinde Türk-Yunan İlişkileri", *21. Yüzyılda Türk Dış Politikası*, (ed. İdris Bal), Alfa Yayınları, İstanbul, 2001, ss. 201-220.
- Cowles, Maria G. ve Michelle Egan, "The Evolution of the Transatlantic Partnership", *Transworld Working Papers*, 3, 2012.
- Cox, Robert W., "Gramsci, Hegemony and International Relations: An Essay in Method", *Millennium: A Journal of International Studies*, 12 (2), 1983, ss. 162-175.
- Cox, Robert W., "Social Forces, States and World Orders: Beyond International Relations Theory", *Millennium: A Journal of International Studies*, 10 (2), 1981, ss. 126-155.
- Cox, Robert W., "Social Forces, States and World Orders: Beyond International Relations Theory", *Approaches to World Order*, (ed. Robert W. Cox ve Timothy J. Sinclair), Cambridge University Press, Cambridge, 1996, ss. 317-348.
- Çakır, Ruşen, "Millî Görüş Hareketi", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt VI: İslamcılık*, (der. Yasin Aktay), İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, ss. 544-575.

- Çalış, Şaban H., *Hayaletbilimi ve Hayali Kimikler: Neo-Osmanlılık, Özal ve Balkanlar*, Çizgi Kitabevi, Konya, 2004.
- Çalış, Şaban H., *Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri Kimlik Arayışı, Politik Aktörler ve Değişim*, Nobel Yayıncılık, Ankara, 2006.
- Çalış, Şaban. H., “Ulus, Devlet ve Kimlik Labirentinde Türk Dış Politikası”, *Türkiye’nin Dış Politika Gündemi: Kimlik, Demokrasi, Güvenlik*, (ed. Şaban H. Çalış, İhsan Dağı ve Ramazan Gözen), Liberte Yayınları, Ankara, 2001, ss. 3-34.
- Çam, Esat, *Siyaset Bilimine Giriş*, (7. Baskı), Der Yayınları, İstanbul, 2000.
- Çeçen, Anıl, *Atatürk ve İdeoloji*, Türk Dil Kurumu Yayını, Sayı 359, 1981.
- Çeçen, Anıl, *Ulus Devlet: Türkiye Cumhuriyeti*, Kilit Yayınları, Ankara, 2009.
- Çelebi, Vedat, “Michel Foucault’da Bilgi, İktidar ve Özne İlişkisi”, *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 5 (1), 2013, ss. 512-523.
- Çelik, Nihat, “Bülent Aras, Şule Toktaş ve Ümit Kurt, Araştırma Merkezlerinin Yükselişi, Türkiye’de Dış Politika ve Ulusal Güvenlik Kültürü”, *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 9 (33), 2012, ss. 121-124.
- Çelik, Nur Betül, “Kemalizm: Hegemonik Bir Söylen”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt II: Kemalizm*, (der. Ahmet İnsel), İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, ss. 75-91.
- Çelikpala, Mitat, “2001-2012: Rusya Federasyonu’yla İlişkiler”, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt III: 2001-2012*, (der. Baskın Oran), İletişim Yayınları, İstanbul, 2013, ss. 532-559.
- Çetinsaya, Gökhan, “İslami Vatanseverlikten İslam Siyasetine”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt I: Cumhuriyet’e Devreden Düşünce Mirası: Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi*, (der. Tanıl Bora ve Murat Gültekin), İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, ss. 265-272.
- Çıtak, Emre ve Osman Şen (der.), *Uluslararası İlişkilerde Güvenlik: Teorik Değerlendirmeler*, Uluslararası İlişkiler Kütüphanesi, İstanbul, 2014.
- Çiftçi, Kemal, *Tarih, Kimlik ve Eleştirel Kuram Bağlamında Türk Dış Politikası*, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2010.
- Çoban, Savaş, *Küreselleşme, Ulus Devlet, Azınlıklar ve Dil*, Su Yayınları, İstanbul, 2005.
- Dağı, İhsan D., “Transformation of Islamic Political Identity in Turkey: Rethinking the West and Westernization”, *Turkish Studies*, 6 (1), 2005, ss. 21-37.
- Dağı, İhsan, “Turkey’s AKP in Power”, *Journal of Democracy*, 9 (3), 2008, ss. 25-50.
- Darley, John M. ve Russell Fazio, “Expectancy Confirmation Processes Arising in the Social Interaction Sequence”, *American Psychologist*, 35 (10), 1980, ss. 867-881.
- Davutoğlu, Ahmet, “Address of H. E. Prof. Ahmet Davutoğlu Minister of Foreign Affairs, Republic of Turkey”, *Osmanlı Mirası ve Günümüz Balkan Müslüman Toplulukları: Konferans Tebliğleri, Saraybosna, 16-18 Ekim 2009*, (ed. H. Eren), Balkanlar Medeniyet Merkezi, İstanbul, 2011, ss. 13-19.

- Davutoğlu, Ahmet, *Stratejik Derinlik-Türkiye'nin Uluslararası Konumu*, Küre Yayınları, İstanbul, 2012.
- Davutoğlu, Ahmet, *Teoriden Pratiğe Türk Dış Politikası Üzerine Konuşmalar*, Küre Yayınları, İstanbul, 2011.
- Dayıoğlu, Ali, "2001-2012: Yunanistan'la İlişkiler", *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt III: 2001-2012*, (der. Baskın Oran), İletişim Yayınları, İstanbul, 2013, ss. 560-631.
- Demir, Ali Faik, "Türkiye'nin Güney Kafkasya'ya Yönelik Dış Politikası", *Türk Dış Politikasının Analizi*, (der. Faruk Sönmezoğlu), Der Yayınları, İstanbul, 2004, ss. 717-756.
- Demirtaş, H. Andaç, "Temel Beklenti Etkisi: Kendini Gerçekleştiren Kehanet", *Ayrımcılık: Çok boyutlu Ortamlar*, (der. Kenan Çayır ve Müge Ayan Ceyhan), Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2012, ss. 29-41.
- Demirtaş, H. Andaç, "Sosyal Sınıflandırma, Kişiler Arası Beklentiler ve Kendini Doğrulayan Kehanet", *İletişim Araştırmaları*, 2 (2), 2004, ss. 33-53.
- Demirtaş, Birgül, "İnşacılık", *Uluslararası İlişkilere Giriş*, (ed. Şaban Kardaş ve Ali Balcı), Küre Yayınları, İstanbul, 2018, ss. 167-185.
- Department of State, "Recommendations on Greece and Turkey: Message of the President to the Congress", *Department of State Bulletin*, XVI (403), 1947, ss. 534-537.
- Der Derian, James, "The Boundaries of Knowledge and Power in International Relations", *International/Intertextual Relations: Postmodern Readings of World Politics*, (der. James Der Derian ve Michael J. Shapiro), Lexington, New York, 1989, ss. 3-10.
- Deren, Seçil, "Kültürel Batılılaşma", *Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce Cilt III: Modernleşme ve Batıcılık*, (der., Uygur Kocabaşoğlu), İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, ss. 382-402.
- Deringil, Selim, *Simgeden Millete: II. Abdülhamit'ten Mustafa Kemal'e Devlet ve Millet*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007.
- Derrida, Jacques, *Gramatoloji*, Bilgesu Yayınları, Ankara, 2011.
- Derrida, Jacques, *Limited Inc*, Northwestern University Press, Evanston, Illinois, 1988.
- Desai, Seiju, "Turkey in the European Union: a Security Perspective - Risk or Opportunity?", *Defence Studies*, 5 (3), 2005, ss. 366-393.
- Devetak, Richard, "Critical Theory", *Theories of International Relations*, (ed. Scott Burchill vd.), Palgrave Macmillan, Londra, 2009.
- Devetak, Richard, "Eleştirel Teori", *Uluslararası İlişkiler Teorileri*, (ed. Scott Burchill vd.), Küre Yayınları, İstanbul, 2012.
- Devetak, Richard, "Post-yapısalcılık", *Uluslararası İlişkiler Teorileri*, (ed. Scott Burchill vd.), Küre Yayınları, İstanbul, 2012, ss. 247-284.
- Devlen, Balkan ve Özgür Özdamar, "Neoclassical Realism and Foreign Policy Crises", *Rethinking Realism in International Relations: Between Tradition and Innovation*, (der.

- Patrick James, Annette Freyberg-Inan ve Ewan Harrison), Johns Hopkins University Press, Baltimore, 2009, ss. 136-163.
- Dış Ticaret İstatistikleri, 2024, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Dis-Ticaret-Istatistikleri-Nisan-2024-53528>, (11.03.2024).
- Diamond, Larry (ed.), "Introduction: Political Culture and Democracy", *Political Culture and Democracy in Developing Countries*, Lynne Rienner Publishers, Boulder and London, 1994.
- Diez, Thomas ve Jill Steans, "A Useful Dialogue? Habermas and International Relations", *Review of International Studies*, 31 (1), 2005, ss. 127-140.
- Donnelly, Jack, "Realism", *Theories of International Relations*, (ed. Scott Burchill, Andrew Linklater, Richard Devetak vd.), Palgrave Macmillan, New York, 2005, ss. 29-55.
- Donnelly, Jack, *Realism and International Relations*, Cambridge University Press, Cambridge, 2000, ss. 43-80.
- Duffield, John S., "Political Culture and State Behavior: Why Germany Confounds Neorealism", *International Organization*, 53 (4), 1999, ss. 765-803.
- Dunne, Tim, "The English School", *International Relations Theories: Discipline and Diversity*, (ed. Tim Dunne, Milja Kurki ve Steve Smith), Oxford University Press, Oxford, 2010, ss. 267-285.
- Dunne, Tim, Amelia Hadfield ve Steve Smith, *Foreign Policy*, Oxford Publication, Oxford, 2012.
- Dunne, Tim, *Inventing International Society: A History of the English School*, Palgrave Macmillan, New York, 1998.
- Duran, Burhanettin, "Türk Dış Politikasının İç Siyaset Boyutu: 2010 Değerlendirmesi", *Türk Dış Politika Yıllığı 2010*, (ed. Burhanettin Duran, Kemal İnâat ve Muhittin Ataman), SETA Yayınları, Ankara, 2011, ss. 13-65.
- Duverger, Maurice, *Siyasi Partiler*, (çev. Ergun Özbudun), (4. Baskı), Bilgi Yayınları, Ankara, 1993.
- Easton, David, *A Systems Analysis of Political Life*, John Wiley & Sons, New York, 1965.
- Egbert, Jahn, Pierre Lemaitre ve Ole Wæver, "European Security-Problems of Research on Non-Military Aspects", *Copenhagen Papers* 1, 1987.
- Emeklier, Bilgehan, "Uluslararası İlişkiler Disiplininde Epistemolojik Paradigma Tartışmaları: Postpozitivist Kuramlar", *Bilge Strateji*, 3 (4), 2011, ss. 139-184.
- Emmers, Ralf, "Güvenlikleştirme", *Çağdaş Güvenlik Çalışmaları*, (ed. Alan Collins, çev. Nasuh Uslu), Uluslararası İlişkiler Kütüphanesi, İstanbul, 2017, ss. 131-144.
- Ercan, Yavuz, "Türkiye'de Azınlık Sorununun Kökeni (Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Gayrimüslimler)", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 20, 2006, ss. 1-15.

- Erdağ, Ramazan ve Tuncay Kardaş, “Türk Dış Politikası ve Stratejik Kültür”, *Türk Dış Politikası Yılığ 2012*, (ed. Burhanettin Duran, Kemal İnât ve Ufuk Ulutaş), SETA Yayınları, Ankara, 2013, ss. 66-90.
- Erdoğan, İbrahim, “Küreselleşme Olgusu Bağlamında Yeni Güvenlik Algısı”, *Gazi Akademik Bakış*, 6 (12), 2013, ss. 265-292.
- Erdoğan, M. Murat ve Arda Akçiçek, “1989-1993 Dönemi Türk Dış Politikası”, *Türk Dış Politikası-II*, (ed. Kemal Yakut ve M. Murat Erdoğan), Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 2014, ss. 26-53.
- Erdoğan, M. Murat ve Deniz Aydın, “1993-1996 Dönemi Türk Dış Politikası”, *Türk Dış Politikası-II*, (ed. Kemal Yakut ve M. Murat Erdoğan), Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 2014, ss. 54-91.
- Erdoğan, M. Murat, “1970-1980 Dönemi Türk Dış Politikası”, *Türk Dış Politikası-I*, (der. Hüseyin Bağcı ve Kemal Yakut), Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 2016, ss. 178-201.
- Erdoğan, M. Murat, “1980-1990 Dönemi Türk Dış Politikası”, *Türk Dış Politikası-I*, (der. Hüseyin Bağcı ve Kemal Yakut), Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 2016, ss. 202-228.
- Erdoğan, M. Murat, “II. Dünya Savaşı Dönemi Türk Dış Politikası: 1939-1945”, *Türk Dış Politikası-I*, (der. Hüseyin Bağcı ve Kemal Yakut), Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 2016, ss. 100-129.
- Erdoğan, Murat ve Deniz Aydın, “AK Parti’nin İkinci Dönemi Türk Dış Politikası: 2007-2011”, *Türk Dış Politikası-II*, (ed. Kemal Yakut ve M. Murat Erdoğan), Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 2014, ss. 194-229.
- Ereker, Fulya, “Dış Politika ve Kimlik: İnşacı Perspektiften Türk Dış Politikasının Analizi”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2010.
- Ergül Jorgensen, F. Aslı, “İngiliz Okulu”, *Uluslararası İlişkilere Giriş: Tarih, Teori, Kavram ve Konular*, (ed. Şaban Kardaş ve Ali Balcı), Küre Yayınları, İstanbul, 2018, ss. 186-206.
- Erhan, Çağrı ve Ömer Kürkçüoğlu, “1990-2001: Arap Olmayan Devletlerle İlişkiler - İsrail’le İlişkiler”, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt II: 1980-2001*, (der. Baskın Oran), İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, ss. 568-579.
- Erhan, Çağrı ve Tuğrul Arat, “1960-1980: AET’yle İlişkiler”, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt I: 1919-1980*, (der. Baskın Oran), İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, ss. 808-853.
- Erhan, Çağrı ve Tuğrul Arat, “1980-1990: Avrupa Topluluklarıyla İlişkiler”, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt II: 1980-2001*, (der. Baskın Oran), İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, ss. 83-101.

- Erhan, Çağrı, “1945-1960: ABD ve NATO’yla İlişkiler”, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt I: 1919-1980*, (der. Baskın Oran), İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, ss. 522-575.
- Erhan, Çağrı, “1960-1980: ABD ve NATO’yla İlişkiler”, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt I: 1919-1980*, (der. Baskın Oran), İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, ss. 681-715.
- Eroğul, Cem, *Demokrat Parti: Tarihi ve İdeolojisi*, İmge Kitabevi, Ankara, 2003, s. 220.
- Erol, Mehmet S. ve Emre Ozan, “Türk Dış Politikasında Süreklilik Unsuru Olarak Siyasal Rejim”, *Gazi Akademik Bakış*, 4 (8), 2011, ss. 13-38.
- Fagen, Richard R., *The Transformation of Political Culture in Cuba*, Stanford University Press, Stanford, California, 1969.
- Farrell, Theo, “Culture and Military Power,” *Review of International Studies* 24, 1998, ss. 407-416.
- Feyzioğlu, Turhan, *Atatürk ve Milliyetçilik*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Ankara, 1996.
- Fırat, Melek ve Ömer Kürkçüoğlu, “1945-1960: Arap Devletleriyle İlişkiler”, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt I: 1919-1980*, (der. Baskın Oran), İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, ss. 615-635.
- Fırat, Melek ve Ömer Kürkçüoğlu, “1980-1990: Arap Devletleriyle İlişkiler”, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt II: 1980-2001*, (der. Baskın Oran), İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, ss. 124-149.
- Fırat, Melek ve Ömer Kürkçüoğlu, “1990-2001: Arap Devletleriyle İlişkiler”, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt II: 1980-2001*, (der. Baskın Oran), İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, ss. 551-568.
- Fırat, Melek, “1923-1939: Yunanistan’la İlişkiler”, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt I: 1919-1980*, (der. Baskın Oran), İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, ss. 325-356.
- Fırat, Melek, “1945-1960: Yunanistan’la İlişkiler”, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt I: 1919-1980*, (der. Baskın Oran), İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, ss. 576-614.
- Fırat, Melek, “1960-1980: Yunanistan’la İlişkiler”, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt I: 1919-1980*, (der. Baskın Oran), İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, ss. 716-768.
- Fırat, Melek, “1980-1990: Yunanistan’la İlişkiler”, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt II: 1980-2001*, (der. Baskın Oran), İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, ss. 102-123.

- Fırat, Melek, “1990-2001: Yunanistan’la İlişkiler”, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt II: 1980-2001*, (der. Baskın Oran), İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, ss. 440-480.
- Fırat, Melek, “AB-Kıbrıs İlişkileri ve Türkiye’nin Politikaları”, *En Uzun Onyıl: Türkiye’nin Ulusal Güvenlik ve Dış Politika Gündeminde Doksanlı Yıllar*, (der. Gencer Özcan ve Şule Kut), Buke Yayınları, İstanbul, 2000, ss. 250-251.
- Fırat, Melek, “Soğuk Savaş Sonrası Yunanistan Dış Politikasının Yeniden Biçimleniş Süreci”, *Türkiye’nin Komşuları*, (der. Mustafa Türkeş ve İlhan Uzgel), İmge Kitabevi, Ankara, 2002, ss. 21-73.
- Fierke, Karin Marie, “Constructivism”, *International Relations Theories: Discipline and Diversity*, (ed. Tim Dunne, Milja Kurki, Steve Smith), Oxford University Press, New York, 2007, ss. 166-184.
- Finnemore, Martha ve Kathryn Sikkink, “International Norm Dynamics and Political Change”, *International Organization*, 52 (4), 1998, ss. 887-917.
- Finnemore, Martha, “Exporting the English School?”, *Review of International Relations*, 27 (3), 2001, ss. 509-513.
- Flockhart, Trine, *Foreign Policy*, Oxford University Press, UK, Flockhart, 2012.
- Forde, Steven, “International Realism and the Science of Politics: Thucydides, Machiavelli, and Neorealism”, *International Studies Quarterly*, 39 (2), 1995, ss. 141-159.
- Foucault, Michel, “Nietzsche, Genealogy, History”, *Interpreting Politics*, (ed. M.T. Gibbons), Londra, ss. 76-100.
- Foucault, Michel, “The Order of Discourse”, *Language and Politics*, (ed. Michael J. Shapiro), NYU Press, New York, 1984, ss. 108-138.
- Foucault, Michel, *Bilginin Arkeolojisi*, (çev. Veli Urhan), Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2011.
- Foucault, Michel, *Hapishanenin Doğuşu*, İmge Yayınları, Ankara, 2013.
- Foucault, Michel, *Power/Knowledge: Selected Interviews and Other Writings, 1972-1977*, (ed. Colin Gordon), 1980, ss. 109-133.
- Foucault, Michel, *Toplumu Savunmak Gerekir*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2002.
- Fredericks, Jörg, *European Approaches to International Relations Theory: A House with Many Mansions*, Routledge, London, 2004.
- Gaddis, John L., *Soğuk Savaş: Pazarlıklar, Casuslar, Yalanlar, Gerçek*, (çev. Dilek Cenkçiler), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2008, ss. 124-128.
- Gariup, Monica, *European Security Culture: Langue, Theory and Policy*, Ashgate Publishing Limited, Farnham, 2009.
- Georgeon, François, *Osmanlı-Türk Modernleşmesi 1900-1930: Seçilmiş Makaleler*, (çev. Ali Berktaş), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2006.

- Gibbins, John R. (ed.), "Contemporary Political Culture: An Introduction", *Contemporary Political Culture: Politics in a Postmodern Age*, Sage Publications, Londra, 1989, ss. 01-30.
- Giddens, Anthony, *Central Problems in Social Theory: Action, Structure and Contradiction in Social Analysis*, Macmillan, Londra, 1979.
- Giddens, Anthony, *New Rules of Sociological Method: A Positive Critique of Interpretative Sociologies*, The Polity Press, Cambridge, 1998.
- Gill, Stephan ve David Law, "Global Hegemony and the Structural Power of Capital", *Gramsci, Historical Materialism and International Relations*, (ed. Stephen Gill), Cambridge University Press, Cambridge, ss. 93-126.
- Gillespie, Alex ve Flora Cornish, "Intersubjectivity: Towards a Dialogical Analysis", *Journal for the Theory of Social Behaviour*, London, 40 (1), 2009, ss. 19-46.
- Glaser, Charles L., "Realizm", *Çağdaş Güvenlik Çalışmaları*, (ed. Alan Collins, çev. Nasuh Uslu), 3. Bs, Uluslararası İlişkiler Kütüphanesi, İstanbul, 2017, ss. 14-26.
- Goloğlu, Mahmut, *Erzurum Kongresi*, Nüve Matbaası, Ankara, 1968.
- Goloğlu, Mahmut, *Sivas Kongresi*, Başnur Matbaası, Ankara, 1969.
- Gök, Mehmet, "Cumhuriyet Dönemi Türk Dış Politikasının İç ve Dış Kaynakları", *Atatürk Türkiye'sinde (1923-1983) Dış Politika Sempozyumu (24 Ekim 1983)*, Boğaziçi Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul, 1984, ss. 49-67.
- Göka, Erol, F. Sevinç Göral ve Çetin Güney, "Bir Hayat İnsanı Olarak Türk Muhafazakârı ve Kaygan Siyasal Tercih", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt V: Muhafazakârlık*, (der. Ahmet Çiğdem), İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, ss. 302-313.
- Gökalp, Ziya, *Türkçülüğün Esasları*, (der. Mahir Ünlü ve Yusuf Çotuksöken), İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1987.
- Gökdağ, Rüçhan, "Sosyal Biliş", *Sosyal Psikoloji I*, (ed. Sezen Ünlü), Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Yayını, Eskişehir, 2011, ss. 36-54.
- Göktepe, Cihat, "The Forgotten Alliance? Anglo-Turkish Relations and CENTO 1959-1965", *Middle Eastern Studies*, 35 (4), 1999, ss. 103-139.
- Göktürk, Eren Deniz, "1919-1923 Dönemi Türk Milliyetçilikleri", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt IV: Milliyetçilik*, (der. Tanıl Bora), İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, ss. 103-116.
- Göle, Nilüfer, "The Quest for The Islamic Self Within the Context of Modernity", *Rethinking Modernity and National Identity in Turkey*, (ed. Sibel Bozdoğan ve Reşat Kasaba), University of Washington Press, Seattle, 1997, ss. 81-94.
- Gönlübol, Mehmet ve Cem Sar, "Lausanne'dan Sonra Türk Dış Politikası", *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)*, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1996, ss. 59-133.
- Gönlübol, Mehmet ve Cem Sar, *Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası (1919-1938)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1997.

- Gönlübol, Mehmet ve Ömer Kürkçüoğlu “1965-1973 Dönemi”, *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)*, (ed. Mehmet Gönlübol, Cem Sar, Oral Sander, A. Haluk Ülman, A. Suat Bilge), Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, Cilt 1-2, 1987, ss. 491-542.
- Gönlübol, Mehmet ve Ömer Kürkçüoğlu, “Atatürk Dönemi Türk Dış Politikasına Genel Bir Bakış”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 1 (2), 1985, ss. 451-474.
- Gözen, Ramazan, “Türkiye ve I. Körfez Savaşı: Kriz Ortamında Dış Politika”, *Türk Dış Politikası'nın Analizi*, (der. Faruk Sönmezoglu), Der Yayınları, İstanbul, 2004, ss. 271-310.
- Gözen, Ramazan, “Türkiye'nin ABD Politikası 2009”, *Türk Dış Politikası Yıllığı 2010*, (ed. Burhanettin Duran, Kemal İnat ve Muhittin Ataman), SETA Yayınları, Ankara, 2011, ss. 293-331.
- Gramsci, Antonio, *Selections From the Prison Notebooks of Antonio Gramsci*, (çev. Quintin Hoare ve (der.) Geoffrey Nowell Smith), International, New York, 1978.
- Gray, Colin S., “Comparative Strategic Culture”, *Parameters: U.S. Army War College*, XIV (4), 1984, ss. 26-33.
- Gray, Colin S., “National Style in Strategy: The American Example”, *International Security*, 6 (2), 1981, ss. 21-47.
- Gray, Colin S., “Strategic Culture as Context: The First Generation of Theory Strikes Back”, *Review of International Studies*, 25 (1), 1999, ss. 49-69.
- Gray, Colin S., *Modern Strateji*, (çev.: Handan Öz), Truva Yayınları, İstanbul, 2008.
- Gray, Colin S., *Nuclear Strategy and National Style*, Hamilton Press, Lanham, 1986.
- Gray, Colin S., *War, Peace and Victory: Strategy and Statecraft for the Next Century*, Simon and Schuster, New York, 1990.
- Griffiths, Martin, Steven C. Roach ve M. Scott Solomon (ed.), *Fifty Key Thinkers in International Relations*, (çev. CESREN), Nobel Yayınları, Ankara, 2011.
- Grotius, Hugo, *Savaş ve Barış Hukuku*, (çev. Seha L. Meray), Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1967.
- Guess, Raymond, *Eleştirel Teori-Habermas ve Frankfurt Okulu*, (çev. Ferda Keskin), Ayrıntı Yayınevi, İstanbul, 2002.
- Guzzuni, Stefano, “A Reconstruction of Constructivism in International Relations”, *European Journal of International Relations*, 6 (2), 2000, ss. 147-182.
- Gündoğdu, Ayten, “Identities in Question: Greek-Turkish Relations in a Period of Transformation?”, *Middle Eastern Review of International Affairs*, 5 (1), 2001, ss. 106-117.
- Gürel, Şükrü Sina, *Tarihsel Boyut İçinde Türk Yunan İlişkileri (1821-1993)*, Ümit Yayıncılık, Ankara, 1993.

- Gürsel, Seyfettin, “2001-2012: İç Ortam ve Dinamikler-Ekonomi”, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt III: 2001-2012*, (der. Baskın Oran), İletişim Yayınları, İstanbul, 2013, ss. 52-70.
- Gürsoy, Yaprak, *Türkiye’de Sivil-Asker İlişkilerinin Dönüşümü*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2012.
- Güvenç, Bozkurt, *Kültür Konusu ve Sorunlarımız*, 2. Baskı, Remzi Kitabevi Yayınları, İstanbul, 1985.
- Güvenç, Serhat, “Bir Dış Politika Aracı Olarak Türk Silahlı Kuvvetleri: Yetenekler ve Uygulamalar”, *Türk Dış Politikasının Analizi*, (ed. Faruk Sönmezoğlu), Der Yayınları, İstanbul, 2004, ss. 895-933.
- Haas, Ernst B., “The Balance of Power: Prescription, Concept, or Propaganda”, *World Politics*, 5, 1953, ss. 442-477.
- Habermas, Jürgen, *İletişimsel Eylem Kuramı*, (çev. Mustafa Tüzel), Kabalcı Yayınları, İstanbul, 2001.
- Habermas, Jürgen, *Kamusal Hayatın Yapısal Dönüşümü*, (çev. Tanıl Bora ve Mithat Sancar), İletişim Yayınları, İstanbul, 2012.
- Haglund, David, ““Let’s Call the Whole Thing Off”? Security Culture as Strategic Culture”, *Contemporary Security Policy*, 32 (3), 2011, ss. 494-516.
- Hale, William, *Türk Dış Politikası: 1774-2000*, (çev. Petek Demir), Arkeoloji ve Sanat Yayınları İstanbul, 2003.
- Hale, William, *Türkiye’de Ordu ve Siyaset İlişkisi: 1789’dan Günümüze*, (çev. Ahmet Fethi), Hil Yayın, İstanbul, 1996.
- Hamilton, David L., Steven J. Sherman ve Catherine M. Ruvo, “Stereotype-Based Expectancies; Effects on Information Processing and Social Behavior”, *Journal of Social Issues*, 46 (2), 1990, ss. 35-60.
- Hanioğlu, M. Şükrü, *Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük, C.I (1889-1902)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985.
- Hanioğlu, M. Şükrü, *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Zihniyet, Siyaset ve Tarih*, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2006.
- Hanioğlu, M. Şükrü, *Preparation for a Revolution: The Young Turks, 1902–1908*, Oxford University Press, New York, 2001.
- Harrigan, John J. ve David Nice, *Politics and Policy in States and Communities*, (9. Baskı), Longman, New York, 2005.
- Harrison, Ewan, *The Post-Cold War International System: Strategies, Institutions and Reflexivity*, Routledge, London, 2004.
- Healy, Brian ve Arthur Stein, “The Balance of Power in International History: Theory and Reality”, *The Journal of Conflict Resolution*, 17 (1), 1973, ss. 33-61.

- Held, David, *Introduction to Critical Theory: From Horkheimer to Habermas*, University of California Press, California, 1980.
- Henkin, Louis, "Law and Politics in International Relations: State and Human Values", *The Evolution of Theory in International Relations*, (ed. Robert L. Rothstein), University of South Carolina Press, South Carolina, 1992, ss. 163-188.
- Heper, Metin, "The European Union, The Turkish Military and Democracy", *South European Society and Politics*, 10 (1), 2005, ss. 33-44.
- Heper, Metin, *Türk Kamu Bürokrasisinde Gelenekçilik ve Modernleşme: Siyaset Sosyolojisi Açısından Bir İnceleme*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1977.
- Heper, Metin, *Türkiye'de Devlet Geleneği*, (çev. Nalan Soyarık), Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2012.
- Herd, Grame P., "EU-Turkey Clashing Political and Strategic Cultures as Stumbling Blocks on the Road to Accession?", *Perceptions and Misperceptions in the EU and Turkey: Stumbling Blocks on the Road to Accession*, (ed. Peter Volten), The Centre of European Security Studies, Groningen, 2009, ss. 47-68.
- Herz, John J., "Idealist Internationalism and the Security Dilemma", *World Politics*, 2 (2), 1950, ss. 157-180.
- Hettne, Björn. "Beyond The New Regionalism", *Key Debates in New Political Economy*, (ed. A. Payne), Routledge, London, 2006, ss. 128-160.
- Heywood, Andrew, *Siyaset*, (ed. Buğra Kalkan), Liberte Yayınları, Ankara, 2006.
- Hobbes, Thomas, *Leviathan*, Penguin Classics, United Kingdom, 1981.
- Hobsbawm, Eric J., *Kısa 20. Yüzyıl: 1914-1991 Aşırılıklar Çağı*, (çev. Yavuz Alogan), Everest Yayınları, İstanbul, 2007.
- Hoffman, Mark, "Critical Theory and the Inter-Paradigm Debate", *Millennium*, 16 (2), 1987, ss. 231-250.
- Hopf, Ted, "The Promise of Constructivism in International Relations Theory", *International Security*, 23 (1), 1998, ss. 171-200.
- Hopf, Ted, *Social Construction of International Politics: Identities and Foreign Policies, Moscow, 1955 and 1999*, Cornell University Press, 2002.
- Horkheimer, Max ve Thedor W. Adorno, *Aydınlanmanın Diyalektiği*, (çev. Nihat Ülner ve Elif Öztarhan Karadoğan), Kabcı Yayınevi, İstanbul, 1995.
- Horkheimer, Max ve Thedor W. Adorno, *The Dialectic of Enlightenment*, Allen Lane, Londra, 1973.
- Horkheimer, Max, *Akıl Tutulması*, (çev. Orhan Koçak), Metis Yayınları, İstanbul, 2016.
- Horkheimer, Max, *Critical Theory: Selected Essays*, Continuum, New York, 1972.
- Horkheimer, Max, *Metafiziğe En Son Saldırı: Geleneksel ve Eleştirel Kuram*, (çev. Mustafa Tüzel), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2005.

- Howarth, Jolyon (2002) "The CESDP and the Forging of a European Security Culture", *Politique Europeane*, 4(8), 2002, ss. 88-109.
- Howlett, Darryl, "Strategic Culture: Reviewing Recent Literature", *Strategic Insights*, 4 (10), 2005, ss. 1-15.
- https://www.ab.gov.tr/turkiye-ab-iliskilerinin-tarihcesi_111.html, (28.01.2024).
- <https://www.icisleri.gov.tr/illeridaresi/k-ye-d-n-s-ve-rehabilitasyon-projesi-kdrp->, (27.03.2024).
- https://www.mfa.gov.tr/bm-kapsamli-cozum-plani-_annan-plani_.tr.mfa, (23.02.2024).
- https://www.mfa.gov.tr/no_-290_-bm-arabuluculuk-dostlar-grubu-nun-12-bakanlar-toplantisi-hk.tr.mfa, (17.03.2024).
- <https://www.mfa.gov.tr/turkiye-amerika-birlesik-devletleri-siyasi-iliskileri.tr.mfa>, (13.02.2024).
- <https://www.mfa.gov.tr/turkiye-azerbaycan-siyasi-iliskileri.tr.mfa>, (12.05.2024).
- <https://www.mfa.gov.tr/turkiye-ermenistan-siyasi-iliskileri.tr.mfa>, (15.05.2024).
- <https://www.mfa.gov.tr/turkiye-gurcistan-siyasi-iliskileri.tr.mfa>, (17.05.2024).
- <https://www.mfa.gov.tr/turkiye-irak-siyasi-iliskileri.tr.mfa>, (02.05.2024).
- <https://www.mfa.gov.tr/turkiye-israil-siyasi-iliskileri.tr.mfa>, (08.05.2024).
- https://www.mfa.gov.tr/turkiye-kazakistan-siyasi-iliskileri_.tr.mfa, (20.05.2024).
- <https://www.mfa.gov.tr/turkiye-kirgizistan-cumhuriyeti-siyasi-iliskileri.tr.mfa>, (20.05.2024).
- <https://www.mfa.gov.tr/turkiye-ozbekistan-cumhuriyeti-siyasi-iliskileri.tr.mfa>, (19.05.2024).
- <https://www.mfa.gov.tr/turkiye-suriye-siyasi-iliskileri-.tr.mfa>, (04.05.2024).
- <https://www.mfa.gov.tr/turkiye-tacikistan-siyasi-iliskileri.tr.mfa>, (20.05.2024).
- Huntington, Samuel P. ve Jorge Dominguez, *Siyasal Gelişme ve Siyasal Bozulma*, (çev. Ergun Özbudun), Siyasi İlimler Derneği Yayınları, Ankara, 1995.
- Huntington, Samuel P., "The Clash of Civilizations?", *Foreign Affairs*, 1993, 72 (3), ss. 22-49.
- Hurd, Ian, *After Anarchy: Legitimacy and Power in the United Nations Security Council*, Princeton University Press, Princeton, 2007.
- Hurewitz, Jacob Coleman, *Middle East Politics: Military Dimensions*, New York, Frederick A. Praeger, 1969.
- Hurrell, Andrew, "Regionalism in Theoretical Perspective", *Regionalism and World Politics: Regional Organization and International Order*, (ed. Andrew Hurrell ve L. Fawcett), Oxford University Press, New York, 1995, ss. 37-73.
- Huysmans, Jef, "Revisiting Copenhagen: Or, on the Creative Development of a Security Studies Agenda in Europe", *European Journal of International Relations*, 4 (4), 1998, ss. 479-505.
- Ikenberry, G. John, "The Rise of China and the Future of the West: Can the Liberal System Survive?", *Foreign Affairs*, 87 (1), 2008, ss. 23-37.
- İnalçık, Halil, "Tanzimat Nedir?", *Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, (der. Halil İnalçık ve Mehmet Seyitdanlıoğlu), Phoenix Yayınları, Ankara, 2006, ss. 13-35.

- İnalçık, Halil, “Türk Diplomasi Tarihinin Sorunları”, *Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç*, (ed. İsmail Soysal), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1999, ss. XV-XVIIİ.
- İnan, Abdülkadir, *Güneş-Dil Teorisi Üzerine Ders Notları*, Devlet Matbaası, İstanbul, 1936.
- İnan, Afet, *İzmir İktisat Kongresi 17 Şubat-4 Mart 1923*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1982.
- İnan, Afet, *Medeni Bilgiler ve M. Kemal Atatürk’ün El Yazıları*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1998.
- İnat, Kemal ve İsmail Numan Telci, “Türkiye’nin İran, İsrail/ Filistin ve Suriye Politikası 2009”, *Türk Dış Politika Yıllığı 2009*, (ed. Burhanettin Duran, Kemal İnat ve Muhittin Ataman), SETA Yayınları, Ankara, 2011, ss. 93-159.
- İnönü’nün Söylev ve Demeçleri, T.B.M. Meclisinde ve CHP Kurultaylarında, 1919-1946, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü Yayınları, İstanbul, 1946.
- İnsel, Ahmet, “Anayasa Referandumu-2010”, *Cilt III: 2001-2012*, (der. Baskın Oran), İletişim Yayınları, İstanbul, 2013, ss. 713-714.
- İnsel, Ahmet, *Türkiye Toplumunun Bunalımı*, Birikim Yayınları, İstanbul, 2002.
- Jackson, Patrick Thaddeus, “Hegel’s House, or ‘People are States too’”, *Review of International Studies*, 30 (2), 2004, ss. 281- 287.
- Jackson, Patrick Thaddeus, “Is the State a Person? Why Should We Care?”, *Review of International Studies*, 30 (2), 2004, ss. 255-258.
- Jasper, James, M., “Culture, Knowledge, Politics”, *The Handbook of Political Sociology*, (ed. T. Janoski vd.), Cambridge University Press, Cambridge, 2005.
- Jepperson, Ronald L., Alexander Wendt ve Peter Katzenstein, “Norms, Identity and Culture in National Security”, *The Culture of National Security: Norms and Identity in World Politics*, (ed. Peter J. Katzenstein), Columbia University Press, New York, ss. 33-75.
- Johnston, Alastair Iain, “Learning Versus Adaptation: Explaining Change in Chinese Arms Control Policy in the 1980s and 1990s”, *The China Journal*, 35, 1996, ss. 27-61.
- Johnston, Alastair Iain, “Strategic Culture Revisited: A Reply to Colin Gray”, *Review of International Studies*, 25 (3), 1999, ss. 519-523.
- Johnston, Alastair Iain, “Thinking About Strategic Culture”, *International Security*, 19 (4), 1995, ss. 32-64.
- Johnston, Alastair Iain, *Cultural Realism: Strategic Culture and Grand Strategy in Chinese History*, Princeton University Press, USA, 1998.
- Jones, David R., “Soviet Strategic Culture”, *Strategic Power: USA/USSR*, (ed. Carl G. Jacobsen), Palgrave Macmillan, Londra, 1990, ss. 35-49.
- Jones, Roy, “The English School of International Relations: a Case for a Closure”, *Review of International Studies*, 7, 1981, ss. 1-13.
- Jorgensen, Knud Erik, *International Relations Theory: A New Introductions*, Palgrave Macmillan, New York, 2010.

- Jussim, Lee, "Self-fulfilling Prophecies", *The Blackwell Encyclopedia of Social Psychology*, (der. Antony S. R. Manstead, Miles Hewstone), Blackwell Press, Cambridge, 1996, ss. 109-115.
- Kağıtçıbaşı, Çiğdem ve Zeynep Cemalcılar, *Günümüzde İnsan ve İnsanlar: Sosyal Psikolojiye Giriş*, Evrim Yayınevi, İstanbul, 2014.
- Kahraman, Hasan Bülent, "Bir Zihniyet, Kurum ve Kimlik Kurucusu Olarak Batılılaşma", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt III: Modernleşme ve Batıcılık*, (der. Uygur Kocabaşoğlu), İletişim Yayınları, İstanbul, 2007, ss. 125-140.
- Kaldor, Mary, "Global Security Cultures: A Theoretical Framework for Analysing Security in Transition", *SİT*, 2016, <http://www.securityintransition.org/wp-content/uploads/2016/06/Security-Cultures-Working-Paper-2016.pdf> (06.02.2022).
- Kaliber, Alper ve Nathalie Tocci, "Civil Society and the Transformation of Turkey's Kurdish Question", *Security Dialogue*, 41 (2), 2010, ss. 191-215.
- Kaliber, Alper, "Türk Modernleşmesini Sorunsallaştıran Üç Ana Paradigma Üzerine", *Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce Cilt III: Modernleşme ve Batıcılık*, (der., Uygur Kocabaşoğlu), İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, ss. 107-124.
- Kang, David C., "Between Balancing and Bandwagoning: South Korea's response to China", *Journal of East Asian Studies*, 9 (1), 2009, ss. 1-28.
- Kant, Immanuel, *Ebedi Barış Üzerine Felsefi Deneme*, Fol Kitap, Ankara, 2021.
- Kara, İsmail, "İslam Düşüncesinde Paradigma Değişimi: hem Batılılaşım hem de Müslüman Kalalım", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt I: Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası: Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi*, (der. Tanıl Bora ve Murat Gültekin), İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, ss. 234-264.
- Kara, İsmail, *Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi I-II*, Dergah Yayınları, İstanbul, 2011.
- Karacasulu, Nilüfer, "Uluslararası İlişkilerde İnşacılık Yaklaşımları", *Post Modern Uluslararası İlişkiler Teorileri Cilt 2*, (der. Tayyar Arı), Dora Yayıncılık, İstanbul, 2014, ss. 105-124.
- Karakaş, Mehmet, "İktidar İlişkileri Açısından Bilim ve Sosyoloji", *AKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 4 (1), 2002, ss. 154-169.
- Karakaşlı, Karın, "Sakınılan Göze Öteki Batar", *Radikal* 2, 7 Haziran 2009, s. 4.
- Karaosmanoğlu, Ali L., "The Evolution of the National Security Culture and the Military in Turkey", *Journal of International Affairs*, 54 (1), 2000, ss. 199-216.
- Karaosmanoğlu, Ali L., "Turkey's Security and the Middle East", *Foreign Affairs*, 62 (1), 1983, ss. 157-175.
- Karayiğit, Yasin, "The Analysis of Turkey's Security Culture in Line With the Europeanization Process", (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bilkent Üniversitesi, İktisadi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2006.
- Kardaş, Şaban, "2000'li Yıllarda Türk-Amerikan İlişkileri", *2000'li Yıllar: Türkiye'de Dış Politika*, (ed. İbrahim Kalın), Medyan Yayıncılık, İstanbul, 2011, ss. 17-48.

- Kardaş, Şaban, “Türk Dış Politikasında Eksen Kayması mı?”, *Akademik Orta Doğu*, 5 (2), 2011, ss. 19-42.
- Kardaş, Tuncay ve Ramazan Erdağ, “Bir Dış Politika Aracı Olarak TİKA”, *Akademik İncelemeler Dergisi*, 7 (1), 2012, ss. 167-193.
- Kardaş, Tuncay ve Ramazan Erdağ, “Postyapısalcılık ve Uluslararası İlişkiler”, *Uluslararası İlişkiler Teorileri*, (der. Ramazan Gözen), İletişim Yayınları, İstanbul, 2016, ss. 379-404.
- Kardaş, Ümit, “Sayıştay Denetimi ve TSK (2011 Gelişmeleri)”, *Cilt III: 2001-2012*, (der. Baskın Oran), İletişim Yayınları, İstanbul, 2013, s. 723.
- Karpat, Kemal H., “Tarihsel Süreklilik, Kimlik Değişimi ya da Yenilikçi, Müslüman, Osmanlı ve Türk Olmak”, *Osmanlı Geçmişi ve Bugünün Türkiye*, (çev. Sönmez Taner), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, ss. 19-50.
- Karpat, Kemal H., “Turkish and Arab-Israeli Relations”, *Turkey's Foreign Policy in Transition: 1950:1974*, (der. Kemal H. Karpat), E. J. Brill, Leiden, 1975.
- Karpat, Kemal H., *Osmanlı'dan Günümüze Kimlik ve İdeoloji*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2011.
- Karpat, Kemal, *Türk Demokrasi Tarihi*, İstanbul Matbaası, İstanbul, 1967.
- Karpat, Kemal, *Türk Dış Politikası Tarihi*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2012.
- Katzenstein, Peter J. (ed.), *The Culture of National Security: Norms and Identity in World Politics*, Columbia University Press, New York, 1996.
- Katzenstein, Peter J., *Cultural Norms and National Security: Police and Military in Postwar Japan*, Ithaca: Cornell University Press, 1998, s. 7.
- Katzenstein, Peter J., *Milli Güvenlik Kültürü: Dünya Siyasetinde Normlar ve Kimlik*, (çev. İbrahim Efe), Sakarya Üniversitesi Kültür Yayınları, Sakarya, 2014.
- Katzenstein, Peter J., Robert O. Keohane, Stephen D. Krasner, “International Organization and the Study of World Politics”, *International Organization*, 52 (4), 1998, ss. 645-685.
- Kavanagh, Dennis, *Political Culture*, The Macmillan Press, London, 1972.
- Kavanagh, Dennis, *Political Science and Political Behaviour*, George Allen and Unwin Ltd., London, 1983.
- Kaya, Sezgin, “Uluslararası İlişkilerde Konstrüktivist Yaklaşımlar”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 63 (3), 2008, ss. 83-111.
- Kegley, Jr. Charles W., “Neoidealist Moment in International Studies? Realist Myths and the New International Realities”, *International Studies Quarterly*, 37 (2), 1993, ss. 131-146.
- Keskin Ata, Funda, “Uluslararası Örgütlerle İlişkiler: BM’de Türkiye”, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt III: 2001-2012*, (der. Baskın Oran), İletişim Yayınları, İstanbul, 2013, ss. 788-818.
- Keskin, İbrahim, “Sosyolojik Teoriler Bağlamında Yapısalcı Analizin İmkânı ve Sınırlılıkları”, *Beytülhikme*, 1 (2), 2011, ss. 62-87.
- Keyder, Çağlar, *Türkiye’de Devlet ve Sınıflar*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1989.

- Keyman, A. Fuat, “Atatürk ve Dış Politika Vizyonu”, *Türk Dış Politikası 1919-2008*, (der. Haydar Çakmak), Platin Yayınları, Ankara, 2008, ss. 155-162.
- Keyman, E. Fuat, “Eleştirel Düşünce: İletişim, Hegemonya, Kimlik/Fark”, *Devlet, Sistem ve Kimlik: Uluslararası İlişkilerde Temel Yaklaşımlar*, (der. Atilla Eralp), İletişim Yayınları, İstanbul, 2006, ss. 227-260.
- Keyman, E. Fuat, *Küreselleşme, Devlet, Kimlik/Farklılık: Uluslararası İlişkiler Kuramını Yeniden Düşünmek*, (çev. Simten Coşar), Alfa, İstanbul, 2000.
- Keyman, Fuat E. ve Senem Aydın Düzgüt, “Europeanization, Democratization and Human Rights in Turkey”, *Turkey and the European Union: Prospects for a Difficult Encounter*, (ed. Esra LaGro ve K. Eric Jorgensen), Palgrave Macmillan, New York, ss. 69-89.
- Khan, Khurshid ve Fouzia Amin, “Understanding the Dynamics of National Security Culture of Pakistan”, *Strategic Studies*, 36 (4), 2016, ss. 17-37.
- Kızılcıkelik, Sezgin ve Yaşar Erjem, *Açıklamalı Sosyoloji Terimler Sözlüğü*, Atilla Kitabevi, Ankara, 1994.
- Kızılcıkelik, Sezgin, *Frankfurt Okulu*, Anı Yayıncılık, Ankara, 2013.
- Kirchner, Emil J. ve James Sperling (ed.), *National Security Cultures-Patterns of Global Governance*, Routledge, London/New York, 2010.
- Kirişçi, Kemal “Türkiye ve Müslüman Ortadoğu”, *Türkiye’nin Yeni Dünyası: Türk Dış Politikasının Değişen Dinamikleri*, (der. Alan Makovsky ve Sabri Sayarı), Alfa Yayınları, İstanbul, 2002, ss. 51-78.
- Kirişçi, Kemal, “Between Europe and Middle East: the Transformation of Turkish Foreign Policy”, *Middle East Review of International Affairs*, 8 (1), 2004, ss. 39-51.
- Kirişçi, Kemal, “The Kurdish Question and Turkey: Future Challenges and Prospects for a Solution”, *ISPI Working Paper*, No: 24, 2007.
- Kirişçi, Kemal, “The Transformation of Turkish Foreign Policy: The Rise of the Trading State”, *New Perspectives on Turkey*, (40), 2009, ss. 29-57.
- Klein, Bradley S, “Hegemony and Strategic Culture: American Power Projection and Alliance Defence Politics”, *Review of International Studies*, 14 (2), 1988, ss. 133-148.
- Klotz, Audie ve Cecelia Lynch, *Strategies for Research in Constructivist International Relations*, M. E. Sharpe, London, New York, 2007.
- Koçak, Cemil, “Osmanlı/Türk Siyasi Geleneğinde Modern Bir Toplum Yaratma Projesi Olarak Anayasanın Keşfi: Yeni Osmanlılar ve I. Meşrutiyet”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt I: Cumhuriyet’e Devreden Düşünce Mirası, Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi*, (der. Tanıl Bora ve Murat Gültekin), İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, ss. 71-82.
- Kokaz, Nancy, “Moderating Power: A Thucydidean Perspective”, *Review of International Studies*, 27 (1), 2001, ss. 27-49.

- Kolasi, Klevis, “Eleştirel Teori ve Güvenlik: Kimin İçin Güvenlik?”, *Uluslararası İlişkilerde Güvenlik Kavramı: Teorik Değerlendirmeler*, (der. Emre Çıtak ve Osman Şen), Uluslararası İlişkiler Kütüphanesi, İstanbul, 2014, ss. 121-154.
- Kolodziej, Edward A., *Security and International Relations*, Cambridge University Press, Cambridge, 2005, ss. 127-150.
- Kowert, Paul ve Jeffrey Legro, “Norms, Identity and Their Limits: a Theoretical Reprise”, *The Culture of National Security: Norms and Identity in World Politics*, (ed. Peter J. Katzenstein), Colombia University Press, New York, 1996, ss. 451-497.
- Kök, Havva, “NATO’nun Genişlemesi: Avrasya’da Rusya-ABD Nüfuz Mücadelesi”, *Sıcak Barışın Soğuk Örgütü: Yeni NATO, Yeni Tehditler, Konseptler, Arayışlar, Dönüşüm ve Alan Dışı Operasyonlar*, (ed. M. Seyfettin Erol), Barış Platin Yayınlar, Ankara, 2012, ss. 171-197.
- Köker, Levent, *Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1993.
- Köksal, Şahin, *Küreselleşme Tartışmaları Işığında Ulus Devlet*, İlgi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2007.
- Kösebalaban, Hasan, “Turkey’s EU Membership: A Clash of Security Cultures”, *Middle East Policy*, 9 (2), 2002, ss. 130-146.
- Kramer, Heinz, *Avrupa ve Amerika Karşısında Değişen Türkiye*, (çev. Ali Çimen), Timaş Yayınları, İstanbul, 2001.
- Krasner, Stephen D. (ed.), “Problematic Sovereignty”, *Problematic Sovereignty: Contested Rules and Political Possibilities*, Columbia University Press, New York, 2001, ss. 1-23.
- Kratochwil, Friedrich V., *Rules, Norms and Decisions*, Cambridge University Press, Cambridge, 1995.
- Kratochwil, Friedrich ve John Gerard Ruggie, “International Organisation: A State of the Art on an Art of the State”, *International Organization*, 40 (4), ss. 753-776.
- Krause, Keith ve Michael C. Williams, “Broadening the Agenda of Security Studies: Politics and Methods”, *Mershon International Studies Review*, 40 (2), 1996, ss. 229-254.
- Krause, Keith ve Michael C. Williams, “From Strategy to Security: Foundations of Critical Security Studies”, *Critical Security Studies*, (ed. Keith Krause ve Michael Williams), University of Minnesota Press, Minnesota, 1997, ss. 33-60.
- Krause, Keith, “Critical Theory and Security Studies”, *YCISS Occasional Paper*, 33, 1996, ss. 298-333.
- Krause, Keith, “Cross-Cultural Dimensions of Multilateral Non-Proliferation and Arms Control Dialogues: An Overview”, *Contemporary Security Policy*, 19 (1), 1998, ss. 1-22.
- Krause, Keith, “Cross-Cultural Dimensions of Multilateral Non-Proliferation and Arms Control Dialogues: An Overview”, *Culture and Security: Multilateralism, Arms Control and Security Building*, (ed. Keith Krause), London: Psychology Press, 1999.

- Kroeber, Alfred L. ve Clyde Kluckhohn, *Culture: A Critical Review of Concepts and Definitions*, Random House, Vintage, New York, 1952.
- Kubalkova, Vendulka, Nicholas Onuf ve Paul Kowert, "Constructing Constructivism", *International Relations In A Constructed World*, (ed. Vendulka Kubalkova, Nicholas Onuf ve Paul Kowert), M. E. Sharpe, New York, 1998, ss. 3-21.
- Kunt, Metin, "Siyasal Tarih (1600-1789)", *Türkiye Tarihi 3: Osmanlı Devleti 1600-1908*, (ed. Sina Akşin), Cem Yayınevi, İstanbul, 1997, ss. 10-69.
- Kurtoğlu, Zerrin, "Türkiye’de İslamcılık Düşüncesi ve Siyaset: Pozitivist Yönetim İdeolojisinin İslam’ın Siyasallaşmasına Katkısı", *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt VI: İslamcılık*, (der. Yasin Aktay), İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, ss. 201-216.
- Kut, Gün, "Türk Dış Politikasında Çokyönlülüğün Yakın Tarihi: Soğuk Savaş Sonrası Devamlılık ve Değişim", *Boğaziçi Üniversitesi-TÜSİAD Dış Politika Forumu Araştırma Raporu*, DPF 2010- RR 02, 2010.
- Kut, Şule, "Türkiye’nin Soğuk Savaş Sonrası Dış Politikasının Anahatları", *En Uzun Onyıl: Türkiye’nin Ulusal Güvenlik ve Dış Politika Gündeminde Doksanlı Yıllar*, (ed. Gencer Özcan ve Şule Kut), Boyut Kitapları, İstanbul, ss. 45-64.
- Kutlay, Mustafa, "Yeni Dönem Türk Dış Politikasının Politik Ekonomisi", *Analiz*, (3), 2011, ss. 17-31.
- Kutlay, Mustafa, "Yeni Türk Dış Politikasının Ekonomi Politigi: Eleştirel bir Yaklaşım", *Uluslararası İlişkiler*, 9 (35), 2012, ss. 101-127.
- Kürkçü, Burak, "Teknolojik Gelişmeler Çerçevesinde Değişen Güç Algısı, Güvenlik Kültürü Kavramı ve Ulus Devletin Güvenlik İnşası", *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 8 (21), 2020, ss. 198-210.
- Kürkçüoğlu, Ömer, "'Dış Politika" Nedir? Türkiye’deki Dünü ve Bugünü", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 35 (1), 1980, ss. 309-335.
- Kürkçüoğlu, Ömer, *Türkiye’nin Arap Ortadoğu’suna Karşı Politikası (1945-1970)*, Sevinç Matbaası, Ankara, 1972.
- Labs, Eric, "Beyond Victory: Offensive Realism and the Expansion of War Aims", *Security Studies*, 6 (4), 1997, ss. 1-49.
- Lantis, Jeffrey S., "Strategic Culture: From Clausewitz to Constructivism", *Strategic Insights*, 5 (10), 2005, ss. 87-113.
- Lantis, Jeffrey S., "Strategic Culture: From Clausewitz to Constructivism", *Defence Threat Reduction Agency-USA*, 2006, ss. 3-31.
- Lantis, Jeffrey S., "Strategic Culture and National Security Policy", *International Studies Review*, 4 (3), 2002, ss. 87-113.
- Lapid, Yosef, "The Third Debate: On the Prospects of International Theory in a Post-Positivist Era", *International Studies Quarterly*, 33 (3), 1989, ss. 235-254.

- Larrabee, F. Stephen ve Ian O. Lesser, *Belirsizlik Döneminde Türk Dış Politikası*, (çev. Mustafa Yıldırım), Ötüken Yayınları, İstanbul, 2004.
- Laswell, Harold, *Politics: Who Gets What, When, How*, Meridian, Ohio, 1958.
- Latham, Andrew, "Constructing National Security: Culture and Identity in Indian Arms Control and Disarmament Practice", *Contemporary Security Policy*, 19 (1), 1998, ss. 129-158.
- Lerner, Daniel ve Richard D. Robinson, "Swords and Ploughshares: The Turkish Army as a Modernizing Force", *World Politics*, 13 (1), 1960, ss. 19-44.
- Lewis, Bernard, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, (çev. Metin Kıratlı), Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2000.
- Leysens, Anthony, *The Critical Theory of Robert W. Cox: Fugitive or Guru?*, Palgrave Macmillan, New York, 2008.
- Linklater, Andrew ve Hidemi Suganami, *The English School of International Relations: a Contemporary Reassessment*, Cambridge University Press, Cambridge, 2006.
- Linklater, Andrew, "The Achievements of Critical Theory", *International Theory: Positivism and Beyond*, (der. Steve Smith, Ken Booth ve Marysia Zalewski), Cambridge University Press, Cambridge, 1996, ss. 279-298.
- Linklater, Andrew, "The Changing Contours of Critical International Relations Theory", *Critical Theory and World Politics*, (ed. Richard Wyn Jones), Lynne Rienner, Boulder Co., 2001.
- Linklater, Andrew, *Beyond Realism and Marxism: Critical Theory and International Relations*, Macmillan Press, Londra, 1990.
- Linklater, Andrew, *Men and Citizen in the Theory of International Relations*, Macmillan Press, Londra, 1982.
- Linklater, Andrew, *The Transformation of Political Community: Ethical Foundations of Post-Westphalian Era*, Polity Press, Cambridge, 1998.
- Little, Richard, "The Balance of Power and Great Power Management", *The Anarchical Society in a Globalized World*, (eds. Richard Little ve John Williams), Palgrave Macmillan, New York, 2006, ss. 97-120.
- Little, Richard, "The English School's Contribution to the Study of International Relations", *European Journal of International Relations*, 6, 2000, ss. 395-422.
- Little, Richard, *The Balance Of Power in International Relations: Metaphors, Myths and Models*, Cambridge University Press, Cambridge, 2007.
- Lozan Barış Andlaşması: *Lozan'da İmzalanan Sözleşmeler, Senetler, Barış Andlaşmasına Ekli Mektuplar ve Montrö Boğazlar Sözleşmesi*, (der. T.C Dışişleri Bakanlığı), Ankara, 1984.
- Lozan Konferansı: *Tutanaklar, Belgeler*, (çev. Seha L. Meray), Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1993.
- Lynch, Marc, "Abandoning Iraq: Jordan's Alliances and the Politics of State Identity", *Security Studies*, 8 (2-3), 1998-1999, ss. 347-388.

- Lyons, Gene M., "The Study of International Relations in Great Britain: Further Connections", *World Politics*, 38 (4), 1986, ss. 626-645.
- Machiavelli, Niccolo, *The Prince*, Penguin Classics, United Kingdom, 1995.
- Mackinder, Harold J., "The Geographical Pivot of History", *Geographical*, 2004, 170 (4), ss. 298-321.
- Madon, Stephanie, Jennifer Willard, Max Guyll ve Kyle C.Scherr, "Self-fulfilling Prophecies: Mechanisms, Power and Links To Social Problems", *Social And Personality Psychology Compass*, 5 (8), 2011, ss. 578-590.
- Manning, Charles A.W., *The Nature of International Society*, Macmillan Press, London, 1975.
- Marcuse, Herbert, *Tek Boyutlu İnsan*, (çev. Seçkin Çağan), May Yayınları, İstanbul, 1968.
- Mardin, Şerif, "Religion and Secularism in Turkey", *Atatürk: Founder of a Modern State*, (der. Ali Kazancıgil ve Ergun Özbudun), C. Hurst & Company, Londra, 2006, ss. 191-219.
- Mardin, Şerif, "Yeni Osmanlılar ve Siyasi Fikirleri", *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi Cilt VI*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, ss. 1698-1703.
- Mardin, Şerif, *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008.
- Mardin, Şerif, *Türk Modernleşmesi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006.
- Mardin, Şerif, *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*, (çev. Mümtaz' er Türköne, Fahri Unan ve İrfan Erdoğan), İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.
- Martin, Leonore, "Turkey's National Security in the Middle East", *Turkish Studies*, 1 (1), 2000, ss. 83-106.
- Martin, Susan B., "From Balance of Power to Balancing Behavior: The Long and Winding Road", *Perspectives on Structural Realism*, (ed. Andrew K. Hanami), Macmillan, New York, 2003, ss. 61-82.
- Marx ve Engels, *Komünist Parti Manifestosu*, Sol Yayınları, Ankara, 1997.
- Masuda, Takahiko ve Richard E. Nisbett, "Culture and Change Blindness", *Cognitive Science*, 30, 2006, ss. 381-399.
- Mayall, James, *World Politics: Progress and its Limits*, Polity Press, Cambridge, 2000.
- Mazıcı, Nurşen, "27 Mayıs, Kemalizmin Restorasyonu Mu?", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt II: Kemalizm*, (der. Ahmet İnel), İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, ss. 555-569.
- Mcmillan, John, "Liberal Internationalism", *International Relations Theory for the Twenty-First Century*, (ed. Martin Griffiths), Routledge, New York, 2007, ss. 21-34.
- McNatt, D. Brian ve Timothy A. Judge, "Boundary Conditions Of The Galatea Effect: A field Experiment And Constructive Replication", *Academy of Management Journal*, 47 (4), 2004, ss. 550-565.
- McNatt, D. Brian, "Ancient Pygmalion Joins Contemporary Management: A Metaanalysis of the Result", *Journal of Applied Psychology*, 85 (2), 2000, ss. 314- 322.
- McSweeney, Bill, "Identity and Security: Buzan and the Copenhagen School", *Review of International Studies*, 22 (1), 1996, ss. 81-93.

- Mearsheimer, John J., Paul Rogers, Richard Little, Kristof Tepesi, Chris Brown ve Ken Booth ,
“Roundtable: The Battle Rages On”, *International Relations*, 19 (3), 2005, ss. 337-360.
- Mercer, Jonathan, “Anarchy and Identity”, *International Organization*, 49 (2), 1995, ss. 229-252.
- Mert, Nuray, “Cumhuriyet Türkiyesinde Laiklik ve Karşı Laikliğin Düşünsel Boyutu”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt II: Kemalizm*, (der. Tanıl Bora ve Murat Gültekingil), İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, ss. 197-209.
- Mert, Nuray, “Muhafazakârlık ve Laiklik”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt V: Muhafazakârlık*, (der. Ahmet Çiğdem), İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, ss. 314-345.
- Mert, Nuray, *Laiklik Tartışmasına Kavramsal Bir Bakış*, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1994.
- Merton, Robert K., “The Self-Fulfilling Prophecy”, *Antioch Review*, 8 (2), 1948, ss. 193- 210.
- Meyer, Christoph O., “Convergence Towards a European Strategic Culture? A Constructivist Framework for Explaining Changing Norms”, *European Journal of International Relations*, 11 (4), 2005, ss. 523-549.
- Meyer, Christoph O., “The Quest for a European Strategic Culture-Changing Norms on Security and Defence in the European Union”, Palgrave Macmillan, New York, 2006.
- Mijalković, Saša ve Marija Popović Mančević, “The Security Culture Theory”, *Contemporary Security Studies*, Academy of Criminalistic and Police Studies, Belgrade, 2018, ss. 57-66.
- Milbum, Michael A., *Sosyal Psikolojik Açıdan Kamuoyu ve Siyaset*, (çev. Ali Dönmez ve Veli Duyan), İmge Kitabevi, Ankara, 1998.
- Millas, Herkül “Milli Türk Kimliği ve ‘Öteki’ (Yunan)”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt IV: Milliyetçilik*, (der. Tanıl Bora), İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, ss. 193-201.
- Millas, Herkül, *Türk ve Yunan Romanlarında “Öteki” ve Kimlik*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005.
- Millas, Herkül, *Türk Yunan İlişkilerine Bir Önsöz: Tencere Dibin Kara*, Amaç Yayınları, İstanbul, 1989.
- Miller, Benjamin, “The Concept of Security: Should it be Redefined?”, *The Journal of Strategic Studies*, 24 (2), 2001, ss. 13-42.
- Miller, Dale T. ve William Turnbull, “Expectancies and Interpersonal Process”, *Annual Review of Psychology*, 37, 1986, ss. 233-256.
- Millman, Brock, “Turkish Foreign and Strategic Policy 1934-1942”, *Middle Eastern Studies*, 32 (3), 1995, ss. 483-508.
- Mitrany, David, “A Working Peace System”, *The European Union: Readings on the Theory and Practice of European Integration*, (ed. Brent F. Nelsen ve Alexander C-G. Stubb), Lynne Reinner Publishers, 1994, ss. 77-99.
- Mittelman, James H., “World Order Studies and International Political Economy”, *Alternatives*, 9 (3), 1983, ss. 325-349.

- Mole, Richard, "Discursive Identities/Identity Discourses and Political Power", *Discursive Constructions of Identity in European Politics*, (ed. Richard Mole), Palgrave Macmillan, New York, 2007, ss. 1-21.
- Moles, Abraham A., *Kültürün Toplumsal Dinamiği*, (çev. Nuri Bilgin), Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, no: 21, İzmir, 1983.
- Montesquieu, Baron de, *Spirit of Laws*, (çev. Berna Günen), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2021.
- Morgan, Patrick, "Liberalizm", *Çağdaş Güvenlik Çalışmaları*, (ed. Alan Collins, çev. Nasuh Uslu), 3. bs, Uluslararası İlişkiler Kütüphanesi, İstanbul, 2017, ss. 28-41.
- Morgan, Patrick, "Security in International Politics: Traditional Approaches", *Contemporary Security Studies*, (der. Alan Collins), Oxford University Press, Oxford, 2007, ss. 13-25.
- Morgenthau, Hans, *Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace*, Alfred A. Knopf-McGraw Hill, New York, 1948, 1960 ve 1985.
- Mouffe, Chantal, "Hegemony and Ideology in Gramsci", *Gramsci and Marxist Theory*, Routledge, Londra, 1979, ss. 168-203.
- Murauskaitė, Eglė E., "Lithuanian Security Culture: Contrasts and Contradictions," *Foreign Policy Research Institute*, 2016, <http://www.fpri.org/article/2016/05/lithuaniansecurity-culture-contrasts-contradictions/> (06.02.2022).
- Murauskaitė, Eglė E., "Nuclear Matters: Lithuanian Security Culture in the Context of NATO Trends", *Lithuanian Annual Strategic Review*, 16, 2017-2018, ss. 35-58.
- Mutimer, David, "Critical Security Studies: A Schismatic History", *Contemporary Security Studies*, (ed. Allan Collins), Oxford University Press, 2007, ss. 93-105.
- Müftüler-Bac, Meltem, "The Never-Ending Story: Turkey and the European Union", *Middle Eastern Studies*, 34 (4), 1998, ss. 240-258.
- Müftüler-Bac, Meltem, *Europe in Change: Turkey's Relations with a Changing Europe*, Manchester University Press, Manchester & New York, 1997.
- Müller, Harald, "Security Cooperation", *Handbook of International Relations*, (ed. W. Carlsnaes, T. Risse ve B. A. Simmons), Sage Publications, 2002.
- Nacaroğlu, İsmet, "İstihbarat Kurumlarının Faaliyetlerinde Ulusal Güvenlik Kültürünün Rolü: ABD Örneği", (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Polis Akademisi, Güvenlik Bilimleri Enstitüsü, Ankara, 2021.
- Naim, Moises, *The End of Power: From Boardrooms to Battlefields and Churches to States, Why Being in Charge isn't What It Used to Be*, Basic Books, New York, 2013.
- Nardin, Terry, "Legal Positivism as a Theory of International Society", *International Society: Diverse Ethical Perspectives*, (der. David R. Mapel ve Terry Nardin), Princeton University Press, Princeton, 1998, ss. 13-32.

- Navari, Cornelia, "Introduction: Methods and Methodology in the English School", *Theorising International Society: English School Methods*, (ed. Cornelia Navari), Palgrave Macmillan, Londra/ New York, 2009, ss. 1-20.
- Neufeld, Mark A., *The Restructuring of International Relations Theory*, Cambridge University Press, Cambridge, 1995.
- Neuman, Iver B. ve Henrikki Heikka, "Grand Strategy, Strategic Culture, Practice: The Social Roots of Nordic Defence", *Cooperation and Conflict*, 40 (5), 2005, ss. 5-23.
- Neumann, Iver B. ve Jennifer M. Welsh, "The Other in European Self-definition: an Addendum to the Literature on International Society", *Review of International Studies*, 17 (4), 1991, ss. 327-348.
- Nymalm, Nicola ve Johannes Plagemann, *International Studies Review*, 21(1), 2019, ss. 12-37.
- Nisbett, Richard E., Kaiping Peng, Incheol Choi ve Ara Norenzayan, "Culture and Systems of Thought: Holistic Versus Analytic Cognition", *Psychological Review*, 108 (2), 2001, ss. 291-310.
- Nisbett, Richard E., *The Geography of Thought: How Asians and Westerners Think Differently and Why*, Free Press, New York, 2003.
- Norenzayan, Ara ve Richard E. Nisbett, "Culture and Causal Cognition", *Current Direction in Psychological Science*, 9 (4), 2000, ss. 132-135.
- Norenzayan, Ara ve Steven J. Heine, "Psychological Universals: What Are They and How Can We Know?", *Psychological Bulletin*, 231 (5), 2005, ss. 763-784.
- Norenzayan, Ara, Incheol Choi ve Kaiping Peng, "Perception and Cognition", *Handbook of Cultural Psychology*, (ed. Dov Cohen ve Shinobu Kitayama), Guilford Press, New York, 2007, ss. 569-594.
- Oğuzlu, Tarık, "Güvenlik Kültürü ve Türk Dış Politikası", *Bilgi*, 72, 2015, ss. 223-250.
- Oğuzlu, Tarık, "Komşularla Sıfır Sorun Politikası ve Arap Baharı: Tıkanmışlık Durumunun Bir Analizi", *Ortadoğu Analiz*, 4 (42), 2012, ss. 46-54.
- Oğuzlu, Tarık, "Liberalizm", *Uluslararası İlişkilere Giriş*, (ed. Şaban Kardaş ve Ali Balcı), 8. Baskı, Küre Yayınları, İstanbul, 2018, ss. 147-165.
- Oğuzlu, Tarık, "Middle Easternization of Turkey's Foreign Policy: Does Turkey Dissociate From the West?", *Turkish Studies*, 9 (1), 2008, ss. 3-20.
- Oğuzlu, Tarık, "Turkey and the European Union: The Security Dimension", *Contemporary Security Policy*, 23 (3), 2002, ss. 61-82.
- Okur, Mehmet Akif ve Hakan Övünç Ongur, "Uluslararası İlişkilerde Eleştirel Teori", *Uluslararası İlişkiler Teorileri*, (der. Ramazan Gözen), İletişim Yayınları, İstanbul, 2016, ss. 291-323.
- Okutan, Cevat ve Fulya Ereker, "Türk Dış Politikasının Belirlenmesinde Rejim Unsuru", *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4 (8), 2005, ss. 189-204.

- Okutan, M. Çağatay, *Tek Parti Döneminde Azınlık Politikaları*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2004.
- Ongun, M. Tuba, “İstikrar Arayışından Krize: Bir Değerlendirme”, *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3 (2), 2001, ss. 1-14.
- Ongur, Hakan Övünç, “Kimlik, Uluslararası İlişkilerde Kuram Yapımı ve 11 Eylül 2001 Olayları”, *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17, 2010, ss. 135-163.
- Onuf, Nicholas, “Constructivism: A User’s Manuel”, *International Relations In A Constructed World*, (ed. Vendulka Kubalkova, Nicholas Onuf ve Paul Kowert), M. E. Sharpe, New York, 1998, ss. 58-78.
- Onuf, Nicholas, “The Constitution of International Society”, *The European Journal of International Law*, 5 (1), 1994, ss. 7-18.
- Onuf, Nicholas, *Making Sense, Making Worlds Constructivism in Social Theory and International Relations*, Routledge, Londra, 2013.
- Onuf, Nicholas, *World of Our Making: Rules and Rule in Social Theory and International Relations*, University of South Carolina Press, Columbia, 1989.
- Oran, Baskın “Lausanne Barış Antlaşması”, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt I: 1919-1980*, (der. Baskın Oran), İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, ss. 215-238.
- Oran, Baskın, “1919-1923: Dönemin Bilançosu”, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt I: 1919-1980*, (der. Baskın Oran), İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, ss. 97-109.
- Oran, Baskın, “1923-1939: Dönemin Bilançosu”, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt I: 1919-1980*, (der. Baskın Oran), İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, ss. 241-257.
- Oran, Baskın, “1939-1945: Dönemin Bilançosu”, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt I: 1919-1980*, (der. Baskın Oran), İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, ss. 387-398.
- Oran, Baskın, “1945-1960: Batı Bloku Ekseninde Türkiye”, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt I: 1919-1980*, (der. Baskın Oran), İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, ss. 479-498.
- Oran, Baskın, “1960-1980: Dönemin Bilançosu”, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt I: 1919-1980*, (der. Baskın Oran), İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, ss. 655-680.
- Oran, Baskın, “1980-1990: Dönemin Bilançosu”, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt II: 1980-2001*, (der. Baskın Oran), İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, ss. 9-33.

- Oran, Baskın, “1990-2001: Dönemin Bilançosu”, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt II: 1980-2001*, (der. Baskın Oran), İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, ss. 203-242.
- Oran, Baskın, “2001-2012: Bilanço-Genel Değerlendirme”, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt III: 2001-2012*, (der. Baskın Oran), İletişim Yayınları, İstanbul, 2013, ss. 226-231.
- Oran, Baskın, “2001-2012: Dönemin Dış Politikası”, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt III: 2001-2012*, (der. Baskın Oran), İletişim Yayınları, İstanbul, 2013, ss. 130-226.
- Oran, Baskın, “2001-2012: İç Ortam ve Dinamikler-Siyaset”, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt III: 2001-2012*, (der. Baskın Oran), İletişim Yayınları, İstanbul, 2013, ss. 70-130.
- Oran, Baskın, “2001-2012: Uluslararası Ortam ve Dinamikler”, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt III: 2001-2012*, (der. Baskın Oran), İletişim Yayınları, İstanbul, 2013, ss. 13-52.
- Oran, Baskın, “Mondros Silah Bırakışması”, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt I: 1919-1980*, (der. Baskın Oran), İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, ss. 110-112.
- Oran, Baskın, “Sevres Barış Antlaşması”, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt I: 1919-1980*, (der. Baskın Oran), İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, ss. 113-138.
- Oran, Baskın, “Türk Dış Politikası: Temel İlkeleri ve Soğuk Savaş Ertesindeki Durumu Üzerine Notlar”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 51 (1), 1996, ss. 353-370.
- Oran, Baskın, “Türk Dış Politikasının Teori ve Pratiği: TDP’nin Kuramsal Çerçevesi”, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt I: 1919-1980*, (der. Baskın Oran), İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, ss. 19-54.
- Ortaylı, İlber, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Millet Sistemi”, *Türkler*, C. X, (ed. Hasan Celal Güzel), Ankara, 2002, ss. 216-220.
- Ortaylı, İlber, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, Alkım Yayınları, İstanbul, 2006.
- Ozan, Emre, “İnşacı Kuram Çerçevesinde Türkiye’nin Yakın Dönem Güvenlik Politikasında Tarih, Kültür ve Kimliğin Rolü (1998-2012)”, Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara, 2015.
- Öniş, Ziya ve Şuhnaz Yılmaz, “Between Europeanization and Euro-Asianism: Foreign Policy Activism in Turkey During the AKP Era”, *Turkish Studies*, 10 (1), 2000, ss. 7-24.
- Özbudun, Ergun, “Democratization Reforms in Turkey, 1993-2004”, *Turkish Studies*, 8 (2), 2007, ss. 179-196.

- Özbudun, Ergun, “Milli Mücadelede ve Cumhuriyetin Resmi Belgelerinde Yurttaşlık ve Kimlik Sorunu”, *Cumhuriyet, Demokrasi ve Kimlik*, (der. Nuri Bilgin), Bağlam Yayınları, İstanbul, 1997, ss. 63-70.
- Özbudun, Ergun, *Çağdaş Türk Politikası: Demokratik Pekişmenin Önündeki Engeller*, (çev. Ali Resul Usul), Doğan Kitap, İstanbul, 2003.
- Özcan, Gencer, “Doksanlı Yıllarda Türkiye’nin Değişen Güvenlik Ortamı”, *En Uzun Onyıl: Türkiye’nin Ulusal Güvenlik ve Dış Politika Gündeminde Doksanlı Yıllar*, (ed. Gencer Özcan ve Şule Kut), Boyut Kitapları, İstanbul, 1998, ss. 13-43.
- Özcan, Gencer, “Turkey’s Changing Neighbourhood Policy”, *The Turkish Yearbook of International Affairs*, 35, 2004, ss. 1-15.
- Özcan, Gencer, “Türkiye Dış Politikasında Algılamalar, Karar Alma ve Oluşum Süreci”, *Türk Dış Politikasının Analizi*, (ed. Faruk Sönmezoğlu), Der Yayınları, İstanbul, 2004, ss. 829-894.
- Özcan, Gencer, “Türkiye’de Milli Güvenlik Kavramının Gelişimi”, *Türkiye’de Ordu, Devlet ve Güvenlik Siyaseti*, (ed. Evren Balta Paker ve İsmet Akça), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010, ss. 307-349.
- Özcan, Gencer, “Türkiye’de Siyasal Rejim ve Dış Politika: 1983-1993”, *Türk Dış Politikasının Analizi*, (der. Faruk Sönmezoğlu), Der Yayınları, İstanbul, 1994, ss. 293-315.
- Özcan, Gencer, “Türkiye-İsrail İlişkileri”, *Türk Dış Politikasının Analizi*, (ed. Faruk Sönmezoğlu), Der Yayınları, İstanbul, 2004, ss. 329-358.
- Özcan, Mesut, “Türkiye’nin Irak Politikası 2009”, *Türk Dış Politika Yıllığı 2009*, (ed. Burhanettin Duran, Kemal İnâat ve Muhittin Ataman), SETA Yayınları, Ankara, 2011, ss. 159-189.
- Özdemir, Hikmet, “Siyasi Tarihi (1960-1980)”, *Türkiye Tarihi 4: Çağdaş Türkiye 1908-1980*, (Haz. Hikmet Özdemir, Mete Tuncay, Cemil Koçak, Ayla Ödekan, Korkut Boratav, Selahattin Hilav ve Murat Katoğlu), Cem Yayınevi, İstanbul, 1992, ss. 189-261.
- Özen, Çınar ve Hatice Yazgan, “Zor ya da Zoraki Aday: Türkiye’nin Avrupa Birliği’ne Tam Üyelik Süreci”, *Türkiye-AB İlişkileri: Avrupa’nın Genişlemesi, Müzakere Süreci ve Batılılaşma Sorunsalı*, (der. Ertan Efegil ve Mehmet Seyfettin Erol), Orion Yayınları, Ankara, 2007, ss. 233-280.
- Özer, İnan, “Siyasal Kültür, Demokrasi ve Demokratik Değerler”, *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 7 (14), 1996, ss. 71-98.
- Özersay, Kudret, “Boğazlar Konusu”, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt II: 1980-2001*, (der. Baskın Oran), İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, ss. 587-599.
- Özersay, Kudret, “Kıbrıs Konusu”, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt III: 2001-2012*, (der. Baskın Oran), İletişim Yayınları, İstanbul, 2013, ss. 632-689.

- Özkan, Güner, “Spoils of a War: Impact of Georgia-Russia War on Russian Foreign and Security Policies in the „Near Abroad“”, *Gazi Akademik Bakış*, 6 (11), 2012, ss. 35-64.
- Özlük, Erdem, “Dengeleme mi Peşine Takılmak mı?: Dış Politika Stratejilerini Yeniden Düşünmek”, *Akademik Bakış*, 10 (20), 2017.
- Özyüksel, Murat, “Abdülhamit Dönemi Dış İlişkileri”, *Türk Dış Politikasının Analizi*, (ed. Faruk Sönmezoğlu), Der Yayınları, İstanbul, 2004, ss. 5-32.
- Palabıyık, Mustafa Serdar, “İngiliz Okulu”, *Uluslararası İlişkiler Teorileri*, (der. Ramazan Gözen), 4. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017, ss. 217-255.
- Patrick, Glenda M., “Political Culture”, *Social Science Concept: A Systematic Analysis*, (ed. Giovanni Sartori), Beverly Hills, 1984.
- Peoples, Columba ve Nick Vaughan-Williams, *Critical Security Studies An Introduction*, Routledge, New York, 2014.
- Pierce, John C. vd., *Political Culture and Public Policy in Canada and the United States: Only a Border Apart?* (Canadian Studies), Edwin Mellen Press, New York, 2000.
- Piowowski, Juliusz, “Three Pillars of Security Culture”, *Security Dimensions International & National Studies*, 22, 2017, ss. 16-27.
- Poore, Stuart, “What is the Context? A Reply to the Gray-Johnston Debate on Strategic Culture”, *Review of International Studies*, 29 (2), 2003, ss. 279-284.
- Pye, Lucian W. ve Sidney Verba (ed.), *Political Culture and Political Development*, Princeton, 1965.
- Pye, Lucian W., “Introduction: Political Culture and Political Development”, *Political Culture and Political Development*, (ed. Lucian W. Pye ve Sidney Verba), Princeton, 1965, ss. 3-26.
- Ramachandran, Vilanayur S., “Expectation”, *Encyclopedia of Human Behavior 2*, Academic Press, San Diego, 1994.
- Raskin, Jonathan D., “Constructivism in Psychology: Personal Construct Psychology, Radical Constructivism, and Social Constructivism”, *American Communication Journal*, 2002, 5 (3), ss. 1-26.
- Resmi Ceride*, Sayı 87, (1341/1924, 4 Mart: 6).
- Resmi Gazete*, “1982 Anayasası, madde 118”, Sayı 17863/Mükerrer, 9 Kasım 1982, https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/17863_1.pdf (09.04.2023).
- Resmi Gazete*, “2001 Anayasa Değişikliği”, Sayı 24556/Mükerrer, madde 32, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2001/10/20011017m1.htm>, (09.03.2024).
- Resmi Gazete*, “Milli Güvenlik Kurulu ve Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği Kanunu, madde 2”, Sayı 18218, 11 Kasım 1983, <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/18218.pdf> (10.04.2023).
- Resmi Gazete*, *Türk Silahlı Kuvvetleri İç Hizmet Kanunu*, madde 35, Sayı 10702, 9 Ocak 1961, <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/10702.pdf> (24.03.2023).

- Reus-Smit, Christian, “Konstrüktivizm”, *Uluslararası İlişkiler Teorileri*, (ed. Scott Burchill vd.), Küre Yayınları, İstanbul, 2014.
- Revel, Judith, *Michel Foucault Güncelliğin Bir Ontolojisi*, (çev. Kemal Atakay), Otonom Yayıncılık, İstanbul, 2005, ss. 79-87.
- Robinson, William I., “Globalization, the World System, and “Democracy Promotion” in U. S. Foreign Policy”, *Theory and Society*, 25 (5), 1996, ss. 615-665.
- Robinson, William I., *Promoting Polyarchy: Globalization, US Intervention, and Hegemony*, Cambridge University Press, Cambridge, 1996.
- Roer, Kai, *Build a Security Culture*, IT Governance Publishing, United Kingdom, 2015.
- Rose, Gideon, “Neoclassical Realism and Theories of Foreign Policy”, *World Politics*, 51(1), 1998, ss. 144-172.
- Rosen, Stephen Peter, *Societies and Military Power: India and Its Armies*, ABD: Cornell University Press, 1996.
- Rosenbaum, Walter A., *Political Culture*, Nelson Ltd, London, 1975.
- Rosenthal, Robert ve Lenore Jacobson, *Pygmalion in the Classroom: Teacher Expectation and Pupils' Intellectual Development*, Holt, Rinehart & Winston, New York, 1968.
- Ross, Robert S., “The Problem with the Pivot: Obama’s New Asia Policy is Unnecessary and Counterproductive”, *Foreign Affairs*, 91 (6), 2012, ss. 70-82.
- Rousseau, Jean Jacques, *Toplumsal Sözleşme*, (çev. Cenap Karakaya), İletişim Yayınları, İstanbul, 2020.
- Ruggie, John G., “What Makes The World Hang Together? Neo-Utilitarianism and the Social Constructivist Challenge”, *International Organization*, 52 (4), 1998, ss. 855-885.
- Sancar, Mithat ve Samim Akgönül, “İnsan Hakları Konusu: Avrupa Birliğine Uyum Süreci”, *Cilt III: 2001-2012*, (der. Baskın Oran), İletişim Yayınları, İstanbul, 2013, ss. 709-724.
- Sancar, Mithat ve Samim Akgönül, “İnsan Hakları Konusu: İnsan Hakları İhlalleri”, *Cilt III: 2001-2012*, (der. Baskın Oran), İletişim Yayınları, İstanbul, 2013, ss. 724-766.
- Sancar, Mithat, “Sayıştay Denetimi ve TSK”, *Cilt III: 2001-2012*, (der. Baskın Oran), İletişim Yayınları, İstanbul, 2013, s. 722.
- Sander, Oral, “Türk Dış Politikasında Sürekliliğin Nedenleri”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 37 (3-4), 1982, ss. 105-124.
- Sander, Oral, “Türkiye’nin Dış Politikasında Sürekliliğin Nedenleri”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 37 (3-4), 1982, ss. 105-124.
- Sander, Oral, *Anka’nın Yükselişi ve Düşüşü: Osmanlı Diplomasi Tarihi Üzerine Bir Deneme*, İmge Kitabevi, Ankara, 2012.
- Sander, Oral, *Olaylarla Türk Dış Politikası, Cilt I-II*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara.
- Sander, Oral, *Siyasi Tarih İlkçağlardan-1918’e*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 1994.

- Sander, Oral, *Türk-Amerikan İlişkileri: 1947-1964*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1979.
- Sandıklı, Atilla ve Bilgehan Emeklier, “Güvenlik, Barış, Barış ve Çatışma Çözümleri”, *Güvenlik Yaklaşımlarında Değişim ve Dönüşüm*, (ed. Atilla Sandıklı), Bilgesam Yayınları, İstanbul, 2012, ss. 3-71.
- Sandler, Todd ve Hirofumi Shimizu, “NATO Burden Sharing 1999-2010: an Altered Alliance”, *Foreign Policy Analysis*, 10 (1), 2014, ss. 43-60.
- Sangiovanni, Mette Eilstrup, “The End of Balance of Power Theory? A Comment on Wohlforth et al.’s ‘Testing Balance of Power Theory in World History’”, *European Journal of International Relations*, 15 (2), 2009, ss. 347-380.
- Sarıbay, Ali Yaşar, *Global Bir Bakışla Politik Sosyoloji*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2000.
- Sarıbay, Ali Yaşar, *Siyasal Sosyoloji*, (2. Baskı), Der Yayınları, İstanbul, 1998.
- Sarıca, Murat, *Birinci Dünya Savaşından Sonra Avrupa’da Barışı Kurma ve Sürdürme Çabaları (1919- 1929)*, İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, İstanbul, 1982.
- Sarıertem, Helin, “Kimlik ve Güvenlik İlişisine Konstrüktivist Bir Yaklaşım: “Kimliğin Güvenliği” ve “Güvenliğin Kimliği””, *Güvenlik Stratejileri*, 8 (16), 2012, ss. 177-237.
- Sarup, Madan, *Post-yapısalcılık ve Postmodernizm*, (çev. Abdülbaki Güçlü), Bilim Sanat Yayınları, Ankara, 2004.
- Savaş, Özlem, “*The Role of National Security Culture in Crisis Management: The Case of Kardak Crisis*”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bilkent Üniversitesi, İktisadi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2008.
- Schirm, Stefan A., “Leaders in Need of Followers: Emerging Powers in Global Governance”, *European Journal of International Relations*, 16 (2), 2010, ss. 197-221.
- Schroeder, Paul, “Historical Reality vs. Neo-Realist Theory”, *International Security*, 19 (1), 1994, ss. 108-148.
- Schweller, Randall L., “The Progressiveness of Neoclassical Realism”, MIT Press, Cambridge, MA, 2003, ss. 311-348.
- Schweller, Randall L., “Neorealism’s Status Quo Bias: What Security Dilemma?”, *Security Studies*, 5 (3), 1996, ss. 90-121.
- Schweller, Randall S., “Bandwagoning for Profit: Bringing the Revisionist State Back In”, *International Security*, 19 (1), 1994, ss. 72-107.
- Šešelgytė, Margarita, “Security Culture of Lithuania”, *Foreign Policy Research Centre. In: Lithuanian Foreign Policy Review*, 2010, ss. 23-40.
- Sever, Ayşegül, “AB ve ABD’nin Ortadoğu’da Politika Öncelikleri ve Türkiye”, *Türk Dış Politikasının Analizi*, (ed. Faruk Sönmezoğlu), Der Yayınları, İstanbul, 2004, ss. 359-378.
- Sever, Ayşegül, “The Compliant Ally? Turkey and the West in the Middle East 1954-1958”, *Middle Eastern Studies*, 34 (2), 1998, ss. 73-90.

- Sever, Ayşegül, *Soğuk Savaş Kuşatmasında Türkiye, Batı ve Ortadoğu 1945-1958*, Boyut Kitapları, İstanbul, 1997.
- Shannon, Vaughn P. ve Paul A. Kowert (ed.), *Psychology and Constructivism in International Relations: An Ideational Alliance*, The University of Michigan Press, Ann Arbor, 2012.
- Shapcott, Richard, “Critical Theory”, *Oxford Handbook of International Relations*, (der. Christian Reus Smith ve Duncan Snidal), Oxford University Press, Oxford, 2008, ss. 323-343.
- Shapiro, Michael, *Cinematic Political Thought: Narrating Race, Nation and Gender*, Edinburg, 1999.
- Sheehan, Michael, *International Security: An Analytical Survey*, Lynne Rienner Publishers, Boulder, Londra, 2005, ss. 5-25.
- Slater, Phil, *Frankfurt Okulu Kökeni ve Önemi*, (çev. Ahmet Özden), Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 1998.
- Smith, Anthony D., *Milli Kimlik*, (çev. Bahadır Sina Şener), İletişim Yayınları, İstanbul, 1999.
- Smith, Steve, “Positivism and Beyond”, *International Theory: Positivism and Beyond*, (ed. Steve Smith, Ken Booth ve Marysia Zalewski), Cambridge University Press, Cambridge, 1996, ss. 11-44.
- Smith, Steve, “The Contested Concept of Security”, *Critical Security Studies and World Politics*, (ed. Ken Booth), Lynne Rienner Publishers, London, 2005, ss. 27-62.
- Smith, Steve, “The Increasing Insecurity of Security Studies: Conceptualizing Security in The Last Twenty Years”, *Contemporary Security Policy*, 20 (3), 1999, ss. 72-101.
- Snyder, Jack. L., *The Soviet Strategic Culture: Implications for Nuclear Options*, Rand R-2154-AF, Santa Monica, California, 1977.
- Solana, Javier, “European Security Strategy: a Secure Europe in a Better World”, Brussels, 2003.
- Somel, Selçuk Akşin, “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Türk Kimliği”, *Cumhuriyet, Demokrasi ve Kimlik*, (der. Nuri Bilgin), Bağlam Yayınları, İstanbul, 1997, ss. 71-83.
- Sonyel, Salahi, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika-I*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1995.
- Sonyel, Salahi, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika-II*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2003.
- Soysal, İsmail, “1939 Türk-İngiliz-Fransız İttifakı”, *Belleten*, 46 (182), 1982, ss. 367-414.
- Soysal, İsmail, *Türk Dış Politikası İncelemeleri İçin Kılavuz (1919-1993)*, Eren Yayınları, İstanbul, 1993.
- Sönmezoğlu, Faruk, *II. Dünya Savaşı’ndan Günümüze Türk Dış Politikası*, Der Yayınları, İstanbul, 2006.
- Sönmezoğlu, Faruk, *Kıbrıs Sorunu Işığında Amerika Birleşik Devletleri’nin Türkiye Politikası (1945-1980)*, Der Yayınevi, İstanbul, 1995.
- Sönmezoğlu, Faruk, *Uluslararası İlişkiler Sözlüğü*, (haz. Ülke Arıbağan, Gülten Ayman ve Beril Dedeoğlu), Der Yayınları, İstanbul, 2010.

- Spykman, Nicholas J., *America's Strategy in World Politics*, Harcourt, Brace and Company, New York, 1942.
- Steil, Benn, *The Battle of Bretton Woods: John Maynard Keynes, Harry Dexter White, and the Making of a New World Order*, Princeton University Press, Princeton, 2013.
- Steiner, Zara, "Savaş, Barış ve Uluslararası Devletler Sistemi", *I. Dünya Savaşı ve 20. Yüzyıl*, (ed. Jay Winter vd., çev. Tansel Demirel), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2012, ss. 231-266.
- Sterling-Folger, Jennifer, "Postmodern and Critical Theory Approaches", *Making Sense of International Relations Theory*, (der. Jennifer Sterling-Folger), Lynne Rienner, Boulder, Colorado, 2006, ss. 157-167.
- Stone, Elizabeth, "Comparative Strategic Cultures Literature Review (Part I)", *Comparative Strategic Cultures Curriculum, Fort Belvoir: Defense Threat Reduction Agency*, 2006, ss. 1-15.
- Sweeney, Kevin ve Paul Fritz, "Jumping on the Bandwagon: An Interest-Based Explanation for Great Power Alliances", *The Journal of Politics*, 66 (2), 2004, ss. 428-449.
- Swidler, Ann, "Culture in Action: Symbols and Strategies", *American Sociological Review*, 51 (2), 1986, ss. 273-286.
- Şenesen, Gülay G., "Türk Silahlı Kuvvetlerinin Modernizasyonu Programı: 20. yıla Doğru Bir Değerlendirme", *Türk Dış Politikasının Analizi*, (ed. Faruk Sönmezoğlu), Der Yayınları, İstanbul, 2004, ss. 935-956.
- Taliaferro, Jeffrey W., "Security Seeking Under Anarchy: Defensive Realism Revisited", *International Security*, 25 (3), 2001, ss. 128-161.
- Tanör, Bülent, "Türkiye'de Dış İlişkilerin İç Hukuk Rejimi", *Türk Dış Politikasının Analizi*, (ed. Faruk Sönmezoğlu), Der Yayınları, İstanbul, 2004, ss. 809-827.
- Tanör, Bülent, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980)*, Afa Yayıncılık, İstanbul, 1996.
- Taşkın, Yüksel, "12 Eylül Atatürkçülüğü ya da Bir Kemalist Restorasyon Teşebbüsü Olarak 12 Eylül", *Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce Cilt III: Modernleşme ve Batıcılık*, (der., Uygur Kocabaşoğlu), İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, ss. 570-583.
- Taylor, Shelley E., Letitia Peplau ve David O. Sears, *Social Psychology*, Prentice Hall, New Jersey, 2000.
- Tellal, Erel, "1923-1939: SSCB'yle İlişkiler", *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt I: 1919-1980*, (der. Baskın Oran), İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, ss. 314-324.
- Tellal, Erel, "1945-1960: SSCB'yle İlişkiler", *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt I: 1919-1980*, (der. Baskın Oran), İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, ss. 499-521.

- Tellal, Erel, “1960-1980: SSCB’yle İlişkiler”, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt I: 1919-1980*, (der. Baskın Oran), İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, ss. 769-783.
- Tellal, Erel, “1980-1990: SSCB’yle İlişkiler”, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt II: 1980-2001*, (der. Baskın Oran), İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, ss. 158-166.
- Tellal, Erel, “1990-2001: Rusya’yla İlişkiler”, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt II: 1980-2001*, (der. Baskın Oran), İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, ss. 540-550.
- Terriff, Terry, Stuart Croft, Lucy James ve Patrick M. Morgan, *Security Studies Today*, Polity Press, Cambridge, 1999.
- Thucydides, *History of the Peloponnesian War*, Penguin Classics, United Kingdom, 1972.
- Tocci, Nathalie, “Europeanization in Turkey: Trigger or Anchor for Reform?”, *South European Society and Politics*, 10 (1), 2005, ss. 73-83.
- Tocci, Nathalie, *The EU and Conflict Resolution: Promoting Peace in the Backyard*, Routledge, London, 2007.
- Tokay, A. Gül, “II. Meşrutiyet Dönemi Dış İlişkileri: 1908-1914”, *Türk Dış Politikasının Analizi*, (der. Faruk Sönmezoğlu), Der Yayınları, İstanbul, 1998, ss. 33-53.
- Toker, Nilgün ve Serdar Tekin, “Batıcı Siyasi Düşüncenin Karakteristikleri ve Evreleri: Kamusuz Cumhuriyetten Kamusuz Demokrasiye”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt III: Modernleşme ve Batıcılık*, (der. Uygur Kocabaşoğlu), İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, ss. 82-106.
- Toprak, Zafer, *Türkiye’de “Milli İktisat” 1908-1918*, Yurt Yayınları, Ankara, 1982.
- Tuncer, Hadiye, “Vienna Kongresi “Doğu Sorunu” ve Büyük Güçler (1815-1856)”, *Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç*, (ed. İsmail Soysal), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1999, ss. 61-69.
- Tuncer, İdil, “Rusya Federasyonu’nun Yeni Güvenlik Doktrini: Yakın Çevre ve Türkiye”, *En Uzun Onyı: Türkiye’nin Ulusal Güvenlik ve Dış Politika Gündeminde Doksanlı Yıllar*, (der. Gencer Özcan ve Şule Kut), Buke Yayınları, İstanbul, 2000, ss. 435-460.
- Türk Dil Kurumu, <https://sozluk.gov.tr/>, 15.03.2022.
- Türk Tarihinin Ana Hatları: Kemalist Yönetimin Resmi Tarih Tezi*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1999.
- Türkeş, Mustafa, “NATO Bağlamında ABD-Türkiye İlişkilerinde Devamlılık ve Değişim”, *Türk Dış Politikasının Analizi*, (ed. Faruk Sönmezoğlu), Der Yayınları, İstanbul, 2004, ss. 379-404.
- Türkiye’de Siyasi Reform: Uyum Paketleri ve Güncel Gelişmeler*, T.C. Başbakanlık Avrupa Birliği Genel Sekreterliği, Ankara, 2007.

- Tylor, Edward B., *Primitive Culture: Researches into the Development of Mythology, Philosophy, Religion, Language, Art and Custom*, J. Murray, Londra, 1871.
- Tzu, Sun, *Savaş Sanatı*, (çev. Adil Demir), Kastaş Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 2008.
- Uçan, Hilmi, “Modernizm/Postmodernizm ve J. Derrida’nın Yapısökümcü Okuma ve Anlamlandırma Önerisi”, *Turkish Studies*, 4 (8), 2009, ss. 2283-2306.
- Uslu, Nasuh, “Türkiye’nin Kıbrıs Politikası 2010”, *Türk Dış Politikası Yıllığı 2010*, (ed. Burhanettin Duran, Kemal İnat ve Mühittin Ataman), SETA Yayınları, Ankara, 2011, ss. 223-265.
- Uslu, Nasuh, “Türkiye’nin Yeni Orta Doğu Yaklaşımı”, *Bilig*, 52, 2010, ss. 147-180.
- Uzgel, İlhan, “1923-1939: Uluslararası Güvenlik Sorunları ve Türkiye”, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt I: 1919-1980*, (der. Baskın Oran), İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, ss. 307-313.
- Uzgel, İlhan, “1980-1990: ABD ve NATO’yla İlişkiler”, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt II: 1980-2001*, (der. Baskın Oran), İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, ss. 34-82.
- Uzgel, İlhan, “1990-2001: ABD ve NATO’yla İlişkiler”, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt II: 1980-2001*, (der. Baskın Oran), İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, ss. 243-325.
- Uzgel, İlhan, “1990-2001: Balkanlarla İlişkiler”, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt II: 1980-2001*, (der. Baskın Oran), İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, ss. 481-523.
- Uzgel, İlhan, “2001-2012: ABD ve NATO’yla İlişkiler”, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt III: 2001-2012*, (der. Baskın Oran), İletişim Yayınları, İstanbul, 2013, ss. 249-336.
- Uzgel, İlhan, “Türk Dış Politikasının Teori ve Pratiği: TDP’nin Oluşturulması”, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt I: 1919-1980*, (der. Baskın Oran), İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, ss. 73-93.
- Uzgel, İlhan, “Türkiye ve Balkanlar: İstikrarın Sağlanmasında Türkiye’nin Rolü”, *Günümüzde Türkiye’nin Dış Politikası*, (der. Barry Rubin ve Kemal Kirişçi), Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2002, ss. 86-118.
- Uzgel, İlhan, “Türkiye’de Yeni Ulusal Savunma Doktrini”, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt I: 1919-1980*, (der. Baskın Oran), İletişim Yayınları, İstanbul, 2001.
- Uzunçarşılı, İsmail H., *Osmanlı Tarihi, Cilt IV, Bölüm I, Karlofça Antlaşması’ndan XVIII. Yüzyılın Sonuna Kadar*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1978.
- Ülman, Berna, “Türkiye’nin Yeni Güvenlik Algılamaları ve Bölücülük”, *En Uzun Onyıl: Türkiye’nin Ulusal Güvenlik ve Dış Politika Gündeminde Doksanlı Yıllar*, (ed. Gencer Özcan ve Şule Kut), Boyut Kitapları, İstanbul, 1998, ss. 101-133.

- Ülman, Haluk ve Oral Sander, “Türk Dış Politikasına Yön Veren Etkenler II (1923-1968)”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 27 (1), 1972, ss. 2-24.
- Ülman, Haluk, “Türk Dış Politikasına Yön Veren Etkenler I (1923-1968)”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 23 (3), 1968, ss. 241-273.
- Ülman, Haluk, *Birinci Dünya Savaşına Giden Yol ve Savaş*, İmge Kitabevi, Ankara, 2002.
- Ünalp, F. Rezzan, “İkinci Dünya Savaşı’nda Türkiye’nin Savaş Dışı Kalma Politikaları ve Sonuçları”, *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, 1 (45), 2020, ss. 201-221.
- Ünlü Bilgiç, Tuba, “The Military and the Europeanization Reforms in Turkey”, *Middle Eastern Studies*, 45 (5), 2009, ss. 803-824.
- Ünüvar, Kerem, “İttihatçılıktan Kemalizme: İhya’dan İnşaya”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt I: Cumhuriyet’e Devreden Düşünce Mirası: Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi*, (der. Tanıl Bora ve Murat Gültekin), İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, ss. 129-142.
- Verba, Sidney “Comparative Political Culture”, *Political Culture and Political Development*, (ed. Lucian W. Pye ve Sidney Verba), Princeton University Press, 1965, ss. 512-560.
- Vincent, R. John, “Order in International Politics”, *Order and Violence: Hedley Bull and International Relations*, (ed. J. D. Bruce Miller ve R. John Vincent), Oxford University Press, Oxford, 1990, ss. 38-64.
- Vincent, R. John, *Human Rights and International Relations*, Cambridge University Press, Cambridge, 1995.
- Vincent, R. John, *Nonintervention and International Order*, Princeton University Press, Princeton New Jersey, 1974.
- Viotti, Paul R. ve Mark V. Kauppi, *International Relations Theory*, Longman Pearson Education, 2012.
- Waeber, Ole ve Barry Buzan, “Teoriye Dönüş Sonrası: Güvenlik Çalışmalarının Geçmişi, Bugünü ve Geleceği”, *Çağdaş Güvenlik Çalışmaları*, (ed. Alan Collins, çev. Nasuh Uslu), Uluslararası İlişkiler Kütüphanesi, İstanbul, 2017, ss. 393-410.
- Waeber, Ole Waeber, “Security, the Speech Act: Analysing the Politics of a Word”, *Centre for Peace and Conflict Research*, 1989.
- Waeber, Ole, “European Security Identities”, *Journal of Common Market Studies*, 34 (1), 1996, ss. 103-132.
- Waeber, Ole, “Insecurity, Security, and Asecurity in the West European Non-war Community”, *Security Communities*, (ed. Emanuel Adler ve Michael Barnett), Cambridge University Press, Cambridge, 1998, ss. 69-118.
- Waeber, Ole, “International Society-Theoretical Promises Unfulfilled?”, *Cooperation and Conflict*, 27 (1), 1992, ss. 97-128.
- Waeber, Ole, “Securitisation and Desecuritisation”, *On Security*, (ed. Ronnie D. Lipschutz), Columbia University Press, New York, 1995, ss. 46-86.

- Waever, Ole, "Securitisation: Taking Stock of a Research Programme in Security Studies", Chicago: PIPES, 2003.
- Waever, Ole, "Societal Security: The Concept", *Identity, Migration and the New Security Agenda in Europe*, (ed. Ole Waever vd.), Pinter Publishers, Londra, 1993, ss. 17-40.
- Waever, Ole, "The EU as a Security Actor: Reflection from a Pessimistic Constructivist on Post-Sovereign Security Orders", *International Relations Theory and the Politics of European Integration*, (ed. Morten Kelstrup ve Michael C. Williams) Routledge, Londra, New York, 2000, ss. 250-294.
- Waever, Ole, Barry Buzan, Morten Kelstrup ve Pierre Lemaitre, *Identity, Migration and the New Security Agenda in Europe*, Pinter Publishers, Londra, 1993.
- Waever, Ole, *Concepts of Security*, University of Copenhagen Press, Kopenhag, 1997.
- Waever, Ole, Pierre Lemaitre ve Elzbieta Tromer, *European Polyphony: Perspectives Beyond East-West Confrontation*, Springer, 1989.
- Walker, Rob J., "Realism, Change and International Political Theory", *International Studies Quarterly*, 31 (1), 1987, ss. 65-86.
- Walt, Stephen M., "Alliance Formation and the Balance of World Power", *International Security*, 9 (4), 1985, ss. 3-43.
- Walt, Stephen M., "Alliance Formation in Southwest Asia: Balancing and Bandwagoning in Cold War Competition", *Dominoes and Bandwagons: Strategic Beliefs and Great Power Competition in the Eurasian Rimland*, (ed. Jack L. Snyder ve Robert Jervis), Oxford University Press, New York, 1991, ss. 51-85.
- Walt, Stephen M., "Balancing and Bandwagoning", *The Origins of Alliances*, Cornell University Press, Ithaca and London, 1990, ss. 147-180.
- Walt, Stephen M., "International Relations: One World, Many Theories", *Foreign Policy*, Special Edition: Frontiers of Knowledge No. 110, 1998, ss. 29-46.
- Walt, Stephen M., "The Enduring Relevance of the Realist Tradition", *Political Science: State of the Discipline*, (der. Ira Katznelson ve Helen V. Milner), W.W. Norton & Company, New York, Londra, 2002.
- Walt, Stephen M., "Uluslararası Siyasetin Sosyal Teorisi", *World Politics*, 61 (1), 2009, ss. 86-120.
- Walt, Stephen M., *The Origins of Alliances*, Cornell University Press, Ithaca and London, 1990.
- Waltz, Kenneth N., "America as a Model for the World? A Foreign Policy Perspective", *Political Science and Politics*, 24 (4), 1991, ss. 667-670.
- Waltz, Kenneth N., "Evaluating Theories", *The American Political Science Review*, 91(4), 1997, ss. 913-917.
- Waltz, Kenneth N., "Realist Thought and Neo-Realist Theory", *Journal of International Affairs*, 44 (1), 1990, ss. 21-37.

- Waltz, Kenneth N., "The Anarchic Structures of World Politics", *International Politics*, (ed. Robert J. Art ve Robert Jerwis), Harper Collins, New York, 1996.
- Waltz, Kenneth N., *İnsan, Devlet ve Savaş: Teorik Bir Analiz*, (çev. Enver Bozkurt, Selim Kanat ve Serhan Yalçın), Asil Yayınları, Ankara, 2009.
- Waltz, Kenneth N., *Theory of International Politics*, Random House, New York, 1979.
- Waltz, Kenneth N., *Uluslararası Politika Teorisi*, (ed. Çınar Özen), (çev. O. S. Binatlı), Phoenix Yayınları, Ankara, 2015.
- Watson, Adam, *Diplomacy: The Dialogue Between States*, Routledge, London, 1984.
- Watson, Adam, *The Evolution of International Society*, Routledge, London, 1992.
- Watson, Adam, *The Evolution of International Society: A Comparative Historical Analysis*, Routledge, London, 1992.
- Wegner, Daniel M., "Precis of The Illusion of Conscious Will", *Behavioral & Brain Sciences*, 27, 2004, ss. 649-659.
- Wegner, Daniel M., *The Illusion of Conscious Will*, MIT Press, Cambridge, 2002.
- Wendt, Alexander, "Anarchy is What States Make of It: The Social Construction of Power Politics", *International Organization*, 46 (2), 1992, ss. 391-425.
- Wendt, Alexander, "Collective Identity Formation and the International State", *American Political Science Review*, 88 (2), 1994, ss. 384-396.
- Wendt, Alexander, "Constructing International Politics", *International Security*, 20 (1), 1995, ss. 71-81.
- Wendt, Alexander, "Constructing International Politics", *Theories of International Relations*, (eds. Stephen Chan ve Cerwyn Moore), Sage Publications, London, 2005, ss. 201-211.
- Wendt, Alexander, "Identity and Structural Change in International Politics", *The Return of Culture and Identity in IR Theory*, (ed. Yosef Lapid ve Friedrich Kratochwil), Lynne Rienner Publisher, London, 1996, ss. 47-64.
- Wendt, Alexander, "The Agent-Structure Problem in International Relations Theory", *International Organization*, 41 (3), 1987, ss. 335-370.
- Wendt, Alexander, "The State as Person in International Relations Theory", *Review of International Studies*, 30 (2), 2004, ss. 289-316.
- Wendt, Alexander, *Social Theory of International Politics*, Cambridge University Press, Cambridge, 1999.
- Wendt, Alexander, *Uluslararası Siyasetin Sosyal Teorisi*, (çev. Helin Sarı Ertem ve Suna Gülfer İhlamur Öner), Küre Yayınları, İstanbul, 2016.
- Wendt, Alexander, *Uluslararası Siyasetin Sosyal Teorisi*, (çev. Helin Sarı Ertem vd.), Küre Yayınları, İstanbul, 2012.
- Wiener, Antje, "Constructivism: The Limits of Bridging Gaps", *Journal of International Relations and Development*, 6 (3), 2003, ss. 252-275.

- Wight, Martin, *International Theory: The Three Traditions*, Leicester University Press, London, 1991.
- Wight, Martin, "The Balance of Power", *Diplomatic Investigations: Essays in The Theory of International Politics*, (ed. Hebert Butterfield ve Martin Wight), Allen and Unwin, London, 1966, ss. 149-175.
- Wight, Martin, "Why Is There No International Theory?", *Diplomatic Investigations: Essays in The Theory of International Politics*, (ed. Hebert Butterfield ve Martin Wight), Allen and Unwin, London, 1966, ss. 17-35.
- Wight, Martin, *Power Politics*, (ed. Hedley Bull ve Carstean Holbraad), Leicester University Press, Leicester, 1978.
- Wight, Martin, *Systems of States*, Leicester University Press, London, 1977.
- Wight, Martin: "Western Values in International Relations", *Diplomatic Investigations: Essays in The Theory of International Politics*, (ed. Hebert Butterfield ve Martin Wight), Allen and Unwin, London, 1966, ss. 89-131.
- Wildavsky, Aaron, "Choosing Preferences by Constructing Institutions: A Cultural Theory of Preference Formation," *The American Political Science Review*, 81 (1), 1987, ss. 3-22.
- Wildavsky, Aaron, "Cultural Pluralism Can Both Strengthen and Weaken Democracy", *Political Culture and Political Structure: Theoretical and Empirical Studies, Research on Democracy and Society*, (ed. Frederick D. Weil ve Mary Gautier), Greenwich/Connecticut, JAI Press Inc., London, 1994, ss. 153-172.
- Williams, Andrew, *Liberalism and War*, Routledge, New York, 2006.
- Williams, Michael C., "Neo-Realism and the Future of Strategy", *Review of International Studies*, 19 (2), 1993, ss. 103-121.
- Williams, Paul D. (ed.), *Security Studies: An Introduction*, Routledge, New York, 2008.
- Wolfers, Arnold, "The Pole of Power and the Pole of Indifference", *World Politics*, 4 (1), 1951, ss. 39-63.
- Wright, Quincy, *A Study of War*, University of Chicago, Chicago, 1942, s. 136.
- Wyn Jones, Richard "Part 2: Traditional and Critical Security Studies", *Security, Strategy and Critical Theory*, (ed. Richard Wyn Jones), Lynne Rienner, Boulder Co., 1999.
- Wyn Jones, Richard, "On Emancipation: Necessity, Capacity, and Concrete Utopias", *Critical Security Studies and World Politics*, (ed. Ken Booth), Lynne Rienner Publishers, Boulder CO., 2005, ss. 189-215.
- Wyn Jones, Richard, "'Message in a Bottle'? Theory and Praxis in Critical Security Studies," *Contemporary Security Policy*, 16 (3), 1995, ss. 299-319.
- Yalvaç, Faruk, "Eleştirel Teori", *Uluslararası İlişkilere Giriş*, (ed. Şaban Kardaş ve Ali Balcı), 8. Baskı, Küre Yayınları, İstanbul, 2018, ss. 223-238.

- Yavuz, M. Hakan, “Değişen Türk Kimliği ve Dış Politika: Neo-Osmanlıcılığın Yükselişi”, *Türkiye’nin Dış Politika Gündemi: Kimlik, Demokrasi, Güvenlik*, (der. Şaban H. Çalış, İhsan D. Dağı ve Ramazan Gözen), Liberte Yayınları, Ankara, 2001, ss. 35-63.
- Yayla, Atilla, *Siyaset Teorisine Giriş*, Siyasal Kitabevi Yayınları, Ankara, 1998.
- Yerasimos, Stefanos, *Türk-Sovyet İlişkileri Ekim Devriminden “Millî Mücadele”ye*, Gözlem Yayınları, İstanbul, 1979.
- Yeşilbursa, Behçet K., “Turkey’s Participation in the Middle East Command and its Admission to NATO 1950-1952”, *Middle Eastern Studies*, 35 (4), 1999, ss. 70-102.
- Yeşilyurt, Nuri ve Atay Akdevelioğlu, “AKP Döneminde Türkiye’nin Ortadoğu Politikası,” *AKP Kitabı: Bir Dönüşümün Bilançosu*, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2009, ss. 381-409.
- Yeşilyurt, Nuri, “2001-2012: Orta Doğu’yla İlişkiler”, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt III: 2001-2012*, (der. Baskın Oran), İletişim Yayınları, İstanbul, 2013, ss. 401-462.
- Yetkin, Çetin, *Türkiye’de Tek Parti Yönetimi 1930-1945*, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1983.
- Yetkin, Murat, *Ateş Hattında Aktif Politika: Balkanlar, Kafkaslar ve Ortadoğu Üçgeninde Türkiye*, Alan Yayıncılık, İstanbul, 1992.
- Yıldız, Ahmet, “Kemalist Milliyetçilik”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt II: Kemalizm*, (der. Ahmet İnsel), İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, ss. 210-234.
- Yıldız, Ahmet, *Ne Muthu Türküm Diyebilene: Türk Ulusal Kimliğinin Etno-Seküler Sınırları (1919-1938)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004.
- Yılmaz, Hakan, “Turkish Identity on the Road to the EU: Basic Elements of French and German Oppositional Discourses”, *Turkey’s Road to European Union Membership: National Identity and Political Change*, (der. Susannah Verney ve Kostas Ifantis), Routledge, Londra&New York, 2009, ss. 79-91.
- Yörük, Zafer, “Politik Psişe Olarak Türk Kimliği”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt IV: Milliyetçilik*, (der. Tanıl Bora), İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, ss. 309-324.
- Yuan, Jing-Dong, “Culture Matters: Chinese Approaches to Arms Control and Disarmament”, *Contemporary Security Policy*, 19 (1), 1988, ss. 85-128.
- Yurdusev, A. Nuri ve Esin Yurdusev, “Osmanlı İmparatorluğu’nun Avrupa Devletler Sistemine Girişi ve 1856 Paris Konferansı”, *Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç (15-17 Ekim 1997, Ankara) Sempozyuma Sunulan Tebliğler*, (ed. İsmail Soysal), Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1999, ss. 137-147.
- Yurdusev, A. Nuri, “Uluslararası İlişkiler Öncesi”, *Devlet, Sistem ve Kimlik, Uluslararası İlişkilerde Temel Yaklaşımlar*, (der. Atila Eralp), İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, ss. 15-55.
- Yurdusev, Nuri A., “Avrupa’yı Kurmak, Türkiye’yi İdare Etmek ve Tarihin İpoteğinden Kurtulmak”, *Türkiye’nin Dış Politika Gündemi: Kimlik, Demokrasi, Güvenlik*, (ed. Şaban

- H. Çalış, İhsan D. Dağı ve Ramazan Gözen), Liberte Yayınları, Ankara, 2001, ss. 161-183.
- Yurdusev, Nuri A., “Perceptions and Images in Turkish (Ottoman)- European Relations”, *Turkey’s Foreign Policy in the 21st Century: A Changing Role in World Politics*, (der. Tareq Y. Ismael ve Mustafa Aydın), Ashgate, Burlington, 2003, ss. 77- 99.
- Yücekök, Ahmet N., *Siyasetin Toplumsal Tabanı* (Siyaset Sosyolojisi), Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yay., No: 565, Ankara, 1987.
- Zacher, Mark W. ve Richard A. Matthew, “Liberal International Theory: Common Needs, Divergent Strands,” *Contraversies in International Relations Theory, Realism and the Neoliberal Challenge*, (ed. Charles W. Kegley), St. Martin’s Press, New York, 1995.
- Zakaria, Fareed, *From Wealth to Power: The Unusual Origins of America’s World Role*, Princeton University Press, Princeton, 1998.
- Zaman, Rashed Uz, “Strategic Culture: A ‘Cultural’ Understanding of War”, *Comparative Strategy*, 28 (1), 2009, ss. 68-88.
- Zehfuss, Maja, *Constructivism in International Relations: The Politics of Reality*, Cambridge University Press, Cambridge, 2002.
- Zürcher, Erik Jan, “Jön Türkler, Müslüman Osmanlılar ve Türk Milliyetçileri: Kimlik Politikaları, 1908-1938”, *Osmanlı Geçmişi ve Bugünün Türkiye’si*, (der. Kemal H. Karpat), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2004, ss. 261-303.
- Zürcher, Erik Jan, *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi*, (çev. Yasemin Saner Gönen), İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.